

МИНИСТЕРСТВО НА ВОЙНАТА
ЩАБЪ НА АРМИЯТА — ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКА КОМИСИЯ

ВОЙНАТА
МЕЖДУ
**БЪЛГАРИЯ
И ТУРЦИЯ**

1912—1913 ГОД.

ТОМЪ I

ПОДГОТОВКА НА ВОЙНАТА

(Съ четири картограф. приложения въ текста).

СОФИЯ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1937

050

Министър на войната

Генерал-майор ХР. ЛУКОВЪ.

Началник на Щаба на армията

Генерал-лейтенант Т. ГЕОРГИЕВЪ.

Пом. на началника на Щаба на армията

Генерал-майор ЪОРД. ПЪЕВЪ.

Председател на Военно-историческата комисия

Генерал-майор о. з. ЦВ. ФИЛИПОВЪ.

Сътрудници:

Генерал-майор о. з. АТ. ХРИСТОВЪ

Генерал-майор о. з. ЪОРД. ВЕНЕДИКОВЪ

0-50

Предговоръ.

Историята на войната противъ Турция 1912—1913 год. се написа въ седемъ тома: т. I — Подготовка на войната, т. II — Лозенградската операция, т. III — Сражението при Люле Бургасъ — Бунаръ Хисаръ, т. IV — Сражението при Чаталджа, т. V — Операциитѣ около Одринската крепостъ, т. VI — Действията на Западния операционенъ театъръ и т. VII — Действията на Тракийския операционенъ театъръ отъ първото примирие до края на войната.

Тѣй като за написването на I и VI томове трѣбваше да се събиратъ материали и отъ други държави, Военно-историческата комисия напечата по-напредъ II, III, IV, V и VII томове, въ които сж описани действията само на българскитѣ и турскитѣ войски, а следъ това — и томъ VI.

Макаръ сведенията отъ другитѣ държави по подготовката на войната да сж твърде оскъдни, Комисията смѣта, че нѣма изгледи тѣ да се попълнятъ, и затова напечата и томъ I.

Съдържание.

	Стр.
Предговоръ	V
Глава I. — Политическа подготовка на войната	1
<i>Причини за войната.</i> — Държавният упадък на Турция. — Идеята за обединение у българския народъ. — Македонският въпросъ. — Противодействие отъ страна на Русия. — Националното съзнание у македонскитъ българи. — Революционно движение въ Македония и опити за реформи. — Конституцията въ Турция. — Българската независимостъ	1
<i>Образуването на Балканския съюзъ.</i> — Опити за споразумение между българи и сърби. — Преговори между България и Сърбия. — Съдействие отъ Русия. — Съюзътъ между България и Сърбия въ 1912 год. — Преговоритъ съ Гърция. — Съглашение съ Черна Гора. — Преговори съ Ромъния. — Великитъ сили за Балканския съюзъ.	23
<i>Поводъ за войната . . . . .</i>	69
Глава II. — Военнитъ сили на воюващитъ държави	75
<i>Военнитъ сили на България.</i> — Развитие на въоръженитъ сили. — Организация и дислокация на армията въ надвечерието на войната. — Попълване съ офицери. — Попълване съ подофицери. — Попълване съ войници. — Въоръжение и бойни припаси. — Облѣкло. — Снарежение. — Попълване съ коне. — Обозъ. — Обучение и възпитание. — Влиянието на политически борби върху армията. — Влиянието на училището върху войската. — Влиянието на печата върху войската.	75
<i>Военнитъ сили на съюзницитъ.</i> — Военнитъ сили на Сърбия. — Военнитъ сили на Гърция. — Военнитъ сили на Черна Гора.	230
<i>Военнитъ сили на Турция.</i> — Развитие до Преврата — 1908 година. — Преобразования следъ Преврата. — Попълване армията съ офицери, подофицери и войници. — Попълване съ коне. — Въоръжение. — Снарежение. — Облѣкло. — Снабдителни служби. — Обучение. — Възпитание и духъ.	244
Глава III. — Мобилизацията на армитъ на дветъ воюващи страни	271
<i>Мобилизацията на българската армия.</i> — Подготовка на мобилизацията до войната. — Прикриване мобилизацията и съсредоточаването. — Обявяване на мобилизацията. — Уреждане на Главното командване. — Извършване на мобилизацията. — Допълняващи войски. — Нови формирования. — Численъ съставъ на мобилизираната армия.	271
<i>Мобилизацията на съюзнитъ армии.</i> — Мобилизацията на сръбската армия. — Мобилизацията на гръцката армия. — Мобилизацията на черногорската армия	309
<i>Мобилизацията на турската армия.</i> — Готовностъ за мобилизация. — Обявяване мобилизацията. — Извършване мобилизацията	311

	Стр.
Глава IV. — Театърът на военните действия.	317
<i>Граници.</i>	317
<i>Морски операционни театри.</i> — Западенъ морски операционенъ театъръ. — Източенъ морски операционенъ театъръ	318
<i>Сухоземенъ театъръ на военните действия.</i> — Източенъ сухоземенъ опера- ционенъ театъръ. — Западенъ операционенъ театъръ.	324
<i>Инженерната подготовка на театра на военните действия.</i> — Турция. — България. — Гърция. — Сърбия. — Черна Гора.	352
Глава V. — Планове за войната.	363
<i>Българскиятъ планъ за война съ Турция.</i> — Планъ презъ 1903 година. — Планъ презъ 1904 година. — Планъ „А“ отъ 1908 година. — Планъ „А bis“. — Пла- нътъ отъ 1911 година.	363
<i>Планове на съюзницитъ.</i> — Планътъ на сърбитъ. — Планътъ на черногор- цитъ. — Планътъ на гърцитъ.	417
<i>Планътъ на турцитъ.</i>	425
Глава VI. — Съсрѣдоточаването на армиитъ на двете страни.	437
<i>Съсрѣдоточаване на българската армия.</i> — На Тракийския операционенъ теа- търъ. — Формиране на армиитъ. — Съсрѣдоточаването на Македонския операционенъ театъръ. — Съсрѣдоточаването на крепостнитъ батальони. — Съсрѣдоточаването на радиотелеграфнитъ станции. — Съсрѣдоточаването на Въздухоплатателния паркъ. — Съсрѣдоточаването на Македоно-одрин- ското опълчение.	437
<i>Съсрѣдоточаването на съюзнитъ армии.</i> — Съсрѣдоточаването на сръбската армия. — Съсрѣдоточаването на черногорската армия. — Съсрѣдоточава- нето на гръцката армия.	500
<i>Съсрѣдоточаването на турската армия.</i> — Измѣненията въ плана за войната. — Съсрѣдоточаване на Източната армия. — Съсрѣдоточаване на Резерв- ната армия. — Съсрѣдоточаването на Западния операционенъ театъръ.	502
Приложения.	513
<i>Боевъ и численъ съставъ на мобилизиранитъ щабове, части и учреждения презъ време на войната между България и Турция 1912—1913 години.</i>	514
<i>Съставъ на граничните немобилизирани роти и мобилизирани дружини.</i>	558
<i>Части, изпратени да попълнятъ.</i> — Допълняващи команди (дружини) отъ стари войници, изпратени да попълнятъ заедно съ набора отъ 1912 година. — Численъ съставъ на командитъ (дружинитъ) отъ набора 1912 година, изпра- тени на 6-и декемврий 1912 год. да попълнятъ полковете. — Командитъ, които въ края на декемврий 1912 год. бѣха изпратени да попълнятъ инже- нернитъ части. — Новобранцитъ, които презъ време на войната съ тур- цитъ останаха въ допълняващитъ части. — Допълняващи дружини къмъ 6-и януарий 1913 година. — Македоно-одринско опълчение	560
<i>Книгописъ.</i>	569
<i>Указателъ на личнитъ имена.</i>	575
Печатни грѣшки.	583

Картографски приложения:

Схеми въ текста*)**):

- Съсрѣдоточаването по плана за война съ Турция отъ
1904 година . . . . . Къмъ стр. стр. 366—368
- Съсрѣдоточаването по плана за война съ Турция отъ
1908 година . . . . . Къмъ стр. стр. 368—389
- Съсрѣдоточаването по плана за война съ Турция отъ
1911 година и последнитѣ му измѣнения . . . Къмъ стр. стр. 390—417
- Съсрѣдоточаването на дветѣ страни споредъ последнитѣ
измѣнения на плановѣтѣ имъ за война . . . . Къмъ стр. стр. 437—512.

*) Печатани въ Географския институтъ при Министерството на войната.

**) За ориентиране читателтъ може да се ползува отъ картографскитѣ приложения: къмъ томъ II — № № 1, 2 и 5; къмъ томъ III — № 3; къмъ томъ IV — № № 1 и 5; къмъ томъ V — № № 4 и 23; къмъ томъ VI — № № 1, 2, 22, 26 и 27; къмъ томъ VII — № № 1, 2 и 7.

Приети съкращения:

Въ текста*):

В. И. К.	Военно-историческа комисия.
Картограф. приложение	Картографско приложение.
Прилож.	Приложение.
Т. V, стр. 137	Томъ V, страница 137.
В. И. А.; VI. 64. а; стр. 316	Военно-исторически архивъ; VI шкафъ, 64-а папка, връзка „а“; страница 316-а.
В.	Върхъ.
К.	Кота — висота, на която е означена височината.
Р.	Ръка.
Гр.	Градъ.
С.	Село.
Клб.	Колиби (махали).
Чифл.	Чифликъ.
Овч.	Мандра.
Ур.	Урочище.
Разв.	Развалини**).
Ез.	Езеро.
Зал.	Заливъ.
Ж.-п. ст.	Жельзо-пътна станция.
Т.-п. ст.	Телеграфо-пощенска станция.
Км. (ккм.)	Километри.
М.	Метри.
Пл.	Планина.
Прист.	Пристанище.
7-5-см.	7-5-сантиметровъ.
15-см.	15-сантиметровъ.

Въ текста и въ картографскитѣ приложения:

3/2-а бригада	3-а бригада отъ 2-а Тракийска дивизия.
1/7-а бригада	1-а бригада отъ 7-а Рилска дивизия.
4/9-а дружина	4-а дружина отъ 9-и Пловдивски полкъ.
1/49-а дружина	1-а дружина отъ 49-и полкъ.
16/14-а рота	16-а рота отъ 14-и Македонски полкъ.
2/50-а рота	2-а рота отъ 50-и полкъ.

*) Всички дати сж по старъ стилъ.

**) Въ нѣкои документи селата сж означени като развалини. Това е споредъ триверстната карта (мѣрка 1:126,000), защото въ Руско-турската война презъ 1877—1878 год. действително сж били такива. Въ картографскитѣ приложения и въ текста не сж показани като развалини, тъй като въ войната презъ 1912—1913 год. бѣха въ цвѣтущо състояние.

XII

- 1/4-а гранична рота . . . . .
- 3/21-а опълченска рота I призивъ . . . . .
- 6/7-а полска болница . . . . .
- 1/2-а полуподвижна болница . . . . .
- 1/3-о с. с. артилер. отдѣление . . . . .
- 2/7-о не с. с. артилер. отдѣление . . . . .
- 4/2-о не с. с. планин. артилер. отдѣление . . . . .
- 5/7-а с. с. батарея . . . . .
- 1/7-а не с. с. батарея . . . . .
- 2/5-и ескадронъ . . . . .
- 3/20-и таборъ . . . . .
- Пр. пл. . . . .
- Сл. пл. . . . .
- Ч. . . . .
- М. . . . .
- 13. 3. 1 . . . . .
- 9. 0. 2 . . . . .
- 4. 1. 0 . . . . .
- 1-а рота отъ 4-а гранична дружина.
- 3-а рота отъ 21-а опълченска дружина, I призивъ.
- 6-а полска болница отъ 7-а Рилска дивизия.
- 1-а полуподвижна болница отъ 2-а Тракийска дивизия.
- 1-о отдѣление отъ 3-и с. с. артилер. полкъ.
- 2-о отдѣление отъ 7-и не с. с. артилер. полкъ.
- 4-о не с. с. отдѣление отъ 2-и планин. артилер. полкъ.
- 5-а батарея отъ 7-и с. с. артилер. полкъ.
- 1-а батарея отъ 7-и не с. с. артилер. полкъ.
- 2-и ескадронъ отъ 5-и коненъ полкъ.
- 3-и таборъ отъ 20-и низамски полкъ.
- Преди пладне.
- Следъ пладне.
- Часть.
- Минути.
- Тринадесетъ табора (дружини), три батареи и единъ ескадронъ.
- Деветъ табора (дружини) и два ескадрона.
- Четири табора (дружини) и една батарея.

Държа

тази
основа
Шерия
не дав
на нар
следъ
си про
остров
държа
работи.
самосто
малкит
иго, за
на сил
държа
ческа
тѣхнит
робство
строена

Най
мнение,
форми
заяваше
искаха
слабата
изживя

ГЛАВА I.

Политическа подготовка на войната.

Причини за войната.

Държавният упадък на Турция. Към края на XVII век се завърши завоевателният период на Турската империя. Създадена с силата на оржжието, тази Империя не можѐ да се заздрави вътрешно, защото въ основата ѝ бѣ поставенъ срѣдновековниятъ вѣрски законъ — Шериятътъ, който изключваше всѣкакви социални мѣрки, и не даваше никаква свобода на покоренитѣ народи, нито дори на народа-завоевателъ. Започнаха се редъ несполучливи войни, следъ които Турция губѣше всѣкога по нѣкоя отъ граничните си провинции, и биваше изтласквана къмъ Балканския полуостровъ. Економическите и политическите интереси на великите държави ги караха да се вмѣсватъ непрекъснато въ турските работи, докато най-после Империята загуби твърде много отъ самостоятелността си. Работите достигнаха дотамъ, че дори и малките балкански държави, наскоро освободени отъ турско иго, започнаха предпазливо да се вмѣсватъ въ вътрешните работи на силната нѣкога Турска империя. Но, притиснати отъ великите държави, тѣ бѣха принудени да се люшкатъ отъ една политическа групировка къмъ друга, и да съдействуватъ за достигане тѣхните голѣми цѣли. Въ това време останалите подъ турско робство християни изпитваха всичката тежестъ на една разстроена въ основите си власть.

Най-после, Турция, подъ натиска на европейското обществено мнение, трѣбваше да се реформира, но движението къмъ реформи за единъ малокултуренъ и неподготвенъ народъ се отразяваше още по-зле върху държавния организъмъ. Завоевателите искаха да управляватъ сами разноплеменната Империя, но поради слабата си политическа подготовка тѣ не можеха да замѣнятъ изживѣлата стара форма на управление съ нова. Въ Турция не

можà да се уреди добра данъчна система, държавнитъ нужди бѣха голѣми, а лошата данъчна система не даваше достатъчно срѣдства. Тогава най-лошата на свѣта администрация прибѣгна къмъ насилия спрямо по-културнитъ християнски народи, които бѣха най-производителниятъ елементъ въ Империята. Тѣзи насилия събудиха у потиснатитъ стремление къмъ по-голѣма свобода, и политическиятъ развой на Турция непрекъснато се натъкваше на националното съзнание на подвластнитъ народи, които постепенно спечелиха и съчувствието на цѣла просвѣтена Европа.

Турската империя постепенно изгуби Трансилвания, Кримъ, Сърбия, Гърция, Ромъния, България. Всичката енергия на нейнитъ държавници се изчерпваше въ непрекъснато стремление да закрепятъ временно своето господство, да избѣгнатъ чуждо вмѣшателство, да унищожатъ стремежа у подвластнитъ народи къмъ национална автономия.

**Идеята за обединение
у българския
народъ.**

Българскиятъ народъ до Освобождението на България бѣ обединенъ въ Турската империя. Тамъ той не виждаше никакви етнически граници между населението на Мизия, Тракия и Македония, които се смѣтаха за географски имена. Тѣй сплотенъ, този народъ съставяше ядката на християнското население на Балканския полуостровъ, и водѣ упорита борба за духовно и политическо самоопредѣление.

Санстефанскиятъ договоръ за миръ предвиждаше граници на Българското княжество, въ които се включваха всички области, въ които живѣе българскиятъ народъ.

На Берлинския конгресъ интереситъ на Великитъ сили разпокъсаха българския народъ, който вече имаше свое народностно съзнание. Това разпокъсване стана въ епохата, когато национализмътъ бѣше единственъ принципъ за държавитъ въ Европа. И още отъ първитъ дни отъ съществуването на свободното Българско княжество българскиятъ народъ си постави като народенъ идеалъ обединението на откъснатитъ отъ него части.

Още Първото народно събрание протестира противъ разпокъсването на единъ народъ, който се самосъзнаваше дотолкова, че можà да изнесе на плещитъ си тежкитъ борби за духовно и политическо освобождение. Още тогава се направи предложение да не се изпълнява решението на Европа.

Въ първитѣ години следъ Освобождението идеята за обединение постепенно се оформяваше, и залегна въ душата на всѣки българинъ.

Когато се решаваше въпроса за седалището на Екзарха, националното съзнание подсказа на българитѣ, че църковниятъ глава трѣбва да остане въ Цариградъ, начело на цѣлокупния български народъ.

При посрещането на първия Князь, националното чувство на всички освободени и неосвободени българи го прие като наследникъ на старитѣ български царе и му посочи пътя къмъ обединение на българския народъ, което накара руската дипломация да гледа съ известно недовѣрие на младото Княжество.

Презъ първитѣ години следъ Освобождението българитѣ отъ свободна България смѣтаха, че Русия е воювала съ Турция само за освобождението на България. Тѣ бѣха признателни на Русия, и очакваха отъ нея още жертви. Но мнозина прозираха, че Русия има и собствени интереси на Балканския полуостровъ, и смѣтаха, че българскиятъ народъ трѣбва да се готви за постигане националния си идеалъ и безъ руска помощъ, дори и противъ желанието на Русия, и че националното чувство у народа трѣбва винаги да се държи високо.

Още въ Първото народно събрание се очертаха две политически течения: либерали — националисти, поддържащи, че първата задача на свободна България е обединението на българския народъ, и консерватори, които поставяха обединението въ зависимостъ отъ съветитѣ на Русия. Въ разни времена преобладаваше мнението ту на либералитѣ, ту на консерваторитѣ, но винаги датата на Санстефанския договоръ — 19-и февруарий¹⁾ — бѣ народенъ празникъ, чрезъ който идеята за обединението се подхранваше и предаваше на младото поколѣние.

Македонскиятъ въпросъ. Въ Берлинския конгресъ сѣдбата на Македония бѣ решена съ членъ 23-и отъ Договора:

„Високата порта се задължава да въведе въ островъ Критъ точно Органическиятъ уставъ отъ 1868 година, съ нуждитѣ измѣнения.

Подобни устави, приравнени къмъ мѣстнитѣ нужди, съ изключение освобождението отъ даждията, дадено за Критъ, ще бждатъ

¹⁾ Всички дати сж по стария стилъ.

въведени и въ другитѣ части на Европейска Турция, за които не е предвидено особено устройство чрезъ настоещия договоръ.

Високата порта ще натовари особени комисии, въ които туземното население ще има голѣмъ брой представители, съ изработването на подробноститѣ по тѣзи нови устави за всѣка провинция.

Проектитѣ за организацията, изработени отъ тѣзи комисии, ще се представятъ за разглеждане отъ Високата порта, която, преди да издадѣ потребнитѣ нареждания за турянето имъ въ действие, трѣбва да поиска мнението на назначената за Източна Румелия Европейска комисия.“

Презъ 1880 година една Международна комисия изработи Уставъ за прилагане чл. 23-и отъ Берлинския договоръ, но Турция все отлагаше прилагането му. На запитването на Великитѣ сили за причинитѣ на това отлагане Турското правителство отговори, че Турция ще изпълни задълженията си по Берлинския договоръ, когато ѝ се гарантиратъ правата споредъ сщия договоръ — да постави турски гарнизони въ Източна Румелия и да издигне крепости на границата съ Българското княжество. Силитѣ не отговориха на това турско искане, но и не настояха повече за прилагане реформи въ Македония.

Между това, за Македония настанаха най-тежки дни: избѣгалитѣ отъ България и отъ Източна Румелия бегове се нахвърлиха върху беззащитното българско население въ Македония, за да си възвърнатъ изгубенитѣ богатства. Започнаха се грабежи и насилия, на които Турското управление не можеше да се противопостави. Търсейки сръдства, за да покрие разходитѣ по войната, то конфискуваше имотитѣ на по-заможнитѣ християни. Ужасеното население напустна жилищата си, и се прѣсна изъ горитѣ, за да спаси поне честъта си. Въ Кресненско и Разложко то се хвана за оржжието, и презъ октомврий и ноемврий 1878 год. въ тѣзи области избухна възстание, потушено съ голѣма жестокостъ. Около 30,000 бѣжанци потърсиха убѣжище въ България, като внесоха тревога между народа, който не бѣше въ състояние да помогне нито тѣмъ, нито на останалитѣ въ Македония българи.

Презъ февруарий 1881 година Българското правителство направи изложение до Великитѣ сили за положението на бѣжанцитѣ, а Турското — спѣваше постоянно живота на младото Княжество. То протестираше предъ Великитѣ сили за мнимо преследване на турското население; за формиране постоянна армия, намѣсто милиция; за неразрушаване крепоститѣ Видинъ

и Шуменъ. Тѣзи протести се правѣха съ цель да се покаже на Европа, че България нарушава Берлинския договоръ, и че, следователно, Турция има право да не прилага реформитѣ въ Македония, предвидени въ този Договоръ.

Между това, вътрешниятъ политически животъ на Българското княжество до 1885 год. и намѣсата на Русия въ него погълнаха вниманието на народа, и въпросътъ за Македония бѣ оставенъ на второ мѣсто. На 6-и септемврий 1885 год. бѣ извършенъ Превратътъ въ Пловдивъ и провъзгласено Съединението на Северна съ Южна България. Това важно събитие събуди националното чувство у народа, и, следъ победоносната война срещу Сърбия, всички свободни българи бѣха обхванати още по-силно отъ идеята за обединение цѣлокупния народъ. Всички мислѣха, че следващиятъ етапъ за това обединение ще бжде освобождението на Македония.

Обвзети отъ това настроение, нѣкои отъ четниците, участници въ Пловдивския превратъ, и много македонски емигранти се организираха за борба. Българското правителство изпадна предъ нови затруднения, защото трѣбваше да съобразява своитѣ действия съ чувствата и желанията на народа и съ интереситѣ на Великитѣ сили, които заплашваха самостоятелността на държавата.

Отъ друга страна, борбата на руската дипломация съ България, поради стремлението ѝ да води своя самостоятелна политика, доведе до вътрешни борби, които се изродиха въ безредици, въ превратъ за сваляне князь Батенберга, въ новъ превратъ за връщането му, въ отказването му отъ престола, въ военни бунтове. Вниманието на правителствата бѣ погълнато всецѣло въ запазване независимостта и вътрешния редъ, и борбата за обединението малко заглъхна.

Противодействие Новиятъ български князь Фердинандъ не
отъ страна на бѣ признатъ отъ силитѣ, подписали Берлин-
Русия. ския договоръ, които очакваха да стори това
най-напредъ „освободителката“ Русия. А по-
следната смѣташе, че, ако малкото и незакрепнало Българско
княжество започна да прѣчи на руската политика на Изтокъ,
то, когато закрепне или присъедини къмъ себе си и Македония,
ще бжде още по-опасно за рускитѣ интереси. Затова Русия не
признаваше новия Князь, и, за да попрѣчи на българскитѣ

стремления къмъ Македония, започна да поддържа открито претенциитѣ на сърби и гърци върху тази област.

За да изолира още повече България отъ влиянието на Западна Европа, Русското правителство се стремѣше съ всички срѣдства да поправи разклатеното положение на Сърбия. Следъ абдикацията на кралъ Милана, то отпускаше срѣдства за въоръжаване сръбската армия, допустна сръбски офицери въ военнитѣ академии, руски инженери укрепиха границата къмъ България (Зайчарь, Крагуйеваць, Нишъ, Пиротъ), предложи да се сключи военна конвенция, подкани Сръбското правителство да иска владици, свещеници и сръбска екзархия за Македония.

Князь Фердинандъ положи грижи, най-напредъ, да осигури вътрешния редъ въ Княжеството и да спечели политически кредитъ въ Европа. Той заработи върху създаването силна армия, която да не се занимава съ политика, а да бжде винаги готова да се жертвува за народнитѣ идеали. Бързиятъ културенъ напредкъ на поуреденото Княжество придоби симпатиитѣ на европейскитѣ правителства и смекчи изостренитѣ отношения съ Русия.

Националното съзнание у македонскитѣ българи. Българскиятъ князь искаше да спечели, преди всичко, благосклонността на Султана, и съ политика на миролюбие и уважение

сполучи да издѣйствува малки отстъпки въ полза на македонскитѣ българи. Но вниманието на всички български правителства бѣ насочено главно върху умственото развитие на македонскитѣ българи и тѣхното национално издигане.

Въ сжщото време Гърция и Сърбия искаха да си осигурятъ една частъ отъ територията на Македония и започнаха да развиватъ широка пропаганда, за да привлѣкатъ частъ отъ македонскитѣ българи къмъ своитѣ незначителни малцинства. За да получатъ подкрепата на турската администрация въ тази своя пропаганда, тѣ внушаваха на Турското правителство, че, колкото повече се увеличаватъ и усилватъ българскитѣ църкви, училища и общини, толкова населението на Македония ще гледа да се присъедини къмъ България. Турското правителство започна да покровителствува гръцката и сръбската пропаганди, за да отслаби национализма на българското население, правѣше прѣчки на българскитѣ общини, а Великиятъ везиръ обяви, че не признава Екзархията като отдѣлно ведомство въ Европейска Турция, и не ще ѝ позволява да отваря църкви и училища, кждето си иска.

Българското правителство съ енергична нота се застъпи за правата на българското население, като предупреди Турското правителство, че, ако то не вземе мърки за избъгване недоразуменията, България ще се опре на своята сила, за да излъже отъ едно положение, пълно съ опасности. Сърбитѣ и гърцитѣ протестираха противъ това искане, а гръцкиятъ патриархъ заплашваше дори, че ще си подаде оставката, но Турското правителство отстъпи предъ енергичното искане: разреши да се издава български вестникъ въ Цариградъ и издаде берати за трима български владици.

Въ връзка съ положението въ Македония презъ 1894 год., въ България станаха събрания и митинги, въ които се осждаха несправедливоститѣ спрямо българското население отгаткъ Рила. Турското правителство, въ името на доброто съседство, поиска отъ Българското — да спре тѣзи протести, и да не позволява да се образуватъ въоръжени чети на българската граница. Българското правителство отговори, че се отнася най-добре съ турцитѣ въ България, а Турското — е несправедливо къмъ българското население въ Македония. То обеща да спре минаването на чети, но поиска въпросътъ за черквитѣ и училищата да се разреши, както е разрешенъ за сърби и гърци, иначе ще смѣта, че взетитѣ отъ Великия везиръ мърки сж насочени противъ българския народъ. Това енергично застъпничество помогна: въпросътъ за училищата се разреши споредъ искането на Българското правителство, издадоха се берати за двама нови владици, и самъ Султанътъ подари мѣсто въ Цариградъ да се построи българско духовно училище.

Съ поддържката на Българското правителство, Негово Блаженство екзархътъ развиваше непрекъснато дейность за опазване българския народъ въ Македония. Въпрѣки съперничеството на гърци и сърби, къмъ 1897 година Македония имаше напълно български образъ съ своитѣ 7 митрополита (Скопие, Охридъ, Велесъ, Битоля, Дебъръ, Струмица, Неврокопъ), 9 епархии безъ митрополити, 42 архиерейски намѣстничества, 1325 свещеника, които обслужваха 1331 църкви, 294 параклиса и 73 манастира.

Революционно движение въ Македония и опити за реформи.

Султанъ Абдулъ Хамидъ използва съперничеството между българи, сърби и гърци въ Македония, за да потиска страната и да не въвежда въ нея исканитѣ отъ Берлинския до-

говоръ реформи. Вържженото мѣстно турско население вършеше насилия надъ българитѣ, за да потисне издигнатото вече национално чувство. За българитѣ стана явно, че Турция никога не ще изпълни задълженията си предъ Великитѣ сили. Презъ 1893 год. нѣколко интеллигентни българи образуваха въ гр. Ресенъ Революционно дружество. Виждайки отслабването на народната енергия отъ съперничествата на балканскитѣ държави, това дружество си постави за целъ да действува за добиване автономия на Македония подъ скиптъра на Султана.

Обаче, тази идея не се харесваше на сърби и гърци, които познаваха тежненията на населението, и се боеха да не би автономна Македония да се присъедини къмъ България.

Новата Революционна организация имаше да се бори и съ Турското правителство, и съ привърженицитѣ на външнитѣ влияния. Вътрешната организация се надѣваше само на българското население въ Македония и Тракия, което искаше да организира за дълготрайна борба. Революционнитѣ организации въ Гърция и Сърбия действуваха за дѣлежа на Македония. Най-после, Македонската революционна организация въ България (Върховисти) намираше, че трѣбва да се бърза съ освобождението на Македония. Тя образуваше чети въ България и смѣташе да я увлѣче въ война съ Турция.

Докато революционеритѣ стѣгаха своитѣ организации, народътъ въ Македония вѣрваше, че положението му ще се подобри, като очакваше помощъ отъ Европа или отъ България. Следъ 25-годишна усилена просвѣтна дейность, въ Македония се издигна млада, свободололюбива интеллигенция, готова да се жертвува за свободата. Между това, турското управление ставаше все по-лошо. Срещу издигнатото национално съзнание се противопоставяше турския фанатизъмъ. Следъ арменското клане презъ 1894 година Македонскитѣ революционенъ комитетъ въ България се боеше да не би да се започне клане и въ Македония, и изпращаше чети, които да бранятъ населението отъ насилията на властѣта. Сърби и гърци смѣтнаха, че това е дѣло на България, която вече открито се стреми къмъ завладяване на Македония. Затова тѣ се сдружиха съ Турция, за да не позволятъ чрезмѣрното засилване на България.

Изгледитѣ за териториално разширение на България въ Македония стреснаха и Ромъния, която смѣташе, че ще се измѣни равновесието между балканскитѣ държави. За да оправдае

бждещитѣ свои искания при дѣлежа на турското наследство — да получи чисто български земи, тази небалканска държава създаде изкуствено аромънския въпросъ. Тя започна да харчи голѣми суми, за да събужда тепърва национално чувство у живушитѣ въ Македония куцовласи.

И тъй, българското население въ Македония бѣ подложено на гнетъ отъ страна на лошата турска администрация; то бѣ угнетявано и отъ грѣцка, сръбска и ромънска пропаганди, които дѣйствуваха подъ закрилата на турската власть.

Революционното движение въ Армения намѣри най-сърдечно съчувствие въ България и Македония. Българскиятъ народъ въ редъ митинги изрази възмущението си отъ турскитѣ жестокости, и Българското правителство започна да се готви за повдигане въпроса за реформи въ Армения и Македония. Въ това време отношенията между България и Турция бѣха влошени поради отказа на Високата порта да удовлетвори нѣкои искания на Екзархията. Отъ друга страна, новиятъ руски императоръ Николай II бѣ по-благосклоненъ къмъ България. Надеждитѣ на българския народъ за освобождение на Македония се събудиха. Патриотичнитѣ събрания не спираха, и възбуждението всѣки день растѣше. Събираха се пожертвувания за Македония, за „народното дѣло“, и всѣки даваше съ благовение, каквото можеше. Въ избликъ на патриотично чувство, най-разпаленитѣ младежи се записваха въ тайно организиранитѣ чети.

Българското правителство не можеше да се противопостави на този общъ повикъ за действие. Осланяйки се на подобренитѣ отношения съ Русия, то поиска презъ 1895 год. отъ Турското правителство да подобри администрацията и правосъдието въ Македония. Подъ този натискъ, подкрепенъ и отъ Великитѣ сили, последното обеща да приложи известни реформи въ цѣла Турция, но имаше задна мисълъ да не изпълни това обещание. Даже то още повече влоши положението, като правѣше нови отстъпки на гърци и сърби.

Българското население въ Македония не можеше да издържи вече двойното насилие, и изяви открито възмущението си. На нѣкои мѣста то прибѣгна и до оржжие. Презъ лѣтото на 1895 год. навлѣзоха нѣколко чети, ржководени отъ Борисъ Сарафовъ, които стигнаха до гр. Мелникъ. Българското правителство, вече навикнало да се застъпва за своитѣ сънародници, презъ единъ мемоаръ поиска да се приложи чл. 23-и отъ Бер-

линския договоръ. Великиятъ везиръ отказа да приеме нотата-мемоаръ, и презъ юний българскиятъ дипломатически агентъ напусти Цариградъ. Турското правителство предложи да не се прекъсватъ дипломатическитъ сношения между дветъ държави, на което българскиятъ министъръ на външнитъ работи, Начовичъ, отговори, че дипломатическиятъ агентъ ще се върне, ако се изпълнятъ българскитъ искания: да се дадатъ берати за владци на епархиитъ, населени отъ българи, да се позволи образуването синодъ и съветъ при Екзархията, да се даде свобода за отваряне училища и изграждане църкви. Като обръщаше вниманието на Турското правителство, че не се искатъ никакви политически, а само културни правдини, министърътъ сочеше, че неизпълнението тѣзи справедливи искания ще възбуди цѣлото население, и че отговорността ще носи само Турското правителство.

Нови чети продължаваха да нахлуватъ въ Македония, и отношенията между България и Турция все повече се обтѣгаха. Командирътъ на Одринския корпусъ бѣ получилъ заповѣдь да нахлуе въ България при едно ново спрѣчкване на границата. Българското правителство схващаше, че международното положение е неблагоприятно, и че военно България не е готова за война, но и то взе мѣрки за усиление пограничнитъ войски.

Великитъ сили посъветваха Българското правителство да прекрати четническото движение, като обещаваха да се застъпятъ за правата на българитъ. Министерскиятъ съветъ постанови да се дава подъ съждъ всѣки, който проповѣдва възстание въ Македония, събира пари или въоръжава четници. Но Турция бѣ получила увѣрение отъ Великитъ сили, че нѣма да се допустнатъ усложнения на Балканитъ, и остана пакъ неотстъпчива. Българското правителство схвана, че отъ това затруднено положение ще се излѣзе, само ако се спечели поддържката на нѣкоя велика сила.

Тогавашното русофилско правителство поиска да използва влиянието на Русия предъ Турция и Сърбия. Обаче, Русското правителство настояваше, преди всичко, за споразумение между България и Сърбия. То предложи да се опредѣлятъ сфери на влияние въ Македония, като за граница се вземе р. Вардаръ. Българското правителство не бѣ съгласно съ дѣлежа на Македония, и не отговори, а Сърбия въ това време бѣше подъ влиянието на австрийската политика, и предложението пропадна.

Положението въ Македония ставаше все по-тежко. Обществено мнението въ България се вълнуваше, и даваше морална подкрепа на македонцитѣ, които организираха нѣколко нахлувания съ чети. Европейскитѣ сили не одобряваха революционното движение като сръдство за извоюване правдини. През мартъ 1896 година Българскитѣ князь посети Султана въ Цариградъ и поиска да се подобри управлението въ Македония. Султанътъ обеща, но пакъ не изпълни обещанието си. През юний Българското правителство наново повдигна предъ Великитѣ сили въпроса за изпълнение чл. 23-и отъ Берлинския договоръ.

Презъ 1897 година Гърция тури ржка на островъ Критъ, и се започна Гръцко-турската война. Българското правителство, като смѣташе, че България не е готова за война, не използва затрудненото положение на Турция. То дори ѝ предложи съюзъ, като имаше предвидъ да спечели нейното довѣрие и да запази Македония отъ чуждо посегателство. Но Турция имаше увѣреніята на Великитѣ сили, особено на Русия и Австро-Унгария, че не ще допустнатъ никакви териториални измѣнения на Балканския полуостровъ. Окуражено и отъ добрия изходъ на войната срещу Гърция, Турското правителство отказа предложението му съюзъ. То отхвърли и предложението да се свържатъ българскитѣ желѣзници съ македонскитѣ.

Случайното откриване единъ таенъ складъ съ оржжие въ с. Ваница стана причина да се предприематъ най-жестоки насилия въ Кратовско, Кочанско и Щипско, дето сжщо бѣха открити складове. Много чети излѣзоха въ планинитѣ, за да бранятъ изтезаното население. Много отъ водачитѣ на революционното движение станаха нелегални, и се предадоха на още по-енергична организационна дейность. Цѣла Македония бѣ обхваната отъ революционно настроение.

Въ това време руската дипломация даваше най-широка подкрепа на сръбскитѣ искания въ Македония. Тя се застъпи най-енергично за назначаването сръбския епископъ Фирмилианъ въ Скопие. Българското правителство започна да губи довѣрието на народа, който вече се съмняваше въ ползата отъ неговата русофилска политика. И за самото Правителство ставаше ясно, че Македонскитѣ въпросъ ще се разреши само съ собствени сили, и то, съ одобрението на Княза, продължаваше военнитѣ приготовления.

Въ Турция бѣха твърде недоволни отъ постоянната намѣса на България въ нейнитѣ вътрешни работи, и тамъ често се

задаваше въпроса: не е ли време да се използва повдигнатото следъ успѣшната Гръцко-турска война настроение, за да се смаже веднѣжъ завинаги размирното Княжество. Сърбитѣ, отъ друга страна, като съперници на България, бѣха спечелили симпатиитѣ на Турция. Тѣхнитѣ военни срѣди смѣтаха, че 1898 година е най-удобното време да се нападне България, за да се добие реваншъ за поражението презъ 1885 год., защото Централната желѣзно-пѣтна линия не бѣ още завършена, а тя би дала голѣми стратегически предимства на българската армия. Сжщитѣ срѣди поддържаха, че ще бжде добре, ако България бжде предварително вѣвлѣчена въ война съ Турция. Поддържани отъ Цариградъ, сърбитѣ заграбваха българскитѣ църкви и училища, а на протеститѣ на Българското правителство турцитѣ дори не отговаряха.

Между това, Българското правителство реши да използва недоволството на нѣкои велики сили отъ засилването на германското влияние въ Турция и повдигна наново въпроса за реформи въ Македония. Гърция бѣ недоволна отъ тази постѣпка, а Сръбското правителство заяви открито, че Сърбия не може да сжществува въ своитѣ тѣсни граници, и че, ако не се постигне споразумение съ България за териториално разширение, Сърбия ще рискува всичко, за да вземе съ сила онова, безъ което не може. Турция, подкрепена отъ малкитѣ и отъ Великитѣ държави, бѣ настроена воинствено спрямо България: тя отричаше правото на България да се застѣпва за своитѣ сънародници; армията се превъоръжаваше; числото на войскитѣ на границата ѝ въ Македония се увеличаваше. Българското правителство бѣ поставено въ най-тежко положение: страната едвамъ бѣ укрепнала економически; подготовката на армията не бѣ завършена; България бѣ почти изолирана политически следъ конфликта ѝ съ Ромъния по поводъ убийството на професоръ Михаиляно отъ македонцитѣ. То се отказа временно отъ застѣпничества за македонското население, и презъ май 1900 год. изложи съ обширенъ меморандумъ до Високата порта своето миролюбие. Но турскитѣ управници не оцениха непосилната работа на Правителството да ограничава справедливото народно негодувание спрямо Турция.

Въ това време австрофилското Сръбско правителство бѣ смѣнено, и бившиятъ кралъ Миланъ отстраненъ отъ Бѣлградъ. Новото Сръбско правителство бѣ русофилско, и, подъ диктовката на Русия, поднови политиката за сближение съ България. Рус-

ското правителство, отъ своя страна, направи постъпки предъ Великитѣ сили за прилагане чл. 23-и отъ Берлинския договоръ. Обаче, Великитѣ сили, изобщо, бавно се съгласяваха за колективни постъпки предъ Турция.

И тъй, отъ 1896 год. до 1902 год. бѣха предложени четири проекта за реформи, но нито единъ не бѣ приложенъ. А въ това време Турция се борѣше за убиване революционния духъ на македонското население. Презъ май 1902 година Турското правителство заповѣда на валиитѣ и каймакамитѣ да настаняватъ сръбски учители въ чисто български села, да отнематъ на сила българскитѣ училища и църкви и да ги предаватъ на гърци и сърби.

Презъ октомврий 1902 год. избухна Кресненското въстание, ръководено отъ запасния генералъ Цончевъ. Въстанието бѣ потушено скоро отъ струпаната тамъ войска. Четитѣ се оттеглиха въ България, което даде новъ поводъ на Турция да подозира Княжеството и да трупа войски въ Македония. Въ началото на 1903 год. въ Македония бѣ съсредоточена една армия отъ около 120,000 души, която бѣше тежестъ за мѣстното население.

Турция струпа всичката вина за безредицитѣ върху България. Великитѣ сили настояваха предъ Правителството да не се дава материална и морална поддръжка на революционното движение, нато го заплашваха, че, ако избухне война, България ще бжде оставена сама на себе си. Правителството не можеше да се противопостави на чувствата на цѣлъ народъ, но пакъ направи възможното въ духа на искането на Великитѣ сили: то увеличи граничната стража, забрани събирането помощи, въоръжаването чети, дори заповѣда на търговскитѣ агенти въ Македония да увещаваатъ мѣстното население да спре революционното движение, което въ дадения моментъ можело да се отрази гибелно върху общонароднитѣ интереси. Но движението продължаваше въ общата сила, като дори и презъ зимата четитѣ върлуваха въ планинитѣ, защото и турскитѣ жестокости не преставаха.

Българското правителство пакъ се обърна къмъ Великитѣ сили съ молба да настоятъ за изпълнението на чл. 23-и отъ Берлинския договоръ. Австро-Унгария и Русия изработиха минимални реформи за управлението на Македония (полски пазачи, главен инспекторъ, амнистия на политическитѣ затворници, бюджетъ, правилно събиране данъцитѣ). Но, когато Турция не

приложи напълно тѣзи реформи, силитѣ препоръчаха на България търпение, докато настѣпи по-благоприятно време за повдигане Македонския въпросъ, съ който е свързанъ и Източниятъ. Българското правителство си наложи търпение, и взе още построги мѣрки за запазване спокойствието въ Турция: то обяви македонскитѣ комитети за нелегални, реши да ги разтури и да преследва, споредъ законитѣ, тѣхнитѣ членове. Турското правителство бѣ задоволено, но продължаваше да трупа войски въ Македония и Одринско, а българското население все тѣй бѣ изложено на преследване. Презъ лѣтото на 1903 год. избухна най-голѣмото (Илинденско) възстание. Около 25,000 революционери се сблъскаха съ многобройни турски войски. Вътрешната революционна организация бѣ сломена. Около 200 села бѣха разрушени и опожарени, и около 76,000 души останаха безъ покривъ.

Българското правителство се опита да води и прѣки преговори съ Турция. Неговиятъ пратеникъ Гр. Начовичъ увѣряваше Турското правителство, че България желае искрено приятелство съ съседната Империя, и че тя не желае териториално разширение, а само да се приложатъ минималнитѣ реформи. Но Цариградското правителство пакъ отказа подъ благовидния предлогъ, че, преди всичко, трѣбвало да се умиротвори страната. Следъ този неуспѣхъ Българското правителство се обърна къмъ правителствата на Австро-Унгария, Франция и Русия съ една нота, въ която изтъкваше, че Турция се стреми да омаломощи българитѣ, което възбужда духоветѣ и може да предизвика стълкновение, отстранявано досега само благодарение миролюбивото на България, че Турция трупа войски на границата, и че причинителитѣ на безредицитѣ турски управници оставатъ ненаказани. Следъ Илинденското възстание Правителството изпрати до сѣшитѣ сили новъ меморандумъ, въ който изложи извършенитѣ отъ турцитѣ жестокости, и ги увѣряваше, че реформитѣ въ Македония могатъ да се осъществятъ само подъ действителния надзоръ на Великитѣ сили.

Този зовъ за справедливостъ намѣри отзвукъ само у Англия, Франция и Италия. Най-заинтересуванитѣ Австро-Унгария и Русия съобщиха, че реформи нѣма да се прилагатъ, докато не се спре четническото движение, и че, ако Турция нападне България, последната не ще получи никаква подкрепа отвънъ. Русското правителство въ това време започна да съчувствува още по-

силно на Сърбия, дето се настани династията на Карагеоргиевичъ. То бѣ предъ конфликта въ Далечния Изтокъ и чрезъ графъ Ламсдорфъ заяви, че Русия не одобрява дѣлата на македонскитѣ революционери, които, въ ущърбъ на другитѣ християнски народи, искатъ да превърнатъ Македония въ българска провинция. Въ Англия, напротивъ, общественото мнение наложи на Правителството да настоя предъ Австро-Унгария и Русия за въвеждане реформи. Изработена бѣ така наречената „Мюрцегска програма“, която предвиждаше разширение реформитѣ отъ 1902 год., като Жандармерията се повѣри на нѣколко чужди офицери, като се подобрятъ значително администрацията, правосъдието, просвѣтното дѣло, финанситѣ и др. Реформитѣ не засѣгаха Стара Сърбия и Одринско. Турция първоначално се противопоставяше на тази реформена акция, защото смѣташе че се нарушава нейната самостоятелностъ. Подъ натиска на Англия, тя бѣ принудена презъ октомврий 1903 год. да приеме програмата, но, като смѣташе, че този натискъ отъ страна на Великитѣ сили е вследствие непрекъснатитѣ искания на България, Турското правителство вземаше строги полицейски мѣрки срещу българскитѣ търговци и съсредоточаваше нови войски въ Европа.

Презъ януарий 1904 год. избухна войната между Япония и Русия. Българското правителство побърза да установи по-добри отношения съ Турция. Турското правителство, отъ своя страна, доби свободата да прилага реформитѣ безъ чуждъ надзоръ. То обеща дори да разреши на бѣжанцитѣ въ България да се завърнатъ по домоветѣ си.

Но притѣсненията за македонското население не престанаха, и четитѣ продължаваха своята дейностъ. Турция започна пакъ да заплашва България. Следъ неуспѣшната Руско-японска война и революционнитѣ движения въ Русия, за Българското правителство стана ясно, че България трѣбва да бжде готова съ собствени сили да посрещне събитията на Балканитѣ, и отпусна нови кредити за усиление армията. Този актъ на самосъхранение предизвика недовѣрие у турцитѣ, и тѣхнитѣ военни фактори дори поискаха да се използва българската политическа изолация и да се нападне България, преди да е завършила своята военна програма. Но посещението на Княза въ Берлинъ презъ януарий 1905 год. и новитѣ увѣрения за миролюбие предъ Великитѣ сили донѣкжде смекчиха турското подозрение.

Между това, прилагането на реформитъ въ Македония не ставаше. Добритъ желаня на европейскитъ агенти се осуецаваха отъ неспособната турска администрация, която, при това, получаваше противоречиви заповѣди отъ Цариградъ. Презъ мартъ 1905 год. на нѣколко конференции и митинги въ Лондонъ се уясни, че Русско-австрийското реформено дѣло въ Македония е пропаднало. По него се разисква и въ Камарата на общинитъ, и Английското правителство поиска мнението на държавитъ, подписаха Берлинския договоръ, за по-широки реформи подъ по-силенъ европейски надзоръ. Българскиятъ князь използва това настроение и при посещението си на Английския кралъ презъ февруарий 1905 год. повдигна въпроса за автономия на Македония.

Турското правителство, озлобено отъ този новъ опитъ за чуждо вмѣшателство, започна още по-силно гонение на българщината въ Македония. То използва ловко сръбската пропаганда, и даваше съдействие на гръцки чети, които нахлуваха въ Македония, подъ предлогъ че се борятъ съ българскитъ революционери. България, отъ своя страна, съкратяваше разходитъ за разни културни нужди, за да отдѣля кредити за своята армия.

Въ началото на 1907 година Турция направи известни отстъпки на Гърция въ островъ Критъ. Отношенията между дветъ държави съвсемъ се подобриха, а за Македония настѣпиха най-тежкитъ дни. Сръбски, гръцки и турски чети, като съюзници, сновѣха изъ разнитъ краища и тероризираха мѣстното население. Възбуждението между мюсюлманитъ противъ България бѣше твърде силно, и на границата често ставаха значителни спръчквания. Презъ юлий Българското правителство се обърна къмъ Великитъ сили съ молба да се поднови замрѣлото реформено дѣло, защото търпението на българския народъ е вече изчерпано. Английското обществено мнение, което непрекъснато следѣше това дѣло, пакъ подкани своитъ ръководители, и тѣ повдигнаха въпроса да се назначи християнинъ за генералъ-губернаторъ на Македония, което бѣ първата стѣпка къмъ автономия. Но Русското правителство се обяви противъ това предложение, и искаше да се държи смѣтка за суверенитета на султана. На срещата между владетелитъ на дветъ страни въ Ревелъ презъ юний 1908 год. се изработи новата програма за реформи, която примиряваше дветъ становища. Но, поради Младотурския превратъ презъ юлий, тази програма не бѣ приложена.

**Конституцията
във Турция.**

Докато между европейските сили се водеха преговори за вмѣшателство въ вътрешните работи на Турция, една нова политическа организация търсѣше начинъ да спаси сѣществуването на самата Империя. Така наречените младотурци смѣтаха, че нетърпимото вътрешно и външно положение на държавата се дължи, преди всичко, на лошата система на управление, крепена отъ султанъ Абдулъ Хамида. На тайния конгресъ презъ 1907 год. бѣ взето решение да се агитира най-усилено между населението и на следната есенъ да се действува по революционенъ начинъ за събаряне стария режимъ. Ревелската програма ускори работата. На 10-и юлий Главниятъ щабъ на революционерите въ Битоля изпрати до Султана ултиматумъ да въведе конституционно управление въ цѣлата Отоманска империя. На следния день Султанътъ обеща да въведе Конституцията, изработена презъ 1876 година. Обща радостъ обвзе населението на Македония, безъ разлика на вѣра и народност. Турци, българи и гърци си подаваха ръка за обща работа въ свободна Македония. Четите се спуснаха отъ горите, посрѣщани тържествено отъ населението и отъ официалните власти. Водачите на младотурците веднага спечелиха на своя страна цѣлото население, жадуващо за по-спокоенъ животъ.

Младотурците отправиха до Великите сили меморандумъ да се прекрати реформеното дѣло, като излишно. Те заявиха, че предпочитатъ почтена смъртъ предъ унижителното сѣществуване; въ Македония, както и изъ останалите провинции всички жители сѣ равни; тамъ нѣма християни и мюсюлмани, а „отомани“, които иматъ едни и сѣщи интереси, приятели и врагове; Македонскиятъ въпросъ билъ повдигнатъ изкуствено отъ българи, сърби и гърци, подстрекавани отъ Русия, която искала да завладѣе Цариградъ.

Великите сили, заедно съ Русия, повѣрваха въ искреността на младотурците и имъ предоставиха да разрешатъ Македонския въпросъ, споредъ своите схващания за либерално управление.

Общото съчувствие на европейските държави къмъ новото управление въ Турция накара и България да посрещне съ радостъ новото положение. Българскиятъ народъ се надѣваше, че щомъ се подобри управлението и се даде свобода, Македония ще се издигне национално, и ще остане цѣла недѣлима. Желанието за добросѣдски отношения се усили. Отъ София поте-

глиха увеселителни влакове за Солунъ и Цариградъ, дето представители на българския народъ изказаха искрено своитѣ симпатии къмъ обновителното дѣло на младотурцитѣ.

Представителитѣ на Македонската революционна организация веднага следъ помирението си съ младотурцитѣ започнаха да уясняватъ своето становище по Македонския въпросъ. Тѣ предявиха своитѣ условия за бждещето управление: Империята да се раздѣли на етнографски области съ мѣстно самоуправление, а общо за Империята да останатъ само Войската, Марианата и Централното управление; да се свали султанъ Абдулъ Хамидъ; да се направятъ веднага избори за административни и градски съвети споредъ закона отъ 1868 год.; да се допустнатъ мѣстнитѣ жители до чиновническитѣ мѣста; да се създаде „Национална отбрана“ въ областитѣ. Тѣзи искания бѣха съвсемъ противоположни на програмата на младотурцитѣ, изложена въ горния меморандумъ: централизация и отоманизиране на Империята, турски езикъ, привилегии за мюсюлманитѣ. На единъ многолюденъ митингъ въ Цариградъ се взе резолюция, че Шерията трѣбва да остане и въ бждеще като основа на Турската държава, и презъ мартъ 1909 год. министърътъ на финанситѣ, Джеватъ бей, заяви, че Турция е, преди всичко, ислямска държава, т. е. провъзгласениятъ принципъ за равенство на всички народности предъ законитѣ е вече нарушенъ.

Македонската вжтрешна революционна организация съдействиува на младотурцитѣ при Преврата, и искаше да вземе участие въ подреждането на новото управление. Младотурцитѣ решиха да се отърватъ отъ нея и да намалятъ нейното влияние. Тѣ издадоха редъ стѣснителни закони противъ другитѣ националности: 1) Законъ за сдружаванията, който забраняваше да се образуватъ политико-национални партии; 2) Законъ за четитѣ; 3) Законъ за „изключително положение“ за обявяване военно положение. Тѣзи закони се прилагаха отъ старата администрация, която не бѣше забравила жестокитѣ похвати на стария режимъ. Най-после, къмъ легалнитѣ жестокости чрезъ военнитѣ сѣдилища се присъединиха и политически убийства, които даваха на Младотурската организация конспиративенъ характеръ.

Македонскитѣ деятели се стреснаха. На тѣхъ не оставаше друго сръдство за спасение, освенъ четничеството. Затова Вжтрешната организация вржчи на консулитѣ на Великитѣ сили

въ Солунъ единъ мемоаръ, изпрати особена делегация да освѣтли правителствата на европейскитѣ държави за непоносимото положение въ Македония, започна да стѣга своитѣ редове за нова борба, а презъ октомврий 1911 год. започна и самата борба. Зачестиха убийствата, атентатитѣ, кланетата (Щипъ — ноемврий 1911 год., Кичево — януарий 1912 год., ман. Св. Богородица, Скопско, — януарий 1912 год., Арбасанци, Щипско, — февруарий 1912 год., Кочани — юлий 1912 год. и другаде). Обезоръжаването на населението бѣ придружено съ нечувани жестокости.

**Българската неза-
висимостъ.**

Новата турска власть трѣбваше да се закрепи, и, за да спечели довѣрието на мюсюлманитѣ, започна да работи съ увлѣчение да издигне Империята като самостоятелна държава. Следъ като сполучиха лесно да пресѣкатъ чуждото вмѣшателство въ турскитѣ работи, новитѣ турски управници започнаха да подчертаватъ васалността на България. Презъ августъ 1908 год. българскиятъ дипломатически агентъ въ Цариградъ не бѣ поканенъ на обѣда, даденъ отъ Правителството на чуждестраннитѣ представители по случай рождения день на Султана. На запитването за причинитѣ, Министерскиятъ съветъ отговори, че България е васална държава, и нейниятъ дипломатически представителъ се смѣта за турски чиновникъ.

Това бѣ смѣтнато като оскърбление на Държавния глава, и дипломатическиятъ представителъ получи заповѣдь отъ Българското правителство да напустне Турската столица.

Българското васалство бѣ фиктивно. Постепенно България се бѣ освободила отъ всѣкакви задължения спрямо Турция. Затова обидата съ пренебрегването дипломатическия представителъ само раздражни националното честолюбие. Но, като имаше предвидъ, че въ бждеще имаше да се разрешаватъ национални въпроси съ Турция, при което България имаше интересъ да бжде третирана като равноправна държава, Българското правителство реши да използува анексията на Босна и Херцеговина отъ Австро-Унгария, за да се отърве и формално отъ васалността. На 22-и септемврий 1908 год. България бѣ обявена за независима, и Българскиятъ князь прие титлата Царъ на българитѣ.

Царъ Фердинандъ отправи първата си телеграма до Султана, като му съобщи за извършеното, и изказа надежда, че това

нѣма да се приеме като враждебностъ къмъ Турция, и че дветѣ правителства ще работятъ за заякчаване връзкитѣ между съседнитѣ държави. Правителството препорѣчва на македонцитѣ търпение. Тѣ бѣха най-предани на Конституцията, и дадоха най-ценно съдействие на Махмудъ Шевкетъ паша въ похода му къмъ Цариградъ. Българитѣ сжщо се надѣваха, че конституционниятъ строй ще подобри живота въ Македония, и правѣха всичко, за да улеснятъ закрепванетоъ му. Въ по-раншнитѣ посещения отъ групи офицери, студенти и търговци българитѣ се стремѣха да покажатъ, че взаимно сътрудничество е възможно, стига само на българското население въ Македония да се осигурятъ конституционни права наравно съ другитѣ граждани въ Империята.

Младотурцитѣ нѣмаха ясна представа за съвременния конституционенъ строй. Тѣ усвоиха идеята за държавенъ национализъмъ и решиха да отоманизиратъ всички народи въ Империята, следъ като последнитѣ се бѣха издигнали като отдѣлни национални единици чрезъ редъ упорити борби. Тѣ наложиха редъ ограничения въ политическия животъ на немюсюлманитѣ, съ което предизвикаха отново тѣхнитѣ възмущения и протести. Съ посегателството върху придобититѣ вече културни права тѣ озлобиха не само своитѣ инородни населения, но и съседнитѣ народи въ Сърбия, Гърция и България. Турция отново стана държава на революциитѣ, беззаконията и убийствата. Подновената четническа борба излагаше новия режимъ предъ европейското обществено мнение, и младотурцитѣ се опитваха да го обяснятъ по старому — съ външно влияние отъ соседитѣ, при което най-много се обвиняваше България. Българското правителство схвана, че неговото искрено желание да се закрепятъ конституционниятъ строй въ Турция не е оценено, и че добросъседски отношения съ нея сж невъзможни. Сжщото схванаха и правителствата на Сърбия и Гърция, поради което отношенията между тѣхъ започнаха да ставатъ по-сърдечни. Създаде се благоприятна обстановка за преговори и за обединение усилията срещу общия врагъ. Въ Македония взаимнитѣ вражди между християнскитѣ народи намалѣха, което подсказа на новото Турско правителство, че споразумение между балканскитѣ народи е възможно, и то ускори прилагането програмата за отоманизиране и военнитѣ приготовления.

На 11-и юлий 1910 год., по случай двегодишнината отъ преврата, Младотурскиятъ комитетъ направи следната декларация:

„Комитетът потърси и намъри средства за обединяване откъслечните национални елементи. Малцина се озоваха искрено на неговия апел. Причината е, може би, във готовността и сигурността, с които се преследваше желаното обединение, или във прекаленото усърдие. . . Усилията на нашия Кабинет за самосъхранение на държавата сж достойни за похвала. Ние виждаме, че главната цел на нашата политика е да се постави на границата единъ блъскавъ щикъ повече и да се спусне въ морето единъ броненосецъ повече. Добититъ резултати по отношение известни агресивни народности въ Йеменъ, Месопотамия и Албания показватъ, че тази система е най-съобразна съ интереситъ на страната. Ние вѣрваме, че и при външни трудности Правителството ще използва съ твърдостъ сжитъ сили, които използва при вътрешнитъ събития въ Империята. Тѣзи затруднения трѣбва да се премахнатъ едно по едно.“

Българското правителство не бѣ изненадано отъ този заплашителенъ тонъ. То схвана дори, кои сж споменатитъ въ декларацията външни трудности, защото още презъ септемврий 1908 год. турскиятъ министъръ на войната, Махмудъ Шевкетъ паша, бѣ заявилъ, че му сж нуждни още три години да приготви армията, „за да разреши Македонския въпросъ въ София“.

Презъ 1910 година България даде още единъ пжтъ доказателство, че желае искрено добросъседски отношения съ Турция—Царятъ посети официално Султана въ Цариградъ. Той не предяви никакви искания, а само размъни мисли по въпроситъ, интересувачи и дветъ страни. Въ произнесенитъ по този случай речи се отбеляза, че едно пълно разбирателство между България и Турция е възможно. Но веднага следъ това Турското правителство употреби старото средство за раздухване враждата между България и Сърбия. То устрой гържествено посрещане на Сръбския кралъ, който на връщане мина презъ Македония, въпрѣки протеститъ на Българското правителство.

Между това, младотурцитъ бързаха да стъкмятъ армията и Флота, настойчиво и сурово обезоръжаваха населението, преследваха членоветъ на Македонската организация, и Македония отново доби размирень изгледъ. Лошитъ вести оттамъ възбудиха духоветъ въ България. Започнаха се пакъ митинги за протестъ и за подканване Правителството да направи нѣщо за тази страна.

Българското правителство отново бѣ принудено да обърне вниманието на Великитъ сили върху положението въ Македония. Но въ това време европейскитъ държави си имаха свои грижи и чакаха да видятъ резултатитъ отъ новия режимъ въ Турция. Царятъ бѣ отчаянъ отъ своята политика на миролюбие спрямо

Турция, която той води цѣли 25 години, но реши да направи и последния опитъ: презъ мартъ 1911 год. той повѣри управлението на най-миролюбивитѣ партии — прогресивната и народната, известни като привърженици на споразумението между България и Турция. Имаше и добри условия за такова споразумение: вътрешното положение въ Турция бѣше лошо, революционното движение въ Македония и Албания вземаше по-широки размѣри, Критскиятъ въпросъ влоши отношенията съ Гърция, Италия презъ есенята окупира Триполи. Турското правителство признаваше лоялното поведение на България, и благодари за това, но не измѣни дотогавашното си поведение спрямо Македония, което показваше, че то остава вѣрно на декларацията на Младотурския комитетъ отъ юлий 1910 година.

И тъй, България бѣ изправена предъ следнитѣ неотстраними причини, които водѣха къмъ неминуема война съ Турция:

1) стремлението на турскитѣ управници да поддържатъ своята властъ въ Македония съ сръдновѣковни сръдства и неспособността имъ да изпълнятъ предвиденитѣ въ чл. 23-и на Берлинския договоръ реформи;

2) стремлението на българския народъ къмъ обединение — историческо начало, възприето отъ всички европейски народи;

3) повдигнатото народностно съзнание на македонскитѣ българи, които не можеха да понасятъ неправдата, извършена съ Берлинския договоръ;

4) съперничеството на гърци, сърби и ромъни, които се стремѣха къмъ териториални придобивки за смѣтка на Македония;

5) покровителството отъ страна на Турция чуждитѣ пропаганди, за да ги използува за унищожение народностното съзнание у македонскитѣ българи;

6) постояннитѣ недоразумения съ Турция, които създаваха несигурностъ и спѣваха стопанския животъ на България;

7) Младотурскиятъ режимъ, който се залови съ по-голѣма енергия да денационализира Македония;

8) опасността отъ воинствената политика на Турция следъ 1908 година;

9) стремлението на Великитѣ сили да се грижатъ само за своитѣ интереси и неспособността имъ да наложатъ изпълнението на чл. 23-и отъ Берлинския договоръ.

Българският народъ вече се убеди, че трѣбва самъ да потърси у себе си сили и да тури край на мжкитѣ на своитѣ сънародници въ Македония, които желяеха да живѣятъ и да се развиватъ свободно, както всички цивилизовани народи. За България не оставаше друго, освенъ да потърси сама срѣдства, за да се противопостави на грозещата опасностъ, като подготви политически неизбежната вече война.

Образуването на Балканския съюзъ.

**Опити за споразумение
между българи
и сърби.**

Презъ време на робството българитѣ винаги сж имали братски чувства къмъ сърбитѣ. Нѣма сръбско въстание, въ което да не сж взѣмали участие българи-доброволци, които сж смѣтали, че, следъ като се извоюва независимостта на Сърбия, ще се работи пакъ съ общи сили за свободата на българския народъ. Въ началото на XIX вѣкъ възстанаха шумадийци подъ водителството на Кара Георги. Въ редоветѣ на бунтовниците се притекоха множество българи отъ Македония, Моравско и Тимошко, които самъ той наричалъ Бугариѣ, защото говорѣли български езикъ¹⁾.

Но сърбитѣ не отговаряха на тѣзи български чувства съ взаимностъ. Тѣ гледаха да използватъ българитѣ за постигане само свои политически цели, а после да обсебятъ България и дори да претопятъ българския народъ. Презъ 1809 година Наполеонъ I създаде нова държава Илирия, въ която влизаха Далмация, Хърватия и Словения. Малкото Сръбско княжество, обемащо само Бѣлградския пашалѣкъ, не одобри новата държава, и изпрати мемоаръ, съ който молѣше Наполеона да вземе подъ своя защита Сръбското княжество, като го разшири въ предѣлитѣ на Илирия, България, Босна и други земи, влизали нѣкога въ Душановата държава. Въ сжщия мемоаръ е казано, че християнитѣ въ Сърбия сж 500,000 души, че въ България има 2,000,000 души, и че само българитѣ оттагъкъ Нишъ могатъ да дадатъ 40,000 души борци противъ пашата въ този градъ. Презъ 1813 год. французскитѣ войски бѣха принудени да напустнатъ Илирия. Новата държавица бѣ присъединена пакъ къмъ Австрия, която се противопостави енергично на идеята за обединението

¹⁾ „Гласник“, кн. 54; 1883 г., стр. 216.

на южнитѣ славяни, и дори забрани да се говори и пише за Илирия. Тогава сѣрбитѣ се противопоставиха и на идеята за югославянство съ центъръ Загребъ. Отъ 1837 год. тѣхни политически агенти започнаха да проповѣдватъ, че всички югославяни съставляватъ единъ сѣрбски народъ, и че въ него влизатъ и бѣлгаритѣ. Бѣлградъ трѣбвало да стане центъръ на бждеща Велика Сѣрбия. И, докато сѣрбскитѣ учени добросѣвѣстно поддѣржаха, че бѣлгаритѣ сж отдѣленъ народъ и че Македония е бѣлгарска страна, дѣржавницитѣ, начело съ Илия Гарашанинъ (1844 год.), развиха идеята за бавно и планомѣрно създаване нѣкогашното Душаново кралство, която, като обширна политическа дѣржавна програма, се предава тайно отъ правителство на правителство¹⁾. Тази програма съдѣржаше следнитѣ основни мисли:

1) Малка Сѣрбия може да достигне разширение само въ сѣюзъ съ околнитѣ народи.

2) Замѣстница на Турция трѣбва да бжде Сѣрбия, а не Австрия и Русия. Трѣбва да се изработятъ основитѣ на Сѣрбското кралство отъ XIII и XIV вѣкове, като се използва славната сѣрбска история на това време.

3) Тази велика идея ще се постигне благодарение географското положение на Сѣрбия и родолюбието на нейнитѣ жители, Но трѣбва да се използватъ и останалитѣ южни славяни. Затова да се изпратятъ въ тѣхнитѣ страни агенти, които да проучатъ нуждитѣ и стремлението на населението, военното положение, кои сж влиятелнитѣ лица, които симпатизиратъ на сѣрбската идея или сж нейни противници.

4) Опасността за Сѣрбия иде главно отъ Русия и Австрия. Бѣлгаритѣ — „най-голѣмиятъ клонъ отъ славянския народъ въ Турция“ — гледатъ на Русия като на освободителка, но тя работи само за своитѣ интереси. Тя гледа да разедини турскитѣ славяни, за да може отпосле да се споразумѣе съ всѣки клонъ поотдѣлно. Затова Сѣрбия трѣбва да бжде по-деятелна, та да не бжде изпреварена отъ Русия.

5) Интереситѣ на Сѣрбия изискватъ Турската дѣржава да се събаря постепенно, като всѣка откъсната частъ се присѣдинява къмъ Сѣрбското кралство.

¹⁾ „Дело“, кнѣ. 38.

6) България лежи на пътя на Русия към Цариградъ, поради което последната насочва към нея своитѣ симпатии. Сърбия, обаче, не бива да бездействува, защото България има сжщото значение и за нея, затова трѣбва да се взематъ следнитѣ мѣрки: да се приематъ за безплатно учене българчета въ сръбскитѣ учебни заведения и въ духовнитѣ училища; да се напечататъ и изпратятъ въ България молитвеници, черковни и други книги; да се изпратятъ сериозни и способни хора въ България, които да събудятъ у българския народъ добри чувства къмъ Сърбия и нейното Правителство и надежди, че Сърбия ще имъ помогне да се освободятъ.

7) Сърбия трѣбва да се стреми да привлѣче сжщо Босна и Херцеговина, Черна Гора, Северна Албания, Сремъ, Бачка и Банатъ.

По-после, поради съпротивата на южнитѣ славяни вѣнъ отъ Сърбия, последната бѣ принудена да приеме привидно федеративната идея, но само като срѣдство, за да се прокара горната политическа програма.

Следъ като взеха участие въ възстанието, повдигнато отъ Александъръ Карагеоргиевичъ, българитѣ повдигнаха самостоятелно възстание, но князь Милошъ Обреновичъ водѣше двулична политика къмъ българи и къмъ турци. По-после той започна преговори съ Султана, потуши възстанието и присъедини къмъ Сърбия 13,000 кв. клм. български земи въ Моравско (Неготинъ, Зайчаръ и Княжевацъ). По време на българскитѣ възстания между 1831 и 1841 години князь Михаило Обреновичъ издаде прокламация, съ която канѣше сънародниците си да не се присъединяватъ къмъ възстаницитѣ, като искаше да се покаже вѣренъ на Султана.

И при тѣзи измамничества българитѣ не губѣха вѣра у сръбския народъ. Презъ 1860 год. князь Михаило поиска да използува общия духъ за политическо обособяване, обхваналъ подвластнитѣ на Турция народи следъ Парижкия миръ (1856 год.), и се залови да обедини всички южни славяни, въ това число и българитѣ отъ Мизия, Тракия и Македония. Той обяви принципа „Балканитѣ за балканскитѣ народи“, но имаше предвидъ Сърбия да бжде Пиемонтъ на Балканитѣ, т. е. да се осжществи програмата на Гарашанинъ отъ 1844 година. На 28-и септемврий той сключи съюзъ съ Черна Гора, съ който дветѣ държави се задължаваха да работятъ задружно за освобождението на поро-

бенитъ имъ братя. Следъ това князь Михаилo насочи вниманието си къмъ българитѣ, които вече се бѣха издигнали народносно. По инициативата на Русия, започнаха се преговори, имащи за целъ да се подготви създаването на една федеративна държава. Преговоритѣ се водѣха съ Настоятелството на „Благодетелната дружина“ въ Букурещъ, образувана отъ българскитѣ патриоти. На 5-и априль 1867 год. е билъ съставенъ следниятъ протоколъ:

„Понеже днешнитѣ обстоятелства викатъ всичкитѣ угнетени въ Турско народи, за да взематъ освободителни мѣрки, и ние, българитѣ, които живѣемъ въ България, Тракия и Македония, събрахме се да размислимъ и изнамѣримъ срѣдство за освобождението на милото наше Отечество, за да успѣеме да се числимъ и ние въ реда на свободнитѣ народи, покажемъ и на свѣта, че ние живѣемъ.

За да сполучимъ тая желателна целъ, трѣбва да изберемъ единъ соседний народъ, съ помощта на когото да сполучимъ освобождението си съ взаимна полза, а за такъвъ народъ ми не можемъ да предпочетемъ другъ, освенъ сръбскитѣ, който съ народността, съ вѣрата и съ мѣстното положение е сближенъ съ насъ преди вѣкове; интереситѣ ни сж, прочее, равни, и затова само съ тѣхното побратимство можемъ да бждемъ народъ независимъ.

А за едно подобно братско сближение ми, съгласно съ днешнитѣ обстоятелства, предполагаме, че трѣбва да имаме за основа следнитѣ 12 точки:

1) Соединението братско трѣбва да стане между сѣрбитѣ и българитѣ подъ името Югославянско царство.

2) Югославянското царство ще се съставлява отъ Сръбско и Българско (Българско обема областитѣ България, Тракия и Македония).

3) Глава на новосоставляваемото правителство ще бжде днешниятъ князь сѣрбски Михаилo Обреновичъ съ право наследства.

4) Народното знаме на това царство трѣбва да е едно, и да се представлява съ знаковетѣ и на дветѣ племена. Сжщото ще се разумѣва и за монетитѣ бжджщи.

5) Всѣка страна ще сохраниява своето си наречие за официално, и затова чиновницитѣ трѣбва да бждатъ отъ онова племя, дето служатъ, и което говори наречието въ страната.

6) Законитѣ сѣрбски, днесъ сжществующии, се приематъ отъ насъ, и ще се преведатъ и на българското наречие. Всичкитѣ разпорѣжения на Югославянското царство ще се публикуватъ, безъ изключения, и на дветѣ наречия, сиречь и на сѣрбското и на българското, едновременно.

7) Господствующата религия ще е православната, и вѣроизповѣданието — свободно.

8) Религиознитѣ работи ще се управляватъ отъ единъ независимъ синодъ, смѣсенъ отъ дветѣ племена. Тоя синодъ ще представлява

Митрополитът-приматъ и епископитъ по епархиитъ, спроти наречието на народонаселението — представляемитъ, обаче, тие ще се потвърждаватъ отъ Правителствения началникъ.

9) Главата на държавата ще съставлява Министерството и отъ дветъ племена.

10) Народното представителство ще се съставлява соразмърно съ народонаселението на държавата, и согласно съ съществуващата днесъ форма въ Сърбия за тоя предметъ.

11) Престолниятъ градъ на Югославянското царство ще се реши отъ Народното представителство.

12) Главата на духовенството и Синодътъ ще се нахожда сявга въ престолния градъ.“

Протоколътъ билъ подписанъ отъ 35 делегата-българи, и били изпратени двама да го отнесатъ въ Бѣлградъ. Въ пълномощното на двамата е опредѣлена точно основната идея на българитъ:

„Желанието на българския народъ е, както познавате, да се соедини съ сръбский, та съ общо залягане да се освободятъ и двата народа отъ чуждото господство и после да съставятъ една държава, и да бждатъ съединени въ нея съ такъвъ начинъ, чтого и дветъ племена да упазятъ своята народностъ и да бждатъ въ всичко равни.“

Князь Михаило заяви на делегатитъ, че Протоколътъ е патриотиченъ, и че той приема предложението имъ. Гарашанинъ отговори на Добродетелната дружина, че приема основнитъ точки, и че Сърбия ще започне работата, а по-после ще уреди окончателно споразумението.

Презъ есента същата година князь Михаило склучи съюзъ и съ Гърция. Той склучи и съ Ромъния съюзъ за приятелство. И макаръ дветъ държави да опровергаваха отпосле да е имало подобенъ съюзъ, има основания да се вѣрва, че договоръ е съществувалъ, и единъ отъ членоветъ му съдържалъ дѣлежа на България между дветъ страни:

„Ако провидението благослови тѣхнитъ усилия и имъ предостави да разполагатъ свободно съ отнетитъ отъ Турция земи, дветъ договорящи страни се споразумяватъ така: да бждатъ присъединени завинаги къмъ Ромъния: островитъ въ делтата на Дунавъ и Източна България, между линията Русе — Варна и морето; да бждатъ присъединени завинаги къмъ Сърбия: Стара Сърбия, Босна и Херцеговина и останалата частъ отъ България.“

И тѣй, докато българскитъ патриоти работѣха за споразумение съ Сърбия върху базата — федерация между двата народа,

Сръбското правителство сключваше договори за подълбата на България между другитѣ балкански държави.

Освенъ това, князь Михаилo искаше да склони Султана да оттегли гарнизонитѣ си отъ крепоститѣ на Сръбското княжество, и, за да спечели неговото благоволение, събщи му подписания отъ българскитѣ патриоти протоколъ, разформира Българската легия и изгони легионеритѣ, които презъ 1862 год. се бѣха храбро противъ турцитѣ въ Бѣлградъ. Изгонени бѣха и българчетата, които се учеха въ Бѣлградъ. Българитѣ бѣха измамани въ надеждитѣ си да получатъ отъ Сърбия помощъ за освобождението си. Тѣ решиха занаяредъ да се надѣватъ на своитѣ сили, и да търсятъ съдействие само отъ Русия.

Като резултатъ отъ засилената самостоятелна дейность на Българската революционна организация, избухна Сръдногорското въстание, което предизвика Руско-турската война. По това време Сърбия бѣ въ война съ Турция, която се развиваше неблагоприятно за Сърбия.

Презъ октомврий 1876 година Русия подаде ултиматумъ на Турция: въ 48 часа да спре военнитѣ действия, и да се сключи продължително примирие. Турция се подчини, и бѣ сключено двумесечно примирие. На 12-и априлъ 1877 година Русия обяви война на Турция за освобождението на България. Тя покани и Сърбия да вземе участие въ войната. Сръбското правителство се колебаеше, като гледаше съ предълги преговори да отлага за подълго време участието си. То искаше 1,000,000 рубли за предварителна подготовка и по 1,000,000 рубли месечно за разноси. Независимо отъ това, Сръбското правителство поиска да се присъединятъ къмъ Сърбия: Косовския вилаетъ, Новопазарския санджакъ и Видинския окръгъ. Въ приложената къмъ проекта за териториалното разширение на Сърбия карта бѣ показана границата на Стара Сърбия, включваща Дебъръ, Велесъ, Шипъ, Горна Джумая, Радомиръ, Кюстендилъ, Драгоманъ, Бѣлоградчикъ и Видинъ.

Едва следъ като падна Плѣвенъ, когато русскитѣ успѣхъ бѣ напълно осигуренъ, Сърбия се намѣси въ войната. Въ прокламацията отъ 1-и декемврий кралъ Миланъ оповести на сръбския народъ: „възставаме въ името на независимостта на драгото ни отечество Сърбия и за освобождението на нашитѣ потиснати братя“. Безъ да срещнатъ съпротива, сръбскитѣ войски заеха областта между рѣкитѣ Морава и Нишава, и се прехвърлиха презъ Западна Стара планина.

Войната се завърши успѣшно, и на 19-и февруарий 1878 год. бѣ подписанъ въ Санъ-Стефано прелиминарния договоръ за миръ, съ който бѣ създадена България, съ граници, опредѣлени възъ основа на народността принципъ, споредъ сведенията, доставени на графъ Игнатиевъ отъ сърбина Верковичъ. Въпрѣки този принципъ, за нищожното участие на Сърбия въ войната тя получи Моравско, съ градоветъ Нишъ, Пиротъ, Враня и Лѣсковецъ.

Сръбскитѣ държавници не бѣха доволни отъ Санстефанския договоръ, защото се създаваше нова Българска държава съ 4,000,000 население, което бѣ противъ тѣхната политическа програма отъ 1844 година.

Въ Берлинския конгресъ противъ новосъздадената Българска държава действува и Сърбия, подкрепена отъ Австро-Унгария. За отстояване сръбскитѣ интереси, на конгреса бѣ изпратенъ министърътъ на външнитѣ работи, който предварително се отби въ Виена. Тукъ се уговориха условията на австро-унгарската поддръжка: Сърбия трѣбваше да се откаже отъ териториално разширение въ Новопазарския и Митровицкия санджаци, да склучи износенъ за Империята търговски договоръ и да предаде експлоатацията на своитѣ желѣзници; срещу това Австро-Унгария се задължи да подкрепи сръбскитѣ искания за независимостъ и „за разширочение на изтокъ и югоизтокъ за смѣтка на България“.

Отношенията между България и Сърбия се влошиха следъ Зайчарския бунтъ въ Сърбия на 21-и октомврий 1883 година.

Презъ май 1884 год. българскитѣ погранични войски заеха с. Брѣгово, на р. Тимокъ, което въ Турско време е влизало въ предѣлитѣ на Сърбия. Това предизвика голѣмо негодуване въ Бѣлградъ. Сръбското правителство поиска въ тридневенъ срокъ да се оттегли българската стража отъ с. Брѣгово, да се забрани на сръбскитѣ емигранти да живѣятъ до границата и да бжде предаденъ сръбскитѣ митрополитъ Михаилъ, избѣгалъ въ България. Българското правителство не изпълни тѣзи искания, и сръбскитѣ дипломатически представители напустна София.

При Съединението на Северна и Южна България на 6-и септемврий 1885 год., насърденъ отъ русското неодобрение на този актъ, кралъ Миланъ обяви война на България. Българскитѣ победи накараха Сърбия да признае Съединението, което значеше още едно поражение за сръбската политическа програма отъ 1844 година.

Следъ неуспѣшната Сръбско-българска война, кралъ Миланъ бѣ принуденъ да напустне сръбския престолъ, като остави на свое мѣсто малолѣтния си синъ Александъръ. Въ сжщото време победителътъ при Сливница — българскиятъ князь Александъръ Батенбергъ, борейки се за запазване българската самостоятелностъ отъ пристѣпитѣ на руската политика, бѣ принуденъ да напустне българския престолъ. Великото народно събрание избра за князь на България Н. Ц. Височество Князь Фердинандъ Кобургготски.

На 1-и априлъ 1893 год. сръбскиятъ князь Александъръ, подъ влиянието на баща си, разтури Регентството, и се объяви за кралъ на Сърбия. До това време новиятъ български Князь бѣше заетъ съ заздравяването на Българското княжество, разяждано отъ вжтрешни неуредици.

Присъединението на Източна Румелия къмъ Българското княжество раздвижи всички политически сили въ Сърбия, които вече бѣха убедени, че следващиятъ етапъ въ обединението на българския народъ е присъединението на Македония. Българитѣ вече заявяваха, че ще се борятъ за извоюване автономно управление въ тази областъ, но сърбитѣ разбираха, че такова управление ще бжде първата стѣпка за присъединение къмъ Княжеството, както стана съ Източна Румелия.

Отъ 1885 год. сърбитѣ започнаха да обръщатъ най-сериозно внимание на Македонския въпросъ. Подъ влиянието на Русия, отношенията между България и Сърбия постепенно се подобряваха, но сърбитѣ не пропускаха случай да предупредятъ, че, за да се постигне пълно сближение между двата съседни народа, трѣбва да се опредѣли предварително какъ ще бжде разпредѣлена Македония. Нѣкои сръбски автори дори сочеха, че трайно споразумение може да се постигне, само ако българитѣ приематъ за граница между сръбската и българската народности вододѣла между рѣкитѣ Струма и Вардаръ. Видни сръбски държавници открито заявиха, че Сърбия ще може да запази своята самостоятелностъ, само когато спечели излазъ на Егейско море, къмъ Солунъ. Тѣ признаваха, че и България има нужда отъ такъвъ излазъ, и оставяха за нея пристанищата Кавала и Деде Агачъ. Въ стремлението си къмъ Солунъ, сърбитѣ смѣтаха, че Вардарската долина е естествено продължение на Моравската. Презъ 1890 год. въ една статия въ списанието „Отаѣбина“ д-ръ Весничъ изказа и друго схващане по въпроса за владѣнието на Македония, което показваше, че сръбскитѣ държавници

се ръководят пакъ отъ политическата програма отъ 1844 година: „Балканскиятъ въпросъ ще се разреши чрезъ неуморенъ трудъ на тамошнитѣ раси и чрезъ пълното надмощие на една отъ тѣхъ. Откакъ свѣтъ свѣтува все тъй е било, тъй ще бжде и занапредъ, въпрѣки всички желаня за нѣкакви си балкански съюзи. Кога ще стане това и коя раса — българската, сръбската, гръцката или друга — ще завладѣе останалитѣ, това е въпросъ на бждещето.“

Сръбскитѣ правителства се облѣгаха ту на Австро-Унгария, ту на Русия, и работѣха за разширочение сръбското влияние въ Македония. Веднага следъ обявяването си за кралъ, Александъръ посети Турция, като мина презъ Македония, за да въздействува върху македонското население въ полза на сръбизма, но бѣ посрещнатъ равнодушно отъ българското население. На следната година той мина повторно презъ Македония на пътъ за Атина, но пакъ не можа да постигне голѣми резултати.

На 29-и май 1903 год. съ воененъ заговоръ бѣ убитъ кралъ Александъръ Обреновичъ, и на престола се възкачи Петъръ Карагеоргиевичъ. Оттогава сръбската пропаганда въ Македония се засили. Множество патриотически организации заработиха по-усърдно за осъществяване „Велика Сърбия“: стѣкмена бѣ особена църковно-училищна литература, предназначена за разпространяване между македонското население; предвиждаха се голѣми парични суми; при Министерството на външнитѣ работи бѣ създадено нарочно Консулско отдѣление; изработена бѣ нова политическа програма, въ която бѣ предвидено Сърбия да търси споразумение съ България за Македония и Стара Сърбия, съ крайна целъ — да се постигне разширочение за смѣтка на Македония; увеличенъ бѣ броятъ на изпращанитѣ въ Македония агенти на сръбизма — учители, свещеници, лѣкари; въ Сърбия се проповѣдваше, че Македония е сръбска, като се създаде специална учебно-патриотична литература, въ която Скопие, Велесъ, Прилепъ, Битоля, Охридъ, Струга, Дебъръ се възпѣваха като стари сръбски крепости; нарочно изпратени тайни и явни агенти проповѣдваха сжщото въ чужбина.

Сръбската пропаганда се поддържаше отъ Русското правителство, което чрезъ това гледаше да спечели Сърбия за борба срещу Австро-Унгария. Русската наука признаваше, че населението въ Македония е българско, но Русското правителство бѣ недовѣрчиво къмъ князь Фердинанда и недоволено отъ всички български правителства, които избѣгваха руското влияние.

И тъй, сръбско-българските отношения следъ 1885 год. се развиваха подъ натиска на два противоположни принципа: Сърбия, притискана откъмъ северъ и откъмъ западъ отъ Австро-Унгария, търсѣше търговско-економически излазъ по Вардарската долина къмъ Егейско море — териториално разширение, безъ да гледа на народността на македонското население; България се стремѣше да постигне своя исторически идеалъ — обединение на разпокъсания отъ европейската дипломация български народъ. Тази противоположностъ въ интереситѣ на дветѣ държави ги караше да действуватъ една срещу друга: България се противопоставяше на всички опити за разширяване на сръбското влияние въ Македония, а Сърбия се боеше дори отъ една автономна Македония, защото смѣташе, че тя веднага би се присъединила къмъ България.

Следъ редъ възстания (Разложкото презъ 1878 год., Охридско-Кичевско-Дебърското — презъ 1880—1881 год., Пиринското — презъ 1895 год., Виницкото — презъ 1897 год., Горноджумайското — презъ 1902 год., Илинденското — презъ 1903 год.), повдигани отъ българското македонско население, европейскитѣ сили предложиха известнитѣ Мюрцегски реформи. Това предложение бѣ посрещнато най-зле отъ Сърбия и Гърция. Тѣ решиха да попрѣчатъ, и организираха на своя територия множество чети за борба съ Българската революционна организация. Турското правителство се отнасяше благосклонно къмъ тѣзи чети, които вършеха насилия надъ мирното население, а всичко се приписваше на български чети. По този начинъ македонското население не само че не получи реформирано управление, но бѣ изложено на още по-голѣми насилия.

Мюрцегскитѣ реформи подрониха авторитета на Турската империя предъ мюсюлманския свѣтъ. Турското правителство смѣташе, че само България е виновна за чуждото вмѣшателство, и явно обсъждаше мѣрките, които трѣбва да се взематъ противъ „размирното“ васално Княжество. Неуспѣхитѣ на Русия въ войната съ Япония насърдчаваха още повече турскитѣ управници, а поведението на Сърбия и Гърция безпокоеше Българското правителство, защото не бѣ изключена възможността и тѣ да се присъединятъ къмъ Турция. То трѣбваше да действува за осигуряване самостоятелността на Княжеството, затова покани Македонската организация да не предизвиква Турция, а следъ отказа на последната да изпълни предложенитѣ реформи, апелира къмъ Великитѣ сили да взематъ подъ своя защита угнетя-

занитъ македонски българи. Този апелъ раздразни още повече духоветъ въ Турция.

Австро-Унгария сжщо бѣ готова да използва отслабването на Русия, за да се настани по-добре на Балканския полуостровъ. Военнитъ кржгове смѣтаха, че нѣма по-удобенъ моментъ за спускане къмъ Солунъ, защото и Сърбия преживяваше вътрешна криза следъ насилственото смѣняване на династията.

Русия съветваше Сърбия и България да действуватъ най-предпазливо. Дветъ заплашени държавици потърсиха сближение. На 18-и януарий 1904 год. кралъ Петъръ направи постъпки предъ българския представителъ въ Бѣлградъ, като смѣташе, че сближението, преди всичко, ще повдигне неговия авторитетъ предъ народа му. Българското правителство поиска въ основата на споразумението да легне идеята, че дветъ правителства ще действуватъ за прилагане Мюрцегскитъ реформи въ Македония. Сърбия привидно прие това предложение, и на 30-и мартъ сжщата година бѣха сключени за срокъ петъ години два договора:

а) Съюзенъ договоръ съ следнитъ задължения: Дветъ правителства ще действуватъ съ всички мирни срѣдства за въвеждане реформи въ Солунския, Битолския, Косовския и Одринския вилаети и за осигуряване свободното развитие на своитъ сънародници, които запазватъ народността си; тѣ ще се борятъ съ всичкитъ си сили противъ всѣко чуждо посегателство върху съюзенитъ държави, противъ четиритъ вилаета и династии, за което ще сключатъ и военна конвенция; ще подкрепятъ Черна Гора, когато се решава въпросътъ за Албания; за разрешаване всички спорни въпроси ще прибѣгватъ до арбитража на Русския императоръ или до Международния сждъ въ Хага.

б) Дружественъ договоръ съ следнитъ задължения: Дветъ правителства да отворятъ границитъ си за своитъ произведения, да водятъ еднаква митническа политика, която да доведатъ до митнически съюзъ; да намалятъ пжтническитъ и транспортни тарифи; да уравниятъ телеграфо-пощенскитъ си такси; да премахнатъ паспортитъ; да сключатъ сждебна и монетна конвенции.

Дружествениятъ договоръ трѣбваше да бжде внесенъ едновременно въ парламентитъ за одобрение. Народното събрание го одобри съ акламации, но Сръбското правителство се побоя отъ външни усложнения, и не го внесе въ Скупщината. Поради това и двата договора пропаднаха.

Тъзи договори бѣха съобщени на Русското правителство. Между двата народа се започнаха по-приятелски отношения. Презъ октомврий кралъ Петъръ, придруженъ отъ министъръ-председателя и отъ министра на войната, върна посещението на князь Фердинандъ въ София. По този поводъ сръбскитѣ агенти въ Македония започнаха да проповѣдватъ, че македонското население е славянско, и не трѣбва да се дѣли на сърби и българи, което предизвика голѣмо негодувание у македонцитѣ. Въ сщщото време частниятъ секретаръ на краля оповести въ виенскитѣ вестници разговора, воденъ между кралъ Петра и князь Фердинанда на Бѣлградската ж.-п. станция (16-и XII. 1904 година).

Въпрѣки тѣзи недоразумения, по съветитѣ на Русското правителство, презъ 1905 год. се започнаха преговори за сключване предвидения въ договоритѣ митнически съюзъ. Но той бѣ осуетенъ отъ Австро-Унгария, която виждаше, че, заедно съ стопанскитѣ, се заплашватъ и нейнитѣ политически интереси.

Подобренитѣ отношения между България и Сърбия още повече раздразниха Турция, която се помъчи да противодействува по стария начинъ, като започна да покровителствува по-силно сръбската и гръцката пропаганди въ Македония. Едновременно съ това, прѣсна се слухъ, че Сърбия е сключила съюзъ съ Турция, насоченъ противъ България, и че въ този съюзъ влизала и Черна Гора, а Сръбското правителство използва турското благоволение и засили четничеството въ Македония.

И така, Сръбското правителство водѣше двулична политика по отношение на Македония: отъ една страна, то сключи съюзъ съ България, и се задължи да дѣйствува за реформи, които да доведатъ до автономия, а, отъ друга, вършеше всичко, за да я посърби. Тази двуличностъ се отрази върху отношенията между дветѣ държави. За България не оставаше друго, освенъ да се готви да посрещне събитията съ собствени сили, а за осигуряване по-добъръ животъ на българитѣ въ Македония нейното Правителство непрекъснато апелираше къмъ Великитѣ сили.

Отношенията между дветѣ съседни държави бѣха значително охладнѣли. Преговоритѣ между Русия и Австро-Унгария за сѣдебни реформи въ Македония пропаднаха. Още презъ 1908 год. руската дипломатия започна да работи за сключване новъ съюзъ между България и Сърбия, като имаше предвидъ да го използва за очакваната голѣма война срещу Централнитѣ европейски държави. Въ това време сръбската династия

бъ окончателно закрепена, и Правителството, като имаше подкрепата на руската дипломация, реши да започне преговори със България, за да използватъ нейнитѣ сили за достигане свои държавни цели.

Министърътъ на външнитѣ работи, Миловановичъ, направи предложение чрезъ българския пълномощенъ министъръ въ Бѣлградъ да се започнатъ преговори за споразумение, съ база подѣлбата на Македония, като Скопие се отстъпи на Сърбия. Сжщото предложение направи предъ българския министъръ-председателъ, Ал. Малиновъ, и сръбскиятъ пълномощенъ министъръ въ София.

Следъ Преврата въ Турция на 10-и юлий 1908 год., Сръбското правителство още по-настойчиво желаше да се постигне споразумение. То заповѣда на своитѣ органи въ Македония да се държатъ неутрално. Два деня следъ Преврата министърътъ на външнитѣ работи, Миловановичъ, предложи чрезъ пълномощния министъръ въ Бѣлградъ да се продължатъ преговоритѣ, защото може внезапно да настѣпятъ усложнения, които да се изразятъ въ клане на християнитѣ или въ вмѣшателство на нѣкоя заинтересувана сила, при което се излагатъ еднакво интереситѣ и на България, и на Сърбия. Но българскиятъ министъръ на външнитѣ работи, Паприковъ, намираще, че новото положение на работитѣ въ Турция заплашва по-силно сръбскитѣ интереси, защото сръбизмътъ въ Македония, като изкуствено създаденъ, ще пропадне, а българщината ще се засили. Той подозираше, че Сръбското правителство желае да се споразумѣе, за да спасява сръбизма, и че, освенъ това, сръбитѣ може да проявятъ вѣроломство, като съобщятъ преговоритѣ въ Цариградъ, за да си спечелятъ приятелството на Турция.

Преговори между България и Сърбия.

Следъ като бурята, предизвикана отъ Анексията на Босна и Херцеговина и отъ обявяванетоъ Българската независимостъ, стихна, Русия отново се зае съ подобряване охладнѣлитѣ отношения между Бѣлградъ и София. Къмъ партизанитѣ на тази идея — радикалитѣ — лека-полека се присъединиха и останалитѣ политически групи. Сърбия, която до преди малко търсѣше споразумение съ Турция въ името на нѣкои сходни сръбско-турски интереси, промѣни тактиката. При свършения фактъ за Анексията, нейната експансивна политика се насочи

по линията на най-малкото съпротивление. Тя обърна погледъ къмъ турската територия. Но, като не можеше сама да постигне нищо, отново започна да дири приятелството на България. Миловановичъ пакъ заговори за сближение съ последната за смѣтка на Турция.

Това настроение въ Сърбия бѣ посрещнато добре въ България, която вече смѣташе да разреши Македонския въпросъ съ оръжие. Българскиятъ пълномощенъ министъръ въ Бѣлградъ съобщи за направенитѣ предложения, на което министърътъ на външнитѣ работи, Паприковъ, на 7-и януарий 1909 год. отговори:

„При настоящето политическо положение на Балканитѣ, едно съглашение между България и Сърбия би било отъ голѣмо значение. Моментътъ е такъвъ, че, ако то би могло да се постигне, на Балканитѣ би се създадо едно съвсемъ ново положение, което би гарантирало по-нататъшното развитие на дветѣ страни и би създадо отъ Сърбия и Черна Гора една силна притегателна точка за сърбството въ Австрия, особено за Босна и Херцеговина. Въ дадения моментъ е важно да се знае желае ли Сърбия съ насъ едно искрено съглашение и на каква приблизителна база, т. е. на базата да ѝ помогнеме въ предполагаемата борба съ Австрия, или пъкъ да действуваме дружно въ посока на Турция. Повтарямъ, че, ако базата е последното предположение, то трѣбва да се действува бързо.“

Въ сжщото време той натовари пълномощния министъръ да се срещне съ сръбскитѣ държавници въ Бѣлградъ и да узнае какъ тѣ схващатъ въпросното съглашение съ България.

Пашичъ и Миловановичъ най-недвусмислено се изказаха въ полза на едно съглашение, което трѣбвало да бжде насочено и противъ Турция, и противъ Австрия, едновременно. Председателятъ на Скупщината се изказа въ сжщия смисълъ, сподѣляйки възгледа, че сръбскитѣ погледи трѣбвало да бждатъ отправени предимно къмъ Новопазарския санджакъ. „За насъ, добавилъ Миловановичъ, има и друго важно съображение, което говори въ полза на едно споразумение съ България. Докато ние не сме свързани съ васъ посрѣдствомъ единъ съюзъ, нашето влияние надъ хървати и словенци ще бжде нищожно. Вънъ отъ различието по вѣра, тѣзи народи иматъ и по-голѣма култура отъ насъ, вследствие на което не гледатъ на Сърбия като на центъръ, способенъ да ги привлѣчѣ. Съвсемъ друго ще бжде, когато заедно съ васъ образуваме единъ силенъ блокъ. Тогава всички православни и католици сърби, хървати и сло-

венци въ съседната Монархия ще започнатъ неминуемо да гравитиратъ къмъ насъ.“

Въ сжщия смисълъ се изказаха и политическитѣ съмишленици на Пашичъ: д-ръ Лазаръ Пачу, Стоянъ Протичъ, Коста Стояновичъ, Аца Станойевичъ, генералъ Сава Груйичъ, Мика Поповичъ и мнозина други. На сжщото мнение бѣха и всички почти лидери на другитѣ политически партии, като бившиятъ министъръ на външнитѣ работи професоръ Жуовичъ, професоръ Цвиичъ, братята Маринковичъ и др. Но никой отъ сръбскитѣ държавници не опредѣли точно какво би искала Сърбия за споразумението съ България. На задаванитѣ имъ точно опредѣлени въпроси, тѣ даваха смѣтни отговори, като съ това искаха да си запазятъ всички възможни резерви и по-голѣма свобода на действие, когато видятъ, че за България нѣма вече връщане назадъ. Затова и Българското правителство се отнесе съ известно недоверіе къмъ сръбското желание за разбирателство.

Обаче, министъръ Паприковъ не се отказа отъ мисълта да продължи, макаръ и неофициално, започнатата размѣна на мисли, убеденъ въ необходимостта отъ взаимно сътрудничество въ момента, когато ще се ликвидира Европейска Турция. Въ писмото си до пълномощния министъръ въ Бѣлградъ отъ 15-и януарий 1909 год. той излагаше своето схващане така: „За далновиднитѣ политици, които не се влияятъ отъ впечатления и отъ негодитѣ на момента, ще трѣбва да е ясно, че, ако не днесъ, то утре ще изпъкне наново най-напредъ Македонскиятъ въпросъ. А този въпросъ, каквото и да става, не може да бжде правилно решенъ безъ прѣкото по-голѣмо или по-малко участие на балканскитѣ държави. Не ще съмнение, че, когато този въпросъ пакъ се наложи, решението му ще бжде радикално. Македония ще бжде или цѣла и автономна, или пѣкъ разпокжсана. Ние трѣбва да се готвимъ за този моментъ, който неминуемо и скоро ще настѣпи. За мене е ясно, какво Турция нито ще се възроди, нито ще се умири. Конституционната комедия ще се свърши — не важи какъ. Съ свършването на тази комедия, ще настѣпи моментътъ за ликвидиране въпроса за турскитѣ провинции въ Европа. Въ този моментъ балканскитѣ държави трѣбва напълно да бждатъ готови сами да решаватъ въпроса, защото само тогава той ще бжде правилно решенъ, и тогава само тѣ ще обезпечатъ своето по-нататъшно сжществуване. Въ този въпросъ най-заинтересувани страни сж:

България, Сърбия, Гърция и Черна Гора. Всички тѣ трѣбва още отсега да се готвят за решителния часъ. Съглашение по подобни въпроси е възможно само при взаимни отстъпки, взаимно удовлетворение, доколкото това е възможно, на най-сжществени интереси.“

Следъ новитѣ разговори съ сръбскитѣ ръководни кръгове пълномощниятъ министъръ на 4-и февруарий резюмира въ следнитѣ думи своето заключение: „Всички лица, съ които говорихъ, визиратъ Стара Сърбия и Македония, безъ, обаче, да формулиратъ ясно доде се простиратъ претенциитѣ имъ върху последната областъ; отъ всичко се вижда, че Скопскиятъ санджакъ, на първо мѣсто, влиза въ тѣхнитѣ смѣтки“.

Сжщото впечатление извлѣче и Ал. Малиновъ отъ разговора си по сжщия предметъ съ Св. Симичъ.

Тази неопредѣленостъ на сръбскитѣ държавници и особено домогванията имъ за частъ отъ Македония, не правѣха добро впечатление въ София, затова и Българското правителство стана вече по-резервирано.

Но Миловановичъ продължи да полага още по-голѣми грижи за постигане сближение, защото смѣташе да гарантира Сърбия отъ възможнитѣ изненади откъмъ Австро-Унгария. Безъ едно сближение съ България, тя рискуваше да се види съвсемъ усамотена и то тъкмо въ момента, когато развиващитѣ се въ Турция събития ненадейно можеха да наложатъ намѣсата на християнскитѣ балкански държавници въ вжтрешнитѣ ѝ работи. Въ началото на априль 1909 год. той се обърна къмъ Английското, Френското и Италианското правителство, съ молба да упражнятъ влиянието си въ София, за да се дойде до тѣй много желаното отъ Бѣлградъ разбирателство. Тритѣ сили, макаръ и съ известни резерви, се озоваха симпатично къмъ просбата на сръбския министъръ на външнитѣ работи.

За нуждата отъ „пъленъ сговоръ“ говори на българския пълномощенъ министъръ и кралъ Петъръ на 3-и юний сжщата година. Презъ сжщия месецъ отново му говори и Миловановичъ, като вече открито настояваше за гр. Скопие: „Зная, че вашето становище е автономията на Македония. Най-после, и ние бихме могли да усвоимъ това. Но азъ лично не вѣрвамъ въ автономията. Излишно е да премълча, че една отъ главнитѣ наши цели е гр. Скопие. Най-голѣмиятъ дѣлъ отъ Македония все ще бжде вашъ. А Скопие трѣбва, и спра-

ведливо ще бжде, да ни отстъпите. Докато за васъ този пунктъ има второстепенно значение, за насъ той е отъ капитална важностъ. Само тъй ние можемъ да си осигуримъ излазъ на Адриатическо море. Знаете, че къмъ Бѣло море ние нѣмаме никакви попълзновения. По-ясно казано, трѣбва да се споразумѣемъ окончателно върху подѣлбата, въ случай че автономията се окаже неосщществима.“

За споразумение съ Сърбия бѣше и царь Фердинандъ. Тѣй той преследваше своето пълно примирение съ Русия и обединението на българското племе. Той предприе една „научна екскурзия“ до върха Копаоникъ, въ Сърбия. Разбира се, тази екскурзия се посрещна съ радостъ отъ сърбитѣ и съ симпатии отъ Русия и отъ приятелскитѣ на нея сили. Не следъ много, на връщане отъ Виена за София, презъ октомврий 1909 год.; той се отби за нѣколко часа въ Бѣлградъ, като неофициаленъ гостъ на краль Петра. Това бѣ едно ново доказателство за растещото подобрене на отношенията между България и Сърбия. Сръбскитѣ ржководни кржгове и рускиятъ пълномощенъ министъръ въ Бѣлградъ не скриваха своята радостъ. Доволни бѣха и силитѣ отъ Антантата, както и Италия, а Германия и Австро-Унгария посрещнаха тѣзи любезности неодобрително. Усилваше се нервността и въ Цариградъ.

Следъ екскурзията до Копаоникъ и неофициалната визита на царь Фердинанда въ Бѣлградъ, за да се подчертае още по-добре сближението между Бѣлградъ и София, въ началото на януарий 1910 год. сръбскиятъ престолонаследникъ, князь Александъръ, посети Българската столица, дето прекара два деня като гостъ на Българския владѣтель.

Това посещение, изтъквано отъ сръбскитѣ и българскитѣ вестници като още едно доказателство за заякчаване „братскитѣ“ връзки между двата народа, съвпада съ току-що постигнатото между Русия и Австро-Унгария споразумение по балканскитѣ работи, което Русската телеграфна агенция резюмираше въ следнитѣ три точки:

- 1) Запазване статуквото на Балканския полуостровъ;
- 2) закрепяване равноправието на всички народности въ Турция;
- 3) поддържане независимостта и заякчаване мирното развитие на малкитѣ държави.

Скритата целъ на руската дипломация въ случая бѣ да отвлѣче вниманието на Турция, но въ балканскитѣ държави, особено въ Сърбия, то бѣ посрещнато съ известно възбуждение.

Рускиятъ пълномощенъ министъръ въ Бѣлградъ, Хартвигъ, посъветва Миловановича да посети София, за да размѣни непосредствено мисли съ Ал. Малиновъ по въпроса за сближението. Това и стана въ началото на февруарий сжщата година. Сръбскиятъ министъръ на външнитѣ работи се завърна отъ София недотамъ доволенъ отъ резервираното държане на българския пръвъ министъръ, но очарованъ отъ указания му отъ Царя приемъ, и обнадежденъ, че въ скоро време на власть въ България ще дойдатъ крайнитѣ русофили, съ които тъй много желаното отъ Петроградъ и Бѣлградъ споразумение ще може да се постигне много по-лесно.

Въ връзка съ проектирания вече съюзъ съ Сърбия, Българскиятъ владѣтель посети въ началото на 1910 год. и Петроградския дворъ, по който случай за пръвъ пжтъ тукъ му бѣха оказани царски почести. Придруженъ бѣ отъ министритѣ Малиновъ и Паприковъ, които имаха задача да влѣзатъ въ преговори съ Петроградското правителство за сключване единъ русско-български съюзъ, който да замѣни сключената презъ 1902 год. между дветѣ държави военна конвенция, която Русското правителство вече смѣташе за недействителна. Преговоритѣ се водѣха върху базата Санстефанска България, съ желание отъ българска страна да се поправятъ южнитѣ и източнитѣ граници на Царството, като частъ отъ Тракия, до линията Еносъ—Мидия, остане въ предѣлитѣ на Българското царство. Изглеждаше, обаче, че Русия бѣ поела известни задължения къмъ Сърбия за териториалното проширение на последната за смѣтка на Македония, и отговорътъ, даденъ на българскитѣ министри, е билъ колебливъ, неопредѣленъ. Все пакъ въ Петроградъ е било постигнато споразумение за сключване политическа и военна конвенции, като Русия се съгласила Солунъ да бжде даденъ на България, но не и Одринъ.

На Сърбия трѣбвало да се отредятъ областитѣ, които ѝ откриватъ достъпъ къмъ брѣговетѣ на Адриатика.

Всичко това предполагаше подѣлбата на Турция, а не автономията на Македония, Това бѣ въ сжщностъ становището на Сърбия, напълно усвоено вече отъ руската дипломация.

Заедно съ това, нишкитѣ на българската политика трѣбваше фактически да останатъ въ руски ржце.

Друго русско условие бѣ — България да се споразумѣ предварително съ Сърбия.

Започнатитѣ въ Петроградъ преговори били продължени съ руския представителъ въ София, но, водени вяло, тѣ постепенно заглѣхнали. Очевидно, Русия е отбѣгнала едно формално свързване съ България, защото се е страхувала отъ преждевремененъ конфликтъ на Балканитѣ, и защото подобно обвързване е несъвмѣстимо съ желанието ѝ да създаде велика Сърбия. Впрочемъ, изглежда, и Българското правителство е предпочитало да си запази по-голъма свобода на действие.

Съдействие отъ Русия.

Сърбитѣ намѣриха горещъ партизанинъ на идеята за сближение между Сърбия и България въ лицето на руския пълномощенъ министъръ въ Бѣлградъ, Хартвигъ. Той пристигна въ Бѣлградъ следъ рускитѣ неуспѣхи на Крайния Изтокъ и униженията въ свързка съ анексията на Босна и Херцеговина, когато руската дипломация искаше да заеме отново положението на покровителка на южнитѣ славяни. Ползуващъ се съ довѣрието на Императора и съ подкрепата на висшитѣ военни крѣгове въ Петроградъ, Хартвигъ бѣ улесненъ въ задачата си отъ властващитѣ радикали. Той тутакси влѣзе въ ролята на защитникъ на сръбскитѣ държавни и национални интереси. Главната му задача бѣ — съюзяването на Сърбия съ България, съ мисълъ да се разшири първата за смѣтка на втората. Руската дипломация, отъ друга страна, искаше сближение между България и Сърбия. И сега, обаче, главната прѣчка бѣше Македония. Дветѣ тези: българската — за автономия — и сръбската — за подѣлба — си останаха все непримирими. За да въздействува на България да бѣде по-отстъпчива, руската дипломация не пренебрегваше нито едно сръдство. Хартвигъ използва упорито разпространения презъ августъ и септемврий 1910 год. слухъ за сключване таенъ съюзъ между Австро-Унгария, Германия и Турция, както и за съюзъ между последната и Ромъния. Тази мѣлва се прѣсна следъ обиколката, която тогавашниятъ великъ везиръ направи на Западъ, и особено следъ срещитѣ му съ рѣководнитѣ личности въ Берлинъ и Виена. Отзивъ на въпроснитѣ съюзи станаха и меродавнитѣ печатни органи: „Таймсъ“, „Танъ“, „Матенъ“ и други. Сръбското правителство, вземайки поводъ отъ това сензационно разкритие, съ още по-голъма настойчивость предложи

на България разбирателство по всички интересувачи двете страни въпроси.

По-късно се узна, че слухът за сключване съюзъ между Турция и Ромъния билъ пустнатъ отъ Миловановичъ, съ цель да стресне България, за да приеме предлаганата ѝ отъ Сърбия комбинация.

Сърбитѣ посрещнаха съ истинска радостъ новото Българско правителство отъ народната и прогресивната партии и подновиха постъпките си за споразумение. На 3-и априлъ 1911 година Миловановичъ покани българския пълномощенъ министъръ да съобщи на своето Правителство, че излазътъ на Адриатическо море е жизненъ въпросъ за Сърбия, и затова тя трѣбвало да владѣе градоветѣ Скопие и Велесъ. Сръбскитѣ претенции се простирала до границата, образувана отъ р. Брѣгалница, Бабуна планина, гр. Дебъръ, морето.

Руската дипломация виждаше въ лицето на новото Българско правителство най-удобно орждие за прокарване политическиятъ си замисли. Председателътъ на Народното събрание, д-ръ Ст. Даневъ, къмъ края на мартъ 1911 год. се бѣ изказалъ предъ управляващия Руската легация въ София, че „на Русия е нужно да има силна, активна политика. Това е нужно за нея, нужно е и за насъ, балканскитѣ славяни, които сжществува въ само благодарение на мощното сжществуване на Русия“. Като предаде този разговоръ на Сазоновъ, управляващиятъ легацията добави: „Работа предстои още много, ала условията за работа сега сж крайно леки, и работата може да бжде до крайностъ производителна; България сега влѣзе въ орбитата на руската политика“.

Руската дипломация реши не само да контролира, но и решително да вземе въ своитѣ ржце преговоритѣ между Бѣлградъ и София, за да не би българи и сърби да се увлѣкатъ и да предприематъ преждевременно нѣкоя акция срещу турцитѣ.

Въ сжщото време Русия проявяваше чувства на приятелство къмъ Турция, съ скритото желание да използва това приятелство за себе си. Тя се надѣваше, че, като влѣзе въ ролята на помирителка между Високата порта и готвещия се балкански блокъ, ще може да види Проливитѣ открити за военнитѣ си кораби, за което, по инструкции отъ Петроградъ, започнаха да действуватъ рускитѣ посланици въ Лондонъ, Парижъ и Цариградъ. Презъ септемврий 1911 год. рускиятъ посланикъ въ

Цариградъ направи постъпки да се отворятъ Проливитъ за Русския воененъ флотъ, срещу което Русия се задължаваше да осигури Турция отъ всѣка акция на балканскитъ държави противъ нея. По-късно той предложи на турския министъръ на външнитъ работи и отбранителенъ съюзъ между Русия и Турция.

Съюзътъ между България и Сърбия въ 1912 год.

Колкото безредицитъ въ Турция се увеличаваха, толкова по-настойчиво Сръбското правителство настояваше предъ Българското за споразумение, като заяви открито, че дветъ страни трѣбва да се споразумѣятъ, преди всичко, за подѣлбата на Европейска Турция. Къмъ края на априлъ 1911 год., подновявайки тѣзи разговори, Пашичъ заяви на българския пълномощенъ министъръ, че на Сърбия трѣбвало да се отстъпи всичко на северъ отъ линията р. Брѣгалница—гр. Велесъ—гр. Дурацо; на Гърция трѣбвало да се даде останалата частъ отъ Албания и Южна Македония, а всичко друго трѣбвало да остане на България, т. е. сърбитъ открито се изказваха за обща граница съ Гърция, като си подѣлятъ Албания.

Скоро следъ това между българския министъръ-председателъ, Гешовъ, и сръбския пълномощенъ министъръ, Спалайковичъ, продължиха преговоритъ за съюзяване. Презъ юний 1911 година Великото народно събрание измѣни Конституцията, вследствие провъзгласената Независимостъ на България, и даде на Държавния глава правото да сключва тайни договори, като представителъ на държавата въ всичкитъ ѝ сношения съ другитъ държави. Избухналата война между Италия и Турция насърдчи още повече правителствата на Бѣлградъ и София да действуватъ за споразумението.

На връщане отъ Виши, българскиятъ министъръ-председателъ, Гешовъ, бѣ причаканъ на Бѣлградската ж.-п. станция отъ сръбския министъръ Миловановичъ. При тази среща Миловановичъ настоя върху подѣлбата на земитъ, които ще бждатъ освободени съ общи усилия. Българскиятъ министъръ-председателъ настоя да се иска автономията на Македония. Миловановичъ неохотно прие тази българска теза. Той настоя за дѣлежа на освободенитъ провинции, като забеляза, че има области, които не могатъ да бждатъ предметъ на споръ: Одринъ трѣбва да принадлежи на България, както Стара Сърбия, на северъ отъ Шаръ планина, — на Сърбия; по-голѣмата частъ отъ Македония

ще бжде българска; а една частъ отъ Северна Македония трѣбва да бжде дадена на Сърбия; най-добре би било да се остави този дѣлежъ на арбитража на Руския императоръ.

Положенитѣ въ тази среща основи бѣха одобрени отъ царь Фрединандъ и отъ неговото Правителство, и министъръ-председателтъ бѣ упълномощенъ да пристѣпи къмъ формални преговори съ Сръбското правителство за сключване отбранителенъ и нападателенъ съюзъ. При по-нататъшнитѣ преговори сръбитѣ се противопоставиха на принципа за автономия, и настояваха само за подѣлбата. Македония бѣ раздѣлена на три зони: безспорна сръбска, безспорна българска и спорна, която се подложи на арбитража на Руския императоръ.

Преговоритѣ продължиха съ съдействието на руския пълномощенъ министъръ въ София, Неклюдовъ, и руския воененъ аташе, полковникъ Романовски. Хартвигъ, отъ своя страна, направляваше сръбския пълномощникъ въ София, Спалайковичъ.

Тази намѣса (на Русия) вземаше форма ту на съвети — българитѣ да бждатъ умѣрени и отстѣпчиви, за да свършатъ по-скоро доброто дѣло (съюзътъ съ сръбитѣ), ту на съобщения, че, ако не се свършатъ преговоритѣ, Русия си запазва правото да постѣпи, споредъ както ѝ диктуватъ нейнитѣ интереси. Изобщо, Русия даваше да се разбере, че всѣко нейно съглашение съ България ще зависи отъ съглашението на България и Сърбия.

Къмъ края на 1911 год. въ Македония зачестиха бомбенитѣ атентати, които дадоха поводъ на турцитѣ да извършатъ най-безчовѣчни изстѣпления надъ тамошнитѣ българи. Стрданията на последнитѣ, както винаги, намѣриха най-състрадателенъ отзивъ въ България, която енергично се застѣпи за своитѣ сънародници въ предѣлитѣ на Империята. Турция смѣтна тѣзи протести за вмѣшателство въ вжтрешнитѣ ѝ работи, и стана още по-арогантна. Наредъ съ това, обаче, се забеляза едно още по-силно повишение на българския духъ въ Македония. Насърдчавано отъ неизмѣнитѣ симпатии на България и чувствувайки инстинктивно, че не е далечъ часътъ за освобождението, македонското население тайно се готвѣше за борбата.

Като естествена последица отъ влошаването отношенията между Турция и България бѣ усилениятъ вървежъ на сръбско-българскитѣ преговори. Виждайки, че за България връщане назадъ нѣма, сръбитѣ започнаха да увеличаватъ своитѣ искания. Сега тѣ поискаха и Струга.

Наредъ съ това, усилваше се възбуждението и въ Цариградъ. Нѣмаше вече турчинъ, който да не мисли, че, за да се тури край на всѣка външна намѣса въ вътрешнитѣ работи на Империята, преди всичко, трѣбваше да се сломи българската мощь.

Като антитурска демонстрация се схвана въ Цариградъ и присъствието въ София на престолонаследницитѣ на балканскитѣ държави и на руския великъ князь Андрей Владимировичъ, по случай тържественото отпразднуване пълнолѣтието на българския Престолонаследникъ въ началото на 1912 година.

Наскоро следъ това се приключиха и продължителнитѣ преговори между София и Бѣлградъ. Подъ патронажа и съ одобрението на Русия, на 29-и февруарий с. г. въ София между дветѣ държави бѣ подписанъ следниятъ

„Договоръ за приятелство и съюзъ между царство България и кралство Сърбия.

Негово Величество Фердинандъ I, царь на българитѣ, и Негово Величество Петъръ I, кралъ на Сърбия, проникнати отъ увѣрението за взаимность на интереситѣ и еднаквостта на сждбата на тѣхнитѣ държави и на двата братски народа, българскитѣ и сръбскитѣ, и решени солидарно съ задружна сила да бранятъ тѣзи интереси и да се стараятъ за тѣхното всестранно напредване, се споразумѣха върху следното:

Чл. 1. — Царство България и кралство Сърбия си гарантиратъ една на друга държавната независимостъ и цѣлокупността на държавната територия, като се задължаватъ абсолютно и безъ никакво ограничение да се притекатъ на помощъ една на друга съ цѣлокупната си сила въ всѣкой случай, когато едната отъ тѣхъ бжде нападната отъ една или повече други държави.

Чл. 2. — Дветѣ договорящи се страни се задължаватъ тѣй сжщо да се притекатъ на помощъ една на друга съ цѣлокупната си сила въ случай, когато коя и да е Велика сила се опита да присъедини, или окупира, или съ войската си завземе, било дори и временно, каква и да е часть отъ балканскитѣ територии, които се намиратъ днесъ подъ турска власть, ако една отъ тѣхъ счете това като противно на своитѣ жизнени интереси и като *casus belli*.

Чл. 3. — Дветѣ договорящи се страни се задължаватъ да не сключватъ миръ, освенъ задружно и по предварително споразумение.

Чл. 4. — За пълното и най-целесъобразно изпълнение на този Договоръ ще се сключи Военна конвенция, въ която изчерпателно ще се предвиди както всичко, което ще има да се предприеме отъ едната и отъ другата страна въ случай на война, така и всичко, що съ огледъ на военната организация, дислокация и мобилизация на войската и отношенията на върховнитѣ команди, би имало да се утвърди въ мирно

време заради приготвлението, за военното положение и успѣшното водене на войната. Военната конвенция ще се счита като съставна частъ отъ този Договоръ. Къмъ нейното изработване ще се пристъпи най-много 15 дена следъ подписването на този Договоръ, а за нейното изработване оставя се срокъ най-много два месеца.

Чл. 5. — И този Договоръ, и Военната конвенция ще бждатъ въ сила отъ дена на подписването имъ до 31-и декемврий 1920 год., включително. Само следъ допълнително споразумение, изрично утвърдено отъ дветѣ договорящи страни, тѣ могатъ да се продължатъ и следъ този срокъ. Но въ случай че въ дена на изтичането на Договора и Конвенцията странитѣ се завърятъ въ война или съ още неликвидирано положение следъ войната, Договорътъ и Конвенцията иматъ сила, докато мирътъ се сключи, и положението, което войната е докарала, се ликвидира.

Чл. 6. — Договорътъ ще се подпише въ два еднакви екземпляра, и двата на български и сръбски. Ще ги подпишатъ владѣтелите и министритѣ на външнитѣ работи. Военната конвенция, тѣй сжщо въ два екземпляра, и двата на български и сръбски, ще се подпише отъ владѣтелите, министритѣ на външнитѣ работи и специални военни пълномощници.

Чл. 7. — Договорътъ и Конвенцията могатъ да се обявяватъ или да се съобщятъ на други държави само по предварително споразумение на дветѣ договорящи се страни, и то съвмѣстно и едновременно.

Тѣй сжщо само по предварително споразумение ще може коя да е друга държава да се приеме въ Съюза.

Съставенъ въ София на 29-и февруарий хиляда деветстотинъ дванадесета година.

(п.) Ив. Ев. Гешовъ

(п.) М. Миловиничъ.“

„Тайно приложение къмъ Договора за приятелство и съюзъ между царство България и кралство Сърбия.

Чл. 1. — Въ случай че въ Турция настѣпятъ вътрешни безредици, които биха докарали въ опасностъ държавнитѣ или народнитѣ интереси на договорящитѣ се страни или на една отъ тѣхъ, както и въ случай че вследствие вътрешни или външни мжчнотии, които биха сполетѣли Турция, би се открилъ въпросъ за задържането на Statu-quo-то на Балканския полуостровъ, онази отъ дветѣ договорящи се страни, която първа би се увѣрила, че вследствие на това трѣбва да се отвори въоржжена акция, се обръща съ мотивирано предложение къмъ другата страна, която е длъжна веднага да пристъпи въ размѣна на мисли, и, ако се не съгласи съ своята съюзница, тя трѣбва да ѝ даде мотивиранъ отговоръ.

Постигне ли се споразумение за акция, то се съобщава на Русия, и, ако тя не се възпротиви, акцията се отваря споредъ постигнатото споразумение, и въодушевявайки се въ всичко отъ чувствата на солидарностъ и взаимностъ на интереситѣ. Въ противенъ случай, ако спо-

разумение не се постигне, ще се апелира на мнението на Русия, което мнение ще бжде, макаръ и доколкото Русия се произнесе, задължително за дветъ страни.

Не иска ли Русия да даде своето мнение, и, ако споразумението между договорящитъ се страни дори и следъ това не би могло да бжде постигнато, тогава, ако страната, която е за акция, сама, на своя отговорност, би почнала акция противъ Турция, другата страна ще бжде длъжна да държи приятелски неутралитетъ спрямо своята съюзница, като предприеме веднага мобилизация въ размѣритъ, предвидени въ Военната конвенция, и като се притечѣ съ всичкитъ си сили на помощъ на своята съюзница, ако нѣкоя трета държава би отишла на страната на Турция.

Чл. 2. — Всичкитъ териториални придобивки, които биха се добили съ задружно действие въ смисълъ на членоветъ 1-и и 2-и отъ Договора, както и на чл. 1-и отъ това тайно Приложение, влизатъ подъ задружната властъ (*condominium*) на дветъ съюзници, и тѣхната ликвидация ще се извърши веднага и най-късно въ срокъ отъ три месеца, следъ като мирътъ ще бжде възстановенъ, и то на следнитъ основи:

Сърбия признава на България правото на територията източно отъ Родопитъ и рѣката Струма, а България на Сърбия, правото на територията северно и западно отъ Шаръ планина.

Що се отнася до територията измежду Шаръ планина и Родопитъ, Архипелага и Охридското езеро, ако дветъ страни се увѣрятъ, че организацията на тази територия въ особена автономна областъ е невъзможна предвидъ общитъ интереси на българската и сръбска народности, или* по други външни или вътрешни причини, то съ тази територия ще се постъпи възъ основа на следнитъ заявления: Сърбия се задължава да не дири нищо отвждъ линията, отбелязана на приложената карта, и която линия почва отъ турско-българската граница отъ върха Голѣмъ (северно отъ Криворѣчна Паланка), слѣдва, изобщо, югозападно направление до Охридското езеро, като минава презъ върха Китка, между селата Метехово и Подържи Конь, презъ върха източно отъ село Неравъ, по водораздѣла до върха 1000, северно отъ село Бачево, между селата Любенци и Потърлица, презъ върха Остричъ 1000 (Лисецъ планина), върха 1050, между селата Драчъ и Опила, презъ селата Талишманци и Живалево, върха 1050, върха 1000, презъ село Къшали, по главния водораздѣлъ Градище планина до върха Горище, къмъ върха 1023, по водораздѣла между селата Иванковци и Логинци, презъ Вѣтерско и Сопотъ, на р. Вардаръ, и презъ р. Вардаръ по планинскитъ гребени къмъ върха 2550 и до Перо Поле планина, по нейния водораздѣлъ между селата Крапа и Барбаресъ до върха 1200, между селата Еркеново и Дрѣново, до върха Чесма (1254), по водораздѣла на Баба планина и Крушка Тенеси, между селата Сълпъ и Цѣрско, до върха Протойска планина, източно отъ село Бѣлица, презъ Брѣжани до върха 1200 (Илинска планина), по водораздѣла презъ върха 1330 до върха 1217 и между селата Ливоища и Горенци до Охридското езеро, при манастира Гѣбовци; а България се задължава да приеме тази граница, ако Н. И. В. русскитъ царъ,

който ще бжде помолень да бжде върховенъ арбитъръ по този въпросъ, се произнесе въ полза на тази линия. Разбира се, че дветъ страни се задължаватъ да приематъ като окончателна граница онази линия, която Н. И. В. рускиятъ царъ, въ гореозначенитъ граници, би намѣрилъ, че най-отговаря на правата и интереситъ на дветъ страни.

Чл. 3. — Препись отъ Договора и отъ това тайно Приложение, както и отъ Военната конвенция, ще се съобщятъ задружно на Царското русско правителство, което сщевременно ще се помоли да вземе актъ отъ тѣхъ, да бжде благосклонно къмъ тѣхнитъ цели, както и да помоли Н. И. В. руския царъ да благоволи Той да приеме и одобри ролитъ, които сж предопредѣлени както за Него, тѣй и за неговото Правителство отъ договорнитъ разпоредби.

Чл. 4. — Всѣки споръ, който би се появилъ по поводъ тълкуването и изпълнението на коя и да е разпоредба на този Договоръ, на Тайното приложение и на Военната конвенция, се поднася на окончателното решение на Русия, щомъ едната или другата страна заяви, че счита за невъзможно да се постигне съглашение съ непосредствени преговори.

Чл. 5. — Ни една разпоредба на това тайно Приложение не може да се разгласи, нито да се съобщи на коя и да е друга държава безъ предварително споразумение на дветъ страни и съгласието на Русия.

Съставено въ София на 29-и февруарий хиляда деветстотинъ и дванадесета година.“

Два месеца следъ подписване Договора и тайното къмъ него Приложение бѣ подписана и следната

„Военна конвенция между царство България и кралство Сърбия.

Споредъ духа и на основание чл. 3-и отъ приятелския и съюзень Договоръ между царство България и кралство Сърбия, и, най-после, за да се осигури по-добре успѣшното водене на войната и за по-пълното осществяване целитъ, които Съюзътъ си поставя, дветъ контрактуващи страни постановиха долнитъ условия, които иматъ сила и стойностъ както и предписанията на сжщия Договоръ:

Чл. 1. — Царство България и кралство Сърбия се задължаватъ, въ предвиденитъ отъ чл. чл. 1-и и 2-и на съюзническия Договоръ и отъ чл. 1-и на тайното Приложение къмъ него случаи да си даватъ взаимно съдействие: България — съ не по-малко отъ двесте хиляди бойци и Сърбия — съ не по-малко отъ сто и петдесетъ хиляди бойци, готови както да се сражаватъ на границата, тѣй и да взематъ участие въ военни действия вѣнъ отъ родната територия.

Въ тѣзи числа не влизатъ войнитъ отъ допълняващитъ части, отъ 3-ия сръбски банъ и отъ Българското опълчение.

Тази войска ще трѣбва да се изпрати на границата или отгатакъ границата на своята земя — къмъ мѣстността, дето изискватъ

причинитѣ и целта на войната и споредъ хода на военнитѣ действия, — най-късно на 21-ия день следъ обявата на войната, или следъ съобщение на едно отъ съюзенитѣ правителства, че е настъпилъ предвидениятъ въ Договора случай. Но, и преди да настъпи този случай, дветѣ съюзени страни сж длъжни — ако това отговаря на естеството на военнитѣ действия и може да повлияе на благоприятния изходъ на войната — да изпратятъ, даже на части, споредъ мобилизацията и сърсѣдоточаването, войскитѣ на бойното поле на седмия день отъ обявяване войната, или отъ настъпване предвидения въ Договора случай.

Чл. 2. — Ако Ромъния нападне България, Сърбия е длъжна веднага да ѝ обяви война и да отправи противъ нея най-малко сто хиляди бойци къмъ Сръдния Дунавъ или на Добруджанския операционенъ театъръ.

Ако Турция нападне България, Сърбия се задължава да навлѣзе въ Турция и да отдѣли отъ мобилизираната си войска най-малко сто хиляди бойци, за да ги изпрати на Вардарския операционенъ театъръ.

Ако въ това време Сърбия сама или заедно съ България е въ война съ трета държава, тя ще употреби противъ Ромъния или противъ Турция всичкитѣ си свободни войски.

Чл. 3. — Ако Австро-Унгария нападне Сърбия, България се задължава да обяви веднага война на Австрия и да изпрати войскитѣ си, най-малко двесте хиляди бойци, въ Сърбия, тъй щото, съединени съ сръбската армия, тѣ да действуватъ нападателно или отбранително противъ Австро-Унгария.

Същото задължение има България къмъ Сърбия и ако Австро-Унгария, по каквото и да е поводъ, съ или безъ съгласието на Турция, изпрати свои войски въ Новопазарския санджакъ, и Сърбия бжде заставена да ѝ обяви война, или за защита на своитѣ интереси изпрати своитѣ войски въ санджака и съ това предизвика въоръженъ конфликтъ въ Австро-Унгария.

Ако Турция нападне Сърбия, България се задължава да мине незабавно турската граница, и да отдѣли отъ своята войска, мобилизирана съгласно чл. 1-и на настоящата Конвенция, най-малко сто хиляди души, които да бждатъ изпратени на Вардарския операционенъ театъръ.

Ако Ромъния нападне Сърбия, България се задължава да нападне ромънскитѣ войски, щомъ тѣ минатъ Дунава и навлѣзатъ въ сръбска територия.

Ако България въ единъ отъ случаитѣ, за които се говори въ настоящия членъ, сама или заедно съ Сърбия е въ война съ трета държава, тя се задължава да даде въ помощъ на Сърбия всичкитѣ си войски, съ които още би разполагала.

Чл. 4. — Ако България и Сърбия, по предварително споразумение, обявятъ война на Турция, едната и другата се задължаватъ, ако не е разпоредено иначе отъ друго особено споразумение, да отдѣлятъ отъ своитѣ мобилизирани по чл. 1-и на настоящата Конвенция войски

най-малко сто хиляди бойци, които да изпратят на Вардарския операционен театър.

Чл. 5. — Ако една от договорящите страни обяви война на трета държава, безъ предварително споразумение и безъ съгласието на другата договоряща страна, тази последната се освобождава отъ задълженията, предвидени въ чл. 1-и на настоящата Конвенция, но се задължава да пази презъ време на войната приятелски неутралитетъ спрямо съюзницата си, а тъй сжщо веднага да мобилизира най-малко петдесетъ хиляди бойци, които ще се съсредоточатъ така, щото да осигурятъ най-добре свободното движение на своята съюзница.

Чл. 6. — Въ случай на съвмѣстна война, никоя отъ договорящите страни не може да сключва съ неприятеля примирие по-дълго отъ 24 часа, безъ предварително споразумение и безъ съгласието на другата страна.

За да се почнатъ преговори за миръ и да се подпише миренъ договоръ, необходимо е предварително писмено споразумение.

Чл. 7. — Въ време на война войскитѣ на всѣка договоряща страна ще се командуватъ отъ тѣхнитѣ собствени началници, които ще ръководятъ всички тѣхни действия.

Когато войски отъ армиитѣ на дветѣ държави действуватъ противъ единъ и сжщъ обектъ, общото командване ще принадлежи за единици отъ еднаква голѣмина — на по-старшия по чинъ началникъ, а за единици отъ различна голѣмина — на по-старшия по длъжностъ.

Когато една или нѣколко отдѣлни армии, принадлежащи на една отъ договорящите страни, се дадатъ подъ разпореждането на другата страна, тѣ ще се командуватъ отъ своитѣ собствени началници, които по стратегическото ръководене на военнитѣ действия ще се подчиняватъ на главнокомандувачия на страната, подъ разпореждането на която сж дадени.

Въ случай на съвмѣстна война съ Турция, главното командване на Вардарския операционенъ театъръ ще принадлежи на Сърбия, ако нейната главна армия ще действува на този театъръ и ако тя числено е по-голѣма отъ българскитѣ войски на сжщия театъръ, съгласно съ чл. 4-и на настоящата Конвенция. Но, ако сръбската главна армия не действува на този театъръ и числено е по-слаба отъ българската войска, главното командване на този театъръ ще принадлежи на България.

Чл. 8. — Ако войскитѣ на дветѣ договорящи страни сж подчинени на единъ началникъ, всички наредби и заповѣди по стратегическото водене на общитѣ тактически действия ще се издаватъ на двата езика — на български и на сръбски.

Чл. 9. — За всичко по продоволствието, снабдяването, медицинската служба, пренасянето ранени и болни, погребение мъртви, пренасяне военни материали и други подобни предмети армията на всѣка контрактуваща страна ще има сжщитѣ права и улеснения и по сжщия начинъ въ другата страна, както и войскитѣ на тази после-

дната, съобразно мѣстнитѣ закони и правилници. Всички мѣстни власти сж длѣжни съ сжщата цель да даватъ съдействие на съюзнитѣ войски.

Изплащането на всички снабдявания ще бжде наредено отъ всѣка страна за нейна смѣтка по мѣстнитѣ цени, предпочитително въ брой, а въ изключителни случаи и съ издаване по особенъ начинъ разписки.

Превозването войскитѣ и всички военни материали, храни и други предмети по желѣзница и разноснитѣ за това пренасяне, ще бждатъ за смѣтка на страната, на територията на която става превозването.

Чл. 10. — Военната плячка принадлежи на войската, която я е добила.

Ако плячката е добила въ общъ бой, дветѣ армии ще си я раздѣлятъ съразмѣрно съ числото на бойцитѣ, които сж взели непосредствено участие.

Чл. 11. — Въ време на война всѣка договоряща страна ще има единъ делегатъ въ Щаба на главното командване или при щабоветѣ на армиитѣ; тѣзи делегати ще поддържатъ връзкитѣ между дветѣ армии въ всѣко отношение.

Чл. 12. — Стратегическитѣ операции, както и непредвиденитѣ случаи и спороветѣ, които биха се появили, ще бждатъ уреждани по взаимно споразумение между дветѣ главни командования.

Чл. 13. — Началницитѣ на главнитѣ щабове на съюзнитѣ армии ще се споразумѣятъ веднага следъ сключване настоещата Конвенция върху разпредѣлението на мобилизиранитѣ войски по чл. 1-и отъ тази Конвенция и тѣхното групиране въ зоната на съсрѣдоточението, споредъ изложенитѣ предположения; върху пжтищата, които трѣбва да се поправятъ или построятъ за бързото съсрѣдоточаване войскитѣ и за по-нататъшнитѣ действия.

Чл. 14. — Настоещата Конвенция е въ сила отъ деня на подписването ѝ, и ще трае, докато бжде въ сила приятелския и съюзеиъ Договоръ, къмъ който е прибавена като съставна часть.

София, 29-и априлъ, 1912 година.“

За да се изпълни чл. 13-и отъ Военната конвенция, устроена бѣ втора среща между началницитѣ на щабоветѣ на дветѣ армии. Генералъ Фичевъ и генералъ Путникъ къмъ срѣдата на юний се срещнаха въ Варна и, следъ дълги разисквания, на 18-и и 19-и юний бѣ прието следното

„Съглашение между генералнитѣ щабове на България и Сърбия.

Споредъ чл. 13-и на Военната конвенция между царство България и кралство Сърбия, назначенитѣ делегати отъ дветѣ страни, като се основаваха на съответнитѣ планове за военнитѣ действия, установиха следното:

I. — Въ случай на война между Сърбия и Австро-Унгария.

Българските войски, които ще бъдат изпратени на помощ на Сърбия, ще образуват две армии с отделно главно командване.

I армия ще бъде съставена отъ 2-а Тракийска, 3-а Балканска, 5-а Дунавска и 6-а Бдинска дивизии (всѣка дивизия ще има 24 дружини, 15 батареи, отъ които 9 скорострелни и 6 нескорострелни и съответните служби), 1 самостоятелна конна дивизия отъ 4 полка (16 ескадрона), 1 гаубично артилерийско отделение отъ 3 батареи, 2 планински артилерийски полка по 7 батареи — всичко 14 батареи, 1 телеграфна рота, 1 жандармски ескадронъ, 2 конни полка (6-и и 10-и) — 6 ескадрона, като дивизионна конница.

Тази армия ще се съсредоточи въ зоната Багарданъ — Петровацъ — Свилайнацъ.

II армия ще бъде съставена отъ: 1-а Софийска, 7-а Рилска и 8-а Тунджанска дивизии (1-а дивизия ще има 24 дружини и 15 батареи, а другите две — по 16 дружини и 9 скорострелни батареи) съ съответните служби; 2 конни полка (5-и и 7-и) и 2 ескадрона отъ Гвардейския коненъ полкъ — всичко 8 ескадрона, ще образуватъ дивизионна конница; 1 колояздачна рота, 1 телеграфна рота, 1 жандармски ескадронъ, 1 жандармска рота, 1 планински артилерийски полкъ отъ 9 батареи, 2 гаубични артилерийски отделения отъ 6 батареи.

Зона за съсредоточение на тази армия ще бъде Паланка — Велика Плана.

Освенъ това, Главното командване ще има въ свое разпореждане още: една пионерна дружина, единъ телеграфенъ паркъ, единъ ескадронъ отъ Гвардейския коненъ полкъ, единъ жандармски ескадронъ, една жандармска рота, едно автомобилно отделение, единъ въздухоплавателенъ паркъ, една инженерна работилница, единъ главенъ инженеренъ паркъ.

Независимо отъ това, въ разпореждането на Сръбската главна квартира ще бъдатъ дадени следните единици тежка полска артилерия:

а) отъ Софийския крепостенъ батальонъ — леко обсадно отделение (една група отъ три 15-см. гаубични батареи — 12 орджия, една група отъ три 12-см. дълги батареи — 12 орджия) и тежко обсадно отделение (една група отъ две 15-см. дълги батареи — 8 орджия, една група отъ две 12-см. дълги батареи — 6 орджия, една група отъ две 12-см. дълги батареи — 6 орджия);

б) отъ Шуменския крепостенъ батальонъ — леко обсадно отделение (една група отъ три 15-см. гаубични батареи — 12 орджия, една група отъ три 12-см. дълги батареи — 12 орджия) и тежко обсадно отделение (една група отъ три 15-см. дълги батареи — 6 орджия, една група отъ две 12-см. дълги батареи — 6 орджия);

всичко 80 орджия.

Съсредоточението на българските войски ще стане по желѣзницата и по обикновенъ пжть: 1-а, 6-а и 7-а дивизии ще пжтуватъ по обикновенъ пжть; 5-а дивизия и двете бригади на 2-а дивизия ще бъдатъ превозени по желѣзница до София и оттамъ по обикновенъ

път — към зоната на съсредоточението. Другите дивизии и частите невлизаци въ състава на дивизиите, ще бждат превозени по железница. Окончателният план за съсредоточението ще бжде установен след повторно и подробно изучаване от двата генерални щаба.

За да се ускори съсредоточаването на българските войски въ сръбска земя, двата генерални щаба ще настояват да се построи железен път Зайчарь — Видинь.

Тилвата служба на българската войска ще бжде организирана така: базисен магазин — Нишъ, продоволствени магазини — Чуприя и Ланово.

За да се ускори съсредоточаването и снабдяването на българските войски, началникът на Сръбския генерален щабъ ще се погрижи да се построи път от Деспотовацъ за Злотъ презъ Лабретъ и Страностренъ.

II. — Въ случай на война на България и Сърбия срещу Турция.

При предположение, че турските главни сили ще се съсредоточат въ зоната Скопие—Куманово—Кратово—Кочани—Велесъ, съюзените войски, които ще действуват на Вардарския операционен театъръ, ще бждат разпредѣлени по следния начинъ:

1) Една сръбска армия от две дивизии ще има обектъ Скопие презъ Кара дагъ. Тя ще съставлява дѣсното крило на съюзените войски

2) Една сръбска армия от една конна и пет пехотни дивизии ще настѣпи по долините на Моравица и Пчиня към линията Куманово—Кратово. Тази армия ще съставлява центра на съюзените войски и ще има задача да действува срещу противника по фронта.

3) Една българска армия от три дивизии ще образува лѣвото крило на съюзените войски, съ задача да действува срещу дѣсния флангъ и тила на противника въ посоките Кюстендилъ — Егри Паланка — Скопие и Кюстендилъ — Царево Село — Кочани.

4) Двата началници на генералните щабове ще разузнаятъ заедно зоната между Кюстендилъ и Враня, и, ако се убедят, че е възможно да се употребят голѣми маси въ посоката Кюстендилъ — Егри Паланка — Скопие, сръбските две дивизии, предназначени да действуват срещу Скопие презъ Кара дагъ, ако обстановката позволява, ще бждат използвани за усиление лѣвото крило на съюзените войски и ще бждат съсредоточени за това около Кюстендилъ.

5) За охрана на дѣсния флангъ на съюзените войски началникът на Сръбския генерален щабъ ще употреби, както намѣри за добре, останалите три дивизии втори призивъ.

6) Началникът на Българския генерален щабъ поема задължение да употреби усилия за бързото поправка на пътя Босилеградъ — Власина.

7) Ако обстановката изисква да се усилят българските войски на Маришкия театъръ, и ако всички изброени по-горе войски не сж вече необходими на Вардарския операционен театъръ, необходимите

единици ще бждат прехвърлени отъ театра Вардаръ къмъ театра Марица. Ако, напротивъ, обстановката изисква усиление войскитѣ на Вардарския операционенъ театъръ, и, ако всички войски, опредѣлени за театра Марица, не сж необходими, необходимитѣ единици ще бждат прехвърлени на Вардарския театъръ.

Приложение. — Генералнитѣ щабове на дветѣ страни се задължаватъ:

а) да си размѣнятъ всички разполагаеми сведения за съседнитѣ армии;

б) да си размѣнятъ взаимно необходимото число екземпляри отъ всички правилници, инструкции, карти и др., официални и тайни;

в) да изпратятъ взаимно въ съюзната войска опредѣлено число офицери, натоварени да изучатъ нейната организация и езика, споредъ чл. 2-и отъ Военната конвенция;

г) началницитѣ на Българския и Сръбския генерални щабове ще иматъ среща всѣка есенъ, за да се осведомяватъ взаимно върху общото положение и да внасятъ въ сключенитѣ съглашения измѣненіята, които се налагатъ отъ измѣнилата се обстановка.

Въ това Съглашение, както и въ Военната конвенция не е разрешенъ въпросътъ за Главното командване на съюзенитѣ войски. Въ него се прави само разпредѣление на войскитѣ на двата операционни театра. Презъ августъ войната срещу Турция стана още по-въроятна. Генералитѣ Фичевъ и Путникъ се срещнаха още веднъжъ въ Бѣлградъ, за да установятъ окончателно плана за войната. Работата се изроди въ споръ по основната идея на този планъ, като двамата началници на генералнитѣ щабове докрай останаха на своитѣ гледища — кой отъ двата операционни театра е главенъ и кой второстепененъ. Тѣ не можѣха да изработятъ плана за войната, а на 23-и августъ изложиха своитѣ мнения на преценка отъ тѣхнитѣ правителства.

При срещата и разискванията по плана за действията срещу Турция началникътъ на Българския генераленъ щабъ формулира следнитѣ предложения:

„1) Смятамъ за главенъ операционенъ театъръ долината на р. Марица, дето трѣбва да се нанесе решителния ударъ, защото мисля, че поради конфигурацията на мѣстността и поради значителния стратегически обектъ, тамъ ще бждатъ съсредоточени турскитѣ главни сили.

2) Предлагамъ Сръбскитѣ генераленъ щабъ да има предвидъ горнитѣ съображения и да проучи какъ да се усилятъ българскитѣ войски въ долината на р. Марица, за да иматъ тѣ числено надмощие надъ неприятеля, като се държи смѣтка за турскитѣ сили, които се предполага да се съсредоточатъ тамъ.

3) Необходимитѣ за усиление българскитѣ войски части могатъ да се взематъ отъ съюзнитѣ сили въ Македония, независимо отъ това на коя народностъ принадлежатъ.“

При сжщата среща генералъ Путникъ заяви, че той смѣта :

„1) Главенъ операционенъ театъръ ще бжде Вардарскиятъ, и по-големата частъ отъ турскитѣ войски ще бжде съсрѣдоточена тамъ, и, следователно, тамъ трѣбва да се насочатъ въ началото повечето съюзни войски, и

2) Сръбскиятъ генераленъ щабъ, като има предвидъ значението на Вардарския операционенъ театъръ, очертанието на мѣстността и политическото значение на обстоятелството, че черногорската и гръцката войски ще действуватъ противъ Турция на сжщия театъръ, заявява :

а) Цѣлата сръбска войска трѣбва да действува на Вардарския театъръ срещу турскитѣ сили.

б) Българската съюзна армия трѣбва да изпрати на Вардарския театъръ въ посоката Кюстендилъ най-малко една дивизия (24 дружини съ артилерия и съответни единици), която да влѣзе въ състава на сръбската войска.“

Най-после, на 14-и септемврий пристигна въ София сръбскиятъ полковникъ Живко Павловичъ, за да уговори съ генералъ Фичевъ окончателно плана на бждещитѣ действия. На следния день двамата подписаха следното съглашение между генералнитѣ щабове на България и Сърбия :

„На основание чл. 4-и отъ Военната конвенция между царство България и кралство Сърбия, началницитѣ на генералнитѣ щабове, следъ като проучиха плана за настѣпателна война противъ Турция, взаимно се съгласиха :

1) Цѣлата сръбска войска ще действува на Македонския операционенъ театъръ, като осигурява сжщо операционната посока Кюстендилъ — Егри Паланка.

2) Българската войска ще действува въ долината на р. Марица, като въ началото една дивизия остава на линията Кюстендилъ — Дупница. Особенъ гарнизонъ ще бжде образуванъ за защита на гр. Дупница.

3) Една сръбска дивизия I призивъ ще бжде превозена по желѣзницата въ Кюстендилъ. Въ началото тя, заедно съ казаната по-горе българска дивизия, ще образува една армия, която ще действува съвмѣстно съ сръбската войска.

Ако главната сръбска войска отблѣсне турцитѣ отъ линията Скопие — Велесъ — Щипъ и напредне на югъ, българитѣ могатъ да употребятъ своята дивизия за усиление войскитѣ си въ долината на р. Марица, като оставятъ на Македонската граница териториални войски.

4) Превозването на сръбската дивизия ще се устрои така : желѣзниятъ пѣтъ Пиротъ — Царибродъ — София — Кюстендилъ ще се пред-остави на Сръбската главна квартира отъ петия день на мобилизацията. Превозването ще стане съ сръбски влакове, понеже българскитѣ подвижни срѣдства ще бждатъ заети въ това време.

5) Сръбската дивизия въ началото ще се прехранва отъ Българското министерство на войната. Изхарчениѣ храни ще се възвърнатъ отъ Сръбското министерство на войната.

6) Съглашението между генералнитѣ щабове отъ 19-и юний 1912 год. (склучено въ Варна) е въ сила и за това Съглашение.“

Следъ подписване Съюзния договоръ съ Сърбия, председателятъ на Народното събрание, д-ръ Ст. Даневъ, бѣ натоваренъ отъ Правителството да отпътува презъ втората половина на априлъ 1912 год. за Ливадия, за да го предадѣ на пребиваващия тамъ Руски императоръ.

Най-напредъ той е билъ приетъ отъ министра на външнитѣ работи, отъ когото поискалъ съгласието на Русия за почване война срещу Турция. Д. С. Сазоновъ енергично се противопоставилъ на тази мисль. Той смѣталъ, че всѣко прибързване ще има лоши послѣствия, защото Русия въ никой случай не може да се намѣси, тъй като не е готова за всеобща война, която може да предизвика въоръжената борба съ Турция.

По въпроса за арбитража рускиятъ министъръ забелязалъ, че не вижда препятствия за Русия да се натовари съ тази задача, и че по-мжчно било да се разграничи българскиятъ дѣлъ на Балканския полуостровъ отъ руската сфера на влияние.

Рускиятъ императоръ остана много доволенъ отъ постигнатото съглашение, което той вѣрвалъ, че ще бжде отъ обща полза и за дветѣ страни. Той прие възложената му мисия на арбитъръ и прибави, че се надѣва, че дветѣ страни не ще иматъ нужда отъ него. Най-после и Императорътъ предупреди Данева: България да се не залавя съ Турция, защото Русия не може да воюва, и по-рано отъ нѣколко години тя не ще бжде готова за война.

Изобщо взето, всички мѣродавни личности, съ които Даневъ е ималъ срещи въ Петроградъ, били противъ война съ Турция, защото моментътъ за подобна акция не билъ още удобенъ.

Преговоритѣ съ Гърция. Едновременно съ преговоритѣ между България и Сърбия, Българското правителство действуваше и за споразумение съ Гърция. Но то поиска Гърция веднага да му съобщи максимума на своитѣ искания, и, веднага следъ склучването на политически съюзъ и военна конвенция, да се мине къмъ война противъ Турция. Тѣзи две условия бѣха отхвърлени отъ Гръцкото правителство, и раз-

намъненитѣ въ случая мисли доведоха само до едно съглашение, ангажиращо дветѣ страни да работятъ за създаване благоприятна атмосфера, за да могатъ дветѣ „народности — българската и гръцката — да не се преследватъ, а да си подпомагатъ, та да не ставатъ играчка въ ржцетѣ на Високата порта“.

По силата на тази спогодба, въ отношенията между Патриаршията и Българската екзархия настъпи значително подобрене, за което не малко допринесоха усилията на гръцкитѣ и българскитѣ депутати въ Турския парламентъ.

Макаръ и да не се постигна практически резултатъ отъ тѣзи преговори, опититѣ не направиха добро впечатление на Бѣлградското правителство, което предпочиташе споразумението между Сърбия и България да предшества всѣка друга политическа комбинация на Балканитѣ. Застаналъ вече решително на страната на сърбитѣ, и въ този случай Хартвигъ бѣше най-ревностниятъ защитникъ на това сръбско искане.

Започнатитѣ презъ 1911 год. преговори съ Гърция бѣха продължени отъ Българското правителство съ посрѣдничеството на Баучеръ, кореспондентъ на в. „Таймсъ“. Презъ септемврий сжщата година, когато Турция мобилизира частъ отъ своята армия, като отговоръ на преговоритѣ между столицитѣ на балканскитѣ държави, гръцкиятъ представителъ въ София, Панасъ, по заповѣдъ на своето Правителство, заяви на министъръ-председателя, Гешовъ, че, ако България е готова да се яви въ защита на Гърция при едно нападение на последната отъ Турция, то и Гърция била готова да поеме сжщото задължение къмъ България. Това предложение бѣ възприето отъ дветѣ правителства, които се съгласиха да сключатъ отбранителенъ съюзенъ договоръ.

Въ сжщото време Българското правителство водѣше преговори за разбирателство и съ Турция. За да даде единъ реаленъ изразъ на своитѣ добри намѣрения къмъ съседната Империя, България изпрати въ началото на априлъ престолонаследника, Н. Ц. Височество князь Борисъ, и Н. Ц. Височество князь Кирилъ да направятъ посещение на Султана. Но това не помогна. Съзирайки истинскитѣ настроения на българитѣ, младотурцитѣ продължиха интензивно да се готвятъ за посрещане близкия конфликтъ, като сжщевременно бързаха съ най-жестоки мѣрки да потушатъ възстаналитѣ повторно албанци и да изливатъ яда си върху беззащитното християнско население въ ви-

лаетитѣ. Затова Българското правителство поднови преговоритѣ съ Гърция и подписа следния отбранителенъ съюзнически Договоръ, сключенъ съ Гърция два и половина месеца следъ сключването договора съ Сърбия:

„Като иматъ предвидъ, че дветѣ държави силно желаятъ запазването на Балканския полуостровъ и могатъ чрезъ здравъ отбранителенъ съюзъ по-добре да отговарятъ на тази нужда; като иматъ предвидъ сжщо, че едновременното мирно сществувание на разнитѣ народности въ Турция, възъ основа на едно реално и истинско политическо равенство и зачитане правата, произтичащи отъ договоритѣ или по другъ начинъ отстжпени на християнскитѣ народности въ Империята, съставляватъ необходими условия за затвърдяване положението на Изтокъ; най-после, като иматъ предвидъ, че едно взаимно работене на дветѣ царства въ споменатия смисълъ е отъ естество, въ интереса и на тѣхнитѣ добри отношения съ Османската империя, да улесни и да укрепи съгласието между гръцкия и българския елементи въ Турция, правителствата на Н. В. Царя на българитѣ и на Н. В. Краля на елинитѣ, като си обещаваатъ едно на друго да не даватъ никаква нападателна тенденция на своето чисто отбранително съглашение и като сж решили да сключатъ помежду си съюзъ за миръ и взаимно покровителство, назначиха за свои пълномощници Ив. Ев. Гешовъ и Д. Панасъ, които, следъ като размѣниха своитѣ пълномощия, установиха следното:

Чл. 1. — Ако противъ искреното желание на дветѣ високи договорящи страни и въпрѣки поведението на тѣхнитѣ правителства за избѣгване всѣко нападение и всѣко предизвикателство спрямо Турската империя, една отъ дветѣ държави бжде нападната отъ Турция, било въ своята земя, било чрезъ систематично нарушение правата, произтичащи отъ договоритѣ или основнитѣ начала на международното право, дветѣ високи договорящи страни се задължаватъ да си помагатъ взаимно съ всичкитѣ си въоржжени сили, и следъ това да не сключватъ миръ, освенъ заедно и съгласно.

Чл. 2. — Дветѣ високи договорящи страни взаимно си обещаваатъ, отъ една страна, да употребятъ нравственото си влияние надъ своитѣ сънародници въ Турция, въ смисълъ искрено да способствуватъ за мирното сществувание на елементитѣ, които съставляватъ населението на Империята, и, отъ друга, да си даватъ взаимна помощъ и да вървятъ предъ Турското правителство или предъ Великитѣ сили дружно въ всѣко дѣло, което би имали за целъ да се добие или осигури осществяването на правата, които произтичатъ отъ договоритѣ или отстжпени по другъ начинъ на гръцката и българската народности, прилагане политическото равенство и конституционни гаранции.

Чл. 3. — Настоящиятъ Договоръ ще важи за три години отъ деня на подписването му, и ще бжде мълчаливо продължаванъ по за една година, освенъ ако се унищожи, което трѣбва да стане поне шесть месеца преди изтичането на третата година отъ деня на подписването.

Чл. 4. — Настоящият Договор ще се пази в тайна. Той не може да се съобщи на трета сила, нито ще се обнародва, било цял или на части, освен с съгласието на двете високи договорящи страни.

Настоящият Договор ще бъде утвърден колкото е възможно по-скоро. Утвърждаванията ще бъдат размънени в София (или в Атина).

За утвърнение на което респективните пълномощници подписаха настоящия Договор и приложиха своите печати.

София, 16-и май 1912 година.

Декларация:

Първият член не се отнася за случай на война, която би избухнала между Гърция и Турция вследствие приемането в Гръцкия парламент критските депутати против волята на Турското правителство; в такъв случай България не е длъжна, освен да пази спрямо Гърция благосклонен неутралитет. Щом ликвидирането на кризата по Критския въпрос от 1908 год. отговаря на общия интерес и дори е от естество, без да наруши равновесието на Балканския полуостров, да затвърди в интереса на мира международното положение, България (независимо от поетите с настоящия Договор задължения) се задължава да не затруднява по никакъв начин евентуалната акция на Гърция, клонеща да разреши този въпрос.

На 22-и септември 1912 год., т. е. в надвечерието на войната, бѣ подписана и следната Военна конвенция между България и Гърция:

„Негово Величество Царят на българитѣ и Негово Величество Кралят на елините, като желаятъ да допълнят чрез една военна конвенция отбранителния съюзен Договор, сключен в София на 16-и май 1912 год. между царство България и кралство Гърция, назначиха съ тази цел свои пълномощници, които се съгласиха на следното:

Чл. 1. — Ако, според задълженията по отбранителния съюзен Договор, сключен в София на 16-и май 1912 год. между България и Гърция, тази последната (Гърция) се намѣси военно против Турция в една българо-турска война, или България — против Турция в една гръцко-турска война, двете държави — българската и гръцката — се задължават да си помагат взаимно: Гърция — най-малко съ 120,000 души, а България — най-малко съ 300,000 души. Тѣзи сили трѣбва да бъдат готови да настѣпят към границата и да вземат участие в военните действия извън предѣлитѣ на родната земя.

Тѣзи войски трѣбва да бъдат съсредоточени на границата и готови да я минат най-късно до 20-ия ден след мобилизацията, или след съобщението от една от договорящите страни, че е настѣпил предвиденият в Договора случай.

Чл. 2. — Ако Гърция бъде нападната от Турция, България се задължава да обяви война на последната и да настѣпи против нея

със определенитѣ въ чл. 1-и сили (най-малко отъ 300,000 души), като дѣйствува споредъ изработения отъ Българския генераленъ щабъ планъ.

Ако България бжде нападната отъ Турция, Гърция се задължава да обяви война на последната държава и да настѣпи противъ нея съ определенитѣ въ чл. 1-и сили (най-малко 120,000 души), като дѣйствува споредъ изработения отъ Гръцкия генераленъ щабъ планъ. Главниятъ обектъ на Гръцкия флотъ въ всѣки случай трѣбва да бжде — да стане господарь на Егейско море и да прекъсне съобщенията по този пѣтъ между Мала Азия и Европейска Турция.

Въ предвиденитѣ въ преднитѣ два параграфа случаи България се задължава да дѣйствува нападателно съ голѣма часть отъ армията си противъ турскитѣ сили, съсрѣдоточени въ областята на вилаетитѣ Косовски, Битолски и Солунски. Ако Сърбия, поради своитѣ съглашения съ България, вземе участие въ войната, България може да разполага съ всичкитѣ си войски въ Тракия, но въ такъвъ случай тя чрезъ настоящата Конвенция поема задължението спрямо Гърция, щото най-малко 120,000 сръбски войски да действуватъ нападателно противъ турскитѣ войски, съсрѣдоточени въ тритѣ споменати вилаети.

Чл. 3. — Ако България и Гърция, на основание особени съглашения, обявятъ война на Турция, тѣ се задължаватъ — освенъ ако е разпоредено иначе съ особено съглашение — да извадятъ толкова войски, колкото сж предвидени въ членъ 1-и на настоящата Конвенция.

Разпореденията на двата последни параграфа отъ чл. 2-и се прилагатъ и въ този случай.

Чл. 4. — Ако едно отъ договорящитѣ правителства обяви война на друга нѣкоя държава, а не на Турция, безъ предварително споразумение и безъ съгласието на другото правителство, това последното се освобождава отъ задълженията, изложени въ чл. 1-и, но се задължава да пази въ продължение на цѣлата война приятелски неутралитетъ спрямо своята съюзница.

Чл. 5. — Въ случай на съвмѣстна война никоя отъ съюзенитѣ държави не може да сключва примирие за повече отъ 24 часа, безъ предварително споразумение и безъ съгласието на другата съюзна държава.

Сжщо така, за да се почнатъ преговори или да се сключи договоръ за миръ отъ едната договоряща страна, необходимо е писмено съгласие съ другата.

Чл. 6. — Ако България и Гърция, следъ като мобилизиратъ войскитѣ си или влѣзатъ въ война, а Гърция се види принудена да разреши Критския въпросъ споредъ желанието на населението на острова, и за това бжде нападната отъ Турция, България се задължава да ѝ отиде на помощъ, съгласно съ чл. 1-и на настоящата Конвенция.

Чл. 7. — Началницитѣ на Българския и Гръцкия генерални щабове се задължаватъ да си съобщятъ взаимно и своевременно оперативнитѣ планове. Освенъ това, тѣ трѣбва да си известяватъ всѣка година измѣненията, внесени въ тѣзи планове поради нови обстоятелства.

Чл. 8. — Настоящата Конвенция ще стане задължителна за дветъ договорящи страни, веднага следъ като се подпише; тя ще бжде въ сила, докато е въ сила отбранителниятъ Договоръ отъ 16-и май 1912 год., къмъ който тя се прибавя като нераздѣлна часть.

София, 22-и септемврий 1912 година.“

Въ преговоритѣ съ Гърция Българското правителство не прояви нуждната прозорливостъ, като отклони въпроса за бждещитѣ граници. Осъта на неговата политика бѣ споразумението съ Сърбия, и то погрѣшно смѣташе, че ще има нейното съдействие при спороветѣ съ Гърция. Между това, отъ дългитѣ преговори съ Сърбия ясно личеше, че тя се стреми да завладява територии за смѣтка на българска Македония — политическо начало, съвсемъ противоположно на българския стремежъ за обединение на българския народъ. При тѣзи условия, ако би се постигнало едно споразумение съ Гърция, като ѝ отстъпи Солунъ, може би щѣше да се направи невъзможенъ по-сетнешниятъ комплотъ отъ Гърция и Сърбия противъ България.

Съглашение съ Черна Гора. Борбитѣ на малката Черна Гора съ Турската империя за запазване свободата и независимостъта си намираха силенъ отзвукъ въ България, и още въ време на робството предизвикваха симпатиитѣ на българския народъ. Следъ Освобождението на България, когато последната започна да работи за обединението на българския народъ, когато Гърция и Сърбия хвърляха жадни погледи къмъ българска Македония, само Черна Гора не претендираше за територии отвъдъ Шаръ планина, и черногорскитѣ правителства винаги сж признавали най-искрено правата на България надъ Македония. Затова дветѣ славянски държави винаги поддържаха най-приятелски връзки.

Съревнованието между Черногорската и Сръбската династии за първенство при обединение на сръбския народъ, и естественото стремление на Черна Гора за разширение територията си къмъ Нови Пазаръ, къмъ която областъ се стремѣше и Сърбия, бѣха намалили довѣрието на черногорския народъ къмъ едноплеменнитѣ сърби.

Следъ Съединението на Северна и Южна България и следъ Сръбско-българската война, Черногорскиятъ кралъ виждаше стремлението на България къмъ обединение, виждаше, че последната се издига като най-мощна държава на Балканския полуостровъ,

и че нейнитѣ нитереси не отиватъ противъ интереситѣ на Черна Гора. Затова той още презъ 1888 год. потърси споразумение съ България. Движението въ Албания, целещо да създаде автономна държава, безпокоеше Черногорското правителство, което виждаше преградени всички пътища за териториално разширение къмъ Косово Поле.

Войната между Италия и Турция даде новъ потокъ на Черногорското правителство да потърси споразумение съ България за общи действия срещу Турция. Презъ юний Черногорскиятъ кралъ направи следнитѣ предложения на Българското правителство:

1) Черна Гора е съгласна да започне първа войната, ако България обещае да се намѣси не по-късно отъ 30 деня. Тя е съгласна, ако България пожелае, да се започнатъ преговори съ Гърция, Сърбия и албанскитѣ първенци.

2) Целта на войната ще бжде да се освободятъ християнитѣ, подвластни на Турция, като се отнематъ всички турски области на Балканския полуостровъ; да се разширятъ границитѣ на България и на Черна Гора, като се задоволятъ и справедливитѣ искания на Сърбия и Гърция; да се образува автономна държава Албания, границитѣ на която ще се опредѣлятъ по-късно.

3) Войната ще бжде нападателна. Черна Гора ще извади 40,000 войника, които ще ангажиратъ стохилядна турска армия.

4) България да отпусне на Черна Гора заемъ отъ 2,250,000 лв., необходими за военни разноски.

Тѣзи условия бѣха приети отъ Българското правителство, и презъ августъ се постигна устно съглашение. Кралътъ предложи да започне войната презъ августъ, но Българското правителство прие това предложение едва на 15-и септемврий, когато се започна мобилизацията на турската армия. За нѣколко деня черногорската армия бѣ готова, и тя започна военнитѣ действия на 26-и септемврий.

Привличането на Черна Гора къмъ Балканския съюзъ имаше повече морално и политическо значние. Военното ѣ значение се намаляваше отъ малобройността на армията и отъ отдалечеността ѣ отъ важнитѣ операционни посоки. Но Черна Гора усили политическия кредитъ на Балканския съюзъ, защото неочакваното единодушие на всички балкански държави привлече симпатиитѣ на общественото мнение въ Европа.

**Преговори съ
Ромъния.**

Презъ 1901 год. между Австрия и Ромъния бѣ сключена Военна конвенция, въ която, между другото, е казано, че Австро-Унгария не би имала нищо противъ присъединението на български земи отъ Четири ягълника къмъ Ромъния. Презъ 1902 година Българското правителство узна съдържанието на тази Конвенция и, за противодействие на това намѣрение на Ромъния, сключи Военна конвенция съ Русия, въ която се иматъ предвидъ действията само противъ Австро-Унгария и Ромъния:

„ . . . . .

Чл. 3. — Русия съ всичкитѣ си сили ще съдействува за запазване цѣлостта и неприкосновеността на територията на България.

Чл. 4. — Въ случай че България или Русия бждатъ нападнати или дветѣ заедно бждатъ нападнати отъ страна на Австро-Унгария или Ромъния, отъ дветѣ страни заедно или отъ Тройния съюзъ, то договорящитѣ държави сж задължени да употребятъ всичкитѣ си сили и срдства за борба съ нападателитѣ, безъ да се спиратъ предъ никакви жертви за постигане пълнень успѣхъ.“

Чл. 7-и уреждаше взаимнитѣ отношения между българската и руската армии:

„Плановетѣ за мобилизация и съсрдоточение и плановетѣ за отбрана и настѣпление на българската войска, както и поставенитѣ цели и задачи, трѣбва да се изработятъ отъ Руския генераленъ щабъ заедно съ Българското министерство на войната и се утвърдяватъ отъ Руския императоръ.“

Конвенцията влизаше въ сила веднага следъ подписването ѝ — 22-и априлъ 1902 год. — въ Петроградъ отъ българския министъръ на войната, генералъ Паприковъ, и началника на Руския генераленъ щабъ, генералъ Жилински. Обаче, щабоветѣ на дветѣ страни не изпълниха чл. 7-и. Руското правителство започна да смѣта, че България се е отказала отъ Конвенцията, и самѣ се отказа отъ нея. Презъ 1910 год. Българското правителство започна преговори за разширение тази Военна конвенция, които не се завършиха поради падането на кабинета Малиновъ.

Презъ мартъ 1912 год., следъ като бѣ подписанъ Договорътъ съ Сърбия, до министъръ-председателя, Гешовъ, бѣ стигналъ слухъ, че Ромъния е разположена да работи задружно съ България. Запитанъ отъ българския пълномощенъ министъръ

въ Букурещъ, ромънския министъръ-председателя, Майореску, отговори категорично: „При каквото и да е усложнение на Балканитѣ, щомъ България пази статуквото, Ромъния сжщо ще го пази. Поиска ли България да осжществи Санстефанска България, изцѣло или отчасти, Ромъния съ всички срѣдства ще иска поправка на неестествената си Добруджанска граница, повече или по-малко, съобразно съ дѣла, който България би взела отъ турското наследство.

На 11-и юлий той казалъ на управляващия Българската легация въ Букурещъ, че не вижда поводъ за разногласие между България и Ромъния. Само ако стане промѣна въ Турция, ще има мжнотии за две-три седмици, въ който срокъ ромънитѣ ще се разбератъ съ българитѣ, съ руситѣ и съ австрийцитѣ, и ще дойдатъ до съгласие.

Българскиятъ министъръ-председатель, Гешовъ, натоварилъ управляващия легацията да узнае може ли това съгласие да се постигне преди да избухне катастрофата въ Турция, и какво възражение би направила Ромъния, ако България бжде принудена съ оржие да защити своитѣ интереси и сжществувание, и поиска да се подобри положението на християнитѣ въ Турция.

На 1-и августъ управляващиятъ легацията донесе, че, въ отговоръ на поставенитѣ въпроси, Майореску казалъ: „Нѣмаме възможность да предвиждаме онова, което не е настжпило; нѣмаме право да приготвяме, макаръ и теоретично, ново измѣнение на положението. Нека оставимъ събитията да текатъ по своя естественъ и нормаленъ развой. Фаталниятъ въпросъ не е настжпилъ. Той е далечъ, и нѣма нужда да разискваме и се споразумяваме. Източниятъ въпросъ не е откритъ...“.

Гешовъ натовари управляващия легацията да обърне вниманието на Майореску, че, ако последва война, Ромъния нѣма интересъ да бжде разбита България, и да попадне подъ влиянието на нѣкоя велика сила, и че въ интереса на Ромъния е да се почне размѣна на мисли за едно съглашение. Управляващиятъ легацията да запита какво би искала Ромъния, за да се постигне съгласието, което горещо се желае въ София, като говори отъ свое име¹⁾.

На 15-и августъ управляващиятъ легацията отговори, че Майореску поддържалъ първото си становище, че работитѣ въ

¹⁾ Шефътъ му — пълномощниятъ министъръ Калинковъ — бѣше въ двумесеченъ отпускъ, и не знаеше нищо за сключения съюзъ и за предстоещата война.

Турция не представляватъ опасностъ, та да има нужда отъ споразумение; политическата обстановка не позволявала да се преговаря върху измѣнение на статукво-то, и могло да се постигне споразумение, само когато събитията назрѣятъ.

Въ края на августъ пълномощниятъ министъръ, Калинковъ, се върна въ Букурещъ. Гешовъ го задължи да заличи станалото, като увѣри Майореску, че управляващиятъ, безъ да е упълномощенъ, като младъ и ревностенъ, е повдигналъ случайно въпроса.

На 6-и септемврий Гешовъ натовари Калинкова да узнае дали Ромъния би се задоволила да приеме толкова български поданици, колкото ромъни би взела България, ако придобие Македония.

Следъ обявяването на мобилизацията въ България, Ромънскиятъ министерски съветъ заседаваше непрекъснато въ Синая. На 23-и септемврий министъръ-председателятъ прие българския пълномощенъ министъръ и му съобщи, че Турция поискала отъ Ромъния да упражни заплашване върху съюзниците, или да й съдѣйствува. Обаче, Кралътъ, дълбоко трогнатъ отъ назначаването му фелдмаршалъ въ руската армия, което му бѣ съобщено отъ Русския императоръ въ деня на българската мобилизация, наложилъ, ако Австрия и Русия останатъ неутрални и локализируютъ войната, безъ ни най-малко да се намѣсватъ, Ромъния да не мобилизира, да не вземе участие въ войната и да не предприема нищо неприятелско противъ България; следъ свършване войната, резултатътъ ще бжде обсъденъ отъ европейска конференция, на която предъ България и нейнитѣ съюзници Ромъния ще представи своитѣ искания и смѣтка.

Въ сжщото време бѣ направено разпореждане да се позволи на българскитѣ запасни да заминатъ безъ паспорти за България.

Въ тази декларация на Майореску, преди всичко, се съглежда снази увѣреностъ, че Турция ще победи, въ която бѣха твърдо увѣрени държавитѣ отъ Тройния съюзъ и донѣкъде — и държавитѣ отъ Съглашението. Съ нея Ромъния взе очаквателно положение като орждие на Австро-Унгария и Русия, интереситѣ на които по отношение на съюзниците имаха допирни точки. Неутралитетътъ на Ромъния зависѣше изключително отъ Австро-Унгария и отъ Русия — той не бѣ нито безкористенъ, нито сигуренъ, поради това Ромънското правителство не го декларира, като на 5-и октомврий, при обявяване на войната, Майореску успокои

българския пълномощен министър със думитъ „фактическия неутралитетъ струва повече отъ формалната декларация“. При все това Българското правителство благодари за „ценнитъ“ за България изявления и за добросъседскитъ чувства. Какви сж били добросъседскитъ чувства и колко сж били искрени изявленията, показватъ изявленията на Краля: на 30-и септемврий той заявилъ на австро-унгарския пълномощен министър, че, ако съюзницитъ спечелятъ голъма победа, той ще окупира една стратегическа линия въ Добруджа, за да осигури претенциитъ, които по-късно ще повдигне Ромъния.

И така, Българското правителство не успѣ да привлѣчѣ Ромъния въ Балканския съюзъ, нито да представи предъ тази държава Съюза като общъ деятелъ на Балканския полуостровъ. Това неопредѣлено положение бѣ използвано отъ Ромъния, която, следъ като се свърши войната срещу Турция, предяви искания не срещу Балканския съюзъ, а срещу България.

**Великитъ сили за
Балканския
съюзъ.**

Презъ 1912 година Великитъ сили въ Европа, раздѣлени на два лагера, бѣха достигнали едно приблизително равновесие въ въоръженитъ сили, но непрекъснато се готвѣха за очаквания общъ въоръженъ конфликтъ, който щѣше да разреши всички назрѣли економически и политически въпроси. Приблизителното равновесие на силитъ караше и дветъ, почти враждебни, групи да се уважаватъ, поне привидно. И Тройниятъ съюзъ (Германия, Австро-Унгария, Италия и Ромъния) и Съглашението (Франция и Русия) се боеха отъ въоръженъ конфликтъ, въ коя и да е точка на Европа, защото такъвъ конфликтъ лесно можеше да ги увлѣче въ всеобща война, за която тѣ не бѣха готови.

Неуспѣхътъ на младотурцитъ да обновятъ Отоманската империя, погромитъ въ Македония, националистичнитъ движения въ Арабия и Албания повдигнаха наново Източния въпросъ. Раздвижена, Турция привлѣчаше вниманието на всички европейски държави, заинтересувани въ този въпросъ. Нѣкои държави желяеха Турция да се засили, за да използватъ нейната сила. Други пъкъ побързаха да ликвидиратъ спороветъ си съ нея, докато тя е още слаба. Италия първа разреши спора си за Триполи, а следъ нея и балканскитъ държави се готвѣха да посегнатъ на цѣлостта на Империята, и да освободятъ християн-

скитъ народи, за които Великитъ сили отъ 40 години нищо не бѣха сторили.

Младотурското движение явно търсѣше покровителството на Германия, а Балканскиятъ съюзъ се сключи съ подкрепата на Русия. Но и Съглашението, и Съюзътъ имаха предвидъ да използватъ покровителствуванитъ малки държавици въ бждещия общоевропейски вѣорженъ конфликтъ.

Франция бѣше доволна отъ предчувствуваното споразумение между балканскитъ държави, но се боеше да не би то да стане причина за преждевременна война съ Турция, въ която тѣ ще изчерпятъ своитъ сили. Въ края на юлий французскиятъ министъръ-председателъ, Поанкаре, посети Кронщадтъ, за да обсъди заедно съ рускитъ ръководни фактори тревожното положение на Балканитъ. Тукъ той узна за Съюзния договоръ между Сърбия и България, и веднага следъ пристигането му въ Парижъ Французското правителство даваше да се разбере, че България не трѣбва да предприема война съ Турция, защото цѣла Европа е решена на всѣка цена да запази мира. Щомъ се обяви мобилизацията, всички Велики сили ще действуватъ заедно, за да спратъ военнитъ действия, а Австро-Унгария може и да обяви война на Сърбия. Французското правителство предупреди България, че Англия и Русия ще действуватъ непремѣнно въ този духъ.

Русия, както се каза, най-много настояваше за споразумение между България и Сърбия. Но и тя е имала предвидъ, главно, да се използватъ силитъ на балканскитъ държави въ очакваната европейска война. Обаче, щомъ схвана, че споразумението може да ускори стълкновението съ Турция, Русското правителство започна да съветва най-ревностно България и Сърбия да избѣгнатъ на всѣка цена войната.

Презъ 1907 год. изтѣче срока на Конвенцията съ Русия отъ 1902 година. Българското правителство не я поднови, защото въ нея имаше условия, засѣгащи достоинството и суверенитета на държавата, и тя бѣ обезсилена съ течение на времето, безъ да бѣха правени постѣпки за денонсирането ѝ. Презъ 1910 година Българското правителство направи постѣпки за сключване нова конвенция, въ основата на която да не легне участието на България въ Общоевропейската война, а въпросътъ за война съ Турция за освобождаването на Македония. Но това предложение не бѣ прието.

Становището на Русското правителство по въпроса за война с Турция пролича най-добре, когато България поиска да знае какво ще прави Русия, ако Ромъния се намеси във конфликта на Балканитѣ, за да защити Турция, или за да тури ржка на български земи. Още презъ май 1912 година Русското правителство заяви, че България не трѣбва да води война; ако България бѣде нападната отъ Ромъния, Русия може да я защити само дипломатически, поради което трѣбва да смѣта, че гърбътъ ѝ не ще бѣде запазенъ напълно.

Българското правителство, обаче, и следъ тази декларация неоснователно е вѣрвало, че Конвенцията отъ 1902 год. е въ сила, че Великата славянска покровителка въ тежкитѣ минути ще действува по чувства и ще надмине границитѣ на дипломатическата поддържка, като се имаха предвидъ симпатиитѣ на руския народъ къмъ освободителното дѣло.

Англия се държеше още настрана отъ съглашението между Русия и Франция. По въпроситѣ, свързани съ Турция нейнитѣ интереси бѣха противоположни на Русия, защото тя винаги се е противопоставяла на стремлението на последната къмъ Проливитѣ. Но, като имаше предвидъ опасността отъ общо-европейски конфликтъ, и Англия се присъедини къмъ Франция въ стремлението да се предотврати войната на Балканския полуостровъ.

Тройниятъ съюзъ бѣше благосклоненъ къмъ Турция, обаче, единъ отъ членоветѣ на този съюзъ — Италия — бѣ въ война съ Турция, поради което Балканскиятъ съюзъ нѣмаше срещу себе си единодушна опозиция на Централнитѣ велики сили. Презъ юлий 1912 год. французскитѣ вестници започнаха да разнасятъ слуха за сключения Балканския съюзъ. Австро-унгарското правителство смѣташе, че това е голѣмъ успѣхъ за Русия, и че Съюзътъ е насоченъ въ голѣма степенъ и срещу Австро-Унгария. Германия бѣ предоставила дѣлата на Тройния съюзъ по блискоизточнитѣ въпроси на Австро-Унгария.

За да спечели време и да се ориентира върху целитѣ на Балканския съюзъ, Австроунгарското правителство предложи на Великитѣ сили да поискатъ колективно отъ Турция да реформира управлението на християнскитѣ области, а балканскитѣ държави да бждатъ посъветвани да запазятъ мира, докато се види резултатътъ отъ това искане. Великитѣ сили не отговориха на това предложение, защото смѣтаха, че въпросътъ за реформитѣ въ конституционна Турция е по-сложенъ, отколкото при по-

раншния режимъ. Българското правителство, което не желаше повече, освенъ прилагането на чл. 23-и отъ Берлинския договоръ, започна да се надѣва, че войната ще се избѣгне. Но, следъ като предложението на една велика сила пропадна, политическитѣ ръководители и въ България, и въ другитѣ балкански държави разбраха, че по миренъ начинъ не може да се добие нищо за поробенитѣ, и че войната е неизбѣжна.

Както за България бѣ важно да знае какво ще бѣде поведението на Ромъния при война съ Турция, така Сръбското правителство търсѣше да се осигури откъмъ Австро-Унгария. Последната можеше наново да окупира Новопазарския санджакъ, а така сжщо да предяви и други териториални искания. Въпрѣки прекараната криза въ международнитѣ си отношения по случай анексията на Босна и Херцеговина, въпрѣки вжтрешнитѣ национални разногласия, въпрѣки страха отъ разширение на Балканския конфликтъ, Австро-Унгария можеше да противодействува по-енергично. Затова Сръбското правителство настоя да се влише въ Съюзния договоръ, че България ще даде на Сърбия 100,000 войника помощъ противъ Австрия.

Германия посрещна новосъздаденото положение на Балканитѣ съ спокойствие. Правителството заяви, че ще работи за ограничаване балканския споръ. Въ сжщото време усилено превозваха оржжие и бойни припаси отъ Германия за Турция. Германски офицери-инструктори работѣха върху създаването въоржженитѣ сили на Турция. Въ Германия всички бѣха увѣрени, че Турция ще излѣзе победителка отъ войната.

Италия бѣше въ война съ Турция. Българското правителство, въ желанието си да получи сигурната подкрепа поне на една велика сила, направи на Италианското правителство предложение за общи действия. Това предложение бѣ отклонено, защото презъ действията въ Триполи Италия почти бѣ достигнала целитѣ на войната, а, отъ друга страна, тя не бѣ готова за по-сериозни действия на Балканския полуостровъ, дето щѣше да се срещне съ своята съюзница — Австро-Унгария.

Поводъ за войната.

Преди да се сключатъ съюзитѣ между балканскитѣ държави, Българското правителство не само не търсѣше поводи за война, но трѣбваше да избѣгва всѣко усложнение въ отношенията съ Турция, която подклаждаше воинствено настроение.

През 1911 година бѣ убитъ на границата капитанъ Никола Георгиевъ, когато обикалялъ своитѣ постове. Убити бѣха на границата въ Чепинско ефрейторитѣ Игнатовъ и Голевски. Непрекжнато бѣха предизвиквани погранични престрелки. Дръзкитѣ нападки срещу България достигнаха своя върхъ, когато младотурцитѣ загубиха обаяние дори и предъ мюсюлманитѣ поради размирията въ Арабия, Македония, Албания и явната загуба на провинцията Триполи. Тѣ се мъчеха да отвлѣкатъ общественото мнение отъ политическитѣ неуспѣхи. Това можеше да стане само следъ единъ воененъ успѣхъ, а такъвъ можеше да се постигне само въ война срещу България, която война бѣ най-популярна въ Турция.

Убийствата на първенцитѣ-българи, албанскитѣ нашествия, насилията отъ мухаджиритѣ ставаха все по-чести, и предизвикваха негодувания въ България. Чиновницитѣ, офицеритѣ, ходжитѣ държеха най-непристоенъ езикъ къмъ България. Въ Македония се издаваха вестници съ названия: „Сияхъ“ (оржие), „Куршумъ“, „Сюнгю“ (щикъ), списвани отъ екзалтирани офицери, въ които се сипѣха хули по адресъ на България. Солунскиятъ валия, Кязимъ бей, написа въ в. „Танинъ“ следното:

„За да се спаси турското владичество и отоманизма въ Македония, нѣма друго срѣдство, освенъ да се смаже онази Балканска държава (България), която е главната причина за безредието и смущенията въ нашата страна. . . . Неотмѣняема необходимостъ е да създадемъ случая, за да унищожимъ въ корена идеята за разпадането на Турция.“

Известията за турскитѣ жестокости въ Македония и разясненията на българския печатъ по тѣхъ възбудиха духоветѣ въ България. Още въ първитѣ месеци на 1912 година започнаха протести отъ всички краища на България. На митинга, станалъ въ София на 29-и априлъ, на който говориха и професори отъ Университета, бѣ взета резолюция — да бжде поканено Правителството да се застъпи съ всички срѣдства, които му дава българскиятъ народъ, за да се спаси Македония отъ явна гибелъ. На следния многохиляденъ митингъ резолюцията гласѣше: „Искаме отъ Правителството да предприеме всичко за спасението на Македония и Одринско, като знае, че ще има единодушната подкрепа на цѣлия български народъ“. Въ сѣщия духъ бѣха резолюциитѣ и отъ митингитѣ въ провинцията.

Подъ натиска на народното негодувание, Българското правителство презъ юлий отпрати къмъ Великитѣ сили нота, съ

която пакъ поиска застъпничеството имъ за прилагане чл. 23-и отъ Берлинския договоръ.

Въ сжщото време стана клането въ Кочане. По-късно Турция започна да прехвърля войски отъ Мала Азия, ужъ за маневри въ Одринско. На 8-и септемврий, когато България разпусна запаснитѣ, свикани за маневри, Младотурското правителство разпореди мобилизация и пренасяне войски около Одринъ, и въ Турция открито се проповѣдваше свещена война противъ България.

Всичко това ставаше явно. Българскиятъ народъ и 150,000 македонци, намѣрили подслонъ между него, следѣха съ трепетъ онова, което ставаше отгатыкъ границата. Дълги поменици за нови невинни жертви въ Македония пълнѣха вестницитѣ, будѣха жажда за мъсть и напомняха братския дългъ. Свободниятъ български народъ 34 години чакà да се подобри сждбата на Македония, и, следъ като опита всички мирни срѣдства, не можеше да остане равнодушенъ. Следъ последното турско предизвикателство, Българското правителство реши да прибѣгне къмъ силата на оржжието.

Всички ржководни фактори въ България схващаха, че въоржжениятъ конфликтъ съ Турция не ще може да бжде избѣгнатъ. На 13-и августъ бѣ свиканъ въ Чамъ Кория Короненъ съветъ, подъ председателството на Негово Величество Царя, на който бѣ взето решение да се обяви война на Турция, ако тя не се съгласи да почне веднага да изпълнява чл. 23-и отъ Берлинския договоръ. Това решение бѣ възприето и отъ съюзнитѣ правителства.

Но, щомъ бѣ повдигнатъ въпросъ за датата на едновременната мобилизация, сърби и гърци започнаха да се колебаятъ. Сръбскиятъ министъръ председателъ, Пашичъ, предложи България да обяви войната най-напредъ, а Сърбия да мобилизира, и да се намѣси, само ако Австрия не предприеме нищо противъ нея. Едвамъ на 22-и августъ той събщи писмено на Българското правителство, че, по принципъ, не е противъ предложения поводъ за обявяване на войната. Той искаше, обаче, да се заяви на Великитѣ сили, че при решаване участъта на тѣхнитѣ сънародници Сърбия, Гърция, Черна Гора и България трѣбва да иматъ равноправенъ гласъ. Той бѣше и противъ искането да се изпълни чл. 23-и, защото Великитѣ сили можели да взематъ върху себе си прилагането на реформитѣ и да осуетятъ войната.

Гръцкият министър на външните работи предложи да се иска от Великите сили и от Турция да се назначат европейци за валии, изборни членове на вилаетските съвети, контрол от Великите сили и от балканските държави. Той предложи също да се уговорят предварително бждешитъ граници. Най-после, Гърция поиска да се отложи мобилизацията, за да може да сключи военни конвенции съ България и Сърбия. На 22-и август Сръбското правителство събщи, че приема гръцкото предложение за искане по-широки реформи, ако Цариградската патриаршия се съгласи да се възобнови Ипекската патриаршия или поне да повърне на сърбитъ привилегиитъ по черковно-училищнитъ работи въ Косовския вилаетъ. Независимо от това, то настояваше още — България и Сърбия да предприематъ война противъ Турция, въ зависимост от поведението на Австрия, Ромъния и Русия.

Следъ дълги преговори, най-после на 30-и августъ Пашичъ събщи на Българското правителство, че приема българското предложение за мобилизация и война, ако Турция не пристъпи веднага къмъ коренни реформи въ онази частъ отъ Европейска Турция, за която говори чл. 23-и отъ Берлинския договоръ, съ генералъ-губернаторъ швейцарецъ или белгиецъ, и при ефикасенъ контрол на Великите сили и на съюзенитъ държави.

Той предложи и следното условие: „Ако Австрия или Ромъния, или дветъ заедно, нападнатъ територията на Сърбия или България, или териториитъ и на дветъ едновременно, тогава Сърбия и България съ общи военни сили ще се бранятъ отъ нападателя“. Това условие бѣ прието отъ Българското правителство.

И тъй, макаръ да се готвѣха за война, балканскитъ държави виждаха още възможностъ да се предотврати тя, ако Турция възприеме тѣхнитъ искания, или ако Великите сили взематъ решение да се противопоставятъ съ сила на всѣко нарушение на спокойствието на Балканския полуостровъ.

И наистина, предъ опасността отъ Обща европейска война, Великите сили забравиха временно своитъ интереси на близкия Изтокъ и употрѣбиха всички усилия, за да предотвратятъ въоръжения конфликтъ на Балканитъ. Особено настоятелно действаха Франция, Англия и Русия. Два деня следъ обявяване общата мобилизация, Французското правителство предложи на Германското да се направи обща интервенция веднага следъ почване

военнитѣ действия на базата на териториалното статукво. Руското правителство предупреди Сърбия да не се намѣсва въ войната срещу Турция, защото ще бжде нападната отъ Австро-Унгария. Сжщитѣ предупреждения направиха и другитѣ Велики сили.

Българскиятъ министъръ-председателъ бѣ уведоменъ за тѣзи постѣпки, и той заяви на Руското правителство, че е изненаданъ отъ постѣпката му въ Бѣлградъ, а сжщевременно протестира и предъ Франция и Англия за стремлението имъ да отдѣлятъ Сърбия отъ България.

На 19-и септемврий Сазоновъ заяви, че Русия е решително противъ война на Балканитѣ, че Императорътъ смѣта момента неудобенъ, че помощта отъ Гърция и Сърбия е съмнителна, а руска помощъ не трѣбва да се очаква.

По съветитѣ на Русия и на Франция, Турското правителство съобщи, че е взето решение да се приложи Закона за вилаетитѣ отъ 1880 година, преработенъ въ още по-либераленъ духъ. Въ сжщото време Русия и Австро-Унгария, упълномощени отъ другитѣ Велики сили, изпратиха на 27-и септемврий до балканскитѣ държави еднаква нота, съ която заявиха, че осжждатъ най-енергично нарушението на мира, че тѣ взематъ инициативата да въведатъ реформа въ Европейска Турция, безъ да се накърни суверенитета на Султана, и че, ако избухне война, тѣ не ще позволятъ да се измѣни статукво-то. На 29-и септемврий съюзницитѣ отговориха, че, за да се въведатъ по-опредѣлени реформи, тѣ ще се отнесатъ направо до Турското правителство,

ще посочатъ както реформитѣ, така и гаранциитѣ за тѣхното прилагане. И наистина, на 30-и септемврий съюзенитѣ балкански държави изпратиха въ Цариградъ нота, съ която искаха Турското правителство, въ съгласие съ Великитѣ сили и балканскитѣ държави, да пристѣпи веднага къмъ изработване и въвеждане въ Европейска Турция реформитѣ, предвидени въ чл. 23-и отъ Берлинския договоръ, като има предвидъ народноститѣ (административна автономия на областитѣ, генералъ-губернатори белгийци или швейцарци, изборни областни събрания, жандармерия, свобода на образованието, мѣстна милиция). Тѣхното прилагане да бжде възложено на единъ висшъ съветъ, съставенъ отъ по-равно число християни и мохамедани, подъ надзора на посланциитѣ на Великитѣ сили и на министритѣ на четиритѣ балкански държави. Като гаранция, че реформитѣ ще бждатъ при-

ложени искрено, балканските държави искаха Турското правителство да отмъни разпорежданията си за обща мобилизация.

Първата обща акция на Балканските държави, предприета с такъв висок тон, увъри Турското правителство въ съществуването на Балканския съюз. Дотогава то винаги е успявало да се противопоставя на Великите сили, и да отблъсва тяхното вмѣсване въ вътрешните работи на Империята. Сега и Балканските държави поискаха да се вмѣсват въ тези работи което съвсемъ би убило неговия авторитетъ. Затова то побърза на 3-и октомврий да подпише договора за миръ съ Италия.

Турското правителство смѣтна нотата на Балканските държави за предизвикателство, и дори не отговори. На 2-и октомврий то повика своите представители отъ София, Бѣлградъ и Атина безъ да скъсва дипломатическите отношения. На 4-и октомврий Турция обяви война на всички балкански държави. На 5-и октомврий България и Гърция сжщо обявиха война на Турция. Сърбия обяви войната на 7-и октомврий.

прави-
зация.
приета
сжще-
е успѣ-
облъсва
Сега и
работи,
обърза
лия.

гѣ дър-
омврий
Атина,
омврий
октом-
Сърбия

ГЛАВА II.

Военнитѣ сили на воюващитѣ държави.

Военнитѣ сили на България.

Развитие на въоръ-
женитѣ сили.

Следъ Сръбско-българската война въ 1885 год., българската войска се демобилизира въ следния съставъ:

Четири пехотни бригади въ Северна България, по два полка (по три дружини и нестроева рота); две пехотни бригади въ Южна България, по два полка (по четири дружини и нестроева рота); Конна бригада отъ три конни полка, по четири ескадрона; Артилерийска бригади, отъ три артилерийски полка, по шесть батареи; Пионерна дружина; Флотъ — четири парахода, седемъ катера и два миноносеца; Военно училище; Артилерийски арсеналъ и Артилерийска работилница; Александровски държавенъ конезаводъ Кабююкъ, при Шуменъ.

Съединена България бѣ раздѣлена на 22 военни окръжия.

Следъ детронирането на князь Александъръ, презъ августъ 1886 год., остри вътрешни политически борби отвлѣкоха вниманието на всички държавници, и замѣсената въ тази борба войска преживѣ остра криза. Частитѣ, които взеха участие въ детронирането — 1-и артилерийски полкъ, 2-и пех. Струмски полкъ и Военното училище — бѣха разформирани. Намѣсто разформираниѣ части, бѣха формирани: 4-и артилерийски полкъ, 13-и пех. Рилски полкъ и ново Военно училище, а презъ есеньта бѣха формирани: четвъртитѣ дружини на северно-българскитѣ полкове; една обсадна и една пионерна роти. Пионерната дружина се преименува въ полкъ.

Следъ потушаване Русенския бунтъ, Великото народно събрание избра новъ князь.

Съ идването на Н. Ц. В. князь Фердинандъ, вътрешното положение се заздрави, и Министерството на войната се зае съ устройството на войската.

Отъ 1-и януарий 1888 година бѣ сложена основата на бж-дещата резервна армия, като се формираха 24 кадрови роти, по една на полково окръжие. Въ тритѣ конни полка се формираха по единъ (пѣти) ескадронъ, а въ тритѣ артилерийски полка — по една (седма батарея) и въ две отъ батареитѣ — по единъ планински взводъ. Въ седемротния Пионеренъ полкъ бѣ формирана (осма) Желѣзно-пжтна рота, и Полкътъ се раздѣли на две дружини. Сжщата година бѣ закритъ Конезаводътъ, който не даде очакванитѣ резултати.

Презъ 1889 година дванадесеттѣ четиридружинни полкове се преформираха въ 24 двудружинни полкове, като влѣзоха по четири въ пехотна бригада. Отъ пѣтитѣ ескадрони на тритѣ конни полка се формира 4-и коненъ полкъ.

При всѣки артилерийски полкъ се формира по една — осма — батарея и по единъ — втори — планински взводъ, и отъ тритѣ полка се формираха шесть полка, по четири батареи и по единъ планински взводъ. Формира се още една обсадна (крепостна) батарея въ гр. Шуменъ.

Законъ за устройството на въоръженитѣ сили. — Окончателното стабилизиране на вътрешното и външното положение на България даде възможность на Правителството да съсрѣдоточи вниманието си върху войската и да даде особенъ тласкъ на нейното развитие. Въ това отношение особено е забележителна годината 1891, която може да се нарече година на организиране на българската войска, защото тогава отъ VI-ото обикновено народно събрание бѣ приетъ първиятъ „Законъ за устройството на въоръженитѣ сили въ Българското княжество“.

Законътъ бѣ изработенъ отъ министра на войната, подполковникъ Михаилъ Саввовъ. Съ него се слагаха здрави основи на българската войска. Всички закони, гласувани по-сетне, бѣха само измѣнения, които въ повечето случаи осакатяваха войсковата организация, поради дребнаво скжперничество или партийни схващания.

Споредъ този Законъ, въоръженитѣ сили се състоятъ отъ всичкото мжжко население съ българско поданство, способно за военна служба, на възраст отъ 20 до 45 години. Тѣ се раздѣляха на Действуваща армия, Резервна армия и Народно опълчение.

Освенъ това, за първитѣ две категории въ военно време се формираха допълняващи войски.

Въ Действащата армия влизаха десетъ най-млади набора (отъ 20 до 30 години).

Резервната армия имаше спомагателно значение, но, ако станѣше нужда, можеше да ѝ се дава самостоятелно назначение вѣнъ отъ предѣлитѣ на Княжеството. Въ нея влизаха наборитѣ отъ 30 до 37-годишна възраст и служилитѣ съ облекчение отъ 20 до 37 години.

Народното опълчение се раздѣляше на два призива: въ първия призивъ влизаха запаснитѣ отъ 37 до 41 години, които, въ случай на нужда, можеха да се изпратятъ и вѣнъ отъ предѣлитѣ на Княжеството; въ втория призивъ влизаха четиритѣ най-стари набора, и той не можеше да се извежда вѣнъ отъ Княжеството.

Войницитѣ служеха подъ знамената: въ пехотата две, а въ специалнитѣ родове войски три години.

Въ мирно време въоръженитѣ сили бѣха организирани по следния начинъ:

Действаща армия: 24 полка, по 2 дружини и нестроева рота; всѣка дружина по 4 роти; 4 конни полка и Лейбъ-гвардейски ескадронъ; 6 сотни дивизионна конница (коннитѣ полкове имаха по 4 ескадрона и нестроеви взводъ); 6 полски артилерийски полка, по 6 батареи, съ по 4 запрегнати орждия; 6 планински полубатареи — по една къмъ всѣки артилерийски полкъ; 3 крепостни батальона по 3 роти; Инженерна бригада, отъ 3 пионерни дружини, съ по 4 роти и нестроеви взводъ; Желѣзно-пѣтна рота; Мостова рота; Телеграфна рота; Паркова рота; 6 отдѣлни возарски роти; 6 дивизионни полски болници съ санитарни команди; артилерийски складове съ артилерийски работилници.

Частитѣ отъ Действащата армия образуваха: — една конна дивизия, отъ 4 конни полка; 6 пехотни дивизии, по 4 пехотни полка, артилерийски полкъ съ планинска полубатарея, сотня дивизионна конница, возарска рота и дивизионна болница, съ санитарна команда; останалитѣ части не влизаха въ състава на дивизиитѣ.

Резервна армия: 24 полка, по 4 роти; 6 резервни батареи по 4 взвода. Тѣзи части не се събираха въ по-голѣми единици. За удобство при обучението и управлението, къмъ всѣка дивизия се придаваха по 4 резервни полка и по една батарея.

Народното опълчение нѣмаше кадри. Всѣка околия даваше по една рота отъ всѣки призивъ, които се събираха въ 24 опълченски дружини.

Въ военно време въоръженитѣ сили бѣха организирани по следния начинъ:

Действащата армия за военно време се образува отъ постояннитѣ войски чрезъ развъръщане и попълване съществуващитѣ части и чрезъ формиране нови части. Устройството ѝ по родове войски бѣ:

А) Пехота: 24 полка, по 4 дружини и 1 возарска рота; всѣка дружина има по 4 роты; всичко 96 дружини съ 24 возарски роты.

Б) Конница: 4 конни полка по 4 ескадрона, Лейбъ-гвардейскитѣ на Н. Ц. В. ескадронъ и 6 сотни дивизионна конница; всичко 23 ескадрона.

В) Артилерия: а) полска артилерия — 6 полка по 6 батареи, всѣка батарея съ 6 до 8 орждия, запрегнати; б) планинска артилерия — 6 батареи по 6 орждия всѣка; крепостна артилерия — 3 крепостни батальона, по 4 роты.

Г) Инженерни войски: а) 6 пионерни дружини, съ по 2 пионерни роты, сигнално отдѣление и парковъ взводъ; б) Телеграфенъ паркъ; в) Понтоненъ паркъ; г) Желѣзно-пжтна рота и д) Паркова рота.

Д) Спомагателни войски: а) 6 возарски батальона, всѣки отъ които има 2 продоволствени роты, пехотна паркова рота и артилерийска паркова рота; б) 6 санитарни роты; в) 6 санитарни транспорта и г) 2 артилерийски парка.

Е) Войсковы учреждения: а) 6 дивизионни болници, Главна етапна болница; етапни лазарети; б) 2 подвижни артилерийски работилници; в) 2 подвижни артилерийски склада; г) Ремонтно-конско депо; д) Евакуационенъ комитетъ; е) Главно продоволствено управление; ж) 6 дивизионни продоволствени управления; з) етапни командантства и и) 6 етапни жандармски полуроты.

Ж) Полска жандармерия — 6 отдѣлни жандармски сотни които се формиратъ отъ Жандармерията на Княжеството.

Частитѣ отъ Действащата армия образуватъ; а) 6 отдѣлни дивизии; б) конна дивизия и в) части, които не влизатъ въ дивизиитѣ, но принадлежатъ на цѣлата армия.

Нормалниятъ съставъ на отдѣлна дивизия е: а) 4 пехотни полка — 16 дружини; б) инженерни войски — 1 дружина; в) 1 артилерийски полкъ — 6 батареи; г) планинска артилерия — 1 батарея; д) конница — 1 дивизионъ; е) полска жандармерия — 1 сотня и ж) возарски батальонъ, санитарна рота, санитаренъ транспортъ, дивизионна болница, продоволствено отдѣление, жандармска етапна полурота.

Конната дивизия се състои отъ 4 конни полка, раздѣлени на 2 конни бригади. Лейбъ-гвардейскиятъ ескадронъ остава къмъ Щаба на армията.

Всички останали части и учреждения оставатъ въ разпореждането на Щаба на армията.

Резервната армия, като самостоятелна категория отъ въоръженитѣ сили за военно време, се състои отъ резервнитѣ кадри, които се разврѣщатъ и попълнятъ отъ запасни, числещи се въ Резервната армия, и отъ новосформирани части и учреждения:

А) Пехота — 24 резервни полка, по 4 дружини и возарска рота; всѣка дружина — по 4 роты.

Б) Конница — 6 отдѣлни дивизиона, съ по 2-3 ескадрона.

В) Артилерия — 6 артилерийски полка, съ по 4 до 6 полски батареи, 6 планински батареи, по 4 орждия. Артилерийскитѣ полкове се формиратъ чрезъ разврѣщане на шестѣ резервни батареи, а планинскитѣ батареи се формиратъ отново при мобилизацията.

Г) Инженерни войски — отдѣлни пионерни роты, които се формиратъ отъ пионерни войници, числещи се въ Резервната армия, като се вземе кадъръ отъ Пионерната бригада.

Д) Спомагателни войски и учреждения: а) 6 возарски батальона, отъ които всѣки има продоволствена рота, паркова рота и санитарна рота, съ санитаренъ транспортъ; б) 6 дивизионни болници; в) Артилерийски паркъ; г) Артилерийска подвижна работилница; д) 6 продоволствени отдѣления. Последнитѣ две се формиратъ, само когато Резервната армия дѣйствува свършено отдѣлно отъ Действащата.

Частитѣ отъ Резервната армия въ военно време се съединяватъ, и образуватъ: а) 6 отдѣлни дивизии и б) части, принадлежащи на цѣлата армия.

Отдѣлнитѣ дивизии иматъ нормаленъ съставъ: а) 4 пех. полка — 16 дружини; б) артилерийски полкъ — 4 до 6 батареи;

в) планинска батарея; г) конен дивизион; д) пионерна рота; е) возарски батальон, дивизионна болница, продоволствено отделение.

Всички останали части сж общи за цѣлата Резервна армия.

Народното опълчение въ военно време има следния състав:

а) Първи призивъ дава толкова роти, колкото околии има въ Княжеството. Тѣзи роти се формиратъ отъ ротно-околийскитѣ началници и се свеждатъ въ 24 окръжни дружини. Всѣка окръжна дружина има толкова роти, колкото административни околии има военното полково окръжие. Опълченскитѣ роти отъ I призивъ се свикватъ веднага следъ мобилизирането на Резервната армия и се свеждатъ въ дружини следъ заминаването на резервните полкове. Въ случай че Опълчението отъ I призивъ излѣзе отъ страната, формиратъ се 6 опълченски полка, по 4 дружини (ротитѣ между дружинитѣ се уравниватъ, за да бждатъ по четири

б) Втори призивъ сжщо дава толкова роти, колкото административни околии има. Службата на II призивъ е повечето мѣстна, т. е. всѣка рота служи въ своята околия, или всѣка дружина — въ своя окръгъ. Ротитѣ се съединяватъ въ дружини, когато първиятъ призивъ излѣзе внѣ отъ окръга.

Допълняващи войски за Действуващата армия: за всѣки пехотенъ полкъ — по 1 дружина отъ 5 роти; за всѣки коненъ полкъ — по 1 ескадронъ отъ 5 взвода, за всѣки артилерийски полкъ — по 1 полска батарея отъ 4 взвода; за пионеритѣ — 3 пионерни роти; за всѣки резервенъ пехотенъ полкъ — по 1 рота; за всѣки резервенъ артилерийски полкъ — по 1 команда.

Общата щатна численостъ на войската въ военно време като се смѣта рота — 250, ескадронъ — 150 и батарея — 200 души ще бжде:

Действуваща армия: Пехота	100,000
Конница	3,570
Артилерия	12,000
Инженерни войски	4,000
Полска жандармерия	600
Спомагателни войски	11,500
Учреждения	5,500
Всичко	137,170

Резервна армия:	Пехота	100,000
	Конница	1,800
	Артилерия	5,700
	Пионери	1,500
	Спомагателни войски . .	8,400
	Всичко . .	117,400
	Народно опълчение . .	32,000
	Допълняващи войски . .	32,000.

Измѣнение на закона. — Тази закрѣглена организация, за която не оставаше нищо друго, освенъ да се разширява съ увеличението на населението, трѣбваше да се оцѣрби съ промѣната на Правителството. Новиятъ кабинетъ презъ 1894 година, който въ опозиция проповѣдваше, че създадената организация е непоносима за България, унищожи Резервната армия. Резервнитѣ полкове бѣха придадени къмъ действуващитѣ, но западиха названието и организация си.

По-чувствителна бѣ промѣната въ Закона, гласуванъ отъ X-ото народното събрание презъ 1897 година: намѣсто 6 сотни дивизионна конница, формираха се 2 конни полка; конницата достигна 25 строеви и единъ Лейбъ-гвардейски ескадрона, разделени на 3 бригади по 2 полка, всѣки полкъ по 4 ескадрона; полскитѣ артилерийски полкове формираха по 3 действуващи запрегнати и 1 резервно незапрегнато отдѣления, съ по 3 батареи; формира се отдѣленъ планински полкъ съ 3 отдѣления по 3 батареи; крепостнитѣ батальони ставаха съ по 5 роти.

Новиятъ Законъ предвиждаше още: 1) Мѣстни войски, състоещи се отъ пехота и пионери, къмъ които се придава, ако трѣбва, и артилерия отъ крепостнитѣ батальони. Тѣзи войски съставятъ постоянни гарнизони въ пунктове, които по своето значение не могатъ да бждатъ оставени безъ войски въ мирно и въ военно време. Мѣстата, въ които се държатъ мѣстни гарнизони, се опредѣлятъ съ Височайши указъ. Така, 16-и резервенъ полкъ бѣ отдѣленъ отъ 20-и Добруджански полкъ, и формира "Силистренския постояненъ гарнизонъ". 2) Погранична стража отъ 6 погранични дружини, съ по 4 роти и полурота конна пехота. 3) Ремонтни конни депа — сжщата година бѣ формирано депото въ с. Гурмазово.

Въ съединенията на частитѣ се направиха така сжщо промѣни: намѣсто Кавалерийска дивизия, въведе се Кавалерийски

инспекторатъ, съ 3 конни бригади по 2 полка; отъ състава на пехотната дивизия бѣха извадени планинската артилерия и дивизионната конница, отъ които се образуваха отдѣлни полкове.

Това измѣнение на Закона тури началото за сливане Резервната армия съ Действуващата.

Въ военно време пехотата на Действуващата армия спазва организацията отъ 1891 година. Конницата състои отъ 3 бригади по 2 полка, 1 Лейбъ-гвардейски ескадронъ и 6 дивизионна дивизионна конница, които се формиратъ при мобилизация. Артилерията състои отъ 6 полски полка, по 3 действащи и 1 резервно отдѣления; планинската артилерия състои отъ 3 отдѣления.

Частитѣ отъ Действуващата армия се съединяватъ и образуватъ: 6 дивизии, 3 конни бригади и части, принадлежащи на цѣлата армия. Съставътъ на дивизиитѣ се опредѣля съ Височайши указъ.

Въ резервната армия за военно време станаха измѣненіе предизвикани, главно, отъ отслабването на строгостта относно комплектуването. По бюджетни причини и годишнитѣ набори не даваха потрѣбното количество войници. Облагането съ воененъ данъкъ неспособнитѣ да носятъ оръжие бѣ една врата презъ която отбѣгваха военната служба заможнитѣ и интеллигентнитѣ. По недостигъ на хора, предвиждаше се нѣкои полкове да иматъ по 3 дружини. Конницата се зачеркна съвсемъ отъ Резервната армия, а артилерията се формира отъ резервнитѣ отдѣления при действащитѣ полкове и отъ нови формиране при крепостнитѣ батальони. Частитѣ отъ Резервната армия се съединяватъ въ дивизии, или се придаватъ къмъ действащитѣ дивизии съ Височайши указъ.

Въ организацията на Опълчението е направена само така промѣна, че всѣка дружина има по 4 роты, а не колкото административни околии има полковото окръжие.

Въ допълняващитѣ войски за Действуващата армия нѣма помѣна, а за Резервната армия не се предвиждаха, като излишнитѣ запасни отъ Резервната армия отиваха въ допълняващите войски на Действуващата.

Измѣнението на Закона презъ 1897 година разстрои значително Резервната армия, но не я унищожиха съвсемъ. Резервнитѣ полкове бѣха слѣти свършено съ действащитѣ.

Презъ 1899 год. грѣшката съ разстройването Резервната армия бѣ отстранена, като отъ резервнитѣ кадри при действащитѣ полкове и отъ пограничнитѣ войски, бѣха образувани 12 резервни полка, по 5 роти, отъ които 1 погранична.

Сжщата година се тури основата на Морския флотъ. Дотогава Флотътъ бѣше само рѣченъ (Дунавски), който водѣше началото си отъ оставенитѣ отъ рускитѣ окупационни войски три парахода, седемъ катера и два миноносеца. Отъ Дунавския флотъ бѣ отдѣлена Морската часть, и се положи основата на Морския флотъ съ пускането въ Черно море учебния параходъ „Надежда“. Презъ 1900 година излѣзе първо Височайше одобрено Положение, което уреждаше Флота така:

1) Морска часть: а) учебенъ крейсеръ „Надежда“; б) портови капитанства въ Варна и Бургасъ, съ необходимитѣ плавателни сръдства за минна охрана; в) Машинно училище; г) Портова рота и д) Работилница.

2) Дунавска флотилия: а) Подвижна минна охрана; б) Минно училище; в) Транспортна служба и г) Портово управление. Подвижната минна охрана се състои отъ парахода „Симеонъ Велики“, който служи за миненъ транспортъ, и миноносцитѣ „Ботьовъ“ и „Левски“. Неподвижна минна охрана се установява въ Силистра, Русе и Видинъ. Транспортната служба се изпълнява отъ параходитѣ „Крумъ“ и „Александъръ“.

Флотътъ остана дълго време въ това положение; едва презъ 1904 година бѣ формирана Портова рота и при Дунавската флотилия.

Въ това положение остана цѣлата армия до 1903 година. Презъ това време бѣ формирана само по една нестроева рота отъ резервнитѣ полкове.

Законътъ отъ 1903 година. — Презъ 1903 година избухна възстание въ Македония. България трѣбваше да остане немогъщъ зритель, защото войската не бѣше готова за война, а Русия бѣ противъ възстанието. Русия, Австрия и Турция бѣха образували обржчъ, който не пропускаше никакви материали за България. Турция смѣташе, че България е виновна за възстанието, затова мобилизира и струпа на границата европейскитѣ си войски. Положението бѣше твърде критическо.

Правителството, следъ като отстрани дипломатически опасността, съ голѣма енергия се зае да уреди армията.

За възстановяването на Резервната армия, приета съ Закона отъ 1891 година, не можеше и дума да става, защото нѣмаше достатъчно обучени хора: не бѣ изпълнено постановлението на Закона отъ 1891 год. — да се обучатъ всички способни да носятъ оръжие хора, които не сж служили и които по възраст принадлежатъ къмъ Резервната армия, а и годишнитѣ набори по небрежностъ и по економически причини бѣха по-малочислени отъ потрѣбното количество.

За да се възстанови Резервната армия, трѣбваше единъ по-дълъгъ периодъ отъ спокойно време, въ който биха могли да се подготвятъ хора за попълването ѝ. Обтегнатото политическо положение налагаше да се бърза, и затова се реши да се запази по-раншната организация, като се използватъ най-добре всичкитѣ обучени хора.

Презъ 1903 година XIII-ото обикновено народно събрание гласува новъ Законъ за устройство на въоръженитѣ сили, споредъ който:

1) Срокътъ на военната служба се увеличава съ една година (отъ 20 до 46 години).

2) Въоръженитѣ сили се дѣлятъ на две категории: Действителна армия (наборитѣ отъ 20 до 40-годишна възраст) и Народно опълчение първи призивъ (отъ 40 до 44-годишна възраст) и втори призивъ (отъ 44 до 46-годишна възраст).

3) Въ мирно време армията се състои отъ: пехота — 36 полка по 2 дружини и нестроева рота (дружинитѣ по 4 роти); конница — 6 конни полка по 4 ескадрона, ремонтенъ ескадронъ и нестроеви взводъ, 9 дивизиона дивизионна конница; артилерия — 9 бригади по 2 полка отъ по 2 запрегнати и 1 незапрегнато отдѣления по 3 батареи, планинска бригада отъ 6 отдѣления по 3 батареи, 3 крепостни батальона, всѣки по 8 роти; инженерни войски — Инженерна бригада отъ 9 пионерни дружини отъ по 2 пионерни роти и техническа полурота. Желѣзно-пътна дружина, Понтонна дружина, Телеграфна и Паткова роти; мѣстнитѣ и пограничнитѣ войски влѣзоха въ съставъ на пехотнитѣ полкове; спомагателни войски — 9 возарски команди, 9 дивизионни болници съ санитарни команди.

4) частитѣ въ мирно време образуватъ: 9 пехотни дивизии по 2 пехотни бригади, артилерийска бригада, дивизионна конница съ санитарна команда и возарска команда.

5) Народното опълчение състои само от пехота, и се разделя на роти по 6 за всъко полково окръжие, от които 4 — от първи призивъ и 2 — от втори; ротитъ от всъки призивъ образуватъ 36 опълченски дружини; дружинитъ от първи призивъ иматъ по 4, а от втори — по 2 роти.

Тази организация изискваше по-многочислени набори; числото на новобранцитъ започна да се приближава до това на намѣренитъ годни отъ призивната възраст. Въ наборнитъ списъци отъ 1905 година, презъ която Законътъ е билъ напълно приложенъ, сж вписани:

отклонили се отъ предидущитъ набори . . .	10,248
отложени отъ предидущитъ набори . . .	31,946
навършили призивната възраст . . .	54,073
подлежащи на военна служба всичко . .	96,267

Отъ всички тѣзи намѣрени сж:

способни . . .	42,466
неспособни . . .	6,452
отложени . . .	36,716
взети на служба . .	40,874

Отъ взетитъ на служба, обаче, 4,288 мохамедани сж се откупили, така че годниятъ наборъ остава 36,586. Сжщата година бюджетната численостъ на войската е 46,573. Като спаднемъ отъ тази цифра набора за 1905 година — 36,586, ще остане за набора отъ пехотата отъ 1904 година и отъ специалнитъ родове войски отъ 1904 и 1903 година всичко 9,987.

Въ сжщностъ подъ знамената сж преминали повече хора¹⁾, затова мирновременната численостъ на войската е била много по-голяма отъ предвидената въ бюджета. При все това, не само че не бѣха използвани всички намѣрени годни, но и годността още се съобразяваше не толкова съ това, дали младежътъ е годенъ или не, колкото съ цифрата, която опредѣляше бюджетътъ.

Развърщането на въоръженитъ сили въ военно време става по особенъ Височайши одобренъ планъ, който се държи въ тайна.

Преведено бѣ отъ руски „Временно положение за полевого управление на армията и устройството на тила“, въ което бѣ

¹⁾ Истинската численостъ е много по-голяма отъ бюджетната, защото въ бюджета е предвиденъ разходъ за 46,573 души, които служатъ пълни две или три години, когато въ сжщностъ наборитъ служатъ 19 и 31 месеца, а онѣзи съ облекчение — само 5-6 месеца.

приета корпусната организация: Дивизията се разгъва въ корпусъ, а бригадата — въ дивизия; корпусътъ се състои отъ 2 дивизии по 3 полка¹⁾ (30 дружини), 2 артилерийски полка по 6 батареи по 6 орждия — 72 орждия, 2 ескадрона дивизионна конница, пионерна дружина, 2 дивизионни продоволствени транспорта, 2 пехотни паркови роты, артилерийска паркова рота, 2 дивизионни лазарета, 2 дивизионни полски болници, 6 корпусни полски болници.

Въ изработенитѣ щатове за военно време тази организация е претърпѣла измѣнение, и корпусътъ има следния съставъ: две пехотни дивизии по 2 бригади, или 4 полка по 4 дружини, всичко 32 дружини; всѣка дивизия има по 1 артилерийски полкъ отъ 3 отдѣления, или 9 батареи по 6 орждия²⁾. Останалитѣ части сж сжщитѣ онѣзи, които сж предвидени въ „Временното положение“.

Като приемемъ щатната численостъ по воененъ съставъ на рота 250, на ескадронъ 125 и на батарея 200 души, ще имаме числеността на дивизията по воененъ съставъ: 16 дружини, 9 батареи, артилерийски полупаркъ, дивизионенъ продоволственъ транспортъ, дивизионенъ лазаретъ и дивизионна болница, щатове на дивизията и на дветѣ бригади, всичко 21,725 човѣка, а за дветѣ дивизии — 43,450 човѣка. Като прибавимъ къмъ тѣхъ и корпуснитѣ части, а именно 2 ескадрона — 280 пионерна дружина (3 и половина роты) — 875, 6 корпусни болници — 750 човѣка, ще даде обща численостъ на корпуса — 45,355, а за деветтѣ корпуса — 408,195. Ако прибавимъ къмъ тази цифра една самостоятелна конна дивизия отъ 2,000 души крепостна и планинска артилерия — 5,000 души, тогава цѣлата армия по воененъ съставъ ще даде около 415,000; отъ тѣхъ пехота — строеви и нестроеви — ще бжде 361,795, артилерия — около 41,000, конница — 4,520, пионери — 7,875 човѣка.

Презъ 1905 година подъ знамената бѣха около 60,000 души. За попълване армията до щатветѣ за военно време бѣха необходими 355,000 запасни, а се разполагаше съ 297,028, т. е. по малко около 58,000 души. За попълване този недостигъ трѣбваше следващитѣ три години да се пускатъ въ запасъ по 40,000 души, а за временно попълване на недостига бѣха вписани въ действу-

¹⁾ Полкътъ отъ петъ дружини.

²⁾ Въ щата е предвиденъ 1 артилерийски полкъ съ 9 батареи, ако мобилизацията ни свари до получаването на скорострелната артилерия; следъ получаването ѝ, обаче предвижда 2 полка по 6 батареи.

защата армия 56,152 неслужили отъ по-младитѣ набори, които да заематъ нестроевитѣ служби.

Организацията, споредъ този Законъ, не можà да се изпълни въ цѣлостъ, освенъ за пехотата; за развитието на останалитѣ родове войска се искаше повече време поради голѣмото количество коне и материална частъ, които можеха само постепенно да се набавятъ.

Конницата бѣ завàрена отъ новия Законъ, докато организацията отъ 1897 година още не бѣше приложена — намѣсто 3 конни бригади по 2 полка, имаше 5 конни полка (3 полка по 4 и 2 полка по 5 ескадрона). Презъ 1901 год. се разформира 5-и коненъ полкъ и отъ него и отъ петитѣ ескадрони на 1-и и 2-и конни полкове се формираха 6 отдѣлни дивизиона, които имаха по 1 ескадронъ.

Сега, споредъ новия Законъ, конницата трѣбваше да се развие въ 3 бригади по 2 конни полка и 9 отдѣлни дивизиона; намѣсто това, формираха се само 2 бригади по 2 полка; формира се отъ Лейбъ-гвардейския ескадронъ, единъ триескадроненъ полкъ и при всѣки дивизионъ се формира още по 1 (втори) ескадронъ. Презъ 1906 година, намѣсто предвиденитѣ въ Закона 9 дивизиона по 2 ескадрона, отъ шесттѣ дивизиона се формираха 6 полка по 3 ескадрона.

Още по-малко успѣ да се развие артилерията. Презъ 1904 година бѣха формирани още 3 артилерийски полка; така, че, намѣсто 18 полка (9 бригади), имаше 9 полка, отъ които 6 полка имаха по 3 отдѣления (запрегнати само 2), а 3 полка — само по 2 отдѣления. Планинскитѣ отдѣления останаха само три.

Инженернитѣ войски не само получиха своето пълно развитие, предвидено въ Закона, но даже, поради стачката на желѣзничаритѣ, Желѣзно-пжтната дружина се разви въ Желѣзно-пжтенъ полкъ отъ 2 дружини.

Флотътъ се увеличи съ 6 миноносеца и 1 брѣгова батарея въ Варна.

Отъ 1-и януарий 1907 година се формираха 3 щаба на военно-инспекционни области. Сжщо така трѣбваше да се формиратъ и 9 роты яздеца пехота и при всѣки пехотенъ полкъ и при всѣка конна бригада — по 1 картечна команда.

Сгжстени щатове презъ 1908 година. — Много отъ предвиденитѣ формирания по Закона отъ 1903 год. останаха само на книга. Правителството падна, а новото, което пое властта,

дойде съ програма за сгъстени щатове. Тълкувател на тази програма се яви тогавашният началник на Щаба на армията генералъ А. Назлъмовъ, който издаде книга „Едно мнѣние върху организацията на армията“, въ която се стремѣше да оправдае политиката на Правителството относно войската.

Новото Правителство не отпусна кредити за формирането на яздещата пехота и картечни команди въ конницата; артилерията не завърши своята организация, а пъкъ инженернитѣ войски се разстроиха отново, като се преобразуваха така: Желѣзнопътна дружина съ Въздухоплавателно и Автомобилно отделения, Инженерна работилница и Главенъ инженеренъ складъ Телеграфна, Понтонна и три пионерни дружини.

Много по-чувствително бѣ засегната Действащата армия въ военно време. Споредъ Закона отъ 1903 година, тя обемаше наборитѣ отъ 20 до 40-годишна възраст, включително. Всѣка мирновременна дивизия се разгъваше въ корпусъ отъ 2 дивизии, и по този начинъ се инкадрираха всичкитѣ запасни откъзанитѣ набори. Сега Действащата армия се ограничи съ наборитѣ отъ 20 до 30 години, а отъ останалитѣ набори въ случай на война се създаваха резервни полкове и бригади, формиращи при мобилизация отъ хора почти изключително отъ запаса, които като трети бригади бѣха придадени къмъ действащитѣ дивизии. Съ тази организация се водѣ войната съ турцитѣ.

Ако се сѣди по изявленията, които властващата партия правѣше, когато бѣше въ опозиция, намалението щѣше да отиде още по-далече, но опасността отъ война, предизвикана отъ провъзгласяването на Независимостъта, парализира реакцията, която застрашаваше армията, и тя, макаръ и много бавно въпрѣки опозицията на частъ отъ мнозинството въ Народното събрание, отново пое своето развитие.

Презъ пролѣтъта на 1910 година бѣ назначенъ за началникъ на Щаба на армията генералъ Ив. Фичевъ. „Презъ 1910 година се бѣ образувало — пише новиятъ началникъ на Щаба на армията — силно течение противъ армията, специално противъ офицерския корпусъ, на който се гледаше като на каста опасна за демократическия духъ на народа и за неговитѣ свободи... Появиха се случайни писатели, които предлагаха реформирането и преустройството на този институтъ на народната защита... Всички тѣзи писатели, ръководени отъ личното си разбиране на военнитѣ въпроси, грѣшеха, главно, въ най-сѣще-

твената основа на всъка военна организация — предназначението на армията за война...

Това течение премина въ Народното събрание. Народното представителство избра и натовари една Парламентарна комисия, която да изработи щатове за войската въ мирно време и да се дадат нови организационни основи на войската. Като специалистъ, въ тази Комисия бѣ избранъ народниятъ представител и подполковникъ отъ запаса Искровъ. Да не бжде въ укоръ на този почтенъ господинъ, но той никакъ не бѣше готовъ за тази деликатна и важна мисия, която му възлагаше Народното събрание: уволняванъ два пѣти като кавалерийски офицеръ, лишень отъ сериозна, обща и военна, научна подготовка и пр., останалъ отъ духа на времето, той бѣше централна личностъ въ реформената комисия, която щѣше да обнови армията¹⁾."

На Парламентарната комисия се отвориха вратитѣ на отдѣлитѣ на Министерството на войната, и, следъ дълги тарашувания, Комисията излѣзе съ свои щатове, които още сжщата година бѣха изпратени до министра на войната да даде съгласието си, за да бждатъ внесени въ предстоящата сесия на Народното събрание.

Въ общи черти въ тѣзи щатове се прокарваха следнитѣ промѣни:

Въ Министерството на войната се съкращаваха щатове, като се премахваха много длѣжности и се намаляваха чиноветѣ. Военното интендантство се премахваше. Пехотата се реорганизираше въ тридружинни полкове, като се съкращаваха брѣятъ на последнитѣ. Премахваха се бригаднитѣ командири въ пехотата, защото нищо не вършели въ мирно време. По сжщитѣ причини се премахваха и помощницитѣ на полковитѣ командири. Полковитѣ ковчезници, намѣсто офицери, да бждатъ чиновници. Дружиннитѣ адютанти да се премахнатъ.

Началницитѣ на инспекционнитѣ области се премахватъ, и на мѣстото имъ се създава единъ инспекторъ на пехотата.

Въ конницата се предлага да се сведатъ десеттѣ конни полка въ седемъ, да се закриятъ тритѣ длѣжности бригадни командири да се съкратятъ чиноветѣ и длѣжноститѣ, изобщо.

Въ артилерията скорострелнитѣ батареи да бждатъ шесторужейни; крепостната артилерия да се намали и да се преименува

¹⁾ Мемоаритѣ на генералъ Фичевъ, стр. 10 (ржкописа).

въ обсадна. Длъжноститѣ началникъ на крепостната и началникъ на планинската артилерия да се премахнатъ.

Флотътъ да се премахне като безполезенъ.

Числеността на армията да не надминава 1% отъ населението, и да се намали срокътъ на службата подъ знамената въ специалнитѣ родове войски.

Премахватъ се военнитѣ аташета въ Германия и Франция.

Отнематъ се добавъчнитѣ пари на офицеритѣ; махvatъ се ординарцитѣ и др.

Поради всички тѣзи реформи, трѣбваше да напустнатъ армията 6 генерала, 26 бригадни командири, 5 полковника, 46 подполковника, 25 майора, 47 капитана и 124 поручика или кржгло 300 офицера.

Следователно, кадритѣ за военно време рухваха съвършено. При мобилизация трима отъ деветтѣ началника на дивизии трѣбваше да командуватъ армии; отъ 36-тѣ полкови командири въ пехотата трима ще взематъ дивизии, а 27 — бригади и т. н.

Началникътъ на Щаба на армията и министърътъ на войната не се съгласиха да се внесе този проектъ въ Народното събрание.

Между това, на Балканитѣ се развиха събития, които предвещаваха бури, а пъкъ тенденцията на сгъстениетѣ щатовѣ спѣваше армията.

Едва въ края на 1910 година при всѣко планинско артилерийско отдѣление се формира по една — 4-а — батарея. Презъ 1911 година полскитѣ артилерийски полкове се преформираха намѣсто по 2, по 3 отдѣления. Планинскитѣ артилерийски отдѣления се превърнаха въ полкове, всѣки полкъ по 2 отдѣления и всѣко отдѣление по 2 батареи.

Въ крепостната артилерия, намѣсто деветтѣ роты, образуваха се шесть крепостно-обсадни групи.

Най-после, формирани бѣха 3 кадрови гаубични батареи. Презъ сжщата година се направиха постѣпки да се достави конна артилерия и обсаденъ артилерийски паркъ, но въ това отношение Правителството не направи нищо.

Въ инженернитѣ войски Въздухоплавателното отдѣление, Автомобилното отдѣление, Инженерната работилница и новосъ-

формираното Прожекторно отдѣление, образуваха единъ Технически паркъ при Желѣзно-пѣтната дружина.

Презъ сѣщата година бѣ направена една голѣма крачка напредъ въ организацията на армията съ създаването на военнитѣ интендантства. Формирани бѣха 9 областни интендантства съ 9 продоволствени и 9 вещеви секции и 9 интендантски роти. Освенъ това, създадоха се 7 гарнизонни интендантства.

Презъ 1912 година бѣха преустроени дивизионнитѣ интендантства, като се премахнаха вещевитѣ и продоволственитѣ секции.

Къмъ Телеграфната дружина се прибави Радиотелеграфно отдѣление.

Въ Флота сѣщо така се направиха нѣкои дребни измѣнения.

Организация и дислокация на армията въ надвечерното на войната.

Въ надвечерието на войната организацията на армията бѣше следната:

А) Централно управление:

I. — Свита на Негово Величество Царя.

II. — Канцелария на Министерството на войната, съ подразделения: а) Инспекторско отдѣление, б) Отдѣление по отбиване военната тежба и по пограничната служба, в) адютантска секция.

III. — Щабъ на армията, съ подразделения: а) Оперативно отдѣление, което се състоеше отъ четири секции: Оперативна, Разузнавателна, За военнитѣ съобщения и Информационно-цензурна, б) Организационно-строево отдѣление, съ три секции: Организационна, Мобилизационна и Строева, в) Военно-картографически институтъ, г) Адютантска секция.

IV. — Главно интендантство, съ подразделения: а) Домакинско отдѣление, съ три секции: Продоволствена, Вещева и Техническа, б) Бюджетно отдѣление, съ две секции: Бюджетна и Счетоводна, в) Ветеринарно-ремонтна часть, съ две секции: Ветеринарна и Ремонтна, г) Адютантска секция.

V. — Артилерийска инспекция, съ подразделения: а) Инспекторство по въоръжението, б) Техническо отдѣление, в) Строево-домакинско отдѣление и г) Архива.

VI. — Военно-инженерна инспекция съ подразделения: а) Техническо-фортификационно отделение, б) Строево-домакинско отделение, в) Строително отделение, г) Архива.

VII. — Военно-сждебна частъ.

VIII. — Военно-санитарна частъ.

IX. — Управление на Военно-историческитъ паметници.

Б) Военно-учебни заведения:

- 1) Военна академия.
- 2) Военно на Негово Величество училище.
- 3) Школа за подготвяне запасни подпоручици, съ два отдѣла Пехотенъ и Артилерийски.
- 4) Офицерска стрелкова школа, предвидена въ бюджета, не неформирана.

В) Войскови части и учреждения:

I. — Три военно-инспекционни области, на началниците на които е възложено инспектирането на частитъ отъ областта и подготовката на операциитъ на различнитъ фронтове на армията, която се формира въ областта.

Всѣка военно-инспекционна областъ обема три пехотни дивизии, а всѣка дивизия има:

- 1) Строеви части: а) две пехотни бригади, всѣка бригада — по два пехотни полка, всѣки полкъ — по две дружини, по четири роти; освенъ това, всѣки полкъ има нестроева рота и картеченъ взводъ; б) единъ артилерийски полкъ отъ три отдѣления, всѣко отдѣление по две батареи съ по четири запрегнати орждия.

Въ всѣка инспекционна областъ — по една гаубична батарея (въ артилерийскитъ полкове на 1-а, 8-а и 4-а дивизии).

- 2) Нестроеви части: а) дивизионно интендантство, съ интендантска рота, б) дивизионна болница, съ санитарна рота.

Разпредѣлението на войсковитъ части по инспекционнитъ области и мѣстоквартируването имъ бѣше следното:

1-а военно-инспекционна областъ — София:

1-а Софийска дивизия — София	1-а бригада	1-и Софийски полкъ — София
		6-и Търновски полкъ — София
	2-а бригада	16-и Ловчански полкъ — Орхание
		25-и Драгомански полкъ — Царибродъ
	4-и артилерийски полкъ — София	

6-а Бдинска дивизия — Вратца

{	1-а бригада	3-и Бдински полкъ — Видинъ
		15-и Ломски полкъ — Бѣлоградчикъ
	2-а бригада	35-и Врачански полкъ — Вратца
		36-и Козлудуйски полкъ — Орѣхово
	2-и артилерийски полкъ — Вратца	

7-а Рилска дивизия — Дупница

{	1-а бригада	13-и Рилски полкъ — Кюстендилъ
		26-и Пернишки полкъ — Радомиръ
	2-а бригада	14-и Македонски полкъ — Дупница
		22-и Тракийски полкъ — Самоковъ
	7-и артилерийски полкъ — Самоковъ	

2-а военно-инспекционна областъ — Пловдивъ:

2-а Тракийска дивизия — Пловдивъ

{	1-а бригада	9-и Пловдивски полкъ — Пловдивъ
		21-и Срѣдногорски полкъ — Пловдивъ
	2-а бригада	27-и Чепински полкъ — Т. Пазарджикъ
		28-и Стремски полкъ — Карлово
	3-и артилерийски полкъ — Пловдивъ	

3-а Балканска дивизия — Сливенъ

{	1-а бригада	11-и Сливенски полкъ — Сливенъ
		32-и Загорски полкъ — Н. Загора
	2-а бригада	24-и Черноморски полкъ — Бургасъ
		29-и Ямболски полкъ — Ямболъ
	6-и артилерийски полкъ — Сливенъ	

8-а Тунджанска дивизия — Ст. Загора

{	1-а бригада	10-и Родопски полкъ — Хасково
		30-и Шейновски полкъ — Т. Сейменъ
	2-а бригада	12-и Балкански полкъ — Ст. Загора
		23-и Шипчански полкъ — Казанлъкъ
	8-и артилерийски полкъ — Ст. Загора.	

3-а военно-инспекционна областъ — Русе:

4-а Преславска дивизия — Шуменъ

{	1-а бригада	7-и Преславски полкъ — Шуменъ
		19-и Шуменски полкъ — Разградъ
	2-а бригада	8-и Приморски полкъ — Варна
		31-и Варненски полкъ — Силистра
	5-и артилерийски полкъ — Шуменъ	

5-а Дунавска дивизия — Русе

{	1-а бригада	2-и Искърски полкъ — Русе
		5-и Дунавски полкъ — Русе
	2-а бригада	18-и Етърски полкъ — В. Търново
		20-и Добруджан. полкъ — В. Търново
	1-и артилерийски полкъ — Разградъ	

9-а Плѣвенска дивизия — Плѣвень	1-а бригада	4-и Плѣвенски полкъ — Плѣвень
		17-и Доростолски полкъ — Плѣвень
	2-а бригада	33-и Свищовски полкъ — Свищовъ
34-и Троянски полкъ — Ловечъ		
9-и артилерийски полкъ — Севлиево.		

II. — Части, които не влизатъ въ състава на дивизиитѣ, сж подчинени на началника на военно-инспекционната областъ само въ инспекторско отношение:

а) Конница: Кавалерийска инспекция, три конни бригади, четири полка отъ по четири ескадрона и по единъ картеченъ взводъ и седемъ полка по три ескадрона, Кавалерийска школа, Конезаводъ Божурище и две ремонтни конски депа.

Разпредѣлението на коннитѣ части по бригади и мѣста квартируването имъ бѣше следното:

1-а конна бригада — София	{	1-и коненъ полкъ — София
		2-и коненъ полкъ — Ломъ
		5-и коненъ полкъ — Брѣзникъ
2-а конна бригада — Пловдивъ	{	3-и коненъ полкъ — Пловдивъ
		4-и коненъ полкъ — Ямболъ
		6-и коненъ полкъ — Харманлъ
		7-и коненъ полкъ — Сливенъ
3-а конна бригада — Шуменъ	{	8-и коненъ полкъ — Добричъ
		9-и коненъ полкъ — Русе
		10-и коненъ полкъ — Шуменъ

Лейбъ-гвардейскитѣ на Н. В. коненъ полкъ не влизаше въ състава на бригадитѣ, и бѣше подчиненъ направо на Кавалерийската инспекция.

б) Артилерия:

1) Три планински артилерийски полка, всѣки полкъ по два отдѣления, всѣко отдѣление по две батареи. 1-и планин. артил. полкъ квартируваше въ Берковица, 2-и — въ Дупница, а 3-и — въ Станимака.

2) Три крепостни батальона, всѣки батальонъ съ по две крепостни обсадни групи. Батальонитѣ се наричаха Софийски, Шуменски и Видински, и квартируваха въ София, Шуменъ и Видинъ.

3) Артилерийски учреждения: Софийски арсеналъ съ Артилерийска работилница въ Шуменъ и три огнестрелни склада съ лабораторни роти.

в) Инженерни войски:

1) Желѣзно-пътна дружина съ Технически паркъ. Паркътъ се състои отъ Въздухоплатателно отдѣление, Автомобилно отдѣление, Прожекторно отдѣление и Инженерна работилница. Дружината квартируваше въ София.

2) Три пионерни дружини, съ по шесть роти всѣка; тѣ квартируваха въ София, Ямболъ и Шуменъ.

3) Телеграфна дружина, съ четири роти и едно Радиотелеграфно отдѣление, — въ София.

4) Понтонна дружина, съ петъ роти, — въ Никополъ.

г) Флотъ отъ:

1) Щабъ на Флота.

2) Неподвижна отбрана: а) Управление, б) Минна часть, в) Портово капитанство, г) Портова рота, д) Брѣгова батарея.

3) Подвижна отбрана: а) Управление, б) учебенъ крейсеръ „Надежда“, в) две групи по три миноносца.

4) Учебна часть: а) Управление, б) Машинно училище, в) Огнярска школа, г) Минна школа, д) Рулева школа, е) Артилерийска школа, ж) Водолазна школа.

5) Арсеналъ и съоръжения.

6) Дунавска часть: а) Управление, б) яхта „Крумъ“, в) Минна отбрана, г) Портово капитанство.

д) Учреждения:

1) Военно-сѣдебни: а) Военно-касационенъ сѣдъ — въ София, б) три военни сѣдилища — въ всѣка военно-инспекционна областъ по едно, в) Дисциплинарна рота — въ гр. Пещера.

2) Санитарни войски: шесть гарнизонни лазарета.

Ветеринарно подофицерско училище.

Числеността на армията, споредъ списъка на офицеритѣ, запечатанъ презъ 1911 година, и бюджета за 1912 година, бѣше: офицери 2,891, подофицери 4,204, срочнослужещи 54,782.

Организацията за военно време. — Организацията за военно време се уреди окончателно презъ 1910 година съ приемането „Наставлението за мобилизацията“ и „Щатовеѣ за военно време на войсковитѣ части, управленията и учрежденията въ Царството“. Корпусната организация, въведена съ „Врѣменното положение за полеовото управление на армията и тила“ отъ 1903 година, бѣ отмѣнена, и на нейно мѣсто бѣ приета организацията съ която България воюва. Тя бѣше следната:

Общата главна квартира се състои отъ Щабъ на армията и Главно тилово управление.

Щабътъ на армията се подраздѣля на: 1) Оперативно отделение, съ Оперативна, Разузнавателна, Цензурна, Адютантска и Командантска секции; 2) Управление на инспектора на артилерията; 3) Управление на инспектора на инженернитѣ войски; 4) Санитарна инспекция; 5) Военно-сѣдебна часть.

Главното тилово управление се подраздѣля на: 1) Щабъ на Главното тилово управление; 2) Главно интендантство; 3) Главно управление на съобщенията и етапитѣ, съ Щабъ, Отдѣление на пощитѣ и телеграфитѣ, Отдѣление на желѣзницитѣ и Сухопѣтно отделение; 4) Военно-административна часть.

Щабътъ на военно-инспекционна областъ формира главна квартира на отдѣлна армия, която състои отъ Щабъ на армията и Тилово управление.

Щабътъ на армията състои отъ: 1) Оперативно отделение съ Оперативна, Разузнавателно-цензурна и Командантска секции; 2) Управление на началника на артилерията; 3) Управление на началника на инженернитѣ войски; 4) Управление на началника на Санитарната часть; 5) Управление на началника на Военно-сѣдебната часть; 6) Воененъ сѣдъ.

Тиловото управление състои отъ: Щабъ на Тиловото управление; 2) Интендантство на армията; 3) Управление на съобщенията и етапитѣ, съ Щабъ на управлението, Отдѣление на пощитѣ и телеграфитѣ, Отдѣление желѣзно-пѣтно и Сухопѣтно отделение.

Когато инспекционната областъ формира армия, която не дѣйствува отдѣлно, тя не формира тилово управление.

Всѣка армия състои отъ пехотни дивизии, споредъ оперативния планъ, гаубично отделение, колездачна рота, телеграфна полурота, стражарски ескадронъ и рота стражари.

Всѣка дивизия състои отъ 3 бригади пехота, въ всѣка бригада по 2 полка по 4 дружини, 1 картечна и 1 нестроева роти; всѣка дружина има 4 роти; скоростреленъ артилерийски полкъ, отъ 3 отдѣления по 3 батареи, по 4 орждия въ батарея, и нескоростреленъ артилерийски полкъ, отъ 6 батареи по 6 орждия; пионерна дружина, отъ 2 пионерни и техническа рота (последната се състои отъ телеграфна и мостова полуроти). Освенъ това, въ дивизиитѣ влизаха и следнитѣ административни учреждения: интендантска рота, дивизионенъ продоволственъ транспортъ, дивизионенъ огнестреленъ паркъ, дивизионенъ лазаретъ, 6 дивизионни полски болници по 150 легла, 2 полуподвижни полски болници по 200 легла и ветеринаренъ лазаретъ.

Въ всѣка военно-инспекционна областъ се формираха по едно скорострелно гаубично отдѣление съ по 3 батареи и по едно нескорострелно — съ по 2 батареи; скорострелнитѣ батареи иматъ по 4 орждия, а нескорострелнитѣ — по 6 орждия.

Освенъ това, формиратъ се вънъ отъ армиитѣ и споредъ нуждата се придаватъ къмъ тѣхъ:

1) Планинска артилерия, която формира:

1-и планински артилер. полкъ:	{	3 отдѣления отъ 7 с. с. Круповски батареи по 4 орждия;
		1 отдѣление отъ 3 не с. с. Шнайде-рови батареи по 6 орждия;
2-и планински артилер. полкъ:	{	3 отдѣления отъ 9 с. с. Шнайде-рови батареи по 4 орждия;
		1 отдѣление отъ 3 не с. с. Кру-повски батареи по 6 орждия;
3-и планински артилер. полкъ:	{	3 отдѣления отъ 7 с. с. Круповски батареи по 4 орждия;
		1 отдѣление отъ 3 не с. с. Кру-повски батареи по 6 орждия;
- Всичко: 9 с. с. отдѣления съ 23 батареи — 92 орждия и 3 не с. с. отдѣления, по 3 батареи — 54 орждия.

2) Крепостна артилерия, която формира:

- а) Щабъ на началника на обсадната артилерия, б) Обсаденъ артилерийски паркъ:

Софийскиятъ и Шуменскиятъ крепостни батальони формиратъ по едно леко и по едно тежко обсадни отдѣления, всѣко

отъ които състои отъ две групи батареи и единъ продоволственъ взводъ. Едната група въ лекото обсадно отдѣление е съставена отъ три 15-см. гаубични батареи, а другата — отъ три 12-см. Д/28 батареи; въ тежкото обсадно отдѣление: едната група — отъ две батареи 15-см. Д/30 орждия, а другата — отъ две батареи 12-см. Д/30 орждия. Батареитѣ сж съ по четири орждия; само въ Тежкото отдѣление на Шуменския крепостенъ батальонъ бже триорждейни. Въ двата батальона се формиратъ още: по петне с. с. 7.5-см. батареи (шесторждейни) и по шесть двурорждейни 57-мм. куполни батареи.

Видинскиятъ крепостенъ батальонъ формира едно Лекое обсадно отдѣление отъ две групи: едната — отъ две батареи 24-фунтови дълги орждия (по 4 орждия), а другата — отъ три 24-фунтови кжси орждия (по 3 орждия) и още: три батареи шестдюймови мортири (по 4 мортири), осемъ деветфунтови батареи (по 6 орждия) и две десетцевни картечни батареи (по 4 орждия).

Къмъ всѣки крепостенъ батальонъ се формира и по една паркова батарея.

Поради недостигъ отъ коне, конницата при мобилизацията не формира нови части, а само попълня редоветѣ на съществуващитѣ, като ги довежда до съставъ, предвиденъ въ щатоветѣ за военно време; само картечните взводове се разгънаха въ картечни ескадрони; Кавалерийската инспекция формира Щабъ на Конната дивизия.

Отъ инженернитѣ войски, освенъ споменатитѣ части, въ дивизиитѣ и въ армиитѣ се формираха още:

Понтонна дружина отъ две роты; Желѣзно-пжтна дружина съ: а) четири експлоатационно-строителни роты, б) Автомобилно отдѣление отъ 12 автомобиля; в) Проекторно отдѣление; г) Въздухоплатателенъ паркъ съ два балона и единъ монотопланъ „Блерио“, д) Инженерна работилница и Главенъ инженеренъ паркъ.

Флотътъ, споредъ щата, изработенъ презъ 1911 година одобренъ презъ 1912 година, имаше следния съставъ:

а) Щабъ на Флота;

б) Подвижна отбрана, която състои отъ Управление, крейсеръ „Надежда“, две групи по три миноносеца, Хранилище за самоходнитѣ движещитѣ се мини, плаващи минни батареи и Брѣгова команда.

в) Неподвижна отбрана, която състои отъ Управление, Минна частъ (Складъ, заградителъ „Камчия“, два плота, Поддривна партия, Прожекторно отдѣление), Брѣгова батарея, Портово капитанство (петъ катера, Пожарна команда, Дежурна частъ, Военно-гължбна станция, Водолазна партия, деветъ семафорни станции, Лаборатория), Портова рота, Приемень покой и Нестроева рота;

г) Арсеналь и съоръжения — Управление, Арсеналь въ Варна, Работилница въ Варна, Ялингъ (?) дестилаторъ, Работилница въ Русе.

Дунавска частъ — Управление, яхта „Крумъ“, Минна отбрана (Складъ за минни заграждения, четири плота, Поддривна партия, два миноносца), Портово капитанство (три катера, три баржи, Пожарна команда, Дежурна частъ, Водолазна партия, Лаборатория, Приемень покой).

Всѣки мирновремененъ пехотенъ полкъ при мобилизация формира една допълняваща дружина отъ шесть роти; тя попълва съ войници, както действащия полкъ, при който е формирана, така и частитѣ отъ новформирания полкъ за третата бригада.

Всѣки полски артилерийски полкъ, планинско артилерийско отдѣление и крепостенъ батальонъ формира по една допълняваща батарея отъ шесть орджия.

Всѣки коненъ полкъ формира по единъ допълняващъ ескадронъ, който при четириескадроннитѣ полкове състои отъ четири взвода, а при триескадроннитѣ — отъ три взвода.

При инженернитѣ войски се формираха: три допълняващи пионерни роти, една Понтонна, една Желѣзно-пжтна и една Телеграфна допълняващи полуроти.

Всѣко военно полково окръжие формира по една опълченска дружина I призивъ и по една дружина II призивъ.

Най-после, въ щатовеѣ е предвиденъ съставъѣт на продоволственитѣ магазини, етапнитѣ пунктове и желѣзно-пжтнитѣ командантства, брѣятъ на които зависи отъ плана на войната.

Като прибавимъ къмъ 459,820 човѣка — числото на всички служили отъ запаса и подъ знамената — и 46,920 — числото на подофицеритѣ отъ запаса и подъ знамената — ще имаме всичко обучени хора 506,740. Щатната численостъ възлиза на 486,781, обаче, при изчислението не сж взети етапнитѣ и други нѣкои тилови войски, количеството на които зависи отъ оперативния

планъ. Освенъ това, общо правило е, че при мобилизация предварителнитѣ смѣтки се реализиратъ само тогава, когато сж направени съ единъ допускъ съ 10% повече. Следователно, по трѣбното количество обучени хора ще бжде:

Щатната численост	486,781 човѣка
10% допускъ въ повече	48,678 „
Всичко	535,459 човѣка

Като се прибавятъ и етапнитѣ и други нѣкои тилови войски учреждения, числото ще бжде още по-голѣмо. Ето защо въ счѣта по запаса къмъ пехотата сж прибавени и 35,067 неслужилни годни за военна служба. Отъ тѣхъ 23,908 сж отъ Действащата армия, а останалитѣ — въ Опълчението. Не ще съмнение, че тѣхното предназначение е било да заематъ тилнитѣ и нестроевитѣ служби, а пъкъ служилитѣ да отидатъ въ строя.

Министерството на войната, дивизионнитѣ области съ полковитѣ окръжия, а така сжщо и Артилерийскитѣ арсенали за пазватъ и въ военно време своето мирновремено устройство.

Попълване съ офицери. Следъ Сръбско-българската война презъ 1885 год. българската армия продължаваше да се попълва съ офицери споредъ „Привременното положение отъ 1879 година.

Успѣшната Сръбско-българска война разви у юношитѣ обичай къмъ военната служба; много младежи, които слѣдваха въ университетитѣ и бѣха постѣпили доброволци презъ време на войната, следъ нея постѣпиха въ Военното училище. При последното бѣ откритъ и курсъ съ съкратена програма за офицерите произведени отъ подофицери презъ войната.

Училището бѣ едно за всички родове войски. Юнкеритѣ по старшинство на успѣха заемаха вакантнитѣ мѣста въ разнитѣ родове войски. Само за постѣпване въ артилерията и въ инженернитѣ войски се поставяше като непременнo условие кандидатитѣ да иматъ добра бележка по математика и по артилерия или фортификация.

Училището имаше младши, срѣдни и старши класове.

Презъ 1889 година се откри при Военното училище Курсъ (9 месеца) за запасни офицери. Въ него постѣпваха ежегоднo

то 150 войника съ четирикласно образование, прослужили една година, или неслужили, съ по-високо образование. Въ Курса се изучаваха уставитѣ, тактика, фортификация, топография и сведения по другитѣ военни предмети. Свършилитѣ Курса се произвеждаха запасни подпоручици въ пехотата.

Презъ 1890 година бѣ приетъ Законътъ за пенсиитѣ, който доощряваше уволнението въ запаса. Законътъ даваше пенсия за прослужени десетъ години, което даде възможность да се уволнятъ много отъ произведенитѣ отъ подофицери презъ време на Сръбско-българската война. Презъ 1891 година Законътъ бѣ измѣненъ, като се увеличиха прослуженитѣ години за пенсия на петнадесетъ. За десетгодишна служба се даваше пенсия само на уволненитѣ по разпореждане на началството; това окончателно бѣ отмѣнено съ Закона за пенсиитѣ, приетъ презъ 1905 година.

Законътъ за устройството на въоръженитѣ сили отъ 1891 година постанови войската да се попълня съ офицери:

1) За действителна служба: а) отъ младежи, които свършватъ Военното училище; б) отъ младежи, свършили курса на иностранно военно-учебно заведение и произведени въ офицерски чинъ въ армията, въ която сж се учили; в) отъ младежи съ срѣдно или висше образование, които, следъ изслужване срока на службата си, издържатъ изпитъ по програмата на Военното училище.

2) За запасъ на армията: а) отъ офицери на действителна служба, уволнени въ запасъ; б) отъ младежи, които свършватъ Военното училище, и се произвеждатъ въ чинъ подпоручикъ съ зачисление въ запаса; в) отъ фелдфебелитѣ, които, следъ изслужване пълния срокъ на свърхсрочната служба, се произвеждатъ подпоручици и зачисляватъ въ запаса; г) отъ младежитѣ, които се произвеждатъ въ чинъ подпоручикъ отъ запаса; д) отъ младежитѣ, които сж уволнени въ запасъ съ звание кандидатъ за запасенъ офицеръ“.

Онѣзи, които сж свършили Военното училище въ странство, но не сж произведени тамъ, трѣбва да издържатъ изпитъ по програмата на Военното училище.

Младежитѣ съ срѣдно или висше образование, които, следъ изслужване задължителния срокъ, пожелаятъ да бждатъ произведени офицери, трѣбва да сж произведени въ подофицерски чинъ презъ службата, да издържатъ изпитъ по програмата на

Военното училище и да служатъ шесть месеца като портупей-юнкери.

Чуждестранни офицери могатъ да се приематъ съ разрешение на Народното събрание и съ Височайше съгласие.

Въ военно време могатъ да се произвеждатъ въ чинъ подпоручикъ подофицери за особени подвизи; обаче, ако желаятъ да останатъ на действителна служба, тѣ трѣбва да издържатъ изпитъ по програмата на Военното училище.

Войници, които иматъ петокласно образование, могатъ презъ времето на службата си да издържатъ изпитъ за запасни офицери; за това трѣбва да преминатъ полковата учебна команда, да прослужатъ шесть месеца като подофицери и да свършатъ дивизионната учебна команда. Всички останали войници, които иматъ срѣдно или висше образование, служили сж по-малко отъ една година и сж издържали изпитъ по програмата на дивизионнитѣ учебни команди, безъ да сж свършили полковата учебна команда, се произвеждатъ въ „кандидати за запасенъ офицеръ“.

Кандидатитѣ за запасни офицери могатъ да се произвеждатъ въ чинъ запасенъ подпоручикъ, ако останатъ на свърхсрочна служба въ течение на шесть месеца, или ако се явятъ доброволно на служба две години поредъ по три лѣтни месеца.

Офицеритѣ на действителна служба при уволнението имъ въ запасъ, ако сж способни за военна служба, зачисляватъ се въ запаса на Действащата армия до 45-годишна възраст и въ запаса на Опълчението — до 60-годишна възраст. Следъ това офицерътъ се уволнява въ оставка.

Офицеритѣ, които сж произведени въ първи офицерски чинъ въ запаса, се зачисляватъ до 30-годишна възраст въ запаса на Действащата армия; отъ 30 до 40-годишна възраст — въ запаса на Резервната армия; отъ 40 до 45-годишна възраст — въ запаса на Опълчението, следъ което се уволняватъ въ оставка.

Повишението въ по-горенъ чинъ става на вакантно мѣсто, по старшинство и за отличие, но всѣкога следъ изслужване определено число години въ всѣки чинъ и съ удостоверение отъ непосредственото началство. Старшинството е по рода на войската.

Повишение въ оберофицерскитѣ чинове става само по старшинство и на вакантно мѣсто, следъ като сж прослужили въ

чинъ подпоручикъ най-малко три години и въ чинъ поручикъ — четири години.

Произвеждатъ се въ първи щабофицерски чинъ на вакантно мѣсто и по старшинство следъ прослужване въ чинъ капитанъ най-малко петъ години само онѣзи, които сж издържали съ успѣхъ установения изпитъ. Въ останалитѣ щабофицерски чинове се произвеждатъ на вакантно мѣсто: въ чинъ подполковникъ — по старшинство, следъ прослужване въ чинъ майоръ най-малко четири години, а въ чинъ полковникъ — по изборъ, следъ прослужване въ чинъ подполковникъ най-малко четири години.

Производството въ чинъ генералъ става на вакантно мѣсто, за отличие, но следъ прослужване въ чинъ полковникъ най-малко петъ години.

Въ военно време се допуска за особени подвизи производство за отличие, безъ да се спазватъ сроковетѣ; но това става по решение на Орденския съветъ.

Презъ 1892 година, намѣсто Курса за запасни офицери при Военното училище, откриха се дивизионни учебни команди, съ шестмесеченъ курсъ по военнитѣ предмети и по строевитѣ занятия.

Презъ 1897 година, съ измѣнение Закона за въоръженитѣ сили, намѣсто дивизионни учебни команди, се откри особенъ курсъ за запасни офицери, презъ който преминаваха кандидатитѣ съ най-малко петокласно образование.

Презъ 1900 година се откри при Военното училище Военна гимназия съ четири класа. Въ специалнитѣ два класа на Военното училище се допускаха само свършилитѣ съ успѣхъ курса на Гимназията. Тази реформа просъществува осемъ години, и бѣ отмѣнена, защото не даде очакванитѣ резултати.

Презъ 1901 година курсътъ въ Школата за запасни подпоручици бѣ продълженъ до единадесетъ месеца; постъпваха всички новобранци, които иматъ срѣдно и висше образование, и не се ползватъ съ облекчение. До 1907 год. се приемаха и новобранци, свършили V и VI класъ.

Презъ 1903 година при Софийския крепостенъ батальонъ се откри Команда за подготовка на запасни подпоручици въ крепостната артилерия, въ която постъпваха 20—30 новобранца съ шестокласно или гимназиално образование. Следната 1904 година тази Команда се превърна въ Школа за запасни подпору-

чици въ полската и крепостната артилерия. Въ Школата постъпваха всъка година по 45 новобранца съ шесто и седмокласно образование; курсът траеше две години.

Споредъ Закона за въоръженитѣ сили отъ 1903 година, войската се попълва съ офицери на действителната служба само отъ Военното училище. Следъ уволнението на офицеритѣ отъ действителна служба, тѣ оставатъ въ запаса на Действащата армия до 60-ата година, а въ запаса на Опълчението — до 65-ата година. Офицеритѣ, които сж произведени съ зачисление въ запасъ, се зачисляватъ до 45-годишна възраст въ запаса на Действащата армия, а до 55-годишна възраст — въ запаса на Опълчението.

Предълната възраст за служба въ мирно време бѣше: за капитанитѣ — 45, за майоритѣ и подполковницитѣ — 50, за полковницитѣ — 55, за бригаднитѣ генерали — 60 и за дивизионнитѣ генерали — 65 години.

Законътъ създаде една нова категория „офицери на разположение“. Тѣ иматъ право да носятъ форма, получаватъ добавъчно къмъ пенсията си възнаграждение, ползуватъ се съ всички права на офицери и сж винаги на разположение на Министерството на войната.

При развърщането на армията, споредъ Закона отъ 1903 година, почувствува се въ пехотата голѣма нужда отъ младши офицери на действителна служба, поради което при Школата за запасни офицери презъ 1906 година бѣ откритъ Клонъ отъ Военното училище, въ който приеха 150 младежа съ гимназиално образование; курсътъ бѣ една година, и обемаше само военни предмети. Свършилитѣ Клона се ползуваха съ правата на свършилитѣ Военното училище.

Флотътъ се комплектуваше съ офицери отъ младежи, свършили чуждестранни морски училища, или отъ офицери, преведени отъ другитѣ родове войски. За последнитѣ бѣ откритъ презъ 1893 година времененъ курсъ по военноморскитѣ науки.

Висши военни учебни заведения въ България нѣмаше, затова се изпращаха офицери да следватъ въ чужбина. Въ началото изпращаха офицери само въ рускитѣ Генералщабна, Артилерийска, Инженерна и Юридическа академии. Следъ сключването на сношенията между България и Русия презъ 1886 година Русия затвори своитѣ академии за български офицери. Тогава

Българското правителство се обърна към западнитъ държави. Отъ 1888 година започнаха да изпращатъ офицери въ Италианската генералщабна академия и въ Апликационната артилерийско-инженерна школа. За висше юридическо образование изпращаха офицери въ гражданскитъ университети на Западъ.

Презъ 1897 год., следъ като се бѣха подобрили отношенията между София и Петроградъ, отново започнаха да изпращатъ офицери въ Русия.

Отъ 1903 год. започнаха наново да изпращатъ офицери въ Италия, а така сѣщо и въ Французската военна академия.

Строга последователность при изпращането не се спазваше. Изпращаха офицери, следъ като издържатъ конкурсенъ изпитъ, но почти всѣка година условията за допускане до конкурсенъ изпитъ се мѣняваха. Въ начало допускаха само подпоручици и поручици, по-късно — и младши капитани, а отъ 1904 год. — и капитани, ротни командири. За генералщабна и юридическа академии допускаха до конкурсъ офицери отъ всички родове войски, а за артилерийска и инженерна — само отъ съответния родъ войска.

До 1908 год. изпитъ държеха по рускитъ програми, установени за постъпване въ академиитъ, и които съдържаха материалъ, ненуженъ за българскитъ офицери. Следъ това се преработиха програмитъ съ огледъ на нашитъ условия. Имаше случаи на изпращане офицери и безъ изпитъ.

Службата на офицеритъ отъ Генералния щабъ бѣ уредена за пръвъ пѣтъ въ Закона за въоръженитъ сили отъ 1891 година. Споредъ този законъ, офицерътъ, завършилъ генералщабна академия, прекарва следнитъ стажове:

Причислява се къмъ Генералния щабъ и се назначава на генералщабна служба въ частитъ за срокъ една година. Зачислява се въ Генералния щабъ и се командирова да командува по една година дружина, ескадронъ и батарея. Прослужва по две години въ Щаба на армията и началникъ на щаба на дивизия; командува полкъ една година; служи като началникъ на отдѣление въ Щаба на армията две години, и следъ това, въ зависимостъ отъ вакантнитъ длѣжности, се превежда отъ Генералния щабъ, за да командува голѣми строеви части.

Съ измѣнението на Закона въ 1897 год., измѣни се и службата на офицеритъ отъ Генералния щабъ. Свършилиятъ академия

офицеръ заема строева длъжностъ въ частта си две години. Следъ това се причислява къмъ Генералния щабъ и се назначава на генералщабна длъжностъ за срокъ до две години. Командува рота, ескадронъ и батарея въ продължение на две години. Тогава удостоениятъ се превежда въ Генералния щабъ, и прекарва на ново на генералщабна длъжностъ четири години; прослужва отново въ строя три години, и повторно удостоениятъ се връща въ Генералния щабъ и се назначава началникъ на щаба на дивизия и началникъ на отдѣление въ Щаба на армията, при условие, че е командувалъ полкъ най-малко две години. Обаче, поради прѣчки въ връзка съ старшинството и съ вакантнитѣ длъжности, и тѣзи правила не можѣха да се спазятъ.

Съ медицински и ветеринарни лѣкари армията се попълваше съ хора, свършили медицински факултети и ветеринарни училища въ странство.

Интендантскитѣ длъжности се заемаха обикновено отъ строеви офицери. Отъ 1904 год., обаче, започнаха да изпращатъ офицери да следватъ интендантски курсове въ Русия и въ Франция.

Презъ 1911 год. въ българската войска имаше офицери на действителна служба:

Чинове	Пехота	Конница	Артилерия	Инженерни войски	Флотъ	Генераленъ щабъ	Интендантско ведомство	Военно-сжд. ведомство	Всичко
Генерали	14	2	1	1	—	2	—	1	21
Полковници	58	5	18	3	1	12	1	4	102
Подполковници	83	19	23	14	1	12	1	4	157
Майори	127	29	86	9	5	24	4	10	294
Капитани	676	83	125	58	17	23	10	5	997
Поручици	245	38	64	26	14	—	—	—	387
Подпоручици	135	64	91	40	4	—	—	—	334
Всичко	1338	240	408	151	42	73	16	24	2292

Освенъ това, произведени сж презъ 1911 год. — 123, презъ 1912 год. — 133, всичко 256 подпоручика и въ надвечерието на войната — 143 юнкера отъ 2-и специаленъ класъ въ чинъ

кандидатъ-офицери. Всички офицери и кандидатъ-офицери по родове на войски се разпредѣляха въ началото на войната така:

Пехота	1,580
Конница	281
Артилерия	475
Инженерни войски	200
Флотъ	42
Генераленъ щабъ	73
Интендантско ведомство	16
Военно-сѣдебно ведомство	24

Всичко . . 2,691

Грамадното мнозинство отъ тѣзи офицери произлизаха отъ Военно училище, а една малка частъ само бѣха произведени отъ подофицери отъ Румелийската милиция или произведени за отличие презъ Сръбско-българската война; тѣ издържѣха изпитъ по съкратенъ курсъ на Военното училище. Друга по-значителна частъ произлиза отъ Клона на Военното училище, откритъ презъ 1906 година.

Освенъ тѣзи офицери, въ българската войска сж се числѣли още следнитѣ офицери и приравнени къмъ положението на офицеритѣ:

Санитарни офицери, медицински лѣкари	110
Санитарни офицери, ветеринарни лѣкари	30
Капелмейстори	40
Техници, пиротехници и артилерийски майстори	34
Оржжейни майстори	47

Всичко . . 261

Презъ пролѣтѣта на 1911 год. имаше запасни офицери . 3,626

Произведени сж презъ 1911 година:

въ пехотата	126
въ артилерията	20
и санитарни	10

А презъ 1912 год. свършилиятъ Школата за запасни офицери презъ 1909—1910 години:

въ пехотата	153
санитарни	4

И свършилиятъ презъ 1910—1911 години . 156
отъ които въ артилерията 52.

Всичко запасни офицери . . 4095

Следъ
чава на
мандува
Тогава
рва на-
служва
върща
аба на
та, при
Обаче,
тнитѣ

попъл-
нарни
отъ
щатъ
и въ

ери на

Всичко
21
102
157
294
997
387
334
2292

презъ
рието
чинъ

Отъ които назначени :

въ Главното интендантство	23
въ Флота	—
въ инженернитъ войски	6
въ конницата	—
въ артилерията	36
въ пехотата и въ тиловитъ управления, учрежде- ния и части	34

По чинъ запаснитъ офицери бѣха :

генерали	—
полковници	—
подполковници	10
майори	10
капитани	30
поручици	13
подпоручици	32

Въ надвечерието на войната произведоха въ кандидати офицери 53 младши подофицери, свършили Школата за запасни офицери.

Всичко офицери и приравнени къмъ тѣхъ на действителна служба и въ запасъ въ надвечерието на войната имаше 7,100. До щатовецъ за военно време (11,590) недостигаха 4,488 офицери.

Офицеритъ на действителна служба имаха, сравнително добро положение въ обществото, и бѣха добре възнаградени.

¹⁾ Годишната заплата бѣше следната:

Началникъ на Щаба на армията и началникитъ на военно-инспекционнитъ области — генералъ-лейтенанти	12,900 лв.
Началникитъ на отдѣлитъ и на инспекциитъ въ Министерството на войната и началникитъ на дивизиитъ — генералъ-майори	12,000
Бригадни командири — полковници	9,300
Полкови командири — полковници	8,400
Началници на военни полкови оржжия и помощници на полковитъ командири — подполковници	6,000
Дружинни командири — майори	5,400
Ротни командири — капитани	4,500
Младши офицери — капитани	3,600
Младши офицери — поручици	3,000
Младши офицери — подпоручици	2,700

Санитарнитъ медицински офицери получаваша заплата като строевитъ, освенъ чинътъ поручикъ, който получаваше 3,900 лв. и подпоручикъ — 3,000 лв.

Освенъ това, на офицеритъ отъ Софийския гарнизонъ се плащаше годишно по 300 лв. гарнизонни, на граничните офицери — по 600 лв. добавъчни, на офицеритъ отъ Свитата на Н. В. Царя и отъ Лейбъ-гвардейския ескадронъ — 800 лв. представителни.

На офицеритъ, които носятъ службата на конь, — по 120 лв. за поддържане конското снаряжение.

На офицеритъ, на които се полага да иматъ собственъ офицерски конь, — по 300 лв. добавъчно.

207 Попълване съ До 1891 година българската войска се по-
4 подофицери. пълваше съ подофицери по „Височайше утвър-
61 деното положение за строевитъ и нестроевитъ
43 свърхсрочнослужещи долни чинове“ отъ 1883 година.
362

3418 Споредъ него, постъпването на свърхсрочна служба е до-
броволно и за срокъ една година. На свърхсрочнослужещитъ
подофицери се даватъ следнитъ предимства: заплата, всички
видове доволствия, отдѣлно помѣщение, (ако е възможно), пре-
димства въ дисциплинарно отношение, пенсия, право за же-
нитба, производства въ по-горни звания и при мобилизация
запазватъ всичкитъ си права по заплата.

30 „Законътъ за въоръженитъ сили“ отъ 1891 год. дѣли подофи-
70 церитъ на срочнослужещи и свърхсрочнослужещи. Подофицер-
108 ското звание се дава за знание на службата и за отличие. Въ
109 мирно време никой войникъ не може да получи подофицерско
302 звание, докато не прослужи най-малко една година и докато не
188 издържи изпитъ по установената програма. Изключение по срока
3288 на службата се допуска за войници съ висше и срѣдно образо-
дане; тѣ трѣбва да сж прослужили най-малко шестъ месеца.
За отличие чинътъ подофицеръ се дава само въ военно време,
а въ мирно време подготовката на подофицери става въ полко-
витъ учебни команди, за които бѣ изработено особено проекто-
положение.

Подофицерскитъ чинове сж: младши подофицеръ, старши
подофицеръ и фелдфебелъ. Последнитъ два чина се даватъ
само на свърхсрочнослужещитъ и то: старши подофицеръ —
следъ една година служба, а фелдфебелъ — следъ три години,
отъ които две въ командуване взводъ.

Предѣлната свърхсрочна служба въ войската е дванадесетъ
години, и се дѣли на три периода по четири години. Подофицеръ,
който остане на свърхсрочна служба, не може да напустне служ-
бата, докато не изслужи първия периодъ. Той може да бжде
уволняванъ въ всѣко време, ако не изпълнява назначението си.

Освенъ предимствата, които имъ даваше Положението отъ
1883 година, подофицеритъ, следъ прослужване предѣлния срокъ,
се ползватъ съ следнитъ права: а) фелдфебелитъ — съ производ-

Офицеритъ отъ запаса, когато бждатъ повикани на служба, получаватъ къмъ пен-
сията добавъчни до размѣра на заплата споредъ чиноветъ имъ; на ония, които не
получаватъ пенсия, се плаща по 200 лв. месечно, освенъ на запаснитъ подпоручици,
за които се плаща по 100 лв. месечно.

Когато единъ офицеръ изпълнява длъжностъ по-горна отъ чина му, получава,
освенъ заплата по чина му, и половината отъ разликата между заплата въ длъжноститъ.

207
4
61
43
362
3418
30
70
108
109
302
188
3288
дате-
пасни
телна
7,102.
щери.
телно,
ени¹).
000 лева
000 "
000 "
000 "
000 "
000 "
000 "
000 "
000 лева.
чно по
итъ отъ
вители.
не кон-
с. — по

ство въ чинъ подпоручикъ отъ запаса и, едновременно, премия отъ 1000 лева и б) старши подофицеритъ — съ производство въ чинъ фелдфебелъ, съ зачисление въ Резервната армия и премия отъ 600 лева, а въ замѣна на това, пенсия не получаватъ.

Уволненитъ подофицери, които сж изслужили краткия и дългия опредѣленъ срокъ, се предпочитатъ при назначаване на длъжности по другитъ ведомства; тѣзи длъжности се опредѣлява отъ Министерския съветъ.

Очевидно, Законътъ мѣрѣше да даде на Действащата армия по-млади подофицери и, главно, да образува запасъ отъ подофицери за Резервната армия. Когато, обаче, на Резервната армия започна да се гледа като на едно обременение на бюджета измѣниха се и статиитъ, които се отнасяха до подофицеритъ. Съ измѣненията, които се приеха презъ 1897 година, се узаконяваха следното:

Предѣлниятъ срокъ на службата за пехотата стана 15 години, а за другитъ родове войски — 20 години. Даваше се право обаче, на министра на войната да продължи тѣзи срокове.

Не се предвижда така сжщо правото на подофицеритъ да бъдатъ предпочитани на граждански длъжности. Премия отъ 1000 или 600 лв. се даваше следъ прослужване 15 години; най-после, въведе се периодическо увеличение на заплатата.

Презъ 1901 година, съ приемането Закона за военните пенсии, който засѣгаше и подофицеритъ, премията, която се даваше следъ навършването на 15 години служба, се отмѣни. Министърътъ на войната даже насърдчи оставането на служба повече отъ 15 години.

Презъ 1902 година Министерството на войната предполагаше да направи коренна реформа въ попълването на войската съ подофицери и на 15-и февруарий запрети временно да се приематъ подофицери на свѣрхсрочна служба. Но презъ 1903 год. подъ впечатлението на възстанието въ Македония и подъ угрозата отъ Турция, почувствува се нужда отъ подофицери въ частитъ, съставътъ на които бѣ усиленъ. Вследствие на това ограниченията се отмѣниха.

Въ Закона за устройството на въоръженитъ сили отъ 1903 год. отново се въведе краткосрочна (6 години) и дългосрочна (15 години, а за Флота 20 години) свѣрхсрочна служба. Премията отъ

500 лева се дава на онѣзи, които се уволняватъ следъ навършване краткия срокъ; които изслужатъ дългия срокъ, намѣсто премия, получаватъ пенсия.

Бързото развитие на въоръженитѣ сили следъ 1891 година твърдѣше недостига отъ подофицери въ случай на война все почувствителенъ. Съ развитието на армията, споредъ Закона за въоръженитѣ сили отъ 1903 година, всѣка рота се развърщаше въ четири роти, и недостигътъ отъ подофицери бѣ още по-голямъ. За това се образуваха три подофицерски учебни дружини въ София, Стара Загора и Плъвенъ. Всѣки пехотенъ полкъ изпращаше отъ срочнослужещитѣ подофицери или ефрейтори, които сж свършили съ най-добъръ успѣхъ учебната команда, 32 души, които образуватъ взводъ. Четиритѣ взвода отъ всѣка дивизия образуваша рота, а тритѣ роти образуваша дружина. Целта на тѣзи учебни дружини бѣше да се подготвятъ подофицери, които да заематъ мѣстата на запаснитѣ подпоручици въ случай на нужда. Курсътъ на обучението бѣ отъ 1-и юний до 15-и декемврий. Освенъ уставитѣ, въ учебнитѣ дружини преминаваха и съкратени курсове по военна администрация, тактика, полска сертификация, топография, ръчно оръжие и военно-углавно право. Свършилитѣ успѣшно се произвеждаха въ чинъ старши подофицери и се уволняваха.

Презъ 1905 година учебнитѣ команди при полковетѣ се закриха, и подготовката на подофицери въ пехотата се възложи на учебнитѣ дружини при 1-а Софийска, 8-а Тунджанска и 9-а Плъвенска дивизии. За тази цель, следъ свършване единичното обучение, изпращаха отъ рота по четирима отъ най-добритѣ стади войници.

За старитѣ подофицери, които не сж минали презъ учебнитѣ дружини, при всѣки полкъ бѣ образуванъ тримѣсеченъ курсъ, съ съкратена програма на учебнитѣ дружини.

Презъ 1907 година бѣ издадено „Положение за подофицеритѣ отъ българската войска“, споредъ което подофицеритѣ се делятъ на категории: а) строеви, б) нестроеви, в) строеви специалисти, г) нестроеви специалисти. По иерархическа постепенность подофицерскитѣ чинове въ войската сж следнитѣ: 1) младши подофицеръ, 2) старши подофицеръ, 3) кандидатъ-офицеръ (портей-юнкеръ) и 4) фелдфебелъ.

Попълването на войската съ срочни подофицери става: а) отъ дивизионнитѣ учебни подофицерски дружини; б) отъ полковитѣ

учебни команди; в) отъ пустнатитѣ отъ Школата за запас-подпоручици въ пехотата и артилерията и г) отъ Военното училище.

Попълването съ свърхсрочнослужещи подофицери става отъ свършилитѣ специално подофицерско училище. Такова училище обаче, не се създаде, и попълването съ свърхсрочнослужещ подофицери продължи да става отъ срочнослужещи.

Чинътъ кандидатъ-офицеръ добиватъ само свършилитѣ Школата за подготовка на запасни подпоручици, Военното училище и Военното морско училище.

Никой не може да бжде повишенъ въ по-горенъ чинъ, а не е повишенъ въ непосредствено по-долния. Изключение прави съ кандидатъ-офицеритѣ, които добиватъ чина направо отъ редникъ.

Най-малкитѣ срокове, които трѣбва да изслужи строевият подофицеръ, за да бжде повишенъ, сж: а) за чинъ старши подофицеръ — една година свърхсрочна служба; б) за чинъ фелдфебелъ — три години свърхсрочна служба, отъ които поне две въ командване взводъ. Повишението въ чинъ старши подофицеръ става по старшинство и на вакатно мѣсто. Повишението въ чинъ фелдфебелъ става по изборъ, по старшинство на всички строеви старши подофицери въ полка.

Свърхсрочната служба е краткосрочна — 6 години, и дългосрочна — 15 години (за Флота и за Санитарното ведомство — 20 години). Министърътъ на войната може за всѣки отдѣлен случай да продължи последния срокъ.

Заплатата на свърхсрочнослужещитѣ подофицери се увеличава всѣко петилѣтие съ 10%. Изслужилият непрекъснато краткосрочната служба получава при уволнението премия 600 лева. Онѣзи, които служатъ дългосрочна свърхсрочна служба, намѣтат премия, получаватъ пенсия.

Другитѣ предимства на подофицеритѣ сж сжщитѣ, както въ Положението отъ 1883 година.

Презъ 1908 година отново бѣха закрити учебнитѣ дружини и комплектуването съ подофицери ставаше въ пехотата чрезъ полкови учебни команди, както въ другитѣ родове войски съгласно Проекто-положението за полковитѣ учебни команди.

отъ 1892 година. Сжщата година, обаче, бѣ изработено ново Положение за сжщитѣ учебни команди.

Попълване съ санитарни и ветеринарни фелдшери. — Фелдшерското училище, отъ което се комплектуваше армията съ фелдшери, бѣ закрито презъ Сръбско-българската война. Ново подобно Училище бѣ открито едва презъ 1888 година. Училището имаше Медицинско отдѣление съ 46 ученика и Ветеринарно — съ 14 ученика. Приемаха се младежи на 17 и 19 години или новобранци, свършили III гимназиаленъ¹⁾ класъ. Курсътъ траеше две години. Презъ 1891 година това Училище се присъедини къмъ Военното училище, като Фелдшерска рота, която бѣ разформирана на следната година. Сжщата година, на основание Закона за устройството на въоръженитѣ сили, излъзе „Положението за санитарнитѣ команди при дивизионнитѣ болници въ мирно време“. Споредъ него, при всѣка дивизионна болница се формира санитарна команда, назначението на която е да подготвя медицински фелдшери, санитарни подофицери и санитарни за войсковитѣ части.

Въ командитѣ се приематъ доброволци само онѣзи, които искатъ да станатъ фелдшери и подофицери; тѣ трѣбва да сж свършили поне I класъ²⁾. Ако не се попълни потрѣбното количество доброволци, тогава се попълня съ войници, желаещи или по изборъ. Войницитѣ, които се учатъ за санитарни, могатъ да бждатъ неграмотни. Службата за тѣзи войници е три години.

Всѣка команда има устройство на рота и, освенъ кадѣра, брои 16 ученика за фелдшери, 18 санитарни (отъ всѣки наборъ), 8 санитарни служители и др.

Ученицитѣ прекарватъ единичното обучение на общо основание.

Нуждата отъ санитаренъ персоналъ въ армията бѣше толкова голѣма, че вече следната — 1893 година — излъзе заповѣдь да се избератъ 2—15 души отъ втория курсъ и да се произведе отъ тѣхъ ускоренъ випускъ. Изглежда, обаче, че къмъ 1900 година санитарнитѣ команди сж задоволили армията, защото презъ сжщата година излъзе „Положение за санитарната служба въ

¹⁾ Сега III прогимназиаленъ класъ.

²⁾ Сега I прогимназиаленъ класъ.

войската“, и, на основанието на него, бѣ изработено ново „Положение за учебно-санитарната команда“. Споредъ него, по разпореждане отъ Министерството на войната, само при една отъ дивизионнитѣ болници бѣ открита учебно-санитарна команда. Въ нея се командироваха избрани санитарни служители отъ последния наборъ отъ всички дивизионни болници. Курсътъ траеше 8 месеца; свършилитѣ успѣшно се произвеждаха въ чинъ санитаренъ подофицеръ, и можѣха да останатъ на свѣрхсрочна служба.

Презъ 1893 година излѣзе „Положение за попълване войсковитѣ части съ ветеринарни фелдшери въ мирно време“. Споредъ него, при всѣки коненъ и артилерийски полкъ се приематъ грамотни доброволци или се назначаватъ войници, които, следъ като преминатъ единичното обучение, се изпращатъ въ полковия ветеринаренъ лазаретъ, дето преминаватъ първоначаленъ курсъ и добиватъ звание ветеринаренъ ученикъ. Втората година се командироваха въ Ветеринарната команда при Софийския своденъ лазаретъ, курсътъ на който трае една година; като свършатъ и него, получаватъ звание ветеринаренъ подофицеръ. Презъ 1898 година попълването съ ветеринарни фелдшери претърпѣ малко измѣнение. Тогава излѣзе „Положение за Ветеринарно-фелдшерското училище съ ветеринаренъ лазаретъ и учебна ковачница“, по което войската трѣбваше да се попълва съ ветеринарни фелдшери и опитни ковачи. За ученици се приемаха доброволци съ трикласно образование. Курсътъ траеше две години; обучаваха се теоретически и практически. Свършилитѣ курса се произвеждаха ветеринарни подофицери и се изпращаха въ войската, дето заемаха длѣжности на ветеринарни подофицери, ако има вакантни мѣста. Следъ като прослужатъ две години, уволняваха се или оставаха на свѣрхсрочна служба; въ последния случай тѣ могатъ да бждатъ повишени въ ветеринарни фелдшери.

Въ Учебната ковачница се изпращаха войници отъ коннитѣ и отъ артилерийскитѣ полкове, които минаваха теоретически и практически шестмесеченъ курсъ, следъ което имъ се даваше звание младши ковачъ и се изпращаха въ частъта си.

Брѳятъ на подофицеритѣ въ Опълчението и въ запаса на Действащата армия и брѳятъ на подофицеритѣ на действителна служба се вижда отъ следната таблица:

Броятъ на подофицеритѣ въ запаса и подѣ знамената при мобилизацията на армията.

		Въ Народното опълчение			Въ запаса на Действащата армия	Подѣ знамената	Всичко	Забележки
		II призивъ	I призивъ	Всичко				
Пехота	Свърхсрочно-служещи	строеви	299	592	891	1,820	2,015	3,835
		не-строеви	88	168	256	610	514	1,124
	Срочно-служещи	1,069	3,067	4,136	16,448	1,869	18,317	
	Всичко	1,456	3,827	5,283	18,878	4,398	23,276	
Конница	Свърхсрочно-служещи	строеви	32	1	33	72	226	298
		не-строеви	25	2	27	19	119	138
	Срочно-служещи	110	6	116	1,490	426	1,916	
	Всичко	167	9	176	1,581	771	2,352	
Полска артилерия	Свърхсрочно-служещи	строеви	37	84	121	368	298	666
		не-строеви	17	43	60	109	102	211
	Срочно-служещи	87	297	384	4,001	1,064	5,065	
	Всичко	141	424	565	4,478	1,464	5,942	
Крепостна артилерия	Свърхсрочно-служещи	строеви	4	14	18	61	36	97
		не-строеви	2	4	6	10	24	34
	Срочно-служещи	4	36	40	547	48	595	
	Всичко	10	54	64	618	108	726	

	Въ Народното опълчение			Въ за- паса на Действу- ващата армия	Подъ знаме- ната	Всичко	Забележки	
	II призивъ	I призивъ	Всичко					
Планинска артилерия	Свърхсрочно- служещи	строеви	3	57	60	21	51	72
		не- строеви	—	26	26	10	28	38
	Срочно- служещи	7	305	312	668	205	873	
	Всичко	10	388	398	699	284	983	
Пионерни войски	Свърхсрочно- служещи	строеви	19	54	73	139	105	244
		не- строеви	2	13	15	55	30	85
	Срочно- служещи	45	182	227	1,251	165	1,416	
	Всичко	66	249	315	1,445	300	1,745	
Телеграфни войски	Свърхсроч- носслужещи	—	6	6	41	81	122	
	Срочно- служещи	15	25	40	348	53	401	
	Всичко	15	31	46	389	134	523	
Жел.-пътни войски	Свърхсроч- носслужещи	9	17	26	45	44	89	
	Срочно- служещи	12	30	42	252	40	292	
	Всичко	21	47	68	297	84	381	
Технически паркове	Свърхсроч- носслужещи	—	—	—	—	6	6	
	Срочно- служещи	—	—	—	—	11	11	
	Всичко	—	—	—	—	17	17	

		Въ Народното опълчение			Въ за- паса на Действу- ващата армия	Подъ знаме- ната	Всичко	Забележки
		II призивъ	I призивъ	Всичко				
Автомобили	Свърхсроч- нослужещи	—	—	—	—	12	12	
	Срочно- служещи	—	—	—	—	13	13	
	Всичко	—	—	—	—	25	25	
Прожек. отд. Бъление	Свърхсроч- нослужещи	—	—	—	—	7	7	
	Срочно- служещи	—	—	—	—	7	7	
	Всичко	—	—	—	—	14	14	
Мостови	Свърхсроч- нослужещи	1	6	7	20	36	56	
	Срочно- служещи	1	25	26	169	45	214	
	Всичко	2	31	33	189	81	270	
Инж. работилница	Свърхсроч- нослужещи	—	—	—	—	14	14	
	Срочно- служещи	—	—	—	—	12	12	
	Всичко	—	—	—	—	26	26	
Артилер. учредения	Свърхсроч- нослужещи	—	—	—	—	68	68	
	Срочно- служещи	—	—	—	—	28	28	
	Всичко	—	—	—	—	76	76	

Забележки

		Въ Народното опълчение			Въ за- паса на Действу- ващата армия	Подъ знаме- ната	Всичко	
		II призивъ	I призивъ	Всичко				
С а н и т а р и	Свърсрочно- служещи	медици	13	148	161	403	312	715
		ветери- нари	2	27	29	112	70	182
	Срочно- служещи	медици	16	219	235	3,025	224	3,249
		ветери- нари	1	24	25	158	44	202
	Всичко		32	418	450	3,698	650	4,348
<i>Всичко въ армията</i>		—	—	7,398	—	40,704	48,102	

Споредъ щатовеѣ, за военно време се полагатъ 42,509 подофицера. Като се прибави къмъ това число 10% допускъ, числото на потрѣбнитъ подофицери достига 46,760, което е приблизително равно на брѣя на подофицеритъ, които се числятъ на действителна служба и въ запаса — 48,102. Остава излишекъ отъ 1,342 подофицера. Трѣбва, обаче, да се има предвидъ, че въ щатовеѣ за нѣкои тилови учреждения, като етапни пунктове, магазини и други, намѣсто подофицери, се предвиждатъ чиньовници. Вѣроятно това е направено, защото се е предполагало, че подофицеритъ нѣма да стигнатъ. Следователно, попълването на подофицери може да се каже бѣше удовлетворително.

Попълване съ войници. Следъ Сръбско-българската война, българската войска се попълняше съ войници съгласно чл. 17-и отъ Конституцията и съгласно „Законъ за вземане новобранци“ отъ 1880 година. Всѣки български поданикъ бѣше длъженъ да служи въ войската отъ 20 до 40 години. Службата бѣше лична, безъ откупуване и безъ замѣстване. Доброволци се приемаха при известни условия. Освобождения се допускаха само по физическа неспособностъ, по обществено положение и по семейни причини; последното се допускаше само когато брѣятъ на новобранцитъ превишаваше исканото количество.

Армията се попълваше по териториалната система. Княжеството бѣ раздѣлено на военни полкови окръжия, а окръжията — на призователни участъци, подъ наблюдението на които въ общинитѣ се съставяха призивнитѣ списъци. Всѣко военно полково окръжие комплектуваше известни войскови части и, само когато брѣятъ на новобранцитѣ отъ окръжието не бѣ достатъченъ, допълняше се отъ окръжия, които имаха излишекъ.

Следъ като минаха размирнитѣ времена подиръ Сръбско-българската война, налагаше се едно по-справедливо разпредѣление тежобата на военната служба. Законътъ за вземане новобранци отъ 1880 година бѣ нагласенъ по рускитѣ възгледи, които преобладаваха въ „Привременното положение за българската войска“ отъ 1879 година. Гледаше се, преди всичко, интереса на службата, а следъ това интереса на населението и равномерно разпредѣление на тежобата. Въ Русия, дето процентътъ, който постъпваше, бѣше малъкъ, не се чувствуватъ особено несправедливоститѣ, но въ България, дето всички служеха, да се освобождаватъ способнитѣ по каквито и да било причини, бѣше тежко за придирчивитѣ граждани. Една отъ първитѣ реформи въ войската бѣ приемането „Закона за вземане новобранци въ българската войска“, гласуванъ презъ 1889 година. Презъ 1891 година бѣ приетъ „Законътъ за устройството на въоръженитѣ сили“, съобразно съ който бѣ измѣненъ и „Законътъ за вземане новобранци“ отъ 1889 година.

Кратковременната война съ Сърбия показа, че предишнитѣ освобождения отъ служба бѣха крайно несправедливи; освобождени по семейни причини, презъ течение на войната оставаха въкъщи или постъпваха въ Опълчението, макаръ че нѣкои не поддържаха никого. Други пъкъ, които бѣха служили подъ знамената, се биеха въ редоветѣ на Действащата армия, макаръ че бѣха останали следъ уволнението си въ запаса единствена поддържка на семейството. Въ новитѣ закони бѣ прокарана идеята — всички способни трѣбва да воюватъ, и по семейни причини, намѣсто освобождение, на младежитѣ се дава облекчение да служатъ две години по три месеци. Новитѣ закони опредѣляха на служба и онѣзи младежи, които сж неспособни да носятъ оръжие, но сж способни за нестроева служба.

Свършилитѣ срѣдно учебно заведение служатъ една година, а висше — шесть месеца, при условие, обаче, да издържатъ изпитъ за запасенъ офицеръ. Учителитѣ служатъ две години по два мѣтни месеца. Най-после, новитѣ закони, въ замѣна на освобож-

дението на неспособнитѣ, ги облагатъ съ данѣкъ, споредъ състоянието, отъ 10—200 лева въ продължение на 10 години.

При това даването облекчение е условно, т. е. само тогава когато броятъ на необлекченитѣ е достатъченъ да попълни предвиденитѣ щатове за постояннитѣ кадри.

На новобранци, които иматъ приходъ не по-малкъ отъ 2,000 лева годишно, се дава право да се запишатъ въ конницата и да служатъ само две години по три месеца, но съ условие да се явяватъ въ мирно и въ военно време съ собственъ конь и снаряжение. Това разпореждане бѣ отмѣнено презъ 1896 година.

Службата по произвеждане наборитѣ бѣ съсредоточена въ военнитѣ полкови окръжия и въ дивизионнитѣ области.

Наборната комисиия въ всѣко полково окръжие преглѣжда младежитѣ по списъцитѣ, представени отъ общинитѣ, и ги разпредѣля: а) неспособни за военна служба, б) способни за нестроева служба, в) способни за военна служба съ право на облекчение, г) способни за военна служба безъ право на облекчение.

Следъ това комисията разпредѣля младежитѣ по родови войски, като зачислява въ постоянната армия всички отклонивши се отъ служба и доброволцитѣ. Следъ това зачислява въ постоянната армия онѣзи, които не се ползватъ съ облекчение при това, ако се окаже, че броятъ е по-голямъ, отколкото е потребно, теглятъ жребий; ако ли пъкъ броятъ се окаже по-малкъ, допълня се отъ онѣзи, които се ползватъ съ облекчение, по начинъ, опредѣленъ отъ Закона.

Следъ това комисията зачислява въ резервнитѣ кадри онѣзи, които се ползватъ съ облекчение, а така сжщо и способните само за нестроева служба. Службата въ Действащата армия въ постояннитѣ войски и резервнитѣ кадри е въ пехотата — две години, въ артилерията, конницата и инженернитѣ войски — три години, а въ Флота — четири години. Онѣзи, които се ползватъ съ облекчение, служатъ въ резервнитѣ кадри две години по три месеца. Служилитѣ въ пехотата две години стоятъ въ запаса на Действащата армия осемъ години, служилитѣ съ облекчение — деветъ години, а служилитѣ въ постояннитѣ войски три или повече години — шестъ години.

Презъ 1897 година Законътъ за устройството на въоръженитѣ сили бѣ измѣненъ така, че военниятъ данѣкъ, който се

налага на неспособнитѣ, се увеличи до 500 лв. годишно, десетъ години наредѣ.

Онѣзи, които се ползватъ съ облекчение, служатъ 6 месеца непрекъснато. При това облекченията се ограничаватъ. По образование се дава облекчение за службата една година само на свършилитѣ висше учебно заведение, и то, съ условие, да издържатъ изпитъ за кандидатъ-офицеръ отъ запаса. Отъ свършилитѣ срѣдни учебни заведения само онѣзи, които сж свършили специални професионални училища, и които се предаватъ на изучения занаятъ, служатъ една година; съ това право се ползува само единъ членъ отъ семейството. Учителитѣ служатъ пълненъ курсъ отъ идването на новобранцитѣ до свършването на лѣтнитѣ занятия.

Освобождаваха се свършилитѣ духовно училище, които желаятъ да се посветятъ на духовно звание, ако до 28-годишна възраст се ржкоположатъ, и послушницитѣ въ манастиритѣ Рилски, Бачковски, Троянски и Преображенски, ако до 23-годишна възраст се подстрижатъ за монаси.

Първоначалниятъ Законъ, обаче, бѣ свършено окарикатуренъ презъ 1900 година, съ измѣнението на чл. 17-и отъ Закона за въоръженитѣ сили. Споредъ това измѣнение, младежитѣ, които, споредъ чл. 17-и отъ „Закона за устройството на въоръженитѣ сили“, иматъ право на облекчение при носене тегобитѣ на военната служба, се освобождаватъ и се облагатъ съ данѣкъ.

Презъ 1902 година се отиде още по-нататѣкъ. Въпрѣки изричното постановление на Конституцията, споредъ която всѣки български поданикъ е длъженъ да служи военна служба, въведе се освобождение по жребий. За тази целъ бѣ създаденъ особенъ Законъ за ежегодния контингентъ новобранци. Споредъ този Законъ, на Правителството се разрешаваше за единъ тригодишенъ периодъ, начиная отъ 1-и януарий 1903 година, да взема новобранци на общъ срокъ служба: а) за пехотнитѣ части — 11,000 души, б) за попълване пограничната стража — 2,180, в) за специалнитѣ родове войски — 5,000; всичко 18,180 души. Тѣзи хора се взематъ по жребий отъ намѣренитѣ способни; всички останали се освобождаваха отъ военна служба и се облагаха съ данѣкъ отъ 20 до 600 лева годишно, въ продължение на действителната и резервната служби.

Опасното положение, къмъ която водѣха тѣзи закони, скоро се съзна. Македонското възстание презъ 1903 година и запла-

шителното поведение на Турция отвориха очитѣ на всички Правителството, което гласува този Законъ падна, а новото Правителство не само отмѣни „Законъ за ежегодния контингентъ“ но разпрострѣ военната служба върху всички граждани, възраст отъ 17 до 46 години, включително. Опредѣляне общия брой на новобранцитѣ се предостави на Министерството на войната.

Въ сѣщото време бѣ приетъ и новъ Законъ за въоръжените сили, въ който отново се подчертаваше принципътъ, че всѣ български поданикъ е длъженъ да носи тежестта на военната служба, и че това носене за способнитѣ е лично. Обаче, Законътъ освобождаваше отъ служба онѣзи, които се посвещаваха на духовна служба, и спазваше облекченията по семейни причини и съкратенъ срокъ за свършилитѣ висши учебни заведения и за учителитѣ.

Споредъ този Законъ, цѣлото Княжество се раздѣля на деветъ дивизионни области; всѣка областъ обема територия, населението на която трѣбва да дава толкова новобранци и запасни колкото сж необходими за попълване частитѣ отъ една дивизия въ мирно и военно време. Флотътъ се комплектува отъ пърморскитѣ и отъ крайдунавскитѣ мѣста.

Всѣка дивизионна областъ се дѣли на четири военни полкови окръжия, всѣко едно отъ които дава една четвъртъ отъ новобранцитѣ и запаснитѣ, потрѣбни за дивизионната областъ.

Всѣко военно полково окръжие се дѣли на четири десетинни района.

По бюджетни причини, този Законъ не можѣ да получи пълно приложение. Презъ 1908 година, както видѣхме, самовластията Правителството съ лозунга „сгъстени щатове“, и намеритѣ намалиха постоянния си рѣстъ.

Тѣй като брѣятъ на запаснитѣ, въ артилерията, служил пълния срокъ, бѣше недостатъченъ да попълни развърщаната на артилерията по военновремененъ съставъ, презъ 1911 год. повикаха въ всѣки артилерийски полкъ по 200—250, въ планински полкъ — по 160—200 и въ крепостенъ батальонъ по 120—150 души, взети на служба съ облекчение. Тѣ прекарваха единично обучение на общо основание, а останалото — по съкратена програма въ два месеца.

Броятъ на ефрейторитъ и редницитъ въ запаса и подъ знамената при мобилизацията на армията.

		Опълчение		Въ запаса на Действащата армия	Подъ знамената	Всичко	Забележки
		II призивъ	I призивъ				
Пехота	Безъ облекчение	13,640	29,099	187,206	29,998	259,943	
	Съ облекчение	44	11,963	91,169	1,422 ¹⁾	104,598	
	Нестроеви	461	1,485	10,111	—	12,057	
	Всичко служили	14,145	42,547	288,486	31,420	376,598	
	Неслужили	8,377	2,782	23,908	—	35,067	
Конница	Строеви	1,058	51	10,512	5,283	16,904	
	Нестроеви	61	8	869	8 ²⁾	946	
	Всичко	1,119	59	11,381	5,291	17,850	
Полска	Строеви	1,202	4,134	23,219	4,505	33,060	
	Нестроеви	59	303	1,847	57	2,266	
	Всичко	1,261	4,437	25,066	4,562	35,326	
Д т и л с р н я Крепостна	Строеви	70	437	4,163	589	5,259	
	Нестроеви	1	19	366	12	398	
	Всичко	71	456	4,529	601	5,657	
Планинска	Строеви	93	3,027	2,223	939	6,282	
	Нестроеви	4	155	250	12	421	
	Всичко	97	3,182	2,473	951	6,703	
Учреждения		—	—	—	68	68	
Ниж. войски Пионери	Строеви	453	1,394	6,325	1,631	9,803	
	Нестроеви	26	84	493	—	603	
	Всичко	479	1,478	6,818	1,631	10,406	

1) Освенъ тѣхъ има 504 редника-музиканти.

2) Освенъ тѣхъ, въ Гвардейския коненъ полкъ има 16 музиканти.

		Опълчение		Въ за- паса на Действу- ващата армия	Подъ знаме- ната	Всичко	Забележки
		II призивъ	I призивъ				
Инженерни войски	Мостови	1	79	—	450	530	
	Телеграфи- сти	42	104	601	520	1,267	
	Желъзно- пътни	52	167	806	446	1,471	
	Технически паркъ	—	—	—	61	61	
	Автомо- билни	—	—	—	52	52	
	Прожек- торни	—	—	—	42	42	
	Инж. рабо- тилница	—	—	—	17	17	
Санитари	Медицински	13	219	3,025	279	3,536	
	Ветеринари	—	24	158	54	236	
<i>А всичко цялата армия</i>		<i>17,270</i>	<i>52,752</i>	<i>343,343</i>	<i>46,445</i>	<i>459,810</i>	

Изобщо, принципът на Конституцията, споредъ който всъщност български поданикъ трѣбва да служи, не можѣ напълно да се приложи, но не само отъ стремлението да се ограничи милитаризмътъ — стремление, което често обхващаше българскитѣ правителства, но и по чисто бюджетни причини. За да се направятъ економии, правителствата, както се каза, бѣха принудени да освобождаватъ частъ отъ гражданитѣ, като ги облагаха съ данѣкъ. По този начинъ най-тежкиятъ данѣкъ — военната служба — едни го изплащаха съ трудъ, лишения, кръвта на живота си, а други — съ пари. И не само че това се отразяваше зле върху морала на войската, но и въ най-важнитѣ моменти на войната не можѣха да се използватъ всички способности за оржие.

Щатната численостъ на мобилизираната армия, споредъ шатветѣ за военно време, се вижда отъ следната таблица:

	Офицери	Чиновници	Подофицери и редници	яздигни	впрѣгатни	товарни	Волове	Колѣ	Товари	Пушки	Карабини	Револвери	Сабли
Обща главна квартира	52	36	230	97	92	—	—	39	—	—	24	—	24
Главни квартири на три армии . .	153	72	567	237	204	—	—	99	—	—	48	—	48
Девет пехотни дивизии	7,839	414	319,932	8,541	38,245	10,080	17,550	18,963	9,864	220,932	9,476	4,968	11,475
Части, които не влизатъ въ дивизиитѣ:													
Конница	271	—	6,407	4,561	752	26	—	352	—	—	4,985	344	5,352
Планинска артилерия	189	14	9,974	602	—	5,686	—	—	3,561	—	2,014	520	556
Полска гаубична артилерия . . .	68	6	3,578	526	2,646	—	—	378	—	—	12	429	1,236
Крепостна артилерия	278	6	10,404	413	180	—	9,374	4,125	—	—	—	—	—
Инженерни войски	61	8	2,793	65	794	47	—	176	46	42	1,644	198	132
Флотъ	76	115	1,960	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Военно-стражарски части	6	—	810	372	—	—	—	—	—	—	741	—	—
Народно опълчение	1,224	—	77,040	720	576	—	—	288	—	71,784	—	288	288
Допълняващи войски ¹⁾	1,373	—	53,086	1,611	1,196	204	—	274	—	45,648	1,241	497	1,646
Всичко . .	11,590	671	486,781	17,745	44,685	16,043	26,924	24,694	13,471	338,406	20,185	7,244	20,757

¹⁾ Въ тѣзи таблици не влизатъ войскитѣ отъ мѣстнитѣ военни управления и учреждения, а така сѣщо и войскитѣ отъ армейскитѣ административни учреждения. Брѣятъ на последнитѣ зависи отъ оперативния планъ и отъ развоя на операциитѣ.

Въоръжение и бойни припаси. До 1892 год. българската пехота запази въоръжението отъ Сръбско-българската война. Действащата армия бѣше въоръжена съ бердана № 2, Народното опълчение — съ Кринка; за нередовните части, които биха се формирали въ случай на война, имаше въ складоветѣ пушки Хенри-Мартини. Конницата бѣ въоръжена съ карабина-бердана № 2, инженернитѣ войски — съ драгунска бердана, освенъ Телеграфната и Желѣзнопътната роти, които бѣха въоръжени съ карабина-бердана; Флотътъ — съ пехотна бердана № 2.

Офицеритѣ и фелдфебелитѣ въ всички родове войски и взводнитѣ подофицери въ конницата и артилерията бѣха въоръжени съ револвери Смитъ-и-Весонъ и сабли¹⁾.

Артилерията бѣ въоръжена така също съ онѣзи орждия които бѣха употребени презъ Сръбско-българската война: полско орждие: 8·7-см., стегнато съ гривни, образецъ 1873 година; 7·5-см., стегнато съ гривни, образецъ 1873 година; 8·7-см. недалекобойно, стегнато съ гривни, образецъ 1873 година; деветфунтово медно орждие и деветфунтово стоманено орждие.

Планинска артилерия: 7·5-см. планинско орждие, стегнато съ гривни, обр. 1873 година, и трифунтово планинско орждие: 6-см. планинско орждие, Витфортъ; и, най-после, 6-см. планинско орждие, система Бродвелъ; орждията отъ тази система бѣха дадени на Флота.

Крепостна артилерия: 12-см. орждие Д/25, 12-см. орждие Д/30, 15-см. орждие Д/30, 12-см. мортира и многоцевнитѣ митраляози (картечници).

Между това, техниката вървѣше бързо напредъ. Изобретението на магазина направи стрелбата несравнено по-бърза, колкото бѣше при еднорядното пълнене, и повѣде къмъ бързо изразходване на патронитѣ, а това наложи увеличение количеството на носимитѣ и возими патрони и, следователно, къмъ намаление на калибра. Макаръ и лишена отъ собствена артилерийска индустрия, България, която имаше най-прѣсниятъ боенъ опитъ, бѣше една отъ първитѣ държави въ възприемането на техническите усъвършенствувания. Презъ 1891 година българската армия за-

¹⁾ Саблитѣ до 1906 год. въ всички части, освенъ въ Лейбъ-гвардейския конен полкъ, бѣха съ дървени ножни, носѣха се презъ рамо и се наричаха шашки. Презъ 1906 год. цѣлата армия се превъоръжи съ сабли, каквито дотогава имаше само въ Лейбъ-гвардейския конен полкъ. Тѣ бѣха съ металически ножни, и се носѣха на кръста.

почна да се превъоръжава съ магазинната пушка Манлихеръ, образецъ 1888 година, която бѣше най-добрата на времето си. Приетата въ България Манлихерова пехотна пушка бѣше образци 1888, 1890 и 1895 години.

Образецътъ 1888 година има: калибъръ 8 мм., тежина на пушката 4'490 кгр., дължина 1'27 м., тежина на патрона 28'5 грама, тежина на куршума 15'8 грама, начална скоростъ 530 м.; мѣрникътъ е секторенъ до 3000 крачки, като най-долното положение на мѣрника съответствува на 300 крачки, а постоянниятъ мѣрникъ — на 500 крачки; затворътъ е цилиндропълзецъ, съ праволинейно движение; магазинътъ се намира подъ затворната кутия, и събира 5 патрона, които се влагатъ, събрани въ една тенекийка; барутътъ е дименъ (4 грама) или бездименъ (2'2 грама); куршумътъ е облѣченъ въ мелхиорова или стоманена риза; за ржченъ бой на пушката се надява ножътъ, който се носи обикновено на лопусъ, окаченъ на пояския ремъкъ.

Образецътъ 1890 година се отличава по това, че мѣрникътъ е рамка съ хомотче и за разстояние до 2,600 крачки.

Образецътъ 1895 година има сжщия калибъръ, стенитѣ на цевта сж по-тънки и тежината на пушката по-малка — 3'650 кгр., мѣрникътъ е като на образецъ 1890 год.; отъ мѣрника до края на ложата цевта е покрита съ дървена полуложа; началната скоростъ е 620 метра.

Карабината Манлихеръ образецъ 1890 година по устройството си е като пехотната пушка Манлихеръ образецъ 1895 година, но безъ ножъ; мѣрникътъ е секторенъ, и нѣма полуложа; дълга е 1'005 м., а тежи 3'300 кгр.; начална скоростъ 530 метра. Карабината образецъ 1895 година се различава отъ предидущата по това, че тежи 3'060 кгр.; мѣрникътъ е рамка съ хомотче; има полуложа; прикладътъ е кухъ.

Относно артилерийскитѣ орждия, науката бѣше доста захъснѣла; теорията и техниката не допускаха други скорострелни орждия, освенъ малокалибърнитѣ, за отбрана на крепостнитѣ порти и ровове. Затова и въ България следъ Сръбско-българската война не мислѣха да промѣнятъ системата на орждията, а само да приематъ известни системи, отъ многото сжществуващи въ България, като се усъвършенствуватъ. Спрѣха се на 8'7-см. и 7'5-см. далекобойни Круповски стоманени орждия, които бѣха дали блѣскави резултати въ Сръбско-българската война. Съ тѣзи,

запази
та война:
а съ бер-
редовнитѣ
имаше въ
жжена съ
нска бер-
ито бѣха
стна бер-

войски и
а въоръж-

орждия,
полски
година;
см. неда-
на: девет-
дне.

стегнато
орждие;
панинско
бѣха да-

орждие
тъ митра-

Изобрете-
бърза, от-
въ бързо
е количе-
тъ нама-
илерийска
итѣ, бѣше
ническитѣ
армия за-

ския коненъ
езвъ 1906 год.
ейбъ-гвар-
ста.

стегнати съ кожухъ, образецъ 1886 година орждия, започна да замѣнятъ постепенно другитѣ системи.

Презъ 1892 година първитѣ батареи въ артилерийскитѣ полкове се превъоръжиха съ 12-см. Круповски гаубици и както тогава ги наричаха, „полски мортири“. Дължината на гаубицата бѣше 11·6 калибра; най-голѣмата начална скоростъ — 268 метра; жгълъ на възвишение $\left\{ \begin{smallmatrix} +45 \\ -5 \end{smallmatrix} \right.$; най-голѣма далечина — 5,000 метра; тежина на тѣлото съ затвора — 450 кгр., на съдието на позиция — 1,100 кгр., а запрегнато — 2,100 кгр.; стрѣля съ обикновени и фугасни гранати и съ шрапнелъ; всѣки видъ снарядъ тежи 20 кгр.; вози въ предника 16, а въ зарядната ракла 44 снаряда. Освенъ това, всички 7·5-см. орждия се извадиха отъ полковетѣ и оставиха за резервнитѣ батареи, а вместо тѣхъ, батареитѣ въ полковетѣ запрегнаха 8·7-см. орждия.

Офицеритѣ, фелдфебелитѣ и подофицеритѣ въ артилерията бѣха въоръжени съ сабли, револверъ Смитъ-и-Весонъ, а редицитѣ — само съ сабли. Презъ 1902 година канониритѣ въ полкната артилерия бѣха въоръжени съ карабини Манлихеръ образецъ 1890 година.

Презъ 1903 година бѣ приетъ бездимниятъ барутъ за полкната и за карабината Манлихеръ. Същата година офицеритѣ въ полкната армия се превъоръжиха съ пистолета „Парабелумъ“ (калибъръ 9 мм.¹⁾), начална скоростъ 330 метра, тежина 915 гр., куршумъ 8 гр., магазинътъ събира 8 патрона).

Когато се изработиха скорострелнитѣ орждия, въ военната свѣтъ се поде гореща печатна борба между партизанитѣ и германската система орждия съ ускорена стрелба и французската система скорострелни орждия. Въ България, както показаха войнитѣ, артилерийскитѣ висши офицери твърде силно разрешиха въпроса, като приеха по-добрата французката система. Превъоръжението започна отъ тежката артилерия и именно: презъ 1904 година се прие 15-см. гаубица съ ускорена стрелба система Шнайдеръ (тежина на тѣлото съ затвора — 760 кгр., на позицията — 1950 кгр., запрегната — 2600 кгр., дължината на тѣлото — 12 калибра, бойниятъ спирачъ — хидропневматически, най-голѣма начална скоростъ 260 метра; жгълъ на възвишение $\left\{ \begin{smallmatrix} +45 \\ -5 \end{smallmatrix} \right.$, стрѣля съ обикновена и фугасна граната и съ шрапнелъ, всѣки отъ тѣхъ тежи по 40 кгр.).

¹⁾ Една малка частъ — първата доставка — е отъ калибъръ 7·6 мм.

най-голѣма далечина е 6,500 метра; въ предника се носятъ 5 снаряда, а въ зарядната ракла — 20. Въ крепостнитѣ батальони се дадоха 30 гаубици. Презъ 1905 и 1906 години всички батареи отъ полската и отъ планинската артилерия се превъоръжиха съ 7.5-см. с. с. орждия отъ сжщата система (витловъ затворъ, хидравлически спирачъ, тежестъ на тѣлото съ затвора 380 кгр., а на орждието — на позиция 1050 кгр.; дължина 32 калибра, бразди 24; повдигателенъ механизъмъ — зжбчата джга, жгълъ на лафета $\left\{ \begin{smallmatrix} +5 \\ -16 \end{smallmatrix} \right.$; начална скоростъ 500 метра, най-голѣма далечина 6,000 м.; стрѣля съ шрапнелъ и съ бризантна граната, които тежатъ по 6.5 кгр.; куршуми въ шрапнела 310 по 10 гр.; при орждието се возятъ 38 снаряда, а въ зарядната колà — 98, батареята вди съ себе си 332 снаряда; орждието е снабдено съ щитъ, дебелъ 4.75 мм.; теглото на запрегнато орждие е 1760 кгр.).

Планинскитѣ с. с. орждия бѣха две системи — Крупъ и Шнайдеръ. Круповското тежи 105 кгр., а на позиция — 410 кгр.; бразди 28; жгълъ на мѣрене $\left\{ \begin{smallmatrix} +15 \\ -10 \end{smallmatrix} \right.$; начална скоростъ 330 м.; стрѣля съ шрапнелъ и съ бризантна граната, които тежатъ по 5.100 кгр., числото на куршумитѣ 200 по 10 гр. Отъ тази система орждия имаше 14 батареи, или 56 орждия. Системата Шнайдеръ е сжщо като Круповското, съ тази разлика, че затворътъ му е витловъ. Отъ тази система имаше деветъ четириорждейни батареи, или 36 орждия.

Около брѡя на орждията въ батарея се водѣ дълго време споръ. Съ приемането скорострелната артилерия, приеха се и четириорждейнитѣ батареи. Презъ годинитѣ на „сгжстенитѣ щатове“, обаче, Парламентарната комисия, председателствуванa отъ подполковника о. з. Искровъ, предлагаше, за економия въ бюджета, шесторждейни, намѣсто приетитѣ вече четириорждейни с. с. батареи. Но ржководещитѣ военни кржгове не се съгласиха, и отлагаха въпроса, докато ни завари войната.

Съ превъоръжжението съ скорострелна артилерия, се въведе въ употрѣбление и бездимниятъ барутъ въ артилерията.

Презъ 1908 година бѣха приети въ армията картечницитѣ система „Максимъ“; формираха се картечни взводове при всички пехотни и конни полкове, а въ надвечерието на войната ги направиха картечни роти (бойна скорострелностъ 450 изстрела, а механическа — 500 изстрела въ минута; начална скоростъ — 620 метра; охладителъ съ четири литра вода; стрѣля, безъ да се долива или безъ да се мѣни цевъта, 3000 изстрела; тежина съ пълненъ охладителъ — 22 кгр.; тежина на лафета — 24.5 кгр.; тежина

на цълата картечница—46·5 кгр.; пълнителят—платнена лента—събира 250 патрона; една цевъ издържа 20,000 изстрела; първата доставка бѣха съ лафетъ-шейна и безъ щитове, а втората презъ 1910 година — бѣха съ триножникъ и щитове.

Висшиятъ воененъ съветъ реши още въ началото на 1909 г. да се формиратъ три кадрови полски с. с. гаубични батареи, една въ инспекционна областъ. Обаче, тѣ се формириха едва 1-и януарий 1911 година. Една отъ причинитѣ, за да се забави доставката на тѣзи гаубици, бѣше и спорътъ за тѣхния калибъръ. Едни предпочитаха подвижността и настояваха за по-малкъ калибъръ — 10·5 см., други отдаваха по-голѣмо значение на разрушителното действие и поддържаха калибъръ отъ 12 см.; защото имаше сведения, че нѣкои отъ укрепленията въ Одръ сж бетонирани. Доставиха се 36 полски 12-см. гаубици (тѣ сж съ затвора — 417 кгр., на позиция — 1370 кгр., а запрегната — 2150 кгр.; дължина — 13 калибра; боенъ спирачъ — хидропневматически; най-голѣма начална скоростъ — 330 метра; жгълъ въ възвишение $\pm 43^\circ$; стрѣля съ шрапнелъ и съ фугасна граната, която тежатъ по 20·650 кгр.; шрапнелътъ има 565 куршума; въ пехотника се возятъ 10 снаряда, а въ зарядната ракла — 24; щитътъ е дебелъ 4 мм.).

Следнитѣ таблици показватъ състоянието на въоръжеността въ надвечерието на мобилизацията:

Сабли:

Кавалерийски, артилерийски и гвардейски	Морски палаши	Тесаци, руски образецъ
17,218	561	1,719

Пехотно огнестрелно оръжие:

Видъ на оръжието	Количество	Патрони
8 мм. картечници въ пехотата и въ конницата	232	186,973
Пушки Манлихерови пехотни	269,709	
Пушки Манлихерови-карабини	9,256	22,400
Пушки пехотни бердани и драгунски	51,528	
Пушки кринки	12,925	2,750
Револвери Смитъ и Весонъ	1,508	250
Пистолети Парабелумъ	4,450	450

Орждия:

	Орждия	Гранати	Шрапнели	Картечи
8·7-см. не с. с. полски	306	56,056	93,621	2,532
7·5-см. не с. с. полски	78	17,294	24,009	1,563
7·5-см. с. с. полски	324	65,152	253,974	26,675
7·5-см. не с. с. планински	54	11,692	14,333	930
7·5-см. с. с. планински	92	12,611	79,138	—

	Орждия	Обикновени гранати	Торпедни гранати	Шрапнели	Шрапnelни патрони	Торпедни патрони	Шрапnelни гранати	Картечи
12-см. не с. с. полски гаубици . .	30	5,439	8,930	9,459	—	—	—	—
12-см. с. с. полски гаубици	36	—	—	—	7,086	10,350	—	—
15-см. Д/30 крепостно-обсадни . .	14	5,172	—	5,045	—	—	—	—
15-см. Д/12 с. с. обсадни гаубици .	24	6,293	9,545	4,322	—	—	—	—
12-см. Д/30 крепостно-обсадни . .	12	5,093	—	2,715	—	—	—	—
12-см. Д/28 обсадни	24	9,851	—	5,378	—	—	—	—
12-см. Д/25 обсадни	6	1,209	—	749	—	—	—	—
24-фунтови кжси и дълги	17	4,562	—	—	—	—	4,263	—
6-дюймови медни мортири	12	4,691	—	—	—	—	—	—
9-фунтови	49	11,746	—	9,597	—	—	—	463
57-мм. с. с. куполни орждия	30	8,249	—	17,945	—	—	—	8,864
10-фунтови Армстронгъ	1	149	—	499	—	—	—	149

Картечници въ крепостнитъ батальони:

	Картечници	Патрони
Десетцевни Нобель	8	78,500
Шестцевни	4	40,000
Максимъ-Норденфелдъ	1	8,500
Школа	1	10,000
Хочкисъ (германски образецъ)	1	—
Максимъ (русски образецъ)	1	—

Отъ сравнението на тази таблица със таблицата за щатната численост на мобилизираната армия (стр. 125) се вижда, че въоръжението е било недостатъчно. Манлихерови пушки имаше само за Действащата армия. Опълчението, допълняващите части, както и новите формирования тръбваше да се въоръжатъ със бердани, които бѣха вече остарѣло оружие, и дори със кринки и пакъ не стигаха. За македонцитѣ-доброволци се събираше оружието отъ убититѣ и отъ раненитѣ. Карабинитѣ така сѣщо бѣха недостатъчни, и за това нѣкои части отъ инженернитѣ войски заминаха безъ оружие, и се въоръжаваха презъ течение на войната. Пистолетитѣ Парабелумъ така сѣщо не достигаха, частъ отъ недостига се попълни съ остарѣлия револверъ Смитъ и Весонъ, но, при все това, пакъ нѣкои отъ чиноветѣ, на които се полагаше пистолетъ, заминаха само съ сабли. Нѣкѣде попълниха недостига си съ реквизирани револвери, разни системи. Патронитѣ така сѣщо бѣха недостатъчни: падаха се по 700 патрона на Манлихерова пушка и на карабина, като не се смѣта нито единъ патронъ за картечницитѣ.

Полската артилерия — 920 орждия — не достигаше приетата тогава съразмѣрност — 4 орждия на 1000 пехотинеца. При това половината отъ тѣзи орждия бѣха нескорострелни и неприспособени къмъ новия начинъ на стрелба. Тежката полска артилерия бѣше слабо застѣпена. Най-после, отъ полскитѣ орждия се запрягаха само 860, отъ които 452 бѣха скорострелни.

Обсадниятъ паркъ, съ който разполагаха крепостнитѣ батальони — 109 орждия, по-голѣмата частъ остарѣли, — бѣше недостатъченъ за обсадата на силна крепостъ. Презъ 1910—1911 години Щабътъ на армията, заедно съ Артилерийската инспекция, бѣ проучилъ въпроса и избралъ калибра за набавяне на единъ модеренъ обсаденъ паркъ отъ 300 орждия, обаче, кредитъ не се отпусна.

Снарядитѣ така сѣщо бѣха недостатъчни. Общата сума на снарядитѣ за полската артилерия, безъ картечитѣ, възлизаше на 669,144, или приблизително по 727 снаряда на орждие. Крепостната артилерия имаше всичко 59,343 снаряда, или сѣдно по 550 снаряда на орждие.

Изобщо, войската не бѣше снабдена съ достатъчно и добра артилерия, особено обсадна.

Недостигътъ на оружието се съзнаваше. Малко преди обявяването на войната Македоно-одринската революционна организация предложи услугитѣ си да организира 15,000 боеца, но за тѣхъ нѣмаше оружие. Министерството на войната сключи

една покупка въ Германия, но Германското правителство не разреши износа на пушките. Министерството, обаче, успѣ да купи 15,000 пехотни Манлихерови пушки и 10,000 Манлихерови карабини и да въоръжи съ тяхъ както македонцитѣ, така и инженернитѣ войски.

Облѣкло. Българската войска запази дълго време онова облѣкло, което наследи отъ руската армия; то се отпускаше съгласно „Врѣменнитѣ правила за отпуцане облѣкло, обуца и пари на войската“ отъ 1880 година.

Въпросътъ за облѣклото се разглежда отново въ „Положението за стопанството въ войската“ отъ 1890 година¹⁾. Въ него, обаче, облѣклото остава сжщото; войникътъ, освенъ шинелъ, има три вида облѣкло: парадно — мундиръ и панталонъ отъ сукно и коженъ калпакъ, обикновено — куртка, панталонъ и фуражка отъ шаякъ и лѣтно — лѣтна риза и панталонъ отъ платно. Освенъ това, къмъ облѣклото се отнасятъ: ботуши, вратовръзка, долни ризи, долни гащи, кърпа за лице, ржавици, навуца и качулка.

Облѣклото се дѣли на първосрочно и второсрочно, Първиятъ срокъ облѣкло съставя неприкосновенъ запасъ, и се пази въ складоветѣ на частитѣ, а вториятъ срокъ — е даденъ на ръце за употреба.

За офицеритѣ, споредъ „Правилата за формата на облѣклото за генералитѣ, щабъ и оберъ-офицеритѣ“, има парадна, празнична и обикновена форми. Парадната състои отъ калпакъ, мундиръ съ еполети, кушакъ, кжсъ панталонъ съ ботуши или дългъ — съ чепици; обикновената форма — мундиръ съ погони, кушакъ, калпакъ или фуражка, кжсъ или дългъ панталонъ; въ строя офицеритѣ се обличатъ като войниците — съ ботуши²⁾. Облѣклото на войниците се отпуска отъ Министерството на войната въ готовъ видъ или въ материалъ и пари, а частитѣ сами го изработватъ.

Презъ 1893 година се гласува „Законъ за собственото облѣкло, съ което трѣбва да се явяватъ новобранцитѣ при повишване на служба“. Споредъ него, новобранцитѣ сж длъжни да се явятъ съ две долни ризи, две кърпи за лице, а всички вой-

¹⁾ Отдѣлъ Вещево доволствие; гл. I.

²⁾ Вънъ отъ строя и на домашно учение се разрешава носене на българка (сюртукъ), а лѣтно време, намѣсто мундиръ, въ строя и вънъ отъ него, — кителъ. За служебна форма не се говори; за дежурство и караулъ се опредѣля шарфъ.

ници отъ Резервната армия, когато се викатъ на обучение трѣбва да се явятъ съ следнитѣ вещи: две долни ризи и гащи, кърпа за лице, чифтъ нови царвули, шаячена горна дреха, шаяченъ панталонъ и платнена торба; тѣзи дрехи войнитѣ трѣбваше да иматъ постоянно готови у дома си.

Контролътъ върху изпълнението на този Законъ се възлагаше върху общинитѣ.

Законътъ не можѣ да се приложи, и на следната година бѣ отмененъ.

„Положението за домакинството въ войската“ отъ 1899 година, като замѣни „Положението за стопанството“ отъ 1890 година не внесе никакво сжществено измѣнение въ формата и въ цѣнната ставка на облѣклото.

Презъ 1900 година отново се въведе промѣна въ облѣклото на войнитѣ и на офицеритѣ — отстъпка предъ всеобщо стремежъ къмъ практичностъ и економия. Фуражката все повече избутоваше калпака, който се нѣси сѣмо зиме на парадни вицмундирътъ и кителътъ замѣстиха мундира — на служба въ строя; освенъ на паради, разрешава се да се носи винаги вицмундиръ, намѣсто мундиръ.

За войнитѣ мундирътъ и сукнениятъ панталонъ сж изхвърлени; оставиха се само за шефскитѣ части и за конницата. Военникътъ се облича винаги съ куртка и панталонъ отъ шаяченъ защитенъ цвѣтъ или съ лѣтно облѣкло. На парадъ военникътъ замѣняше само фуражката съ калпакъ и то сѣмо презъ зимния сезонъ.

Презъ 1905 година се направи друга стъпка къмъ опростяване на формата. Твърде много повлия въ това отношение идеята за защитния цвѣтъ, която бѣше обвзела тогава военния свѣтъ. Въведе се за всички офицери въ армията куртка, която се носи при домашната и служебнитѣ форми, при полските учения, походи и маневри. Куртката бива зимна, отъ зеленикавъ цвѣтъ, и лѣтна, сива, по цвѣта на лѣтната риза на войнитѣ. Цвѣтътъ на китела и на лѣтната фуражка така сжщо сж изменени отъ бѣлъ на сивъ.

Зимната парадна форма на офицеритѣ остава сжщата и лѣтната състои отъ лѣтна фуражка, кителъ съ погони, шарфъ, панталонъ и ботуши. За войнитѣ парадната форма остава установената презъ 1900 година.

Домашната форма, както за офицеритѣ, така и за войнитѣ е произволна, и се състои отъ всички дрехи, които

потрѣбаватъ презъ сезона: мундиръ, вицмундиръ, сюртукъ, куртка, кителъ, лѣтна риза и др.

На генералитѣ и на щабъ-офицеритѣ се разреши вѣнъ отъ служба да носятъ Николаевско палто, а на всички офицери, освенъ на прегледи и паради, се разрешава, намѣсто шинелъ, да обличатъ мушами или да намѣтатъ пелерини.

Въ Флота парадната форма на офицеритѣ е съ чепици и вълъгъ панталонъ, а, освенъ това, зимната е съ трижгълка, намѣсто калпакъ.

Парадната и служебната форми на моряцитѣ е: фуражка, бланка, дълъгъ панталонъ, плетена тѣлесна риза, чепици и ржавици.

Изобщо, малко-помалко фуражката съвсемъ измѣсти калпака, а куртката — мундира.

За обувки на краката при походната и служебната форми, освенъ въ Флота, предвиждаше се, както за офицеритѣ, така и за войницитѣ винаги ботуши, но тъй като по бюджетни причини не можѣ да се складира потрѣбниятъ запасъ, отъ друга страна, добритѣ резултати отъ царвудитѣ презъ Сръбско-българската война повлияха така, че още презъ 1898 година бѣ предвидено войникътъ да носи въ раницата си единъ чифтъ царвули.

Презъ 1906 година бѣ издадено строго-повѣрително „Положение за имуществото, обоза, носимия и возимия запаси за военно време“. Въ него сж изброени всички вещи отъ облѣклото и снаряжението, потрѣбни за военно време, като е посочена и максималната имъ тежестъ:

И по редъ	Облѣкло	Брѣя на войникъ	Тегло въ кгр.
1	Шапка (фуражка или калпакъ)	1	0·200
	Шинелъ	1	3·400
	Куртка или мундиръ	1	1·400
	Панталонъ	1	0·900
	Ботуши (дето има)	1	1·700
	царвули чифта (дето нѣма ботуши)	2	1·100
	Навуца вълнени чифта	1	0·700
	Качулка (само зиме)	1	0·300
	Ржавици (само зиме) чифта	1	0·100
	Вратовръзка	1	0·630
	Бѣлъ чохълъ за фуражката	1	0·050
	Лѣтна риза	1	0·400
	Долна риза	1	0·300
	Долни гащи	2	0·480
Партенки чифта	1	0·170	

Или всичко войникътъ носи облѣкло, когато е съ ботуши 10·130 кгр., а, когато е съ царвули, — 9·530 кгр.; лѣтно време трѣбва да се спадне тежестъта на качулката и на ржкавицитѣ които не се носятъ.

Парадното сукнено облѣкло, докато съществувахе, се различавахе въ разнитѣ родове войски. Въ пехотата то бѣше черно съ черно приборно сукно и жълти копчета; въ артилерията — тъмно-зелено, съ черно приборно сукно и жълти копчета; въ инженернитѣ войски — черно, съ черно приборно сукно и бѣли копчета, и въ конницата — тъмно-синьо, съ червено приборно сукно и бѣли копчета. Полковетѣ се различаваха единъ отъ другъ по нумерата върху погонитѣ (нараменнитѣ). Тѣ бѣха червени съ нумера на полка: въ пехотнитѣ и артилерийскитѣ части — жълтъ, а въ коннитѣ и инженернитѣ — бѣлъ. Всѣка шефска часть имаше приборно сукно отъ особенъ цвѣтъ.

Когато, обаче, сукнената парадна форма бѣ изхвърлена тогава между разнитѣ родове войски и между частитѣ отъ всѣкъ родъ войска остана само казаното различие въ нараменнитѣ което бѣше крайно недостатъчно.

Идеята да се облѣче войската съ облѣкло отъ защитенъ цвѣтъ отдавна бѣ усвоена отъ военнитѣ власти. При това преобличането на армията съ този видъ облѣкло не бѣше трудно защото шинелитѣ, шаяченитѣ куртки и панталонитѣ бѣха отъ този цвѣтъ още отъ съществуването на българската войска. Обаче, отъ кжсогледо скжперничество, войската не бѣ снабдена съ потребното количество облѣкло. При мобилизацията на частитѣ отъ войницитѣ, особено на резервнитѣ части, бѣ дадено старо цвѣтно, парадно облѣкло; нѣкои части допълниха облѣклото съ цвѣтно, парадно облѣкло отъ конницата, отъ Военното училище и др.; най-после, имаше войници съ собствено облѣкло. Облѣклото на офицеритѣ се различавахе ясно отъ войнишкото по приборното сукно на фуражкитѣ. Формата не даваше признаци отъ които би могло съ единъ погледъ да се опредѣли всѣкъ войникъ отъ коя часть е — обстоятелство, което е крайно необходимо за запазване дисциплината въ голѣми маси, и което се отрази твърде зле върху морала на войската. Отъ друга страна, защитниятъ цвѣтъ не даде очакваната защита, защото не всички бѣха съ дрехи отъ него.

Облѣклото се отпускаше на частитѣ въ ежегоденъ процентъ, отъ който трѣбваше да обличатъ войницитѣ и да обра

зуватъ неприкосновенъ запасъ за мобилизация. Обаче, въпрѣки голѣмата економия въ частитѣ презъ мирновременнитѣ години, отъ дребнаво скъперничество, предизвикано отъ демагогски съображения, частитѣ нѣмаха необходимото облѣкло.

Презъ мартъ 1911 година, когато кабинетътъ на Гешовъ пое управлението, въ войсковитѣ складове имаше всичко: ботуши 40,000, шинели 188,000, куртки 170,000, панталони 145,000, платница 140,000.

Количеството на другитѣ вещи бѣше още по-малко. Отъ бившето правителство новото наследи само единъ кредитъ отъ около 3,000,000 лева за коне и ботуши. Презъ лѣтото Правителството бѣше зето съ Великото народно събрание, пѣкъ и времената бѣха спокойни. Едва на есенъта, подъ впечатлението на Турско-италианската война, Народното събрание започна да гласува кредити за военни нужди. Обаче, тѣзи кредити не можеха да бждатъ голѣми, защото Великитѣ сили, за да ограничатъ разширението на Турско-италианското стѣлкновение, не позволяваха сключването заемъ въ Европа. Народното събрание се ограничи да разреши кредити само отъ сумитѣ, съ които разполагаше, а тѣ бѣха около 20,000,000 лв. излишеци отъ бюджетитѣ за 1910 и 1911 години, и 10,000,000 лв. предполагаемъ излишекъ отъ 1912 година, или всичко 30,000,000 лв., освенъ наследенитѣ отъ бившия кабинетъ около 3,000,000 лева. Когато за попълване на недостига само до 350,000 комплекта облѣкло, бѣ потрѣбна двойно по-голѣма сума, и то безъ да се смѣта въоръжението. Колкото войната приближаваше, толкова Правителството и Народното събрание ставаха по-щедри. За съжаление, времето бѣше ограничено (отъ ноемврий 1911 година, когато се гласуваха кредити, до 17-и септемврий 1912 година). При тѣзи условия, твърде трудно бѣше да се снабди войската съ всичко необходимо. При все това, направи се възможното. Въ надвечерието на мобилизацията недостигътъ бѣше значително намаленъ; споредъ протокола, съставенъ въ Военния съветъ на 16-и септемврий, когато бѣ взето решение България да воюва, той възлизаше на: шинели 135,000, куртки 130,000, панталони 145,000, фуражки 85,000, платница 165,000, ботуши 233,000, разно инженерно имущество, телеграфни и телефонни апарати, прожектори, автомобили и др. за 800,000 лева.

При това бѣха поръжчани преди мобилизацията, и се очакваха да се получатъ: шинели 100,000, куртки 50,000, панталони 50,000, платница 100,000, ботуши 89,000.

Снарежение. Въ българската войска до Сръбско-българската война, по традиция, се съхраняваше руското снарежение отъ Русско-турската война.

Презъ 1892 година се опредѣли войнишкото снарежение въ военно време: заповѣдта, която опредѣляше вещитѣ отъ снарежението, нареждаше: началниците на дивизиитѣ да посочатъ де и какъ да се носятъ тѣзи вещи, докато се въведѣ ново снарежение.

Презъ 1898 година въпросътъ за войнишкото снарежение се уреди за цѣлата армия. Бойното пехотно снарежение се състои отъ: поясенъ ремъкъ съ лопусъ за ножа, две поясни и една презраменна паласки, съ 100 бойни патрона, окопни сѣчиво съ калѣфъ, ремъкъ и устна покривка на пушката, раница, старъ или новъ образецъ, съ вещитѣ, сухарна торба, ако раницата е отъ старъ образецъ, манерка за вода, платнище съ принадлежности, шинелно ремъче, двудневна дажба сухаръ и хлѣбъ, въ количество споредъ случая.

Въ раницата се носятъ следнитѣ вещи: една долна риза, едни долни гащи, единъ чифтъ навуца за ботушитѣ, кърпа за лице, две кърпи за носъ, ако е зимно време — качулка и ръкавици, торбичка съ принадлежности за пушката, торбичка съ игли, конци и копчета, торбичка съ гребенъ, огледало и сапунъ, торбичка съ четка и боя за обуца и кутийка съ лой¹⁾ за раницата; лъжица и кутийка съ соль.

Шинелтъ се носи сдипленъ, привързанъ върху раницата, а при стария образецъ — сдипленъ като бръмка, праметнатъ презъ лѣвото рамо.

Окопни сѣчива се даватъ на рота: 80 лопатки, 31 брадвички и 16 киркомотички; разпредѣлятъ ги поравно въ отдѣленията.

Презъ 1894 година Министерството на войната издаде повелителенъ „Приврѣмененъ табелъ за всичкото имущество, което се полага за една полска дѣйствуваща батарея“, а презъ 1900 година този табелъ бѣ замѣненъ съ „Щатъ и пжтно стѣкмяване на дѣйствуващата полска 8·7-см. и 7·5-см. батареи, шесторждеенъ съставъ, и за артилерийско отдѣление, въ трибатареенъ съставъ“.

Споредъ него, бойното снарежение на артилерията се състои отъ поясенъ ремъкъ съ лопусъ (за онѣзи, които носятъ тесакъ

¹⁾ Отъ всѣки двама, единиятъ носи четка за ботуши, а другиятъ — лой.

раницата съ вещитѣ, сухарна торба, манерка за вода платнище съ принадлежности, шинелно ремъче, двудневна дажба сухаръ (1200 грама) и хлѣбъ, въ количество споредъ случая.

Въ раницата има: долна риза, долни гащи, чифтъ царвули съ върви и навуца, чифтъ навуца за ботушитѣ; две кърпи за носъ, качулка, чифтъ ржавици; торбичка съ игли, конци и копчета; торбичка съ гребенъ, кърпа за лице и сапунъ; торбичка съ четка и боя за ботуши. Въ сухарната торба, освенъ сухаръ и хлѣбъ, има кутийка съ соль; кутийка съ консерви. Шинелтъ се носи както въ пехотата. Прислугата при орждията и при заряднитѣ колà привързва раницитѣ и шинелитѣ си на предницитѣ и на заряднитѣ колà. Сухарната торба се носи предметната презъ лѣвото рамо така, че виси надъ дѣсното бедро. Платницата се сгъватъ на предничния капакъ.

Всички, които сж на коне, намѣсто раници, иматъ кобурни торби и чемоданъ (вулия).

Презъ 1903 година се издаде новоизработениятъ „Щатъ и пжтно стѣкмяване на 7·5-см. планинска, шесторждейна батарея.“ Споредъ него, снаряжението е почти сжщото и тежи 7·820 кгр.

За конницата и за онѣзи артилеристи, които яздятъ на коне, намѣсто раници, презраменни паласки, окопно сѣчиво, шинелно ремъче и манерка за вода, иматъ портупей за сабля и темлякъ.

Споредъ повѣрителното Положение отъ 1906 година, пехотинецътъ носи въ военно време 27·945 кгр., отъ тѣхъ 16·790 кгр. сж облѣкло и снаряжение, 9·435 кгр. сж въоръжение (пушката, ножната и 150 патрона) и 1·720 кгр. сж храна.

Конникътъ отъ облѣклото и снаряжението носи върху себе си 13·900 кгр., отъ тѣхъ 8·710 сж облѣкло и снаряжение, а 5·190 кгр. сж въоръжение (карабина, сабля и 50 патрона); останалата частъ отъ казанитѣ вещи се носятъ върху седлото.

Войнишкото снаряжение се набавяше по сжщия начинъ, както и облѣклото. При обявяване на мобилизацията състоянието на войнишкото снаряжение стоеше по-зле, отколкото облѣклото. Но тъй като то можеше лесно да се набави или импровизира, недостигътъ не бѣше така чувствителенъ.

Положението за стопанството въ войската отъ 1890 година разглежда и конското снаряжение, къмъ което отнася: седло, мундшукъ и трензели, юздечка, хомоти, шпрунтове, потници,

попони, валтрапи, трокове, торби за зобъ, четки, скребници, фуражни аркани, сакви и др. Съ голъми подробности Положението описва конското снаряжение на офицеритъ, което бива два вида: парадно и походно.

Презъ 1895 година бѣ публикувано Описание на конската сбруя въ полската артилерия, въ което е описано и артилерийското конско снаряжение. Коньтъ се заюздява съ мундщукъ, а седлото се състои отъ дървенъ ленчикъ, два колана, две стремена, трокъ, кржговъ ремъкъ, нагръдникъ две кобурни торби, потникъ, попона, покривенъ коланъ.

Презъ 1900 година се издаде „Описание на конското снаряжение за офицерския яздитенъ конь“. Съ него се правятъ две нововъведения: 1) на английското седло сж прибавени отдолу отъ дветъ страни, по една възглавничка; съ това седлото се приближи значително къмъ войнишкото; 2) походниятъ мундщукъ е направенъ така, че може да служи и като мундщукъ и като юздечка, и като оглавникъ.

Пълниятъ комплектъ войнишко кавалерийско седло се състои отъ мундщукъ съ трензелка, нагръдникъ и седло. Седлото се състои отъ дървенъ или металически ленчикъ, отдолу съ възглавнички, а отгоре покритъ съ обработена кожа. Надъ предната лжка на седлото сж прикрепени две кожени торбички — кобури, а на задната — сж прикачени други две по голъми торби — дисаги.

Съгласно строго-повѣрителното „Положение за имуществото обоза, носимия и возимия запаси“ отъ 1906 година, къмъ конското снаряжение се отнасятъ следнитъ вещи:

Офицерско седло комплектъ, войнишко седло, оглавникъ, попона, трокъ, чесало, четка, торба за зобъ, сакви за зобъ, хомоти, самари, фуражно вжже (въ конницата), платнени кофари (въ конницата), наколѣнници обикновени (въ артилерията), теглички конски запасни (въ артилерията), ключове за хомотите (въ артилерията), камшици кжси, шлейки за двуколеснитъ зарядни ракли (въ артилерията), вулии (въ артилерията).

Вещитъ отъ конското снаряжение се отпускаха както облъжало, съ ежегодни суми за поддържането му и съ периодически отпуски на материали или готови предмети. Въ надвечерието на войната конското снаряжение бѣше, както качествено, така и количествено въ състояние по-лошо, отколкото войнишкото.

снарежение и облѣклото. Седла и сбруя едва имаше за строевитѣ части въ конницата и въ артилерията. Седла и сбруя за офицеритѣ и подофицеритѣ отъ пехотата, инженернитѣ войски и отъ всички видове обози и транспорти трѣбваше да се натъкмятъ презъ реквизиция. Отъ конското снарежение въ частитѣ, часть се давѣше въ складоветѣ, часть бѣ въ употребленіе, и бѣше доста износено. Реквизираното имаше нужда отъ сериозни поправки.

Попълване съ коне. Българската войска се снабдяваше съ коне отъ странство. За да се освободи Държавата отъ чуждата зависимостъ, още презъ 1883 година бѣ създаденъ Държавенъ конезаводъ въ Кабююкъ, при Шуменъ, който презъ 1887 год. бѣ закритъ. При все това, нуждата да се повишне мѣстното коневѣдство, за да може да се снабдява армията съ мѣстни коне, се съзнаваше, и затова се прибѣгна до друга мѣрка: реши се да се засили частното коневѣдство, като се създадатъ постоянни вътрешни пазари. Въ войската започнаха да предпочитатъ мѣстнитѣ коне предъ чуждитѣ. За тази целъ презъ 1887 година Министерството на войната объяви търгъ за доставка на 500 мѣстни коня, обаче конкуренти не се явиха. Министерството се принуди да изпрати комисия, която да купува коне по панаиритѣ въ Ески Джумая (Търговище) и другаде. Резултатитѣ бѣха съвсемъ незадоволителни. Главната причина за това бѣше голѣмиятъ ръстъ, който се искаше отъ конетѣ за войската (1.45 м. за впрѣгатнитѣ и 1.48 м. за яздитнитѣ).

Опитътъ за насърчение частното коневѣдство се продължи; отъ една страна, окръжнитѣ постоянни комисии започнаха да купуватъ породисти жребци за разплодници; отъ друга, намали се ръста на конетѣ на часть отъ конницата. Тѣй като дивизионната конница, обикновенно, се предназначава само за разнавяване и за ординарческа служба, а не и за масови атаки, Министерството на войната реши тя да се попълва само отъ мѣстни коне, на които минималниятъ ръстъ бѣ намаленъ до 1.40 метра.

Презъ 1892 година, по инициативата на Министерството на финанситѣ, прие се „Законъ за складоветѣ за жребци и конезавода въ княжество България“.

Споредъ този Законъ, конезаводътъ служи да произвежда жребци за подобрене на расата по два начина: чрезъ подборъ

отъ мѣстната раса и чрезъ кръстосване съ чужди благородни раси. Въ Закона се предвижда награда отъ 100 до 300 лева на жребецъ, добъръ за разплодникъ. Грижата за подобрене на конската порода, споредъ Закона, се възлага на особения Върховенъ съветъ.

Конезаводътъ, подъ ведомството на Министерството на търговията и земледѣлието, се устрои пакъ въ Кабююкъ, близо Шуменъ, презъ 1894 година. Върховниятъ съветъ начерта следната програма: главна целъ на грижитъ за подобрене на расата е да се произвеждатъ леки впрѣгатни и яздитни коне за войската, а второстепенна целъ е производството на коне за земледѣлието и индустрията. Подобрието да става: 1) чрезъ подобрене мѣстната порода, като се кастриратъ негодните жребци; 2) чрезъ покупка отъ странство породисти разплодници; и 3) най-после, чрезъ конкурси и награди.

Презъ 1901 година Складътъ за жребци „Клементина“, близо гр. Плъвенъ, се обърна на Държавенъ конезаводъ, изключително съ мѣстни подобрени кобили отъ Кабююкъ. Той бѣ подъ ведомството на Министерството на земледѣлието.

Презъ 1895 година бѣ направенъ отъ Министерството на войната и другъ опитъ. Разреши се да се случатъ по 10 кобили въ всѣки артилерийски и коненъ полкъ за добиване приплоски. И този опитъ, обаче, не се повтори.

Тъй като най-важната причина за малкия ръстъ на мѣстните коне бѣше раното имъ употребление на работа, предизвикано отъ економически съображения, презъ 1897 година по инициативата на Министерството на търговията и земледѣлието въ съгласие съ Министерството на войната, се гласува особения Законъ, по който при държавните заводи и складове за жребци се създадоха особени ремонтни конски депа. Отъ стопанитѣ се купуваха малки кончета, които се отглеждаха въ казанитѣ дѣтдокато стигнатъ ремонтна възраст. Всѣка година особена военна комисия обикаляше всѣка дивизионна областъ и купуваше коне за войската и кончета за депата.

Освенъ това, въ Закона за въоръженитѣ сили отъ тая година сж предвидени по единъ ремонтенъ ескадронъ въ всѣкъ коненъ полкъ, но тази статия на Закона не се приведе въ изпълнение. Отъ ремонтнитѣ депа се формира само това полкъ с. Гурмазово (Божурище).

Отъ артилерията, планинскитѣ части винаги се комплектуваха съ мѣстни коне. Но къмъ това време — 1900 година — започнаха да се намиратъ коне и за полската артилерия.

Презъ 1903 година се формираха шесть дивизиона конница, която се комплектуваше само съ мѣстни коне; откриха се още три ремонтни конски депа: въ Кабююкѣ, Кара Бунарѣ и при Плъвенѣ, и третѣ подѣ ведомството на Министерството на войната. Сжщата година бѣ гласуванъ особенъ „Законъ за снабдяване армията съ коне въ мирно и въ военно врѣме“.

Този Законъ даде голѣмъ тласъкъ на коневѣдството въ България. Споредъ този Законъ, снабдяването на армията въ мирно и въ военно време съ коне става чрезъ: а) купуване възрастни коне въ страната и отъ странство; б) откриване ремонтни депа при чифлицитѣ на държавнитѣ конезаводи и складове съ жребци и тамъ, дето се намира за нужно; в) купуване и раздаване безплатно въ условна собственост коне и кобили; г) реквизиционенъ начинъ; д) откриване при единъ отъ сжществуващитѣ конезаводи на Министерството на търговията и земледѣлието едно отдѣление за развъждане офицерски полукръвни и чистокръвни коне. Споредъ сжщия Законъ, Министерството на войната купува всѣка година нужното количество коне за подновяване конския съставъ на армията, въ размѣръ най-малко 8% отъ щатното имъ число. Купуването на конетѣ става въ страната, а само недостигътъ имъ — отъ странство. Дивизионната конница и планинската артилерия се снабдяваха само съ мѣстни коне, съ ръстъ за първата не по-малко отъ 1'42 м. и за втората — 1'36 метра. За полската и крепостната артилерия, коннитѣ полкове и за обоза въ частитѣ ръстътъ на мѣстнитѣ коне не може да бжде по-малкъ отъ: 1'46 м. за артилерията и за обоза, 1'48 м. — за конницата.

Министерството на войната, споредъ сжщия Законъ, открива при чифлицитѣ на държавнитѣ конезаводи и складоветѣ съ жребци и тамъ, дето намѣри за нужно, военни ремонтни депа за отгледване и подготвяне за военна служба млади мѣстни кончета, произходящи отъ породисти жребци, годни за служба въ конницата и въ артилерията и на възраст отъ една година и половина нагоре. За тѣзи кончета се плаща отъ 200 лева нагоре.

За улеснение снабдяването на артилерията въ военно време съ коне, Министерството на войната купува отъ странство всѣка година най-много до 500 коня, на възраст отъ 4 до 6 години,

които раздава на населението бесплатно, въ условна собственост. Една трета отъ общия съставъ на тѣзи коне трѣбва да бждатъ кобили. Земледѣлцитѣ, които получаватъ коне бесплатно въ условна собственост, трѣбва да притежаватъ работна земя отъ 100 декара нагоре и да дадатъ достатъчна материална и морална гаранция за гледането и пазенето на конетѣ. Срокътъ на условната собственост е петъ години, следъ което конетѣ ставатъ пълна собственост на лицата, които сж ги получили и гледали. Износътъ въ странство на такива коне е запретенъ. Приплодитѣ, които се добиватъ отъ кобилитѣ презъ траенето на условната собственост, сж пълна собственост на лицата, на които сж били повърени кобилитѣ.

Всички тѣзи мѣрки на казания Законъ подтикнаха коневѣдството дотамъ, че издадениятъ презъ 1905 година отъ Министерството на войната „Правилникъ за прилагане Закона за снабдяване армията съ коне отъ 1903 година“ препоръчва армията да се попълва съ мѣстни коне, и, само въ случай на недостигъ, се купуватъ отъ странство. Споредъ сжщия Правилникъ, ремонтнитѣ коне и кончета за депата се купуватъ въ България отъ особени комисии, по една отъ всѣка дивизионна област. Правилникътъ прави една малка корекция на минималния ръстъ, като предвижда коне и за полската артилерия съ височина отъ 1'48 м. нагоре.

Бракуването на конетѣ се извършва въ всѣка частъ отъ особена комисия, която преглежда представенитѣ за бракуване коне и решава: кои коне сж абсолютно негодни и кои — за обзавеждане. Описитѣ на бракуванитѣ коне въ всѣка частъ се представятъ на Министерството на войната, което ги изключва. Отъ 1900 година, обаче, това право — да изключватъ бракуванитѣ коне — се предостави на началницитѣ на дивизионнитѣ области. Бракуването се извършваше споредъ „Инструкцията за бракуване дивизионно-строевитѣ коне“ отъ 1887 година.

Всички конни, артилерийски и висши пехотни и генералщабни офицери, до ротнитѣ командири включително, бѣха длъжни да иматъ собствени коне; освенъ това, кавалерийскитѣ, артилерийскитѣ и генералщабнитѣ офицери трѣбваше да иматъ и единъ правителственъ офицерски конь. Офицеритѣ си купуватъ собствени коне отъ пазара. Министерството на войната се негърбваше да достави такива отъ чужбина за смѣтка на офицеритѣ. Комисиитѣ всѣкога не бѣха щастливи въ покупкитѣ, и —

желеше да се угоди на вкуса на всички. Презъ 1893 година Министерството на войната се отказа да доставя коне, като задължи офицеритѣ да си доставятъ сами коне въ опредѣленъ срокъ. За младшитѣ офицери*) отъ всички родове войски не бѣше задължително да иматъ собствени коне. Споредъ „Положението за стопанството въ войската“, собственитѣ коне сж задължителни само за офицери, които получаватъ заплата 4,800 лева и повече годишно — отъ капитанъ, ротенъ командиръ, нагоре. Министерството на войната доставя конетѣ съ „офицерски капиталъ“, образуванъ отъ ежемесечни удържки отъ заплатитѣ на офицеритѣ, които трѣбва да иматъ собствени коне.

Презъ 1905 година бѣ прието ново „Положение за собствено правителствено-офицерскитѣ коне“. Споредъ него, само офицеритѣ отъ конницата се задължаватъ да иматъ собствени и правителствено-офицерски коне. На тѣзи офицери се дава добавъчно възнаграждение 25 лева месечно. Конетѣ се купуватъ отъ капиталъ, образуванъ отъ месечнитѣ удържки отъ заплатитѣ на офицеритѣ, въ размѣръ 25 лева.

Споредъ Закона за снабдяване войската съ коне въ военноемъ мирно време отъ 1903 година и Правилника за прилагането му отъ 1905 година, войската въ време на война се снабдява съ покупки отъ странство, съ прибиране даденитѣ въ условна собственостъ коне, които въ продължение на първитѣ петъ години сж на разположение на военнитѣ власти, и, най-после, съ реквизиция.

До 1893 година реквизицията на коне се извършваше съвременно традициитѣ, оставени отъ турцитѣ, и по правилата, приети въ руската армия. Презъ 1893 година бѣ вотиранъ „Законъ за реквизицията“, споредъ който въ време на война или при пълна или частична мобилизация на войскитѣ, както и при съсредоточаването на войски, Правителството може да си набави временно или за безвъзвратно употребление по реквизиционенъ начинъ коне, мулета, волове, биволи и магарета. Прилагането на Закона, обаче, се уреди едва презъ 1898 година съ Правилника за реквизиране коне, мулета и впрѣгатенъ добитъкъ за войската въ случай на мобилизация“.

Презъ 1904 година се въведе временно „Проекто-правилникъ за провѣрка на конетѣ въ мирно време и за реквизирането имъ случай на мобилизация“.

*) Подъ „младши офицери“ се разбиратъ взводнитѣ командири.

Началникътъ на военното полково окръжие съставя списъци по общини на стопанитѣ: а) на конетѣ, мулетата, магаретата и самаритѣ; б) на колѣта; в) на впрѣгатния добитѣкъ. Освенъ постоянния контролъ, отъ началника въ всѣко военное полково окръжие се назначава всѣки две години комисия, която провѣрява конетѣ, мулетата и др. въ окръжието и списъцитѣ и сметкитѣ, които се водятъ за тѣхъ.

Въ всѣка община комисията преглежда конетѣ и отдѣленегоднитѣ, на които прави списъкъ. Годнитѣ коне комисията разпредѣля и съставя списъци, като се ръководи отъ нормата за минималния ръстъ за артилерийски коне 1'44 м., за коннитѣ полкове — 1'46 м., за дивизионната конница — 1'40 м. и за обоза и товарни — до 1'35 метра. Въ списъцитѣ комисията вписва и стойността на конетѣ. По тѣзи списъци въ щаба на окръжието съставятъ сведения, на основание на които въ щаба на бригадата разпредѣлятъ коя община колко и какъвъ добитѣкъ ще даде, за да се изпълни нарядътъ, опредѣленъ отъ щаба на дивизионната областъ; съставя и списъцитѣ на конетѣ, които ще се реквизираатъ и въ коя частъ ще се предадатъ въ случай на мобилизация.

Щомъ се получи заповѣдта за мобилизация, кметътъ събира всичкия добитѣкъ, подлежащъ на реквизиция, провѣрява животнитѣ по списъка и ги изпраща въ частитѣ, за които са опредѣлени, като назначава на всѣки три коня по единъ водачъ отъ опълчението II призивъ или младежи отъ 16 до 20 години. На водачитѣ на конетѣ за всѣка частъ се назначава старши, който носи списъка на конетѣ и маршрута за движението имъ.

Ако кметътъ, нѣкой отъ общинския съветъ или стопанинъ укриватъ или подмѣнятъ добитѣкъ, началникътъ на военното полково окръжие имъ налага предвидената въ Закона глоба. Виновнитѣ длъжностни лица се даватъ подъ сѣдъ, а пѣкъ добитѣкътъ се взема, безъ да се плаща на стопанина.

Всички грижи по подобрене на конската порода, макаръ и неособено последователни, дадоха много добри резултати.

Какъвъ успѣхъ е направило коневѣдството, най-добре се вижда отъ следната таблица за количеството на конетѣ, одобрени за военни нужди презъ 1903 и 1911 години:

		1-а Софийска дивизионна област	2-а Тракийска дивизионна област	3-а Балканска дивизионна област	4-а Преславска дивизионна област	5-а Дунавска дивизионна област	6-а Бдинска дивизионна област	7-а Рилска дивизионна област	8-а Тунджанска дивизионна област	9-а Плъвенска дивизионна област	Всичко
Намърени години	1903 година*	1,928	3,451	5,247	10,122	4,339	4,039	. . .	. . .	. . .	29,126
	1911 година	4,067	8,443	8,968	25,778	13,451	6,304	12,129	8,197	10,015	97,352
По ръстъ години коне	Отъ 1:30 до 1:35 м.	2,924	4,962	4,031	14,352	7,273	3,925	10,686	3,123	5,959	57,235
	Отъ 1:35 до 1:40 м.	646	1,889	3,425	8,437	4,240	1,429	885	2,534	2,619	26,104
	Отъ 1:40 до 1:45 м.	218	783	1,055	2,232	1,406	576	379	1,644	979	9,272
	Отъ 1:45 до 1:50 м.	131	592	331	511	388	269	119	660	262	3,263
	Отъ 1:50 до 1:55 м.	85	154	91	138	90	77	44	188	115	982
	Отъ 1:55 м. нагоре	63	63	35	108	54	28	16	48	81	496
Всичко за 1911 година		4,067	8,443	8,968	25,778	13,451	6,304	12,129	8,197	10,015	97,352
Намърени години презъ 1903 година	За артилерия	143	295	308	397	364	337	. . .	. . .	. . .	1,844
	За язда	296	688	994	1,697	831	917	. . .	. . .	. . .	5,423
	За впрѣгане въ обоза	687	1,609	2,635	6,245	2,118	1,929	. . .	. . .	. . .	15,223
	За товарни	802	859	1,310	1,783	1,026	856	. . .	. . .	. . .	6,636
Намърени години презъ 1911 година	За артилерия	306	924	576	3,761	1,272	903	292	1,081	618	9,733
	За язда	241	632	899	1,315	344	359	321	920	793	5,824
	За впрѣгане въ обоза	1,946	3,765	5,100	17,090	11,078	3,278	1,565	5,190	6,954	55,966
	За товарни	1,574	3,122	2,385	3,620	757	1,764	9,951	1,006	1,650	25,829
		} 29126									
		} 97352									

*) Презъ 1903 г. страната бѣше раздѣлена на 6 дивизионни области.

Отъ таблицата се вижда, че за единъ периодъ отъ осемъ години, годнитѣ коне сж се умножили три и половина пѣтъ. Армията, следователно, е била обезпечена съ коне количествено презъ 1911 година. За да се попълни артилерията съ коне, са били взети и много по-низки коне, които бѣха добри за полекитѣ скорострелни орждия. Конницата, планинската артилерия и обозитѣ бѣха обезпечени съ коне. Презъ октомврий 1911 година се предприеха опити съ мѣстни коне, съ цель да се опредѣли годността имъ за артилерийска служба. Следъ единъ походъ отъ деветъ деня съ запрегнати полски орждия, при бойно стѣкмяване, началниците на инспекционнитѣ области донесоха, че сж добити добри резултати, и че артилерията е осигурена съ коне.

И така, армията можеше да се смѣта обезпечена съ коне, но това обезпечение не бѣше пълно.

Следната таблица, съставена по сведенията на дивизионнитѣ области за 1911 година, показва какво е било истинското състояние на конетѣ по областитѣ:

Области	К о н е			Има дивизионната областъ	Недостигъ или излишекъ въ коне.
	Полагатъ се по щата	Има на лице	Недостигатъ		
1-а Софийска дивизионна областъ .	8,725	591	8,134	4,067	— 4,067
2-а Тракийска дивизионна областъ	7,655	497	7,158	10,298 ¹⁾	+ 3,140
3-а Балканска дивизионна областъ	6,172	631	5,541	9,048 ²⁾	+ 3,507
4-а Паславска дивизионна областъ	9,364	450	8,914	25,786	+ 16,872
5-а Дунавска дивизионна областъ .	6,255	438	5,817	13,451	+ 7,636
6-а Бдинска дивизионна областъ . .	6,957	451	6,506	6,304	— 213
7-а Рилска дивизионна областъ . . .	7,442	335	7,107	11,929	+ 3,822
8-а Тунджанска дивизионна областъ	7,913	555	7,358	8,502	+ 1,144
9-а Плъвенска дивизионна областъ	6,450	385	6,065	10,251	+ 4,186
Планинската артилерия	9,093	600	8,493	—	—
Крепостната артилерия	695	83	612	—	—
Софийскиятъ артилер. арсеналъ, Софийскиятъ и Шуменскиятъ огнестрелни складове и Брѣговата батарея	275	22	253	—	—
Въ частитѣ отъ конницата	7,967	4,256	3,711	—	—
Въ инженернитѣ войски	3,094	121	2,973	—	—
Всичко	88,057 ³⁾	9,415	78,642	99,636 ⁴⁾	

¹⁾ Отъ тѣхъ 9,721 коня сж товарни, затова недостигътъ въ впрѣгатни, яздови и строеви коне е голѣмъ.

²⁾ Отъ тѣхъ 2,276 сж товарни мулета.

³⁾ Цифрата 88,057 е съ предвидения 10% излишекъ.

⁴⁾ Разликата въ повече 2,284 коня отъ показанитѣ въ таблицата на стр. произлиза отъ това, че при провѣрката на комиситѣ не сж представени всички коня и отъ това, че не сж водени точно списъцитѣ въ военнитѣ полкови окржжия.

Въ тази таблица, преди всичко, е показано не сжщинското потребно за войската количество коне, а щатното, което е съобразено съ количеството на конетѣ въ страната. Въ щатоветѣ крепостната артилерия, дивизионнитѣ продоволствени транспорти, бѣлницитѣ и армейскитѣ и етапнитѣ обози и нѣкои отъ другитѣ обози сж предвидени, намѣсто съ коне, съ волове. Въпрѣки това, че въ таблицата брѣятъ на реквизиционнитѣ коне въ областитѣ превишава потребното количество за попѣлване щатоветѣ за военно време съ 20,994 коня пакъ конетѣ не стигаха, защото отъ годнитѣ 99,636 коня, 36,854 бѣха товарни, отъ които само въ краенъ случай по-добритѣ можеха да се употрѣбятъ като впрѣгатни обозни. Отъ впрѣгатнитѣ обозни най-добритѣ се взеха за полската артилерия и конницата; последната даже не можѣ да се попѣлни. Останалитѣ впрѣгатни обозни коне бѣха и слаби по качество, и недостатѣчни по количество, за да се запрегнатъ съ коне предвиденитѣ по щатоветѣ обози. Вънъ отъ това, недостигътъ на добри артилерийски коне предизвика общо влошаване на въпроса за конетѣ, защото артилерията и конницата се допълниха съ слабитѣ за тѣхъ най-добри обозни коне. Обозътъ, следъ като се лиши отъ добритѣ си впрѣгатни коне, се попѣлни съ най-добритѣ товарни, което пѣкъ стана причина, щото планинската артилерия и товарниятъ обозъ да се лишатъ отъ добритѣ си товарни коне.

Мѣстнитѣ коне сж източна порода, съ силенъ примѣсъ отъ арабска, русска, унгарска и английска кръвъ; тѣ сж пѣргави, издържливи и неособено вискателни. Голѣма частъ отъ конетѣ по мирновременния съставъ бѣха унгарски; тѣ сж едри, красиви, съ спокоенъ темпераментъ, издържливи, но твърде чувствителни къмъ храната и гледането.

Обозъ. Отъ Сръбско-българската война военнитѣ и гражданскитѣ власти, както и самиятъ народъ, се убедиха, че липсата на обозъ въ войната излѣзе много по-сжпо за населението, и при това тежобата се бѣше разхвърлила съвсемъ несправедливо: защото, докато едни останаха безъ колà и волове, а нѣкои даже и сами загинаха съ транспортитѣ, други останаха непожтнати. Затова презъ 1887 год. Народното събрание гласува „Закона за общинския войскови обозъ, споредъ който общинитѣ се задѣлжаватъ да държатъ въ мирно време на всѣки 100 кжци по една готова двуконна колà, съ запрѣжка; при

осемь
пжти.
невствено
коне, сж
за по-
ртилерия
1911 го-
се опре-
единъ
и бойно
несоха,
цигурина
коне,
визион-
инското

Недостигъ или изли- шекъ на коне.
— 4,067
— 3,140
— 3,507
— 16,844
— 7,634
— 202
— 3,828
— 1,144
— 4,186
—
—
—
—

яздови и

стр. 147
ички коне,

мобилизация общината изпраща колата, запрегната съ два добри коня и съ свой талигарь, тамъ, дето военнитѣ власти укажатъ. Всѣки 200 кжщи даватъ една волска колà за образуване транспорти, които пренасятъ тежести само до границата на своето окръжгъ, дето го предаватъ на подобни транспорти отъ съседния окръжгъ. Сжщата година бѣха приготвени по 33 артеленни колà на полкъ, по описание, дадено отъ Министерството на войната. Презъ 1893 година се приготвиха санитарни колà за превозване болни и ранени и аптечни колà. Презъ 1895 година приготвиха 384 патронни колà, по 16 на полкъ. Презъ 1896—1898 години постепенно се взеха въ всѣка дивизионна област по 66 колà отъ общинския обозъ, приспособиха се за превозване снаряди и заряди, и влѣзоха въ състава на возарскитѣ батальони. Сжщата година бѣ заповѣдано на дивизионнитѣ области да събиратъ и представятъ всѣка година къмъ 1-и ноемврий въ Министерството на войната сведения за количеството на общинския обозъ и на частнитѣ коне, волове, конски и волски колà. Оказа се, че, благодарение напредналото благосъстояние на населението, частни колà имаше достатъчно, и общинскитѣ обозъ ставаше излишенъ.

Презъ 1899 година се изработиха по 15 колà на дивизия за дивизионенъ санитаренъ транспортъ.

Презъ 1903 година отъ всички колà въ частитѣ на всѣки дивизия се избраха най-здравитѣ колà и се приспособиха за боенъ обозъ на частитѣ и за парковитѣ роты, а всички други колà се оставиха за домакинско-багаженъ обозъ. При мобилизация недостигътъ трѣбваше да се попълни съ реквизиция.

Колкото се отнася до товарния обозъ, той винаги е съществувалъ въ армията. Още презъ Сръбско-българската война бѣ формиранъ боенъ товаренъ обозъ, по два товарни коня на рота. Презъ 1895 година се въведе на изпитание въ пехотата инженернитѣ войски и планинската артилерия товарна походна кухня, което се практикува нѣколко години.

Мисълта, че бойнитѣ театри ще наложатъ на нѣкои части товаренъ обозъ, макаръ и да не е удобенъ, защото иска повече хора и повече коне, все повече и повече се съзнаваше. Изученията на този въпросъ доведоха до заключение, че една частъ отъ войската ще бжде съ колесенъ обозъ, друга частъ — съ товаренъ, а трета — съ колесно-товаренъ.

Презъ 1906 година министърътъ на войната заповѣда 1-а, 2-а, 3-а, 7-а и 8-а дивизии да предвидятъ въ своитѣ мобилиза-

ционни планове коларско-товаренъ обозъ, а останалитѣ да предвидятъ — само коларски обозъ. Планинската артилерия имаше само товаренъ обозъ.

Споредъ Щатоветѣ за военно врѣме отъ 1910 година, по които се мобилизира войската, пехотниятъ полкъ, когато обозътъ е коларски, има 389 коня и 68 колà. Отъ конетѣ товарни сж 181, а именно: за картечната рота 42 товара, за готварницитѣ на ротитѣ и др. 40, патроненъ обозъ 64, дружиненъ санитаренъ обозъ 4, малкиятъ багажъ на офицеритѣ 22, телефонни принадлежности 2, запасни 7.

Когато обозътъ е коларско-товаренъ, полкътъ брои 470 коня и 39 колà. Предвиждатъ за двудневна дажба храна за хората и фуражъ за язовитѣ коне — 24 колà, за готварницата на нестроевата рота — 1, дружиннитѣ линейки и полковата санитарна колà за материали — 5, за полковата канцелария, за запасното облѣкло и инструменти — 4, за голѣмия офицерски багажъ — 5 колà.

Когато обозътъ е изключително товаренъ, тогава полкътъ има 554 товарни коня.

Обозътъ на полски с. с. артилерийски полкъ е само коларски, и се състои отъ 74 двуконни и 12 специални колà. Обикновени двуконни колà сж: 10 за готварскитѣ потрѣби и едно вариво, 41 за двудневенъ запасъ храна и фуражъ, 3 санитарни колà, 1 колà за канцелария, 9 колà за материали и инструменти, 10 колà за офицерския багажъ. 12 специални колà сж: 9 — ковачници (по една на батарея) и 3 запасни лафета (по единъ на отдѣление).

* На полски не с. с. артилерийски полкъ обозътъ е така сжщо само коларски, и се състои отъ 52 двуконни колà и 6 специални. Обикновенитѣ двуконни колà сж: 7 — за готварски потрѣби и едно вариво, 29 — за двудневенъ запасъ храна и фуражъ, 2 — санитарни, 1 — канцелария, 6 — за материали и инструменти и 7 — за багажа на офицеритѣ. Специалнитѣ колà сж 6 едноконни за ковачници (на всѣка батарея по една).

Планинската артилерия има само товаренъ обозъ. На всѣко скорострелно отдѣление се полагатъ по щата 92 товара, отъ които 8 сж за готварски потрѣби и едно вариво, 39 — за двудневенъ запасъ храна и фуражъ, 3 — за вода, 3 — санитарни, 1 — канцелария, 3 — запасни подкови и облѣкло, 12 — за инструменти, ковачници и смазочни материали, 12 — за раницитѣ и 5 — за офицерския багажъ.

Въ крепостно-обсадната артилерия само обозътъ на щабоветѣ е конски-впрѣгатенъ, а всички останали обози сж отъ волски колà.

Въ конницата обозътъ е единъ типъ. Въ четириескадроннитѣ полкове, споредъ щата, се полагаха 36 колà. Отъ тѣхъ 5 сж за готварски потрѣби и едно вариво, 18 — за двудневенъ запасъ храна и фуражъ, 4 — патроненъ обозъ, 2 — санитарни, 2 — за канцелария, ковачници и инструменти и 5 — за офицерския багажъ. Освенъ това, има три товарни коня за коннопионернитѣ и телеграфнитѣ принадлежности.

Въ триескадроннитѣ полкове колàта сж съответно по-малко. Въ пионерна дружина се полагатъ: 9 едноконни, 32 двуконни и 36 триконни колà. Отъ тѣхъ едноконнитѣ сж станционни телеграфни колà, а триконнитѣ сж за окопнитѣ съчива, за материалитѣ, за понтонитѣ и за майсторската. Двуконнитѣ сж 8 — за двудневенъ запасъ отъ храна и фуражъ, 1 — патроненъ, 11 — санитаренъ обозъ, 4 — специални-минни, 14 — паркови, 1 — канцелария и 3 — за офицерския багажъ.

Освенъ това, полагатъ се 27 двуконни колà, а именно: 13 — за готварницитѣ и за вода, 2 — за патроненъ обозъ, 2 — за подвижни материали, 6 — за хелиографни станции и 4 — за офицерски багажъ.

Следната таблица показва брòя на колàта презъ 1912 година

Части и учреждения	Колà конски			Има въ дивизионната областъ	
	Полагатъ се	Има въ частитѣ въ мирно време	Недостигатъ	Конски	Излишни конски
Части отъ Артилерийската инспекция	1,047	92	955	—	—
Кавалерийската инспекция	420	244	176	—	—
Инженернитѣ войски	950	333	617	—	—
1-а Софийска дивизия	1,194	508	686	1,141	455
2-а Тракийска дивизия	1,176	487	689	5,395	4,706
3-а Балканска дивизия	1,508	984	524	6,216	5,692
4-а Преславска дивизия	2,350	578	1,772	20,645	18,873
5-а Дунавска дивизия	1,258	585	673	10,217	9,544
6-а Бдинска дивизия	1,408	459	949	5,308	4,359
7-а Рилска дивизия	862	411	451	1,255	804
8-а Тунджанска дивизия	1,237	645	592	6,533	5,941
9-а Плѣвенска дивизия	2,348	503	1,845	5,784	3,939
Всичко	15,758	5,829 ¹⁾	9,929		

¹⁾ Разликата между колàта въ тази таблица и въ таблицата, дадена за числеността на армията на стр. 125, произлиза отъ това, че тукъ сж показани само конскитѣ колà безъ волскитѣ, и при това сж съобразени съ количеството на конетѣ.

Отъ таблицата се вижда, че, благодарение бързото развитие на нуждата отъ съобщения, отъ една страна, направата на много пътища, отъ друга, количеството на колата и на самаритѣ у населението бѣ нарастнало бърже, и можеше да задоволи нуждитѣ на мобилизираната армия. Наистина, една частъ отъ посоченитѣ конски колà сж едноконни, но и двуконнитѣ биха били достатъчни, ако имаше коне да се запрегнатъ. При попълването съ коне, обаче, се каза, че голѣма частъ отъ впрѣгатнитѣ реквизиционни коне за обоза се взеха за строеви въ артилерията и въ конницата, и само малка частъ отъ товарнитѣ реквизиционни коне можàха да се употребятъ като впрѣгатни обозни. Въ щативетѣ за мобилизиранитѣ части сж предвидени конски колà, като се е имало предвидъ недостигътъ на удовлетворителни коне, съ които би могло да се запрегнатъ колата. По сжщата причина и крепостната артилерия, дивизионнитѣ продоволствени транспорти, болницитѣ, армейскитѣ и тилнитѣ обози бѣ предвидено да се запрегнатъ съ волове, каквито въ страната имаше въ достатъчно количество. Излишекътъ отъ конски колà въ дивизионнитѣ области, който излишекъ личи въ таблицата, е вследствие на това, че нѣмаше удовлетворителни коне да се запрегнатъ потрѣбното количество колà.

Но, ако количеството на колата бѣше удовлетворително, то качеството имъ съвсемъ не бѣше таково. Колата, които имаха частитѣ още отъ мирно време, бѣха по типъ добри; тѣ бѣха дървени колà съ желѣзни оси и желѣзни шини и пригодени доста сполучливо къмъ тежеститѣ, които ще носятъ, и къмъ мѣстнитѣ условия. Само санитарнитѣ линейки се оказаха съвсемъ тежки за мѣстнитѣ коне и твърде груби за нашитѣ планински мѣста. Но, като извадимъ колата за бойния обозъ, голѣма частъ отъ останалитѣ колà бѣха употребявани въ мирно време и въ доста разнебитено състояние.

Реквизиционнитѣ колà пъкъ бѣха отъ обикновенитѣ селски каруци съ желѣзни оси и желѣзни шини; тѣ бѣха по-леки отъ военнитѣ, но въ сжщото време — и по-малки и, следователно, по-неудобни за товарене обемисти военни тежести. Поради свойствената небрежностъ на селянина, колата не бѣха добре стѣкмени, и се нуждаеха отъ сериозни поправки, преди да се употребятъ. Голѣма частъ отъ волскитѣ колà бѣха съ дървени оси и безъ желѣзни шини; тѣ бѣха грубо, но по-солидно направени. И тѣхното състояние, обаче, бѣше като онова на конскитѣ.

на шабо-
сж отъ
ескадрон-
Отъ тѣхъ
удневенъ
анитарни,
офицер-
а конно-
по-малко.
32 дву-
анционни
чива, за
нитѣ сж:
патронна,
паркови,
но: 13 —
— за по-
за офи-
2 година:

Реквизицион- Область	
Излишни конски	
—	
—	
—	
455	
4,706	
5,692	
18,873	
9,544	
4,359	
804	
5,941	
3,939	

сленостъта
житѣ колà,

Самари имаше достатъчно, но въ пълна изправност бѣха само онѣзи, които се държеха готови въ складоветѣ на частитѣ: реквизиранитѣ отъ населението имаха нужда отъ поправка¹⁾.

Максималниятъ полезенъ товаръ, който се предвиждаше бѣше²⁾:

Постоянна тежестъ, т. е. тежестъта на коларя, неговитѣ вещи фуражъ и всички постоянни коларски потрѣби:

за двуконна колà	140	кгр.
за волска колà	120	”
за товаренъ конь	30—33	”

Обща или специална тежестъ, за която е предназначена колата:

за двуконна колà	400	кгр.
за волска колà	550	”
за товаренъ конь	100	”

Нѣколко години преди Балканската война въ чуждия воененъ печатъ се разискваше въпроса за замѣняване частъ отъ колàта въ обозитѣ съ камиони, и въ нѣкои европейски държави това бѣ направено. Обаче, въ България, дето скжперничеството вземаше винаги върхъ надъ разумната економия, камионитѣ не бѣха въведени. Такива бѣха доставени презъ време на войната.

Отъ таблицата за колàта се вижда, че две трети отъ обоза се състоеше отъ реквизирани колà. Отъ мирно време бѣха приготвени колàта за готварницитѣ на частитѣ отъ Действащата армия, по-голѣмата частъ отъ колàта за патронния имъ обозъ и санитарни линейки. Освенъ това, бѣха готови колàта за парковитѣ батареи и, донѣкъде, — за парковитѣ роти. Най-после, бѣха готови и колàта или частъ отъ колàта на нѣкои щабове. Малка частъ отъ колàта въ частитѣ бѣха въ употребление, а другата частъ се пазѣше въ особени навеси. Останалитѣ дивизионни обози — продоволствениятъ транспортъ, полскитѣ и полуподвижнитѣ болници, както и всички административни и, изобщо, тилни обози се формираха отъ реквизиционнитѣ волски колà.

Обозитѣ, изобщо, имаха твърде малкъ кадъръ отъ мирно време. Въ това отношение само строевитѣ части бѣха обезпе-

¹⁾ Въ армията бѣше приетъ самарътъ на Поповъ, офицеръ отъ българската армия. Той имаше проста конструкция, здрава направа, и се приспособяваше за товарене на всѣкакви тежести и даже на ранени. При товарене само отъ едната страна самарътъ не се обръща, и нѣмаше нужда отъ подпорка.

²⁾ Споредъ Положението за имуществото, обоза и др. отъ 1906 година.

ени донѣкжде. Въ пехотнитѣ полкове имаше нестроева рота, а въ артилерийскитѣ и коннитѣ — нестроеви взводове, които мобилизираха всички обози въ полка. Отъ дивизионния огне-стреленъ паркъ само парковата батарея съществуваше отъ мирно време. Парковата рота при мобилизация се формираше наново отъ кадъръ, отдѣленъ отъ нестроевитѣ роти въ пехотнитѣ полкове. За дивизионнитѣ продоволствени транспорти, за дивизионнитѣ полски и полуподвижни болници, за армейскитѣ и, общо, за тилнитѣ обози нѣмаше отъ мирно време нито кадъръ, нито впрѣгатенъ добитѣкъ, нито колѣ.

Обучение и възпитание.

Следъ Сръбско-българската война, българската армия се обучаваше и възпитаваше по методитѣ, останали отъ рускитѣ инструктори. Българската армия бѣше рожба на руската, горда и самоувѣрена следъ победата си въ Русско-турската война презъ 1877—78 години. Години наредъ следъ тази победоносна и щастлива за България Освободителна война въ лицето на всѣки руски воененъ се виждаше безспорно военно достоинство, а на рускитѣ нестроеви форми и правила за действия се гледаше едва ли не като на религиозни обредности, върху практическата целесъобразност на които никой и не мислѣше. Всѣки, който би си позволилъ да се отнася критически върху смисъла и формитѣ на работата и обучението, лесно биваше таксуванъ като недисциплиниранъ. Такива бѣха разбиранията и отношенията къмъ службата на рускитѣ офицери, които, като инструктори, заемаха повисокитѣ длѣжности въ войската. Тѣзи разбирания останаха като наследство у българскитѣ офицери, и следъ като рускитѣ инструктори си отидоха.

Победата въ Сръбско-българската война презъ 1885 год., която се дължи не само на високия родолюбивъ духъ, но и на военно-възпитателното дѣло на рускитѣ инструктори, засили консерватизма у младитѣ български офицери, които отдаваха дължимото на руския служебенъ режимъ и на рускитѣ устава, методи и др. Обаче, армията не можеше да остане за дълго време въ устава, инструкции и др. на руски езикъ, трудноразбираемъ за войницитѣ и за подофицеритѣ. Това бѣ несъвмѣстимо и съ патриотическото самосъзнание на българитѣ. Политическитѣ събития следъ Сръбско-българската война ускориha побългаряването на военнитѣ устава и, изобщо, на военното обучение. Следъ детро-

тъ бѣха
наститѣ;
правка¹).
виждаше,
тъ вещи,
140 кгр.
120 "
-33 "
значена
400 кгр.
550 "
100 "
чуждия
не часть
юпейски
скжпер-
кономия,
и презъ
тъ обоза
бѣха при-
уващата
обозъ и
а парко-
ле, бѣха
е. Малка
другата
изионни
подвиж-
изобщо,
ки колѣ.
въ мирно
обезпе-
жата армия.
оварене на
амарѣтъ не

нирането на първия князь Батенбергъ, въ България се започна борба противъ руската политика, която повлия да се изхвърли руския езикъ отъ армията. За да се побърза съ побългаряването на военнитъ уставы допринесе смѣтното схващане, че много отъ постановленията на рускитъ уставы, въ сравнение съ съответнитъ ръководства у другитъ европейски армии, бѣха вече една отживѣлица, неотговаряща на мѣстнитъ условия, различни отъ рускитъ. Обаче, преработването на уставитъ и измѣненieto на методитъ за обучение и за възпитание се започна следъ като премина бурята на вътрешнитъ размирици и когато войската висшето началство се освободиха отъ ролята си въ политическитъ борби.

Презъ 1892 год., заедно съ „Закона за въоръженитъ сили на България“ и преведенитъ на български езикъ уставы, се издаде първиятъ Височайши одобренъ „Планъ за разпредѣление на годишнитъ занятия въ армията“. Въ общитъ упътвания на този Планъ бѣха изложени и нѣкои нови схващания за обучението и възпитанието, каквито имаше вече и въ западно-европейскитъ армии. Между другото, въ този пръвъ българскъ Планъ се казваше:

„Задачитъ, които войникътъ решава на война, сж твърде прости. Съ способността да марширува, той трѣбва да обладава и да владѣе своето оръжие. Едното и другото той ще изпълни дотолкова, доколкото ще му позволятъ неговитъ нравствени качества, умствени и физически способности и военното му възпитание. Но, за да могатъ тѣзи войнишки качества да принесатъ най-голѣма полза, необходимо е службата му да се управлява отъ волята на началника и да се поддържа отъ добре разбрана строга дисциплина. Упражненията могатъ да научатъ войника да марширува и да употребява своето оръжие, а така сжщо да развиятъ и укрепятъ неговитъ нравствени и физически сили. Не само времето, единствено, може да утвърди у него дисциплината, съставляща основата на армията и залогъ на всичкитъ успѣхи. Достигнатата външна сплотеностъ на частитъ, посредствомъ едни упражнения, е недостатъчно, защото, при сериозна опасностъ и подъ натиска на неочаквани обстоятелства, тя ще падне. Оттукъ необходимостта въ основанието на системата за воденето на занятията въ войската да лежи нравствената подкладка на войника и на частитъ“.

Изобщо, съ Плана се посочваше ясно цельта на обучението и възпитанието, но въ прилагането мжно можеше да се добие

еднакво схващане: изпълнителитъ, голъми и малки началници, не можеха всъкога да съгласуватъ успѣшно срѣдствата и условията съ целта. Особено не се схващаше връзката между обучението и възпитанието. Понеже думата „възпитание“ бѣше едно опредѣление на военната подготовка, нѣкои началници виждаха обучението и възпитанието за две различни области, дори чужди една на друга. Това повлия за послабления въ формата на обученията и действията, въ външната стегнатостъ и плътностъ на войниците и на войсковитъ части, защото погрѣшно се разбираше, че изпълнението съ педантична строгостъ и точностъ формалната страна на нѣкои действия сж несъвмѣтими и даже вредни за нравственитъ качества на войника, отъ които, главно, зависи неговото военно достоинство. Не бѣше лесно да се схване, че строевитъ упражнения, изпълнявани съ постоянно напрегнати усилия и всъкога съ внимателна грижливостъ, сж именно изразъ на действителна нравствена добродетель и най-осезателно срѣдство за нравственото възпитание; че възпитанието и обучението трѣбва да се развиватъ едновременно.

Но, колкото и да не бѣше това разбиране еднакво съзнавано отъ всички началници, все пакъ методитъ по възпитанието се развиваха въ връзка съ практическото обучение, и допринаесоха доста много за добрата подготовка на войниците и на технитъ близки началници, особено на подофицеритъ. Всички началници бѣха проникнати отъ съзнание за длъжноститъ си като възпитатели на своитъ подчинени.

Споредъ този Планъ, за най-целесъобразно и полезно използване служебното време, занятията въ войската бѣха раздѣлени на два периода: зименъ, презъ който се изучаватъ и усвояватъ основнитъ познания по подготовката за война, и лѣтенъ, презъ който войсковитъ части, малки и голъми, се упражняватъ практически на онова, което трѣбва да вършатъ на война. Всѣки отъ тѣзи периоди се подраздѣляше на по-малки, споредъ целта и рода на занятията.

Въ Плана се препоръчваше: „армията да бжде възпитана въ духа на свободното, самостоятелно проявление на умственитъ и физически сили на всѣки неинъ индивидуумъ при изпълнение на дадената задача. Целитъ се задаватъ отъ висшитъ началници, по-долнитъ действуватъ съсемъ самостоятелно въ избране срѣдствата за достигане на поставената задача, за която целъ е необходимо, преди всичко, решителностъ въ изпълне-

нието. Ето защо, у всъки началникъ трѣбва да се вкорени съзнанието, че опущенията и нехайството къмъ поставената отъ по-горе задача влѣкатъ къмъ по-голѣма отговорност, отколкото грѣшкитѣ въ избиране срѣдствата за изпълнението на тѣзи задачи“.

Очевидно, съ тѣзи общи указания, взети отъ теоретическата област на военното дѣло, не се освѣтляваше конкретно практическата дейност на прѣкоотговорнитѣ за успѣха на подготовката изпълнители. За по-долнитѣ началници, съ ограничени познания, не бѣше лесно да преценяватъ вѣрно и правилно всички условия на действията и да избиратъ най-съответнитѣ срѣдства за постигане целта. Искането щото изпълнителитѣ да избиратъ „сѣвсемъ самостоятелно“ срѣдствата целѣше да насърди личната инициатива. Но това бѣше трудно за по-малкитѣ началници, които всѣкога не можеха да поставятъ граница между целта на дадено действие и срѣдствата за постигането ѝ.

Този прѣвъ въ младата българска армия Планъ за обучението и възпитанието измѣстваше наследената отъ руситѣ войскова традиция за безразсѣдна и пасивна покорностъ, която не отговаряше на нуждитѣ на времето и не бѣше вече залогъ за авторитета на по-горния началникъ. Посочваше се необходимостта отъ съзнателна дисциплина на волята, разума и убеждението, както и съзнанието на общия дългъ, за изпълнението на който всъки трѣбва да полага най-голѣми и просвѣтени усилия.

По Плана трѣбваше да се използва напълно служебното време, което за пехотата бѣше най-много 18 месеца, а за служебитѣ съкратенъ срокъ — 6 месеца. Домашнитѣ и гарнизоннитѣ наряди поглѣщаха значителна частъ отъ времето за обучение, и това се отразяваше неблагоприятно върху успѣха въ строевата подготовка. По-после успѣхътъ въ подготовката се затрудняваше още повече съ наредбитѣ за пускане войницитѣ въ едномесеченъ домашенъ отпускъ презъ лѣтото, когато именно трѣбваше да се работи най-усилено за подготовката имъ. Тази наредба за освобождаване войницитѣ да помагатъ на домашнитѣ си за усиленитѣ полски работи бѣше сáмо въ вреда на военната имъ подготовка, и общиятъ Планъ за занятията въ войсковитѣ части си оставаше въ най-важната частъ неизпълненъ. Такива уволнения въ тѣй продължителенъ домашенъ отпускъ не биха се допускали, ако важността на военната подготовка се поста-

веше на първо място отъ всички висши началници, ако правителствата не дирѣха популярностъ за смѣтка на военната служба и не дирѣха економии отъ храната и отъ облѣклото на войниците.

Презъ 1897 год. бѣха издадени „Общи указания за водене лѣтнитѣ занятия въ войската“, като времененъ опитъ за една година. Съ тѣхъ се гонѣше целта да се пригоди Планътъ отъ 1892 год. споредъ намаления съ около 30 деня срокъ на практическитѣ упражненія презъ лѣтото. За да се спести повече време за строевата практическа подготовка на войсковитѣ части, препоръчваше се да не се губи време за подготовка и организиране мѣстата за постоянни лагерни сборове за лѣтнитѣ занятия, а частитѣ да нощуватъ тамъ, дето сж свършили ученieto си. Между това, въ онѣзи времена на реформи и нововъведения въ естеството, системата и методитѣ на обучението, три неопитността на усърднитѣ изпълнители, лагеритѣ бѣха полезни: когато повече части сж събрани наедно и за по-дълго време, ръководството на занятията биваше повече ефикасно, достигаше се по-голъмо единство въ подготовката, имаше напредни условия за надпреварване въ обучението. Дългиятъ лагеренъ животъ въ полето, освенъ физическото каляване, влияеше благотворно и върху духа на войниците. Въ действителностъ, частитѣ излизаха нѣколко години поредъ на лагеръ на едно и също мѣсто, и ежегодното уреждане на лагера не отнемаше толкова време и трудъ, за да бжде това главниятъ аргументъ противъ лагернитѣ сборове.

Гледищата за и противъ лагернитѣ сборове имаха своитѣ застъпници между висшитѣ и влиятелнитѣ тогава началници, и всѣки държеше на своето, готовъ да го приложи когато може. И затова отъ 1897 год. насетне лагернитѣ сборове ту се отмѣняваха, ту се възстановяваха, споредъ гледището на висшето ръководство на войската, главно споредъ разбиранията на министра на войната въ дадено време.

Презъ 1898 год. се уреди още по-конкретно планътъ за занятията. Времето за годишнитѣ занятия се раздѣляше на четири периода: първиятъ траеше шесть месеца и обхващаше обучението отъ идването на новобранцитѣ (февруарий или мартъ) до дружиннитѣ учения, включително; вториятъ траеше единъ месецъ, и се състоеше отъ полски занятия съ офицеритѣ и подофицеритѣ, а частъ отъ войниците биваха освобождавани въ

домашен отпуск; третият период траеше месец и половина и обхващаше полкови учения, малки маневри, бойни стрелби със маневрирания и голъми маневри; четвъртият период траеше от уволнението на старитъ войници до идването на новобранцитъ, като презъ това време се извършваше подготовка на кадритъ. Строеви занятия съ войниците почти не се произвеждаха, защото останалият на служба последен набор войници едвамъ стигаха за караулна служба.

Но прилагането на този целесъобразенъ Планъ срѣщаше спънки, на първо мѣсто, отъ ограниченитъ срѣдства на бюджета за смѣтка на който, като най-голѣмъ и непопуляренъ, се дирѣше да се „уравновесява“ общиятъ държавенъ бюджетъ. Новобранцитъ се повикваха нередовно между 15-и януарий и 1-и мартъ; за да не се намалява броятъ на взетитъ навобранци, намаляваше се продължителността на службата. Вследствие на тази неустановеност времето за годишнитъ занятия почти ежегодно се мѣнѣше. Всѣка година Министерството на войната разпредѣляше времето за годишнитъ занятия. Тази неустановеност прѣчеше на успѣха въ обучението.

Въ ежегоднитъ планове за занятията се опредѣляше и време за маневри, наречени малки и голѣми, безъ или съ повикване за обучение и нѣкои набори отъ запаса. Последното ставаше периодически, презъ една или повече години, въ зависимост отъ предвиденитъ бюджетни срѣдства. Въ тѣзи малки и голѣми маневри ставаше обикновено взаимното запознаване съ своиствата и връзката въ действията на разнитъ родове войски и служби.

Ржководнитъ идеи и методитъ на обучението бѣха изложени въ съответнитъ на рода на войската устави и инструкции. Щабътъ на армията даваше общитъ упѣтвания за това, и се грижеше за измѣненията и допълненията на тѣзи устави и инструкции, главно за пехотата, която нѣмаше при Министерството на войната своя инспекция, каквито имаше за специалнитъ родове войски.

За измѣнение на уставитъ, инструкциитъ и др., споредъ развоя на военното дѣло и нуждитъ на времето, се назначаваха обикновено комисии отъ компетентни офицери съ висше образование и опитни строеви началници. По указания отъ Щаба на армията, комисииитъ, подъ влияние на общия устремъ да подражаваме на по-напредналитъ армии, взѣмаха за моделъ съответния

ставъ въ нѣкоя чужда армия. Обаче, трудно можеше да се постига единомислие, защото всѣки предпочиташе една или друга армия, която по-добре познаваше, но всѣкога надмогваше влиянието на европейския воененъ печатъ. Въ стремежа да се следва примѣра на другитѣ, често се случваше да се изпуска предвидъ общата връзка въ усилията къмъ подобрене на теоретическата и практическата подготовка на армията.

Специалнитѣ отдѣли на Министерството на войната се догваха да бждатъ независими отъ Щаба на армията, поставенъ на почти еднакви служебни права съ тѣхъ. Вследствие на това, извънредно трудно бѣше да се поддържа единство въ ръководнитѣ идеи на специалнитѣ родове войски, а въ единъ и всѣкъ родъ войска се правѣха понѣкога голѣми и прекомѣрни прокове въ желанието да се следва напредъ, безъ точна смѣтка за практически постижимото.

При този общъ стремежъ за развитие и напредкъ въ обучението и възпитанието се проявяваше понѣкога и разединение въ ръководнитѣ насоки; всѣки висшъ ръководенъ факторъ владѣше и нѣщо свое.

Щабътъ да армията изработи Устава за полската служба въ армията, за всички родови войски, доколкото това не се отнася до специалнитѣ свойства и особености характеръ на действията въ единъ или другъ родъ войска, изложени въ отдѣлни уставни инструкции. Кавалерийската инспекция, отъ своя страна, издаде инструкция за полската служба въ конницата, независимо отъ Щаба на армията, непрегледана отъ него и несъгласувана съ общитѣ указания въ Устава за полската служба. Тѣй постъпи и Артилерийската инспекция съ Упжтванията си за тактическото употрѣбление на артилерията, различни въ нѣкои отношения съ общоармейскитѣ упжтвания за действията въ боя. Инженерната инспекция сжщо прокара специална Инструкция за тактиката и техниката на окопното дѣло, безъ поне и да уведоми предварително Щаба на армията. Изобщо, специалнитѣ родове войски тежнѣха къмъ самостоятелностъ, ревниво застъпвайки своята компетентностъ. Това разединение се дължи, между другото, и на факта, че въ Министерството на войната нѣмаше постоянно и задължително за всички компетентенъ и обединяващъ органъ, който да налага на всички едни и сжщи изходни начала. А министра на войната, претрупанъ съ общи служебни задачи и отговорности, не можеше да поеме еднолично такива

служебни длъжности, даже и ако не му липсватъ и всички специални компетентности. Тази служба на обединение и съгласуване се падаше на Щаба на армията, но правата му не бѣха по-големи отъ правата на всѣки другъ специаленъ отдѣлъ отъ Министерството на войната.

Общитѣ указания за целта, начинитѣ и условията на обучението и възпитанието бѣха следнитѣ: „Войниците и войсковитѣ части да се обучаватъ и да усвояватъ само такива действия, които иматъ практическо приложение въ войната и въ боя; да се развиятъ и вкоренятъ идеи, чувства и волеви качества, които да съставятъ здрави духовни сили и действителни похвати, способни да надмогатъ, и въ най-тежкитѣ обстоятелства въ войната; да се предпочита важното предъ второстепенното; да се преминава методично отъ по-лесното къмъ по-трудното; да се иска отъ обучаемитѣ да се отнасятъ усърдно и съзнателно къмъ работата си, която за тази целъ не трѣбва да бѣде тягостна за войника; всѣко следващо упражнение да допринася все повече за успѣха на подготовката“.

Като система и военно-педагогически методъ, тѣзи указания бѣха добре обмислени, напълно целесъобразни и отговаряха на нуждитѣ на времето. Но за онова време на идейни обнови и насоки тѣ изглеждаха теоретични, и не бѣха лесноприложими отъ близкитѣ до войниците началници, които се нуждаеха отъ по-конкретни указания. Даже самитѣ ръководители на тѣзи силножеланата планомѣрна подготовка, колкото и да биваха въодушевени отъ добра воля, мъчно вникваха въ практическите трудности на изпълнението. Защото не бѣше лесно за голѣмото мнозинство въ армията да се установятъ вѣрно и безпогрѣшно съотношенията между повече и по-малко важното, първостепенното и второстепенното, полезното и безполезното, целта и на нея съответнитѣ сръдства за постигането ѝ.

Не липсваха и недоразумения относно възпитанието, считано като „ново“ сръдство въ подготовката на армията. Голѣмитѣ малкитѣ началници съзнаваха важността на възпитанието понеже отъ него, главно, зависи моралната сила и издръжливостта въ изпитанията на война и въ боя, но не всички го преценяваха вѣрно и съпоставяха правилно съ техниката и формитѣ на практическото обучение. Военната литература относно важността на възпитанието заставаше нѣкакъ на революционно становище противъ сухитѣ, бездушнитѣ и безъ практическа

приложение форми на строевата мущровка, останала по слѣпо подражание отъ миналото. Потрѣбно бѣше много време, за да се усвои, еднакво, отъ всички, че, като се обучава практически, едновременно се и възпитава духовно, че възпитанието и обучението сж тѣсно свързани, че едното и другото се преплитатъ и допълватъ, че възпитанието е душата, а обучението е дѣлото. Това бѣше преходъ отъ старото къмъ новото, борба между педантниятъ консерватизъмъ и напредничавото новаторство. Въ този доста дългъ преходъ отъ старото къмъ новото педагогическитѣ похвати не биваха всѣкога сполучливи, не възнаграждаха полагаанитѣ усърдни усилия.

Възпитанието за култивиране на вътрешната динамическа (двигателна) сила на фактическитѣ действия се зароди повече по подражание. Въпросътъ за военното възпитание на войницитѣ бѣше на дневенъ редъ въ всички армии, особено следъ излититѣ отъ Френско-пруската война презъ 1870/71 години и Руско-турската война презъ 1877/78 години, когато съ новитѣ, технически усъвършенствувани оржжия силата и решаващото значение на огъня порастнаха. Новитѣ течения по нравствената подготовка на войницитѣ се засилиха още повече по-късно, когато постояннитѣ кадри на въоръженитѣ сили въ мирно време трѣбваше да служатъ за школа на ежегоднитѣ контингенти младежи, които следъ две-тригодишна военна служба се връщаха по домоветѣ си, за да образуватъ грамаденъ запасъ отъ военно обучени, които въ случай на война трѣбва да се влѣятъ въ постояннитѣ кадри, и да образуватъ тѣй наречения „въоръженъ народъ“. Въ това отношение не оставаше назадъ и руската армия, но тамъ преходътъ отъ старото къмъ новото ставаше по-бавно и трудно. Българската армия се създаде, когато новитѣ течения по възпитанието бѣха още въ началото си, когато се борѣха съ предразсѣдѣцитѣ на старата рутина. Затова въ първитѣ години тя подражаваше почти изключително на консерватизма въ руската армия. Едва нѣколко години следъ Сръбско-българската война презъ 1885 година започна да си пробива пътъ новото течение по възпитанието и обучението.

Всички началници съзнаваха особената необходимостъ да се постигнатъ възможно по-голѣми резултати по обучението и моралното възпитание, и се дирѣха постоянно сръдства за постигане все повече. Едно отъ сръдствата бѣше и преминаване въ Военното училище особени курсове по военна педагогия, необходима на младитѣ офицери, като непосредствени учители

и възпитатели на войниците. Такава педагогическа подготовка се смѣташе дори по-важна за моралната сила на армията, нежели теоретическитѣ познания по голѣмитѣ въпроси на военното дѣло, потрѣбни на младитѣ офицери въ едно сравнително доста отдалечено бъдеще. На бъдещитѣ млади офицери се вѣлпяваше, че основното начало на успѣха на тѣхната задача като началници и възпитатели на близкитѣ до тѣхъ войници е тѣ самитѣ да бждатъ олицетворение на всички морални и други военно-служебни превъзходства. Постигнатитѣ резултати, измерени по-късно съ проявитѣ имъ въ войнитѣ, се дължатъ на планомерни и системни усилия, въпрѣки неблагоприятните условия на политико-общественитѣ нрави, които все повече затрудняваха и безъ това трудната задача на военната служба.

Обучение и възпитание на пехотата. — Презъ първите 10—12 години следъ създаването на българската армия обучението и подготовката ставаше споредъ рускитѣ устави и методи както и инструкторитѣ на младата армия бѣха руски офицери.

До 1891 година пехотата се обучаваше по руския „Уставъ о строзвой пѣхотной службѣ“ и „Инструкція для дѣйствія роты батальона въ бою“, издание 1881 година. Макаръ съставенъ следъ опита отъ Русско-турската война, въ него се запазвавше повечето отъ старитѣ форми на строевитѣ упражнения. Новото се състоеше, главно, въ приложената къмъ Устава спомената Инструкция за бойнитѣ действия на ротата и дружината. До Сръбско-българската война презъ 1885 година този руски Уставъ се прилигаше буквално и безусловно.

Въ Устава се предвиждатъ много форми на строеветѣ много колони, престроения и команди, усвояването на които изискваше много време и трудъ, безъ практическо приложение въ войната и въ боя, за смѣтка на други по-близки до бойната действителностъ упражнения. Такива сложни и трудноизпълнимы упражнения, чужди на приложимото въ боя, бѣха полезни само като строево възпитателно сръдство, като външно въздействие върху волята. При това българитѣ имаха вече и свой боевой опитъ: Сръбско-българската война показа тѣхната неприложимостъ на практика. Къмъ онова време само въ руската армия оставаха още запазени такива отживѣли времето строеве. Ето защо, заедно съ превеждането и побългаряването на рускитѣ устави, се прибѣгваше, макаръ предпазливо, и къмъ опростяване на строевитѣ форми.

Презъ 1891—1893 год. пехотнитѣ уставы и команди бѣха преведени на български езикъ. А презъ 1897 год. се състави и преведе първиятъ български „Уставъ за строевата служба въ войската“. Следъ опитно прилагане две години, Уставътъ бѣ отново преработенъ и издаденъ за ръководство презъ 1899 година.

Въ направенитѣ частични измѣнения се виждаше стремението да се освободимъ отъ подражанието на всичко русско, къмъ което българската армия бѣше естествено привикнала. Преминаването отъ старото къмъ новото не бѣше тъй лесно и изпълнимо, както бѣше лесно да се пожелае. Имаше и партикуларности на старото, не толкова по надлежно аргументирано убеждение, колкото отъ усвоени привычки и инертностъ. Но нововъведенията и измѣненията се налагаха и по други причини отъ политическо естество.

Настаналитѣ вследствие Съединението и въ връзка съ Сръбско-българската война политически събития отдалечаваха отново България отъ освободителката ѝ Русия и я приближаваха къмъ интереситѣ и домогванията на Западна Европа, особено къмъ нѣкои заинтересовани съ положението на Балканитѣ голѣми държави. Още отъ момента, когато политическиятъ конфликтъ съ руската дипломация бѣше въ острата форма, започнаха да се изпращатъ български офицери да следватъ военно-учебни заведения на Западъ, намѣсто въ Петроградъ, както бѣше до Сръбско-българската война. По такъвъ начинъ западната военна култура започна да прониква все по-силно въ армията. На всички се струваше, че по обществено и политическо устройство, както особено и по духъ на напредничавостъ българитѣ се приближаватъ повече къмъ културата на западнитѣ държави, отколкото къмъ Русия, изостанала социално, политически и военно.

За освобождаване отъ изключителното влияние на руската армия допринесоха и опититѣ отъ войнитѣ къмъ края на XIX и началото на XX вѣкъ. Гръцко-турската война презъ 1897 год., въ която гръцката армия бѣ бита отъ турската, се отрази въ България въ това, че отново се обърна по-сериозно внимание на външната стегнатостъ на войницитѣ и на войсковитѣ части, на дисциплината въ строя, понеже неуспѣхитѣ на гръцката армия се отдаваха доста основателно на нейната разпустнатостъ, изобщо, на липсата на строга дисциплина, както по вътрешно духовно поддържане, тъй и по външнитѣ си изрази. Но поуката не

бъше отъ всички еднакво схваната, и не трая дълго. Общественото мнение въ и вънъ отъ армията подценяваше гърците и надценяваше турците, и резултатитѣ отъ тази война дойдоха само да потвърдятъ това основно предубеждение.

Англо-бурската война въ Южна Африка по-късно повлия въ обратенъ смисълъ относно дисциплината по сжщество и по форма, а сжщо и относно времето за подготовката на войника понеже въоръжената сила на буритѣ бѣ импровизирана, безъ предварителна системна подготовка, а тѣ започнаха войната съ победи надъ англичанитѣ. Мненията бѣха прибързани, а поукитѣ — несигурни. Но показаното превъзходство на огъня на буритѣ при отбраната и нуждата отъ по-гъвкави и по-малко уязвими стройове привличаше вниманието на всички, които виждаха преимуществата и порастналата сила на огъня. Въ тѣзи преценки, колкото и да бѣха основателни, изпуснаше се изпредвидъ, че въ началото на войната буритѣ, съ качества на добри стрелци, бѣха силни духомъ, че въ командуването на английскитѣ войски имаше недостатъци отъ друго естество, и че англичанитѣ започнаха тази война съ пренебрежение къмъ противника. Подъ влиянието на тази война, техниката на обучението се засили, а дисциплината въ строя и въ формитѣ на изпълнението отслабна; на войниците се даваше голѣма свобода въ строя, достигаща до очевидна разпустнатостъ и въ сгжстенитѣ стройове на малкитѣ части. Дисциплината въ строя отслабна, безъ това да бжде нужно и полезно за по-добрата подготовка на войниците по стрелбата.

За отслабване връзкитѣ съ руската армия особено повлия Русско-японската война, изгубена отъ нея. Авторитетната дотогава руска военна наука и системата за подготовката на руската армия изгубиха по-предишното си обаяние, и българитѣ още повече започнаха да се отчуждаватъ отъ нея и да следватъ още по-самостоятелно своята подготовка и да дирятъ да се поучаватъ отъ по-напредналитѣ европейски армии. Въ мѣродавнитѣ военни кръгове се погледна на тази война като на борба между руската военна наука и система и западно-европейската, усвоена и здраво насадена у японската армия. Подражаваше се на японцитѣ. Разликата между руската и японската армия бѣше голѣма не само въ техниката, но и въ духа на военното дѣло. Понеже духътъ — решаващиятъ факторъ — бѣше и неуловимъ, и неизмѣримъ, усвояваха се известни уставни и тактически форми подражанието на които достигаше до карикатурни безсмислици.

въ бойната подготовка. Това идваше чрезъ западната военна литература, на първо мѣсто френската.

И, подъ влияние на изводитѣ на тази война, както тѣ се коментираха и оформяваха въ чуждата военна литература, се переработи отново и въведе презъ 1905 година „Уставъ за строевата служба въ пѣхотата“, коренно различенъ отъ по-предишния. Въ основата си и даже по форма, съ малки изключения, този уставъ бѣше копие (съ грѣшки, които повреждаха смисъла) на наскоро въведения тогава Френски уставъ въ пехотата. Задачата на условията за подготовката на войника и на малкитѣ войскови подразделения се опростиха и облекчиха неочаквано много. Наредъ съ кореннитѣ измѣнения по сжщество, имаше и такива по форма, напиримѣръ: парадната хватка „за почестъ“ бѣ изхвърлена; прие се една нова и твърде практична въ движение „пушки на ремъкъ“, съ която се замѣни нѣкогашната трудна, неудобна и уморителна — „пушки на рамо“; строевитѣ колони бѣха опростени и направени лесноизпълними и практични, както за малкитѣ, тѣй и за по-голѣмитѣ части (дружина, полкъ, бригада); маневриранията въ боя бѣха прости, естествени, лесноприиспособими къмъ мѣстността, по-малкоуязвими, както отъ артилерийския, тѣй и отъ пехотния огънь. Съ редъ такива коренни реформи новиятъ Уставъ отваряше широки простори за свобода въ действията и по-целесъобразна инициатива на по-долнитѣ началници. Формата, за усвояването на която се употребяваше много време, се подчини на целта и на практическия смисълъ на работата. Всѣки, включително и редникътъ, се смѣташе длъженъ да бжде творецъ въ кръга на своята практическа дейность. Съ този скокъ къмъ практическо осмисляне на подготовката бѣ трѣкомѣрно голѣмъ, и предизвика, особено въ първитѣ години на прилагането на Устава, нежелателни недоразумения въ изпълнението, дори и при просвѣтено усърдие и най-добра воля.

Като основно и ръководно правило за боя, Уставътъ поставяше дветѣ срѣдства на борбата: огънятъ и движението напредъ. „Движението напредъ е единственото решително и непреодолимо срѣдство; следователно, нападателниятъ бой се налага като общо правило“. „Къмъ отбрана може да се прибѣгва само на известни, удобни за отбрана мѣста, и то съ цель да се даде възможность на по-голѣмата часть войски да действуватъ нападателно и при най-добри условия“.

За нападателния бой началникътъ трѣбваше да разпредѣля войскитѣ тѣй: бойна часть — за непосредствено водене на

Обще-
рцитѣ
ойдоха

повлия
и по
йника,
безъ
ата съ
а поу-
ня на
малко-
които
въ тѣзи
изпред-
добри
англий-
англи-
тъ про-
обуче-
итѣ на
ма сво-
и въ
тъ строя
добрата

ено по-
итетната
ката на
лгаритѣ
следватъ
се поу-
давнитѣ
а между
усвоена
на япон-
голѣма
Понеже
и неиз-
форми,
мислици

боя отначалото му до решителния моментъ; маневрена частъ (войски, предназначени да маневриратъ въ даденъ моментъ на боя) — за решителния ударъ на важния пунктъ; резервъ — за непредвидени случаи въ течение на боя, или непосредствено следъ него.

Споредъ общитѣ указания на Устава, пехотнитѣ единици голѣми и малки, предвождани отъ своитѣ началници, настѣпватъ, подъ прикритието на патрули, възможно по-дълго време напредъ, безъ да стрелятъ, групирани или раздробени на по-малки части, и въ стройове, съответни на мѣстността и на бойнитѣ условия. Заднитѣ елементи на бойния редъ поддържатъ свръзка съ преднитѣ по своя инициатива, безъ да чакатъ заповѣдь, следвайки споредъ условията на мѣстността и на разстояния споредъ обстоятелствата, всѣкога готови да влѣзатъ навреме въ боя. Когато отъ загубитѣ на неприятелския огънь бждатъ принудени да спратъ, тогава единственото срѣдство да се подготви по-нататъшното движение напредъ е огънятъ. По-енергичнитѣ или повече благоприятствуванитѣ части се стремятъ да завладѣятъ най-удобни пунктове, отдето съ огъня си улесняватъ настѣпването на съседнитѣ части, или ги увеличатъ съ примѣра си. Общиятъ духъ на нападателния бой е стремежъ и надпреварване за движение напредъ, достигане и изпреварване на най-преднитѣ.

А за удара съ ножове Уставътъ предписва: „Ешелонирани въ дълбочина, въ най-гъвкави и най-малко уязвими стройове, войскитѣ, назначени за удара, съ решителенъ устремъ вървятъ напредъ съ натъкнати на пушкитѣ ножове; тѣ се присъединяватъ къмъ преднитѣ части, които водятъ боя; последнитѣ удвояватъ силата на огъня и продължаватъ атаката съ нова енергия, като се приближаватъ все повече и повече до неприятеля. Когато началникътъ оцени, че е настѣпилъ моментътъ да се нахвърлятъ войскитѣ съ ножове върху неприятеля, заповѣдва да се бие и свири за ударъ съ ножове. . .“. Общиятъ духъ на Устава за действията съ ножове е такъвъ, че заповѣдта на по-горнитѣ началници трѣбва да бжде общъ тласкъ въ този върховенъ моментъ, ако ударътъ не е предприетъ навреме по инициативата на по-долнитѣ началници.

Уставътъ препоръчваше атакувалитѣ войски да се устроятъ незабавно и утвърдятъ на завладѣнитѣ позиции. Преследването на неприятеля се възлагаше отначало на пехотния и на артилерийския огънь, а после — на прѣсни войски и на конницата

„Прекъсването на боя и отстъпването не сж поражение; напротивъ, такъвъ единъ начинъ на действие бива понѣкога само една хитростъ“.

Пехотата се оттегля подъ прикритието на артилерийския огънь и на прѣсни пехотни части.

За да подчертае още повече предимството и решителното значение на нападателния бой, Уставътъ отбелязваше, че пасивната отбрана трѣбва абсолютно да се отхвърли; само активната отбрана дава положителни резултати. При отбраната огънятъ е по-действително сръдство, но все пакъ и въ такъвъ случай движението напредъ е главниятъ способъ да бжде спрѣнъ и разбитъ неприятельтъ.

Въ връзка съ отбранителния начинъ на действия и за по-голямъ мораленъ ефектъ, Уставътъ препоръчваше огънь да се открива неочаквано и на „буйни вихрове“. Успѣхътъ на удара съ движение напредъ се постига съ контъратаки — да се нападне атакуващиятъ неприятель преди да е достигналъ до позицията на отбраната, или, ако е достигналъ, — съ поврътни нападения, предприети, обикновено, съ частитѣ, неангажирани дотогава въ боя, или отъ запазенитѣ за тази цель маневрени войски.

Уставътъ даваше наставления и за нощни действия. Поради силата на огъня, продължителността на бойоветѣ и голѣмитѣ загуби дене, войскитѣ ще бждатъ понѣкога принудени да прибягватъ и до нощни атаки. При нощнитѣ действия силата на огъня е нищожна, а храбростта на войскитѣ допълня тѣхната изселена слабостъ. За нощнитѣ атаки войскитѣ да се движатъ въ сгъстени стройове, при най-голѣма тишина, и да се хвърлятъ съ ударъ съ ножове, безъ да стрелятъ.

Уставътъ гледаше на нощнитѣ атаки като на изключение, въ извънредни случаи. Нощнитѣ атаки иматъ своитѣ голѣми неудобства и опасности отъ безредия, ако войскитѣ не сж силни духомъ и здраво дисциплинирани, ако не сж добре ориентирани, а противникътъ е бодъръ и бдителенъ.

Въ войната съ Турция българитѣ предприеха грандиозна нощна атака, увѣнчана съ пълненъ успѣхъ, на Източния секторъ на крепостта Одринъ, съ което се намалиха загубитѣ отъ артилерийския огънь на крепостта. Решението за тази нощна атака на голѣмъ фронтъ бѣ основано на вѣрата въ духовнитѣ сили на войскитѣ.

За действията въ боя Уставът даваше само общи тактически норми и пожелания, безъ каквито и да било задължителни правила: „Пехотниятъ бой не допуска точни правила; въ него началницитъ твърде често се намиратъ предъ непредвидени положения, и сж принудени да избиратъ и да взематъ мѣрки съответни на най-разнообразни обстоятелства, каквито биха могли да се представятъ на бойното поле. Познаването на свойствата и ролята на пехотата може, донѣкжде, да служи на началницитъ за ръководство, обаче истинското ѝ подготвяне къмъ предстоящата задача на бойното поле се постига, главно, чрезъ подробно историческо изучаване на бойоветъ, предимно най-новитъ. Никакви уставни правила не могатъ да замѣстятъ тази лична подготовка на офицеритъ, безусловно необходима тѣмъ по причина на голѣмата инициатива, която имъ се предоставя до свършването на боя и вследствие безконечното разнообразие на задачитъ, които трѣбва да разрешаватъ на бойното поле“.

Отъ приведенитъ общи указания се вижда, че съ новия Уставъ се премина изведнѣжъ отъ старото къмъ новото, безъ постепенность, безъ предварителна подготовка за целесъобразни действия, въ които по-рано нормитъ и формитъ за бойните действия преобладаваха; отива се изведнѣжъ въ друга крайность: безъ норми и форми, безъ пояснения, съ типични конкретни опредѣления, както биваше въ по-старитъ уставни. Съ новия Уставъ се даваше широкъ просторъ за лична инициатива на началници и подчинени за избиране начини за приспособяване къмъ условията на боя, и се налагаше просвѣтено усърдие за съответно, на конкретнитъ условия на боя, творчество въ действията. Опитътъ, обаче, показва, че само пожеланията на Устава и добрата воля на изпълнителитъ не сж достатъченъ залогъ, за да се действува всѣкога най-добре. Уставътъ въ Отдѣла си за боя бѣ съставенъ за хора съ широка военна култура, съ голѣма опитность, — качества, каквито липсваха на по-голѣмата частъ отъ българскитъ офицери. Още по-трудно можеха да отговорятъ на такива условия офицеритъ отъ запаса на армията, лишени отъ възможность да работятъ научно и практически надъ себе си.

Уставътъ внесе, на първо време, недоумение и даже смущение всрѣдъ строевитъ офицери, поставени тъй неочаквано предъ необходимостта да учатъ едновременно себе си и подчиненитъ си. Всички, отъ най-младия офицеръ до генерала, въодушевени отъ добра воля и отъ желание да се освободятъ отъ

штогавашнитъ шаблонни форми на действията и да влагать свое разбиране въ тѣхъ, виждаха, че не биха могли да се оправятъ успѣшно съ новитъ си задачи по бойната подготовка, безъ какви-годе норми и форми. Щомъ всѣки изпълнител има свобода и инициатива да преценява самъ кога и какъ да действува, недоразуменията и безредията ще бждатъ неизбѣжни. И наистина, при такава неопредѣленостъ, Уставътъ допускаше и нагърдчаваше различни тълкувания по начина на действията, всѣки по своему да осмисля действията си, че дори да оправдава недомислията и грѣшкитъ си. Вѣрно е, че бойната обстановка е твърде разнообразна, и затова целесъобразността на съответнитъ действия не може да се гарантира въ тѣснитъ рамки на безусловни правила и форми, но въ повечето случаи все пакъ са нуждни известни усвоени правила и форми на изпълнение. При действителнитъ бойни условия неограничената свобода и инициатива, особно когато личната воля, подъ тежестъта на отговорността предъ неизвестното, е подложена на тежки изпитания, неминуемо водятъ къмъ своеволия и анархия. За по-долнитъ началници, най-вече за подофицеритъ, а още повече за редницитъ изпълнението на известни добре усвоени правила и форми, достигащи до присъща привичка, сж необходими и полезни. Въ боя, когато смъртъта зловещо витае по бойното поле, безотчетния инстинктъ на самосъхранение силно заговорва, а хладнокръвното самообладание не е достатъчно силно у всѣкого — вѣрната преценка на съответния на момента начинъ на действие не е тѣй лесна задача на ума въ разгара на боя за непосредствено участващитъ въ него, както това е за по-горнитъ началници. Ако за действията съ оръжието е нужна техника, която се усвоява съ многократни упражнения, то и тактиката на действията трѣбва да има въ известни отношения своята техника.

Отъ друга страна, не може да се иска отъ войницитъ, отъ подофицеритъ и дори отъ мнозинството на офицеритъ да познаватъ тѣй много и вѣрно историята на предшествуващитъ по-близки войни, че, възъ основа само на такива познания, да си усвоятъ качества на тактическо творчество въ командуването на отдѣленето, взвода, ротата и даже дружината въ бѣя. Освенъ това, процесътъ на бѣя и влиянието на главнитъ фактори на борбата въ най-близката война не ще бждатъ безусловно сжщитъ въ грешната война. Принципитъ сж сжщитъ, наистина, но подробноститъ въ изпълнението все ще се различаватъ. Както начал-

никът ръководи действията на своите подчинени във войната и във боя, тъй и висшето началство, което ръководи подготовката на армията за война, трябва да просвещава и указва не само целта на подготовката, но и известни най-подходящи способности за изпълнението, без да се задушава със неуместни правила и форми творческата инициатива във действията.

Френският устав за пехотата от 1904 год., от който отделилът „Бой“ във нашия Устав от 1905 год. е буквално копие, бѣ посрещнатъ песимистически и въ широкитѣ военни кръгове на френската армия. И тамъ виждаха, че Уставътъ е творение на умни теоретици по военното дѣло, но не е практическо ръководство за бойната подготовка на пехотата; и тамъ имаха нужда отъ конкретни пояснения на иначе целесъобразнитѣ общи указания. За тази целъ послужи, главно, книгата на Колини — „Пехотата във боя“, или „Упътвания за дружината ми“, която незабавно бѣ преведена на български, за да служи като практическо указание за вѣрното разбиране и правилно прилагане Устава. Тя стана нѣщо като съставна частъ на Устава и послужи много за по-лесното усвояване и разумно прилагане на всичко, което е очевидно практически полезно.

Въ III отдѣлъ на Устава се даваха и наставления за „Метода на обучението“. Споредъ този методъ, всѣки началникъ обучава своята частъ. Учебната година се раздѣля на четири периода:

1) отъ уволнението на старитѣ войници до идването на новобранцитѣ, като презъ това време се подготвятъ офицеритѣ, подофицеритѣ и старитѣ войници, отъ които една частъ се отдѣлятъ и подготвятъ за подофицери, съгласно общия планъ на разпредѣлението на годишното време за занятия;

2) следъ идването на младитѣ войници, четири месеца се минава единичното и взводното обучение;

3) въ следнитѣ два месеца се подготвятъ ротата, дружината, полкътъ и бригадата;

4) около 15 деня се извършватъ маневри съвмѣстно съ тритѣ рода войски.

Въ края на всѣки периодъ успѣхътъ на обучението се прѣвѣрява чрезъ прегледи отъ по-горния началникъ.

Този методъ отговаряше на нуждитѣ и условията на службата, но децентрализацията въ грижитѣ и отговорнитѣ по

Обучението създаваше и известни слабости относно контрола върху успѣха, преценяванъ отъ различнитѣ началници различно.

Въ опростяването на стройоветѣ и насочването вниманието да се върши само практически възможното и нужното въ боя, отслабна външниятъ видъ на дисциплината въ строя; на точното усърдно изпълнение на упражненията не се гледаше вече като на възпитателно сръдство, особено на сгътения строй, чрезъ който, главно, началникътъ държи здраво въ рѣка своитѣ подчинени и ги приучва къмъ строго и точно изпълнение.

Отъ 1905 год. до Балканската война Уставътъ не бѣ измѣненъ. Повиканитѣ презъ тѣзи седемъ години запасни лесно овладяваха новитѣ начини за действие въ боя, но този седемгодишенъ периодъ не бѣ достатъченъ, за да се усвоятъ напълно тѣзи начини.

* * *

Въ обучението на войника по техниката и тактиката на стрелбата имаше по-голъма последователностъ, защото техниката не остава неизмѣнна по сщество, почти независимо отъ тактиката на огъня и отъ относителната свобода на войника да стреля самъ, по своя инициатива, или по командата на началника.

До 1894 год. най-голѣми грижи се полагаха и най-много време се отдѣляше за техническата подготовка на стрелеца. Ръководната целъ не бѣше да се подготви войникътъ като самостоятеленъ стрелецъ въ боя, а да си служи съ пушката, главно, подъ командата на началника. Стрелецътъ се обучаваше да пълни правилно и бързо пушката, ловко, бързо и вѣрно да поставя ударника, да се мѣри точно и да спуска спокойно ударника. Войникътъ се обучаваше на това не само единично, но дружно и едновременно и съ другитѣ отъ отдѣлението, взвода и ротата въ сгъстенъ (обикновено разгънатъ) строй, защото, споредъ поставената тактика на огъня, стреляше се и съ залпове, едновременно отъ всички, подъ командата на съответния началникъ. Въ разсипания строи се предоставяше на войника по-голѣма свобода въ действията, но тя се състоеше, главно, въ това, че не се стѣснява отъ другаритѣ му по съседство, можеше да се движи свободно, а когато не се стрѣля съ залпове отъ разсипания строй (веригата), той, следъ командата на началника да се стреля, свободно насочваше пушката си въ цельта и самъ избираше момента да гръмне. Този начинъ на стрелба бѣше

обикновения въ разсипания строй, най-вече на по-близкитъ до противника разстояния, най-тежкитъ моменти на боя, когато управлението на огъня отъ началника се затрудни до невъзможност. Изобщо, огънятъ трѣбва да бжде, докогато е възможно, въ ржцетъ на началника, за да има дисциплина въ стрелбата. На стрелцитъ въ боя се предоставяше инициативата само по необходимостъ, преценявана при упражненята въ мирно време, повече по субективни, нежели по обективни преценки за вѣроятнитъ действия на противника. Стрелбата съ залпове се считаше по-лесна и ефикасна, отколкото действителнитъ условия на боя допускатъ.

Времето отъ 1894 год. до 1903 год. бѣше преходно, и се изрази въ зародили се тежнениа да се изоставятъ старитъ и изживѣли времето си възгледи по стрелбата. Но измѣненята които новитъ условия подсказваха за по-съвременната подготовка на стрелеца, не се възприемаха съ готовност отъ отговорнитъ началници, на които бѣше по-лесно да се придѣржатъ въ старитъ, преди да се убедятъ въ практическитъ преимущества на новитъ тежнениа. Обаче, времето и литературата по техническата и тактическата подготовка на стрелеца все налагаха да се изоставятъ старитъ шаблони. За всички ставаше все по-ясно, че порастналата сила и точностъ на огъня подсказваше да се обръща по-голѣмо внимание върху действителнитъ условия на боя, успѣхътъ въ който зависи, на първо мѣсто, отъ личнитъ (индивидуални) подготовка и качества на войника.

Споредъ Наставлението за стрѣлбата съ пушка отъ 1903 год. и Устава отъ 1905 год., на войника се даваше по-голѣма самостоятелностъ: стрелецътъ самъ избираше целитъ, опредѣляше разстоянията, положението си и вида на огъня. За стрелба отъ сгжстенъ строй на стрелеца се указваше целта, разстоянието до нея и вида на огъня, следъ което началникътъ командуваше момента за началото на огъня, а стрелбата се произвеждаше самостоятелно отъ стрелцитъ. Стрелбата съ залпове бѣ изоставена, като неизпълнима въ действителния бой.

Презъ 1907 год. се издаде новъ проектъ на Наставлението за стрѣлбата съ пушки. Първоначално бѣ приложено за опитъ само въ 4-а и 8-а пех. дивизии. Следъ този опитъ, презъ 1910 год. се приеха въ цѣлата армия новитъ ржководни указания по стрелбата, по-добре отговорящи на практическитъ условия и по-целесъобразно съгласувани съ общитъ бойни указания на

става. Две години, обаче, не бѣха достатъчни да се усвоят развитѣ насоки.

Въ това Наставление се излагаше системно и методично обучението по стрелбата, както на отдѣлния стрелецъ, тъй и на малкитѣ пехотни части, споредъ действителната бойна обстановка. Следъ техниката по стрелбата, отдѣлниятъ стрелецъ се подготвяше практически и по тактиката на огъня, въ кръга на готовитѣ бойни задачи.

* * *

Картечницитѣ, като силно огнево оръжие, бѣха въведени доста късно — само нѣколко години преди Балканската война. Въведени бѣха предпазливо и въ ограничено количество — по четири картечници на полкъ.

Първоначално липсваше ясна представа за бойното употребление на това ново огнево сръдство. Всички или мнозинството погледнаха на картечницитѣ само като на помощно сръдство за усиляване на пехотния огънь, главно, за по-далечнитѣ разстояния, на които разсѣиваното на огъня отъ пушкитѣ е слабо.

Главното внимание се съсръдоточаваше върху техническата подготовка по стрелбата и манипулацията съ картечницата, по-малко и по-деликатна отъ пушката. Затова прибърза се да се съставятъ и въведатъ както съответниятъ Уставъ, тъй и Наставление за стрѣлбата. Но неопитността и особеноститѣ на механизма, който въ непохватнитѣ ръце на войницитѣ често се повреждаше и причиняваше задържки, създаваха затруднения въ работата на обучението. Такива технически неудобства даваха основание на нѣкои съ мѣродавно мнение началници да не гледатъ съ голѣмо довѣрие на това ново оръжие, за да се взбере само по-късно, дори следъ Балканската война, силата и значението му въ бѣя.

Слаба бѣше, изобщо, и подготовката за тактическото употребление на картечницитѣ. Нито командиритѣ на картечнитѣ роты, нито по-горнитѣ началници бѣха си усвоили правилень възгледъ върху силата и тактическитѣ преимущества на картечния огънь, използванъ навреме и намѣсто. По понятия отъ по-старо време, когато се правѣха безуспѣшни опити за създаване на пехотна артилерия“, първоначално се гледаше на картечницитѣ не като на пехотна артилерия. Смѣташе се, че предназначението на картечницитѣ е да бждатъ нѣщо като резервъ въ ржцетѣ

на началника, за използването имъ въ извънредни моменти и предимно на близки разстояния. Съ такава незавършена подготовка и такива неустановени възгледи се започна Балканската война, въ която ролята на картечниците не бѣше голѣма, не само поради тѣхната малочисленостъ.

* * *

Други огневи сръдства преди Балканската война нашата пехота нѣмаше. За ржчни бомби, бомбохвъргачки, минохвъргачки и др. се разискваше и то смѣтно въ военната литература. Но все пакъ българската армия, първа отъ всички други, приложи при Одринъ опита съ ржчните бомби, наречени затова „Одринки“. Въ областъта на догадките оставаха и сведенията за вѣроятното употребление и на отровните газове. Тогава бѣше още въ зародиша си и въздухоплаването и то само като сръдство за разузнаване. За огънь отъ и противъ аероплани — въпроси доста напреднали и практически организирани въ голѣмитѣ и първокласни армии — не се мислѣше сериозно, и затова нѣмахме почти никакви сръдства не само за въздушно нападение, но и за отбрана. Тогава тѣй назадъ въ това отношение бѣха и армиите на нашитѣ съседи.

Тѣй че всичката тежестъ на огневата борба въ Балканската война падна на пехотата, подкрепяна отъ артилерията.

* * *

„Пехотата е главенъ родъ войска; тя води и решава боя, и главно, отъ нейните действия зависи успѣхътъ. Другитѣ родове войски сж въ нейна услуга; тѣ ѝ съдействуватъ. Тя води боя и си отваря пътъ съ огънь, завършва боя съ ударъ на ножъ натъкнатъ на пушката. Затова тя се нарича и „универсаленъ родъ войска.“ Отъ дветѣ сръдства на боя — огънятъ и ножътъ — произтича и трудноразрешимиятъ въпросъ тогава и, изобщо, въ миналото — кое е по-важното и решаващо сръдство, и на кое отъ тѣхъ трѣбва да се обръща по-голѣмо внимание при обучението и възпитанието.

Въпросътъ бѣ по-старъ, и предшествуваше дори създаването на българската армия. Първоначалните идеи за ролята на огъня и ножа въ боя идѣха отъ руската армия, дето консерватизъмътъ не оставяше да проникнатъ лесно новитѣ вѣения, свързани съ растещото усъвършенствуване на огнестрелното оржие. Подъ

влиянието на западната военна литература, спорът за важността на огъня и ножа не преставаше никога. Понеже за обикновенитъ умове бѣше трудно да вникнатъ въ взаимната връзка и съотношение между двата фактора, мнозинството застъпваше праволинейно едната или другата крайностъ. Едни поддържахъ, че, поради усъвършенствуването и порастналата сила на огнестрелното оржие, боятъ се решава съ огънь, че, безъ съкрушително надмощие въ огъня, нѣма успѣхъ; а поклонницитъ на старата школа, за които само опитътъ отъ миналото бѣ авторитетенъ и убедителенъ, вѣрвахъ или предполагахъ, че и порастналата сила на огъня не ще намали значението на ножа като решаващъ факторъ, както е било въ миналото, понеже въ повечето случаи и въ по-близкитъ войни боятъ е билъ решаванъ съ среща гърди съ гърди, въ яростна борба съ ножове.

Намаляването калибра на пехотната пушка даваше възможностъ да се увеличи броятъ на носимитъ и возимитъ патрони, а магазинната пушка позволи голѣма бързина и интензивностъ на огъня. Сжщо и бездимниятъ барутъ създаде ново преимущество на огъня, като не издаваше стрелцитъ, ако сж добре приспособени къмъ закритията на мѣстността. Всички тѣзи усъвършенствувания повдигахъ важността на огъня и обезсилвахъ предубеждението за ножа като решаващо срдство дотолкова, че следъ Англо-бурската война мнозина безогледни новатори въ тактиката прибързахъ да гледатъ на удара съ ножъ като на отживѣлица.

Въпрѣки недоуменията и колебанията по въпроса, традицията да се настѣпва стремително за ударъ на ножъ се запази въ българската армия, като наследство отъ руската, насърдена и отъ войната съ Сърбия презъ 1885 година. Огънятъ, като изключително решаващо срдство, не намѣри отначало много поклонници. Въ Устава отъ 1905 год. изрично се казваше, че решаващото срдство въ боя е движението напредъ, и че огънятъ е само срдство за това. А движението напредъ се разбираше решаване на боя съ ударъ на ножъ.

Съ такива именно разбирания се осмисляше обучението на войницитъ да действуватъ съ ножа — обучение, за което се отдѣляше доста време въ единичната подготовка на войника.

Ножътъ на пушката е „материаленъ представителъ на моралната енергия“. Ножътъ на пушката изразява моралната ни

готовност да се срещнемъ лице съ лице съ врага, като последно сръдство, за да го съкрушимъ, отъ което не следва, че това ще бжде тъй въ всѣки бой; че единъ отъ противниците разнебитенъ отъ огъня и изтощенъ морално, не ще обърне гърбъ преди този най-страшенъ моментъ въ бѡя. Тъй разбрано обучението за действия съ ножа има повече възпитателно значение, нежели безусловно сръдство за решаване на бѡя. А съ огъня е обратното: боятъ се води фактически съ огънь, въ течение на мжчителни часове и денонощия; освенъ трайни и непоколебими морални сили, изисква се още умение и техника за правилна и точна стрелба. Моралната готовност да ударимъ врага и съ ножъ — дѣло на кратки моменти въ бѡя — е залогъ за силенъ духъ и себеобладание да си служимъ и отваряме пъть съ огънь, или (при отбрана), следъ пълно използване на огъня, да сме готови докрай да отговоримъ на удара съ ударъ на ножъ. Огъньтъ е изкуство, техника, а готовността да ударимъ и съ ножа е изразъ на морална сила, на неустрашимостъ.

Но мненията, въ единъ или другъ смисълъ, нѣмаха официаленъ характеръ. Мѣродавно бѣ убеждението или предубеждението за завършването на боя съ ударъ на ножъ. Това се изразяваше съ всѣкидневнитѣ упражнения за действие съ ножа, безъ дори да се съзнава отъ всички, че то имаше повече възпитателно значение за култивиране на нападателния духъ.

Съ такава, станала традиционна подготовка българската армия почти независимо отъ теоретическитѣ обсъждания въ литературата, влѣзе въ Балканската война. На духа на настѣпление и устрема напредъ въ бѡя се дължатъ победитѣ въ тази война съ които българското оръжие надмина очакванията на песимиститѣ, и си извоюва безсмъртно име въ историята на военното дѣло въ по-новитѣ времена. Но на сжщитѣ едностранчиви увлечения се дължатъ и голѣмитѣ загуби, които, при по-голѣма търпеливостъ и съ по-малко придържане въ усвоенитѣ привички при обучението въ мирно време, можеха да бждатъ значително намалени, а духътъ — по-добре запазенъ. Колебанията въ нѣкои части отъ III армия, последвали като реакция отъ неприятелския огънь въ първитѣ моменти на петдневното и победоносно за насъ сражение при Бунаръ Хисаръ—Люле Бургасъ, се дължи, между другото, и на неправилното прилагане на ржководнитѣ норми на Устава, усвоени съ шаблоннитѣ упражнения въ мирно време. Боятъ въ тази война се предприемаше и водѣше при незачитане на огъня на противника, при слаба огнева подготовка и при липса

на съсредоточенъ и ефикасенъ артилерийски огънь за защита на настъпването на пехотнитѣ части. Неуспѣхътъ при Чаталджа се дължи, наредъ съ всичко друго, и на слабости отъ такова естество. Напротивъ, атаката на Одринъ, макаръ извършена ноще, когато духътъ на пехотата е решаващъ, е положителенъ примѣръ за поука и назидание какъ трѣбва и може да се действа въ подобни случаи. Общиятъ устремъ „напредъ на ножъ“, съ който се характеризиратъ българскитѣ атаки въ Балканската война, е величественъ изразъ на себеотрицанието и храбростта на пехотата, но стихийната и победоносна сила на този устремъ не трѣбва да покриватъ недомислията и грѣшкитѣ въ мирновременната подготовка.

* * *

Въ бойната подготовка на пехотата влизаше и обучението по окопаване, не само въ отбранителния, но и въ нападателния бой — всѣкога, когато има време и възможност, при по-продължително задържане на едно мѣсто, ако естественитѣ гънки и закрития на мѣстността не сж достатъчни. Нуждата отъ закрития, естествени или изкуствени, порастна съ силата и ефикасността на огъня. За намаление загубитѣ отъ огъня, всѣки войникъ и подофицеръ трѣбваше да бжде практически подготвенъ да извършва самъ, безъ непосредствени указания отъ началника, проститѣ окопни работи, както предъ, тъй и презъ течение на самия бой.

По-голѣмитѣ, по-продължителнитѣ и по-сложнитѣ работи по укрепяването бѣха специално дѣло на пионеритѣ, главно, за предварително планиране и укрепяване на избрани позиции или зони. За сжщата целъ въ всѣка пехотна рота трѣбваше да има специално обучени по единъ подофицеръ и четирма редника, а въ военно време — двойно.

Указанията за следване и използване закритията бѣха изложени въ „Наставлението за сапюрнитѣ работи въ пѣхотата“. Но това бѣха добри и полезни пожелания, които не занимаваха много пехотата.

По силата на усвоени отъ по-старо време възгледи, пехотнитѣ началници не обичаха, изобщо, да влагатъ голѣмо усърдие за окопнитѣ работи, за да не намаляватъ силитѣ на войницитѣ. И, обикновено, пехотата се „окопаваше“ примѣрно, т. е. отбелязваше се предполагаемо окопаване на дадени линии и пунк-

тове само съ по нѣколко лопати изровена прѣстъ, и то ако войниците сж съ пълно походно снаряжение. Тъй като бойните учения се извършваха само въ нѣколко часа, а въ движенията и действията рѣдко се държеше точна смѣтка за условията на действителния бой, то и при преднамѣрена отбрана окопаването биваше въ повечето случаи само проектирано — нѣмаше време за повече отъ това. Такива упражнения биваха още по-рѣдко въ маневритѣ. Тамъ всичко се извършваше бързо, защото липсваше време, а маневритѣ се извършваха повече за командни упражнения на по-голѣмитѣ началници.

За да не се отдѣля и безъ това оскъдното време за фактически упражнения по окопаването, влияеше и преобладаващиятъ тогава възгледъ за моралното възпитание и бойната подготовка, въз основа тълкуванията на Устава отъ 1905 година. Смѣташе се, че честото и продължително ровене земята е несъвмѣстимо съ нападателния духъ и на движението напредъ. Този възгледъ преобладаваше въ цѣлата армия. Споредъ праволинейнитѣ разбирания, свойствени и на характера на българския войникъ, тактиката на бойнитѣ действия е по-проста, отколкото е тя въ действителностъ, — настѣпва и напада силниятъ, отбранява се и се окопава слабиятъ.

Съ течение на времето, обаче, особено следъ въвеждането на Устава отъ 1905 год., пехотата доста планомерно се обучаваше да използва гнѣнитѣ, закритията и подстъпитѣ, които мѣстността дава. За такова използване способствуваше раздробяването на частитѣ за настѣпление подъ огнь и за атаката.

Опитътъ отъ Русско-японската война показа необходимостта и голѣмото значение на самоокопаването на пехотата. Този именно опитъ създаде преломъ въ идеитѣ по окопаването. Едва оттогава насетне се разбра нуждата отъ грижливо и предвидливо окопаване на пехотата. И обучението по окопаването, макаръ въ повечето случаи само проектирано, се водѣше съобразно бойната тактика на пехотата. При очертаване и приспособяване окопитѣ къмъ мѣстността, главната грижа бѣше да се създаде какво-да-е закритие на войницитѣ и за опора на пушкитѣ. Грижитѣ за маскиране разположението идваха следъ това, ако не се забравяха съвсемъ.

Поради пренебрегване окопаването въ войната, даваха се повече загуби. Превъзходството на нападателния духъ въ първата половина на войната изкупи подобни слаби страни въ бойната

Подготовка на пехотата — една слабост, която срещу по-предприемчивъ противникъ можеше да понижи духа още въ този първи периодъ на войната. А погрѣшно е да се предполага, че трижитъ за предвидливо и своевременно окопаване противоречатъ на нападателния устремъ — най-характерното качество на българската пехота.

* * *

И тъй, Уставътъ отъ 1905 год., по който пехотата въ последнитъ седемъ години преди Балканската война се ръководѣше, наставляваше, че боятъ (нападателенъ и отбранителенъ) се спечелва само чрезъ движение напредъ. Традицията пъкъ отъ по-старо време бѣ вкоренила предубеждението, че, каквато и да е силата на огъня, все пакъ най-решителното сръдство да се срази врага е ножътъ. Тъй пехотата се подготвяше да настѣпва смѣло напредъ. На тъй създадения нападателенъ духъ се дължи моралното превъзходство на българската пехота; на него, главно, тя дължи победитъ си въ Балканската война.

Обаче, преимуществата на нападателния бой можеше да се запазятъ по-добре и по-трайно, ако се обръщаше по-сериозно внимание и на другитъ условия за успѣха въ боя. Тактическото използване на огъня, считанъ като сръдство за движението напредъ, не бѣ усвоено правилно и напълно. Подготовка съ огънь оставаше почти всѣкога една фиктивна формалност. Оставаше очевиденъ и мѣродавенъ само фактътъ на движението. Предполагамъ оставаше сжщо и ефектътъ отъ неприятелския огънь, който пъкъ биваше подценяванъ. Пакъ поради сжщитъ условности пехотата въ устрема си напредъ не можеше всѣкога добре да използва мѣстността, като прикритие отъ огъня. Сжщото бѣ и съ окопаването. И загубитъ отъ огъня презъ войната бѣха по-голѣми отъ неизбежното.

Трѣбва да се отбележи, като характерна особеност, още и това, че общитъ грижи за обучението и възпитанието на пехотата не бѣха съразмѣрни съ нейната рашаваща роля на боя, като главенъ родъ войска. Считана като „най-простъ“ родъ войска, нейнитъ постоянни кадри въ мирно време бѣха най-слаби предвидъ разврѣщането ѝ въ военно време. Въ нея се допускаха най-голѣми импровизации. Не само срокътъ на действителната служба въ мирно време бѣше по-кратъкъ, но въ нея се зачисляваха и всички служещи съ облекчение.

Но и при такива неблагоприятни условия службата въ пехотата постигаше възможно най-големи резултати въ нейната бойна подготовка. Главно на пехотата се дължат великите бойни дела на българската армия. Доколкото зависеше от нейната подготовка, тя можеше да изпълни съ достоинство своите задачи въ войната. Подложена на най-тежки изпитания въ войната и въ бойовете, тя даде процентно и най-големи жертви.

Трѣбва да се прибави още, че, наредъ съ добрите страни на подготовката на пехотата за война, има единъ характерен недостатъкъ въ общата ѝ бойна подготовка, дължимъ и на думата на Устава отъ 1905 година. Началниците не обичаха отбраната още по-малко отстъпателните движения и действия. Предпочитаха да се учатъ да настѣпватъ и да атакуватъ, но не и да се отбраняватъ и да отстъпватъ. Извършваха се, наистина, упражнения за отбранителни действия, и такива упражнения се смисляха въ реда на тактическите условия, особено като временни и преходно положение, но упражнения за отстъпление на най-големи войскови части почти не се извършваха; никой началникъ не искаше да „деморализира“ подчинените си войски съ упражнения въ отстъпление, да ги учи на такава „временна хитрост“, както е казано въ Устава. Все по-полезно за думата и по-поучително е да се настѣпва. Тази е една отъ причините за липсата на редъ и спокойствие при отстъпленията.

Обучение и възпитание на артилерията. — Преди Сръбско-българската война артилерията бѣше слаба по количество техника, съ слаба бойна подготовка, но пакъ изпълни съ достоинство своята задача въ тази война. И тя има своя голѣмъ дялъ за победата.

Следъ тази война, благодарение грижливото ѝ попѣлъване съ началнически и войнишки персоналъ, тя трѣгна планомѣрно по пътя на своето развитие, следвайки развитието на техниката и тактиката на боя.

Обучението на артилерията се водѣше по руските уставы и наставления до 1892 год., когато и за нея уставите бѣха побългарени и измѣнени споредъ особеностите на материалната система (главно Круповски орждия), различна отъ руската.

Успѣхътъ по стрелбата се развиваше заедно съ измѣнените на материалната система. На първо време следъ Сръбско-българската война теоретическите познания по стрелбата оставаха

сжщо тъй оскъдни, както и по-рано. На практическитъ стрелби по онова време се даваше характеръ на нѣкаква празднична театралностъ, безъ смѣтка за противника и за действителната бойна обстановка. Тогава стрелбитъ се произвеждаха споредъ теоретическитъ изводи въ Русската артилерийска школа. По-късно се дадоха за ръководство по стрелбата така наречената „Червена книжка¹⁾“ и „Наръчни таблици за даннитъ на стрѣлбата“. Изложенитъ въ тѣзи ръководства правила и случаи бѣха сжщо изразъ на теория и техника по стрелбата, безъ съображения за бойната практичностъ, безъ обективна смѣтка и за въроятнитъ действия на противника.

Презъ първитъ десетина години въ подготовката по артилерийската стрелба преобладаваше повече теоретическата техника по обучението, нежели условията за практическо поразяване на бойни цели. Бойнитъ условия на стрелбата и практическата тактика на артилерийския огънь взеха върхъ по-късно, когато се разшири и общиятъ тактически кръгзоръ на артилерията.

Презъ 1897 год. се издадоха „Проекто-наставление за стрѣлбата въ полската и планинската артилерия“ и „Проекто-правила за стрѣлбата въ крѣпостно-обсадната артилерия“.

Около сжщото време се направиха и нѣкои измѣнения въ организацията на артилерията, между които: премина се отъ осеморждеенъ въ шесторждеенъ съставъ на батареята за военно време, а батареитъ се сведоха по три въ артилерийско отдѣление, което стана тактическа единица. Въ връзка съ измѣненията въ организацията за мирно и за военно време, преработиха се и уставитъ, въведоха се въ ръководство и нѣкои нови устави и наставления, каквито дотогава нѣмаше.

Още по-късно, къмъ 1902 год., станаха нови измѣнения въ правилата за подготовката на артилерията.

¹⁾ Първото Наставление за стрелбата въ артилерията, което съдържаше правилата, практикувани презъ 1884 и 1885 години въ Руската артилерийска школа, измѣнени следъ това отъ авторитетни артилеристи на времето: Шкларевичъ, Баумгартенъ и др. Тѣзи правила бѣха преведени и напечатани у насъ презъ 1888 год. отъ инспектора на артилерията, подполковникъ Тантиловъ, съ червени корици, и оттамъ книжката носи названието си.

Въ „Червената книжка“ се даваха упътвания за тактическитъ похвати на позицията и за произвеждане стрелбата по разни цели; за пръвъ пжтъ се даваха образци за водене журналъ на стрелбитъ.

Тѣзи „Правила за пристрѣлка и стрѣлба въ артилерията“ останаха въ сила до 1897 год., когато се издаде ново Наставление, въ духа на тогавашнитъ познания по артилерийската стрелба, заети и отъ европейскитъ армии.

Въ постепенното развитие на артилерията най-съществено изменение стана съ превъоръжаването ѝ съ скорострелни оръдия следвайки развитието и усъвършенствуването на огнестрелната техника, растещата сила на огъня и порастналата роля на артилерийския огънь. Къмъ това допринесе и опитътъ отъ Русско-японската война въ Манджурия. Новитъ срѣдства и нужди наложиха нови условия за подготовката на артилерията. Презъ 1905 год. бѣ издадена „Инструкция за употрѣблението на полската артилерия въ боя“ и ново „Наставление за стрѣлбата“. Намѣсто заемане открити позиции на топографическия гребенъ и право насочване къмъ целта, както дотогава обикновено се практикуваше, постави се, като общо правило, заемане дълбоко закрити и маскирани позиции, за което имаше вече и специални и усъвършенствувани уреди за насочване къмъ целта.

Презъ 1906 год. бѣ издадена „Инструкция за употрѣбление на крѣпостната артилерия“, също и Проект-уставъ за строевата служба въ полската скорострѣлна артилерия“, замѣненъ съ другъ презъ 1908 год., който остана за ръководство до Балканската война. Все около онова време, възъ основа на опита, се преработиха наставленията за стрелбата въ полската, планинската и крепостната артилерия.

Полската скорострелна и нескорострелна артилерия (нескорострелната артилерия система Крупъ бѣ оставена като резерва да бжде използвана при разврѣщането при мобилизация, когато почти половината отъ артилерията бѣше нескорострелна) се състоеше отъ нѣколко калибра. По-голѣмитъ калибри съставляха „тежка полска артилерия“, главно полски гаубици. Въ тѣзи именно по-голѣми калибри се изразяваше порастналата и решаваща роля на артилерийския огънь и нуждата отъ по-голѣмъ калибъръ и по-стрѣмна траектория за разрушаване закритията и за поразяване закрититъ задъ тѣхъ цѣли, неуязвими отъ полегатата стрелба на полската артилерия отъ по-малкъ калибъръ. Затова презъ 1909 год. бѣ издадена за ръководство и специална „Проекто-инструкция за тактическото употрѣбление на тежката полска артилерия“.

Всичко въ развитието на артилерията бѣше придружено и последвано и отъ други уставы, инструкции и пр. Честитъ промѣни на уставитъ и правилата за стрелбата, дължими на прокарвания чрезъ тѣхъ напредничавъ духъ, показватъ, че подготовката на артилерията следваше както напредъка на техниката

и усъвършенствуването на артилерийските средства на огъня, тъй и еволюцията на идеите за съвременния бой. Но честите промени имаха и неудобството, че артилеристите въ запаса оставаха незапознати съ измененията, а повикването им на обучение не можеше да бъде често и въ голѣмъ размѣръ. Впрочемъ, постоянниятъ кадъръ на артилерията имаше това предвидъ, и технически подготовениятъ за стрелбата персоналъ можеше да отговори, на първо време, и на нуждите при мобилизация.

Въ подготовката на артилерията се проявяваше гъвкавостъ и предприемчивостъ, налагани отъ нуждата за усвояване на всичко потрѣбно. Презъ течението на редъ години артилеристите трѣбваше да изучаватъ все по-нова, по-усъвършенствуванa и по-сложна за манипулиране материална система отъ единъ и другъ калибъръ: нескорострелни, скорострелни и др. Това въ връзка и съ измененията въ тактиката и на другите родове войски, главно на пехотата.

Артилерията влѣзе въ войната съ добре подготовени командири на батареи и артилерийски отдѣления. Не може да се каже същото и за по-голѣмитѣ артилерийски началници — голѣмѣтѣ имъ за тактиката на артилерийския огънь не бѣше се напълно освободилъ отъ тѣснитѣ рамки на „артилерийската специалностъ“. Поради липса на упражнения въ мирно време за управляване и насочване огъня, тѣ трудно можеха да управляватъ и да насочватъ артилерийския огънь навреме и на мѣсто; не бѣше имъ напълно вкоренено и съзнанието за решаващото значение на огъня за успешнитѣ действия на пехотата и за победата. А и голѣмитѣ началници не искаха отъ артилерията повече отъ това — да „съдействува“ на пехотата, отъ която очакваха всичко. Всички артилерийски и други по-горни началници повече се грижеха да „разпредѣлятъ“ огъня по бойния фронтъ, нежели да го съсредоточаватъ масово на важнитѣ пунктове. Въ подвижнитѣ бойове, до Чаталджа, не бѣше лесно да се групира импровизирано и въ кратко време голѣмата сила на артилерийския огънь върху даденъ важенъ пунктъ, защото бойовете се започваха и развиваха разхвърлено, по инициатива на дивизионнитѣ и на по-долнитѣ началници. Но артилерийскиятъ огънь се насочи разхвърлено и при Чаталджа, което е и една отъ главнитѣ причини за неуспѣха въ атаката на такава силно укрепена позиция, съ открити и силнообстрелвани

подстѣпи. А примѣрътъ при Одринъ е положително поучителенъ относно силата и ролята на артилерийския огънь.

Другиятъ артилерийски персоналъ бѣше, изобщо, сѣщо доста добре подготвенъ. Мѣрачитѣ, наблюдателитѣ, разузнавачитѣ и др. бѣха подготвени да изпълняватъ съ достоинство длъжностите си въ боя. Но, поради голѣмото развързване на артилерията по мобилизацията и липсата на достатъченъ запасъ, стана нужда да се взематъ хора за второстепенни служби въ артилерията отъ другитѣ родове войски. Такава нужда не щѣше да съществува, ако не бѣше тригодишниятъ срокъ на действителната служба въ артилерията, ако и въ нея този срокъ бѣше намаленъ на две години, както отдавна бѣ направено, на примѣръ за полската артилерия въ германската армия.

Запаснитѣ офицери-артилеристи, колкото такива имаше, бѣха рѣдко призовавани на обучение, не бѣха по всичко добре запознати съ техниката, а още по-малко съ тактиката на артилерийския огънь. Мобилизиранитѣ артилерийски части не бѣха напълно подвижни съ своитѣ бойни подвози, поради многото реквизирувани мѣстни колѣ.

Но, общо взето, артилерията отъ всички категории бѣше на висотата на своитѣ бойни задачи, и показва въ всѣко отношение превъзходство надъ противника още въ първитѣ дни на войната. Времето и опитътъ допълниха каквото липсваше отначалото.

Обучение и възпитание на конницата. — Конницата години наредъ се обучаваше споредъ традицитѣ отъ по-далечното минало, когато огънятъ не бѣше тъй силенъ, и атакитѣ въ сплъстенъ коненъ строй — по-чести, внушителни, а въ много случаи и решаващи. Тѣй като хладното орѣжие не се измѣни, и своитѣ качества на конницата, като изразъ на силата на хладното орѣжие, оставатъ все сѣщитѣ, то възгледитѣ относно нейната бойна роля, особено всрѣдъ кавалериститѣ, бѣха консервативни.

До 1891 год. българската конница се обучаваше по Руския уставъ за строевата служба отъ 1869 год., предшествуващъ създаването на българската армия и опититѣ на близкитѣ за оное време войни. Въведе се следъ това за ръководство новиятъ Руски уставъ отъ 1885 година, съ който се правѣше стѣпнакъ къмъ измѣнение и опростяване въ формитѣ на действията, но не се различаваше сѣществено отъ по-стария.

Презъ 1893 год. се въведе за ръководство първиятъ български Строеви уставъ за конницата, съ Инструкция за обучението. Тѣ бѣха, разбира се, копие отъ русскитѣ, и затова бѣха тѣ много стройове и начини на построения, сложни, трудни за усвояване, а безъ практическо приложение. Все пакъ този уставъ, подъ влияние и на проникващитѣ вече идеи въ европейскитѣ армии, поставяше на по-добри начала обучението на пълния конникъ.

Десетина години по-късно, поради неуспѣхитѣ на руската армия и слабрезултатнитѣ бойни действия на многобройната руска конница въ войната въ Манджурия, българската конница се освободи отъ влиянието на руската, за да го замѣни тѣ западно. И презъ 1904 год. се въведе новъ Строеви уставъ, който бѣше копие отъ френския. Различаваше се отъ дотогавашнитѣ по-стари уставы съ голѣмата простота и леснина въ изпълнение на строеветѣ. Съ него, именно, се направи голѣма стѣпка къмъ практически полезна подготовка. Но старото продължаваше дълго време още да преобладава всрѣдъ мѣродавнитѣ фактори. Издадената следъ една година Инструкция къмъ устава за обучението и дѣйствиата на конницата напѣтваше коннитѣ части да се хвърлятъ бързо и решително въ атака, въ всеки строй, когато е необходимо, безъ да се престрояватъ. Но въ малки и частични изключения, тѣзи пожелания не можаха да намѣрятъ приложение въ Балканската война.

Единичното обучение се водѣше системно, планомерно, дори прекалено педантично въ нѣкои отношения, за смѣтка на общата главна целъ на подготовката. Първоначалната подготовка за действия въ коненъ строй бѣше добре застъпвана. Упражненията се водѣха обикновено противъ поставени за ударъ съ сабля кукли. Такива упражнения рѣдко биваха одухотворявани при по-близка до действителността бойна обстановка въ полето. Тесноуловимиятъ критерий за успѣха въ подготовката бѣше главно техниката по яздата и владѣнието на саблята. Последното бѣше отъ голѣмо възпитателно значение, колкото и да не се дирѣше широко приложение въ бойната обстановка. При все това войникътъ бѣ възпитанъ да бѣде всѣкога готовъ да се хвърга върху врага и да нанася удари съ саблята. Това качество бѣше още по-свойствено на офицеритѣ.

Идеитѣ следъ опита въ Манджурската война противъ изключителнитѣ действия на конницата само въ коненъ строй и

за необходимостта за конницата да бжде подготвена да служи ефикасно и съ огънь не бѣха на първо време лесно възприети отъ по-висшитѣ кавалерийски началници. Тѣ имаха свои основания да мислятъ, че огнестрелното и хладното оржжия се несъвмѣстими; че не може да се дѣйствува еднакво добре и съ сабля, и съ пушка; че едното е въ вреда на другото. Споредъ тѣхъ, огънятъ отъ карабината трѣбва да бжде изключение. Това въпрѣки факта, че конницата бѣше въоръжена съ карабина почти отъ началото на създаването ѝ.

Обучението за стрелба съ карабината се водѣше както въ пехотата, но по съкратенъ курсъ, както по техниката на стрелбата, тъй и по бойнитѣ дѣйствия въ спешенъ строй. А тригодишната служба въ конницата позволяваше да се гледа по-сериозно и да се отдѣля повече време и за тази, не по-малко важна подготовка, ако не преобладаваха предубеждения отъ по-старо време.

Обучението по разузнаването и ординарческата служба се водѣше доста сериозно, и се постигнаха добри успѣхи, въ които обаче, формалната страна бѣше мѣродавна. Дѣйствиата, макаръ и само примѣрни, на отдѣлнитѣ конници и команди рѣдко биваха одухотворявани съ огледъ на действителната бойна обстановка.

По конно-пионерното дѣло конницата бѣ слабо подготвена, между другото, и поради липса на срѣдства и достатъчно време за тази специалностъ. Издаденото за такава подготовка Наставление презъ 1909 год. и срѣдствата, предвиждани за целта, останаха пожелания и проекти.

Въ единъ периодъ на подготовка отъ 25 години конницата си запази автономностъ въ обучението и възпитанието. Връзкитѣ ѝ съ другитѣ родове войски бѣха слаби, защото коннитѣ части не влизаха органически въ състава на голѣмитѣ войскови съединения (дивизиитѣ и инспекционнитѣ области), а висшитѣ началници въ армията, отъ своя страна, не се интересуваха много отъ тактическитѣ идеи и подготовка на конницата. Това най-много проличаваше при маневритѣ съ всички родове войски. На коннитѣ части се предоставяше най-голѣмата свобода и самостоятелностъ въ дѣйствиата, и тѣ се ползуваха отъ това по свое разбиране. На маневритѣ, следъ като се свърши шаблонното разузнаване по фронта, което извършваше конницата, и дветѣ страни започнатъ да се развърщатъ за бой, коннитѣ части получаваха заповѣдь да се събератъ встрани, за да охра-

заватъ фланговетъ. А въ действителность това значеше бездействие за конницата. Нито общиятъ началникъ на войскитъ нѣ търсваше вече конната часть да действува, нито началникътъ на тази обичаше да следи отблизо какво вършатъ другитъ родове войски. Когато тѣзи последнитъ маневриратъ, настѣпватъ, действуватъ съ огънь, атакуватъ и т. н., коннитъ части стиватъ и въ повечето случаи бездействуватъ, смѣтайки изпълненъ дълга си. Бездействуваха, главно, затова, че, обикновено, бойнитъ срещи при маневритъ биваха фронтални, нѣмаше сериозни изненади откъмъ фланговетъ.

Съ подобни възгледи и подготовка конницата влѣзе въ Балканската война. Главно, поради привычката отъ мирно време да бѣде конницата самостоятелна въ действията си, пропуснаха се важни моменти, въ които тя можеше да действува съ голѣмъ успехъ, както обстановката подсказваше. Усвоенитъ отъ мирно време възгледи, че конницата е „скжпъ и незамѣнимъ“ родъ войска, достигаха въ войната до оставянето ѝ въ бездействие. Затова и Главното командуване, и общитъ висши началници нѣмакъ предпазливо и безъ категорична заповѣдь ѝ даваха бойно назначение. И нейното командуване се ржководѣше повече отъ свои съображения, убедено, че и бездействията въ военане и дирене „удобния моментъ“, какъвто не можѣ да се намѣри въ голѣмъ размѣръ, не ще се зловиди на общото командуване.

Обучение и подготовка на инженернитъ войски. — Инженернитъ войски отъ всички специалности слѣдваха и прирѣтаха, на свой редъ, сръдствата и развитието на съответната техника по военното дѣло. Първоначално тѣ бѣха, главно, въ свѣтъта си на „пионери“, а по-късно и постепенно пионернитъ работи останаха само една отъ многото технически и други специалности.

Настаналото следъ обявяване Съединението на Южна съ Северна България положение постави на изпитание и твърде добройнитъ тогава пионерни команди и тѣхнитъ началници. Тѣмъ се възложи планирането и техническото ржководство по укрепяването набързо границата съ Турция. Почти едновременно съ това, тѣ ржководѣха и укрепяването на границата ни откъмъ Сърбия. Едната, и другата задача тѣ изпълниха съ творческо решение по прилагането на полската фортификация. Целесъобра-

зното укрепяване на позицията при Сливница се дължи, главно на компетентните военни инженери тогава и на пионерите.

Както по пионерното дѣло, тъй и по другите специалности на инженерните войски подготовката се водѣше по руските устави и наставления до 1892 год., когато се въведе първото „Проекто-положение за специалното образование въ Пионерната бригада“. Специалната подготовка се ръководѣше по него, а строевата подготовка — споредъ пехотните устави. Презъ 1898 год. се издаде ново Положение и специална Инструкция, споредъ опита и общия планъ на занятията въ армията.

Поучителните изводи отъ войната въ Манджурия посочиха между другото, и важноста на закритията отъ огънь, както и необходимостта отъ разните специални служби на инженерните войски. Очертаха се две течения: споредъ едното, укрепяването на позициите трѣбвало още повече да се специализира и централизира, а споредъ другото, — да се децентрализира, като пехотата се подготвя по-добре по окопното дѣло, за да може сама безъ „специални“ указания, да се укрепява и създава своевременно закрития, за които не сж потрѣбни особени познания и ръководство. Второто бѣше практически по-разумно, и то надмогна.

Презъ 1906 год. последваха нови Положения, споредъ новите и нарастнали нужди на армията. Издаде се и „Уставъ за строевата служба на военните колояздачни команди“. За забелязване е, че на тѣзи команди, споредъ тогавашните разбирания въ инженерните войски, къмъ които бѣха придадени като „специалност“, не се даваха и бойни задачи, напимѣръ: подкрепа на конницата, бързо заемане на нѣкои пунктове до пристигането на пехотата и др. Трѣбвало да имъ се възлагатъ само задачи отъ инженерните специалности, напимѣръ: за свързка, за подривни работи и др.

Презъ 1908 год. бѣ издадена „Инструкция за използване на телеграфните, телефонните и хелиографните сигнални команди“ и „Наставление по понтонното дѣло въ Мостовата дружина“. Презъ 1909 година — „Наставление за ползуване отъ полските микрофонни телефонни апарати“ и „Наставление за пионерите по подривните работи“. Презъ 1910 год. издадоха две отдѣлни наставления за пионерите по минните работи и минната война.

Скоро преди войната влѣзаха въ сила „Наставления по военните съобщения за пионерите“ и „Наставление за телеграфистите — общи свѣдения“.

Презъ 1911 год. бѣ издадено „Наставление за дѣйствиата на войскитѣ при атаката и отбраната на крѣпоститѣ“, извлѣчено и поставено отъ съответни такива въ други нѣкои армии, главно германската и френската. Изработено бѣ въ Щаба на армията въ общо рѣководство, и да се рѣководятъ по него и инженернитѣ войски по специалнитѣ имъ задачи и служби. Но времето на войната се оказа кратко, и указанията въ Наставлението оставиха само частично усвоени отъ главнитѣ родове войски — пехотата и артилерията и отъ всички началници.

Споредъ това Наставление, дѣйствиата подъ крепоститѣ проистичатъ отъ развитието на дѣйствиата въ полето, и се водятъ въз основа на сжжитѣ и общи тактически принципи, съ разликата, че подъ крепоститѣ се използва пълното развитие на технията отъ обсадната и крепостната артилерия, както и на всички средства на техниката, за което се изисква по-основна и по-продължителна подготовка още отъ мирно време.

„Атаката съ открита сила — изтъква се въ Наставлението — е едно смѣло и енергично действие, съ цель да се завладѣе едно отдѣлно укрепление или самата крепость, следъ като, съ масово употрѣбление на артилерийски огънь, е постигнато омагьомощяване на неприятелската артилерия и значително морално въздействие върху крепостята“.

По такива общи тактически начала, целесъобразно и практически приложени споредъ общия планъ за дѣйствиата подъ командиринъ, съставенъ отъ Щаба на обсадната II армия, крепостята, следъ нѣколкомесечна обсада, бѣ атакувана и завладѣна съ открита сила. Както презъ време на обсадата, тъй, особено, и при атаката артилерията и инженернитѣ специални служби бѣха въ пълна услуга на главния родъ войска — пехотата. За организиране свръзкитѣ по фронта и къмъ тила, както и за съответното укрепяване обсаднитѣ ни позиции, инженернитѣ войски иматъ особена заслуга.

Следвайки развитието и приложението на техниката по специалнитѣ служби, инженернитѣ войски достигнаха да бждатъ доста добре подготвени за нуждитѣ на войната, при все че не можеха да работятъ всѣкога и по всичко съ изискваната отъ обстановката бързина и практическа ловкостъ. Една отъ причинитѣ за това бѣше и липсата на необходимитѣ материални средства и условия за подготовката имъ отъ мирно време.

Подготовка на офицеритѣ. — Политическитѣ събития, вѣнанията и смутоветѣ следѣ Сръбско-българската война, въ които и армията бѣ вѣвлѣчена, отклониха временно офицеритѣ отъ прѣжитѣ имѣ служебни задачи и длѣжности. Въ това, макарѣ кратко време, повече ги занимаваха политико-общественитѣ злѣбѣ на деня — дотолкова, че и занятията съ войницитѣ бѣха оставени на второ мѣсто. Но, следѣ като се нормализира положението и омиротвори страната, армията се отдѣде отново на своята прѣко служебна работа.

Понеже уставитѣ и наставленията, по които се водѣше обучението, съдържаха само сухи правила и форми, а новитѣ условия на военното дѣло изискваха отъ офицера повече отъ това — съзната бѣше още тогава необходимостта да се разшири и научно обоснове практическата подготовка на офицеритѣ по военното дѣло, най-много по тактиката. На първо време по примѣра на руската армия, се организираха въ опредѣлени дни (обикновено вечерѣ) особени занятия съ офицеритѣ, въ свободното отъ други служебни занятия и наряди време. Офицеритѣ се упражняваха въ решаване тактически задачи по картата, за да се запознаватъ по-основно съ практическия смисълъ на уставнитѣ правила и норми и съ свойствата и действията на другитѣ родове войски. Държеха се и поучителни беседи за разширение знанията на офицеритѣ. Презѣ първитѣ нѣколко години служеха за ръководство рускитѣ упѣтвания и сборници за решаване тактически задачи.

Въ началото такива занятия не бѣха добре организирани и не даваха добри резултати. Голѣмото мнозинство офицери бѣха съ оскъжднитѣ си тогава познания отъ Военното училище, значителна частъ (повишенитѣ въ офицерски чинъ отъ подофицери) знаеха само практически усвоеното въ строя. Всички — началници и подчинени, учители и ученици — имаха нужда да се учатъ. Ръководителитѣ, които по служебното си положение трѣбваше да учатъ своитѣ подчинени, сами не знаеха съ каква да започнатъ и какъ да свършватъ по даденъ въпросъ. А добра воля имаше у всички. Офицеритѣ съ висше военно образование бѣха твърде малко, заемаха високи длѣжности, рѣдко имѣ оставаше свободно време и за допълнителни занятия, или се задоволяваха съ теоретически беседи по военни въпроси отъ по-общъ характеръ.

Съ течение на времето занятията ставаха все по-полезни и резултатни. Все повече растѣше и съзнанието у всички, че отъ

рицера се изискват високи нравствени и умствени качества, широки практически познания и опитност и за по-високо служебно положение, за да може всъкога като началник и подчиненъ да изпълнява длъжноститѣ си и да действа просвѣтно, признателно и съ вѣра въ себе си.

Скоро се появиха български ръководства, съобразно местнитѣ условия и нужди. Презъ 1892 год. бѣ заповѣдано да се вземе за общо ръководство въ цѣлата армия „Врѣменната инструкция за занятията съ офицеритѣ отъ 4-а пѣх. бригада“, издана едва година по-рано. Съ тази Инструкция се целѣше, главно, да се подготвятъ като малки строеви началници офицеритѣ, повишени отъ подофицери. Презъ 1898 год. особенитѣ занятия съ офицеритѣ се уредиха съ заповѣдъ по Военното ведомство № 48. Тази Инструкция остана въ сила до къмъ края на 1904 год., когато се издаде друга, по-целесъобразна „Инструкция за тактическитѣ занятия съ офицеритѣ и подофицеритѣ“. Въ допълнение и за разяснение на тази последната последва презъ 1909 год. нова „За практическитѣ упражнения“, въ която сж изложени правила за специалната подготовка на офицеритѣ при маневритѣ съ войскитѣ, съ кадри, по картата („Военна игра“) и при решаване тактически задачи, изобщо. Въ тази Инструкция се указваше плана за разпредѣлението и организирането на тѣзи упражнения, включително и разнитѣ дневни беседи за разширение общитѣ военни познания на офицеритѣ.

Внѣ отъ общитѣ занятия съ офицеритѣ, уреждани въ войсковитѣ части, уреждаха се периодически и особени штаб-офицерски курсове, съ които се провѣряваха и разширяваха познанията, теоретически и практически, на кандидатитѣ за повишение въ старшиофицерски чинъ. Познанията и подготовката на офицеритѣ съ по-старши чинове биваха провѣрявани въ общитѣ занятия, както и съ „тактическитѣ поездки“, съ които безъ „кадри“.

По този начинъ, презъ 25-годишния периодъ на мирновременна подготовка научнитѣ, теоретически и практически познания на офицеритѣ все повече се разширяваха. Офицерътъ се развива въ своето съзнание, все повече вникваше въ същността на своитѣ задачи и длъжности, усвои си качества да работи и по-далеко отъ рамкитѣ на своята служебна дейностъ. Но все пакъ постиженията не бѣха напълно задоволителни,

защото мнозина от ръководителите сами имаха нужда от повисоки познания, за да бъдат по всичко авторитетни и убедителни. Често нормите и формите прѣчеха да се вниква въ същността на обсъжданията върху действителните условия на военното дѣло, въ вътрешното негово съдържание. Тактическите упражнения по картата и на мѣстността съ „кадри“ се състоеха обикновено въ правилно (по форма) издадени разпореждания. А поуката от такива упражнения не бѣше, очевидно, много голѣма за трудните и по-сложни командни длѣжности на началника. Такива упражнения се отнасяха въ повечето случаи само до единъ (предимно първоначаленъ) моментъ на действията. Подобни едностранчиви увлѣчения, за които се хабѣше много време, създадоха привички, от които бѣ трудно да се освободимъ и въ действителната война. Нѣкои началници свикнаха да мислятъ, че съ съставянето и издаването на заповѣди за действия, грижливо съставена по форма, се изпълнява и най-главната имъ задача въ войната. Въ архивите има заповѣди, напримѣръ, за бой при дадено действително положение въ войната, които сж толкова теоретически и съ общи фрази, че може да се отнесатъ и за всѣки другъ бой.

Процесътъ на бойните действия, съ тѣхните тревожно мъчителни и пълни съ неизвестности перипетии, оставаше неизучаванъ, или не занимаваше много обучаващите и обучаваните. Само въ тѣй наречената „Военна игра“ се застъпваха, и то частично, вѣроятните действия на неприятеля, както и други неизвестни предварително обстоятелства. Но такива упражнения, за които се изисква по-сложна организация, се произвеждаха по рѣдко и то само за горните началници. А тѣ можеха да бъдатъ несравнено по-полезни и поучителни и за по-малките началници.

Отъ друга страна, критериятъ за качеството на обучаемите и на работата имъ при тѣзи занятия зависѣше почти изключително отъ личните разбирания и настроения на ръководителите, и затова биваше различенъ, а понякога и противоречивъ. Както въ особената подготовка на офицерите, тѣй, изобщо, и на армията липсваше желаното единство въ възгледите на висшите началници — всѣки отъ тѣхъ обичаше да прокара своето. Нѣмаше единство въ доктрината.

Заедно съ своите полезни резултати, особените занятия съ офицерите имаха за последица и известни вредни отражения

върху обучението и възпитанието на войниците и на строевите части. Съ съзнанието за нуждата да се разширят научните и практическите познания на офицерите не растъше успоредно и грижата за по-солидна морална и техническа подготовка на войниците. Като че ли личните качества на офицерите се култивираха за сметка на качествата на войниците и на частите, малки и голъми. Докато по-рано качествата и достойнството на офицера се измърваха съ степенъта на дисциплината и на практическата строева подготовка на командваната отъ него войскова единица, по-късно критериятъ се измъни. На служебното достойнство на офицера започна да се гледа не толкова въ зависимост отъ подготовката на подчинените му, колкото отъ неговите научни (тактически) познания. „Науката“ започна да надмогва надъ живото практическо дѣло, а техниката въ подготовката на войника, като видима и измърима, добиваше предимство надъ духа и морала. Науката похабяваше духа. Наистина, офицерътъ продължаваше да изпълнява усърдно и преданно длъжностите си като началникъ и възпитателъ, но и задачите му въ това отношение ставаха все по-тежки. По възпитанието и обучението на войниците подофицерите все по-често замърстваха офицерите, или защото тѣ бѣха всѣкога недостатъчни, или защото „по-важни“ занятия и наряди често ги отвличаха отъ прѣките имъ и наистина важни служебни длъжности.

Офицерите отъ пехотата, сравнително, бѣха най-добре подготвени. Степенъта на подготовката постепенно намаляваше отдолу нагоре, но и у най-високите началници тя бѣ добра. Най-добре бѣха подготвени ротните и дружинните командири, които имаха най-голъма възможност да се упражняватъ теоретически и практически още отъ мирно време върху онова, което ще вършатъ въ време на война. Но обикновено добрата подготовка се ограничаваше съ употреблението на пехотните части. Употреблението на картечниците, като новъ видъ оржие, бѣше малко познато, и презъ войната бѣха използвани слабо. Използуването на другите родове войски отъ пехотните началници бѣше повече шаблонно, отколкото смислено.

Въ конницата взводните и ескадронните командири познаваха добре, както тактиката на конния, така и на пешия бой, но не всички полкови и бригадни командири бѣха запознати съ едното и съ другото, нито пъкъ морално бѣха подготвени да употребятъ масово полковете и бригадите. Поради това тѣ

вкарваха частитѣ си въ боя по ескадронно. Въ цѣлата война не бѣ употребенъ въ бой цѣлъ полкъ въ коненъ строй.

Сжщото може да се каже и по разузнаването. Взводните и ескадроннитѣ командири имаха добра подготовка и разузнаваха много добре. За съжаление, висшитѣ офицери нито вѣрваха на донесенията на подчиненитѣ си, нито умѣеха да ги систематизиратъ и обобщаватъ, а често пжти и не ги изпращаха на по-горното началство.

Подготовката на офицеритѣ отъ артилерията не превъзхождаше другитѣ родове войски. Въ артилерията отиваха най-добритѣ възпитаници на Военното училище, които, при това, се предаваха съ жаръ на изучаване артилерийското дѣло. Също Военното училище тѣ познаваха основно и пехотнитѣ строежи и тактиката на пехотата. Така че въ кратко време тѣ ставаха отлични взводни и батерейни командири. За съжаление, подготовката се ограничаваше само съ това. Идеята за масово приложение на артилерията, макаръ и да бѣ позната, още не бѣ намѣрила своето практическо приложение. Рѣдко се организираше стрелба съ цѣло отдѣление; обикновено всѣка батарея стреляше самостоятелно по указаната цель. По-голѣмитѣ артилерийски началници отиваха при пехотнитѣ началници въ качеството на началници на артилерията въ отрядитѣ, служейки за посрѣдници при предаване заповѣдитѣ, и се грижеха за снабдяване съ бойни припаси.

Изключение правѣха само офицеритѣ отъ крепостната артилерия. Тамъ идеята за масово приложение на артилерията не само бѣ добре позната, но бѣ получила и пълно практическо приложение въ подготовката още отъ мирно време.

Изобщо, въ този дълъгъ периодъ на мирновременна подготовка трудно бѣше да се избѣгватъ едностранчиви увлечения да не се отива отъ една крайностъ въ друга и да се създаватъ правилни и всѣкога положителни съотношения въ разнородната подготовка на войници, подофицери и офицери. Но при всъ това, благодарение на дълги и общи усилия, българскиятъ офицеръ, доколкото условията на военната служба позволяваха, се издигаше на висотата на своитѣ длъжности, и подготви себеси и войника да побеждаватъ.

Подготовката на подофицеритѣ. — Развитието на военното дѣло налагаше да се разширява и подготовката на подофицеритѣ. Като помощници и замѣстници на офицеритѣ

на война
воднитъ
разузна-
върваха
система-
щаха на
превъз-
аха най-
това, се
то. Отъ
стройове,
ставаха
ние, под-
масовото
още не
органи-
батарея
тъ арти-
ници въ
служежа
жеха за
ата арти-
рията не
ктическо
на подго-
лъчения,
създаватъ
ородната
при все
арскиятъ
воляваха,
отви себе
на воен-
на на под-
деритъ и

най-близки до войниците началници, влиянието на подофицеритъ върху успѣха на обучението и възпитанието на войниците бѣ много голѣмо. Каквито сж подофицеритъ, такива сж и войниците. Безъ добри и преданни на служебния си дългъ подофицери, които сж скелета въ основата на военната иерархия, задачата на началницитъ-офицери, колкото превъзходни и да сж по качества, е извънредно трудна. Това бѣ особено важно за българската армия, поради малочисления кадъръ отъ млади и близо до войниците офицери, и въ която, поради голѣмото развърщане въ военно време, голѣма частъ отъ взводоветъ при мобилизация трѣбва да се командуватъ отъ подофицери.

Едновременно съ организирането на особени занятия съ офицеритъ, помисли се за такива и съ подофицеритъ, възлагани да ги ръководятъ подходящи за целта офицери. Но въ началото се срѣщаха затруднения въ организирането и насокитъ на тѣзи занятия. Първоначално желанието да се повиши качеството на подофицерския кадъръ не се възнаграждаваше съ постиженията, защото възприемчивостъта на подофицеритъ не бѣше еднаква, макаръ че тѣ всички полѣгаха забележително усърдие да си усвоятъ по-голѣми, достѣпни за тѣхъ, военно-научни и практически познания. Поставената отъ инструкциитъ и заповѣдитъ на по-горнитъ началници целъ на такива занятия не се разбираше еднакво отъ изпълнителитъ. Не можеше, отъ друга страна, да се събиратъ всички подофицери отъ армията наедно, за да прекарватъ общи курсове. Все пакъ, макаръ и при неблагоприятни условия, можѣ да се постигне доста много въ подготовката на подофицеритъ.

Подъ влияние на новаторството и неправилно разбиране на съотношенията между обучението и възпитанието, военно-нравственитъ качества на подофицеритъ не се засилваха съразмѣрно съ грижитъ за по-солиднитъ имъ познания по службата. Известни послабления въ дисциплината и службата, дължими на общи въ и вѣнъ отъ армията причини, се отразяваха първо на подофицеритъ. Подъ влиянието на нашитъ политико-обществени нрави, демагогски проповѣди, подофицерътъ се приближаваше, макаръ и привидно, до офицера, но духовно си оставаше повече къмъ войника, често въ вреда на служебния дългъ. Интелектътъ и служебното зачитане на подофицера не го приближаваха и морално къмъ офицера, поне въ достатъчна съразмѣрностъ.

Докато нѣкога подофицеритъ, съ по-ограничени познания по службата, бѣха здравия грѣбнакъ на войсковата единица и

въ пълния смисъл на думата бѣха олицетворение на строг дисциплина и служебенъ педантизъмъ, въ по-ново време отсъствието на офицера отъ взвода, ротата и т. н. значеше послѣствие въ службата. И това се случваше не толкова отъ липса на знание и умение — подофицеритѣ знаеха и разбираха повече, колкото отъ липса на строгостъ и грижливостъ въ изпълнението на служебнитѣ длѣжности, когато офицерътъ отсъствува. Докато по-преди подофицеритѣ бѣха по-строги и взыскателни отъ офицеритѣ, по-после се случваше обратното: всички се товарѣше върху плещитѣ на офицеритѣ. Причинитѣ за това сж общи, но се дължатъ и на самитѣ подофицери. Такава бѣше системата за обучение и възпитание; подофицеритѣ бѣха онова, което се създаде съ разбиранията тогава, и тѣ бѣха плодъ на демагогски увлѣчения въ и вѣнъ отъ армията.

Общо взето, свѣрхсрочнослужещитѣ подофицери въ България не бѣха онази яка връзка между офицеритѣ и войниците, която би трѣбвало да бждатъ. Това се дължи и на обстоятелството, че офицерскитѣ чинове въ мирно време бѣха недостѣпни за подофицеритѣ. Така че, колкото връзката имъ съ войницитѣ, отъ които произхождаха, бѣше силна, толкова връзката имъ съ офицеритѣ, до които нѣмаха достѣпъ, бѣше слаба. Сжщото обстоятелство е причина, че на свѣрхсрочна служба оставаха само войници съ долно образование и лошо материално положение. Поради това влиянието имъ далечъ не бѣше онова, което би трѣбвало да бжде при интимната връзка, която имаха съ войницитѣ.

Но, взето всичко предвидъ, грамадното мнозинство отъ подофицеритѣ, които замѣстваха офицеритѣ въ командуването на малкитѣ строеви части, изпълняваха дълга си съ примѣрно себеприцание въ войната, и тѣмъ се пада голѣмъ дѣлъ отъ победнитѣ заслуги на българската армия. Тѣмъ се дължи много, твърде много, за победоносния устремъ на българската армия за храбростта на българския войникъ.

Военната литература. — Изразителката на военната българска мисъл бѣше военната литература: официалнитѣ издания на Щаба на армията, месечното списание „Воененъ журналъ“ и вестникътъ „Военни извѣстия“, въ които, покрай официалнитѣ заповѣди и други разпореждания, се печатаха и кжстатии по злободневнитѣ военни въпроси. Списанието започна

да излиза презъ 1888 година, а вестникътъ — презъ 1891 година. Вънъ отъ тѣзи издания, постепенно се развиваше частната военна литература, учебници, ръководства и др. Нѣкой пжтъ статии отъ воененъ характеръ се печатаха и въ гражданскитѣ вестници и списания. Както официалнитѣ, така и частнитѣ издания третираха въпроситѣ, отнасящи се до насъщнитѣ нужди на войската и нейната подготовка, даваха сведения за военното дѣло у съседитѣ и следѣха военната научна мисль въ чужбина.

Въвеждането на копиранитѣ отъ по-напредналитѣ страни порядки въ всички отрасли на живота не можеше да не се отрази и на военната литература. И военниятъ писателъ, както гражданскитъ, е преписвачъ и подражателъ на онова, което се пише въ чужбина. Българинътъ, който бѣше заелъ всичко отъ Русия и отъ Западъ, дълго време само наблюдаваше, заемаше и приспособяваше. По всѣки въпросъ българинътъ гледаше, преди всичко, какво казватъ чуждитѣ авторитети. Даже токъсно, когато военната мисль бѣше доста възмъжала, видни писатели не смѣтаха за излишно да подкрепятъ тезата си съ мнението на нѣкой чужденецъ. Въ началото, докато не бѣха се изработили литературни нрави, критиката бѣше жестока и язвителна, и затова оригиналнитѣ статии обикновено сж безъ подтисъ. При все това тѣ ставаха все по-много и по-самостойни, и при обявяването на войната литературата бѣше на пжтъ да се превърне отъ преводна на оригинална.

Сюжети писателитѣ намираха, преди всичко, въ честитѣ промѣни на уставитѣ и другитѣ законоположения. Обикновено се съставяше проектоуставъ, който се прилагаше на практика и се подхвърляше на критика, а следъ това се утвърждаваше. Най-много и най-оригинално се е писало върху обучението и възпитанието на войника. Въ обучението по стрелбата, напримеръ, писателитѣ сж съвсемъ свободни отъ чужди влияния.

Техническитѣ изобретения и усъвършенствувания на експлозивитѣ и на оржжието и възможнитѣ промѣни, които биха внесли тѣ, заематъ твърде много мѣсто въ преводната литература.

Годишнитѣ маневри въ България и въ чужбина така сжщо бѣха предметъ на писателитѣ. Чрезъ тѣхъ се изучаваше подготовката, намѣренията и начина на действия у съседитѣ и се следѣше еволюцията на военната мисль въ голѣмитѣ армии.

Най-после, най-важниятъ предметъ на военната литература бѣха войнитѣ, които справедливо се смѣтаха за неизчерпаемъ

източникъ на поуки. Българската литература не пропусна нито отрицателнитѣ поуки на Гръцко-турската, нито положителнитѣ на своеобразната Англо-бурска война. Но тя особено се прострѣ върху Русско-японската война. Въз основа на бойния опитъ отъ тази война, следъ дълги коментарии въ литературата, се преработиха уставитѣ, както въ цѣла Европа, така и въ България.

Но и въ този случай българитѣ гледаха повече съ очитѣ на русскитѣ и западноевропейскитѣ учени.

Отъ Сръбско-българската до Балканската война развитието и подготовката на българската армия следваше планомѣрно и системно своитѣ задачи по пѣтя къмъ войната, за да изпълни съ достоинство дълга си. Военнитѣ ръководители правилно виждаха и вѣрно ценѣха сѣдбоносното предназначение на въоръжената сила на Държавата и условията за нейната морална, материална и техническа готовностъ за война, макаръ нѣкогъ отъ тѣхъ да преценяваха погрѣшно и оптимистично тѣзи условия. Но тѣхното мнение, повече уважавано въ по-първитѣ години, не бѣше достатъчно зачитано по-късно. И тѣ се научиха да се приспособяватъ къмъ партийно-политическитѣ тежнениа на времето. Работата по подготовката на армията, обаче, следваше своето развитие, доколкото това бѣше възможно.

Партийно-политическитѣ борби около държавната властъ, които въ домогванията си често прескачаха рамкитѣ на допустимото, не се въздържаха понѣкога да не докоснатъ разрушително и моралнитѣ основи на войсковия организъмъ. Такива обществени нрави не оставаха безвредни за военната дисциплина и за духа въ армията. Тѣзи и други подобни обстоятелства затрудняваха, но не осуетяваха задачитѣ на военната подготовка, защото и усилията растѣха съ надвиване на трудноститѣ. Проникнати отъ родолюбиво съзнание на своя военно-служебенъ дългъ, макаръ терзани отъ липсата на дължимото съчувствие и съдействие отъ страна на обществото, всички — началници и подчинени — полагаха постоянни и преданни усилия, за да намиратъ морално удовлетворение въ успѣха на подготовката ни за война. Преживяваха се разнородни и нежелателни недоразумения въ избора на срѣдствата и насокитѣ на подготовката, но единодушието къмъ общата целъ никога не отслабваше. Всички се надпреварваха къмъ по-доброто, споредъ както разбиранията на своето време подсказваха. Въ това съревнование

по пътищата на честта и дълга към Родината, военният превъзхожда всички други поприща и призвания в нашия национален и държавен живот и остава на морална висота, която партийно-политическата действителност не ценеше като най-голяма морална ценност на своето време. Но съ тази, именно, ценност се чувствуваха морално богати и горди скромният и безшумни труженици на военния дълг.

И, когато настана моментът на съдбоносни изпитания за Родината, въоръженият народ, влял се в малобройният мирновременни кадри на постоянната армия, показва какво е постигнато в течение на една четвъртвѣковна подготовка. Съ родолюбив дух и победоносен устрем, най-усърдно насаждани и култивирани в казармата, българската армия доказва своето превъзходство като първа на Балканите и в кратко време нанесе победи, съ които възвеличи името на България.

Влиянието на политическият борби върху армията.

Недовърието към войската от страна на политическите водачи. — След Освобождението на България, заедно съ твърде демократичната Конституция,

наложи се задължителна военна служба за всички способни граждани, и се създаде постоянна армия, като военна школа за народа, като опора на правовия ред и като кадър за военно време. В първите години тази армия, командувана от руски офицери, не беше изложена на политически влияния, и си оставаше върна на клетвата, дълг и строгата военна дисциплина.

Обаче, съ първите стъпки в свободния политически живот изпъкнаха неправилни схващания за предназначението на армията, като политически дейци гледаха на нея през призмата на свободолюбивия демократически дух. Макаръ всички да виждаха в армията държавно достойнство и народна гордост, не искаха, обаче, да разберат, че държавната идея, на която армията служи, е независима, и не оценяваха моралното превъзходство на военният добродетели.

Политическите водачи не разбираха, че въоръжената сила на Държавата, според Конституцията, е подчинена на Държавния глава — Князът, и че, като опора на правовия ред, тя изпълнява своите задачи, независимо от партийно-политическите борби, дето личният домогвания понѣкога изопачават

и самата политическа идея. Тѣ се домогваха да намѣсатъ армията въ тѣзи борби, и критикуваха прерогативитѣ на Държавния глава. Първитѣ партийно-политически водачи, неопитни, но амбициозни идеалисти, надѣхани съ лѣвитѣ свободолюбиви идеи на онова време, виждаха държавни добродетели само въ широкитѣ и дори неограничени граждански свободи. Либералнитѣ течения не можеха да се примирятъ съ консервативния духъ на армията и съ силата на Държавния глава, съ армията въ негово рѣще. Тѣ смѣтаха тази сила като прѣчка за политическите свободи на народа. Като противовесъ, бѣ създадено съ особена законъ „Народно опълчение“, независимо отъ Княза и министъра на войната, на което да се облѣга народътъ въ случаи на нужда. Това Опълчение не можѣ да се организира и да се обучи. То бѣ предизвикано отъ подозренията на най-свободолюбивитѣ противъ властѣта на Държавния глава, които подозрения не се оправдаха отъ събитията.

Участието на войската въ Съединението. — По-добре бѣ организирано Народното опълчение въ Източна Румелия, което клонѣше повече къмъ свободолюбието на народа, и не можеше да бжде слѣпо орждие въ рѣцетѣ на губернатора — пълномощникъ на Султана. Началницитѣ на Милицията въ Източна Румелия бѣха българи, и тѣ не можеха да измѣнятъ своята родолюбива съвѣсть и да бждатъ опора на представителя на султанската властъ противъ народното движение за обединение съ Княжеството. Нѣкои отъ тѣхъ участваха въ заговора за революционно сваляне на губернатора. Цѣлиятъ народъ очакваше само удобенъ моментъ и сигнала, за да подкрепи дѣлото на заговорницитѣ. Превратътъ на 6-и септемврий 1885 год. бѣ извършенъ отъ частитѣ на Пловдивския гарнизонъ, начело съ майоръ Данаилъ Николаевъ.

Участието на войската въ Преврата на 9-и августъ 1886 година. — Родолюбивиятъ дългъ на войската да застане начело на народното движение даде поводъ на нѣкои отъ висшитѣ офицери по-после да замислятъ заговоръ за превратъ, като си послужатъ съ нѣкои войскови части, които трѣбваше да се заблудятъ и измамятъ, защото Превратътъ бѣше противъ клетвата и военната честь.

Сръбско-българската война, победоносно завършена за 15 дена, предизвика общонародно ликуване и създаде заслу-

на гордостъ за младата българска армия. Съединението, свършено съ революция, бѣ подкрепено единодушно отъ народа и бѣ запечатано съ кръвта и героизма на воинството. Обаче, русофилскитѣ срѣди се съмняваха въ успѣха на дѣлото, предвидяйки го безъ руска помощъ. Тѣхниятъ песимизъмъ бѣ опровергнатъ отъ събитията, но тѣ почти не признаваха този успѣхъ, а съ интриги, вътрешни раздори и външно злепоставяне на България, прѣчеха на дѣлото.

Успѣхътъ на Съединението, на който съчувствуваха нѣкои велики сили, бѣше голѣмъ ударъ за руската дипломация, за руското влияние въ България и за престижа на Русия на Балканитѣ. За да се възстанови руското влияние, трѣбваше да се докаже на българския народъ и на чуждия свѣтъ, че мнозинството отъ този народъ питае чувства на признателность къмъ Освободителката, и че България не може да съществува безъ покровителството на Русия. Признавайки вече свършения фактъ, засегнатото Русско правителство трѣбваше да оправдае отрицателното си становище къмъ Съединението и прибързаното отзоваване на рускитѣ офицери-инструктори. То посочи, като главенъ виновникъ за тѣзи недоразумения, „нѣмеца“ князь Батенбергъ и потърси орждия за удовлетворение на кърненото неголюбие на руската политика, каквито лесно намѣри между славянитѣ русофили и нѣкои озлобени противъ Княза военни.

Съ сърдечното пригрѣщане дѣлото на Съединението и тѣ победата надъ Сърбия, князь Батенбергъ стана много популяренъ всрѣдъ армията и народа. Подъ влиянието на политическия и военния успѣхи и буйнитѣ възторзи отъ тѣхъ, руската дипломация се въздържаше да вземе становище по събитията, а само се грижеше за народа, и връзките между него и Княза ставаша още по-здрави. Но по-късно русофилитѣ, които наричаха успѣха привиденъ, започнаха угодната на Русия борба противъ правителството на Каравелова, и, за да обезценятъ дѣлото на Съединението, сочеха само отрицателнитѣ страни на това дѣло. По внушение отъ руската дипломация, нападките се съсредоточаваха противъ Княза, който съ Съединението и съ „братолюбивата война“ билъ измѣнилъ на Русия по внушение отъ врагове на славянството (Англия и Австрия).

Между това, Съединението и победоносната война противъ Сърбия повдигнаха престижа на воинството въ очитѣ на всички политически лагери. Заслугитѣ на младитѣ висши начал-

ници бѣха безспорни, а и въ политиката на Южна България тѣ играха решаваща роля. Съ победата надъ Сърбия армията осигури Съединението, и се привърза здраво къмъ своя Върховенъ вождъ — Князътъ. Следователно, тя не можеше вече да се използва като орждие на противната политика и да свали Княза, както внушаваше руската дипломация. Тогава се започна конспиративно действие между нѣкои недоволни военни.

Следъ първитѣ възторзи отъ победитѣ, започнаха редъ разочарования: настанаха обстоятелства, неблагоприятни за спокойното развитие на обединена България; противникитѣ на Съединението, подстрекавани отъ руската дипломация, непрекъснато бичуваха политиката на Правителството и Княза; тѣ поддържаха че мирниятъ договоръ съ Сърбия, сключенъ безъ обезщетение и териториални придобивки, не възнагражда българскитѣ победи; отричаха дори, че Съединението е признато отъ Турция, защото Князътъ билъ представител на Султана въ Южна България за срокъ отъ петъ години, отъ което бѣха най-недоволни националиститѣ и дори голѣма частъ отъ дейцитѣ по Съединението; внушаваха на по-наивнитѣ, че Съединението, предприето отъ авантюристи и вироглавци (въ това число и Князътъ), не било сигурно, а, срещу това, е загубено най-необходимото — благоволенieto на Русия; Турция можела да осуети Съединението, щомъ България е останала безъ покровителъ, и то благодарение на Княза; главната причина за това билъ Той, и само отстранението му отъ престола щѣло да даде удовлетворение на Русия.

Противникитѣ на Правителството и на Княза намираха, че войната противъ Сърбия не е създала и морални ценности, отговарящи на даденитѣ жертви. Въ тази война всѣки ималъ своитѣ заслуги, но не и главнокомандувачиятъ — Князътъ. Това твърдѣха особено нѣкои заслужили за победата военни, които се смѣтаха недостатъчно възнаградени. Опозиционеритѣ, начело съ Драганъ Цанковъ, използваха за своитѣ борби и неизбежната следъ всѣка война стопанска и економическа криза, а невежеството и неопитността на народнитѣ маси бѣха удобна почва за ловки интриги. Използуваше се и фактътъ, че Кърджалийско остана въ Турция.

Правителството на Каравеловъ, на което се опираше Князътъ, бѣ атакувано и отъ негови партизани, които намираха че то действувало мекушаво противъ проводникитѣ на противонародната руска политика.

Борбата между дветѣ политически течения ставаше все по-ожесточена: Правителството вземаше строги мѣрки, за да запази реда отъ развълнуванитѣ духове, а опозицията агитираше между живния български народъ и го подстрекаваше къмъ бунтъ. Борбата доби по-ожесточенъ характеръ къмъ края на мартъ 1876 год., когато се вдигна военното положение преди законодателнитѣ избори въ присъединената Южна България. Тамъ русофилитѣ бѣха успѣли да създадатъ настроение противъ Каравелова и Княза, което караше последниятъ да се привърже още по-силно къмъ политиката на Правителството.

Изборитѣ се произведоха подъ силенъ полицейски натискъ. Въ предотвратяване сблъскванията, въ помощъ на полицията бѣ изпратена войска. Тази мѣрка на Правителството още повече раздоби фанатизиранитѣ маси. Между тълпитѣ на нѣкои мѣста станаха въоръжени сблъсквания. Въ Нова Загора бѣ убитъ старичицъ Сербезовъ, а въ Хаджи Елесъ (Борисовградъ) — единъ отъ дейцитѣ на Съединението. Въ Нова Загора стрелящата тълпа викала: „Долу Князътъ! — Да живѣе рускиятъ Императоръ!“. Войската бѣ принудена да вземе страна въ партийно-политическитѣ борби и бѣ злепоставена въ очитѣ на народа.

Атакитѣ противъ Княза се засилиха следъ официозната декларация на Русското правителство, че, докато на българския престолъ седи Батенбергскиятъ принцъ, Русия не ще направи нито една стѣпка за сближение съ България. Отъ България се искаше да се отрече отъ своя Държавенъ глава, за да омилогоси Русия. Националиститѣ негодуваха и искаха борбата противъ Русия да се води докрай. Съ тѣхъ бѣше по-голѣмата частъ отъ народа и армията, по силата на своя мораленъ и родолюбивъ дългъ. Русофилитѣ, обаче, се радваха, разнасяха интриги отъ ухо на ухо, възбуждаха народа чрезъ вестницитѣ, като злоупотрѣбяха и съ свободата на печата. Тѣ се мжчеха да компрометиратъ Княза на всѣка цена и да подготвятъ свалянето му отъ престола.

Трѣбваше да се създаде впечатление предъ външния свѣтъ, че противъ Княза сж и народътъ, и армията. И тъй като армията въ своята цѣлостъ по клетва е вѣрна на своя Върховенъ вождъ, то побѣгнаха къмъ съзаклетничество между недоволнитѣ отъ княза висши военни и такива, които очакваха чрезъ съзаклетие да получатъ облаги. Тѣзи, които първи замислиха съзаклетие, сж смѣтали, че при свършения фактъ всички ще

преклоняят глава, като иматъ предвидъ, че задъ съзаклетниците ще стои велика Русия.

Нѣкои отъ по-виднитѣ румелийски офицери, като капитанитѣ Р. Димитриевъ и Г. Вазовъ, се чувствуваха засегнати защото не били посветени въ заговора за Съединението. Войната противъ Сърбия създаде много недоволници — едни съ ценни качества, а други безъ такива, но съ голѣми претенции. Капитанъ Бендеревъ, съ заслуги въ боя при Сливница и съ име на даровитъ офицеръ, не бѣ произведенъ въ чинъ майоръ и не бѣ награденъ съ съответенъ орденъ. Тѣзи офицери сж били лесно спечелени за целитѣ на руската политика въ България, а къмъ тѣхъ се присъединили и нѣкои други недоволни и смѣтатъ се за „онеправдани“: майоръ Гуджевъ, комуто бѣ отнето командуването при настѣпленieto къмъ Пиротъ, майоръ Стояновъ, чиято Колона бѣ разформирана при Пиротъ, майоръ Кисовъ, Отрядътъ на когото отстѣпи отъ Брѣзникъ до Самоковъ, безъ да е билъ преслѣдванъ, капитанъ Златарски, който бѣ оставилъ батареята си при отстѣпленieto отъ Трънъ.

Тѣзи недоволници бѣха насърдавани отъ тревожнитѣ известия на опозицията, която внушаваше на лековѣрнитѣ, че България трѣбва да се избави отъ Княза, който прѣчи на националнитѣ ѝ задачи и на помирението ѝ съ Русия. Заслужено или незаслужено пренебрегнати въ и следъ войната, тѣ бѣха повикани да се отличатъ въ политиката. Нѣкои отъ тѣхъ бѣха слѣдвали въ рускитѣ военни академии презъ време, когато рускиятъ националенъ гений се надценяваше, и когато се вѣрваше, че Русия има свѣтовна мисия за борба противъ германизма и „гнилия Западъ“. Българскиятъ Князь, като „нѣмецъ“, се явяваше прѣчка не само за бждещето на малката България, но и за свѣтовнитѣ задачи на славянството.

Пропагандата противъ Княза се усилваше съ прѣсканитѣ слухове, че Сърбия трупала войски на границата, и се готвѣла да обяви война на България. При неготовността за нова война, тѣзи слухове предизвикаха общо загрижване, защото и самъ Князьтъ като че ли е вѣрвалъ на тази възможность. Русофилитѣ увѣряваха лековѣрнитѣ, че само съ отстранението на Княза ще се избѣгне опасността отъ нова война съ Сърбия.

По този начинъ къмъ срѣдата на лѣтото на 1886 год. свалянето на Княза отъ престола се смѣташе подготвено идейно и морално. Оставаше да се извърши то отъ съзаклетницитѣ, съ

надежда, че армията и националистически настроеният народъ ще се съгласят съ това дѣло на клетвопрестъпници, съ този противоконституционенъ заговоръ. Нѣкои отъ министритѣ не бѣ били чужди на замисления превратъ, но нѣмали смѣлостта да сподѣлятъ опасноститѣ. Дори и министъръ-председателъ, Каравеловъ, е знаелъ, че има съзаклетие между нѣкои военни сваляне на Княза, но, или не е вѣрвалъ, или не е искалъ да стане проводникъ на такава русофилска политика.

Съзаклетницитѣ не можеха да предприематъ сами нищо. Трѣбваше да спечелятъ частитѣ отъ Софийския гарнизонъ. Подполковникътъ на министра на войната, капитанъ Бендеревъ, отдаденъ отъ София 1-и Софийски полкъ, като го изпрати да укрепява Сливница. Съ измама и заблуда сж били уговорени да взематъ участие въ заговора 1-и артилер. полкъ и Военното училище. Понеже тази въоръжена сила се смѣгала за недостатъчна, увлѣченъ билъ и доведенъ отъ Перникъ и 2-и Струмски полкъ. Само командирътъ на този полкъ билъ съзаклетникъ. Офицеритѣ се съгласили „да съдействуватъ за спасението на България отъ вредния Князь“ следъ дълги увещания, и тогава на 8-и августъ. На подофицеритѣ и на войницитѣ било казано, че полкътъ ще отиде въ София да пази Княза. Въ една нощъ срещу 9-и августъ майоръ Груевъ каза на юнкеритѣ, построени въ Лагера при Княжево, дето вече бѣ при сигналъ Струмскиятъ полкъ, че България ще загине, ако князь Александъръ остане начело, и затова трѣбва веднага да се избере едно отъ дветѣ: Отецеството или Княза. При тъй поставения въпросъ, вѣрвайки напълно авторитетния си началникъ и въздушевени отъ родолюбиви чувства, юнкеритѣ извикаха: „Да живѣе България!“

Сжщата нощъ клетвопрестъпничеството се извърши. Въоръжени военни, съ офицеритѣ-съзаклетници начело, принудиха Княза да абдикира. Висши военни началници, съ заблудени и измамани военни части, извършиха революционно дѣло противъ войнишката клетва за вѣрность на Княза, давайки най-лошия примѣръ противъ честъта и морала на войската, потъпвайки изричнитѣ постановления на Основния законъ.

Още на 9-и августъ юнкеритѣ разбраха, че сж били измамени. Тѣзи млади и неопитни хора заявиха, че сж дали клетва за вѣрность на Княза и Отецеството, и отказаха да се кълнатъ повторно. Първитѣ два-три деня войсковитѣ части не знаеха

какво е извършено: едни отъ тѣхъ бѣха заблудени, смѣтна Временното правителство за законно, и дадоха клетва; други отказаха да се закълнатъ, а трети, особено отъ Северна България, дето влиянието на съзаклетниците бѣ по-голъмо, бѣха готови съ оржжие да поддържатъ новото положение.

Неориентирани върху причинитѣ на Преврата, гарнизонитѣ бѣха единъ противъ другъ, а и въ единъ и сжщъ гарнизонъ имаше части, настроени едни противъ други. Южно българскитѣ войски по-лесно разбраха сжщността на Преврата и, водени отъ подполковницитѣ Муткуровъ и Николаевъ и капитанъ Велчевъ настѣпиха къмъ София, за да накажатъ съзаклетницитѣ и да върнатъ Княза на престола. Въ втората половина на августъ им пратениятъ вѣнъ отъ България князь Александъръ се върна въ София, посрещнатъ навсѣкжде възторжено отъ народа и войската. Но, въпрѣки единодушната готовность на армията да бранятъ неприкосновеността на Княза, непреклонната воля на Руския императоръ го принуди да абдикира повторно и окончателно.

Повторното абдикиране на Княза насърди русофилскитѣ течения и загрижи националистическитѣ. Настана междуцарствие, пълно съ неизвестности, което трая цѣла година. Партийнитѣ борби се изостриха. Всички бѣха обзети отъ недовѣрие и подозрения. Това зарази и войсковитѣ части, които, споредъ гарнизонитѣ или началницитѣ си, бѣха на страната на едното или на другото политическо течение. Части въ нѣкои гарнизони, особено въ Северна България, враждуваха помежду си. Мнозина отъ началницитѣ вече схващаха, че вѣншнитѣ подстрекателства целятъ да се възстанови отслабналото русско влияние въ България, но размирията и заговоритѣ не спираха.

Презъ зимата военни, които стоеха открито на страната на Правителството, откриха новъ заговоръ противъ Правителството. Това съзаклетие, съ центъръ София, бѣ лесно и безкрѣвно осуетено. Презъ сжщата зима въ Русе избухна бунтъ на едни части противъ други. Нѣколцина офицера, замѣсени въ него бѣха осждени на смъртъ. Изобщо, войсковитѣ началници и части действаха открито, защото разполагаха съ силата, а съзаклетницитѣ и тѣхнитѣ съмишленици, слаби за открита борба, потайно търсѣха конспиративния начинъ на действия.

Независимо отъ историческата преценка на тѣзи събития независимо отъ подбудитѣ, вмѣсването войската въ политическитѣ борби нанесе незаздравящи рани на нейния организъмъ.

ито оставиха неблагоприятни следи върху нейнитѣ бойни качества. Отъ тази епоха на русофобство и русофилство, българското офицерство се раздѣли идейно на два лагера. Времето и филозадължителнитѣ служебни отношения не можѣха да изгладятъ тѣзи различия, които се отразяваха върху службата и дисциплината на войсковитѣ части. На властъ йдваха ту русофилски, ту русофобски правителства. Военнитѣ отъждествяваха ролята на войската въ мирно време съ схващанията на тѣзи, които въ даденъ моментъ управляватъ страната, и за които другитѣ сж политически противници и дори врагове на Отееството.

Едни отъ главнитѣ съзаклетници следъ неуспѣха на 9-и августъ избѣгаха въ Русия, като оставиха на собствената имъ шея тежка измаменитѣ си другари; други бѣха заловени при бѣгството, затворени, но, по искането на Русското правителство, бистнати да заминатъ за Русия. Нѣкои избѣгаха въ Ромъния, и се настаниха по дунавския брѣгъ, отдето подклаждаха нови размирия; най-после, трети се престориха вѣрни на националната политика на Правителството, останаха въ България, дето замисляха нови заговори.

Българскитѣ офицери-емигранти бѣха приети на служба въ руската армия, дето останаха около 10 години, натрапници въ редоветѣ на чужда армия, отречени въ своето Отечество, нелаещи да се завърнатъ като офицери въ българската армия, безъ да бѣха измѣнили възгледитѣ за клетвопрестъпничеството, което ги бѣ прокудило. Тѣ очакваха, че русофилството имъ ще имъ помогне да се върнатъ въ България, и смѣтаха, че ще могатъ пакъ да служатъ съвмѣстно съ болшинството офицери, които бѣха останали вѣрни на клетвата си, и се бѣха борили тѣ тѣхъ за свобода и за национална политика.

Презъ 1894 год. Българското правителство започна да търси сближение съ Русия. Русското правителство поиска да се върнатъ българскитѣ офицери-емигранти и да се приематъ наново въ войската. Нѣкои отъ тѣхъ се върнаха по-рано, а други се завърнаха, следъ като бѣха приети рускитѣ условия. Нѣкои отъ емигрантитѣ не пожелаха да се върнатъ въ Отееството си. По този начинъ бѣ разрешенъ въпросътъ за емигрантитѣ въ вреда на военнитѣ добродетели. Това разрешение изненада неприятно по-големата частъ отъ офицеритѣ: едни мълчаливо понесоха това ломене на държавния моралъ, други едва сдѣржаха своето негодуване, а по-старитѣ офицери, които бѣха пригърнали на-

ционалната политика, не можеха да забравятъ миналото на емигрантитъ, не можеха да питаятъ добри служебни чувства къмъ тѣхъ, смѣтайки ги орждия на чужда, протовобългарска политика, натрапени на армията отъ сжщата.

Негодуваха противъ емигрантитъ и офицеритъ, предъ които тѣ бѣха поставени по старшинството имъ отъ руската армия като да сж били тамъ въ командировка. За ония, които бѣше душата на съзаклетието, се поставяше въпроса — какъ тѣ ще възпитаватъ своитѣ подчинени относно вѣрността на клетвата.

Независимо отъ това, емигрантитъ се върнаха, надъхана още по-силно съ русофилски схващания за българската политика. Разбира се, имаше и други висши офицери, които възвеличавана славянската идея, както я проповѣдваха рускитѣ националисти и подчиняваха българското, всенародно дѣло на тази идея.

Нѣкои отъ емигрантитъ, офицери съ рѣдки способности, нарочно атестирани добре отъ Русското правителство, заеха най-високи длѣжности въ армията, които изпълняваха съ достоинство. Но офицеритъ се отнасяха къмъ тѣхъ студено. Производството имъ въ по-горенъ чинъ се зловидѣше на другитѣ офицери. Изобщо, връщането на офицеритъ-емигранти въ армията, което бѣ партийна политика за смѣтка на военния моралъ, се отрази вредно.

Отъ друга страна, офицеритъ, съчувстващи на националната политика, които се противопоставиха на Преврата (9-и августъ), изпаднаха подъ влиянието на русофобското политическо течение и неусѣтно усвоиха манталитета на партизанитъ на това течение. Тѣ живѣха съ спомени за заслугитѣ си по Конгърпреврата, независимо отъ това изъ кои срѣди излизаше правителството. Времето не можѣ да изглади тѣзи настроения и тѣ смѣтаха себе си за патриоти, а другитѣ — за предатели.

Войската въ помощъ на администрацията. — Въ първитѣ години Правителството на Ст. Стамболова водѣше борба съ Русското правителство за самостоятелност на България. Въ тази борба той се опираше, главно, на армията. И, колкото русофилитъ се засилваха съ своитѣ предубеждения, толкова и той ставаше безогледенъ въ борбата срещу тѣхъ. Въ тѣзи остри партийни борби армията бѣ на страната на националната политика на Правителството. Тя не би загубила нищо, ако не бѣ намѣсвана, като органъ на това Правителство, въ борбата му съ

позицията. Но и висшето ръководство на армията, усвоило линията на правителствената политика, охотно прашаше войсковите части, щом администрацията поискваше военна помощ в борба със „вжтрешнитъ врагове на Отечеството“.

Следъ отбелязаното повикване на войската при изборитъ въ Южна България, сега тя бѣ повиквана често като политически органъ за защита партийни интереси на властващата партия, което бѣ въ вреда на добритъ отношения между народъ и армия. Това стана привычка: всѣко ново правителство смѣташе, че е държавна необходимостъ да си служи съ войската в борба съ своитъ противници, които въ борбата за властъ предаха винаги да предизвикатъ изключителни мѣрки на самата властъ.

Споредъ тогавашния Законъ, поисканитъ за съдействие войскови части се даваха въ разпореждането на административнитъ власти. А администрацията винаги биваше въ услуга на Правителството. Затова войскови команди често се виждаха въ съюзъ съ организирани пияни шайки по изборитъ.

Презъ първитъ години следъ Освобождението между турското население въ Източна България се бѣ развило разбойничество, поддържано отъ външни агитатори, което вече ставаше държавна опасностъ. Войската, безъ да се подчинява на административнитъ власти, лесно се справи съ немирнитъ мохамедани. Презъ време на управлението на Стамболова пакъ се появиха разбойнически банди, но тѣ нѣмаха политически характеръ. Създаденъ бѣ Законъ противъ разбойничеството. Войската пакъ бѣ повикана да тури край на това зло. Тя даде жертви за изпълнение своята задача, но заслужи благодарността на населението.

Въ тѣзи изключителни времена на нѣкои мѣста населението, раздражено отъ своеволията на нѣкои органи на властта, се бунтуваше противъ тѣхъ. Правителството, обаче, започна да прилага Закона противъ разбойниците и срещу това, иначе мирно, население, като пакъ си служеше съ войската. Най-характеренъ е случаятъ съ „екзекуцията“ на с. Садина (Поморавско): въ селото бѣ изпратена войскова часть да живѣе известно време на смѣтка на селянитъ, докато тѣ се научатъ, какъ трѣбва да се отнасятъ къмъ държавната властъ. Тази незакономѣрна екзекуция направи тягостно впечатление особено на селянитъ, които, въпрѣки това, посрещнаха войската съ

добри чувства къмъ нея. Случаятъ бѣ използванъ отъ опозицията въ борбата съ Правителството, а зародилитѣ се лѣтъ течения започнаха да злословятъ по адресъ на армията.

Поставянето войската въ прѣко разпореждане на полицейскитѣ власти унищожаваше нейния престижъ предъ населението. Началницитѣ настояха, и Правилникътъ бѣ измѣненъ въ смисълъ, че, когато войската бѣде повикана да съдействува администрацията, нейниятъ началникъ дѣйствува самостоятелно, както му диктува дългътъ и обстановката. Понеже началникътъ не би се съгласилъ да дѣйствува срещу политическитѣ противници на Правителството, ако тѣ не сж нарушили реда, административнитѣ власти започнаха по-рѣдко да искатъ съдействието отъ войската. Едновременно съ поутихване партийнитѣ страсти започна да си пробива пътъ здравата мисълъ, че въ мирно време армията поддѣржа реда въ името на държавната идея, а не за партийнитѣ интереси на една или на друга партия.

Неправилната употреба на войската въ мирно време станала причина, щото и по-късно да се влияе отъ партийнитѣ интереси на нѣкои партии, които търсѣха съмишленици между офицеритѣ и нѣкои отъ висшитѣ офицери, макаръ и прикрито, се смѣташе, че принадлежатъ къмъ нѣкои партии: офицеритѣ-емигранти бѣха съмишленици на русофилскитѣ партии, други офицери принадлежеха къмъ либералната, демократическата и др. партии. Въ грамадното мнозинство отъ офицеритѣ бѣха, естествено, съмишленици на националистическитѣ партии. Трѣбва да се отбележи, че офицеритѣ, изобщо, не търсѣха личенъ интересъ при отношенията си съ тази или онази партия, но имаше нѣколко висши офицери-кариеристи, които се приспособяваха къмъ партията, която ще дойде на властъ, за да заематъ по-голъма длъжностъ, а нѣкои отъ тѣхъ бѣха кандидати за министри на войната.

Влиянието на партизани въ армията се засили и поради това, че висши началници изпълняваха тѣхнитѣ ходатайства за уреждане личнитѣ служебни домогвания, когато, ако офицерътъ поискаше това по служебенъ редъ, не се обръщаше внимание на такова искане.

Военнитѣ бюджети. — Българската армия винаги е разполагала съ най-оскъдни материални сръдства. Въ първитѣ години следъ 1885 год. военнитѣ бюджети бѣха, сравнително, по-голъми, но отиваха само за развитието на войската въ мирно време.

политическите обстоятелства не подсказваха да се отдѣли нѣщо за подготовката за война. По-после започнаха да се готвят материали за развърнатата споредъ мобилизационния планъ война, но военниятъ бюджетъ бѣше твърде малъкъ за това, защото увеличената мирновременна армия поглѣщаше по-голямата частъ отъ бюджетнитѣ сръдства. Необходимостта отъ по-силна армия се признаваше отъ националистическите правителства, които ѝ отпускаха повече сръдства. Русофилските партии трудно уважаваха исканията на Министерството на войната, да печелятъ популярностъ, а и защото тѣхнитѣ водачи смѣтаха, че България, колкото и да се засилва военно, никога не ще може да воюва безъ Русия. Лѣвитѣ партии пъкъ бѣха, по принципъ, противъ постоянната армия и противъ военния бюджетъ.

Военниятъ бюджетъ винаги се прокарваше трудно въ Народното събрание. Дори и онѣзи народни представители, които гледаха за силна армия, не смѣха да го защищаватъ смѣло. Военниятъ бюджетъ у всички държави бѣше, сравнително, по-малкъ отъ бюджетитѣ на другитѣ министерства, а въ България то се смѣташе за „непроизводителенъ“ разходъ. Демагозитѣ и некежитѣ партизани винаги избираха за прицелна точка този бюджетъ, атакуваха го, за да печелятъ бюлетинитѣ на избирателитѣ, защото последнитѣ по-трудно можеха да разбератъ необходимостта отъ силна армия, която налага само задължения и жертви.

Поради съкратяванитѣ военни бюджети, армията трѣбваше да прави економии за смѣтка на организацията, обучението, възпитанието и снабдяването. Нѣмаше, при това, и приемственостъ въ висшето ръководство на армията. Всѣки министъръ носеше съ нови разбирания и планове, а за политическите партии по-симпатични биваха онѣзи министри на войната, които отпускаха по-малко сръдства за армията. Но, въпрѣки задържкитѣ на бюджетни причини, армията, особено отъ 1892 год., се развиваше все повече, защото военнитѣ ръководители съзнаваха необходимостта отъ силна армия. Презъ 1903 год. се прие новъ Законъ за увеличение силата на армията за мирно и военно време, изработенъ отъ министра на войната, генералъ М. Саввовъ.

Този Законъ предвиждаше увеличение, несъразмѣрно съ бюджетнитѣ сръдства. И двата плана (отъ 1892 и 1903 години) се провеждаха отъ националистическите правителства, а тѣхнитѣ политически противници възприеха, като агитационно сръдство, намаляването на военния бюджетъ. И презъ 1908 год. новото

Правителство възприе така нареченитъ „сгжстени щатове“, които въ сжщностъ не се осжществиха голъми економии, защото се отнасяха повече за военновременнитъ формирания. Назначена бѣ парламентарна анкета, която да се произнесе върху средствата и щатовеѣ на армията за мирно и военно време. Целта на тази анкета бѣ не да се види какво недостига на войската, та да се набави, а за да се оспорятъ исканитъ кредитъ отъ министра на войната. Това ставаше три години преди войната съ турцитъ, като Правителството е предполагало, че скоронѣма да се воюва. Между това, въоржжениятъ конфликтъ не зависѣше само отъ България или отъ дадено нейно правителство. Той можеше да се наложи отъ съседнитъ държави, всички правителства, които сж управлявали страната дотогава носѣха отговорностъ за неготовността на армията.

Правѣха се опити за съкращаване военния бюджетъ следъ обявяване Независимостта, когато стана необходимо да се мобилизира и изпрати на границата една дивизия; когато младотурцитъ следъ Хуриета изразиха враждебни чувства къмъ България; когато дипломатическиятъ конфликтъ можеше да се разшири до война, независимо отъ желанието на България да я избѣгне. Изобщо, вътрешната политика на Държавата отиваше въ разрѣзъ съ външната.

Когато се започна войната, всички видѣха колко бѣ голъмъ недостигътъ отъ оржжие, снарежение, бойни запаси, облѣкло и др. Всички фактори бѣха щедри и отпускаха суми, но не можеше така лесно да се пригответи всичко необходимо, а, освенъ това, то се купуваше по-скжпо, особено отъ чужбина. Това не би било така, ако въ дългия периодъ преди войната управлението бѣ държавническо, ако имаше приемственостъ въ общото ръководството, ако външната и вътрешната политика не се подчиняваха на тѣснопартийнитъ интереси, ако родолюбиеѣ бѣ основа на държавното управление.

Недостатъчнитъ бюджетни сръдства влияеха върху количеството на повиканитъ подъ знамената, върху продължителността на времето за обучение и възпитание, което едвамъ достигаше до 18 месеца за пехотата и 2¹/₂ години за специалнитъ родови войски, намалявано още повече съ домашни отпуски и освобождаване за полскитъ работи. Неповиканитъ подъ знамената младежи оставаха необучени.

Презъ първитъ години следъ 1885 год. обучението на войницитъ се водѣше непрекъснато презъ цѣлата година, съ малки

празници за Коледа и Великденъ. Презъ лѣтото частитѣ излизаша на лагеръ, и ученията бѣха най-усилени. Но по-после, по указание на правителствата, войницитѣ се разпусаха за единъ месецъ да помагатъ на домашнитѣ си въ полската работа. Това правѣше не толкова поради липса на работни рѣце за прибиране реколтата, колкото отъ демагогското желание да се отпуснатъ на народа. Съ това се подриваше военната дисциплина и вързата въ необходимостта отъ военно обучение, което се поставяше на вторъ планъ. Въ сжщностъ освободенитѣ войници вземаха малко участие въ полската работа, а много отъ тѣхъ не бѣха и членове на селски стопанства.

Презъ годинитѣ преди войната започнаха да се издигатъ гласове и противъ продължителната служба подъ знамената, като се изтъкваха мотиви, че тази служба врѣди на частнитѣ интереси на гражданитѣ, че по-грамотнитѣ вече граждани могатъ да се обучатъ за по-кратко време. Обаче, не се държеше смѣтка, че за формиране моралнитѣ качества на войника и за неговото възпитание е необходимо повече време, отколкото за обучението. Тѣхнитѣ течения не отричаха съвсемъ военното обучение. Тѣ признаваха неговата техническа страна и съ аргументитѣ на демагогията внушаваха на лековѣрнитѣ, че три месеца сж напълно достатъчни за обучение на войника. А моралното възпитание на войника било насилие надъ свободната воля на гражданина. Висшето ржководство на армията мжчно намираще убедителни аргументи срещу тѣзи домогвания, защото при общото издребняване на политическия животъ, и то се нагаждаше къмъ общия упадѣкъ на времето. Националистическитѣ партии въ опозиция сжщо демагогствуваха по въпроса за военната служба. Презъ 1910 год. въ единъ националистически партиенъ вестникъ се лансира идеята да се намали срока на службата на една година, като въ това се целѣше да се привлѣче довѣрието на избирателитѣ въ смѣтка на военнитѣ качества на въоржжения народъ.

Но, независимо отъ всички материални прѣчки, правилната система за обучение и възпитание, прилагана съ рѣдко усърдие отъ всички голѣми и малки началници, даде много добри резултати. И, ако развитието и военната подготовка на армията не бѣха спѣвани отъ демагогствуването по военния бюджетъ, въ организацията на мобилизираната армия не биха се явили известни слабости, които бѣха превъзможнати само благодарение на личнитѣ качества и вродената храбростъ на българския войникъ.

Политическа демагогия съ войската. — Политическата демагогия сѣщо влияеше твърде много върху основитѣ на военната служба. Споредъ Конституцията, държавнитѣ власти действуватъ възъ основа на народното довѣрие. Само войската действуваше споредъ волята на Държавния глава, който е нейнъ Върховенъ началникъ. Неговата воля се предава и изпълнява отъ иерархически подредени началници, и по този начинъ се осществява дееспособностъ и единомислие въ армията, защото всѣки войникъ отъ иерархическата стълба е готовъ да се жертвува за изпълнение на върховната воля.

Презъ първитѣ дни следъ Освобождението, когато всички чувствуваха, че народътъ дължи свободата си на военнитѣ добродетели, престижътъ на младата българска армия, командувана отъ руски офицери-инструктори, бѣше много високъ. Тя се смѣташе неприкосновена, и никой не смѣше да се занимава съ нейния вътрешенъ животъ. Дори съперниците за управление на Държавата, макаръ да бѣха вдъхновени отъ краенъ либерализъмъ и криворазбиранъ до разюзданостъ демократизъмъ, не смѣха да се занимаватъ съ организма на армията. Офицерството имаше завидно положение въ обществото, бѣше авторитетно, почитано, уважавано; най-младиятъ офицеръ олицетворяваше въ очитѣ на народа народната сила, честь, гордостъ, мъжество.

Следъ Съединението и следъ войната презъ 1885 год., вѣрата въ отечествената армия порастна още повече. Но презъ настѣпилия следъ това миренъ периодъ партийно-политическитѣ борби започнаха силно да влияятъ върху съзнанието и чувствата на българския народъ къмъ армията. Партизанството и демагогията си присвоиха правото на компетентностъ и по въпроситѣ, свързани съ организацията, обучението и възпитанието на армията. Политическиятъ кариеризъмъ раздробиха партийно-политическитѣ групи. Въ политическитѣ борби срѣдствата не се избираха. Започнаха се борби, въ които и армията не бѣ пощадена. Най-много я нападаха лѣвитѣ партии, които у нея и у офицеритѣ виждаха най-силната опора на сѣществувашия държавенъ строй, за унищожението на които тѣзи партии работѣха. Партийността, изобщо, обвземаше постепенно и младежитѣ. Най-събуденитѣ отъ тѣхъ постѣпваха въ казармата съ своето политическо „вѣрую“, и на военния си дългъ гледаха презъ призмата на своитѣ политически разбираня. Началницитѣ

потрѣбяха голѣми усилия, за да превърнатъ опартизанения надежъ въ войникъ съ правилно схващане за държава и съ военни добродетели.

Всѣка държавна властъ се смѣташе отъ опозиционнитѣ партии за „своеволна“, „тираническа“, „беззаконна“, като отъждествяваха недостатѣцитѣ на властницитѣ съ самата властъ. Тѣ намираха въ тази властъ опасностъ за политическитѣ права на гражданина и правѣха всичко, за да я компрометиратъ въ очитѣ на народа, който още отъ робскитѣ времена мразѣше всѣка властъ, изобщо. Партизанското самомнение ставаше все по-неприятно къмъ армията.

Тѣзи политически нрави постепенно проникваха и въ вътрешния животъ на армията и правѣха възпитателната задача на началницитѣ твърде тежка. Тѣ не намираха съдействие и въздействие въ обществото, когато изпълняваха своитѣ задължения къмъ войницитѣ, което не искаше и отъ тѣхъ да изпълняватъ задълженията си къмъ началницитѣ и къмъ строгитѣ и строги условия на военната служба.

Отъ друга страна, партизанитѣ непрекъснато се застъпваха за „безправнитѣ“ и „безпомощнитѣ“ войници при всѣки случай на оплаквания и дори анонимни такива, като намираха за всичко виновни началницитѣ. Тѣ намираха повече изгоди за себе си да се застъпватъ за „правата на народа“ въ казармата, отколкото да му сочатъ неговия дългъ къмъ Държавата.

Социалиститѣ бѣха противници и на националната кауза, за която се готвѣше въоръжената сила на Държавата. Изникнаха повече по подражание, отколкото вследствие нуждитѣ на нашия стопански и социаленъ животъ, тази партия отрицаше държавната идея, виждаше въ армията само „орждие на реакцията“, мразѣше я като опора на Държавната властъ, мразѣше офицеритѣ, особено по-голѣмитѣ началници, у които виждаше слаба духовна култура, наричаше ги „слѣпи наемни орждия на тиранията“, проповѣдваше, че нищо не може да се налага противъ народната воля, че не трѣбва да се налагатъ заповѣдници надъ народа, и че той не се нуждае отъ бруталноститѣ на отживѣлата времето си военщина.

Ръководнитѣ военни органи измѣняваха методитѣ на възпитанието, за да се борятъ съ това състояние на духоветѣ, но тази борба отиваше за смѣтка на обучението и възпитанието,

изобщо. А между политическите партии постепенно си пробиваше път схващането, че има раздвоение между армията и народа, порастнал вече въ демокрацията, и че армията трябва да се „демократизира“. Военната дисциплина бѣ уязвена отъ тѣзи схващания. Строгите ѝ постановления намираха все по-слабо съчувствие въ общественото мнение. Всѣко дисциплинарно нарушение, станало публично достояние, се коментираше въ вестниците съ тенденция противъ началниците. Строгите и предани на службата офицери биваха непопулярни вѣнъ отъ казармата, биваха изложени на укори и нападки изъ партийните вестници. За всички дисциплинарни конфликти между офицери и войници, виновници се изкарваха все първите. По-предвзетите, събудени войници и подофицери използваша това положение, и често се оплакваха анонимно въ редакциите на вестниците противъ по-строгите офицери. Вестниците си присвояваха компетентностъ и по военно-дисциплинарните въпроси, и охотно разтягаха въ колоните си такива оплаквания.

Презъ този 25-годишенъ периодъ едва ли би се намѣрилъ единъ партиенъ вестникъ, който поне веднѣжъ да е писалъ, че за войската е необходима желѣзна дисциплина, защото само така тя ще е въ състояние да изпълни възложените ѝ отъ законите задачи.

Общиятъ стремежъ къмъ демократизиране неусѣтно се налагаше и въ отношенията между началници и подчинени. Почитанието къмъ началниците, по-рано тѣй силно развито, се свеждаше къмъ изпълнение задължителни формални знаци на почитание.

Независимо отъ това, и материалното положение на офицерите се влошаваше. Въ първите години следъ Освобождението животътъ бѣ по-евтинъ, и заплатите бѣха задоволителни, особено за по-горните чинове. Но по-после офицерите съ малки чинове, съ порастнали семейни и обществени нужди, живѣеха много скромно и дори оскъдно. Но неволите въ частния животъ на тѣзи офицери не повлияха върху ревността и предаността къмъ служебните длъжности. Тѣ намираха щастие и морално удовлетворение въ работата и въ достигнатите добри резултати по обучението и възпитанието на своите части. Изобщо, офицерите не бѣха користолюбиви, не се стремѣха къмъ охолень животъ, което ги отличаваше отъ държавните чиновници.

по п
тата за о
чистота и
вста за т
Въ н
вата се
офицерит
въ закона
на вакант
беше уве
известни
на развит
особено
политиче
Уволнени
се счита
ветиска
тѣзи мѣр
натора к
направен
нито, а
осигурит
неза
демократ
ството и
офицерво
не тѣхъ
ните въ
извадих
ните на
Нота
шевите и
се забра
се новит
всичката
приспос
вата да
освѣтъ и
държави
Въ
жана Н

Но при общата обеднѣлостъ на народа, офицеритѣ се смѣтаха за облагодетелствувани и богати, вѣроятно, поради винаги чистата и спретната униформа. Това, разбира се, правѣше живота за тѣхъ по-скѣпъ, отколкото за другитѣ граждани.

Въ началото армията непрекъснато се увеличаваше, откриваха се достатъчно по-висши длѣжности, и повишението на офицеритѣ ставаше редовно, следъ изслужване опредѣленото въ закона време въ по-долния чинъ. По-после, поради липсата на вакантни мѣста, сроковетѣ на службата до чинъ капитанъ бѣха увеличени, а за по-голѣмитѣ чинове се предвиждаха известни цензове. Когато армията достигна възможния предѣлъ на развитие, задържката въ повишенията ставаше непоносима, особено за карьериститѣ, които потърсиха подкрепа у нѣкои политически партии да ратуватъ за „подмладяване“ на армията. Уволнени бѣха масово много отъ по-старшитѣ офицери, които се смѣтаха за по-изостанали въ военното дѣло. Предприета подъ натиска на общественото мнение вътре и вънъ отъ армията, тази мѣрка насърдчи безогледния карьеризъмъ и натискъ отдолу нагоре, който бѣше вреденъ за армията. Независимо отъ това, направени бѣха и грѣшки, като уволниха и добри старши началници, а тѣхнитѣ по-млади замѣстници нѣмаха дори тѣхната способностъ.

Независимо отъ лѣвничарската идеология и криворазбрания демократизъмъ, офицеритѣ имаха добро положение въ обществото и бѣха желани гости въ всички обществени сръди. Тѣ слицетворяваха военнитѣ и родолюбивитѣ добродетели. Но затова на тѣхъ се гледаше като на най-решаващи фактори въ вътрешнитѣ вълнения и политически събития, а това тури начало на едваприкривана студенина и дори враждебностъ отъ противникитѣ на властващата въ дадено време партия.

Когато настанаха по-спокойни времена, присъжитѣ на офицеритѣ качества и тѣхнитѣ заслуги въ миналото започнаха да се забравятъ отъ обществото. Старитѣ офицери мжчно свикваха въ новитѣ течения, които не даваха никакво предпочитание на военната служба и на военнитѣ. По-младитѣ офицери, вече приспособени къмъ общественое-демократичнитѣ нрави, не очакваха да иматъ привилегировано положение въ обществото, освенъ при накърнение военната имъ честь, която тѣ, по традиции и по дългъ, скѣпѣха.

Въ официални случаи официалната почителностъ бѣ запазена. Но офицеритѣ неусѣтно се отчуждаваха отъ живота на

гражданското общество, отрупани съ военно-служебни задължения, които ставаха все повече и по-трудни. Политиката остана като право и дългъ за народа и като професия за отявленитѣ партизани. Офицеритѣ се ограничиха въ безшумната, но чиста и благородна военна професия. Това обстоятелство би било най-полезно за правилния ходъ на държавния животъ, ако политическото развитие не бѣ тръгнало по погрѣшни пѣтища — да затруднява култивирането на военни добродетели у народа.

Като началници и възпитатели на войницитѣ, офицеритѣ бѣха изправани предъ едвапреодолими трудности. Демократическиятъ духъ и общественно-политическитѣ нрави проникнаха и въ казармата. Тѣ се наложиха дори на нѣкои министри на войната и висши началници, които въ своитѣ разпореждания препоръчаха неумѣстно и прекалено любоугодничество отъ началницитѣ къмъ тѣхнитѣ подчинени, въ вреда на военната дисциплина, защото погрѣшно се смѣташе, че престижътъ и началническиятъ авторитетъ могатъ да се поднасятъ въ жертва на военната педагогия. Съ прибързани новаторства по служебнитѣ отношения и по възпитанието офицеритѣ бѣха поставени въ ролята на обикновени учители, които да насърдчаватъ преподаваемитѣ вродени качества у войника, безъ да се държи смѣтка за началническиятъ авторитетъ. Обръщаше се най-голѣмо внимание на това — какъ офицерътъ изпълнява длъжноститѣ си къмъ войника, а затова — какви сж длъжноститѣ на последния къмъ началника — по-малко се грижеха, както обществото, тъй и по-висшитѣ началници.

Щомъ като на офицерската работа се гледаше като на обикновена чиновническа служба, повдигна се въпросъ за отнемане военната прислуга на офицеритѣ. Всѣки офицеръ, понеже е постоянно на служба, се ползуваше съ правото да му прислугва назначенъ за това войникъ на срокъ шесть месеца. Назначениятъ войникъ извършваше охотно всички работи въ жилището на офицера, които вършеше въ казармата. Войницитѣ охотно прислужваха на своя началникъ, защото най-добре виждаха, че това е необходимо. Но имаше офицери, които злоупотрѣбяхаха съ дадения имъ за прислуга войникъ, като го третираха като наеманъ слуга. Въ такива случаи началницитѣ наказваха провинилия се офицеръ. Въпрѣки това, повдигнатъ бѣ въпросъ да се отнематъ ординарцитѣ на офицеритѣ, защото това било „кастова привилегия“, и защото било унизително за войника

да се по
встава
демократ
мене н
се изнес
итѣ за
къто до
стана. М
армията
випител
дома на
тъ вед
жале на
раховод
ната и о
замени
шва сж
рано на
съ дѣла
вѣта по
като въ
въ арми

Въпреки
жището
войс

бройната
бата къ
вечни
жището
обществе
посредств
Сте
отвоява
Отъ дру
лица. П
всичко с
повърхн
жества

да се поставя офицерът, като неговъ господарь. Най-силно се възмущаваха за личното достоинство на гражданина-войникъ демократическата и социалистическата партии, които, по подражание на Франция, повдигнаха въпроса чрезъ печата, въ който се изнесоха единъ отъ други по-вески аргументи. Но въ подбудата за публично обсъждане на този въпросъ не бѣха, на първо място, добре разбранитѣ интереси на военната служба и дисциплина. Министърътъ на войната и началникътъ на Щаба на армията презъ 1908 год., подъ диктовката на тогавашното Правителство, се съгласиха да се отнеме войнишката прислуга отъ дома на офицеритѣ. Тогава въ печата се изнесоха много сжщо тежки аргументи противъ тази мѣрка. Въ армията се създаде настроение противъ тази прибързана реформа на висшето командование, което се изразяваше коректно, съобразно служебната и обществена етика. Прибѣгна се до полумѣрка, като се даде името „вестови“ съ „ординарецъ“. Ординарцитѣ вършеха сжщата работа, особено при онѣзи офицери, които и по-рано не злоупотрѣбяха съ дадената имъ военна прислуга. Но въ публичното обсъждане на въпроса офицеритѣ се почувстваха подъ терора на обществената анонимна придирчивостъ, съ която вестниците дирѣха публични ефекти за смѣтка на морала въ армията.

Влиянието на училището върху войската.

Въ епохата на Възраждането просвѣтата бѣ главниятъ двигателъ за народностно самосъзнание на българитѣ. Свещеникътъ и учителътъ бѣха главнитѣ представители на малолетната интелигенция. Черквата и училището сочеха на народа пътя къмъ свободата и родолюбието. Учителътъ нѣмаше много научни познания, но съзнаваше родолюбивата си задача. Училището повече възпитаваше и насаждаше лични, семейни, обществени и родолюбиви добродетели, борчески духъ и самопожертвование за свободата.

Следъ Освобождението за голѣма частъ отъ учителитѣ се откриха нови поприща въ строителството на новата Държава. Отъ друга страна, трѣбваше да се откриятъ много нови училища. По тѣзи причини качеството на учителитѣ се влоши. Независимо отъ това, просвѣтната политика, безсистемна, нетрайна, повърхностна, вземаше нови пътища, като научнитѣ познания замѣстваха възпитанието въ училищата. Състоянието на духо-

ветъ въ обществото проникваше и у по-възрастнитѣ ученици заразени отъ бунтарския духъ на крайния либерализъмъ. Въ нѣкои гимназии станаха ученически бунтове противъ „тиранията“ на учителитѣ.

Отъ 1888 год. учебното дѣло тръгна въ по-правилень пжтѣ но учебната политика пакъ се смѣняваше при всѣко ново правителство. Нѣкои министри на просвѣтата се опитаха да вмъкнатъ въ задачитѣ на училището и моралното възпитание, но голѣма частъ отъ учителитѣ бѣха вече заразени отъ социализъмъ и новаторство, имаха други схващания и осуetyаваха всѣка подобна инициатива. Просвѣтното дѣло нѣмаше връзки съ армията. Сжщо така възпитателень институтъ. Училищата ставаха все по-образователни, образованието се разширяваше и демократизираще, безъ да се национализира.

„Ние сме малъкъ народъ, изостаналъ отъ културния свѣтъ; трѣбва съ голѣми и бързи крачки въ просвѣтата да го догонваме. Само съ наука и просвѣта ще се издигнемъ. Отъ далечното минало на старитѣ българи, покрито съ непроницаемъ мракъ на вѣковно робство, сж ни останали само смжтни и безъ животворна сила спомени. Това далечно минало е покрито и погребано съ своитѣ грѣхове. Освободени отъ робството, ние сме новъ народъ, който нѣма нито голѣма, нито много поучителна история за своето минало. Българскиятъ народъ се възражда, и има нужда да живѣе и се развива не съ миналото си, а съ бъдещето; въ своя пжтѣ къмъ просвѣта и напредкъ той се надява не на онова, което е билъ, а което ще стане. Задачата на училището е да помага и усилва този устремъ напредъ. За тази цель училището трѣбва да рисува образци за младото поколѣние, къмъ които то да се стреми. Училището трѣбва да даде на младото поколѣние здравъ и правилень мирогледъ, като му отваря хоризонтитѣ на познанията и му показва какво е постигнато отъ другитѣ народи, по какъвъ начинъ и съ какви срѣдства. Училището ще постигне това не като води младото поколѣние да дири идеали между малкитѣ мъртво-безмълвни останки на минало величие въ развалинитѣ на дворцитѣ отъ старитѣ български царства, а като му отваря вратата на културната работилница на човѣчеството, като го въвежда въ пантеона на великитѣ хора на културния свѣтъ. По такъвъ начинъ българското училище ще постигне повече за създаването на едно младо поколѣние, обвзето отъ искрено желание да работи за

Благото на своята Родина, отколкото ако му пѣе пѣсни за победитѣ на Крума и Симеона¹⁾“.

Благодарение на това радикално разбиране на учебното дѣло, усвоено отъ по-напредналитѣ народи, българското училище редъ години създаваше образовани и полуобразовани младежи, които клонѣха повече къмъ интернационализъмъ, забравили миналото на своя народъ, които вѣрваха въ новото, което щѣло да дойде върху развалинитѣ на старото, които отричаха и военния дългъ за защита на Родината, които гледаха на войската като на отживѣлъ времето си институтъ на насилието.

И тъй, на учителя и училището бѣ предоставена грижата да създаде чрезъ образованието достойно за бждещето на Родината поколѣние, въ съзнанието на което щѣли отъ само себе си да изникнатъ всички общественно-културни и родолюбиви добродетели. Тази погрѣшна основа въ учебното дѣло, както и младата отъ що-годе образовани младежи, за да се организира управлението на младата Държава, издигнаха образованието, което единствено мѣрило за гражданско достоинство. Всѣки младежъ бързаше да завърши гимназия или нѣколко класа, за да се настани като държавенъ чиновникъ. Но скоро всички служби бѣха заети, а училищата всѣка година пускаха нови службонци, които пълнѣха политическитѣ партии, за да се настанятъ на държавна служба, когато партията дойде на власть. Това причиняваше остри партизански борби за държавната власть, макаръ тъй създадениятъ интеллигентенъ пролетариятъ да нѣмаше здрави, точно опредѣлени политически схващания.

Съ течение на времето и качеството на образованието въ училищата се понизяваше: облекчаваха се условията за постъпване въ по-горни училища и за преминаване въ по-горенъ класъ. Тря ли липса на контролъ и морално възпитание, при слабата подготовка на селския учителъ, между младежъта имаше много недоволници, социалисти, анархисти и др. отрицатели на държавенъ строй, патриотизъмъ, народъ, история и пр. Повече жива младежи излизаха отъ педагогическитѣ, земеделскитѣ училища и тѣзи отъ по-затѣнтенитѣ краища.

Трѣбва да се отбележи, че нѣкои учители издигаха гласъ за възпитание на ученицитѣ въ родолюбивъ духъ, но тѣхниятъ гласъ биваше заглушаванъ отъ общото новаторско течение. Това

¹⁾ Алексиевъ, Н. — Нашата училищна политика (Историческо изложение); стр. 323.

се вижда въ периодическитѣ списания по училищното дѣло, въ които преобладаваше духъ противонационаленъ, противовоененъ.

Нѣколко години преди войната съ Турция обществото бѣ загрижено отъ лѣвичарската мания на излизащитѣ отъ училищата младежи. Министерството на войната повдигна въпроса за въвеждане задължително военно обучение въ срѣднитѣ училища. Учителството чрезъ своитѣ идейни и професионални ръководители не посрещна съчувствено тази идея, защото просвѣтнитѣ задачи на училището били чужди и даже противоположни на военщината. Министерството на народното просвѣщение не бѣше противъ тази мѣрка, но държеше смѣтка за отрицателното становище на учителството. Въ списанието „Учитель“ се писа: „Задачата на българското училище е да създаде свободни граждани, а не да подготвя храбри войници, които да въвеждатъ редъ и тишина, мъртва тишина, въ нашата иначе хубава страна. . . Намѣсто просвѣта, то ще фабрикува герои, които да извоюватъ изгубената наша земя преди петъ столѣтия. . . Намѣсто училище за култивиране индивидуални способности и наклонности, то ще се преобърне на казарма, дето убийственото еднообразие, парадната дресировка и военниятъ духъ ще стъпчатъ всѣко различие въ мисли и чувства. . . Намѣсто да се хранва годни членове за културно и свободно общество, „новото училище“ — милитаристическото училище — ще бжде изградено съ тѣлата и душитѣ на нашитѣ деца. . .“. Между това, никога никога не бѣ дори помислялъ да прави отъ училището казарма нито пъкъ имаше опасностъ да стане то такава съ нѣколко часа повече гимнастика, съ нѣколко беседи за вкореняване родолюбивъ духъ, съ по-грижливо запознаване младежитѣ съ творчеството отъ нашето минало, съ нѣколко екскурзии за привикване къмъ физически усилия. Въ по-напредналата Англия, навече бѣ въведенъ скаутизмътъ, като възпитателна система.

Въпрѣки одобрението на Министерството на народното просвѣщение, военното обучение не бѣ въведено. Увеличени бѣха само часоветѣ по гимнастика.

Историята се изучаваше слабо — преподаваше се по методи съ които отъ ученицитѣ не се усвояваше поучителността отъ изучаването творческия духъ на миналото. На много учители думата „война“ бѣ противна, и тѣ смѣтаха, че военнитѣ разкази безполезно ще измжчатъ паметъта на ученицитѣ. Войнитѣ, споредъ тѣхъ, били дѣло на миналото, а българската просвѣтна

политика, чиста отъ стари предразсждъци, трѣбвало да готви младежитѣ за новитѣ социалистически идеи, които ще създадатъ земния рай върху развалинитѣ на старото, безъ войни, безъ длъжности, а само съ правà и съ житейски благà.

Най-пренебрегнато бѣ изучаването на българска история, затова младежитѣ бѣха съ слабо национално съзнание. Българскитѣ студенти при официални срещи съ студенти отъ чужди университети се кичеха не съ българския трицвѣтъ, а съ интернационални знаци, когато чуждитѣ студенти съ гордостъ носѣха лентитѣ на своето народно знаме. И срещу това се издигаха гласове въ обществото, безъ, обаче, да се достигне нѣкакво подобрене въ разбиранията на мнозинството.

Българскиятъ езикъ и българската литература сжщо се изучаваха повърхностно. Много отъ добилитѣ срѣдно образование младежи не можеха да си служатъ добре съ езика. Малцина отъ учителитѣ схващаха, че грижливото изучаване формитѣ и духà на родния езикъ допринася за родолюбивото възпитание на младежитѣ.

За религиозното възпитание въ училището не се работѣше. Законъ Божи се преподаваше като исторически разкази, безъ стремление да се въздействува върху сърдцето и чувствата на децата.

Общото възпитание бѣ съвсемъ пренебрегнато. Министритѣ на народното просвѣщение, обикновено адвокати по професия, които съставяха законитѣ, не предвиждаха въ тѣхъ нищо по възпитанието.

„Срещу възпитанието имаше походъ. Съ този походъ се солидаризираха всѣкога всички министри отъ кабинета. . . . Не веднѣжъ, когато се разглѣждаха законопроектитѣ по просвѣтата, се е повдигалъ въпросъ за възпитанието въ училището. Депутатитѣ отъ мнозинството въ Камарата, самѣ примѣръ на невъзпитание, често недопускаха да се говори и разисква по това, което сами нѣмаха, но което не имъ прѣчеше да бждатъ народни трибуни и да законодателствуватъ. Който депутатъ излѣзѣше да говори за възпитанието, като за важенъ предметъ въ нашитѣ училища, биваше усмиванъ, и се считаше реакционеръ. Възпитанието се обезценяваше и се имаше за непотрѣбица, луксъ“¹⁾.

¹⁾ Мишевъ, Д. — Списание „Полетъ“, год. I (1923), кн. 8.

Много отъ учителитѣ, върни на своята професионална едностранчивостъ, отричаха нуждата отъ възпитание въ училищата. Тѣ желяеха да се освободятъ отъ грижи и отговорности въ това отношение и поддържаха, че възпитанието е длъжност на семейството и обществото, безъ да преценяватъ, че повечето български семейства не бѣха въ състояние да се занимаватъ съ възпитанието на своитѣ деца, а обществото влияеше отрицателно върху младежитѣ, излизаци отъ училището безъ нравствени заложби: обществениятъ животъ бѣше хаотиченъ, неотговоренъ, неорганизиранъ, безъ точно опредѣлени, задължителни за всички, задачи. Тѣзи учители не пожелаха да възприематъ подканванията на родителитѣ, които възлагаха голѣми надежди върху училището да повлияе възпитателно върху тѣхнитѣ деца. Въ обществото, въ Народното събрание, па дори и въ учителската сръдѣ се заговори за възпитание и обучение въ училищата споредъ природата на ученицитѣ. Хора съ обществено чувство между които и истински народни учители, сочеха, че училищата пускатъ въ обществото поколѣние съ студени сърдца, безъ твърда воля, безъ чиста съвѣсть; че младото поколѣние учи не отъ любовъ къмъ науката, а по груби утилитарни съображения; че учителитѣ гледатъ механически на своята работа; че тѣ не се интересуватъ отъ нравитѣ и обичаитѣ на народа, и не могатъ да разбератъ на какво се дължатъ грубостта и лошото възпитание на нѣкои ученици; че учителитѣ не се интересуватъ отъ духовния и физическия животъ на своитѣ ученици.

По-голѣмата частъ отъ учителитѣ въ селата и малкитѣ градове намираха свободно време да работятъ просвѣтно и всрѣдъ народа. Тѣ се поставяха начело на читалищното и кооперативното дѣло устройваха вечерни училища за възрастнитѣ и будѣха народното съзнание. Но една частъ отъ основнитѣ и прогимназиалнитѣ учители, съ слаба духовна култура, увлѣчени, по подражание, въ социализъмъ, върваха, че свѣтътъ може изведнѣжъ да се направити идеаленъ, като се изкорени религията, традициитѣ, обичаитѣ на народа. Такива учители създаваха лоши настроения въ обществото, и, макаръ да бѣха малко, благодарение на своята сплотеностъ при изборитѣ, сполучваха да взематъ ръководнитѣ мѣста въ учителскитѣ професионални сдружения, а чрезъ тѣхъ да се налагатъ и на всички останали учители. Държавата не можеше да се намѣси, защото и най-висшето ръководство на просвѣтата смѣташе, че учителството може да партизанствува, както и другитѣ чиновници, и че е редно социалисти, комунисти и анархисти да

ководятъ професионалнитѣ сдружения на учителитѣ, щомъ и въ другитѣ държави има такива течения. Между това, съ слово презъ печата тѣзи учители влияеха на народнитѣ маси, като критикуваха отъ своя гледна точка държавната властъ, войската.

Училищната дисциплина непрекъснато отпаднаше, защото въ въкопното ръководство на просвѣтата не е имало постоянно вѣзвѣщане, че редътъ и послушанието сж възпитателно срдство. Въ епохата на Възраждането родителитѣ и учителитѣ си помагаша взаимно; учителитѣ имаха завиденъ авторитетъ въ училището и въ обществото; тѣ награждаваха добритѣ и наказваха непокорнитѣ и провиненитѣ ученици. Училищната дисциплина беше образцова, макаръ понѣкога да избиваше въ неумѣстни жестокости. Съ дисциплината въ училището учителитѣ възпитаваше имъ общественъ редъ и дългъ.

Следъ Освобождението Държавата пое грижата за училището, и обществото престана да се интересува за него. Политическитѣ събития следъ това (Съединение, война, заговори, переврати, бунтове) отклониха още повече родителитѣ отъ училището. Безмърното свободолубие, бунтарството се смѣтаха за политическо достоинство. Този немирень духъ заразяваше и ученицитѣ. Нѣкои политически водачи дори ги подстрекаваха къмъ бунтъ и непокорство. Дисциплината се рушеше, а по-големитѣ учители започнаха да я отричатъ по „педагогически“ съображения. Тѣ твърдѣха, че училището е само образователень, а не и възпитателень факторъ, че то дисциплинирва ума, но не и чувствата, че ученицитѣ въ класъ трѣбва да бждатъ абсолютно свободни, за да не се спѣва правилния имъ развой, и че иначе тѣ щѣли да станатъ малодушни и негодни за живота. Ученицитѣ станаха все по-непослушни, нередовни, немирни, развѣски, а много отъ тѣхъ бѣха разпалени отрицатели на обществения строй. Множество добросъвѣстни и преданни на дѣлото учители се опитаха да се противопоставятъ на тази обща развѣстнатостъ, но биваха изложени на подигравки и оскръбления отъ ученицитѣ, биваха причаквани и бити на улицата, а имаше случаи и на убийства. Стачкитѣ и бунтоветѣ въ гимназиитѣ станаха по-чести. Презъ 1907 год. студентитѣ, подстрекавани отъ анархизани, при откриване Народния театъръ демонстрираха по-силнитѣ и освиркаха Държавния глава.

Въ гражданитѣ съ по-високо гражданско съзнание се формира убеждението, че образователната система е негодна, че учителитѣ сж отчуждени отъ духовния и общественъ животъ,

и създаватъ некултурна паразитна полуинтелигенция, откъсната отъ народа и отъ неговия битъ, способна да разваля, безъ да твори, скъпяща за правата си, а пренебрегваща длъжностите си, че процентътъ на грамотността пораста много, но че духовното и нравственото съдържание на тази грамотност е нищожно.

И тъй, като постигаха наполовина научно-просвѣтната си задача, българскитѣ училища дѣйствуваха отрицателно върху изпълнението на военния дългъ и върху подготовката на народа за война. Младежитѣ, свършили срѣдни училища, неохотно постъпваха на военна служба, а неграмотнитѣ младежи отъ села и градове, особено селянитѣ, весели, жизнерадостни, съ китки, пѣсни и музики се стичаха въ казармитѣ. Младежитѣ съ срѣдно и висше образование по-бързо усвояваха техниката на военното обучение, но бѣха по-малко преданни на военния дългъ. Надъ възпитанието имъ въ тази посока се работѣше трудно, защото тѣ бѣха излѣзли отъ училищата безъ съзнание за дългъ къмъ Отечеството. Нѣкои отъ тѣхъ виждаха въ военния режимъ нѣщо лошо; дирѣха у началницитѣ само недостатъци, а въ себе си голѣми лични достоинства; често се оплакваха чрезъ вестницитѣ противъ по-строгитѣ офицери.

Растещата разпустнатостъ на тѣзи младежи изправяше войсковитѣ началници предъ все по-трудна задача за военното имъ възпитание. Обаче, министритѣ на войната, обикновено биваха увличани по течението на партийнитѣ разбирания, и не можеха да коригиратъ просвѣтната система. Нѣкои отъ висшите началници дори имаха повърхностно гледище върху тази система и бѣха безсилни да ѝ се противопоставятъ. Но почти всички началници виждаха, че по-голѣмата частъ отъ образованите младежи не сж родолюбиво настроени, а, въ случай на война, отъ тѣхъ, като най-близки началници на войника, ще зависи боеспособността на армията. Затова тѣ удвояваха енергията за по-солидно възпитание на тѣзи младежи, а презъ 1901 год. бѣ открита и Школата за запасни подпоручици, на която бѣ възложена сжщата задача. Съ сжщата целъ бѣ създадена и Военна гимназия при Военното училище.

Влиянието на печата върху войската.

Презъ първитѣ години следъ Освобождението печатътъ не бѣше развитъ, а и народътъ бѣ неграмотенъ или полуграмотенъ. Затова всѣко печатно произведение се поглъщаше жадно

безкритично, като божествено откровение. Народната душа бе почва, която възприемаше всъко хвърлено въ нея семе. Тази почва се развиваха борбитъ за управление и уредба на младата Българска държава, отразявани въ политическитъ вестници на противоположнитъ партии, единствена духовна глава за народа. Тъзи вестници втълпяваха въ народа недоиманията на неподготвенитъ за политически животъ водачи, безъ познание, че печатътъ има просвѣтно-възпитателни задачи. Въ борбата съ своитъ политически противници вестницитъ не собираха срѣдствата. Тъ се домогваха само да подбиятъ доверието на народа у другитъ и да го спечелятъ за себе си. Народътъ се сочеше за арбитъръ въ тѣзи борби, като му се внушаваше безпогрѣшна компетентностъ. Въ тѣзи времена тресата не пакостѣше на войската.

Около детронирането на князь Батенбергъ политическитъ вестници подъ чужди внушения не измѣрваха думитъ си, когато нападаха Държавния глава, като дори евентуалното клетвопрестъпничество се въздигаше до родолюбие. Въ последвалитъ дебятия всѣка партия се стремѣше да повлияе, преди всичко, на военнитъ: едни вестници поддържаха, че войската трѣбва да остане вѣрна на клетвата къмъ своя Върховенъ вождъ, а други — противопоставяха дълга къмъ Отечеството предъ нежелания отъ Русия Князь. Никой не си даваше смѣтка какъ всичко писано деморализираше военнитъ, които още нѣмаха способността да се ориентиратъ въ политическитъ борби, и на които всичко писано въ единъ вестникъ правѣше много силно впечатление.

Следъ като се възкачи на престола князь Фердинандъ, войската постепенно, макаръ и трудно, се отдърпваше отъ политиката, за да се предаде на своя служебенъ дългъ. Въ востаналия по-спокоенъ периодъ политическитъ вестници често нападаха силния съ прерогативитъ си и съ войската Държавенъ глава, за да го изнудватъ да смѣнява правителството. Неговиятъ престижъ като Върховенъ вождъ се подкопаваше. Докосваше се и мирновременната роля на войската въ Държавата. Вестницитъ на опозиционнитъ партии противопоставяха на силата на Държавния глава правата на демокрацията и проповѣдваха, че войската не е „царска“, а „народна“, и че тя не трѣбва да се ръководи отъ „реакционно-консервативни разбирания“. Тѣзи твърдения се отразяваха върху духовния животъ на армията. Басилениитъ лѣви течения въ своитъ вестници употребяваха най-

грозни изрази, за да охулятъ офицеритѣ и нито единъ отъ вестниците на дѣснитѣ партии не се обаждаше въ полза на иерархията, строгата военна дисциплина, като основи на моралната сила на армията. Офицерството, обаче, не се поколеба нито веднѣжъ отъ тѣзи нападки и тази беззащитностъ и не се отклони отъ строгоначертания му служебенъ пѣтъ.

Периодическиятъ печатъ не се интересуваше отъ войската. Той се пълнѣше съ преводна литература или съ слаби творби на нови писатели, въ които войската почти не намираще мѣсто. Ако понѣкога се помѣстѣше нѣщо за нея, то бѣ, за да бжде унизенъ военниятъ институтъ, чуждъ на симпатиитѣ на „културното“ общество.

Военниятъ печатъ по това време бѣше слабъ да се бори противъ вредното вмѣшателство на пресата въ духовния животъ и подготовката на войската. Той се занимаваше повече съ специално военни въпроси.

Военнитѣ сили на съюзницитѣ.

Военнитѣ сили на Сърбия. *Военно устройство.* — Съ Закона отъ 1883 год. бѣ замѣнена окончателно милиционната система съ постоянна войска. Неуспѣхътъ въ Сръбско-българската война презъ 1885 год. сръбитѣ отдадоха на това, че този Законъ бѣ въ сила само две години до войната, и не бѣ далъ още очакванитѣ резултати, както въ образователно, така и въ възпитателно отношение. И, наистина, по-големата частъ отъ запаснитѣ произлизаха отъ старата милиционна система.

Презъ 1891 год. бѣ приетъ новъ Законъ, който бѣ допълненъ презъ 1894 год., и съ малки измѣнения остана въ сила до войната презъ 1912 година.

Споредъ този Законъ, службата въ войската бѣ задължителна за всички способни. Физически неспособнитѣ се облагаха съ данѣкъ (30% отъ прѣкия данѣкъ), който плащаха за всички години, въ които трѣбваше да служатъ подъ знамената и въ запаса. Умишлено осакатенитѣ плащаха данѣкъ въ двоенъ размѣръ.

Службата траеше отъ 18 до 50-годишна възраст, и се дѣлѣше на служба въ Народната войска и служба въ После-

дната от
и и п
постоян
другитѣ
звание
нитѣ.
14 месец
издържан
привиз
звѣзъ —
брана —
18 до 21

През
50 години

Тери
Моравска
область
на четир
унастъна
следнитѣ
1 санита
това тѣ
въ дивиз
отъ 1 ес
терей. П
артилер.
рота. Та
лъна. П

и т
Тех
ската пр
всѣки п
техници

Кон
Конно-а
дрона и
4 взвод
четири
имаще е

дната отбрана. Службата въ Народната войска се дѣлѣше на I, II и III призивъ. Въ I призивъ служеха 10 години, отъ които въ постояннитѣ кадри на конницата и артилерията 2 години, а на другитѣ войски 1½ години. Които имаха висше и сръдно образование и не издържãтъ изпитъ за запасенъ офицеръ, и войницитѣ, които въ службата покажеха голѣмъ успѣхъ, служеха 14 месеца. Свършилитѣ висше и сръдно учебно заведение, ако издържãтъ изпитъ за запасенъ офицеръ, служеха 6 месеца. Въ II призивъ служеха отъ 31 до 38-годишна възраст, въ III призивъ — отъ 38 до 45-годишна възраст и въ Последната отбрана — отъ 45 до 50-годишна възраст, както и младежитѣ отъ 18 до 21 години.

Презъ 1912 год. всички способни за служба мъже отъ 21 до 50 години бѣха минали презъ редоветѣ на войската.

Територията бѣ раздѣлена на петъ дивизионни области: Моравска, Дринска, Дунавска, Шумадийска и Тимошка. Всѣка областъ се дѣлѣше на три полкови окръжия, всѣко окръжие — на четири батальонни околии, всѣка околия — на четири ротни участъка. Всѣка дивизионна областъ въ мирно време попълняше следнитѣ части: 4 пехотни полка, 1 полски артилерийски полкъ, 1 санитарна рота, 1 возарски ескадронъ, 1 пионерна рота. Освенъ това, тѣ даваха хѡра и на частитѣ и учрежденията, невлизãщи въ дивизиитѣ: Конна дивизия отъ 4 полка, Кралската гвардия отъ 1 ескадронъ и 1 рота, Отдѣление конна артилерия — 2 батареи, Планински артилер. полкъ отъ 3 отдѣления, Крепостенъ артилер. полкъ отъ 2 батальона, Обсаденъ паркъ и Паркова рота, Гаубиченъ полкъ — отъ 2 отдѣления, 2 инженерни батальона, Понтоненъ полубатальонъ, Пиротехническа рота.

И така, въ мирно време Сърбия имаше:

Пехота: 20 полка, Гвардейска рота, 4 гранични роти на турската граница, попълвани съ волнонаемни служили войници; всѣки полкъ имаше 3 батальона и картечно отдѣление съ 2 картечници; всѣки батальонъ — 4 роти, всѣка рота — 4 взвода.

Конница: Конната дивизия отъ 2 бригади по 2 полка и Конно-артилерийско отдѣление; конниятъ полкъ имаше 4 ескадрона и картечно отдѣление съ 2 картечници, ескадронътъ — 4 взвода; Конно-артилерийското отдѣление имаше 2 батареи по четири 75-мм. с. с. Шнайдерови орждия; вѣнъ отъ дивизията, имаше единъ Гвардейски ескадронъ.

Артилерия: 5 полски полка по 3 отдѣления, всѣко отдѣление — по 3 батареи отъ четири 75-мм. с. с. Шнайдерови орждия; Планински полкъ съ 3 отдѣления, всѣко по 3 батареи отъ четири 70-мм. с. с. Шнайдерови орждия; Гаубиченъ полкъ отъ 6 батареи: 1-а, 2-а, 4-а и 5-а батареи по четири, 3-а батарея — съ шестъ 12-см. гаубици; 6-а батарея — съ шестъ 15-см. мортири; Крепостенъ артилерийски полкъ отъ 2 батальона по 4 роти, Обсаденъ паркъ; Пиротехническа рота при Арсенала въ Крагуйевацъ.

Инженерни войски: два инженерни полубатальона и Понтоненъ полубатальонъ. Първиятъ инженеренъ полубатальонъ имаше 5 роти — по една за всѣка дивизия, а вториятъ — 1 телеграфна, 1 желѣзно-пжтна и 1 минна роти и 1 гължбна станция. Понтонниятъ полубатальонъ имаше две роти съ понтоненъ мостъ.

Спомагателни войски: 5 дивизионни болници, отъ които Бѣлградската бѣше и Главна военна болница, 5 санитарни роти, по една или повече временни болници за всѣка дивизионна област, Главенъ складъ за санитарни и аптекарски материали, 5 ветеринарни лазарета, Пастьоровъ институтъ; 5 возарски ескадрона; 5 пекарски отдѣления, Военно-технически взводъ, Фабрика за барутъ, Работилница за облѣкло, Инженеренъ арсеналъ.

Попълване съ офицери и подофицери. — До 1889 год. частитѣ сами си подготвяха подофицери въ своитѣ учебни команди, съ курсъ 5 месеца. Следъ това бѣха създадени специални подофицерски школи (Пехотна, Артилерейска, Кавалерийска, и Инженерна), отъ които до 1911 година бѣха излѣзли само 1542 подофицера.

Частитѣ се попълваха съ офицери отъ Военното училище въ Бѣлградъ, съ тригодишенъ курсъ. Подофицери, свършили подофицерска школа съ отличенъ или много добъръ успѣхъ, и войници, съ сръдно образование, можеха да държатъ установения изпитъ, и да бждатъ произведени въ чинъ подпоручикъ на действителна служба.

Брѳятъ на излѣзлитѣ въ оставка офицери не бѣше достатъченъ да попълни потрѣбното количество офицери при мобилизация, затова се произвеждаха въ чинъ резервенъ подпоручикъ войницитѣ съ сръдно и висше образование, които издържатъ установения изпитъ за този чинъ.

Оризе
войски, сп
поручикъ —
случени го
години, за
за подполк
5 прослуже
генералъ —
академикъ

За под
Военното у
ване висше
образовани

Според
Генералъ

майори —
поручикъ —
театрбелт
ученици в
Военното у
войски под

Брѳятъ
Паради
важната на
чени подоф
наричава с

Премии
военните
частитѣ ко
ното назна

Съ об
тъ ордени
ордението
приндизава

Мобил
въ следнит

1) Отъ
който не к
18-и 19-и

Офицеритъ се произвеждаха въ по-горенъ чинъ по родове войски, споредъ ваканциитъ и съ следнитъ цензове: за чинъ поручикъ — 3 прослужени години, за капитанъ I класъ — 3 прослужени години и изпитъ, за капитанъ II класъ — 2 прослужени години, за майоръ — 5 години въ чинъ капитанъ и изпитъ, за подполковникъ — 5 прослужени години, за полковникъ — 5 прослужени години и да е свършилъ Военното училище; за генералъ — 5 прослужени години и да е свършилъ военна академия, за войвода — само въ военно време за отличие.

За попълване съ офицери Генералщабното ведомство, при Военното училище имаше висшъ двегодишенъ курсъ, а за добиване висше артилерийско, инженерно и по други специалности образование се командироваха офицери въ странство.

Споредъ бюджета за 1912 год., сръбската армия имаше:

Генерали — 3, полковници — 31, подполковници — 145, майори — 202, капитанъ I класъ — 551, капитанъ II класъ — 370, поручици — 475, подпоручици — 256, всичко офицери — 2033; фелдфебели — 778, подофицери — 1250, ефрейтори — 2311, ченици въ Подофицерската школа — 467, възпитаници въ Военното училище — 125, музиканти — 500, редници — 22,559, всичко подофицери и редници — около 28,000.

Брѳятъ на запаснитъ офицери бѳше около 3,800.

Поради недостигъ отъ офицери и подофицери, при мобилизацията на офицерски длѳжности въ III и II призивъ бѳха назначени подофицери и даже служили интеллигентни хора, които се наричаха старейшини.

Преминаването на военна нога. — Още отъ мирно време военнитъ полкови окръжия разпредѳляха запаснитъ между частитъ, които щѳха да попълнятъ, и предаваха мобилизационното назначение на всѳки запасенъ.

Съ обявяване мобилизацията, батальонитъ отъ III призивъ отъ околитъ край границата, които още отъ мирно време имаха грѳжието на рѳце, заѳмаха опредѳленитъ отпорано мѳста и прикриваха мобилизирането на частитъ.

Мобилизираха се едновременно и частитъ отъ I и II призивъ въ следнитъ срокове:

1) Отъ 1-и до 15-и полкове I призивъ — 4 деня; 6-и полкъ, който не квартируваше въ областъта си, — 6 деня; 2) 16-и, 17-и, 18-и, 19-и и 20-и полкове I призивъ, които получаваха запасни

и отъ третѣ окръжия на областта, и полковетѣ отъ II призивъ — 6 деня; 3) коннитѣ полкове — 3-4 деня; 4) конната артилерия, инженернитѣ и санитарнитѣ войски I призивъ — 5 деня; 5) полската и планинската артилерия I призивъ — 8 деня; 6) допълняващитѣ части I и II призивъ, дивизионната конница II призивъ, гаубичната артилерия, инженернитѣ и санитарнитѣ войски II призивъ, муниционнитѣ колони I и II призивъ, пекарскитѣ и месарскитѣ отдѣления I и II призивъ — 12 деня.

Следъ I и II призивъ мобилизираше се III призивъ.

Мобилизираната сръбска армия състоеше:

I призивъ:

Пехота: 20 полка по 4 батальона (отъ 4 роти) и 1 картечна рота; 20 свърхщатни батальона; 20 допълняващи батальона; Гвардейска рота; 4 гранични роти.

Конница: 4 конни полка по 4 обикновени и 1 картечен ескадрон; 5 конни полка по 3 ескадрона; Гвардейски ескадронъ; Конно-телеграфно отдѣление; Конно-пионерно отдѣление; 5 допълняващи ескадрона.

Артилерия: 5 полски полка по 3 отдѣления, по 3 батареи; Планински полкъ отъ 3 отдѣления по 3 батареи; Гаубиченъ полкъ отъ 2 отдѣления по 3 батареи, отъ които едната мортирна; Крепостенъ полкъ отъ 2 батальона по 4 роти; Обсаденъ паркъ; Пиротехническа рота, 3 допълняващи батареи; Допълняваща крепостна рота; Допълняващъ гаубиченъ взводъ.

Инженерни войски: 5 инженерни полубатальона, 5 инженерни парка, 1 телеграфна рота, 7 телеграфни отдѣления (5 за дивизиитѣ и 2 за армиитѣ), Желѣзно-пътенъ полубатальонъ; Минна рота, 5 дивизионни мостови парка, Главенъ мостовъ паркъ, Гълъбна станция.

Санитарни войски: 5 санитарни роти, 20 полски болници; 5 ветеринарни лазарета, Допълняваща санитарна рота, 5 санитарни колони; Санитаренъ влакъ.

Административни войски: 5 дивизионни пекарски роти съ полски фурни, Планинска пекарска рота, 5 месарски роти; 5 продоволствени депа (за живъ добитъкъ), 7 продоволствени колони, 5 занаятчийски колони, Главна военна поща, 5 дивизионни военни пощи, Главенъ интендантски транспортъ, Ремонтно конско депо.

Муниционни колони: 5 дивизионни муниционни колони по 2 пехотни и 2 артилерийски отдѣления, Муниционна колона на Конната дивизия, Планинска муниционна колона, Муниционна колона за тежката артилерия, Резервна муниционна колона, Обща резервна муниционна колона отъ 5 отдѣления за пехотнитѣ дивизии и 1 за конната, 5 подвижни артилерийски работилници.

Частитѣ отъ I призивъ образуваха 5 дивизии, всѣка съставена отъ 4 пехотни полка, по 4 батальона и 1 картечна рота; коненъ полкъ отъ 3 ескадрона; полски артилерийски полкъ отъ 9 батареи; инженеренъ полубатальонъ; мостови паркъ, телеграфно отдѣление; инженеренъ паркъ; санитарна рота; 4 полски болници, ветеринаренъ лазаретъ, санитарна колона; продоволствена колона, пекарска рота съ полски фурни, месарска рота, продоволствено депо за живъ добитъкъ, занаятчийска рота; военна поща; муниционна колона; подвижна артилерийска работилница; всичко около 27,000 души.

Свърхщатнитѣ батальони, предполагаше се, да се сведатъ въ полкове, и, като имъ се придадѣ конница и артилерия, да образуватъ 6-а дивизия, която да служи като резервъ на I призивъ. Частитѣ отъ I призивъ, които не влизаха въ дивизиитѣ, оставаха въ разпореждането на армиитѣ.

II призивъ:

Пехота: 15 полка по 4 батальона, 15 допълняващи батальона.

Конница: 5 дивизиона по 2 ескадрона.

Артилерия: 5 полски полка по 9 батареи де Банжови орджия, Планински полкъ отъ 7 батареи де Банжови орджия, Пиротехническа рота.

Инженерни войски: 5 инженерни полубатальона, Допълняващъ батальонъ отъ 5 роти.

Санитарни войски: 5 санитарни роти, 15 полски болници.

Административни войски: 5 пекарски роти, 5 месарски роти, 5 занаятчийски роти, 5 продоволствени дивизионни колони, 5 военни пощи, 5 муниционни колони.

Всички тѣзи части се разпредѣляха поравно между петтѣ дивизии II призивъ, освенъ Планинскиятъ артилер. полкъ и Пиротехническата рота, които оставаха извънъ дивизиитѣ. Числеността на една дивизия II призивъ достигаше около 18,000 души.

За II призивъ въ мирно време не сществуваха кадри.

III призивъ:

15 пехотни полка по 4 батальона, 5 ескадрона конница
5 санитарни роти.

III призивъ нѣмаше кадри въ мирно време, и въ военна време не се свеждаше въ по-голѣми единици.

Последната отбрана се свикваше само въ време на война споредъ нуждата.

Предвиждаше се следната приблизителна численостъ на сръбската мобилизирана войска:

	Офицери	Войници	Пушки	Сабли	Орждия	Картечници
Действащата армия:						
I призивъ	3,700	165,000	112,000	5,000	264	112
II призивъ	1,950	86,000	62,000	1,200	312 ¹⁾	60
Всичко	5,650	251,000	174,000	6,200	576	172
Опѣлчението:						
III призивъ	1,480	56,820	46,000	600	—	—
Всичко	7,130	307,820	220,000	6,800	576	172

Вѣоръжение. — Точни данни за оръжието, съ което разполагаше Сърбия, нѣма.

Споредъ сведения, добити въ Българския щабъ на армията въ началото на 1911 година Сърбия имаше следнитѣ количества пушки: Пибоди — 42,000, извадени отъ употребление и обявени за продажба; Бердана № 2 — 75,000; Маузеръ 7-мм., магазинна, — 152,000, Маузеръ-Кока Миловановичъ, преправена въ скорострелна 7-мм., — 45,000; очакваха се още 35,000 цеви; карабина Маузеръ-Кока Миловановичъ, моделъ 1884 година, — 4,400; карабина Маузеръ, магазинна, моделъ 1907 година, — 10,000. Изобщо, може да се смѣта, че имаше достатъчно скорострелни малокалибърни пушки, за да се вѣоръжи Действащата армия — I и II призивъ.

¹⁾ Неизвестно по какви причини, дивизиитѣ II призивъ имаха само по едно скорострелно артилерийско отдѣление (поне така е било въ Тимошката дивизия II призивъ). Изглежда, че и отъ нескорострелната артилерия сж запрегнати батареи, но колко и къде сж били тѣ, не е известно.

Пушката Маузеръ, модель 1899 година, бѣше много добро оръжие; имаше калибъръ 7 мм., бездименъ барутъ, начална скоростъ 700 м., мѣрникъ 2,000 м., ножъ, който обикновено се носѣше въ ножна.

Конницата бѣше въоръжена съ карабина Маузеръ и сабли.

До 1-и октомврий 1911 год. сѣрбитѣ бѣха получили 230 картечници Максимъ, модель 1909 год., 7-мм.

Орждия: 340 Лахитови, съ по 250 снаряда; 13 не с. с. полски 9-см. Круповски; 270 не с. с. полски и 36 планински 8-см. де Банжови, съ по 530 снаряда; 4 орждия 7.5-см. с. с. Шкода; 200 с. с. полски орждия Шнайдерови 7.5-см., 36 планински Шнайдерови 7-см., 22 гаубици 12-см., 28 гаубици 15-см.

Освенъ тѣзи орждия, имаше нескорострелни тежки дълги орждия и мортири.

И тѣй, сѣрбитѣ имаха достатъчно материална частъ, за да снабдятъ всѣка пехотна дивизия I призивъ съ по 9, а II призивъ — съ по 3 с. с. полски батареи. Оставаха още орждия за единъ планински полкъ и за едно планинско отдѣление и гаубици 12-см. и 15-см. за два полка.

Нѣма сведения колко нескорострелни батареи сж мобилизирани.

Тѣй като въ предидущитѣ войни сѣседитѣ прѣчеха на Сѣрбия да се снабдява съ бойни припаси, този пѣтъ сѣрбитѣ се бѣха снабдили съ достатъчно количество патрони и снаряди и материали за изработването имъ въ Арсенала въ Крагуйевацъ и въ Фабриката за бездименъ барутъ въ Обеличево.

Обучение и възпитание. — Следъ Сръбско-българската война презъ 1885 година сръбската армия продължаваше да бжде разяждана отъ партизански и династически борби. Предпочитаха се, и получаваха преимущества по службата не способнитѣ и трудолюбивитѣ офицери, а онѣзи, които се ползуваха съ довѣрието на династията, или принадлежеха на властувашата партия.

Срокътъ на службата подъ знамената по бюджетни причини бѣше твърде краткъ, и, при малката грамотностъ на населението, обучението и възпитанието страдаха твърде много. Отъ друга страна, въпрѣки неуредицитѣ въ държавата, сръбскиятъ селянинъ, консервативенъ по духъ, бѣ съхранилъ непокътнати своитѣ войнишки добродетели: скромность въ иска-

ница,

военно

война,

тъ на

картеч-

ници

112

60

172

—

172

раз-

ията,

ества

явени

мага-

на въ

кара-

1,400;

0,000.

елни

ия —

скоро-

изивъ).

колко

нията, ограничени нужди и голъма преданност къмъ Оте-
чеството.

Отъ 1903 год., съ отстранението на Обреновичитѣ и тѣх-
нитѣ привърженици и дохаждането на Карагеоргиевичитѣ, дина-
стическитѣ борби престанаха, а политическитѣ поне позагълъ-
наха. Настана и економически подемъ. Макаръ и да носѣше
още много отъ предишнитѣ си недостатъци, армията все пакъ
се отдаде на своето дѣло съ несравнено по-голъма ревностъ.
Съревнованието съ България въ това отношение бѣше единъ
отъ главнитѣ стимули.

Недостатъкътъ въ обучението и възпитанието, поради крат-
кия срокъ на службата въ постояннитѣ кадри, се допълняше
донѣкъде, съ ежегоднитѣ маневри и повикване запаснитѣ на
обучение. Маневритѣ биваха или голъми — за нѣколко дивизии
съ мобилизирани части, или по дивизионно.

Ежегодно, съгласно Закона, можеха да се повикватъ на
обучение въ батальонни сборове офицеритѣ и войницитѣ отъ
запаса за 10 дня — на свои разноски, а за полкови сборове —
войницитѣ отъ I призивъ — 20 дня на държавни разноски, а отъ
II и III призивъ — 5 дня на свои разноски. За маневри можеха
да се повикватъ до 15 дня на държавни разноски. Трѣбва да се
забележи, че въ последнитѣ години, особено следъ анексирането
на Босна и Херцеговина къмъ Австрия, у сръбския народъ се
появи особена страсть къмъ военнитѣ упражненія. Стрелковитѣ
дружества, основани презъ 1866 год., до Анексията, бѣха всичко
120, а следъ нея брѣятъ имъ стигна до 1,200. Въ Законопроекта
отъ 1912 год. се предвиждаше и военно обучение въ училищата.

При батальоннитѣ сборове храната се доставяше въ натура
отъ общинитѣ, а при полковитѣ — запаснитѣ отъ II и III при-
зивъ се хранѣха отъ Държавата, която събираше похарченитѣ
суми чрезъ общинитѣ. Беднитѣ се издѣржаха отъ общинитѣ.

Изобщо, обучението въ сръбската армия бѣше доста добро;
не се различаваше много отъ това на българската, но възпита-
нието се различаваше отъ онова на другитѣ постоянни армии.
Въ това отношение сръбската армия бѣ съхранила твърде много
привички отъ епохата на милиционната система. Между чино-
ветѣ въ иерархията, между старшитѣ и младшитѣ офицери
и особено между офицери и войници не съществувахе онази
рѣзка разлика, която характеризираше другитѣ армии. Между
войницитѣ и тѣхнитѣ началници се допускаше интимностъ,

кавато с
и на коят
на войниц

Военнитѣ с
на Гърци

Служб

военни сл

и единств

данахъ. Н

данахъ сл

заключав

висше обр

Служб

мената. 10

дни — в

Териториа

полни за

скала 6.0

16 месеца

даваха ст

Тора

ство. Ко

политична

военното

Кралс

область —

истия по

6 батальо

денна от

кареи: 2

отъ 3 ба

батальона

16 месеца

За Т

презвизи

Въ в

древно

евзонски

каквато служебнитѣ отношения не допускаха въ другитѣ армии, и на която сърбитѣ отдаваха до голѣма степенъ привързаността на войницитѣ къмъ офицеритѣ.

**Военнитѣ сили
на Гърция.**

Военно устройство. — Военното устройство на Гърция се уреждаше съ особени закони, издадени презъ 1882, 1886, 1896 и 1904 години.

Службата въ войската бѣше лична и задължителна за всички способни мъже. Освобождаваха се само духовнитѣ лица и единствената поддръжка на семейството, като се облагаха съ данъкъ. Нѣкои семейни служеха 6 месеца или се облагаха съ данъкъ споредъ материалното имъ състояние. Освободенитѣ се зачисляваха въ Териториалната армия. Младежитѣ съ срѣдно и висше образование служеха само една година.

Службата продължаваше 30 години: 2 години — подъ знамената, 10 години — въ запаса на Действащата армия, 8 години — въ Териториалната армия и 10 години — въ запаса на Териториалната армия. Всѣка година имаше около 15,000 души годни за военна служба, но, по бюджетни причини, се вземаха около 6,000 души. Службата подъ знамената траеше около 16 месеца, защото се правѣха економии, като на войницитѣ се даваха отпуски.

Поражението на Гърция презъ 1897 год. наложи преустройство, което да засили армията. Споредъ Закона отъ 1904 год., годишниятъ наборъ трѣбваше да достигне до 13,500 души, а военното устройство бѣше следното:

Кралството бѣ раздѣлено на 3 военни области, а всѣка област — на 4 полкови окръжия. Армията състоеше отъ 12 пехотни полка по 3 батальона, отъ които единиятъ кадровъ, и 6 батальона евзони (ловджии); 3 артилерийски полка по 4 отдѣления, отъ които едното кадрово, всѣко отдѣление по 2 батареи; 2 планински отдѣления по 3 батареи; Тежко отдѣление отъ 3 батареи; 3 конни полка по 4 ескадрона; 3 пионерни батальона по 4 роти, отъ които 1 телеграфна и 1 мостова; 16 жандармерийски роти.

За Териториалната армия въ мирно време кадри не се предвиждаха.

Въ военно време се формираха 3 пехотни дивизии. Всѣка дивизия състоеше отъ 2 бригади по 2 полка по 3 батальона; евзонски батальонъ отъ 8 роти; коненъ полкъ отъ 4-6 еска-

дрона; артилерийски полкът отъ 8 батареи; пионеренъ батальонъ отъ 2 пионерни, телеграфна и мостова роти; возарска рота; санитарна рота и необходимитѣ муниционни, интендантски и санитарни колони. Числеността на строевитѣ части въ дивизията възлизаше на 17,600 души, 1,500 коня и 48 орждия.

Вънъ отъ състава на дивизията, Законътъ предвиждаше да се формиратъ 9 планински артилерийски батареи и единъ Жандармски полкътъ отъ 16 роти и 2-3 ескадрона.

Отъ Териториалната армия, както и отъ излишека отъ запаснитѣ на Действащата армия се формираха въ военно време части споредъ нуждата и възможността.

Този Законъ даде добри резултати презъ 1905 и 1906 години, обаче, той се оказа не по силитѣ на Гърция. Лошото материално положение на Държавата, отъ една страна, голѣмитѣ материални нужди, за да се приведе армията въ бойна готовност, отъ друга, предизвикаха да се гласува презъ 1906 год. времененъ Законъ, съ който службата подъ знамената се намаляваше на 14 месеца. Освенъ това, превърнаха се отъ действащи въ кадрови, съ съвсемъ малъкъ кадъръ отъ офицери и подофицери, следнитѣ части: 2 евзонски батальона, 10 батареи (по 5 въ два полка), 3 планински батареи, шесттѣ пионерни и тритѣ телеграфни роти. Най-после, съ този времененъ Законъ се премахна свърхсрочната подофицерска служба.

Този времененъ Законъ съвсемъ разнебити гръцката армия. При това и доставката на материали за превъоръжението ѝ и за други потрѣби на армията, поради прекаленитѣ парламентарни прения, ставаше бавно. Така че събитията презъ 1908 година — Младотурската революция, прогласяването на Българската независимост и Анексията на Босна и Херцеговина — завариха Гърция съвсемъ непригответена да разреши поне Критския въпросъ. Цѣлиятъ народъ разбра и почувствува нужда отъ силна и добре организирана войска. Повѣде се агитация въ този смисълъ, докато временниятъ Законъ бѣ премахнатъ, и отъ 1-и януарий 1910 год. влѣзе въ сила отново Законътъ отъ 1904 година. Частитѣ наново се развърнаха споредъ него.

Споредъ сведенията, получени въ Щаба на армията, презъ 1910 година Гърция имаше: 2,018 офицера, 22,116 войника и подофицера и 3,055 коня¹⁾.

¹⁾ Споредъ „Les armées des principales puissances“ отъ 1910 год., гръцката армия броела 1,964 офицера, 4,501 подофицера, 24,404 войника, 3,756 коня и 678 мулета.

За
данни.
милта
115.000
томатъ
сваще
оръжие

По
въмаше
по-добри
служба.
15 години
а степъ
двѣната
получавъ

Гр
подофиц

По
честъ
служба
повече

Въ
тъ 18
5 години
гласаш
на този
съ добъ
въраша
поставъ

Тъ
не бѣха
осиленъ
честъ. В
зобание
простоу

С
външа в 5

Всѣ

За числеността на армията въ военно време нѣма никакви данни. Споредъ теоретическитѣ изчисления въ Щаба на армията, Гърция би могла да извади: Действуваща армия — 115,000 души, Териториална армия — 76,000, резервъ на Териториалната армия 60,000 души. Но за такова количество липсваше началнически персоналъ и всички материали, освенъ оружие¹⁾.

Попълване съ подофицери и офицери. — Въ Гърция нѣмаше школи за подофицери. Въ този чинъ се произвеждаха по-добритѣ войници, които можеха да останатъ на свърхсрочна служба, на срокъ не по-малко отъ 2 години. Следъ прослужване 15 години, заплатата имъ се увеличаваше дневно съ 0.40 драхми, а следъ 25 години — съ 0.50 драхми. Следъ навършване предълната, 50-годишна възраст имаха право на пенсия, каквато получава поручикътъ.

Армията се попълваше съ офицери, като се произвеждаха подофицеритѣ, и отъ Военното училище.

Подофицеритѣ, за да бждатъ произведени въ офицерски чинъ, прекарваха Школа съ тригодишенъ курсъ. Школата бѣ открита презъ 1906 година. Въ всѣки курсъ не се приемаха повече отъ 12 души.

Въ Военното училище се приемаха младежи не по-стари отъ 18 години, свършили гимназия, съ матура. Курсътъ бѣше 5 години, отъ които 3 общи и 2 специални. Всѣки ученикъ плащаше 1,000 драхми такса при постъпването и по 600 драхми на година за издържане. Които свършатъ Военното училище съ добъръ успѣхъ, произвеждаха се подпоручици, а другитѣ се изпращаха въ войсковитѣ части като фелдфебели. Годишно постъпваха въ училището около 160 младежи.

Тѣй като уволненитѣ отъ действителна служба офицери не бѣха достатъчни да попълнятъ потребния брой запасни офицери при мобилизация, имаше Школа за запасни подпоручици. Въ Школата се приемаха младежи съ срѣдно и висше образование. Курсътъ траеше една година. Завършилиитѣ успѣшно прослужваха въ войската три месеца като подофицери и три

¹⁾ Споредъ „Les armées des principales puissances“ отъ 1910 год., Действуващата армия е била около 80,000, а Териториалната армия — около 100,000 души.

месеца като подпоручици; останалитѣ се изпращаха да доизслужатъ срока отъ две години.

За усъвършенствуване подготовката на подофицеритѣ и офицеритѣ съществуваха следнитѣ учебни заведения:

Кавалерийска школа, въ която се обучаваха по язда подофицеритѣ и офицеритѣ отъ конницата и отъ артилерията; курсътъ траеше 11 месеца. Пехотна и Артилерийска стрелкови школи; курсътъ траеше 9 месеца.

Генералщабното ведомство се попълняше съ офицери, свършили нѣкоя чужда академия. Споредъ Закона отъ 1904 год. трѣбваше да има всичко 24 генералщабни офицера.

Въ Гърция съ Законъ отъ 1900 год. бѣ създаденъ Институтътъ на командуващия Действуващата армия още въ мирно време. Той ръководѣше обучението и маневритѣ и инспектираше сухоземната армия въ всѣко отношение. За такъвъ бѣ назначенъ престолонаследникътъ, князь Константинъ.

Въоръжение. — До 1908 год. гръцката пехота бѣ въоръжена съ еднозарядната пушка „Гра“, калибъръ 11 мм., съ байонетъ. Презъ 1908 год. бѣха доставени 100,000 магазинни пушки, система Манлихеръ-Шенауеръ, калибъръ 6·5 мм., начална скоростъ 720 м., мѣрникъ 2,000 метра. Заедно съ пушките, бѣха доставени и 45,000,000 патрона. Споредъ сведенията на Щаба на армията, къмъ 1-и май 1911 год. гръцитѣ сж имали 120,000 скорострелни пушки.

Конницата бѣше въоръжена съ сабли и съ магазинна карабина Манлихеръ-Шенауеръ.

Артилерията до 1908 год. бѣше въоръжена съ 8·7 и 7·5-см. полски не с. с. Круповски и 7·5-см. планински орждия. Покъсно полската артилерия бѣ превъоръжена съ 7·5-см. с. с. орждия Шнайдеръ-Крьозо, съ щитове. Часть отъ планинската артилерия бѣше въоръжена съ разглобваемото орждие Шнайдеръ-Дангли. Споредъ сведенията на Щаба на армията, къмъ 1-и май 1911 год. гръцитѣ сж имали 144 с. с. полски и планински орждия.

Тежката артилерия остана съ старитѣ орждия.

Пионеритѣ бѣха въоръжени както пехотата.

Сбутен
ръзната ар
ното разст
законитѣ на
не бѣдате
незавно съ
нитѣ се от
ната. Пора
уматъкъ.

Следъ
ние. Позива
панизира ар
председател
рсове войс
диктаторски
мадро, като
ставаше. б
тази мисия
значително

Плодъ
устройството
влизатъ въ
тази Закон
въ мирно.
визитѣ се
подготовка
мобилизация
и се форми

Военнитѣ си
Черна Го

терей (2 пла
по 3 офице
Освенъ това
откриваха д
курсъ поста
цията, служ
редена по
Всѣки
растъ е войн

Обучение и възпитание. — Обучението и възпитанието на гръцката армия до 1908 год. бѣ занемарено поради държавното разстройство и липса на достатъчно сръдства. Споредъ законитѣ на страната, и войницитѣ имаха право да избиратъ и да бждатъ избираеми, и участвуваха въ партизанскитѣ борби наравно съ гражданитѣ. Много отъ офицеритѣ, и то най-способнитѣ, се отдаваха на политическа кариера за смѣтка на военната. Поради това дисциплината въ гръцката армия бѣше въ падѣкъ.

Следъ 1908 год. настана едно отрезвление въ това отношение. Повикана бѣ отъ Франция особена Мисия, която да реорганизира армията и нейната подготовка. Мисията състоеше отъ председателъ — генералъ Еду и френски офицери отъ всички родове войски и служби. На генералъ Еду бѣха дадени почти диктаторски права по отношение на армията. Той постѣпи твърде енергично, като се зае да пресъздаде и развие онова, което сжществуваше, безъ да разрушава основитѣ му. Благодарение на тази мисия и на всеобщото желание у гръцкия народъ, войската значително се повдигна въ строево и морално отношение.

Плодъ на сжщата Мисия бѣ и последниятъ Законъ за устройството на армията, гласуванъ презъ януарий 1912 год. и влезълъ въ сила презъ февруарий сжщата година. Споредъ този Законъ, армията се поставяше на здрави начала както въ мирно, така и въ военно време. Брѳятъ на полковетѣ и дивизиитѣ се увеличаваше. Освенъ това, предвиждаше се военна подготовка на младежитѣ още отъ 16-годишна възраст. Преди мобилизацията новиятъ Законъ още не бѣ приложенъ напълно, но се формираха нови части презъ време на войната.

Военнитѣ сили на Черна Гора. Черногорската армия бѣше милиционна. Имаше постоянни кадрови части само за обучение. Тѣ бѣха: 4 дивизионни щаба, 4 батареи (2 планински, 1 полска и 1 тежка), съ постояненъ съставъ отъ 3 офицера и 50 войника, 1 картечна и 1 телеграфна роти. Освенъ това, всѣка година, въ продължение на 4 месеца, се откриваха два курса за подготвяне пехотни началници. Въ всѣки курсъ постѣпваха 250 души. Въ тѣзи кадри се обучаваше милицията, службата на която, споредъ Закона отъ 1910 год., бѣ редена по следния начинъ:

Всѣки способенъ черногорецъ отъ 18 до 62-годишна възраст е войникъ. Отъ 18 до 20-годишна възраст новобранцитѣ се

обучаватъ по два месеца годишно. Отъ 20 до 53-годишна възраст се числятъ въ Действащата армия и се обучаватъ по 18 дена годишно, отъ 53 до 62-годишна възраст — въ Опълчението.

Офицерското тѣло се попълняше отъ Военното училище въ Цетина.

Действащата армия бѣше въоръжена съ руската магазинна трилинейна пушка, калибъръ 7.62 мм., начална скоростъ 620 м., мѣрникъ 1920 метра. Опълчението бѣше въоръжено съ еднозаряднитѣ пушки Бердана и Вренделъ.

Черногорската артилерия бѣше въоръжена съ скорострелни и нескорострелни руски и италиански орждия.

Организацията, обучението и мобилизацията на черногорската армия бѣха строго териториални. Цѣлата страна бѣ раздѣлена на 4 дивизионни области, всѣка област на 3 или 2 бригадни окръжия, всѣко окръжие — на 4-6 дружинни райони. По тѣзи подѣления милицията се обучаваше и мобилизираше.

Калѣни въ своята вѣковна борба противъ турцитѣ, черногорцитѣ бѣха отлични войници и голѣми патриоти. Наистина дългиятъ миръ и културата бѣха намалили значително военните имъ качества, но все пакъ черногорцитѣ, наредъ съ албанцитѣ бѣха най-воинствениятъ елементъ на Балканитѣ.

Индивидуалното обучение на черногореца, което се получаваше още въ семейството, бѣше много добро, но колективното бѣше недостатъчно.

Черногорската армия нѣмаше конница, а и снабдителните служби бѣха твърде слабо застѣпени. Поради това тя не бѣше годна за операции далечъ отъ границитѣ на Отечеството си.

Военнитѣ сили на Турция.

Развитие до Преврата — 1908 година. Българскиятъ щабъ на армията бѣ организиралъ разузнаване за съседните армии. Събиранитѣ сведения се проучваха подреждаха и изпращаха въ частитѣ за проучване отъ всички офицери. Най-голѣмо внимание бѣ обърнато на Турция, като държава, съ която войната бѣше най-вѣроятна. Щабътъ на армията усили изучванията си върху турската армия следъ Преврата презъ 1908 год., когато възродена Турция работѣше най-усилено за да създаде нова въоръжена сила за война на Балкански

островъ. По този начинъ се събраха ценни сведения, и може да се каже, че, преди да избухне въоръжениятъ конфликтъ презъ 1912 год., Българското командуване и Българското правителство имаха всички данни за военната мощъ на Турция, които биха напълно отговаряха на действителното положение.

Турскиятъ народъ има ценни военни качества, но, поради неправилната организация, тѣзи качества не се използватъ, и турската армия губеше въ всички въоръжени конфликти.

Презъ 1886 год. германскиятъ офицеръ баронъ Колмаръ фонъ деръ Голцъ бѣ натоваренъ да преустрои турската армия. Той изработи Проектъ, споредъ който:

Всички мюсюлмани отъ 20 до 40-годишна възраст се задължаватъ да служатъ въ войската; отмѣнява се замѣстването, а закупуването се позволява само следъ прослужване петъ месеца; повободенитѣ младежи не постъпватъ на служба, но, въ случай на нужда, отъ тѣхъ се формиратъ резервни табори; младежитѣ отъ IV, V и VI корпуси, които иматъ възможность да се снабдятъ съ собственъ конь и облѣкло, формиратъ милиционна конница. Резервиститѣ се повикватъ на обучение периодически; 20-годишната служба се прекарва така: подъ знамената — 3 години, въ даласа — 3 години, въ Резервъ (редифъ) — 8 години, и въ опълчението (мустафъзъ) — 6 години; територията на Империята бѣ раздѣлена на 6 военни инспекционни области (Цариградъ, Одринъ, Битоля, Ерзерумъ, Дамаскъ, Багдадъ); всѣка областъ бѣ раздѣлена на 4 дивизионни области, всѣка дивизионна — на 2 бригадни, бригаднитѣ — на 2 полкови окръга и последнитѣ — на 4 таборни окръжия; всѣка военна областъ попълва единъ низамски, единъ резервенъ и единъ опълченски корпуси.

Проектътъ предвиждаше въ мирно време да се поддържатъ 300,000, а въ военно време — 807,000 души.

За подобрене качеството на началническитѣ кадри, бѣха измѣнени програмитѣ на военнитѣ училища, като въ тѣхъ се застъпваха повече специалнитѣ предмети.

Новата организация се прокарваше съ постоянство отъ фонъ деръ Голца, съ помощта на нѣколко германски офицера. Презъ 1894 год. турската армия имаше напълно формирани 7 корпуса и 3 самостоятелни дивизии, или 382 табора, 6 кавалерийски дивизии (197 ескадрона), 15 артилерийски бригади (169 полски, 44 планински и 18 конни батареи), 4 табора и

4 роти пионери, 39 крепостно-артилерийски роти, 5 телеграфни роти, 18 обозни ескадрона, 15 работнически роти, 1 конезаводен полк, 352 кадрови редифски табора и 48 кюрдски конни полка (по 4-6 ескадрона). Пехотата бѣше въоръжена съ пушка „Хенри-Мартини“, а артилерията — съ орждия система „Крупъ“ 69, 75 и 78-мм.

За войната срещу Гърция презъ 1897 година Турция мобилизира само 320 табора, 53 ескадрона и 72 батареи отъ I и II военни области, но отъ тѣхъ бѣха употребени само 188 табора, 39 ескадрона и 29 батареи. Другитѣ войски трѣбваше да останатъ по мѣстата си, за да осигурятъ държавната цѣлостъ отъ очакванитѣ въстания.

Флотътъ състоеше отъ 13 броненосеца, 2 крейсера, 4 контръминоносца, 42 миноносца, 300 орждия; по-голѣмата частъ отъ миноносцитѣ бѣха нови; броненосцитѣ и крейсеритѣ бѣха стари съ неподдържани машини и съ съвсемъ малка скоростъ.

Следъ Гръцко-турската война Германската военна мисия продължи преобразуванията на турската армия, като имаше предвидъ и поуки отъ войната. Въ следнитѣ десетъ години бѣха извършени следнитѣ реформи:

Формирани бѣха 12 редифски конни полка (за редифскитѣ дивизии на I, II и III военно-инспекционни области).

Двадесетгодишната служба бѣ разпредѣлена така: 9 години въ Низама, 9 години въ Редифа и 2 години въ Мустафъза.

Презъ 1905 година започна превъоръжаването на полската артилерия съ скорострелни орждия.

Презъ 1907 година се завърши превъоръжаването на пехотата съ скорострелни пушки система „Маузеръ“; доставени бѣха 150 картечници и се формираха 3 нови дивизии и 1 бригада.

Поради честитѣ въстания въ Македония, европейскитѣ корпуси бѣха направени много по-силни отъ азиатскитѣ: II корпусъ (Одринъ) имаше четири дивизии, III корпусъ (Солунъ) — петъ дивизии.

Само 20-25% отъ офицеритѣ бѣха завършили реформиранитѣ военни училища. Останалитѣ имаха недостатъчна теоретична подготовка, а голѣма частъ бѣха произведени отъ подофицери. Въ производството нѣмаше никакъвъ редъ. За запознаване съ

настрелъ
да стелъ
жави. н
чани отъ
Въ
повече
изважда
войски
матко
итѣ ед
вака не
престад
нели до
въвозмо
Един
управле
не мож
начатни
чинени
Бли
се едно
много в
идейнат
отъ тѣ
военна
Турция
на исто
стева
значител
Тези по
рието в
голъма
Преобр
II
итѣ на
наросъ
бата
итѣ

напредъка на военното дѣло много офицери се командироваха да следватъ въ висшитѣ военни училища на европейскитѣ държави, но и тѣзи офицери следъ завръщането си биваха увличани отъ общата войскова традиция.

Въ турската армия нѣмаше бойно обучение. Обръщаше се повече внимание на парадността. Стрелби почти не се произвеждаха. Уставитѣ за обучение и действие на разнитѣ родове войски бѣха преведени отъ нѣмскитѣ. Тактическитѣ учения бѣха малко, а маневри съвсемъ не се произвеждаха. Организационнитѣ единици въ Европейска Турция бѣха разпрѣснати, и извършваха непрекъснатата полицейска служба (охрана на пѣтищата, проследване въстаническитѣ чети и др.). Така, малкитѣ единици добиваха бойна опитностъ, но голѣмитѣ началници нѣмаха възможностъ да се упражняватъ въ командуване своитѣ части.

Една неподобна централизация бѣ обсебила цѣлото военно управление въ Султанската канцелария, безъ чиито заповѣди не можеше да се предприеме нищо, дори и отъ най-висшитѣ началници. По този начинъ и корпуснитѣ командири бѣха подчинени направо на Султана, чрезъ неговата Канцелария.

Благодарение на Германската военна мисия, забелязваше се едно повдигане на турската военна мощъ, но трѣбваше още много военни деятели, защото старитѣ офицери мѣчно схващаха дейната сжщностъ на германската военна система, а и много отъ тѣхъ бѣха противници на всѣко нововъведение. Турската военна мощъ все пакъ бавно се повдигаше. Презъ 1885 година Турция не се реши да се противопостави на присъединението на Източна Румелия къмъ България, но презъ 1897 год. тя действувà решително противъ Гърция, и въ кратко време повдигна значителна армия, която наложи на Гърция турскитѣ искания. Тази победа повдигна духа на турския народъ и затвърди довѣрието къмъ реформитѣ, които следъ това продължиха съ по-голяма енергия.

Преобразования следъ Преврата.

По-младитѣ офицери отъ Европейска Турция виждаха, обаче, че реформитѣ докосваха само външността; военниятъ духъ на народа отпаднаше, вѣрата у началницитѣ бѣ поколебана, народътъ бѣ загриженъ предъ неизвестното бъдеще на Държавата. Тѣзи офицери тайно се организираха, съ огледъ да въведатъ коренни реформи въ управлението и въ военното дѣло.

Съ Преврата презъ 1908 година бѣ наложено ново конституционно управление въ Турция. Въ основата на Конституцията бѣ вложенъ принципътъ за равенството на всички граждани предъ законитѣ. Но следъ първитѣ надежди, всички поробени народи схванаха, че този принципъ не ще се прилага, па и младотурцитѣ започнаха да смѣтатъ, че той е вреденъ за Турция.

Юлскиятъ превратъ бѣ извършенъ отъ Младотурския комитетъ „Обединение и напредѣкъ“, водачитѣ на който бѣха офицери съ европейско образование. Като смѣтаха, че армията е най-важниятъ факторъ въ международнитѣ отношения, тѣ предприеха редъ реформи, целещи да я поевропейчатъ. Отново бѣ повиканъ фонъ деръ Голцъ съ 16 германски офицери. Командировани бѣха много офицери въ германската и австро-унгарската армии. Германската военна мисия започна преобразуванията, които имаха за целъ: а) да се снабди войската съ всичко необходимо; б) да се привлѣкатъ всички началници на работа по военната подготовка. Преобразуванията, споредъ този планъ, се започнаха още презъ 1909 год., но той бѣ окончателно одобренъ съ султанско ираде презъ 1910 год., когато се започна и усиленото му прилагане.

Най-напредъ бѣ измѣнено коренно Висшето военно управление: председателството на Военния съветъ се възложи на министра на войната, комуто се подчини и Артилерийското управление. Преобразувани бѣха и войсковитѣ управления по германски образецъ. Голѣмъ брой офицери бѣха привлѣчени на работа въ щабоветѣ. Работата въ Министерството на войната бѣ разпредѣлена между 10 отдѣла съ по 2-6 секции, 5 инспекции и Воененъ съветъ. Главниятъ генераленъ щабъ бѣ независимъ отъ министра на войната.

Низамъ. — Армията бѣ раздѣлена на 4 низамски инспекции. Генералъ-инспекторитѣ бѣха вѣроятнитѣ командуващи отдѣлни армии презъ време на война.

Територията бѣ раздѣлена и на 6 редифски инспекции (2 — въ Европейска и 4 — въ Азиатска Турция). Инспекциитѣ се грижеха за подготовката на редифскитѣ части, за произвеждане наборитѣ и за събиране и разпредѣляне запаснитѣ при мобилизация.

Новата организация на Низамската армия презъ 1912 год. се вижда отъ следната таблица:

Цариградъ	Цариградъ
Искандерли	Искандерли
Ерзурумъ	Ерзурумъ
Анкара	Анкара
Сивасъ	Сивасъ
Хатайсъ	Хатайсъ
Трапезундъ	Трапезундъ
Александрия	Александрия
Бейрутъ	Бейрутъ
Дамаскъ	Дамаскъ
Багдадъ	Багдадъ
Иерусалимъ	Иерусалимъ
Стамбулъ	Стамбулъ

I ивненекционна област — Цариградъ	I корпусъ — Цариградъ		
	1-а дивизия — Цариградъ	1-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . — Цариградъ 2-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . — Цариградъ 3-и низамски полкъ . . . — Цариградъ 1-и стрелковъ таборъ . . . — Цариградъ 1-и с. с. артилерийски полкъ . . . — Цариградъ	
	2-а дивизия — Цариградъ	4-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . — Цариградъ 5-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . — Цариградъ 6-и низамски полкъ . . . — Цариградъ 2-и стрелковъ таборъ . . . — Цариградъ 2-и с. с. артилерийски полкъ . . . — Цариградъ	
	3-а дивизия — Цариградъ	7-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . — Цариградъ 8-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . — Цариградъ 9-и низамски полкъ . . . — Цариградъ 3-и стрелковъ таборъ . . . — Цариградъ 3-и с. с. артилерийски полкъ . . . — Цариградъ	
	Части, подчинени на корпуса	1-и стрелковъ полкъ . . . — Цариградъ 1-а конна бригада { 1-и полкъ, съ карт. ескадронъ — Цариградъ 2-и полкъ . . . — Цариградъ 3-и полкъ, съ карт. ескадронъ — Цариградъ 4-и полкъ . . . — Цариградъ 5-и полкъ . . . — Цариградъ 1-о конно артилер. отдѣление . . . — Цариградъ 1-о гаубично отдѣление . . . — Цариградъ 1-о с. с. планин. артилер. отдѣление . . . — Цариградъ 1-и пионеренъ таборъ . . . — Цариградъ 1-и телеграфенъ таборъ . . . — Цариградъ 1-и обозенъ таборъ . . . — Цариградъ	
	II корпусъ — Родосто	4-а дивизия — Родосто	10-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . — Родосто 11-и низамски полкъ . . . — Родосто 12-и низамски полкъ . . . — Айроболъ 4-и стрелковъ таборъ . . . — Родосто 4-и с. с. артилерийски полкъ . . . — Родосто
		5-а дивизия — Галиполи	13-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . — Галиполи 14-и низамски полкъ . . . — Малградъ 15-и низамски полкъ . . . — Узунъ Кюпрю 5-и стрелковъ таборъ . . . — Галиполи 5-и с. с. артилерийски полкъ . . . — Галиполи
		6-а дивизия — Смирна	16-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . — Смирна 17-и низамски полкъ . . . — Смирна 18-и низамски полкъ . . . — Хиось 6-и стрелковъ таборъ . . . — Смирна 6-и с. с. артилерийски полкъ . . . — Смирна
		Части, подчинени на корпуса	2-и стрелковъ полкъ . . . — Родосто 2-о с. с. планин. артилер. отдѣление . . . — Родосто 2-и пионеренъ таборъ . . . — Родосто 2-и обозенъ таборъ . . . — Родосто

онсти-
удията
ждани
робени
и мла-
урция.
коми-
а офи-
ията е
пред-
ово бв
манди-
рската
анията.
о необ-
ота по
планъ.
ателно
апочна
упра-
жи на
йското
ния по
лъчени
ойната
инспек-
незави-
екции.
дѣлни
и (2 —
се три-
ане на-
моби-
12 год.

I инспекционна област — Цариградъ		
III корпусъ — Лозенградъ	7-а дивизия — Лозенградъ	19-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . . . — Лозенградъ 20-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . . . — Лозенградъ 21-и низамски полкъ . . . . . — Малко Търново 7-и стрелковъ таборъ . . . . . — Лозенградъ 7-и с. с. артилерийски полкъ . . . . . — Лозенградъ
	8-а дивизия — Чорлу	22-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . . . — Чорлу 23-и низамски полкъ . . . . . — Сарай 24-и низамски полкъ . . . . . — Виза 8-и стрелковъ таборъ . . . . . — Чорлу 8-и с. с. артилерийски полкъ . . . . . — Чорлу
	9-а дивизия — Баба Ески	25-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . . . — Баба Ески 26-и низамски полкъ . . . . . — Баба Ески 27-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . . . — Люле Бургасъ 9-и стрелковъ таборъ . . . . . — Баба Ески 9-и с. с. артилерийски полкъ . . . . . — Баба Ески
	Части, подчинени на корпуса	3-и стрелковъ полкъ . . . . . — Лозенградъ 3-а конна бригада: 7-и коненъ полкъ . . . . . — Чорлу 3-о с. с. планин. артилер. отдѣление . . . . . — Лозенградъ 2-о гаубично отдѣление . . . . . — Одринъ 3-и пионеренъ таборъ . . . . . — Лозенградъ 3-и обозенъ таборъ . . . . . — Лозенградъ
	10-а дивизия — Одринъ	28-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . . . — Одринъ 29-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . . . — Свиленградъ 30-и низамски полкъ . . . . . — Одринъ 10-и стрелковъ таборъ . . . . . — Одринъ 10-и с. с. артилерийски полкъ . . . . . — Одринъ
	11-а дивизия — Деде Агачъ	31-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . . . — Димотика 32-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . . . — Ортакъой 33-и низамски полкъ . . . . . — Деде Агачъ 11-и стрелковъ таборъ . . . . . — Деде Агачъ 11-и с. с. артилерийски полкъ . . . . . — Одринъ
IV корпусъ — Одринъ	12-а дивизия — Гюмюрджина	34-и низамски полкъ . . . . . — Гюмюрджина 35-и низамски полкъ . . . . . — Скеча 36-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . . . — Кърджали 12-и стрелковъ таборъ . . . . . — Гюмюрджина 12-и с. с. артилерийски полкъ . . . . . — Гюмюрджина
	Части, подчинени на корпуса	4-и стрелковъ полкъ . . . . . — Одринъ 4-а конна бригада { 9-и полкъ . . . . . — Димотика 11-и полкъ . . . . . — Одринъ 12-и полкъ . . . . . — Одринъ 5-а конна бригада { 1-и полкъ . . . . . — Одринъ 2-и полкъ . . . . . — Одринъ 2-о конно артилер. отдѣление . . . . . — Одринъ 5-о с. с. планин. артилер. отдѣление . . . . . — Гюмюрджина 3-о гаубично отдѣление . . . . . — Одринъ 4-и пионеренъ таборъ . . . . . — Одринъ 4-и обозенъ таборъ . . . . . — Одринъ
	12-а дивизия — Гюмюрджина	34-и низамски полкъ . . . . . — Гюмюрджина 35-и низамски полкъ . . . . . — Скеча 36-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . . . — Кърджали 12-и стрелковъ таборъ . . . . . — Гюмюрджина 12-и с. с. артилерийски полкъ . . . . . — Гюмюрджина
	Части, подчинени на корпуса	4-и стрелковъ полкъ . . . . . — Одринъ 4-а конна бригада { 9-и полкъ . . . . . — Димотика 11-и полкъ . . . . . — Одринъ 12-и полкъ . . . . . — Одринъ 5-а конна бригада { 1-и полкъ . . . . . — Одринъ 2-и полкъ . . . . . — Одринъ 2-о конно артилер. отдѣление . . . . . — Одринъ 5-о с. с. планин. артилер. отдѣление . . . . . — Гюмюрджина 3-о гаубично отдѣление . . . . . — Одринъ 4-и пионеренъ таборъ . . . . . — Одринъ 4-и обозенъ таборъ . . . . . — Одринъ
	11-а дивизия — Деде Агачъ	31-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . . . — Димотика 32-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . . . — Ортакъой 33-и низамски полкъ . . . . . — Деде Агачъ 11-и стрелковъ таборъ . . . . . — Деде Агачъ 11-и с. с. артилерийски полкъ . . . . . — Одринъ
	10-а дивизия — Одринъ	28-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . . . — Одринъ 29-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . . . — Свиленградъ 30-и низамски полкъ . . . . . — Одринъ 10-и стрелковъ таборъ . . . . . — Одринъ 10-и с. с. артилерийски полкъ . . . . . — Одринъ

I инспекционна област — Цариградъ		II инспекционна област — Солунъ		III инспекционна област — Солунъ		IV инспекционна област — Солунъ	
				У корпусъ		V корпусъ	
				13-а дивизия		14-а дивизия	
				15-а дивизия		16-а дивизия	
				Части, подчинени на корпуса		Части, подчинени на корпуса	

I инспекционна област Цариградъ	Части, подчинени на инспекцията	1-и и 2-и крепостни артилер. полкове, по две отдѣления, една рота за свързка, една торпилна рота . . . . . — Босфора
		3-и (седемъ отдѣления), 4-и (три отдѣления), 5-и (две отдѣления) крепостни артилер. полкове, една рота за свързка, една торпилна рота, една пионерна рота . . . . . — Дарданелитъ
II инспекционна област — Солунъ	V корпусъ — Солунъ	37-и низамски полкъ . . . . . — Солунъ
		38-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . . . — Гевгели
		39-и низамски . . . . . — Караферия
		13-и стрелковъ таборъ . . . . . — Солунъ
	13-и с. с. артилерийски полкъ . . . . . — Солунъ	
	14-а дивизия — Съресъ	40-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . . . — Съресъ
		41-и низамски полкъ . . . . . — Неврокопъ
		42-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . . . — Горна Джумая
		14-и стрелковъ таборъ . . . . . — Съресъ
	14-и с. с. артилерийски полкъ . . . . . — Съресъ	
15-а дивизия — Струмица	43-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . . . — Струмица	
	44-и низамски полкъ . . . . . — Петричъ	
	45-и низамски полкъ . . . . . — Пехчево	
	15-и стрелковъ таборъ . . . . . — Струмица	
15-и с. с. артилерийски полкъ . . . . . — Струмица		
Части, подчинени на корпуса	5-и стрелковъ полкъ . . . . . — Солунъ	
	6-а конна бригада: 14-и коненъ полкъ . . . . . — Гевгели	
VI корпусъ — Битоля	6-и с. с. планин. артилер. полкъ . . . . . — Солунъ	
	4-о гаубично отдѣление . . . . . — Солунъ	
16-а дивизия — Щипъ	5-и пионеренъ таборъ . . . . . — Гевгели	
	5-и обозенъ таборъ . . . . . — Солунъ	
17-а дивизия — Битоля	Отдѣление тежка артилерия . . . . . — Солунъ	
	Торпилна рота . . . . . — Солунъ	
16-а дивизия — Щипъ	46-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . . . — Щипъ	
	47-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . . . — Кочане	
17-а дивизия — Битоля	48-и низамски полкъ . . . . . — Велесъ	
	16-и стрелковъ таборъ . . . . . — Щипъ	
16-и с. с. артилерийски полкъ	16-и с. с. артилерийски полкъ . . . . . — Щипъ	
	49-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . . . — Битоля	
17-и с. с. артилерийски полкъ	50-и низамски полкъ . . . . . — Кичево	
	51-и низамски полкъ . . . . . — Прилепъ	
17-и с. с. артилерийски полкъ	17-и стрелковъ таборъ . . . . . — Битоля	
	17-и с. с. артилерийски полкъ . . . . . — Битоля	

II инспекционна област — Солунъ		VI корпусъ — Битоля	
VIII корпусъ — Шамъ	25-а дивизия — Дера	18-а дивизия — Дебъръ	52-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . . . — Дебъръ 53-и низамски полкъ . . . . . — Тирана 54-и низамски полкъ . . . . . — Елбасанъ 18-и стрелковъ таборъ . . . . . — Дебъръ 18-и с. с. артилерийски полкъ . . . . . — Дебъръ
	26-а дивизия — Халепъ	Части, подчинени на корпуса	6-и стрелковъ полкъ . . . . . — Битоля 7-а конна бригада { 6-и полкъ . . . . . — Битоля 13-и полкъ . . . . . — Прилепъ 16-и полкъ . . . . . — Щипъ 3-о конно артилер. отдѣление . . . . . — Битоля 8-о и 9-о планин. артилер. отдѣления . . . . . — Битоля 7-о планин. артилер. отдѣление . . . . . — Елбасанъ 5-о гаубично отдѣление . . . . . — Битоля 2-и телеграфенъ таборъ . . . . . — Битоля 6-и пионеренъ таборъ . . . . . — Битоля 6-и обозенъ таборъ . . . . . — Битоля
VII корпусъ — Скопие	19-а дивизия — Скопие	19-а дивизия — Скопие	55-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . . . — Призренъ 56-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . . . — Куманово 57-и низамски полкъ . . . . . — Прешово 19-и стрелковъ таборъ . . . . . — Скопие 19-и с. с. артилерийски полкъ . . . . . — Скопие
	20-а дивизия — Митровица	20-а дивизия — Митровица	58-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . . . — Митровица 59-и низамски полкъ . . . . . — Нови Пазаръ 60-и низамски полкъ . . . . . — Митровица 20-и стрелковъ таборъ . . . . . — Митровица 20-и с. с. артилерийски полкъ . . . . . — Митровица
	21-а дивизия — Дяково	21-а дивизия — Дяково	61-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . . . — Дяково 62-и низамски полкъ . . . . . — Ипекъ 63-и низамски полкъ . . . . . — Берана 21-и стрелковъ таборъ . . . . . — Дяково 21-и с. с. артилерийски полкъ . . . . . — Дяково
	Части, подчинени на корпуса	7-и стрелковъ полкъ . . . . . — Скопие 8-а конна бригада { 15-и полкъ . . . . . — Велесъ 17-и полкъ . . . . . — Скопие 18-и полкъ . . . . . — Прищина 4-о планин. артилер. отдѣление . . . . . — Скопие 7-и пионеренъ таборъ . . . . . — Скопие 7-и обозенъ таборъ . . . . . — Скопие	
VIII корпусъ — Шамъ	25-а дивизия — Дера	25-а дивизия — Дера	73-и низамски полкъ . . . . . — Дера 74-и низамски полкъ . . . . . — Сувейда 75-и низамски полкъ . . . . . — Герекъ 25-и стрелковъ таборъ . . . . . — Дера
	26-а дивизия — Халепъ	26-а дивизия — Халепъ	76-и низамски полкъ . . . . . — Халепъ 77-и низамски полкъ . . . . . — Марашъ 78-и низамски полкъ . . . . . — Адана 26-и стрелковъ таборъ . . . . . — Халепъ 26-и не с. с. артилерийски полкъ . . . . . — Халепъ

III инспекционна област — Солунъ		VIII корпусъ — Шамъ	
IX корпусъ — Грешуръ	27-а дивизия — Бабъ	27-а дивизия — Бабъ	27-а дивизия — Бабъ
	28-а дивизия — Грешуръ	28-а дивизия — Грешуръ	28-а дивизия — Грешуръ
IX корпусъ — Грешуръ	29-а дивизия — Грешуръ	29-а дивизия — Грешуръ	29-а дивизия — Грешуръ
	30-а дивизия — Грешуръ	30-а дивизия — Грешуръ	30-а дивизия — Грешуръ

II инспекционна област — Солунъ		VIII корпусъ — Шамъ	27-а дивизия — Бейрутъ	79-и низамски полкъ . . . . . — Акж 80-и низамски полкъ . . . . . — Бейрутъ 81-и низамски полкъ . . . . . — Йерусалимъ 27-и стрелковъ таборъ . . . . . — Бейрутъ
		Части, подчинени на корпуса	8-и стрелковъ полкъ . . . . . — Шамъ 9-а конна бригада { 25-и полкъ . . . . . — Халепъ 26-и полкъ . . . . . — Дера 27-и полкъ . . . . . — Ушакъ 30-и полкъ . . . . . — Шамъ 14-о не с. с. планин. артилер. отдѣление . . . . . — Дамаскъ 15-о не с. с. планин. артилер. отдѣление . . . . . — Халепъ 8-и пионеренъ таборъ . . . . . — Дамаскъ 8-а телеграфна рота . . . . . — Дамаскъ 8-и обозенъ таборъ . . . . . — Шамъ	
II инспекционна област — Солунъ		22-а самостоятелна дивизия — Кожане	64-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . . . — Кожане 65-и низамски полкъ . . . . . — Корча 66-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . . . — Еласона 22-и стрелковъ таборъ . . . . . — Кожане 22-и с. с. артилерийски полкъ . . . . . — Кайляре 22-а пионерна рота . . . . . — Кожане 22-а обозна рота . . . . . — Кожане	
		23-а самостоятелна дивизия — Янина	67-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . . . — Янина 68-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . . . — Тепеделенъ 69-и низамски полкъ . . . . . — Превеза 26-и стрелковъ таборъ . . . . . — Янина 23-и с. с. артилерийски полкъ . . . . . — Янина Четири отдѣления крепостна артилерия . . . . . — Янина 23-а пионерна рота . . . . . — Янина 23-а обозна рота . . . . . — Янина	
II инспекционна област — Солунъ		24-а самостоятелна дивизия — Шкодра	70-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . . . — Шкодра 71-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . . . — Шкодра 72-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . . . — Тузи 24-и стрелковъ таборъ . . . . . — Тузи 24-и с. с. артилерийски полкъ . . . . . — Тузи 13-о планин. артилер. отдѣление . . . . . — Шкодра Две отдѣления крепостна артилерия . . . . . — Шкодра 24-а пионерна рота . . . . . — Шкодра 24-а обозна рота . . . . . — Шкодра	
		IX инспекционна област — Ерзинджанъ	28-а дивизия — Ерзерумъ	82-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . . . — Ерзерумъ 83-и низамски полкъ . . . . . — Хасанкьой 84-и низамски полкъ . . . . . — Хасанкьой 28-и стрелковъ таборъ . . . . . — Ерзерумъ 28-и не с. с. артилерийски полкъ . . . . . — Ерзерумъ
IX инспекционна област — Ерзинджанъ		29-а дивизия — Ерзерумъ	85-и низамски полкъ . . . . . — Ерзерумъ 86-и низамски полкъ . . . . . — Ерзерумъ 87-и низамски полкъ . . . . . — Туртумъ 29-и стрелковъ таборъ . . . . . — Ерзерумъ 29-и не с. с. артилерийски полкъ . . . . . — Ерзерумъ	

III инспекционна област — Ерзинджанъ		IX корпусъ — Ерзерумъ	Части, подчинени на корпуса	9-и стрелковъ полкъ . . . . . — Ерзерумъ 21-и коненъ полкъ . . . . . — Ерзерумъ 4-о конно артилер. отдѣление . . . . . — Ерзерумъ 5-о конно артилер. отдѣление . . . . . — Ерзерумъ 9-и пионеренъ таборъ . . . . . — Ерзерумъ 9-и обозенъ таборъ . . . . . — Ерзерумъ Четири отдѣления крепостна артилерия . . . . . — Ерзерумъ
		X корпусъ — Ерзинджанъ	30-а дивизия — Байбуртъ	88-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . . . — Байбуртъ 89-и низамски полкъ . . . . . — Байбуртъ 90-и низамски полкъ . . . . . — Ебиръ 30-и стрелковъ таборъ . . . . . — Трапезундъ 30-и не с. с. артилерийски полкъ . . . . . — Ерзинджанъ
III инспекционна област — Ванъ		31-а дивизия — Ерзинджанъ	91-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . . . — Ерзинджанъ 92-и низамски полкъ . . . . . — Ерзинджанъ 93-и низамски полкъ . . . . . — Ерзинджанъ 31-и стрелковъ таборъ . . . . . — Ерзинджанъ 31-и с. с. артилерийски полкъ . . . . . — Ерзинджанъ	
		32-а дивизия — Елазись	94-и низамски полкъ . . . . . — Елазись 95-и низамски полкъ . . . . . — Малатия 96-и низамски полкъ . . . . . — Хозанъ 32-и стрелковъ таборъ . . . . . — Сивасъ 32-и не с. с. артилерийски полкъ . . . . . — Ерзинджанъ	
III инспекционна област — Ванъ		Части, подчинени на корпуса	19-и коненъ полкъ . . . . . — Ерзинджанъ 10-и пионеренъ таборъ . . . . . — Ерзинджанъ 3-и телеграфенъ таборъ . . . . . — Ерзинджанъ 10-и обозенъ таборъ . . . . . — Ерзинджанъ	
		33-а дивизия — Ванъ	97-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . . . — Ванъ 98-и низамски полкъ . . . . . — Башле 99-и низамски полкъ . . . . . — Баязидъ 33-и стрелковъ таборъ . . . . . — Ванъ	
III инспекционна област — Ванъ		34-а дивизия — Мушъ	100-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . . . — Мушъ 101-и низамски полкъ . . . . . — Молазигюртъ 102-и низамски полкъ . . . . . — Караклиса	
		Части, подчинени на корпуса	23-и коненъ полкъ . . . . . — Ванъ 21-о планин. артилер. отдѣление . . . . . — Ванъ 22-о планин. артилер. отдѣление . . . . . — Мушъ 11-и обозенъ таборъ . . . . . — Ванъ	
Армейски части		Двадесетъ и четири нередовни конни полка (107 ескадрона) . . . . . —		
IV инсп. обл. — Багдадъ	XII корпусъ — Мосулъ	35-а дивизия — Мосулъ	103-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . . . — Мосулъ 104-и низамски полкъ . . . . . — Гевандезъ 105-и низамски полкъ . . . . . — Мосулъ 35-и стрелковъ таборъ . . . . . — Мосулъ 35-и не с. с. артилерийски полкъ . . . . . — Мосулъ	

IV инспекционна област — Багдадъ		XII корпусъ — Мосулъ	Части, подчинени на корпуса	36-а дивизия — Геръ
IV инспекционна област — Багдадъ		XIII корпусъ — Багдадъ	Части, подчинени на корпуса	37-а дивизия — Багдадъ
IV инспекционна област — Санаа		XIV корпусъ — Санаа	Части, подчинени на корпуса	38-а дивизия — Санаа
IV инспекционна област — Багдадъ		XV корпусъ — Багдадъ	Части, подчинени на корпуса	39-а дивизия — Багдадъ
IV инспекционна област — Багдадъ		XVI корпусъ — Багдадъ	Части, подчинени на корпуса	40-а дивизия — Багдадъ
IV инспекционна област — Багдадъ		XVII корпусъ — Багдадъ	Части, подчинени на корпуса	41-а дивизия — Багдадъ

IV нисамски корпус	XII корпусъ — Мосулъ	36-а дивизия — Гергьокъ	106-и низамски полкъ . . . . . — Гергьокъ 107-и низамски полкъ . . . . . — Гергьокъ 108-и низамски полкъ . . . . . — Сюлеймание 36-и стрелковъ таборъ . . . . . — Гергьокъ
		Части, подчинени на корпуса	12-а конна бригада { 33-и полкъ . . . . . — Мосулъ 34-и полкъ . . . . . — Гергьокъ 35-и полкъ . . . . . — Гергьокъ 23-о не с. с. планин. артилер. отдѣление . . . . . — Мосулъ 12-а обозна рота . . . . . — Мосулъ
	XIII корпусъ — Багдадъ	37-а дивизия — Багдадъ	109-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . . . — Багдадъ 110-и низамски полкъ . . . . . — Джидзе 111-и низамски полкъ . . . . . — Амара 37-и стрелковъ таборъ . . . . . — Багдадъ 37-и артилерийски полкъ . . . . . — Багдадъ
		38-а дивизия — Бара	112-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . . . — Неджедъ 113-и низамски полкъ . . . . . — Севкюленюхъ 114-и низамски полкъ . . . . . — Теберие 38-и стрелковъ таборъ . . . . . — Бара
		Части, подчинени на корпуса	14-а конна бригада { 31-и полкъ . . . . . — Багдадъ 32-и полкъ . . . . . — Багдадъ 36-и полкъ . . . . . — Диваже 24-о планин. артилер. отдѣление . . . . . — Багдадъ 13-а пионерна рота . . . . . — Багдадъ 13-а телеграфна рота . . . . . — Багдадъ 13-а обозна рота . . . . . — Багдадъ
XIV корпусъ — Санаа		39-а дивизия — Санаа	115-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . . . — Санаа 116-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . . . — Земанъ 117-и низамски полкъ . . . . . — Умранъ 39-и стрелковъ таборъ . . . . . — Санаа
		40-а дивизия — Ходейда	118-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . . . — Ходейда 119-и низамски полкъ . . . . . — Теазъ 120-и низамски полкъ . . . . . — Хадже 40-и стрелковъ таборъ . . . . . — Ходейда
		Части, подчинени на корпуса	37-и коненъ полкъ . . . . . — Санаа 27-о планин. артилер. отдѣление . . . . . — Санаа 14-а пионерна рота . . . . . — Санаа 14-а обозна рота . . . . . — Санаа
		41-а самостоятелна дивизия — Асиръ	121-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . . . — Асиръ 122-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . . . — Асиръ 28-и планин. артилер. отдѣление . . . . . — Санаа

IV инспекц. област — Багдадъ	42-а самостоятелна дивизия — Триполи	124-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . — Бенгази 125-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . — Триполи 126-и низамски полкъ . . . — Меваж 127-и низамски полкъ . . . — Триполи 42-и стрелковъ таборъ . . . — Триполи 42-и не с. с. артилерийски полкъ . . . — Триполи 29-о планин. артилер. отдѣление (една батарея) — Триполи Тежка артилерийско отдѣление . . . — Триполи 38-и коненъ полкъ . . . — Триполи
	43-а самостоятелна дивизия — Мека	128-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . — Мека 129-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . — Джида 130-и низамски полкъ, съ картечна рота . . . — Медина 43-и стрелковъ таборъ . . . — Хеджасъ 30-о планин. артилер. отдѣление . . . — Мека Тежка батарея . . . — Мека

Въ военно време при всѣка дивизия се формираха по една яздеца и по една санитарна роти.

Освенъ показанитѣ въ таблицата, съществуваша и следнитѣ извънредни низамски части, невлизащи въ състава на военнитѣ инспекции:

43 отдѣления тежка артилерия, 5 свързочни роти, 4 минни роти, 1 пионеренъ таборъ, 1 Образцовъ подофицерски таборъ, 1 низамски жандармски таборъ, 5 картечни роти, 3 отдѣлни ескадрона, 1 ескадронъ камили.

И тъй, общиятъ съставъ на Низамската армия бѣше:

14 корпуса, 43 дивизии, 129 низамски полка (387 табора), 9 стрелкови полка (27 табора), 42 отдѣлни стрелкови табора, 63 картечни роти;

32 артилерийски полка, по 2 отдѣления (198 батареи), 24 планински артилерийски отдѣления (71 батареи), 4 конни артилерийски отдѣления (9 батареи), 5 гаубични отдѣления (15 батареи);

11 конни бригади, 41 конни полка (203 ескадрона, 9 картечни ескадрона), 24 нередовни конни полка (107 ескадрона);

10 пионерни табора, 3 телеграфни табора, 14 обозни табора.

Следъ Преврата, постояннитѣ въстания и войната съ Италия предизвикаха непрекъснати измѣнения въ числеността на низамскитѣ части. Най-напредъ бѣха разпуснати всички стари набори, а подъ знамената бѣха оставени само три набора. Но нови обстоятелства предизвикаха да се попълнятъ частитѣ съ

заласни: л
че презъ 1
на низамс
въ Азия.

И нов
вътненият
части бѣха
разпореден
местоимвар

Мана
навата бѣ
странни об
за обучени
полка 51.0
въ Македо

Резер
на 6 реди
обхващаше
134 табора
39 полка
8 дивизии
Багдадъ —
инспекция
VI реди
71 табора)

Реди
надри (по
повече мѣ
сметка за

Спѣт
раха спѣт
ветѣ и за
най-старит
отъ 18 до

Флот
вървѣше
се увелич

Възната

запасни; преждевременно бѣха повикани и нови набори, така че презъ 1912 година подъ знамената бѣха 5 набора, и брѣятъ на низамскитѣ войници достигна до 250,000 въ Европа и 120,000 въ Азия.

И новата дислокация не бѣ прокарана напълно: поради вълненията въ Йеменъ и Албания и войната съ Италия, много части бѣха размѣстени, и едвамъ презъ лѣтото на 1912 год. бѣ разпоредено всички части да се върнатъ въ постояннитѣ си мѣстоквартирувания.

Жандармерия. — За поддържане вътрешния редъ въ Държавата бѣ формирана Жандармерия. Повикани бѣха чуждестранни офицери за инструктори, и се откриха специални школи за обучение. До 1912 год. бѣха формирани 30 жандармерийски полка (51,000 жандарма и 1769 офицера). За преследване четитѣ въ Македония имаше и три летещи отряда отъ по 1,000 души.

Резервна армия (редифъ). — Територията бѣ раздѣлена на 6 редифски инспекции: I редифска инспекция — Цариградъ — обхващаше районитѣ на 14 редифски дивизии (44 полка — 134 табора); II редифска инспекция — Солунъ — 13 дивизии (39 полка — 125 табора); III редифска инспекция — Ерзерумъ — 8 дивизии (24 полка — 68 табора); IV редифска инспекция — Багдадъ — 4 дивизии (12 полка — 31 табора); V редифска инспекция — Адана — 7 дивизии (22 полка — 65 табора); VI редифска инспекция — Смирна — 8 дивизии (32 полка — 71 табора); или всичко 54 дивизии (165 полка — 494 табора).

Редифскитѣ части въ мирно време имаха съвсемъ слаби кадри (по 20-30 души на таборъ). Полковетѣ и таборитѣ бѣха повече мѣстни управления, които произвеждаха набора и държеха смѣтка за запаснитѣ войници.

Опълчение (мустафъзъ). — Въ военно време се формираха опълченски табори за пазене желѣзнитѣ пѣтища, складоветѣ и за усиление Пограничната стража. Тѣ се попълваха отъ най-старитѣ набори (39—45-годишни) и отъ младежи-доброволци отъ 18 до 20-годишни.

Флотъ. — Едновременно съ организиране сухопѣтнитѣ сили вървѣше и това на Флота. Бюджетътъ на Марината непрекъснато се увеличаваше. Събираха се волни пожертвования за засил-

ване Флота. Повиканъ бѣ английски адмиралъ съ нѣколко офицера да го реорганизира. Приета бѣ корабостроителна програма споредъ която за 10 години трѣбваше да се построятъ 6 броненосца, 20 контърминоносеца и 6 подводника. Отъ доброволни пожертвувания бѣха купени 4 контърторпильора. Бѣха доставени сжщо 10 транспортни кораба, параходи-болници. Изобщо млада Турция се стремѣше да има мощенъ Флотъ за защита Империята по море и за морско надмощие надъ Гърция и дори надъ Русия.

Турскиятъ флотъ къмъ 1912 год. състоеше отъ 7 броненосца, 2 крейсера, 3 минни крейсера, 10 ескадрени миноносеца, 16 миноносеца, 15 канонерски лодки, 4 разузнавателни парахода, 5 султански яхти и 5 транспортни кораба. Той имаше 350 орждия, 1210 офицера и 4,800 моряка.

Флотътъ вече стана по-деятеленъ, започна да плава въ открито море, произвеждаше учения и стрелби.

По-големата частъ отъ миноносцитѣ бѣха новъ типъ и отговаряха на съвременнитѣ искания. Броненосцитѣ и крейсеритѣ бѣха остарѣла система и съ твърде незначителни размѣри. Скоростта на хода на броненосцитѣ бѣше отъ 16 до 22 мили въ часъ, а тази на крейсеритѣ стигаше до 22 мили.

Различнитѣ скорости на боевитѣ параходи, слабостта на бронята, остарѣлата артилерия и неизправното състояние на машинитѣ правѣха Турския флотъ неспособенъ за бой въ открито море.

Образуваха се 6 пѣтнички параходни дружества, които разполагаха съ по 3-5 парахода. Тѣ бѣха на разположение на Министерството на войната за пренасяне войски отъ Мала Азия до Европа.

Попълване армията съ офицери, подофицери и войници.

Следъ 1908 год. бѣха издадени закони, които бѣха насочени да повдигнатъ качеството на офицерския корпусъ. Законъ за предѣлната възраст, за пенсиитѣ, за офицерскитѣ заплати, за офицеритѣ, избрани въ Парламента за корпуса на запаснитѣ офицери и др. Презъ 1909 год. една ревизионна комисия изключи отъ служба и понижи въ чинъ нѣколко хиляди души офицери, съ което се предизвика незадоволство, а и много отъ по-старитѣ офицери напустнаха армията.

Споредъ създадохме наха невае щери. Когат

Попълн Само въ в особени за Кавалерий, само млад ратния ша занаятията ската анаг офицерь с ководець. имоти, дил ливъмъ и

Презъ съ едного и висше с чинъ запа стияни. От за разнит бѣха нѣми

Къмъ бѣше 18.9 училища.

Мажд аднитѣ бѣ бата, кора само теор и да тич дущата и капитанъ да волтъ гитѣ аван свата сле

Офиц съ извън нитѣ от

Споредъ новата организация, формираха се много нови части, създадоха се много нови длъжности, които до 1912 година останаха незаети. За низамските части не достигаха младши офицери, когато въ редицките части имаше излишни.

Попълването съ офицери ставаше отъ военнитъ училища. Само въ военно време подофицеритъ можеха да получатъ за особени заслуги офицерски чинъ. Въ военнитъ училища (Пехотно-кавалерийско, Артилерийско-инженерно и Морско) се приемаха само младежи, свършили военна гимназия. Академията на Генералния щабъ бѣше въ периодъ на реорганизация. Планътъ за нанаятията ѝ, до известна степенъ, бѣ заимствуванъ отъ Германската академия, обаче програмата бѣ разширена, и бждещиятъ офицеръ отъ Генералния щабъ се подготвяше не само за полководецъ, но и за инженеръ, архитектъ, управляващъ султански имоти, дипломатъ. При изпита господствуваше краенъ формализъмъ, и на добрата паметъ се придаваше извънредна цена.

Презъ 1910 год. бѣ открито Училище за запасни офицери съ едногодишенъ курсъ. Въ него постъпваха младежи съ сръдно висше образование, и презъ 1912 год. бѣха произведени въ чинъ запасенъ подпоручикъ 273 младежа, отъ които 16 християни. Открити бѣха четири апликационни и стрелкови школи въ разнитъ родове войски. Повечето началници на школитъ бѣха нѣмци.

Къмъ началото на 1911 год. общиятъ брой на офицеритъ бѣше 18,980. Отъ тѣхъ около 9,000 души бѣха свършили военно училище, а останалитъ бѣха излѣзли отъ строя.

Между тѣзи две категории офицери имаше постоянна вражда: единитъ бѣха хора на дѣлото, на практическото познаване службата, хора на военния темпераментъ и волята, а другитъ имаха само теоретическа подготовка. Първитъ рѣдко знаеха да четатъ и да пишатъ, ала, като живѣли всрѣдъ войници, познаваха душата и слабоститъ на войника. Тѣ достигаха само до чинъ капитанъ и, като младши офицери въ военно време, умѣеха да водятъ своитъ хора, стига да бждатъ добре ржководени. Другитъ авансираха бърже, изглеждаха образовани, но имъ липсваха специални знания.

Офицеритъ отъ Генералния щабъ бѣха облагодетелствувани съ извънредни привилегии въ производството. Тѣ бѣха се отчуждили отъ практическата военна работа.

Заплатата на турския офицеръ съ добавъчнитѣ (храна въ натура, облѣкло и др.) бѣше достатъчна. За прослужени 20 години се отпускаше пенсия.

Отъ 1910 год. армията се попълваше съ подофицери отъ произведенитѣ въ частитѣ, отъ Специалния учебенъ таборъ, въ който постъпваха ефрейтори, желаещи да останатъ на свърхсрочна служба, и отъ петъ подофицерски школи, въ които постъпваха доброволци на възраст отъ 18 до 20 години. Занятията въ школитѣ бѣха теоретически и практически. Изучаваха се разни устави и инструкции, отоманска история и география, Корана, хигиена и смѣтководство. Презъ 1911 год. бѣха открити кавалерийски и артилерийски подофицерски школи. Турскиятъ подофицеръ получаваше месечно 120-135 гроша заплата.

Младотурското правителство, въпрѣки съпротивата на народа, направи коренна реформа, като разпрострѣ военната повинность върху цѣлото отоманско население.

Съгласно чл. 17-и отъ Конституцията, всички турски поданици, независимо отъ въроизповѣданието и народността, бѣха длъжни да служатъ въ войската.

Презъ мартъ 1910 год. за пръвъ пжтъ християнитѣ, навършили 25-26-годишна възраст, бѣха повикани въ казармитѣ на европейскитѣ корпуси. Като смѣтаха този елементъ, особено българитѣ, за ненадежденъ, турцитѣ гледаха да останатъ по-малко християни въ войската. Откупуването за тѣхъ бѣше разрешено.

Споредъ Закона отъ 1910 година, призивната възраст бѣше 20 години; срокътъ на службата — 25 години (3 — въ Низама, 6 — въ Ихтиата, 9 — въ Редифа и 7 — въ Мустафъза). Освобождаваха се отъ военна служба младежитѣ, които сж единствена поддръжка на семействата; свършилитѣ висше учебно заведение, следъ като прослужатъ една година подъ знамената; свършилитѣ срѣдно учебно заведение, следъ като прослужатъ две години подъ знамената; неодобренитѣ отъ наборнитѣ комисии се зачисляватъ въ категорията новобранци II класъ, които, заедно съ освободенитѣ, се зачисляваха едновременно съ служилитѣ си другари въ запаса на Действуващата армия. Министърътъ на войната имаше право да уволнява наборитѣ предсрочно. Откупуването отъ служба въ Редифа и Опълчението се допускаше срещу 30 турски лири или срещу два коня.

За попълване армията възприета бѣ териториалната система, но тя не можеше да се приложи, защото главната маса на

армията п
на Импер
накто и т

Колит
зивната в
освободна

Попълване
коне.

вода на м
Редовни
скиятъ с
10.000-12
повиннос

Въоръже

система и
пушки; н
вель бѣх
III низам
стария об
имаше о

Конн
Мартини.
веръ без
карабини

Пехот
тежина 3
625 м. 5
пазване с
далечина
думъ тя

Войн
подофице
полкъ. Л
ленне пр

Въ
вържана

армията по новата дислокация премина въ европейската част на Империята, а главният източникъ за попълване оставаше, както и по-рано, Мала Азия.

Количеството на младежитѣ, които ежегодно достигаха призивната възраст, бѣше около 200,000 души, отъ които 40% се освобождаваха по физически неджзи и около 15% — по жребий.

Попълване съ коне. Турското коневѣдство бѣ запуснато, и ремонтътъ се правѣше изключително отъ странство (Русия и Австро-Унгария). Открититѣ 4 конезавода не можеха да задоволятъ нуждата отъ коне въ армията. Редовни ежегодни ремонти не се правѣха, поради което конскиятъ съставъ бѣ остарѣлъ, и се чувстваше недостигъ отъ 10,000-12,000 коня. Въведена бѣ военно-конската и коларската повинности, но нищо не бѣ направено за прилагането ѝ.

Въоръжение. Превъоръжаване на армията съ пушката Маузеръ започна презъ 1899 година. Отъ последната система имаше: старъ образецъ — калибъръ 9·5-мм. — 220,000 пушки; новъ образецъ — 7·65-мм. — 750,000. Съ новия образецъ бѣха въоръжени всички части въ Европейска Турция и III низамска инспекция, а останалитѣ части отъ армията имаха стария образецъ Маузеръ и пушката Хенри-Мартини, каквито имаше около 300,000.

Конницата бѣше въоръжена съ карабини Маузеръ и Хенри-Мартини. Турция разполагаше съ около 19,000 карабини Маузеръ безъ ножове. Освенъ това, имаше около 22,600 магазинни карабини Винчестеръ.

Пехотната пушка Маузеръ, новъ образецъ, има калибъръ 7·65, тежина 3·900 кгр., тежина на патрона 28·6 гр., начална скоростъ 625 м., 5 патрона; цевта ѝ е покрита съ дървена частъ за предпазване отъ удари и отъ силно нагрѣване; ножътъ е дълъгъ; далечината на изстрела е до 2,000 метра. Съ своя островърхъ куршумъ тя надминаваше българската въ балистическо отношение.

Войниците-конници бѣха въоръжени съ сабли и карабини, подофицеритѣ — съ сабли и револвери Маузеръ; 1-и коненъ полкъ, Лейбъ-гвардейскиятъ ескадронъ и Кавалерийското отделение при Военното училище носѣха още пики¹⁾.

¹⁾ Въ българската армия преди войната предполагаша, че турската конница е въоръжена съ пики.

Презъ 1909 и 1910 години бѣха купени 600,000,000 маузерови, островърхи патрона отъ Германия и Австрия. Освенъ това за направата на патрони за тази пушка, както и за Мартината имаше фабрика въ Турция съ производителность 30,000 патрона въ денонощие. Изобщо, може да се каже, че армията разполагаше съ 800-900 патрона на пушка.

Къмъ мартъ 1912 година Турция разполагаше съ 420 картечници (Максимъ, Хочкисъ и други системи). За окончателното формиране на картечнитѣ роти бѣха нуждни още 208 картечници.

Превъоръжаването съ скорострелна артилерия Крупъ започна къмъ края на 1908 година. До началото на 1912 год. имаше 648 полски с. с. 7.5-см. орждия, 138 планински с. с. 7.5-см. и 18 тежки с. с. гаубици и 18 тежки полски с. с. 10.5-см. орждия, запрегнати съ коне, — всички въ крепостъта Одринъ, или всичко 822 с. с. орждия. Въ надвечерието на войната бѣха доставени още 88 с. с. Круповски, и продължаваха да се получаватъ такива. Турция разполагаше съ около 1,000 не с. с. полски и планински орждия, а, освенъ това, имаше 141 полски 12-см. не с. с. гаубици, отъ които 69 правени въ Арсенала въ Цариградъ, който приготвяваше и по 100 снаряда ежедневно.

Въ крепостната артилерия имаше орждия отъ най-разнообразна конструкция и калибъръ. Имаше около 1,300 орждия, разхвърлени по крепостнитѣ и брѣговитѣ укрепления: Одринъ, Босфора, Дарданелитѣ, Ерзерумъ и другаде. Освенъ това, въ Арсенала имаше голѣмъ запасъ отъ орждия: 850 — 8.7-см. круповски, 350 планински, 500 бронзови и стоманени, 6.5-см. планински орждия и др.

Снарежение. Пехотното снарежение се състоеше отъ раница или торба, две или три поясни паласки съ по 20-30 патрона, войнишко платнище, керемиденъ цвѣтъ, окопно сѣчиво, манерка. Презъ 1911 год. въ частитѣ въведоха нови паласки, които събираха по 45 патрона. Други 30 патрона войникътъ носѣше на особено мѣсто въ раницата. Въ употребление бѣха и старитѣ кржгли палатки, които побираха по 10-12 войника.

Окопното сѣчиво бѣше: лопатка, брадвичка и киркомотичка. На всѣки три лопатки имаше по една киркомотичка или брадвичка.

Въ инженернитѣ войски, въ конницата и въ артилерията войнишкото снарежение бѣше сжщото, както въ пехотата, само че въ коннитѣ части нѣмаше раници.

Конски
въ артилер
съвсемъ ст

Облѣкло.

за всички
делъ тъмни
шапка (на
тънъкъ пл
облѣкото бѣ

Обувки
войници б
чени ленти

Снабдителн
служби.

неприкосно
снарежени
дивизиитѣ
Въ полков
военно вр
няваха са
орждия, с
за ротата

Изобщ
жение бѣх
на Махмуд
е била тѣ

Имашк
паласки, к
пуситѣ и в
въ надвеч
не малѣш

Лощот
било всѣк
чината. до
обозна ст

Конското снаряжение въ конницата бѣше износено; това въ артилерията бѣше въ пълна изправност, онова въ обозитѣ— въсьсемъ старо и разнообразно.

Облѣкло. Още презъ 1910 год. армията бѣше почти стѣкмена съ облѣкло съ защитенъ цвѣтъ „хаки“ То бѣше въ всички родове войски еднообразно: шаечена куртка, съ единъ редъ тъмни металически копчета; шаеченъ панталонъ и шаечена шапка (намѣсто фесъ). Лѣтното облѣкло се правѣше отъ потънъкъ платъ. Шинелтъ имаше тъмно-сивъ цвѣтъ. Офицерското облѣкло бѣше еднакво съ войнишкото, но отъ по-добъръ платъ.

Обувката въ конницата и въ артилерията на офицери и войници бѣше ботуши или английски чепици съ навити шаечени ленти.

Снабдителни служби. За снабдяване турската армия съ разни предмети при всѣко корпусно управление бѣха устроени корпусни складове, въ които се съхраняваха неприкосновенитѣ запаси отъ оръжие, бойни припаси, облѣкло, снаряжение, медикаменти и други необходими предмети. При дивизиитѣ имаше сжщитѣ складове, но безъ отдѣла за оръжие. Въ полковитѣ складове се пазѣха предмети, необходими за военно време. Таборни складове имаше въ пехотата, и съхраняваха само бойни припаси, а въ ротнитѣ складове пазѣха оръжие, облѣкло, снаряжение и други предмети, необходими за ротата по щатоветѣ за мирно време.

Изобщо, за снабдяването на частитѣ съ облѣкло и снаряжение бѣха взети най-енергични мѣрки. Споредъ заявлението на Махмудъ Шефкетъ паша въ Парламента, армията никога не е била тъй готова въ материално отношение.

Имаше устроени и работилници за дрехи, седла, хомоти, даласки, калпацы, долни дрехи и др. при щабоветѣ на корпуситѣ и въ разни пунктове на Империята, дето Интендантството въ навечерието на войната развиваше трѣскава дейностъ, и не жалѣше срѣдства.

Лошото функциониране на органитѣ на Интендантството е било всѣкога единъ отъ недостатъцитѣ на турската армия. Причината, донѣкъде, се коренѣше въ липсата на правилно уредена обозна служба.

Споредъ щатова̀тѣ отъ 1910 година, пехотниятъ таборъ разполагаше съ 23 колà, а полкътъ — съ 67 колà. Освенъ това на всѣки низамски корпусъ още отъ мирно време се придаваше по единъ обозенъ таборъ отъ 216 колà, а къмъ самостоятелнитѣ дивизии — една обозна рота.

Продоволствието на хората и на конетѣ въ военно време се предвиждаше да става: отъ магазинитѣ, отъ армейскитѣ транспорти, отъ неприкосновения запасъ и отъ мѣстни сръдства. Неприкосновениятъ запасъ трѣбваше да се състои отъ: а) тридневна дажба за хората въ пехотата, артилерията и обоза и едnodневна — въ конницата; б) фуражъ за конетѣ за единъ-два деня. Задъ всѣка колона трѣбваше да слѣдва едъръ добитѣкъ и овце. Всѣка дивизия бѣше снабдена съ една полска хлѣбопекарка. Въ неприятелска страна реквизицията се смѣташе най-добъръ способъ за продоволствие, а въ предѣлитѣ на Империята тя се допускаше като крайно сръдство за войсковитѣ части.

За снабдяване войската съ бойни припаси съществуваха подвижни и неподвижни източници. Предвиждаше се войникътъ да носи 150 патрона, въ малкия обозъ — 48 и въ огнестрелнитѣ паркове — около 132 патрона на пушка; останалитѣ — до 800 — се държатъ въ неподвижнитѣ източници.

Патрони въ конницата се носѣха: у войника — 60 и въ малкия обозъ — 30; всѣки пионеренъ войникъ носѣше 75 патрона, а всѣки картеченъ — 60 патрона.

Въ артилерията: въ батареята за всѣко орждие се носѣха по 212 снаряда, въ муниционнитѣ колони (на едноосни колà японски образецъ) — по 336 снаряда на орждие, или всичко 548 снаряда, отъ които $\frac{2}{3}$ шрапнели и $\frac{1}{3}$ гранати. Освенъ това въ неподвижнитѣ складове на Империята имаше по 442 снаряда на орждие.

Военно-санитарната служба, съ малки изключения, бѣше копирана отъ германската. Всѣки пехотенъ полкъ имаше 3 таборни лѣкаря, 3 фелдшера, 12 санитаря и 48 носача. Музикантитѣ се обучаваха за спомагателни носачи. Въ всѣки таборъ имаше: 2 сандѣка съ медикаменти и превързоченъ материалъ 4 носилки, 4 санитарни ризи, 10 одеала и 10 пояса. Този материалъ се носѣше отъ два коня или мулета. При щаба на полка имаше санитаренъ материалъ за една санитарна колà, като запасъ на полка. Всѣки офицеръ и войникъ имаше лично превързочно пакетче.

Въ ар
денъ прев
таваше на
на дивизия
съ 32 нос
на дивизия

Предви
жиди и 36

Обучение.

последнитѣ
отпечатани
манскитѣ

Забеле
къмъ рабо
Турскиятъ
ния и нез
на пишеше.
нжето и въ
увѣчание
кътъ се об
днитѣ да с
нична стр
500 крачки
трона пре
мѣстността
възприето
учения по
се произве
вердата п
се даде по
на войник
по команд

Въ ар
енитѣ уче
тия по раз
на старитѣ
навитѣ въ

Въ време на бой задъ всъка дружина се устройваше таборенъ превързоченъ пунктъ, а главната лѣкарска помощъ се даваше на полковия превързоченъ пунктъ. Санитарната рота на дивизията имаше двуконни колѣ или коне; тя разполагаше съ 32 носилки и устройваше дивизионния превързоченъ пунктъ на дивизията. Дивизионната полска болница бѣше за 200 болни.

Предвидени бѣха сжщо санитарни влакове, временни болници и 36 постоянни болници съ по 500 легла.

Обучение. Всички правилници по възпитанието и обучението бѣха преведени, безъ голѣми измѣнения, отъ последнитѣ германски издания. Къмъ края на 1909 год. тѣ бѣха отпечатани и изпратени въ частитѣ. Съставени бѣха отъ германскитѣ инструктори подробни програми за занятията.

Забеляза се единъ внезапенъ и небивалъ дотогава подемъ къмъ работа. Работнитѣ часове достигаха понѣкога до 10 дневно. Турскиятъ войникъ бѣ силенъ физически, издържливъ на лишения и незгоди, презираше опасноститѣ, уважаваше по-старитѣ, не пиеше. Но, поради вълненията въ разнитѣ области, обучението и възпитанието не ставаше редовно. Въ пехотата имаше увлѣчение въ хваткитѣ съ пушката. По бѣя съ ножове войникитѣ се обучаваха само въ нанасяне точни удари, безъ последнитѣ да се предшествуватъ отъ други нѣкои упражнениа. Единична стрелба произвеждаха на разстояния не по-голѣми отъ 500 крачки. Всѣки действащъ войникъ изстрелваше 20-30 патрона презъ годината. За обучение по приспособяване къмъ мѣстността отдѣляха доста време. Пълзенето по земята бѣ възприето даже за цѣли роти и табори. Взводнитѣ и ротнитѣ учения по сгъстения и по разсипания стройове и по стрелбата се произвеждаха повече на плаца. Тактически занятия се произвеждаха по плацуетѣ или близо около тѣхъ. Гѣнило се е да се даде повече механическа, отколкото действителна подготовка на войника въ бѣя; залѣгане, пълзене, стрелба и др. ставаха по команда, безъ тактическо предположение.

Въ артилерията се забелязваше голѣмо увлѣчение въ установитѣ учения по плацуетѣ, въ ущърбъ на приложнитѣ занятия по разнообразна мѣстность. Батарейтѣ заставаха предимно на открити позиции и не по-далечъ отъ 3,000 метра. Липсваше навикъ въ управлението на огъня.

Въ конницата отдаваха голъмо значение на манежната язда. Взводнитъ и ескадроннитъ учения произвеждаха повече по плацетъ, около казармитъ. Въ последнитъ години голъмо внимание бѣ обърнато на разузнавателната и ординарческата служба.

Пионеритъ не произвеждаха специални занятия по пионерното дѣло; упражняваха се, отчасти, при построяване новитъ укрепления около Одринъ и на Дарданелитъ, а сжщо по построяване мостове на понтони и разрушаването имъ съ експлозиви; телеграфнитъ роти се практикуваха на военния телеграфъ, построено между разнитъ военни управления, казарми и укрепления.

Презъ 1910 година за първъ пжтъ бѣха повикани около 100,000 войника отъ запаса на двунедѣлно обучение. Следната година бѣха повикани три смѣни на шестнедѣлно обучение; отъ повиканитъ 150,000 души запасни, само 100,000 души се явиха; другитъ се бѣха откупили, отклонили, избѣгали или умрѣли.

Още презъ първата конституционна година се направиха опити за съвмѣстни действия на тритъ рода войски. По единъ или два пжти въ месеца разнитъ части отъ голъмитъ гарнизони събирани въ отряди, произвеждаха едностранни или двустранни тактически учения въ полето, предметъ на които бѣше атака или отбрана на нѣкои мѣстенъ предметъ; на тѣзи учения частитъ излизаха, обикновено, съ цѣлия си боенъ обозъ. Произвеждаха се сжщо малки маневри отъ частитъ на по-голъмитъ гарнизони. Дивизионни и корпусни маневри почти не се произвеждаха.

Голъми маневри за първъ пжтъ въ Турция станаха презъ октомврий 1909 год., въ околноститъ на Одринъ; въ тѣхъ участвуваха 12,000 души. Задача на маневритъ бѣше прикриване мобилизацията откъмъ България и преминаване въ настѣпление. Маневритъ ръководѣше фонъ деръ Голцъ. На тѣзи маневри Висшето командване се показа на мѣстото си, не имаше и грѣшки, като голъми обходи, късно привличане на резервитъ и др.

Поощрени отъ резултата на първия опитъ, и презъ есенята на 1910 год. турцитъ произведоха въ околноститъ на Люле Бургасъ маневри въ значителни размѣри. Взеха участие I и II корпуси и три малоазийски дивизии — повече отъ 40,000-50,000 души.

Тѣзи маневри показаха, че не всичко стои на онази висота каквато се изисква за успѣшното водене на единъ воененъ походъ

Възпитание и духъ.

Детикатенъ офицеритъ манина вър всичко враж и патриотич

За повиление не ма и частни съ вестникари армията. не шитъ и зад ка чуе за в години на това бѣ по държано на

Турскии шии и локо само обедна ното турско во-лошъ, ст му достоин стоеха дос факторъ — чането въ

Новата фесъ при армия. Вер зинството тѣломъ, а

При п повече отъ вата. А из брожение, и съвреме повиване

За пов три години

Възпитание и духъ. Възпитанието на войника се изразяваше външно въ привычката му добре да се държи въ обществото; въ спороветъ да бжде отстѣпчивъ; въ обръщенията деликатенъ и готовъ всѣкога да отстѣпи. Беседитѣ, четени отъ офицеритѣ и ходжитѣ, гонѣха целта да внушатъ въ мюсюлманина вѣра въ силата и величието на Турция и умраза къмъ всичко враждебно къмъ сѣщата. Друго срѣдство бѣха свирнитѣ и патриотическитѣ пѣсни, пѣти при завръщане отъ учение.

За повдигане духа на войника и на мюсюлманското население не малко съдействие оказаха сѣщо печатътъ, публичнитѣ частни събрания, училищата, театърътъ. Обикновени теми на вестникари и оратори въ събранията бѣха миналитѣ заслуги на армията, нейното могъщество въ последно време и предстоящитѣ ѝ задачи. Обществото, което до преди Преврата не искаше да чуе за война, особено съ България, презъ последнитѣ три години напълно усвои проповѣдваната идея. Обаче, всичко това бѣ по-скоро едно временно създадено и изкуствено поддържано настроение.

Турскиятъ войникъ, поради почти непрестаннитѣ експедиции и походи презъ последнитѣ години, които предизвикаха не само обедняване, но и силно намаляване на дванадесетмилионното турско население, въ физическо отношение бѣ станалъ по-лошъ, съ изключение на кюрдитѣ и албанцитѣ. Нравственитѣ качества, като войникъ, благодарение на традицията, бѣха доста високо, докато главниятъ, свързващъ армията, факторъ — Ислямътъ — въодушевяваше тази армия, но привличането въ армията на християнитѣ отслаби и тази връзка.

Новата форма на войската и изчезването на традиционния масъ придаваха необичаенъ и неестественъ видъ на турската армия. Вsrѣдъ войницитѣ се забелязваше ендиферентность: мнозинството присѣтствуваха на учение съ наведени глави, само теломъ, а не и духомъ.

При повикване запаснитѣ на обучение рѣдко се явяваха повече отъ $\frac{2}{3}$, останалитѣ се откупуваха, отклоняваха или избѣгваха. А измежду повиканитѣ на обучение запасни имаше силно брожение, изразено понѣкога съ явни обиди къмъ началници въ съвременния режимъ, на който тѣ отдаваха причината на повикването имъ.

За повдигане подготовката на офицеритѣ, презъ последнитѣ три години бѣха взети редъ мѣрки, но теоретическитѣ и практи-

ческитѣ занятия не вървѣха успѣшно, поради недостатъчната теоретическа подготовка на офицера, сжществуващата рутина апатия къмъ добросъвѣстна работа въ армията, липса на подготвени ржководители.

За възраждането, солидарността и другарството между офицеритѣ отъ армията бѣха направени известни опити, като се откриха военни клубове.

Подемътъ къмъ дейность бързо и незабелязано отслабна. Желанието за работа къмъ 1912 година се замѣсти съ апатия. Това се дължеше на войната съ Италия, на слуховетѣ за предстояща война съ България и, главно, на развитото до страсть партизанство между офицеритѣ, вниманието на които бѣ отвлечено отъ тѣхнитѣ войнишки длъжности. Казармитѣ рѣдко се посещаваха отъ офицеритѣ. Обучението на войницитѣ бѣ оставено въ ржцетѣ на подофицеритѣ, чиято подготовка, като учители, бѣше твърде слаба.

Заслугитѣ на офицера къмъ Младотурския комитетъ, независимо отъ неговитѣ способности и служебна дейность, се явяваха главно условие за по-нататъшното му напредване въ службата, уволнение или премѣстване. И тъй като комитетитѣ се съставяха въ болшинството си отъ млади офицери, яви се аномалията щото подчиненитѣ да следятъ началницитѣ си, а последнитѣ да се приспособяватъ къмъ първитѣ. И, като се имаше предвидъ, че мнозинството отъ офицеритѣ се бѣха присъединили къмъ Младотурската организация съ единствена целъ да достигнатъ известни материални интереси, може да се има представа за онѣзи интриги, доносничества и клевети, които се развиваха между офицерството. Група офицери, привърженици на младотурцитѣ, въ време на изборната борба сновѣха по селата, за да агитиратъ между населението въ полза на последнитѣ. Всѣки офицеръ въ деня на избора трѣбваше да пустне бюлетината си въ три изборни секции. Най-малкото съмнение у офицеритѣ, че принадлежатъ на опозицията, предизвикваше тѣхното отстранение отъ длъжность. Това възбуждаше и така недоволното офицерство. По-смѣлитѣ и независими офицери, които не мѣжеха да понесатъ произволитѣ и беззаконията на комитетитѣ, напускаха ги — разбира се недоволни — и гледаха да прѣчатъ на първитѣ. Онази обществена дисциплина, въ силата на която имаше едно инстинктивно подчинение отъ всички по-низкостоещи, която бѣ продуктъ на турския дър

жавенъ и
не да зап
и разруше
съзнателна

Случаи
младото о
офицери.
нито не б
на младитѣ
сваха дей
дувание и
направени
счупени са
полза. Таз
стражи въ
малко спос
нито на С

Дивни
тически с
колективна
схоро да
достоещи.

Отъ д
катоши об
лезността
нитѣ въз
разнолебан
повзати. б
не месо.л
превнитѣ
ството —

Вътре
презъ 191
чене пр
донситѣ
шеосвет
се присъе
пусъ се о
и частитѣ

равенъ и общественъ строй, и която единствена е въ състоя-
ние да запази реда въ некултурнитѣ общества, бѣ разклатена
и разрушена, безъ да бжде замѣнена съ друга, истинска и
възнателна.

Случаитѣ на непокорство и незадоволство отъ страна на
младото офицерство спремо старшитѣ и нѣкои отъ висшитѣ
офицери, както и случаи на произволи отъ старшитѣ начал-
ници не бѣха рѣдки. Първитѣ образуваха свой комитетъ „Лига
на младитѣ офицери“, държеха публични сказки и силно пори-
цаваха действията на началството. Сжществуваше известно него-
доволство и спремо германскитѣ офицери-инструктори, че тѣ били
изтрупани на Турция, държели се твърде гордо и строго, като
служели само за голѣмитѣ заплати, безъ да принасятъ що-годе
полза. Тази борба между офицерството не можеше да не се
отрази върху духа и дисциплината на войскитѣ, за което не
малко способствуваше пропагандата на ходжитѣ — привърже-
ници на Стария режимъ.

Личнитѣ и материалнитѣ интереси станаха обектъ на поли-
тически спорове. Офицеритѣ отъ V корпусъ — Солунъ — съ
колективна телеграма поканиха министра на войната часъ по-
поро да напустне армията и да отстѣпи мѣстото си на по-
честоенъ.

Отъ друга страна, продължителността на войната съ Италия
вътощи общественото търпение. Вестницитѣ отбелязваха беспо-
лезността и вредата отъ продължението на войната. Предиш-
ниятъ възторгъ се замѣни съ униние. Вѣрата у себе си бѣ
разколебана. Младотурскиятъ режимъ, съ своитѣ притѣснителни
похвати, бѣ дотегналъ не само на иновѣрцитѣ въ Турция, но и
на мюсюлманитѣ — граждани и военни. Дисциплината отслабна,
трежнитѣ роптания се превърнаха въ демонстрация предъ начал-
ството — непокорство, буйство и незначитане.

Вжтрешното положение на Империята особено се усложни
презъ 1912 година, когато въ Албания отново се появи въл-
нение противъ Младотурския режимъ. Офицеритѣ отъ маке-
донскитѣ гарнизони бѣха въ контактъ съ въстаналитѣ албански
шефове; множество офицери, войници и жандарми избѣгаха, и
се присъединиха къмъ въстаницитѣ, а цѣлиятъ Битолски кор-
пусъ се обяви въ полза на забѣгналитѣ офицери и войници,
частитѣ му отказаха да отидатъ да ги преследватъ. Подобно

революционно движение се забелязваше и между офицерите от Одринския гарнизонъ, както и въ тѣзи отъ Мала Азия, които бѣха недоволни отъ Новия режимъ. Министърътъ на войната, заплашванъ отъ Смирненската армия, бѣ принуденъ презъ юний 1912 год. да подаде оставка, която скоро бѣ последвана отъ оставката на цѣлия Кабинетъ. На 7-и и 8-и сѣщия месеца почти въ всичкитѣ гарнизони бѣ прочетена прокламация на Султана, съ която се напомняше, че предателство и измѣна е всѣко въстание и революция въ страната, която е въ война съ Италия. Политическата гангрена, обаче, така се бѣ загнѣздила въ офицерското тѣло, че никакви закони и запрещения да не се политиканствува не бѣха въ състояние да задържатъ офицерството въ това отношение.

Моб

Подготовка
лизация
войнаите и на
кратка вело
души има
съставяха
ството на в
Княжество.Уволне
ните и му
ти вписващСпоред
отъ 1891 го
и по реше
схващане в
когато се вНепоср
бъха дивн
и ротно-о
шита още
наставлениПодро
огли и по
ивните о
постанени

ГЛАВА III.

Мобилизацията на армиите на двете воюващи страни.

Мобилизацията на българската армия.

Подготовка на мобилизацията до войната. До 1891 год., следъ уволнението на всъки наборъ, командиритѣ на частитѣ представяха на началницитѣ на отдѣлитѣ, а по-късно — на командиритѣ на бригадитѣ и на началницитѣ на артилерията и инженерната частъ списъкъ на вѣдността за брѣя на уволненитѣ, съ указание по колко души има отъ всъки окръгъ. Отъ полученитѣ сведения се съставяха общи такива, които се представяха въ Министерството на войната, дето се съставяше обща вѣдностъ за цѣлото княжество.

Уволненитѣ войници отиваха при окръжния воински началникъ и му представяха уволнителнитѣ си билети, по които той ги вписваше въ своитѣ списъци.

Споредъ „Закона за устройството на въоръженитѣ сили“ отъ 1891 година, мобилизацията се обявява съ Височайши указъ по решение на Министерския съветъ. Тя бива обща, когато се призоваватъ всички категории отъ въоръженитѣ сили, и частична, когато се вика само Действащата армия.

Непосрѣдственитѣ органи по извършване мобилизацията бѣха дивизионнитѣ управления, военнитѣ полкови окръжния и ротно-околийскитѣ началници. За извършване мобилизацията, още отъ мирно време се съставяха подробни планове и разпореждания.

Подробноститѣ по мобилизацията на всичкитѣ въоръжени сили и по категории, кръга и дейността на военно-административнитѣ органи се опредѣляха въ особени Височайше утвърдени разпореждания. Длъжноститѣ и отговорноститѣ на административ-

нитѣ и на полицейскитѣ органи по мобилизацията се опредѣляха въ особенъ Височайше утвърденъ Правилникъ.

Презъ 1892 година бѣ издадено „Положение за деятелността и отговорността на началникитѣ на военнитѣ полкови окръжия, на ротно-околийскитѣ началници и на административнитѣ власти по мобилизацията“.

„Законътъ за устройството на въоръженитѣ сили“ отъ 1897 година измѣни сѣществено мобилизацията. Подробноститѣ по мобилизацията, дадени въ посоченото по-горе положение сѣ узаконени и усъвършенствувани въ „Закона за носене военната тегоба“ отъ сѣщата — 1897 — година.

Презъ 1899 год. бѣ издадена Инструкция за книговодството споредъ Закона за носене военнитѣ тегоби. Въ нея се опредѣлять книгитѣ, които се водятъ по запаса, и се внася промѣна билетитѣ на уволненитѣ не се занасятъ отъ последнитѣ лично но се изпращатъ отъ частитѣ въ военнитѣ полкови окръжия; последнитѣ, следъ като запишатъ имената на уволненитѣ войници въ книгитѣ по запаса, изпращатъ уволнителнитѣ билети въ общинитѣ; тамъ, следъ като впишатъ уволненитѣ войници и въ своитѣ списъци, предаватъ билетитѣ на притежателитѣ имѣ

„Законътъ за устройството на въоръженитѣ сили“ отъ 1903 год. не измѣни правилата за мобилизация.

Презъ 1906 год. бѣ издадено „Положение за имуществото за обоза и за носимия и возимия запаси, които се полагатъ за военно врѣме на частитѣ, управленията и учрежденията“.

Презъ 1910 година бѣ изработено „Наставление за мобилизацията на армията“ и „Щатове за военно врѣме на войсковитѣ части, управленията и учрежденията“. И дветѣ бѣха строго повѣрителни.

Щатветѣ сѣ общи типични таблици за състава на всички щабове, части, управления и учреждения, които се формиратъ въ случай на мобилизация, безъ крепостната артилерия и безъ мѣстнитѣ военни учреждения. За всѣки видъ часть или учреждение сѣ дадени следнитѣ таблици: а) за личния съставъ, въ която сѣ показани всички длѣжности и брѣя и чиноветѣ на онѣзи, които ги заематъ; б) за конския съставъ, въ която сѣ изброени кжде колко яздитни, впрѣгатни или товарни коне се полагатъ; в) за обоза, въ която се опредѣля за какво и колко и какви двуколки, едноколки или специални колà или товари

се полагатъ
и колко сѣ

За ча
крепостни
мѣстни щаб
личния съ
коне, волк

Наст
едноколист
ватъ моб
рмотъ въ
въ кратък
нитѣ трѣб
въ този с

Реше
съветъ и
обща, кон
систи и
отделна ч
войници,
луть въск
батареи

полътва
држно, б
въ военн

За да
въ опред
подробно
и освенъ
по отнош

Срок
паятнит
въ военн
3 деня. К
1 денъ. П
постната
тениитѣ

Всѣх
най-голям
най-добре
планъ за

се полагатъ, и г) за въоръжението, въ която е изброено какво и колко оръжие се полага на чиноветъ.

За частитъ и учрежденията, които се мобилизиратъ при крепостнитъ батальони, бѣха изработени презъ 1911 година Врѣменни щатове, които съдържаха само по две таблици: а) за личния съставъ, б) за превознитъ срѣдства, т. е. за потрѣбнитъ коне, волове и колà.

„Наставлението за мобилизацията“ даваше общи правила за ръководство на главнитъ органи, които подготвятъ и извършватъ мобилизацията. „Мобилизацията е най-критическия периодъ въ живота на армията, защото предстои да се извърши въ краткъ срокъ голѣма и сложна работа. Затова всѣки началникъ трѣбва да има ясно понятие за онова, което ще върши въ този случай“.

Решението за мобилизация се взема отъ Министерския съветъ и се обявява съ Височайши указъ. Мобилизацията е обща, когато се отнася за всички категории на въоръженитъ сили, и частична, когато засѣга само частъ отъ тѣхъ. За всѣка отдѣлна частъ тя може да бѣде едновременна, когато запаснитъ войници, реквизиранитъ коне, колà и материали се разпредѣлятъ всѣки день равномерно по всички подраздѣления (роти, батареи и ескадрони) на частъта, и последователна — когато попълването става последователно, по дружинно, по ротнo (ескадронно, батареино). Последователниятъ начинъ се прилага само въ нѣкои части по разпореждане отъ Щаба на армията.

За да се извърши мобилизацията въ пълнъ редъ и точно въ опредѣленото време, трѣбва всѣки да изучи до най-малки подробности всичкитъ ѝ подготвителни и изпълнителни работи, и, освенъ това, всѣки началникъ да има постояненъ контролъ по отношение своитъ подчинени.

Сроковетъ за мобилизацията сж: за щабоветъ до 4 дня; за пехотнитъ части 6 дня, освенъ първитъ опълченски дружини въ всички военни полкови окръжия, които мобилизиратъ въ 3 дня. Конницата — нормално въ 4 дня, а извънредно — въ 1 день. Полската и планинската артилерия — въ 6 дня, а крепостната — въ 10 дня. Пионернитъ части — въ 6 дня, а понтоннитъ — въ 8 дня.

Всѣки началникъ, въ кръга на своята дейность, изучава съ най-голѣми подробности начина, по който ще се приложатъ най-добре упътванията, дадени въ Наставлението, и съставя планъ за работитъ, които трѣбва да се извършатъ при различ-

нитъ случаи, така че, въ който моментъ да се получи заповѣдта, да може да се изпълни въ редъ и навреме. Планътъ трѣбва да бѣде ясенъ, за да може да се изпълни и отъ замѣстника. Когато инспектиратъ, началниците сж длѣжни да преглеждатъ най-подробно плана на мобилизацията. Освенъ това, всѣка година, следъ новото разпредѣляне на запаснитѣ, началниците на дивизиитѣ преглеждатъ плановетѣ за мобилизация на подведомственитѣ имъ началници.

Още отъ мирно време, съгласно приетитѣ планове за воюване, въ Щаба на армията се правятъ съображения за организацията на армията въ военно време, за мобилизацията и за новитѣ формираня. Споредъ взетитѣ решения, правятъ се следнитѣ разпореждания:

1) назначаватъ се офицери отъ действителна служба на разни длѣжности въ случай на мобилизация, като се глѣда, по възможностъ, споменатитѣ офицери да не излизатъ отъ частитѣ и учрежденията си, въ които служатъ въ мирно време;

2) разпредѣлятъ се всичкитѣ офицери отъ Запаса и отъ Опълчението;

3) уравнива се между дивизионнитѣ области излишекътъ и недостигътъ на запаснитѣ подофицери и редници;

4) уравнива се между дивизионнитѣ области излишекътъ и недостигътъ на конетѣ и колата;

5) съставятъ се съображения за мобилизиране желѣзницитѣ и за използване телеграфитѣ;

6) съставя се мобилизационенъ планъ за Общата главна квартира, съгласно щата за военно време.

Общата главна квартира се формира отъ отдѣлитѣ на Министерството на войната:

Щабъ на армията.	}	Оперативното отдѣление — отъ Щаба на армията.
		Управлението на инспектора на артилерията — отъ Артилерийската инспекция.
		Управлението на инспектора на инженернитѣ войски — отъ Инженерната инспекция.
		Управлението на Санитарната инспекция — отъ Военно-санитарната частъ.
		Управлението на Военно-сѣдебната частъ — отъ Военно-сѣдебната частъ ¹⁾ .

¹⁾ Дисциплинарната рота се разформира, като постоянниятъ кадъръ се изпраща въ най-близкия пехотенъ полкъ, а наказанитѣ войници — въ частитѣ си.

Главно ти
управле

За ко
началник
се взема
матъ отъ
колѣ се п
още отъ
жене и
конетѣ и
Съ об
дата за за
ватъ въ
Юнкеритѣ
строевитѣ
веритѣ и
заминават
Кавалерия
отъ непо
явения съ
дантска с
политейс
ескадрон
Друг
съображе
устроен
Всѣк
на армия
мирно вр
се назнача
ционната
ната обл
се взема
Общето
време въ
ната обл

Главно тилово управление

{ Щабът на Главното тилово управление и Главното интендантство — отъ Главното интендантство.
 Главното управление на съобщенията и етапитъ — отъ Щаба на армията.
 Военно-административната частъ — отъ Щаба на армията.

За командантъ на Общата главна квартира се назначава началникътъ на Кавалерийската школа. Подофицери и редници се взематъ отъ действителна служба и отъ запаса; коне се взематъ отъ Кавалерийската школа и по реквизиционенъ начинъ; колата се приготвятъ отъ мирно време; недостигътъ се реквизира; още отъ мирно време се приготвя облѣкло, снаряжение, въоръжение и бойни припаси и проектъ за разквартируване на хората, конетъ и колата.

Съ обявяване на мобилизацията, Военното училище и Школата за запасни подпоручици се разформиратъ. Офицеритъ отиватъ въ частитъ, въ които сж назначени още отъ мирно време. Енкеритъ отъ 1-и и 2-и специални класове се разпредѣлятъ по строевитъ части; останалитъ отиватъ по домоветъ си. Подофицеритъ и редницитъ отъ постоянния съставъ отъ дветъ училища заминаватъ въ частитъ, въ които се числятъ. Разформира се и Кавалерийската школа: офицеритъ, подофицеритъ и конницитъ отъ непостоянния съставъ отиватъ въ частитъ си, а отъ постоянния съставъ формиратъ Ординарчески ескадронъ и Командантска секция при Общата главна квартира. За носене военно-полицейската служба при сжщата се формиратъ Стражарски ескадронъ и Стражарска рота.

Другитъ отдѣли на Министерството на войната правятъ съображения и приготвятъ мобилизационнитъ планове за тѣзи учреждения, които се формиратъ отъ тѣхъ.

Всѣки щабъ на военно-инспекционна областъ става щабъ на армия. Офицеритъ и чиновницитъ бѣха назначени още отъ мирно време отъ Щаба на армията. Подофицеритъ и редницитъ се назначаватъ отъ действителна служба и отъ запаса отъ дивизионната областъ, въ която се намира щабътъ на инспекционната областъ. Колата се приготвятъ още отъ мирно време, а коне се взематъ отъ дивизионната областъ, въ която има най-много. Облѣкло, снаряжение и въоръжение се приготвя още отъ мирно време въ гарнизона, дето квартирува щабътъ на инспекционната областъ. При всѣки щабъ на армия се придава колездачна

рота, която се мобилизира при мирновременната пионерна дружина, а за военно-полицейска служба се придава по единъ стражарски ескадронъ и по една стражарска рота, които влизатъ въ състава на главната квартира на всѣка армия следъ мобилизацията.

Въ щаба на всѣка пехотна дивизия още отъ мирно време се правятъ следнитѣ разпореждания:

1) разпредѣлятъ се запаснитѣ войници отъ разнитѣ родове войски по частитѣ, управленията и учрежденията отъ дивизионната областъ;

2) разпредѣлятъ се между сжщитѣ конетѣ и колѣта, материалитѣ и хранитѣ, които ще се реквизируютъ;

3) съставя се планъ за мобилизиране на щаба на дивизията;

4) началникътъ на щаба на дивизията съставя плана за формиране щаба на 3-ата бригада и формиране частитѣ отъ сжщата бригада;

5) дивизионниятъ интендантъ съставя планъ за мобилизиране интендантската рота и дивизионния продоволственъ транспортъ;

6) командирътъ на парковата батарея съставя планъ за формиране дивизионенъ огнестреленъ паркъ;

7) дивизионниятъ лѣкаръ, заедно съ началника на дивизионната болница, съставятъ планъ за формиране дивизионнитѣ санитарни учреждения.

Къмъ щаба на дивизията се придава по единъ коненъ и по единъ пехотенъ стражарски взводъ.

Щабътъ на Конната дивизия се формира отъ Кавалерийската инспекция, като се попълня съ хора отъ запаса и съ коне отъ реквизиранитѣ. Щабоветѣ на коннитѣ бригади се попълнятъ съ хора отъ действителна служба.

Въ пехотата всѣки полкъ при мобилизация формира по щабоветѣ за военно време: единъ действащъ полкъ съ парковъ взводъ, единъ полуполкъ за 3-ата бригада и една допълняваща дружина отъ шесть роти. Полуполковетѣ за 3-ата бригада, които се формиратъ отъ полковетѣ на всѣка бригада, се събиратъ, когато вървятъ къмъ зоната на съсредоточението или въ зоната, и образуватъ полкъ. Командиритѣ на така формиранитѣ полкове се назначаватъ отъ Щаба на армията измежду офицеритѣ на действителна служба или отъ запаса. Помощни-

кътъ на
военното
дирк. На
чаватъ ста
назначават
Ротни ком
отъ действ
полкъ. Нат
дѣлени по
ватъ физик
най-напре
съвѣрхорон
редника и
първитѣ п
отъ 1-а и
низи отъ
набори се
Всѣки
скорострел
кова и ед
артилер.
таубични
Коман
чеза отъ
ниста на
За команд
въ нескор
офицери о
батареи се
нескоростр
ната парк
ленъ парк
отъ шести
си за над
Следъ тов
единъ съ
всѣка нов
запаснитѣ
полски и
Ако има
назначават

етът на командира на полка, домакинътъ и началникътъ на военното полково окръжие се назначаватъ за дружинни командири. На останалитѣ длѣжности дружинни командири се назначаватъ старши офицери отъ запаса, и, само ако недостигнатъ, се назначаватъ старши ротни командири отъ действителна служба. Ротни командири въ всички дружини се назначаватъ капитанитѣ отъ действителна служба и отъ запаса, които се числятъ въ полка, като се гледа запаснитѣ да бждатъ равномерно разпределени по дружинитѣ. Въ допълняващитѣ дружини се назначаватъ физически слабитѣ. При разпредѣляне войнишкия кадъръ най-напредъ се отдѣлятъ отъ всѣка мирновременна рота по единъ свѣрхсроченъ подофицеръ, трима срочни подофицери и шестима редника за кадъръ на всѣка рота отъ 3-ата бригада. Следъ това първитѣ полуроти на всички роти образуватъ кадъра на ротитѣ отъ 1-а и 2-а дружини, а вторитѣ полуроти — на 3-а и 4-а дружини отъ полка. При разпредѣляне на запаснитѣ, старитѣ набори се назначаватъ въ частитѣ отъ 3-ата бригада.

Всѣки мирновремененъ артилерийски полкъ формира: единъ скоростреленъ полкъ, единъ нескоростреленъ полкъ, една паркова и една допълняваща батареи. Освенъ това, 4-и, 5-и и 8-и артилер. полкове формиратъ и скорострелни и нескорострелни гаубични отдѣления съ паркови взводове.

Командирътъ на нескорострелния артилер. полкъ се назначава отъ Щаба на армията. Командиръ на едно отъ отдѣленията на нескорострелния артилер. полкъ става домакинътъ. За командиръ на другото отдѣление и командири на батареитѣ въ нескорострелния артилер. полкъ се назначаватъ предимно офицери отъ запаса. За командири на скорострелнитѣ гаубични батареи се назначаватъ офицери отъ действителна служба, а на нескорострелнитѣ — отъ запаса. Командирътъ на мирновременната паркова батарея става началникъ на дивизионния огнестреленъ паркъ, а мѣстото му се заема отъ запасенъ офицеръ. Всѣка отъ шесттѣ мирновременни батареи отдѣля четвъртъ отъ състава си за кадъръ на тритѣ новоформирани скорострелни батареи. Следъ това всѣка отъ шесттѣ мирновременни батареи отдѣля по единъ свѣрхсроченъ и двама срочни подофицера за кадъръ на всѣка новоформирана нескорострелна батарея. При разпредѣляне запаснитѣ, старитѣ набори се назначаватъ въ нескорострелнитѣ полски и гаубични батареи, а младитѣ — въ скорострелнитѣ. Ако има назначени запасни отъ другитѣ родове войски, тѣ се назначаватъ предимно въ парковитѣ части. Конетѣ отъ мирно-

временния съставъ се разпредѣлятъ между скорострелнитѣ батареи; най-добритѣ отъ даденитѣ въ условна собственостъ и отъ реквизиранитѣ коне се назначаватъ въ скорострелнитѣ батареи, а най-слабитѣ — въ обозитѣ. Въ нескорострелнитѣ батареи се назначаватъ реквизирани коне.

Въ планинската артилерия за началници на отдѣления и батареини командири се назначаватъ: за първитѣ старши офицери, за вторитѣ капитани отъ действителна служба; само ако не стигнатъ, може да се назначи началникъ на нескорострелно отделение или командиръ на нескорострелна батарея офицеръ отъ запаса. И тукъ младитѣ набори отъ запаса се назначаватъ въ скорострелнитѣ, а старитѣ — въ нескорострелнитѣ батареи. Конетѣ отъ първитѣ три батареи въ отдѣлението оставатъ да се числятъ въ батареитѣ, а конетѣ отъ 4-а батарея се раздѣлятъ между другитѣ батареи.

Въ коннитѣ полкове офицерскиятъ, подофицерскиятъ и войнишкиятъ кадъръ остава на мѣстата си, и се допълва съ последнитѣ два набора отъ запаса. Конетѣ за ескадронитѣ и за обоза се допълватъ до щата отъ реквизиранитѣ. Колата съ готови още отъ мирно време. За кадъръ на допълняващия ескадронъ отдѣлятъ слабитѣ офицери, войници и коне. При бърза мобилизация, полковетѣ заминаватъ съ най-необходимото: готварница, санитаренъ обозъ, частъ отъ патроннитѣ, щабнитѣ и багажнитѣ колà. Всичко останало се извършва отъ домакинята; той приема и стъкмява войницитѣ отъ запаса и реквизиранитѣ колà, стъкмява обозитѣ и следъ това формира команди и ги изпраща въ полка. Въ такъвъ случай се съставя особенъ мобилизационенъ планъ.

За командири на пионернитѣ дружини се назначаватъ командири на мирновременнитѣ пионерни дружини, помощниците имъ и помощниците на Желѣзно-пѣтната, Понтонната и Телеграфната дружини. Тѣй като всѣка шестротна мирновременна пионерна дружина се развива въ три дружини по две пионерни роти, кадъръ за тѣхъ сѣществува още отъ мирно време. Отдѣля се кадъръ само за инженерния паркъ, за тритѣ паркови отдѣления и за колездачната и допълняващата роти.

Мирновременната четириротна Понтонна дружина се развива въ двуротна понтонна дружина, въ 9 мостови — за всѣка пионерна дружина по една — и една допълняваща полурота. Кадъръ за всички има, а за допълняващата полурота се отдѣля

Жет
време за
ление и

Теле
формира
ветъ на
графния
назначав

Въ
обоза —
листитѣ.

Тѣй
пионерни
изватъ п
дружини
частитѣ

Яно
ната ще
заповед
учрежде
готова о
за разв
разформ
шеритѣ
обязва

Тѣй
опредѣл
учрежде

Прекри
защит
дотъ

се съо
на 2-а
3-и кон
свѣтло
и
Дружини

Желъзно-пътната дружина има кадъра си още от мирно време за всички формирования, освен за Прожекторното отделение и за Допълняващата полурота, за която отделя.

Телеграфната дружина така също има кадър за всички формирования, включително за телеграфните полуроти при щабовете на армиите и във пионерните дружини, освен за Телеграфния парк и за Допълняващата полурота, за които се назначава.

Във пионерните роти се назначават младите набори, във обоза — старите, във специалните части — предимно специалистите, а във обоза — нестроевите.

Тъй като частите на всяка пионерна дружина — двете пионерни роти, мостовата и телеграфната полуроти — се мобилизират при разни части във разни гарнизони, новите пионерни дружини се формират или със постепенното движение на частите към зоната на съсредоточението, или във зоната.

Ако подготвителната работа е добре наредена, изпълнителната ще се улесни твърде много. Всеки началник, щом получи заповедта за мобилизация, обявява я веднага по частята или учреждението. Отдава веднага и първата заповед, която е готова още от мирно време, и която съдържа разпоредения: за развърщането на частята, формирането на новите единици, разформирането на временните команди, назначаването на офицерите от действителна служба и от запаса на длъжности, обявява кадъра на всяка единица и др.

Никакви причини не оправдават началника, който във определен срок не е мобилизирал частята, управлението, учреждението.

Прикриване мобилизацията и съсредоточаването.

На 15-и септември началникът на Щаба на армията (Министерството на войната) разпореди телеграфически: 1-и, 2-и, 4-и, 7-и, 8-и, 9-и и 10-и конни полкове да се съсредоточат във Ямбол и Казъл Агач; на командира на 2-а конна бригада заповеда да замине със три ескадрона от 3-и конен полк за Харманли; на командира на Лейбъ-гвардейския конен полк — да замине също за Харманли и на командира на 5-и конен полк — да замине със два ескадрона за Дупница, а един ескадрон да изпрати за Кюстендил. На

16-и септемврий сжщиятъ разпореди: командирътъ на 1-а конна бригада да тръгне съ 1-и коненъ полкъ, а командирътъ на 3-а бригада — съ 10-и коненъ полкъ. На командира на 2-а конна бригада телеграфира, че подъ негово началство се формира Сборна конна бригада, която да замине отъ Харманли за с. Бисеръ и да наблюдава линията Корашли—Козлуджа—Дийникли—Любимецъ (Хебибчево). На 17-и септемврий сжщиятъ заповѣда на инспектора на конницата да тръгне съ 2-и коненъ полкъ и му съобщи, че отъ шесттѣ конни полка, групирани въ Ямболъ и Казълъ Агачъ, се формира подъ негово началство Конна дивизия, съ задача да осуети нахлуването на турската конница въ долината на р. Тунджа въ периода на мобилизацията и съсрѣдоточаването. Излишниятъ триескадроненъ полкъ да остави въ разпореждане на началника на 3-а Балканска дивизия, съ когото да влѣзе въ свръзка.

Веднага следъ подписване Указа за мобилизацията, на 17-и септемврий, началникътъ на Щаба на армията направи телеграфически шифровани разпореждания по прикриване мобилизацията и съсрѣдоточаването. Телеграфира на командиритѣ на 3-а, 4-а, 5-а, 6-а, 7-а, 8-а, 9-а и 10-а гранични роти да усилятъ участъцитѣ си съ запасни и съ опълченци, съгласно установения планъ за прикриване мобилизацията и съсрѣдоточаването, и да заематъ определенитѣ опорни пунктове. Това да стане безъ шумъ, при запазване въ тайна, като грижливо се избѣгва сблъскване съ турскитѣ гранични войски. Да дѣйствуватъ самс ако бждатъ нападнати, но, предвидъ вѣроломството на турцитѣ, да бждатъ извънредно предпазливи.

Прикриване мобилизацията на Тракийската граница. — За Тракийската граница отъ Щаба на армията направиха следнитѣ разпореждания:

Директива на началника на 3-а Балканска дивизия, въ Сливенъ: 1) независимо отъ установения планъ, на дивизията се възлага да охранява граничния участъкъ Гердеме—Голѣмъ Боялъкъ—Урумъ Факия, като прикрива надеждно посокитѣ: Одринъ—Нова Загора, Одринъ—Казълъ Агачъ—Ямболъ, Лозенградъ—Голѣмъ Боялъкъ—Ямболъ; 2) установениятъ отпорано планъ не стѣснява никакъ инициативата му; 3) да влѣзе въ свръзка съ началника на Конната дивизия, която ще дѣйствува въ долината на р. Тунджа, и 4) нѣма да встѣпи въ действие, ако не бжде нападнатъ.

Сжщиятъ
въ Стара
сѣка Мас
внимание
мелтъ — Т
Кара Буна
конна бри

Дирек
Сливенъ
3-а, 3-а и
началство
точаванет
чево Люб
Факия, на
посоки:
командува
денъ, коп
второ раз
влиза въ

Конна
метъвни
четириск
4-и и
Казълъ А
7-и и
стигна въ
при назар

1-и и
въ 2 ч. с
и се разл
полкъ пр
на брига
на армия
подъ нег
копуска и
територия

На 10
7-и конни
къмъ пла
4-и конен

Сжщата директива на началника на 8-а Тунджанска дивизия, в Стара-Загора: На дивизията се възлага да охранява участъка Хасково — Ярджели — Теке — Главанъ, като обърне особено внимание на посоките: Хасково — Стара Загора, Хебибчево (Любимецъ) — Търново-Сейменъ — Стара Загора, Дринчаво — Главанъ — Стара Бунаръ и да влѣзе въ свързка съ командира на Сборната конна бригада, въ Харманли.

Директива на началника на II инспекционна област, въ Пловдивъ: Прикриващата армия, съставена отъ Хасковския отрядъ, 2-а, 3-а и Конната дивизии и Сборната конна бригада, подъ негово началство, има за задача да прикрие мобилизацията и съсредоточаването на армията; ще охранява границата Хасково — Хебибчево (Любимецъ) — Кавакли — Вакъвъ — Голѣмъ Боялъкъ — Урумъ Сакия, като обърне особено внимание на споменатитѣ по-горе посоки; на частитѣ сж дадени разпореждания, и той поема командването на прикриващата армия на шестия оперативенъ денъ, когато ще установи Щаба си въ Търново-Сейменъ. До второ разпореждане ще отбранява казанитѣ посоки, безъ да влиза въ действие, ако турцитѣ не нападнатъ.

Коннитѣ полкове тръгнаха въ мирновремененъ съставъ; на желѣзницата се товарѣха триескадроннитѣ полкове въ три, а четириескадроннитѣ — въ четири ешелона.

4-и коненъ полкъ тръгна на 17-и септемврий, стигна въ Казълъ Агачъ, и се разположи на квартиро-бивакъ.

7-и коненъ полкъ тръгна въ 11 ч. пр. пл. отъ Сливенъ, стигна въ Ямболъ къмъ 4 сл. пл., и се разположи на бивакъ при казармата на 4-и коненъ полкъ.

1-и коненъ полкъ започна да се товари на 16-и септемврий въ 2 ч. сл. пладне. На следния денъ цѣлиятъ полкъ се събра и се разположи въ казармата въ Ямболъ. Заедно съ 1-и коненъ полкъ пристигна и Щабътъ на 1-а конна бригада. Командирътъ на бригадата съ пристигането си получи заповѣдь отъ Щаба на армията, че отъ 1-и, 4-и и 7-и конни полкове се формира подъ негова команда Сборна конна бригада, съ задача да не допуска неприятелски конни партии да навлизатъ въ българска територия. За тази целъ да влѣзе въ свързка съ 9-а гранична рота.

На 18-и септемврий командирътъ на бригадата повѣде 1-и и 7-и конни полкове отъ Ямболъ за Казълъ Агачъ, дето стигна къмъ пладне. Въ 3 ч. сл. пл. командирътъ на бригадата заповѣда 4-и коненъ полкъ да охранява границата заедно съ 9-а гранична

дружина, като остави два ескадрона във с. Шахли; да изпрати по единъ разузнавателенъ ескадронъ въ селата Доганово и Арапли, които пъкъ да изпратятъ разузнавателни взводове къмъ подвижнитъ резерви на 9-а гранична дружина.

Полкътъ тръгна въ 4 ч. 30 м. сл. пл., и се разположи: 1-и ескадронъ — два взвода въ с. Доганово, единъ взводъ на вис. Кокошница (южно отъ с. Вакъвъ) и другъ на вис. Шума (южно отъ Кавакли), и изпрати единъ разездъ къмъ подвижния резервъ на 9-а гранична дружина, при с. Гердеме; 4-и ескадронъ — два взвода въ с. Арапли, единъ взводъ въ с. Дерменъ Дере и другъ — въ с. Лалково (Малъкъ Дервентъ), като изпращатъ разезди до граничнитъ постове; останалата частъ отъ полка — въ с. Шахли, на квартиро-биваци, охранявани отъ единъ постъ.

Командирътъ на бригадата донесе на началника на II инспекционна областъ за направенитъ разпореждания и получи одобрение и заповѣдъ да наблюдава и посоката отъ Турция за с. Факия, за която целъ той изпрати въ с. Казж Клисе разездъ отъ ескадрона, който бѣше въ с. Арапли.

8-и коненъ полкъ на 16-и септемврий сл. пл. се натовари въ три ешелона на ж.-п. ст. Добричъ и сжщия день вечерята се разтовари на ж.-п. ст. Ески Джумая (Търговище). На следния день, по дадения маршрутъ, продължи пътя и на 19-и септемврий стигна въ Ямболъ.

9-и коненъ полкъ на 14-и септемврий се бѣ върналъ въ Русе отъ Шуменскитъ крепостни маневри и на следния день презъ нощта получи заповѣдъ да тръгне. На 16-и септемврий пр. пл. полкътъ се натовари въ три ешелона, и сжщия день стигна въ Габрово. На следния день полкътъ продължи похода по обикновенъ пътъ до Казанлъкъ, дето получи заповѣдъ да се натовари на приготвенитъ влакове на ж.-п. ст. Тулово и да се отправи за Ямболъ. Полкътъ тръгна на 18-и септемврий презъ нощта, стигна въ Тулово, натовари се преди пладне и на следния день стигна въ Ямболъ, дето се разположи въ казармата на 4-и коненъ полкъ.

Щабътъ на 3-а бригада и 10-и коненъ полкъ тръгнаха по обикновенъ пътъ отъ Шуменъ на 16-и септемврий и по дадения маршрутъ на 19-и септемврий стигнаха въ Ямболъ, дето се разположиха въ казармата на 4-и коненъ полкъ.

2-и коненъ полкъ тръгна по дадения му маршрутъ по обикновенъ пътъ отъ гр. Ломъ и на 18-и септемврий стигна

на ж.-п. ст.
день стигна
4-и коненъ

Съ по
дивизия. С
отъ Шаба
той време
който на
менъ. Въ
на начал
разпорежд
взетитъ м
своитъ мѣ

Сжщия
нѣва участ
прикрива
Планъ — Я
Ямболъ:
съгласно
на 3-а бри
охранява
Дринчево
прикрива

Начал
таква: 1-и,
9-и — въ
дира на м

Съ за
по следни

Двесе
Елементи
1-а брига
ескадронъ
постове н
9-и конен
р. Тунджа
с. Дормен
зоната ме
читатно:
Планъ с

на ж.-п. ст. Мездра, натовари се преди пладне, и на следния ден стигна въ Ямболъ, дето се разположи въ казармата на 4-и коненъ полкъ.

Съ последния ешелонъ пристигна и Щабътъ на Конната дивизия. Съ пристигането си, началникътъ на дивизията получи отъ Щаба на действащата армия телеграфически заповѣдь, че той временно влиза въ подчинение на командувачия II армия, който на шестия оперативенъ ден ще премине въ Търново-Сейменъ. Въ сжщото време началникътъ на дивизията телеграфира на началника на 3-а Балканска дивизия, че оставя въ негово разпореждане 9-и коненъ полкъ, и го помоли да му съобщи взетитѣ мѣрки по прикриването, за да може да съгласува своитѣ мѣрки съ тѣхъ.

Сжщия денъ вечерята получи отговоръ, че 3-а дивизия охранява участъка Гердеме — Голѣмъ Боялъкъ — Урумъ Факия, като прикрива посокитѣ: Одринъ — Нова Загора, Одринъ — Казлълъ — Бачъ — Ямболъ и Къркклизе (Лозенградъ) — Голѣмъ Боялъкъ — Ямболъ; че прикриването се извършва отъ граничните роти съгласно Инструкцията. Относно 9-и коненъ полкъ, началникътъ на 3-а дивизия молѣше да трѣгне веднага за с. Главанъ, да охранява линията Гердеме — Кавуръ Аланъ — Теке и посокитѣ Дринчево — Главанъ и Радне Махле и да открие свързка съ прикриващитѣ части на 8-а дивизия.

Началникътъ на Конната дивизия организира дивизията така: 1-и, 2-и и 4-и конни полкове — въ 1-а бригада, 7-и, 8-и и 9-и — въ 2-а бригада, началството на която възложи на командира на мирновременната 3-а бригада.

Съ заповѣдь той организира наблюдаването на границата по следния начинъ:

Дѣсенъ участъкъ — отъ с. Вакъвъ, включително, до пжтя Елеменли — Голѣмъ Дервентъ, включително, — се възлага на 1-а бригада, която разполага: а) наблюдателна застава — единъ ескадронъ и две картечници — въ с. Вакъвъ и наблюдателни постове на пжтищата за границата; свързва се, на западъ, съ 9-и коненъ полкъ, въ с. Гердеме, а на изтокъ граничи съ с. Тунджа; б) наблюдателна застава — единъ ескадронъ — въ с. Дерменъ Дереве, съ наблюдателни постове по пжтищата въ зоната между р. Тунджа и пжтя Арапли — Хамза Бейли, включително; в) наблюдателна застава — единъ ескадронъ — въ Куртъ Аланъ, съ наблюдателни постове въ зоната между пжтищата

Арапли — Хамза Бейли и Елеменли — Голѣмъ Дервентъ, включително. Щабътъ на полка съ останалия ескадронъ — въ с. Араплий. Щабътъ на бригадата съ единъ полкъ — въ с. Хамбарли.

Лѣвъ участъкъ — отъ пжтя Елеменли — Бююкъ Дервентъ, включително, до Кайбиляръ, включително, се възлага на 2-а бригада, която разполага: а) една застава — единъ ескадронъ — въ Голѣмъ Боялъкъ, съ наблюдателни постове по пжтищата въ зоната между Елеменли — Голѣмъ Дервентъ до пжтя Дерекъой — Вайсаль, включително; наблюдателна застава — единъ ескадронъ — въ с. Казж Клисе, съ наблюдателни постове между пжтя Дерекъой — Вайсаль, изключително, и Казж Клисе — вис. 2917; останалитѣ ескадрони съ Щаба на полка — въ с. Яйладжикъ. Щабътъ на бригадата съ единъ полкъ — въ с. Яйладжикъ.

Щабътъ на дивизията съ 2-и и 8-и конни полкове — въ с. Пашакъой.

Заповѣдано бѣ частитѣ да не минаватъ границата, и да дѣйствуватъ съ оржжие само при нападение отъ противника; частитѣ да се разполагатъ скрито отъ погледитѣ на противника.

Заповѣдта се изпълни на 20-и септемврий. 4-и коненъ полкъ зае участъка на 1-а бригада, като изпрати въ застави 1-и, 3-и и 4-и ескадрони, а 2-и ескадронъ съ Щаба се разположи въ с. Арапли; Картечниятъ ескадронъ остана въ с. Шахли, дето дочака запаснитѣ, за да се мобилизира. На 21-и септемврий полкътъ бѣ смѣненъ отъ 1-и коненъ полкъ, и се оттегли въ с. Хамбарли, дето се разположи на квартиро-биваци. Тамъ пристигна и Картечниятъ ескадронъ.

1-и коненъ полкъ разположи: 4-и ескадронъ въ с. Вакъвъ. 3-и — въ с. Дерменъ Дерекъой и 2-и — въ с. Куртъ Аланъ, а 1-и ескадронъ съ Щаба на полка — въ с. Арапли.

2-а бригада тръгна отъ Ямболъ още на 19-и септемврий сл. пл., и на следния день частитѣ пристигнаха на опредѣленитѣ пунктове; въ наблюдение бѣ назначенъ 10-и коненъ полкъ, наблюдателнитѣ части на които заеха мѣстата си на 21-и септемврий¹⁾.

9-и коненъ полкъ бѣ придаденъ къмъ 3-а Балканска дивизия, на 20-и септемврий тръгна отъ Ямболъ и вечерята стигна въ

¹⁾ За 10-и коненъ полкъ нѣма сведения.

Татишманъ
на линията
всяка по п
(Набожно)
бозо); двѣ
четири зас
товитѣ —
дивизия. н
на полка
темврий е
на западъ
Конната б
Освенъ т
Ставъкъ К

Сбор
разпоред
3-и конен
гада тръгн
сл. пл. и
обикновен
биванъ пр

На 18
галата пол
отъ 3-и и
Сборна ко
и да набл
бичево. н
диреть н
отъ 3-и
селата Ко
по единъ
държма н
налитѣ ча
дениа. тр
на еванга
къмъ пла

Лейб
на 16-и с
Собия по
новень п

Талишманли. Тукъ командирътъ на полка организира охраната на линията Теке — Кавуръ Аланъ — Гердеме: четири застави, свързка по полуескадронъ, разположени въ Теке (Богомилъ), Сарми (Набожно), Кавуръ Аланъ (Българска Поляна) и Гердеме (Хлъбово); цѣлата зона за наблюдение бѣ раздѣлена между тѣзи четири застави, които поддържаха свързка помежду си, а фланговитѣ — съ Сборната конна бригада, на западъ, и съ Конната дивизия, на изтокъ, а всички съ граничното охранение; Щабътъ на полка съ единъ ескадронъ бѣше въ с. Главанъ. На 21-и септемврий ескадронитѣ заеха мѣстата си. Полкътъ откри свързка на западъ, съ частитѣ отъ 8-а Тунджанска дивизия, намѣсто съ Конната бригада, която охраняваше на западъ отъ Хебибчево. Освенъ това, полкътъ устрои летеца поща отъ Главанъ до Сладъкъ Кладенецъ.

Сборна конна бригада. — Съгласно телеграфическото разпореждане отъ Щаба на армията отъ 15-и септемврий, 3-и коненъ полкъ (три ескадрона) и Щабътъ на 2-а конна бригада тръгнаха отъ Пловдивъ по желѣзницата на 16-и септемврий сл. пл. и стигнаха въ Търново-Сейменъ. На следния день по обикновенъ пѣтъ стигнаха въ Харманли, и се разположиха на бивакъ при казармата на 6-и коненъ полкъ.

На 18-и септемврий въ 1 ч. пр. пл. командирътъ на бригадата получи заповѣдь отъ Щаба на действащата армия, че отъ 3-и и 6-и конни полкове се формира, подъ негова команда, Сборна конна бригада, която да замине за с. Ярджели (Брѣгово) и да наблюдава линията Корашли — Козлуджа — Дийникли — Хебибчево, като установи свързка съ 8-а гранична дружина. Командирътъ на бригадата съ заповѣдь организира наблюдението: отъ 3-и коненъ полкъ две застави, по полуескадронъ, — въ селата Корашли и Козлуджа; отъ 6-и коненъ полкъ две застави, по единъ взводъ, — въ селата Дийникли и Хебибчево, и въ поддръжка на тѣхъ, единъ полуескадронъ — въ с. Бѣлица; останалитѣ части въ — с. Ярджели. Частитѣ, назначени въ наблюдение, тръгнаха въ 7 ч. пр. пл.; останалитѣ, подъ прикритието на авангардъ отъ единъ ескадронъ, тръгнаха въ 8 ч. пр. пл.; къмъ пладне частитѣ заеха мѣстата си.

Лейбгвардейскиятъ коненъ полкъ (два ескадрона) получи на 16-и септемврий заповѣдь да тръгне на следния день отъ София по желѣзницата за Търново-Сейменъ и оттамъ по обикновенъ пѣтъ за Харманли. Полкътъ се натовари сѣщия день

сл. пл. и на следния ден сутринта стигна въ Търново-Сейменъ, отдето въ 7 ч. 45 м. пр. пл. тръгна по обикновенъ пѣтъ и стигна въ Ярджели, дето влѣзе въ състава на бригадата.

Бригадата бѣ подчинена на командуващия II армия.

Докато коннитѣ полкове се съсрѣдоточаваха на границата, граничните дружини, споредъ мобилизационния планъ, се усилиха съ запасни и опълченци отъ граничната зона, развиха взводетѣ въ роти, а ротитѣ — въ дружини, усилиха постоветѣ и заставитѣ и заеха по-важнитѣ тактически мѣста. Всичко това се извърши въ първитѣ два деня.

Така конницата и граничните дружини прикриваха мобилизацията.

Разбира се, че това прикриване можеше да бѣде ефикасно само на първо време. По-късно турцитѣ биха могли да организиратъ действия въ по-голѣмъ размѣръ, и съ тѣхъ да разстроятъ, както мобилизацията, така и съсрѣдоточаването на българската войска. Затова въ плана за прикриване мобилизацията и съсрѣдоточаването бѣ предвидено граничните дивизии да мобилизиратъ ускорено части отъ пехотата и артилерията и да ги изпратятъ въ поддръжка на граничните войски и на конницата.

Отъ 3-а дивизия:

1) на 21-и септемврий тръгна отъ Бургасъ 1/24-а дружина съ 1-и картеченъ взводъ; пренощува въ с. Якезли, а на следния денъ стигна въ с. Факия;

2) на 21-и септемврий тръгнаха отъ Сливенъ 1/11-а и 2/11-а дружини съ 1-и картеченъ взводъ, но, поради голѣмата горещина и невтегнатостта на запаснитѣ, преходътъ бѣ тежъкъ; дружинитѣ стигнаха въ Ямболъ въ 7 ч. сл. пл., а многото изостанали войници се прибраха едва къмъ 10 ч. сл. пладне; на следния денъ 1-а дружина съ картечния взводъ продължи презъ с. Карапча за с. Вакъвъ, дето стигна на 23-и септемврий, а 2-а дружина презъ с. Мурсатли същия денъ стигна въ с. Голѣмъ Боялъкъ;

3) 3/11-а дружина и 1/6-о с. с. артилер. отдѣление тръгнаха на 23-и септемврий отъ Сливенъ презъ Ямболъ — Ени Бегли и стигнаха въ Чаталово на 24-и септемврий; 1-а батарея още въ Казълъ Агачъ, подъ прикритието на една рота, отиде въ с. Вакъвъ, при 1-а дружина;

4) на 20-и септемврий 1/29-а и 2/29-а дружини и Картечната рота тръгнаха отъ Ямболъ: 1-а дружина и Картечната рота —

за Ново С
22-и септе

5) на
жина и Ка
Хтѣбово.

Отъ 8

1) на
дружини и
(Елехче).

2) съ

жина съ
и Набоже
за с. Бѣл

3) на

жина съ
маршрутъ
Сейменъ
другитѣ на
останаха б
с. Извор
с. Набоже

Отъ 1

на 21-
жини и К
дивъ, отъ
Каменецъ

Стег

мобилизи
лизацията
разумѣха
да наблю
на дивизи
низира на

Дѣсен

лъкъ—Од
гада, коя
дронъ —
пѣтищата

на Ново Село, а 2-а дружина — за Кавакли, дето стигнаха на 22-и септемврий;

5) на 20-и септемврий тръгнаха отъ Нова Загора 1/32-а дружина и Картечната рота, по маршрутът Млѣкарово — Свѣтлина — Плъбово, дето стигнаха на 22-и септемврий.

Отъ 8-а дивизия:

1) на 19-и септемврий отъ Хасково тръгнаха 1/10-а и 2/10-а дружини и 1-и картеченъ взводъ и стигнаха въ селата Тракиецъ (Елехче), и Криво Поле (Ири Обасъ);

2) сжция день отъ Търново-Сейменъ тръгнаха 1/30-а дружина съ 1-и картеченъ взводъ за селата Богомилъ, Черепово и Набоженъ, а 2/30-а дружина съ другия картеченъ взводъ — за с. Бѣлица, дето стигна на 20-и септемврий;

3) на 20-и септемврий отъ Стара Загора тръгнаха 1/12-а дружина съ 1-и картеченъ взводъ, 1/8-а и 4/8-а с. с. батареи, по маршрутът Търново-Сейменъ — Богомилъ (Теке); Отъ Търново-Сейменъ 1/8-а батарея тръгна съ 30-и полкъ за с. Бѣлица; другитѣ части на 22-и септемврий стигнаха въ с. Богомилъ, дето останаха батареята и картечниятъ взводъ, а две роти отидоха въ с. Изворово (Бунарчево), една — въ с. Черепово и една — въ с. Набоженъ.

Отъ Хасковския отрядъ:

на 21-и септемврий отъ Карлово тръгнаха 1/28-а и 2/28-а дружини и Картечната рота, по маршрутът Долна Махала — Пловдивъ, оттамъ — по желѣзница въ два ешелона до ж.-п. ст. Каменець и на 24-и септемврий стигнаха въ Хасково.

Следъ като пристигнаха на дѣсния брѣгъ на р. Тунджа мобилизирани пехотни части, назначени да прикриватъ мобилизацията, началницитѣ на Конната и на 3-а дивизии се споразумѣха по охраната на границата. На Конната дивизия остана да наблюдава само лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, и началникътъ на дивизията, съ заповѣдь, издадена на 23-и септемврий, организира наблюдението така:

Дѣсенъ участъкъ — отъ р. Тунджа до пѣтя Голѣмъ Боялъкъ — Оджакъой, включително, — наблюдава 1-а конна бригада, която разполага: а) наблюдателна застава — единъ ескадронъ — въ с. Дерменъ Дере, съ наблюдателни постове по пѣтищата въ зоната между р. Тунджа и пѣтя Арапли — Хамза-

бейли, включително; б) наблюдателна застава — единъ ескадронъ, съ наблюдателни постове на пжтищата въ зоната между пжтя Арапли—Хасанъ Бегли и пжтя Елеменли—Голѣмъ Дервентъ, включително; в) наблюдателна застава — единъ ескадронъ, съ наблюдателни постове по пжтищата въ зоната между пжтя Елеменли—Голѣмъ Дервентъ и пжтя Голѣмъ Боялъкъ—Оджакъой, включително; останалиятъ ескадронъ съ Щаба на полка — въ с. Арапли; Щабътъ на бригадата съ единъ коненъ полкъ — въ с. Хамбарли.

Лѣвъ участъкъ — между пжтищата Голѣмъ Боялъкъ—Оджакъой и Казж Клисе — вис. 2917 — наблюдава 2-а конна бригада, която разполага: а) наблюдателна застава — единъ ескадронъ — въ с. Дерекъой, съ наблюдателни постове между пжтищата Голѣмъ Боялъкъ—Оджакъой и Дерекъой—Кайбиляръ, включително; б) наблюдателна застава — единъ ескадронъ — въ с. Казж Клисе, съ наблюдателни постове между пжтищата Дерекъой—Кайбиляръ и Казж Клисе — вис. 2917; останалиятъ ескадронъ съ Щаба на полка — въ с. Дерекъой; Щабътъ на бригадата съ единъ полкъ — въ Яйладжикъ; бригадата открива свръзка съ пехотнитѣ части въ с. Факия.

На 24-и септемврий частитѣ заеха новитѣ си мѣста.

Въ това положение остана дивизията до 27-и септемврий, като, по заповѣдь отъ Щаба на действащата армия, Щабътъ и ядрото на дивизията се премѣстиха въ с. Казж Клисе.

Прикриване мобилизацията на Македонската граница.—

Съгласно направеното разпореждане отъ Щаба на армията (Министерството на войната), 5-и коненъ полкъ замина отъ Брѣзникъ на 17-и септемврий къмъ пладне, и на следния день 1-и и 3-и ескадрони стигнаха въ Дупница, а 2-и — въ Кюстендилъ.

Относно пехотата и артилерията, за прикриване Македонската граница отъ Хасково до Сърбия, т. е. въ района на Родопския отрядъ и на 7-а дивизия, останаха въ сила разпорежданията отъ мирно време.

Въ района на Родопския отрядъ, поради крайно неблагоприятното положение на границата, 21-и полкъ, който квартируваше въ Пловдивъ, мобилизира последователно и замина по части да подкрепи пограничитѣ войски: на 20-и септемврий замина 2-а дружина за с. Фердинандово, отдето изпрати две роти въ с. Сотиръ, а на следния день тя се премѣсти въ селата

Чуренъ и
13-а роти
а на 22-и
темврий
темврий с
тръгна на
Чепеларе.
врий изпр
с Ляджен
темврий и

Въ ра
никътъ на
да прикр
съ гранич
пехота и
полкъ на
1-а дружи
Дупница
3-а и 5-а
за с. Ва
помощта
помощта
реж на 24
14-и полк
теченъ въ
изпрати 1
въ Гърлян
въ 3 ч. с
следния д
ната рота
височини
ченъ взв
скащото м

**Обявяване
билиза**

сривъ и
Народнот
на Щаба
и бойната

Войната

единъ еска-
дроната между
Дервентъ.
кадронъ, съ
между пжтя
къ—Оджа-
на полка —
нъ полкъ —

къ—Оджа-
конна бри-
единъ еска-
между пжти-
Кайбиляръ.
кадронъ —
пжтищата
останалиятъ
Щабътъ на
ата открива

ста.
септемврий.
ия. Щабътъ
исе.

граница. —
на армията
амина отъ
едния день
юстендилъ.
е Македон-
района на
сила разпо-

о неблаго-
ито кварти-
замина по
септемврий
зпрати две
и въ селата

уренъ и Лиляково; на 20-и септемврий тръгнаха 2-а, 4-а и 3-а роты и стигнаха въ Ново Село, на 21-и — въ с. Хвойна, а на 22-и — въ селата Чукуркьой и Широка Лжка; на 20-и септемврий тръгнаха 1-а, 3-а и Картечната роты, които на 21-и септемврий стигнаха въ с. Хвойна; останалата частъ отъ полка тръгна на 22-и септемврий, по маршрутъ Ново Село — Хвойна — Пепеларе. Отъ Татаръ Пазарджикъ 27-и полкъ на 19-и септемврий изпрати 1-а рота въ Юндола, 2-а, 3-а и 4-а роты — въ с. Лжджене, а 2-а дружина — въ с. Батакъ, отдето на 21-и септемврий изпрати една рота въ селата Фотенъ и Ташъ Боазъ.

Въ района на 7-а дивизия: още на 18-и септемврий началникътъ на 7-а дивизия заповѣда на командира на 1-а бригада да прикрива границата отъ вис. Сива Кобила до вис. Патарица, съ граничните части и съ бригадата си, която бѣ усилена съ пехота и артилерия така: отъ Самоковъ 7-и с. с. артилер. полкъ на 21-и септемврий изпрати петъ батареи, съ прикрытие на дружина отъ 22-и полкъ, по маршрутъ Клисурското ханче — Дупница — Кадинъ мостъ, дето стигна на 23-и септемврий; 3-а и 5-а батареи, подъ прикритието на една рота, заминаха за с. Ваксево; височинитѣ при с. Невѣстино изкачиха съ помощта на пехотата, а височината при с. Еремия изкачиха съ помощта на селяни и 15 чифта волове; останалитѣ три батареи на 24-и септемврий стигнаха въ Кюстендилъ; отъ Дупница 14-и полкъ на 21-и септемврий изпрати 1-а дружина съ 1-и картеченъ взводъ при Кадинъ мостъ, а 2-и планин. артилер. полкъ изпрати 1-а батарея при сжщия мостъ, 4-а — въ Блато, а 7-а — въ Гърляно; отъ Кюстендилъ 13-и полкъ на 19-и септемврий въ 3 ч. сл. пл. изпрати 1-а рота на Бегъ Бунаръ, дето стигна на следния день въ 10 ч. пр. пл. и остана поддържка на граничната рота; на 20-и септемврий 2-а рота зае съ сжщата целъ височинитѣ Лисецъ и Арамлия, 3-а и 4-а роты съ 1-и картеченъ взводъ заеха прохода Вратца; на 21-и септемврий на местото мѣсто пристигна и 2-а дружина съ 2-и картеченъ взводъ.

Обявяване на мобилизацията.

Следъ маневритѣ презъ 1912 год. министърътъ на войната, генералъ Никифоровъ, устрой у дома си среща, въ която той, министритѣ Ив. Ев. Гешовъ, Ал. Людскановъ и председателятъ на народното събрание, д-ръ Ст. Даневъ, чуха доклада на началника на Щаба на армията, генералъ Ив. Фичевъ, върху числеността на бойната подготовка на турската, българската, сръбската, гръц-

ката и черногорската армии. Той посочи, че, на първо време съюзниците ще имат числено превъзходство. Но, като имаше предвид нѣкои недостатѣци, както въ материалната част на армията, така и въ нейната подготовка, посъветва да се отложи войната за пролѣтта. Генералъ Фичевъ изказа нѣкои песимистични възгледи, че, да се бори България, дори въ съюзъ съ Сърбия, съ една империя като Турция, е рискувано, но заключението на беседата е било, че България може да предприеме войната.

На 13-и септемврий началникътъ на Щаба бѣ повиканъ въ Министерския съветъ, и направи сжщия докладъ предъ всички министри. Следъ това генералъ Фичевъ бѣ запитанъ дали гарантира за успѣха, ако се объяви война на Турция. Той отговори, че войната е капризно дѣло, и зависи отъ много случайности, но допуска, че вѣроятността да се спечели победата е голѣма. Генералъ Фичевъ предложи да се поиска мнението и на другитѣ старши началници. По-преди Царятъ и нѣкои министри бѣха задали сжщия въпросъ и на генералъ Мих. Саввовъ, който изказалъ увѣреностъ въ победата, но сжщо посъветвалъ да се попитатъ и старшитѣ началници, които познаватъ по-добре състоянието на армията.

Министерскиятъ съветъ взе решение, и на 15-и септемврий се събраха въ София: началникътъ на I военно-инспекционна област, генералъ-лейтенантъ В. Кутинчевъ, началникътъ на II военно-инспекционна област, генералъ-лейтенантъ Н. Ивановъ и началникътъ на III военно-инспекционна област, генералъ-лейтенантъ Р. Димитриевъ. Мнението на тримата генерали бѣше известно, и тѣ се вѣкаха само да го заявятъ официално и да го протоколиратъ. Още въ Търново на 2-и августъ, на тържествата по случай 25-годишния юбилей на Царя, министърътъ на войната бѣ предупредилъ споменатитѣ генерали и началницитѣ на дивизиитѣ, че е вѣроятно България да мобилизира скоро, и ги попита дали е възможно тя да воюва при тогавашното материално състояние на армията. На това генералитѣ единодушно бѣха отговорили приблизително следното: „Господинъ Генералъ, както вие, така и ние сме участвали въ Сръбско-българската война, и помните много добре, че тогава южно-българскитѣ войски, тѣй наречени Румелийски милиция, съ бѣли платнени гащи и ризи бѣха на бойното поле, но се задоволяваха, че имаха на рамото си пушка и презъ

самото си достатъчно количество патрони, а на краката добре овити навуща и царвули. Ако политическата част на въпроса е узрѣла толкова, че е дошелъ моментътъ България да реализира своитѣ идеали, не е липсата на материалитѣ, която ще ни спре. Ние съ това, което имаме днесъ, ще вървиме смѣло и право напредъ и ще постигнемъ целта си, ще отговоримъ на изискванията на Отечеството¹⁾“.

Още сѣщия день министърътъ на войната, началникътъ на Щаба на армията и тримата началници на инспекционнитѣ области се събраха въ Министерството на войната, и, следъ като разгледаха всичкитѣ въпроси относно бждещата война съ Турция, заключиха, че може да се воюва, но трѣбва да се попълни материалната част на войската. На 16-и августъ въ 11 ч. пр. пл. споменатитѣ петима генерали, придружени отъ генерала о. з. Мих. Заввовъ, се представиха на Царя, предъ когото изказаха сѣщото заключение. При този случай бѣ представено сведение за войската, които не достигатъ. Сѣщия день вечерта сѣщитѣ шестима генерали бѣха извикани въ Министерския съветъ. Заседанието се откри съ кратка речъ отъ министъръ-председателя, който съ малко треперещъ гласъ започна да излага целта на събранието. Той нарисува политическата обстановка, като изложи, че България е въ настѣпателенъ и отбранителенъ съюзъ съ братята сърби и черногорци, че малко по-късно ще се присъедини и Гърция, че Ромъния ще остане неутрална, че Русия ще остане при единъ благосклоненъ за съюзниците неутралитетъ, че несъмнено, и другитѣ европейски страни ще останатъ неутрални. Следъ това министърътъ на войната изложи състоянието на материалната частъ, а началникътъ на Щаба на армията докладва за числения съставъ и за качествата на турската, българската, сръбската, гръцката и черногорската армии и даде сведения по условията за съвмѣстни действия на коалиранитѣ армии.

Въ заключение, поставенъ бѣ въпросътъ: може ли България при тѣзи условия да се реши на борба съ достатъчна увѣреностъ въ успѣха? При това, вниманието на всички се привлечаше върху обстоятелството, че, да стане войната или не, зависи отъ България, че останалитѣ съюзници ще направятъ онова, което реши България. Отговоръ на тѣзи въпроси министритѣ чакаха отъ военнитѣ началници. Всички се изказаха въ утвърдителенъ смисълъ, и съставиха следния протоколъ:

¹⁾ Докладъ на Парламентарната изпитателна комисия. Приложение къмъ т. II; стр. 28.

„Днесъ, 16-и септемврий 1912 год., единъ специаленъ Воененъ съветъ, свиканъ по заповѣдь на Н. В. Царя, въ составъ: генералитѣ Н. Никифоровъ, Ив. Фичевъ, Н. Ивановъ, В. Кугинчевъ и Р. Димитриевъ следъ като се занима съ въпроса доколко България, при днешната готовностъ на нашата армия и при даденитѣ политически условия, би могла да реши да встѣпи въ въоръженъ конфликтъ съ Турция и следъ като изслуша:

1) обясненията на министра на войната върху:

а) постигнатото съглашение щото въ войната да взематъ участие като съюзници, съ цѣлитѣ си контингенти, кралствата на Сърбия, Гърция и Черна Гора;

б) че въ материалната готовностъ на армията има единъ недостигъ, съществената частъ на който може да се изрази въ следната таблица:

№ по редъ	Наименование на предметитѣ	Недостигъ
1	Пехотни пушки	30,000
2	Къмъ тѣхъ патрони	150,000,000
3	Снаряди за артилерията	100,000
4	Шинели	135,000
5	Куртки	130,000
6	Панталони	145,000
7	Фуражки	85,000
8	Платнища за палатки	160,000
9	Разно инженерно имущество, като телеграфи, телефони, аероплани, прожектори, автомобили за	800,000 лв.
10	Ботуши	233,000

в) че срещу недостига, който се констатира въ горната таблица сж вече поръжчани, и ще се получатъ постепенно до края на текущата година изброенитѣ въ следната таблица предмети: шинели 100,000, куртки 50,000, панталони 50,000, ботуши 89,000, платнища за палатки 100,000;

г) че една евентуална намѣса въ полза на Турция отъ страна на друга нѣкоя отъ държавитѣ въ Европа не трѣбва да се взема въ внимание;

д) че решението за встѣпване въ въоръженъ конфликтъ противъ Турция трѣбва да почива върху съображенията за днешната готовностъ на турската армия.

2) Като изслуша следъ това и доклада на началника на Щабъ на армията върху:

а) числения
Гърция и

б) четиритѣ

Вое
едно на
жение с

върху пр
Бъ
противъ

а) а
съ насъ,
жави —

б) а
вземе во
гаши ма
бавното
необходи
може да

Минист
фона сръбс
щено съ нѣ
правителств
лизира едн
ворътъ на

Гърция
къмъ мобил
да получав
да не би ч
отношения
гръцко ис
стритѣ. но
и безъ гръ
цията. Да
неудобства

Решени
да се обяв

а) даннитѣ и сведенията, които има Щабът на армията за числения съставъ и качеството на армиитѣ на България, Сърбия, Гърция и Черна Гора, отъ една страна, и на Турция, отъ друга;

б) сведенията за съвмѣстни действия на коалиранитѣ армии на четиритѣ балкански държави.

Военниятъ съветъ, следъ като изслуша всичко гореказано, направи едно най-обстоятелно обсъждане на въпроса, и, като взе въ съображение съвокупността на днешнитѣ условия, които иматъ влияние върху предметната война, дойде до следното единодушно заключение:

България може да се реши да встѣпи въ въоръжена акция противъ Турция при условия:

а) ако мобилизацията бжде обявена веднага, и ако, едновременно съ насъ, взематъ участие въ тази война и другитѣ три балкански държави — Сърбия, Гърция и Черна Гора;

б) ако, заедно съ обявяването на мобилизацията, Правителството вземе всички мѣрки за продължаване доставката на всички недостигащи материали споредъ гореизложената таблица, както и за незабавното попълване на всички изразходвани материали. Тази последната необходимостъ се налага отъ съображението, че предстоящата война може да бжде упорита, продължителна и ожесточена.

Подписали генералитѣ:

Никифоровъ, Ивановъ, Кутинчевъ,
Димитриевъ и Фичевъ.

Министъръ-председателътъ, Гешовъ, веднага повика по телефона сръбския президентъ, Пашичъ, и въ Бѣлградъ бѣ съобщено съ нѣколко условни изражения решението на Българското правителство. Заедно съ това, канѣше се и Сърбия да мобилизира едновременно съ България, на 17-и септемврий. Отговорътъ на Пащица бѣше положителенъ.

Гърция поиска съгласието на съюзниците си да пристѣпи къмъ мобилизация не по-рано отъ 22-и или 23-и, защото имала да получава по море още нѣкои материали, и се опасявала да не би чрезъ преждевременното скъсване дипломатическитѣ отношения съ Турция да се побърка на тѣзи доставки. Това гръцко искане като че ли бѣше малко обезпокоило министритѣ, но военнитѣ заявиха, че, въ краенъ случай, ще се мине и безъ гръцка помощъ, и съветваха да не се бави мобилизацията. Да бързатъ ги караше настѣпващата есенъ съ всичкитѣ неудобства на зимната война.

Решението на Министерския съветъ е било: мобилизацията да се обяви на следния день, 17-и септемврий, въ 8 ч. преди

Недостигъ

30,000
150,000,000
100,000
135,000
130,000
145,000
85,000
160,000
800,000 лв.
233,000

рната таблица,
края на теку-
мети: шинели
платница за

отъ страна на
се взема въ

диктъ противъ
ата готовность

ика на Щаба

пладне. Обаче, неизвестно по какви причини, едва към пладне Царът подписа следния указъ № 5:

„НИЕ, ФЕРДИНАНДЪ I,
съ Божия милостъ и народна воля,
Царъ на българитѣ.

По предложението на Нашия Председател на Министерския съветъ, министрътъ на външнитѣ работи и на изповѣданията, представено Намъ съ доклада му подъ № 1241 отъ 17-и септемврий текущата година, и на основание чл. 145 отъ Закона за устройството на въоръженитѣ сили на Българското царство и съгласно решението на Министерския съветъ отъ 16-и септемврий текущата година,

Постановихме и постановяваме:

I. — Да се направи обща мобилизация на въоръженитѣ сили въ Царството.

II. — Изпълнението на Нашия указъ възлагаме на Нашия председател на Министерския съветъ, министра на външнитѣ работи и на изповѣданията.

Издаденъ въ ст. София, на 17-и септемврий 1912 година.

ФЕРДИНАНДЪ.

Министръ на външнитѣ работи и изповѣданията

Ив. Ев. Гешовъ.

Първоначалниятъ указъ е облѣченъ съ Държавния печатъ и регистриранъ подъ № 2163 на 17-и септемврий 1912 година.

Пазителъ на Държавния печатъ, министръ на правосъдието

П. Абрашевъ.“

Едва къмъ 2 ч. сл. пл. министрътъ на войната, генералъ Никифоровъ, подаде следната телеграма:

„Обща мобилизация и реквизиция е обявена съ указъ № 5. Начало 12 ч. по пладне на 17-и септемврий.“

Телеграмата бѣ получена въ Софийската телеграфо-пощенска станция въ 2 ч. и 29 м. сл. пладне; тя бѣше шифрована. Телеграфиститѣ не знаеха съдържанието, и не й дадоха предпочитание предъ другитѣ шифровани телеграми, поради което телеграмата не бѣ предадена веднага и навсѣкаде едновременно. Освенъ това, началницитѣ не бѣха предупредени да очакватъ заповѣдта, и нѣкои, преди да я получатъ, научиха за мобилизацията отъ градскитѣ глашатаи или отъ мълвата. Тѣй като телеграмата бѣше шифрована, изгуби се време да се дешифрира, а нѣкжде не можаха добре да я дешифриратъ. Нѣкои пъкъ изгу-

биха време
долнитѣ нач
заповѣдта
ескадроннит
отъ първия
време става
окончателно
темврий ве
можеше да
мобилизация
да започнат

Заповѣ
пение; въ
вишенъ па
всѣкжде съ
селскитѣ гл
благопожел
не обърнах
се заеха съ

Уреждане в
команд

съ генерал
по-самоуѣ
вителиствот
ната. Още
министрит
събрание.
Ризовъ да
нето на ге
война. Цар
понеже не

Мини
жаше, че
Межд
да бжде гл
да бжде с
ното дѣло
решение.
назначи з

биха време да я шифриратъ отново за предаването ѝ на подолнитъ началници. Поради всичко това едва къмъ 6 ч. сл. пл. заповѣдта стигна до непосредственитъ изпълнители — ротнитъ, ескадроннитъ и батарейнитъ командири, за които половината отъ първия мобилизационенъ день бѣ изгубенъ. Загубата на време става още по-чувствителна, като се вземе предвидъ, че окончателното решение да се мобилизира е взето на 16-и септемврий вечерьта, и нощъта на 16-и срещу 17-и септемврий можеше да се използва за протелеграфирване заповѣдта за мобилизацията до всички части, така че всички, съ разсъмване, да започнатъ работа.

Заповѣдта се очакваше отъ народа и отъ войската съ нетърпение; въ решението да се воюва всички виждаха актъ на възвишенъ патриотизъмъ, и затова мобилизацията се посрещна навсѣкжде съ възторгъ. Народътъ се трупаше около градскитъ и селскитъ глашатаи, и посрещаше веститъ за мобилизацията съ благопожелания, съ ура и съ пѣсни. Всички, безъ изключение, не обърнаха внимание на късното получаване на заповѣдта, и се заеха съ жаръ да спечелятъ загубеното време.

Уреждане на Главното командване.

Българското правителство бѣ загрижено за Главното командване. Нѣкои отъ министритъ бѣха водили разговоръ съ генерала отъ запаса Михаилъ Саввовъ, който се бѣ изказалъ по-самоувѣрено за успѣха на една война съ Турция. Затова Правителството бѣ склонно да повѣри нему ръководенето на войната. Още презъ май 1912 год., следъ едно съвѣщание въ Виена, министритъ Гешовъ, Тодоровъ и председателятъ на Народното събрание, д-ръ Даневъ, възложиха на пълномощния министъръ Ризовъ да докладва на Царя, между другото, и за назначаването на генералъ Саввовъ за главнокомандуващъ въ случай на война. Царьтъ отговорилъ, че трѣбва да се предупреди Саввовъ, понеже не е на служба, та да вземе съответнитъ мѣрки.

Министърътъ на войната, генералъ Никифоровъ, поддържаше, че Царьтъ трѣбва да бжде главнокомандуващъ.

Между най-естественото разрешение на въпроса — Царьтъ да бжде главнокомандуващъ — и желанието на Правителството — да бжде облѣченъ съ тази длъжностъ човѣкъ опитенъ въ военното дѣло — генералъ Михаилъ Саввовъ — бѣ взето срѣдно решение, т. е. Главнокомандуващиятъ, царь Фердинандъ, да си назначи за помощникъ генералъ Михаилъ Саввовъ, който съ за-

къмъ пладне

Министерския
данята, пред-
темврий теку-
ройството на
решението на
на,

женитъ сили

Нашия пред-
итъ работи и

дина.

НАНДЪ.

Гешовъ.

печатъ и заре-

осъдието

рашевъ.“

а, генералъ

указъ № 5.

о-пощенска
шифрована.

оха предпо-

ради което

овременно.

а очакватъ

за мобили-

и като теле-

шифрира, а

пъкъ изгу-

слугитъ си по устройство на армията си бѣ спечелилъ въ очитѣ на войската и народа положението на най-надеждния генералъ. Това решение се наложи, може би, и отъ обстоятелството, че противъ генералъ Саввова бѣ заведено сѣдебно следствие за злоупотрѣбление при доставка на артилерийски материали, когато бѣше министъръ на войната. Ако се назначеше за главнокомандуващъ, Правителството трѣбваше да прекрати следствието. Съ назначаването му помощникъ, тѣзи неудобства се избѣгваха. защото генералътъ се мобилизираше на общо основание.

Противъ такова безотговорно положение на генералъ Саввовъ въ Върховното командване въстанаха началникътъ на Щаба на армията, генералъ Фичевъ, и министърътъ на войната, генералъ Никифоровъ. Последниятъ твърдѣше, че помощникъ на главнокомандуващия не е имало въ никоя война и никжде. Генералъ Фичевъ настояваше генералъ Саввовъ да не се мѣси въ нищо на Главното командване, а да остане само като съветникъ на Царя.

И така, Висшето командване се устрои споредъ следния Указъ № 1 отъ 23-и септемврий:

„НИЕ, ФЕРДИНАНДЪ I,
съ Божия милость и народна воля,
Царь на българитѣ.

I. — Възлагаме на Себе си Главното командване на действащата армия съгласно чл. 11-и отъ Конституцията.

II. — Назначаваме за Нашъ помощникъ отъ запаса, отъ Генералния щабъ, генералъ лейтенантъ Саввовъ Михаилъ.

III. — Назначаваме за началникъ на Щаба на действащата армия, отъ Генералния щабъ, генералъ майоръ Фичевъ Иванъ.

IV. — Изпълнението на настоящия Указъ възлагаме на началника на Щаба на действащата армия.“

По този начинъ Върховното командване се състави отъ три неотговорни лица: Главнокомандуващиятъ, Царьтъ, — неотговоренъ споредъ Конституцията; неговиятъ помощникъ, генералъ Саввовъ, — неотговоренъ, тъй като длъжността му се свежда до простъ съветникъ на Царя; началникътъ на Щаба, който носи отговорността само за техническото изпълнение заповѣдитѣ на Главнокомандуващия.

При това функциитѣ на Главното командване не бѣха уредени съ никакво законоположение. Сжщо така не бѣха уредени и отношенията му къмъ Правителството и къмъ министра на войната. Това даваше поводъ за много недоразумения.

Извършван
билизац

изричното
се намѣсв
частъ отъ
питѣ див
да съобщ
Много от
и др.). сл
освободен
мжно се

Тѣзи
на шабов
се отрази
Мобилиза
шена на
въ съобщ
се явили
ника и 9
бѣха дока
венъ ден
30 войни

По с
мобилиза
1/1-а бри
въ Щаба
се явиха
ваше да
15 войни
така сж
че запас
въ Царя

Сжщ
части. За
поради т
нитѣ ли
темврий.
на 1-и и
трѣбваш

Извършване на мобилизацията.

При най-неблагоприятни условия се извърши мобилизацията въ 1-а дивизионна област. Всички по-висши началници, въпреки изричното постановление на „Наставлението за мобилизация“, се намѣсваха въ работитѣ на подчиненитѣ имъ части. Голѣма частъ отъ колѣта и конетѣ трѣбваше да се получатъ отъ другитѣ дивизионни области. Полковитѣ окръжия не бѣха успѣли да съобщятъ на всичкитѣ запасни въ кои роти сж назначени. Много отъ запаснитѣ (мелничари, хлѣбари, секретарь-бирници и др.), следъ като бѣха зачислени въ частитѣ и облѣчени, бѣха освободени. Поради голѣмия напливъ на запасни въ Столицата, мъчно се поддържаше реда.

Тѣзи нередовности, главно, се отразиха на мобилизацията на щабоветѣ, които закѣснѣха твърде много, а това закѣснение се отрази на редовността въ мобилизацията на строевитѣ части. Мобилизацията на Щаба на I армия трѣбваше да бжде свършена на 21-и септемврий. До този день, обаче, по нередовностъ въ съобщенията на 1-о и 6-о военни полкови окръжия, не бѣха се явили отъ назначенитѣ споредъ щата 9 офицера, 6 чиновника и 93 подофицера и войника. Отъ назначенитѣ 173 коня бѣха докарани само 61 и то слаби. Даже на десетия оперативенъ день за попълване недостига командироваха отъ 1-и полкъ 30 войника и реквизираха 6 колѣ и 78 коня.

По сжщитѣ причини и Щабътъ на 1-а дивизия завърши мобилизацията си едва на 27-и септемврий, а Щабътъ на 1/1-а бригада — на 26-и септемврий. Пакъ по сжщитѣ причини въ Щаба на 3/1-а бригада, който се мобилизираше въ София, се явиха само 7 войника отъ запаса, и, тъй като Щабътъ трѣбваше да трѣгне на 23-и септемврий, къмъ него командироваха 15 войника отъ 37-и полкъ. Щабътъ на 2/1-а бригада бѣ готовъ така сжщо едва на 27-и септемврий. Причината на това бѣше, че запаснитѣ трѣбваше да получатъ облѣкло отъ 25-и полкъ, въ Царибродъ, а снаряжение — отъ 16-и полкъ, въ Орхание.

Сжщитѣ причини затрудниха мобилизирането и на строевитѣ части. Затруднена бѣ мобилизацията въ 1-и и 6-и полкове и поради това, че частъ отъ войницитѣ охраняваха желѣзно-пжтнитѣ линии, и бѣха смѣнени отъ опълченци едва на 19-и септемврий. Освенъ това, облѣклото не достигаше, и бѣ раздадено на 1-и и 6-и полкове, когато 37-и полкъ трѣгваше пръвъ, та трѣбваше да се вземе отъ първитѣ и предаде на последния.

Назначените за 6-и полк коне бяха изпратени погрешно въ 1-и полк, а тези от по-далечните места пристигаха бавно, защото не бяха се върнали от маневрите около Шумен. Поради всичко това мобилизирането на 6-и полк закъснѣ съ два дѣня, а 1-и полк бѣ готовъ навреме, но съ известенъ недостигъ.

Другите три полка мобилизираха навреме и редовно; само въ 16-и полк, по недостигъ на коне, парковите взводове се запрегнаха съ волове. Недостигаха и самари.

Неуредиците въ мобилизацията въ дивизионната област най-много се отразиха на полската артилерия. 3/4-о с. с. и Гаубичното отделение мобилизираха съ три дѣня закъснение, а 4-и не с. с. артилер. полк — съ цели седемъ дѣня.

Неуредицата въ попълване съ коне и колѣ най-много се отрази на Огнестрелния паркъ, защото недостига полковете попълваха от своите паркови части. Поради това парковите взводове се попълваха съ допълнително реквизирани колѣ и коне, и нѣкои от тяхъ закъснѣха и тръгнаха по особено разписание.

Закъснението въ мобилизацията на щабовите не се отрази на съсредоточаването, защото те трѣбваше да тръгнатъ късно — съ строевите части, и до това време успѣха да се мобилизиратъ.

Шуменските маневри така сжщо повлияха върху мобилизацията на частите, които участваха въ тяхъ. 4-а и 5-а дивизии туко-що бяха разпустили събраните за маневрите запасни, и още не бяха подредили въ складовете облъклото и снаряжението, когато се обяви мобилизацията. Това се отрази зле, но от друга страна, всички началници бяха добили опитъ от мобилизацията за маневрите, а запасните знаеха точно въ коя частъ сж назначени.

Въ 5-а дивизия много зле се отрази обстоятелството, че голѣма частъ отъ запасните бяха градинари въ странство. Поради това нѣкои полкове отъ тази дивизия тръгнаха съ недостигъ отъ 1,000 до 1,200 души. Тилните учреждения закъснѣха съ тръгването, защото трѣбваше да чакатъ пристигането на запасните отъ чужбина.

Изобщо, пехотните дивизии успѣха, съ малки изключения, да мобилизиратъ частите си навреме, но почти у всички се оказа по нѣкой дефектъ. Въ нѣкои дивизионни области запасните не бяха разпределени равномерно между полковите окръжия.

Така, въ 3
3,800 души
въ коя рот
общината,
полка. Въ
чавахъ въ
ките общи

Въ ка
войници.

отъ други

Затру

впечатлен

други раб

облъчени.

брозо или

Недос

всички пе

ните вещи

и снаряже

дивизии

гади. Осв

ниците б

сните ст

подходящ

облъкло.

Въ п

стигате

източник

не бяха

закъснѣ

бяха зак

Въ

най-дале

рано въ

Въ

попътне

взеха во

Въ

пехотата

Стана ну

да замѣ

Така, въ 30-а допълняваща дружина останаха лишни запасни 3,800 души. Въ други части запаснитѣ се явяваха безъ съобщение въ коя рота сж назначени, или се явяваха съ общъ списъкъ отъ общината, и трѣбваше да бждатъ разпредѣлени отъ командира на полка. Въ нѣкои полкове запаснитѣ отъ всѣка община се назначаваха въ една рота, и ротитѣ, които се попълваха отъ близкитѣ общини, бѣха готови първи, а другитѣ закѣсняваха.

Въ картечнитѣ роти на нѣкои полкове не бѣха назначени войници, служили въ тѣхъ, та после ги търсѣха и събираха отъ другитѣ роти.

Затрудниха мобилизацията и произведоха лошо морално впечатление многото освобождавания на фабрични, минни и други работници и чиновници, следъ като бѣха събрани и облѣчени. Много роти, които се попълваха отъ Сливенъ, Габрово или отъ селата около Перникъ, останаха съ по-малко хѫра.

Недостигътъ отъ облѣкло и снарежение бѣше общъ за всички пехотни дивизии. Следъ като се употрѣбиха и бракуванитѣ вещи, пакъ недостигътъ бѣше голѣмъ. При това, облѣклото и снарежението не се разпредѣляше равномерно. Въ повечето дивизии недостигътъ се отрази въ полковетѣ отъ третитѣ бригади. Освенъ това, въ повечето отъ тиловитѣ учреждения войнитѣ бѣха съ своето гражданско облѣкло. При това запаснитѣ отъ тѣзи учреждения не бѣха предупредени да си взематъ подходящи дрехи, та се явиха съ вехти дрехи съ недостатъчно облѣкло.

Въ попълването съ коне така сжщо имаше дефекти. Недостигътъ на конетѣ въ западнитѣ области се попълваше отъ източнитѣ области. Обаче, очакванитѣ 460 коня отъ Плѣвенско не бѣха докарани въ Вратца, и 2-и не с. с. артилер. полкъ закѣснѣ съ 7 дня. Други 30 коня, предназначени за Берковица, бѣха закарани въ Шуменъ, въ 5-и артилер. полкъ.

Въ нѣкои нестроеви части бѣха назначени запасни отъ най-далечнитѣ общини, конетѣ и колата бѣха пристигнали порано въ частитѣ, и нѣмаше кой да се грижи за тѣхъ.

Въ нѣкои части конетѣ недостигаха, и недостигътъ бѣ попълненъ съ конетѣ отъ парковитѣ взводове, а последнитѣ взеха волове.

Въ 8-а дивизия пѣкъ бѣха назначени по-добритѣ коне въ пехотата; артилерията не можа да трѣгне съ слабитѣ коне. Стана нужда да събератъ добритѣ коне отъ пехотата и съ тѣхъ да замѣнятъ слабитѣ отъ артилерията.

Гаубичната артилерия мобилизира при полскитъ артилерийски полкове и както тѣхъ. Но тъй като полковетъ заминаха първи, и се даваше предпочитание на тѣхъ, мобилизирането на гаубичнитъ отдѣления се забави. Така, 1-о с. с. гаубично отдѣление на 22-и септемврий предаде реквизиранитъ за него коне на 4-и с. с. артилер. полкъ и можѣ да замине едва на 4-и октомврий, непопълнено съ коне, каквито получи въ Търново-Сейменъ на 14-и октомврий. Нескорострелното гаубично отдѣление сѣщо така се пренесе по желѣзницата въ Търново-Сейменъ, а коне и волове получи на позицията при Одринъ.

Планинската артилерия се бѣ развила въ полкове наскоро, та нѣмаше достатъчно обучени запасни войници и достатъчно количество облѣкло и снарежение. Батареитъ едва можѣха да облѣкатъ формено само бойната частъ. При все това 2-и и 3-и полкове мобилизираха последователно, стѣкмиха се и заминаха навреме. 1-и планински полкъ, обаче, поради нередовнитъ съобщения и късното пристигане на реквизиранитъ коне закѣснѣ съ седемъ деня.

Крепостната артилерия. — Поради многото части, които формираха, мобилизирането на крепостнитъ батальони ставаше много трудно и бавно. Преди всичко, липсваше облѣкло и снарежение — повечето отъ войнитъ останаха съ свое облѣкло. Нѣмаше даже фуражки за всички войници. Въ Софийския и Видинския батальони на много отъ запастнитъ не бѣ съобщено въ коя частъ отъ батальона се назначаватъ или бѣ съобщено погрѣшно, така че, намѣсто въ Бѣлоградчикъ, явиха се въ Видинъ и обратно.

При все това, батальонитъ успѣха навреме да мобилизиратъ, макаръ съ извънредно голѣми трудности и недостатъци.

Мобилизиране на конницата. — Когато се получи заповѣдта за мобилизацията, коннитъ части бѣха въ движение къмъ границата. Попълването имъ до щата за военно време стана чрезъ бързо мобилизиране. Въпрѣки това, особено затруднение не бѣ срещнато. Почти всички началници бѣха по мѣстата си. За допълняващитъ ескадрони полковетъ при тръгването си бѣха оставили кадъръ отъ слаби войници и коне, а за командири останаха домакинитъ на полковетъ. Полковетъ заминаха съ мирновременния си съставъ, и се попълниха на границата.

Запасни
допълнява
коне и ма
полковетъ,
нитъ. При
витъ взвод
всички по
въ област
нѣмаше и

Облѣк
голѣми ес
ескадрони,
нѣмаше п

Шабъ
полкове) с
Шаба и а
Този Ша
инспекция

Шабо
отъ мирно
тѣ се по

Коман
започнаха
процѣтка
на война

Най-м
2-и конен
военно в
тѣлната к
пристигна
4-и артил
но тѣ бѣ
стигъ отъ

Конн
телеграф
не бѣше
инспекция
на 1-и о
на орган

Запасните офицери, подофицери и конници се явяваха във допълняващите ескадрони; тамъ се приемаха и реквизираните коне и материали, формираха се команди и се изпращаха във полковете, на границата, дето се разпределяха между ескадроните. При допълняващите ескадрони се мобилизираха и нестроевите взводове, които по-после се изпращаха във полковете. Не всички полкове, обаче, успяха да се попълнят съ коне, защото във областите, отъ които се комплектуваха някои отъ тях, нѣмаше достатъчно.

Облъкло, снаряжение и оръжие имаше достатъчно. Най-големите спънки се срещнаха при мобилизирането на картечните ескадрони, които се развиваха отъ взводове. За тяхъ, изобщо, нѣмаше подготвени войници.

Щабътъ на Конната дивизия (1-и, 2-и, 4-и, 7-и и 10-и конни полкове) състоеше отъ началникъ на дивизията, началникъ на Щаба и адютантъ съ 8 подофицера и редника, 2 кола и 11 коня. Този Щабъ се формира още във София отъ Кавалерийската инспекция и се попълни на границата.

Щабовете на конните бригади във дивизията се формираха отъ мирновременните щабове на 1-а и 3-а конни бригади; и тѣ се попълниха на границата.

Командите съ запасните войници и реквизирани коне започнаха да пристигатъ във дивизията на 22-и септемврий, и продължаваха да идватъ презъ всичкото време до започване на войната.

Най-късно, на 4-и октомврий, пристигна попълнението на 2-и коненъ полкъ; той не можа и да се попълни до щата за военно време. Причината за това бѣше, че, когато попълнителната команда, на пътъ по желѣзницата отъ Ломъ за Ямболъ, пристигнала на ж.-п. ст. София, конете ѝ били взети отъ 4-и артилер. полкъ. Изпратена бѣ втора попълнителна команда, но тя бѣше съ малко коне, и полкътъ остана съ единъ недостигъ отъ около 200 коня.

Конната дивизия нѣмаше никакви тилови служби, нито телеграфни и телефонни средства за съобщение, понеже никой не бѣше се погрижилъ за това, и понеже във Кавалерийската инспекция не вървали, че работата ще дойде до война. Едва на 1-и октомврий началникътъ на дивизията получи заповѣдъ да организира окончателно тиловите си учреждения, бойния и

административния обози. Въ изпълнение на тази заповѣдъ, по инициативата на началника на Щаба на дивизията, организира се съ реквизириани колà и храни транспортъ, който принесе голѣма полза. Организирането на Транспорта не срещна голѣми мжчнотии, защото населението охотно даваше колà, добитъкъ и храни.

Сборната конна бригада — 3-и и 6-и конни полкове — се мобилизира по сжщия начинъ.

Мобилизирането на инженернитѣ войски се извърши съ сжщитѣ спънки, както и на пехотата. Освенъ това, срещнаха се голѣми трудности въ попълване частитѣ съ специално имущество. Нѣкои отъ тѣхъ не можаха да се мобилизиратъ въ опредѣления срокъ. Телеграфниятъ паркъ успѣ да мобилизира и две радиотелеграфни станции, система „Радиоелектрикъ“.

Въздухоплателниятъ паркъ мобилизира само Отдѣлението, неснабдено съ сгжстенъ водородъ, което се състоеше отъ една станция съ два балона. Въ замѣна на Отдѣлението съ сгжстенъ водородъ, което бѣ предвидено въ щата за военно време, бѣ доставенъ единъ самолетъ система „Блерио“, който образува Аеропланно отдѣление.

Мобилизирането на Флота, поради слабото, сравнително развитие, стана лесно и въ предвидения срокъ.

Обпълченскитѣ части се мобилизираха бързо и леко. Оржжието и снарежението имъ бѣше готово отъ мирно време. Явяваха се съ собствено облѣкло, и оставаше да се реквизира само обозътъ и набавятъ готварски принадлежности. Специалисти нѣмаше, и запаснитѣ се разпредѣляха само на строеви, нестроеви и санитарии.

Допълняващи войски. *Размѣстване на допълняващитѣ дружини.* — За укрепяване и заемане важни позиции на главнитѣ комуникационни линии или за внушаване респектъ въ мѣстата, дето мохамеданското население бѣше компактна маса, нѣкои отъ допълняващитѣ дружини се размѣстиха: въ Дупница се съсредоточиха всички допълняващи

дружини:
21-а друж
6-а дивиз
въ Шуме
жина: др

Това

Друж
и редник

Друж
които за
бранитѣ

Меж
запасни
една ком
на 12-и
ти полк

Доп
нага сте
бѣ набор
прегледа
година.
броеше
програма
танъ на
митъ, и
рътъ на
отъ все
бѣха зав
16-а и 2
область
зисонни
жини —
Тъоново
блемець
манти:

Въ

часть се
премина

дружини отъ 7-а дивизионна областъ; въ Хвойна — 9-а и 21-а дружини; въ Търново-Сейменъ — всички дружини отъ 6-а дивизионна областъ и 12-а, 23-а, 27-а, 28-а и 30-а дружини; въ Шуменъ — 2-а, 5-а и 7-а дружини; въ Добричъ — 31-а дружина; другитѣ допълняващи дружини останаха по мѣстата си.

Това размѣстване се завърши на 7-и октомврий.

Дружинитѣ броеха всичко 330 офицера и 44,661 подофицера и редника.

Дружинитѣ, които напустнаха гарнизонитѣ си, както и онѣзи, които заминаха по-късно, оставиха кадри за обучение на новобранцитѣ, които образуваха нови допълняващи дружини.

Между това, следъ 7-и октомврий пристигнаха отъ странство запасни войници отъ по-далечни мѣста. Отъ тѣхъ формираха по една команда (дружина) въ 7-о, 8-о и 31-о полкови окръжия, и на 12-и ноемврий бѣха изпратени въ съответнитѣ полкове да ги попълнятъ. Тѣ броеха всичко 1,845 запасни.

Допълняващи дружини отъ набора 1912 година. — Веднага следъ заминаването на допълняващитѣ дружини, свиканъ бѣ наборътъ 1912 година. Новобранцитѣ отъ този наборъ бѣха прегледани отъ наборнитѣ комисии още презъ пролѣтътъ сжщата година, и постѣпиха въ казармитѣ на 15-и октомврий. Наборътъ броеше 35,197 войника. Обучението имъ започна веднага по програма за двумесеченъ срокъ. Но после срокътъ бѣ съкратенъ на три седмици, презъ което време останаха въ казармитѣ, и се снабдиха съ шинели и ботуши. Следъ това кадрътъ на допълняващитѣ дружини остана, а младитѣ войници отъ всѣка дружина, подъ началството на назначени офицери, бѣха заведени: отъ 1-а и 6-а дружини — въ гр. Ортакой, отъ 16-а и 25-а дружини — въ гр. Харманли; отъ 2-а дивизионна областъ — всички въ Узунъ Кьопрю; отъ 3-а, 4-а и 8-а дивизионни области — всички въ Търново-Сейменъ; отъ 2-а и 5-а дружини — въ Узунъ Кьопрю; отъ 18-а и 20-а дружини — въ Търново-Сейменъ; отъ 6-а дивизионна областъ — всички въ с. Любимецъ; отъ 7-а и 9-а дивизионни области — всички въ гр. Харманли; дружинитѣ броеха всичко 22,667 млади войника.

Въ тѣзи мѣста младитѣ войници се облѣкоха, по-голъмата частъ се въоръжиха, и обучението продължи съ оръжието, като преминаха и бойни занятия.

На 6-и декемврий дружинитѣ отидоха въ своитѣ полкове или въ полковетѣ, които имаха нужда отъ попълване, и тамъ се довържжиха и положиха клетва, а презъ време на примирието продължиха и завършиха обучението си въ специални учебни команди.

Допълняващи дружини отъ набора 1913 година. — Съ Височайши указъ № 75 и съ заповѣдь по Военното ведомство № 394 отъ 17-и октомврий бѣ заповѣдано: отъ 25-и октомврий до 15-и ноемврий да се произведе набора отъ 1913 година. Въ набора да се повикатъ роденитѣ презъ 1893 год., а така сжщо отложенитѣ и отклонилитѣ се отъ предишнитѣ набори.

Отъ роденитѣ презъ 1893 год. и отъ освободенитѣ, отложенитѣ и отклонилитѣ се отъ предидущитѣ набори бѣха прегледани 51,654, а взети на служба 44,786 младежа. Тѣ бѣха оставени въ допълняващитѣ дружини да бждатъ обучени, облѣчени и въоръжени. Кадърътъ, оставенъ да ги обучава, броеше 145 офицера, 1,376 подофицера и войника.

Къмъ края на декемврий тѣ бѣха снабдени съ 40,354 шинела и приблизително толкова чифта ботуши. Останалото облѣкло се приготвяше усилено.

За обучение имаха малко пушки.

Пушки бѣха поръчани въ странство, а снарежението и обозътъ се приготвяше.

По-голѣмата частъ отъ този наборъ въ надвечерието на Съюзническата война формира 12-а и 13-а дивизии, а една частъ бѣ употребена за попълване другитѣ дивизии.

Допълняващи части отъ наборитѣ 1912 и 1913 години въ специалнитѣ родове войски. — Младитѣ войници отъ инженернитѣ части и отъ двата набора се обучаваха въ допълняващитѣ роти до края на декемврий 1912 год.; следъ това тѣ бѣха изпратени да попълнятъ действащитѣ дружини. Тѣ броеха: наборътъ 1912 год. — 1,682 и наборътъ 1913 год. — 2,204 млади войника.

Войницитѣ отъ наборитѣ 1912 и 1913 год. въ артилерията, въ конницата и въ Флота останаха въ допълняващитѣ части презъ всичкото време на войната съ турцитѣ. Тѣ броеха:

Въ по
Въ пл
Въ вр

Въ ко
Въ Фл

Или в
Флота 3.73

Нови форм

темврий —
Ал. Протог
съ македон
организи
на война
организи
да нахлуят
скитѣ вой
всички въ
нието. За
Организи
отъ 7 до
съединиха
мата част
войната,
витѣ част

Отъ т
ровъ. ноя
темврий
Катога, на
броеха 94
въ Родоп
и се бѣ с

Форм

това. Въ
стания и
Като виж

Военн

	наборъ 1912 год.	наборъ 1913 год.
Въ полската артилерия	2,344	2,870
Въ планинската артилерия	572	692
Въ крепостната артилерия	557	795
Всичко въ артилерията	3,473	4,357
Въ конницата	2,082	2,741
Въ Флота	1,716	2,016

Или всичко: въ артилерията 7,830, въ конницата 4,823 и въ Флота 3,732 войника.

Нови формирования. *Формиране партизански чети.* — Въ деня следъ обявяване мобилизацията — 18-и септемврий — бѣха повикани въ Щаба на армията подполковникъ Ял. Протогеровъ и майоръ П. Дървинговъ, които отдавна боравѣха съ македонскитѣ работи и година по-рано бѣха предлагали да се организира македонската емиграция и да се използва въ случай на война съ Турция. Началникътъ на Щаба имъ предложи да организиратъ отъ бившитѣ революционери и воеводи чети, които да нахлуятъ въ Турция, съ цель да събератъ сведения за турскитѣ войски, и, заедно съ мѣстното население, да устроятъ всички възможни прѣчки на мобилизацията и на съсредоточението. За тази цель имъ бѣха отпуснати 60,000 лева и 600 пушки. Организираха се и се изпратиха на границата 52 чети, въ съставъ отъ 7 до 30 души всѣка. Къмъ нѣкои отъ тѣхъ, обаче, се присъединиха и много други доброволци съ свое оръжие. По-голямата частъ отъ тѣзи чети мина границата преди да се обяви войната, а другитѣ навлѣзоха въ Македония заедно съ войсковитѣ части.

Отъ тѣзи чети по-забележителни сж: 1) четата на Чакаларовъ, която броеше 150 души; тя мина границата още на 28-и септемврий и стигна чакъ въ Костурско. 2) Четитѣ на Стафанъ Калфа, на Ботушановъ, на Чернопѣевъ и на Шишмановъ; тѣ броеха 940 души, и минаха границата заедно съ редовнитѣ войски въ Родопитѣ. 3) Четата на Герджиковъ, която броеше 100 души, и се бѣ събрала на границата при Малко Търново.

Формиране на Македоно-одринското опълчение. — Между това, въ София и въ цѣла България, поради последнитѣ въстания и кланета, македонската емиграция бѣше многочислена. Като виждаше, че всичкото мъжко население въ България се

мобилизира, за да воюва за тяхната свобода, емигрантите проявиха голъмо желание да участвуват въ кървавата борба за собствената им свобода. Навсѣкжде тѣ съставиха комитети и формираха чети. Нѣкои се снабдиха съ собствено оръжие и снаряжение, и започнаха да се обучаватъ. Тѣ постоянно безпокоеха Министерството на войната, Правителството и тяхния Щабъ—Протогеровъ-Дървинговъ съ телеграми, съ които искаха началници, оръжие, припаси и др.

За да се канализиратъ тѣзи проявления, началникътъ на Щаба на действащата армия, генералъ Фичевъ, на 25-и септемврий издаде следната заповѣдь.

„За организиране Македоно-одринскитѣ опълченски дружини, назначава се запасниятъ генералъ-майоръ Н. Генева, за неговъ помощникъ — подполковникъ Ал. Протогеровъ, а за началникъ на Щаба — отъ Генералния щабъ майоръ П. Дарвинговъ.“

Тази заповѣдь предрешаваше организирането и употреблението на Опълчението като едно цѣло, а не като нередовни войски, по дружини и по чети, придадени къмъ разнитѣ войсковы отряди или части. Имаше се предвидъ Опълчението да се употреби въ планинската мѣстность на Странджа или въ Родопитѣ. Употреблението на Опълчението въ Македония, за да се избѣгне търкане съ войскитѣ на съюзницитѣ, не се предвиждаше.

Щабътъ на Опълчението организира дружинитѣ по типа на редовнитѣ дружини. Най-малката единица — отдѣлението — състоеше отъ 8 души, отъ които единъ началникъ; шесть отдѣления образуваха взводъ, а четири взвода — рота. Нестроевитѣ въ ротата бѣха приблизително сжщото количество, както въ редовнитѣ войски. Четири роти образуваха дружина, която, освенъ строева, бѣше и домакинска единица.

За кадъръ послужиха нѣколко запасни офицери, подофицери, бивши юнкери и войници, взети отъ частитѣ или нечислещи се въ никоя категория на въоръженитѣ сили.

Отъ намиращитѣ се въ София 6,500 души годни бѣха формирани шесть дружини. За ядка на дружинитѣ послужиха братствата, които емигрантитѣ отъ всѣка македонска област образуваха още отъ мирно време. Така че всѣка дружина се комплектуваше отъ съотечественици — имаха териториално комплектуване. Дружинитѣ бѣха наименувани: 1-а — Дебърска, 2-а — Скопска, 3-а — Солунска, 4-а — Битолска, 5-а — Одринска и 6-а — Охридска.

Отъ
формира
запаси те
пакъ пол
добровол
9-а — Ве
Лозенград

Друж
Русско-тур
дружини
Инженерн
портъ. Ин
тендантски

Форм
пенно, съ

Въпр
облѣхатъ
друга чет
нѣмаше.

Опъл
рови пуш
108 сабли
важитѣ ч
титѣ и ра

Охот
обикновен

Обуче
нето став
стройове,
бѣха лиш

След

Транка и
тѣтъ се п
се форми
денска и
взетъ отъ
лица отъ
завърши
зервѣ, де

Отъ доброволцитѣ, които пристигнаха отъ провинцията, се формираха още шестъ дружини, въ които не можеше да се запази териториалната система, както въ първитѣ, но които все пакъ получиха имена по произхода на по-голѣмата частъ отъ доброволцитѣ: 7-а дружина — Кумановска, 8-а — Костурска, 9-а — Велешка, 10-а — Прилепска, 11-а — Сърска и 12-а — Лозенградска.

Дружинитѣ, навѣрно по подражание на Опълчението въ Русско-турската война, се организираха въ три бригади, по четири дружини въ бригада. Освенъ това, при Опълчението се формира Инженерно-техническа частъ, Лазаретъ, Продоволственъ транспортъ, Интендантска рота, Огнестреленъ паркъ и Разходенъ интендантски магазинъ.

Формирането на дружинитѣ и на бригадитѣ ставаше постепенно, съ пристигането на доброволцитѣ.

Въпрѣки голѣмитѣ усилия, дружинитѣ не можаха да се облѣкатъ формено. Само една четвъртъ бѣха добре облѣчени; друга четвъртъ бѣха съ собствени дрехи, съ палта; платнища нѣмаше.

Опълчението разполагаше за обучение съ: 162 Манлихерови пушки и карабини, 433 Бердани, 71 турски Маузерови и 108 сабли. Съ това оръжие трѣгнаха дружинитѣ следъ действувачитѣ части, и се въоръжиха съ пушкитѣ, събрани отъ убититѣ и раненитѣ.

Окопни сѣчива имаше всичко около 1,000 реквизирани обикновени лопати.

Обучението на опълченцитѣ въ краткото време до трѣгването ставаше безъ пушки. Обучаваха се на походни и бойни стройове, на дисциплина и се втѣгаха. Изобщо, опълченцитѣ бѣха лишени отъ добра военна подготовка.

Следъ първото примирие, отдѣлнитѣ партизански чети въ Тракия и Македония се събраха въ Кешанъ и Малградъ. Къмъ тѣхъ се присъединиха и нови доброволци, и отъ всички събрани се формираха още три нови дружини: 13-а — Кукушка, 14-а — Воденска и 15-а — Щипска. Кадъръ — офицери и подофицери — бѣ взетъ отъ частитѣ на IV армия; коне и колà така сжщо се отдѣлиха отъ частитѣ на IV армия. Формирането на дружинитѣ се завърши на 2-и мартъ 1913 година. Тѣ бѣха оставени въ резервъ, дето прекараха съкратенъ курсъ на обучение.

Всичко, Македоно-одринското опълчение, безъ кадъра, който бѣ взетъ отъ IV армия за 13-а, 14-а и 15-а дружини, броеше 56 офицера, 14,145 подофицера и редника¹⁾.

Численъ и боенъ съставъ на мобилизираната армия.

Мобилизираната армия броеше: 357⁷/₈ дружини, 262 батареи, 48 ескадрона, — 599,879 души (6,757 офицера, 786 чиновника, 592,336 подофицера и редника), 84,863 коня (46,686 яздитни, 47,068 впрѣгатни, 21,109 товарни), 31,549 вола, 13,319 конски колà, 14,746 волски колà, 36 автомобили, 3 камиона и камионетки, 20,894 самара, 2 мотоциклета, 276 велосипеда, 334,323 пушки и карабини, 239 картечници, 19,837 сабли, 1,116 орждия (324 полски скорострелни, 426 полски нескорострелни, 92 планински скорострелни, 54 планински нескорострелни, 84 гаубични, 136 тежки), 1 аеропланъ, 2 балона и 2 прожектора.

Отъ тѣхъ: Действащата армия — 224 дружини, 246 батареи, 37 ескадрона, 366,209 души (5,859 офицера, 783 чиновника, 359,567 подофицера и редника), 81,401 коня (яздитни 16,267, впрѣгатни 45,233 и товарни 19,901), 31,049 вола, 12,979 конски и 14,501 волски колà, 36 автомобили, 1 камионъ, 2 камионетки, 19,876 самара, 2 мотоциклета, 276 велосипеда, 232,317 пушки и карабини, 239 картечници, 19,390 сабли, 1,116 орждия, 1 аеропланъ, 2 балона и 2 прожектора; Доброволцитѣ — 16³/₄ дружини — 56 офицера, 3 чиновника, 14,145 подофицера и редника, 278 яздитни, 36 впрѣгатни, 935 товарни коня, 500 вола, 18 конски и 245 волски колà, 745 самара, 9,327 пушки и карабини и 36 сабли; Допълняващитѣ части: 36³/₈ дружини, 16 батареи, 11 ескадрона, 3 роти и 3 полуроти инженерни войски — 384 офицера, 53,543 подофицера и редника, 1,375 впрѣгатни и 36 товарни коня, 134 конски колà, 36 самара, 37,657 пушки и карабини и 149 сабли; наборитѣ 1912 и 1913 години броеха 94,526 войника; Народното опълчение — 70 дружини, 375 офицера, 56,214 подофицера и редника, 57 яздитни и 424 впрѣгатни коня, 188 колà, 41,243 пушки, 219 сабли; Граничнитѣ части — 10³/₄ дружини съ 83 офицера, 14,341 подофицера и редника, 84 яздитни и 237 товарни коня, 237 самара, 13,779 пушки и карабини и 43 сабли.

¹⁾ Презъ време на военнитѣ действия се бѣ събрàла и една дружина отъ 1,121 доброволеца, наречена „Сливница“. Презъ ноемврий 1912 год. тя бѣ стигнала въ Айроболю, но тукъ бѣ разформирана, а доброволцитѣ бѣха изпратени въ частитѣ на наборитѣ отъ 1912 и 1913 години.

Българ
ница дълг
зацията бр
11-63% ту
ници и др.
(турци и
13-88% ил
ность. ста
броеше 3.7

Къмъ
зидари и
поради въ
бѣха подк
отъ Турци
пиха въ в

Главн
него се за
това маса
скателна с

На 31
478.222 ко

Мобилизац
ската

зационен
бѣ подгот
не бѣха
разпредѣл
Най-напре
I призивъ
II призивъ
достатъчн
необходим
сѣзва сѣ
добре сѣ
сѣблѣван
Дивизия I

България по това време обемаше 95,223 ккм. кв., с граница дълга 2,239,280 ккм. Населението към деня на мобилизацията броеше 4,432,427 души. Отъ него 81·23% бѣха българи, 11·63% турци, 1·76% цигани, 1·17% гърци, 1% чужди поданници и др. Освободени отъ военна служба бѣха мохамеданитѣ (турци и българи) и чуждитѣ поданници. Първитѣ съставяха 13·88% или 602,000 души, а вторитѣ — 43,480. Военната повинностъ, следователно, падаше върху останалото население, което броеше 3,786,950 души; отъ тѣхъ мжже 1,914,160.

Къмъ деня на мобилизацията около 20,000 души градинари, зидари и др. бѣха въ странство по работа. Въ замѣна на това, поради въстанията въ Македония и преследванията, на които бѣха подхвърлени българитѣ въ Турция, брѣятъ на емигрантитѣ отъ Турция се увеличи значително, и мнозина отъ тѣхъ постъжиха въ войската като доброволци.

Главното занятие на населението бѣше земледѣлието. Съ него се занимаваха 75% отъ всички селяни и граждани. Поради това масата отъ населението бѣше здрава, издържлива и невзискателна относно храната и удобствата.

На 31-и декемврий 1910 година България притежаваше 478,222 коня, 1,606,363 вола и 412,978 бивола.

Мобилизацията на съюзнитѣ армии.

Мобилизацията на сръбската армия.

Съ Кралски указъ отъ 17-и септемврий бѣ обявена обща мобилизация на сръбската армия, като за първи мобилизационенъ день бѣ назначенъ 20-и септемврий. Мобилизацията бѣ подготвена добре още отъ мирно време, но нѣкои подробности не бѣха предвидени, поради което имаше нередовности при разпредѣляне запаснитѣ, добитѣка, облѣклото и снарежението. Най-напредъ се снабдяваха съ всичко необходимо частитѣ отъ I призивъ, а остатѣцитѣ се разпредѣляха между частитѣ отъ II призивъ, като се гледаше последнитѣ да получатъ непременно достатѣчно шапки и шинели. Най-добре бѣ снабдена съ всичко необходимо Тимошката дивизия I призивъ, която щѣше да действува съвмѣстно съ българскитѣ части, та да представи по-добре сръбската армия предъ съюзницитѣ-българи. Това пълно снабдяване на тази дивизия стана за смѣтка на Тимошката дивизия II призивъ, която бѣ лишена и отъ най-необходимото.

По-трудно ставаше мобилизирането на дивизиите II призивът частите на които се формираха наново. Независимо от това поради нередовното разпределяне на запасните, някои от тези части не можах да се попълнят по щатове за военно време и бяха с намален числен състав. Имаше нередовности и в прехраната на войските в време на мобилизацията поради късното стъкмяване на съответните органи.

Общественото мнение бѣ подготвено за предстоящата война. Народът очакваше мобилизацията, и я посрещна с възторгъ. Запасните се отправяха с пѣсни къмъ своите части. Повишеният духъ спомогна твърде много за бързината на мобилизацията и за превъзможване на нередовностите. Частите завършиха мобилизацията въ предвидените по мобилизационния планъ срокове. Оставаше само да се домобилизиратъ някои от обонитѣ и тиловите служби.

Мобилизацията на гръцката армия.

Мобилизацията въ Гърция се извърши по мобилизационния планъ отъ 1910 год. поправенъ последователно презъ 1911 и 1912 години. Планътъ бѣ допълненъ съ особени инструкции въ които бѣ указано какво ще върши всѣки началникъ, и съ особени щатове и таблици за състава и материалитѣ на всѣка часть. Бяха приготвени и таблици за движението на параходите и желѣзниците по превоза на запасните и добитъка.

Гърците, както и турците, на първо време и въ противоположност на останалите воюващи държави, мобилизираха толкова запасни, за колкото имаха облѣкло, снарежение и въоръжение. Затова тяхната армия, както и турската, бѣ по-добре стъкмена. Излишните запасни, както и доброволците, се стъкмяваха и въоръжаваха следъ мобилизацията, и тогава формираха нови части и заминаваха за театра на военните действия.

Мобилизацията бѣ обявена въ едно и също време съ останалите съюзници — на 17-и септемврий. Първиятъ мобилизационенъ день се смѣташе 18-и септемврий. Въ предвидения по плана срокъ отъ шесть дена се явиха почти всички запасни — 85,000 души. Въ някои резервни части, които трѣбваше да получатъ запасни и особено добитъкъ отдалече, мобилизацията завърши на десетия день, както бѣ предвидено въ плана. Само въ мобилизацията на някои отъ службите — транспорти и др. —

станаха за
въ реквизи
реквизици
приспособ

Мобилиза
на черн
ската а

още въ
всичко по
се доставя
тарни и
потрѣбват

Пораз
шиха твъ
Черно
да започн

Готовности
лиза

приятни
съсрѣдо

Но с
сведения
а) всички
да полъ
дивизии
мѣста за
си. а не
разпредѣ
запасни
Бѣло мо
се подго

Като
бездатъ

станаха закъснения и импровизации, главно, поради нередовностъ въ реквизирането на добитъка. Това се дължеше на Закона за реквизицията, който бѣ копиранъ отъ странство, безъ да бѣде приспособенъ за Гърция.

Мобилизацията на черногорската армия.

Мирновременното устройство на черногорската войска улесняваше твърде много мобилизацията. Запаснитѣ се явяваха въ частитѣ въ своитѣ административни центрове още въ деня, въ който се обяви мобилизацията. Обозтъ и всичко потрѣбно, освенъ оржжието, мунициитѣ и снарежението, се доставяше по реквизиционенъ начинъ веднага. Тилови санитарни и транспортни служби не се полагаха. Въ случай че потрѣбватъ, организираха се пакъ по реквизиционенъ начинъ.

Поради това мобилизацията и съсредоточаването се извършиха твърде бързо — всичко за осемъ деня.

Черногорцитѣ се възползуваха отъ това свое преимущество да започнатъ войната по-рано — на 24-и септемврий.

Мобилизацията на турската армия.

Готовностъ за мобилизация.

Българскиятъ щабъ на армията, като изучаваше Гръцко-турската война презъ 1897 година, смѣташе, че при най-благоприятни условия турската армия ще може да се мобилизира, съсредоточи и започне военнитѣ действия следъ единъ месецъ.

Но следъ Преврата презъ 1908 година се получаваха редъ сведения за особени мѣрки, целещи да ускорятъ мобилизацията: а) всички запасни (Ихтиатъ и Редифъ) въ Европейска Турция да попълнятъ най-напредъ низамскитѣ части, а редифскитѣ дивизии да се попълнятъ отъ пристигащитѣ отъ по-далечни мѣста запасни; б) запаснитѣ да се явяватъ направо въ частитѣ си, а не както по-преди — въ централни депа, отъ които се разпредѣляха; в) да се приготвятъ повече параходи за пренасяне запаснитѣ отъ Мала Азия до пристанищата на Мраморно и Бѣло морета; г) описваха се конетѣ и колитѣ въ общинитѣ и се подготвяше реквизирането имъ.

Като имаше предвидъ, че реформитѣ отъ 1910 година ще бждатъ осществени презъ 1914 год., Българскиятъ щабъ на

армията предполагаше, че до това време цѣлата турска армия не може да бѣде мобилизирана, защото за попълване Низамската армия, споредъ българскитѣ изчисления, бѣха необходими около 408,000 войника; годишниятъ контингентъ достигаше около 140,000, отъ които само 43% служеха пълнѣнъ срокъ, 10% — съкратенъ срокъ, 22% бѣха негодни, или не се явяваха, и 25% се освобождаваха; като се вземе предвидъ естествената загуба (умрѣли, станали негодни) отъ всѣки наборъ, останалитѣ не бѣха достатѣчни да попълнятъ всичкитѣ низамски части до щатовеѣ за военно време. Изчислени по сѣщия начинъ, обученитѣ редифи достигаха 404,000 души, а за попълване на всички редифски дивизии бѣха необходими 476,848 войника. Разпоредено бѣ недостигътъ да се попълни съ запасни, служили съкратенъ срокъ на службата и съвсемъ неслужили.

Поради войната съ Италия бѣха повикани четири набора запасни и бѣха формирани четири армии за отбрана крайбрежията: Смирненска — 55,000 души, Галиполска — 50,000 души. Албанска — 40,000 души и Цариградска — 40,000 души; започната бѣ постепенна мобилизация на редифскитѣ дивизии Ушакъ. Денизли, Айдинъ, Кониа, Смирна, Измидъ. Но запаснитѣ въ низамскитѣ и редифскитѣ дивизии започнаха да се бунтуватъ, принудиха командуването да ги уволни, и таборитѣ останаха съ по 300 войника. На мѣстото на уволненитѣ бѣ повиканъ преждевременно последниятъ наборъ (30,000 души), отъ който се паднаха по около 2,500 войника на низамска дивизия. Тревожнитѣ известия отъ България накараха Турското правителство да заповѣда на 10-и септемврий да се мобилизиратъ редифскитѣ дивизии Драма, Сѣресъ, Щипъ, Скопие, Митровица, Елбасанъ. На 12-и септемврий бѣ заповѣдана мобилизацията на редифскитѣ дивизии отъ Източна Тракия. Последнитѣ разпоредения станаха известни на Щаба на армията по-късно.

Въ началото на септемврий бѣ разпоредено да се върнатъ по мѣстата си, въ Тракия, всички командировани въ Албания и на Дарданелитѣ части.

Новиятъ мобилизационенъ планъ, изработенъ следъ Преврата презъ 1908 година, предвиждаше мобилизацията да се извърши по следнитѣ правила: а) за попълване недостига отъ запасни въ низамскитѣ части на I и II инспекционни области ще се изпратятъ запасни отъ Мала Азия (за II инспекционна областъ бѣха предвидени около 60,000 низама и 33,000 редифа):

б) за всѣ
в) за пр
които 37
коненъ по
запрегнат
предвиден
ната и от
разработе

Обявяване
лизац

близаци
че до во
да запла
Затова че
необходи
изпратена
щи да
проектъ
цията бѣ
мейски
инспекци
и Халепа
140 реди
На
зрание р
после —
Юль. Ав

Извършва
лизац

Итали в
VII корп
и за уре
пустнато
цията и
19-и сеп
ността бѣ
не знае

б) за всъки редифски таборъ бѣха предвидени по 1000 запасни; в) за превозната служба бѣха необходими 64,000 коня, отъ които 37,000 трѣбваше да се докаратъ отъ Мала Азия; г) всъки коненъ полкъ мобилизираше петъ ескадрона; д) батареитѣ имаха запрегнати само по четири орждия и половината зарядни ракли; предвиждаше се недостигащитѣ коне да се закупятъ въ страната и отъ странство; е) за всѣка войскова часть до таборъ бѣ разработенъ подробенъ мобилизационенъ планъ.

Обявяване мобилизацията.

Турското правителство получи на 17-и септемврий отъ Телеграфната агенция съобщение, че въ България е обявена обща мобилизация, но то не бѣ сериозно обезпокоено, защото смѣташе, че до война не ще се дойде, и че България мобилизира, за да заплаши Правителството и да изтрѣгне нѣкои придобивки. Затова чакъ на 18-и септемврий бѣ докладвано на Султана, че е необходимо да се взематъ съответни мѣрки. Сжщия день бѣ изпратена заповѣдь до армейскитѣ и до редифскитѣ инспекции да се започне мобилизирането и съсрѣдоточаването по проектъ № 5, за който ще се говори по-нататъкъ. Мобилизацията бѣ „обща“, но заповѣдта бѣ изпратена само до I и II армейски инспекции (безъ VIII корпусъ), I, II и VI редифски инспекции, 26-а низамска дивизия и редифскитѣ дивизии Адана и Халепъ. По този начинъ не се мобилизираха 136 низамски и 140 редифски табора.

На 24-и септемврий бѣ изпратена заповѣдь за мобилизиране редифскитѣ дивизии Амасия, Айнтабъ, Йерусалимъ, а по-после — и редифскитѣ дивизии Самсунъ, Сивасъ, Мамуретъ, Олъ, Азисъ, Акъ.

Извършване мобилизацията.

Още отъ първитѣ дни пролича неготовността за мобилизация. Многото неясноти въ мобилизационнитѣ планове предизвикаха хиляди запитвания къмъ по-висшитѣ власти. Командирътъ на VIII корпусъ предложи да мобилизира 27-а, намѣсто 26-а дивизия, и за уреждането на тази смѣна се изгубиха цѣли три дня. Пропустнато бѣ да се съобщи кой е първиятъ день на мобилизацията, и едва на 23-и септемврий решиха да се смѣта за такъвъ 19-и септемврий. Това решение бѣ съобщено само на II инспекция, която бѣ запитала. Запаснитѣ не пристигаха навреме, и частитѣ не знаеха какво да правятъ. На 24-и септемврий бѣ заповѣ-

дано тѣ да тръгнатъ къмъ зонитѣ на съсрѣдоточаването съ колкото запасни иматъ. Пропустнато бѣ да се освободятъ отъ явяване въ частитѣ миннитѣ работници, и насмалко щѣше да се прекрати работата въ минитѣ.

Бързината на мобилизирането на редифскитѣ части бѣ различна: нѣкои табори бѣха готови следъ нѣколко деня, и бѣха отишли на пристанищата и желѣзно-пѣжнитѣ станции да чакатъ редъ за превозване; други, съ половина съставъ, тръгнаха къмъ района на съсрѣдоточаването; трети забавиха мобилизацията си съ цѣли седмици.

Безредно ставаше и мобилизирането на Опълчението: около 30,000 пушки за него бѣха складирани на разни мѣста въ Македония, но никой не знаеше кѣде сж складоветѣ; административнитѣ и военнитѣ власти отрупваха съ запитвания всички учреждения въ Цариградъ отде да взематъ пушки; изпратени бѣха още 20,000-30,000 пушки, които бѣха разграбени, преди да стигнатъ до мѣстоназначението си.

Мобилизирането на низамскитѣ части бѣше още по-безредно. Само частитѣ, попѣлващи се отъ Тракия, получиха навреме своитѣ запасни; на тѣхъ липсваше малка частъ отъ облѣклото, снаряжението и обозитѣ. Попѣлването на другитѣ части съ запасни отъ Мала Азия ставаше най-безредно; запаснитѣ се лутаха отъ корпусъ въ корпусъ, безъ да знаятъ за коя частъ сж предназначени, а други гледаха да си намѣрятъ убѣжище въ стоварнитѣ пристанища, и тамъ останаха до 2-и октомврий. Въ коннитѣ, пионернитѣ и артилерийскитѣ части бѣха постѣпили запасни, служили въ разни родове войски, или съвсемъ неслужили. Най-добре обученитѣ войници отъ Редифа не се явиха въ частитѣ поради кривото тълкуване на една заповѣдь, споредъ която въ една година не може редифскиятъ войникъ да бѣде повикванъ подъ знамената два пѣти; началницитѣ не можахъ да схванатъ, че тази заповѣдь се отнася до повикване запаснитѣ на обучение, а не и когато е обявена обща мобилизация,

Войницитѣ не бѣха бодри и здрави поради обедняването на населението и недобрата храна.

Конницата тръгна къмъ границата почти съ мирновременния си съставъ, нѣкои ескадрони имаха по 40-50 коня.

За артилерията бѣха реквизирани конетѣ на цариградскитѣ трамваи и файтони. Реквизирането на последнитѣ ставаше посте-

пенно и при обла
което се н

Наста
седмица п
бѣха разу
обозитѣ б
рани мног

Телегр
грами. че
сж по-важ

Прехр
макаръ вс
прибранат
гаха на
постѣта О

Безре
коветѣ за
на превоз
день, тѣ
на повече
и за прев
и отъ пар
доброевъ
зацията.

Въпр
бърза моб
вдигала н

ленно и при голъма съпротива отъ страна на собственицитѣ и при облагодетелствуване най-привилегированитѣ голъмци, въ което се намѣсваше дори и Министерството на войната.

Наставленията за формиране транспортитѣ се получиха една седмица преди обявяване мобилизацията, поради което тѣ не бѣха разучени. Поради липса на коне и колà, голъма частъ отъ обозитѣ бѣха волски и биволски. Въ Мала Азия бѣха реквизирани много впрѣгатни и товарни коне.

Телеграфнитѣ станции бѣха дотолкова претрупани съ телеграми, че скоро стана невъзможно да се опредѣли кои отъ тѣхъ сж по-важни, за да се предадатъ.

Прехраната въ периода на мобилизацията бѣше нередовна, макаръ всички хамбари изъ селата да бѣха пълни съ храни отъ прибраната нова реколта. Частитѣ отъ IV корпусъ дори посѣтаха на хранитѣ, които се събираха и изпращаха къмъ крепостъта Одринъ.

Безредието въ желѣзнитѣ пѣтица бѣше сжщо голъмо. Влаковетѣ започнаха да закъсняватъ по нѣколко деня. А тъй като на превозванитѣ войници и коне се даваше храна само за единъ день, тѣ гладуваха. Станциитѣ не бѣха пригодени за движение на повече влакове. Нѣмаше вода както за локомотивитѣ, така и за превозванитѣ войници и коне. Чувствувахе се недостигъ и отъ параходи, защото много отъ частнитѣ дружества не бѣха добросъвѣстни, и не изпълняваха задълженията си по мобилизацията.

Въпрѣки всички трудности, никога Турция не е имала по-бърза мобилизация и никога въ толкова кратко време не е по-дигала на военна нога тъй многочислена армия.

ГЛАВА IV.

Театърът на военнитѣ действия.

Граници.

Театърът на военнитѣ действия бѣше ограниченъ на северъ съ граничната линия между България, Сърбия, Турция и Черна Гора, отъ една страна, и Ромъния и Австро-Унгария, отъ друга страна. Тази линия тогава начеваше отъ Черно море южно отъ гр. Мангалия, достигаше източно до гр. Силистра, следваше по р. Дунавъ до Бѣлградъ; продължаваше на западъ по течението на р. Сава до устието на р. Дрина; спускаше се на югъ по течението на р. Дрина до гр. Прибой, дето свършваше австро-сръбската граница; по-нататкъ вървѣше по границата между Босна и Новопазарския санджакъ, продължаваше по австро-черногорската граница и свършваше на Адриатическо море при гр. Антивари. На югъ отъ тази линия театърът обемаше цѣлата територия на България, Сърбия, Черна Гора, Гърция, Европейска Турция, а така сѣщо моретата, които миятъ брѣговетѣ на тѣзи земи — Адриатическо, Ионическо, Критско, Егейско, Мраморно и Черно.

България, Сърбия и Черна Гора прекъсваха почти свършено съобщенията на Турция съ Сръдна и Западна Европа по сухо, отдето можеха да се черпятъ военни материали. Тѣсниятъ коридоръ между Сърбия и Черна Гора, презъ който Турция граничеше съ Австро-Унгария, нѣмаше съобщения, и бѣше изложенъ на лесно прекъсване отъ сръбитѣ и черногорцитѣ, та не можеше да бжде използванъ за снабдяване. Турскитѣ желѣзно-пѣтни линии въ Азия не бѣха свързани съ тѣзи на никоя неутрална страна, та и оттамъ Турция не можеше да се снабдява съ военни материали. Поради това морскитѣ съобщения на Турция добиваха голѣма важность за поддържане на войната.

Отъ своя страна, Турция поставяше въ сѣщото положение Гърция. Турция прекъсваше още и морскитѣ съобщения на Бъл-

гария, но последната имаше прѣки сухоземни и рѣчни съобщения съ Сръдна и Западна Европа. Турция, най-последно, заемаше централно положение по отношение на съюзниците, и тѣ трѣбваше да действуватъ разединено.

Морски операционни театри.

Изходътъ на войната се реши на сухоземния театъръ, но първоначалната насока на операциитѣ зависѣше изключително отъ влиянието на моретата.

Споменатитѣ морета раздѣлятъ Европейската частъ на Отоманската империя отъ Азиатската, и единствената желѣзно-пътна линия, която свързваше Европейска и Азиатска Турция, се прекъсваше отъ морето при Цариградъ. За стоварване отъ желѣзно-пътенъ влакъ и натоварване на параходъ или обратно сж потрѣбни 5-7 часа, следователно, всѣка азиатска частъ при преминаванетоъ презъ Босфора губѣше единъ день.

Отъ друга страна, при съвсемъ слаборазвититѣ желѣзно-пътни съобщения въ Азия, морскитѣ съобщения бѣха най-удобнитѣ и най-бързитѣ за пренасяне азиатскитѣ войски въ Тракия, Македония и даже въ Албания. IX корпусъ (Ерзерумъ), X (Ерзинджанъ) и XI (Ванъ) можеха да се принесатъ въ Европа най-бързо презъ Черно море. Тѣй като малоазийскитѣ желѣзно-пътни линии не бѣха свързани съ сирийскитѣ, и разстоянието между крайнитѣ имъ пунктове Халепъ и Бургурли бѣше твърде голѣмо, то VIII корпусъ (Дамаскъ) и частитѣ отъ Арабия можеха да стигнатъ навреме въ Европа само презъ Сръдиземно и Егейско морета.

По сжщитѣ морски пътища съсръдоточената въ Тракия и Македония войска можеше да се засилва съ хора и да се снабдява съ коне и хора отъ онѣзи части на Азиатска Турция, които бѣха вънъ отъ сферата на малоазийскитѣ желѣзно-пътни линии.

Турцитѣ можеха да си набавятъ военни материали отъ Западна и Сръдна Европа само презъ Сръдиземно и Черно морета, като използватъ благосклонния неутралитетъ на Ромъния и на Австрия.

Най-последно, морската стихия, като образува една непрекъснатата преграда между Балканския полуостровъ и Азия, правѣше азиатската частъ на Турция почти неуязвима за съюзниците.

По св
рации, по
войната, н
островъ на

Западень
операцио
театъръ

сж най-из
дълбоко о
и образува

Брѣгъ
губи далм
колени от
морето кр
липсватъ
брѣгътъ.

въ южнат
планински
и дава до
пораства
токъ — в

На ю
високъ. с
брѣга леж
Островитѣ
позиции з
голъмо зн

Севернитѣ
южнитѣ
пристаниц
зостъта на
телно, удо

сж услови
настъплен
страна бѣ
лива. Турц
виода въ
щитѣ пък
му и бѣ

По свойствата на морето, по характера на морските операции, по въздействието, което оказаха тѣ върху развитието на войната, морският театър се раздѣля отъ Галиполския полуостровъ на два отдѣлни театра — Западень и Източенъ.

**Западень морски
операционень
театъръ.**

Западниятъ морски операционень театъръ обема Егейското, Критското, Йоническото и южната частъ на Адриатическото морета. Тѣзи морета иматъ силно развита брѣгова линия, и сж най-изобилни съ острови отъ различна голѣмина. Моретата дълбоко се врѣзватъ както въ материка, така и въ островитѣ, и образуватъ заливи съ удобни пристанища.

Брѣгътъ на Адриатическо море на югъ отъ гр. Антивари гъби далматинския си характеръ — скалисти полуострови, обиколени отъ подобни острови — и става низъкъ и блатистъ; морето край брѣга е плитко. Поради това, макаръ и да не липсватъ заливи като Санъ Джиовани ди Медуа и Дурацо, брѣгътъ, изобщо, е неблагоприятенъ за морски действия. Само въ южната частъ — заливътъ Валона — брѣгътъ отново взема планински характеръ, морето е дълбоко, врѣзва се въ сушата, и дава добъръ приютъ на параходитѣ. Важността на Валона пораста още повече отъ това, че той владѣе Отрантски протокъ — входътъ въ Адриатическо море.

На югъ отъ Валона започва планинскиятъ епирски брѣгъ — високъ, стрѣменъ и при това ненавсѣкжде достъпенъ. Край брѣга лежатъ много острови, най-голѣмиятъ отъ които е Корфу. Островитѣ се владѣеха отъ гърцитѣ и представяха удобни позиции за действия срещу турския брѣгъ. Отъ този брѣгъ най-голѣмо значение презъ войната доби голѣмиятъ Артски заливъ. Севернитѣ му епирски брѣгове се владѣеха отъ турцитѣ, а южнитѣ и западнитѣ — отъ гърцитѣ. Въ залива има удобни пристанища както на турския, така и на грѣцкия брѣгъ. Близостта на грѣцкитѣ желѣзници, шосето до гр. Арта и, сравнително, удобниятъ теренъ за настѣпление къмъ крепостта Янина сж условия, които правѣха отъ Артския заливъ удобна база за настѣплението на гърцитѣ въ Епиръ. Поради това и дветѣ страни бѣха взели мѣрки да си осигурятъ надмощие въ залива. Турцитѣ бѣха въоръжили крепостта Превеза, която затвара входа въ залива, и държеха три стари канонерки въ него. Гърцитѣ пъкъ бѣха приготвили две канонерки да форсиратъ входа му и бѣха струпали сухоземни войски на брѣговетѣ му.

Отъ Арта, на Йоническо море, до Солунския заливъ, на Егейско море, брѣгътъ принадлежеше на Гърция. Той е силно и капризно изрѣзанъ съ удобни заливи и пристанища и обси-панъ съ острови. Най-дълбоко се врѣзва Йоническо море между Срѣдна Гърция и Морея, като образува Патраския и Лепантския заливи. Последниятъ чрезъ Коринтския каналъ е съединенъ съ Егейско море. Каналътъ бѣше достъпенъ само за параходи съ малъкъ тонажъ.

Северниятъ брѣгъ на Егейско море принадлежеше на Турция. Въ западната си частъ той е изрѣзанъ както гръцкия. Колкото се отива по-наизтокъ, става по-слабо разчлененъ и въ Тракийската областъ става низъкъ и еднообразенъ. Пристанища за имбаркиране и дебаркиране има, но за морска база можеше да послужи само Солунскиятъ заливъ, входътъ на който се владѣеше отъ Гръцкия полуостровъ.

Малоазийскитѣ брѣгове на Егейско море така сжщо сж добре разчленени. И тѣ сж заобиколени отъ острови. Иматъ удобни заливи за морски бази и удобни пристанища.

Благоприятното положение на Гърция и нейнитѣ острови, надмощието на Гръцкия флотъ, твърде ненадеждната връзка на Западния морски театъръ съ Източния презъ Дарданелитѣ, принуди турцитѣ да оттеглятъ Флота си въ Мраморно море, и да се лишатъ отъ предимствата, които имъ даваше владението на Западния морски операционенъ театъръ. Гръцкия флотъ стана пълненъ господарь въ Егейско, Йоническо и Адриатическо морета и съ това принуди Турция да насочи презъ Босфора и Мраморно море къмъ Тракийския операционенъ театъръ противъ България и онѣзи войски отъ Азия, които бѣха предназначени за Македония. По този начинъ съюзътъ съ Гърция облекчи твърде много действията на съюзницитѣ въ Македония, като принуди турцитѣ да насочатъ всичкитѣ си азиатски сили изключително противъ България.

Съюзътъ съ Гърция и господството на Гръцкия флотъ въ Западния операционенъ театъръ имаше и друга важна последица за България. Като загуби морскитѣ си съобщения съ Западна Европа презъ Срѣдиземно море, Турция, за да осигури морския пътъ презъ Кюстенджа, съсрѣдоточи Флота си въ Черно море, блокира българскитѣ брѣгове, и съдействуваше на сухопътнитѣ си войски въ Тракия противъ българитѣ.

Източень
операц
театр

цитѣ бѣх
рѣха Прот
неуязвим

Укре
протока с

Евро
има само
опира тѣ
Азиатски
има доста

Босф
е дългъ
затварѣха
море, а у
Протока с

Мрам
пристани
и дебарк
и войски
голъма р
брѣгъ от
Европа и
азиатски

Цари
значение
на Стамб
Галата. В
трове. но
дълбочин
Кейоветѣ
брѣжието
специалн
поправян

Прис
къмъ Мр

Войск

**Източенъ морски
операционенъ
театъръ.**

Източниятъ морски операционенъ театъръ е съединенъ съ Западния чрезъ Дарданелския протокъ — дълъгъ 65 клм. и широкъ 1'2—7'5 клм. Укрепленията, които турцитъ бѣха издигнали на двата брѣга при Чанакъ Кале, затваряха Протока съвършено и правѣха Източния морски театъръ неузвзимъ отъ Западния.

Укрепената линия при гр. Булаиръ бранѣше достъпа до протока откъмъ Европа.

Европейскиятъ брѣгъ на Мраморно море не е изрѣзанъ; има само единъ малкъ заливъ — Бююкъ Чекмедже, въ който опира лѣвиятъ флангъ на Чаталджанската укрепена позиция. Азиатскиятъ брѣгъ е доста разчлененъ и осѣянъ съ острови; има доста голѣми заливи: Измидъ, Мудания и Бандерма.

Босфорътъ, който съединява Мраморно море съ Черно, е дълъгъ 32 клм. и широкъ 660—4700 метра. Силни укрепления затваряха пѣтя отъ Черно море къмъ Цариградъ и Мраморно море, а укрепената Чаталджанска позиция бранѣше достъпа до Протока откъмъ Европа.

Мраморно море бѣше вътрешно турско море. На неговитѣ пристанища се имбаркираха войскитѣ отъ Западна Мала Азия и дебаркираха въ Тракия. Въ неговитѣ пристанища дебаркираха и войскитѣ, които се превозваха отъ черноморския брѣгъ. Най-голѣма роля изиграха Цариградското пристанище, на европейския брѣгъ, отъ което започва турската главна желѣзно-пѣтна линия въ Европа и срещуположното на него пристанище Хайдаръ Паша, на азиатския брѣгъ, отдето започва азиатската желѣзно-пѣтна линия.

Цариградското пристанище бѣше първо по търговското си значение въ цѣлия Европейски изтокъ. То обема цѣлия брѣгъ на Стамбулъ и брѣга на залива Златенъ Рогъ, включително и Галата. Входътъ на пристанището е изложенъ на южнитѣ вѣтрове, но вътрешността му не се влияе отъ тѣхъ. Срѣдната дълбочина на пристанището е 30-40 метра, а при кея — 7'5 метра. Кейветъ имаха дължина 1128 метра, отъ които 370 м. по край-брѣжието на Стамбулъ и 758 м. по това на Галата. Имаше специални уреди за товарене и разтоваряне и работилница за поправяне кораби.

Пристанището Хайдаръ Паша е малко; то е защитено откъмъ Мраморно море съ вълноломъ, дълъгъ 150 метра. Дължи-

ната на кея му бѣше 100 метра; на него можеха да товарятъ и разтоварятъ едновременно три парахода отъ срѣдна голѣмина.

Презъ Цариградъ и Хайдаръ Паша минаваше главната и най-кратка комуникационна линия на турската армия. Презъ тѣзи пристанища ставаше и най-бързо превозване на войскитѣ отъ Азия и Европа.

Пристанищата на Европейския брѣгъ Санъ-Стефано, Бююкъ Чекмедже, Ерегли и Родосто бѣха съвършено открити, и при силни вѣтрове товаренето и разтоварването бѣше невъзможно. Изкуствени съоръжения нѣмаха.

Родосто, като разположено най-близо въ тила на Тракийския операционенъ театъръ и близо до желѣзо-пѣтната линия за Одринъ, за Западна Тракия и за Македония, бѣ използвано въ най-голѣми размѣри за стоварване войски, които се товарѣха на пристанищата въ Мраморно и Черно морета. То нѣмаше други съоръжения, освенъ три дървени скели.

Отъ пристанищата на азиатския брѣгъ на Мраморно море сжществено значение имаше пристанището Измидъ. То е естественъ каналъ, дългъ 50 метра, съ мѣста, удобни за хвърляне котва по цѣлата му дължина. Свързано съ главната желѣзо-пѣтна линия и защитено отъ вѣтроветѣ, то послужи твърде много при пренасянето на войскитѣ.

Пристанищата Мудания и Бандерма не бѣха свързани съ азиатскитѣ желѣзници, затова послужиха за товарене войскитѣ само отъ своя интерландъ.

Пристанището Бандерма имаше вълноломъ и две скели за товарене и разтоваряне.

Черно море е обширно, дълбоко, открито, безъ острови и изложено на силни бури.

Южниятъ турски малоазийски брѣгъ на Черно море е слабо разчлененъ. Освенъ Синопскиятъ заливъ, дето може да намѣри подслонъ една ескадра, другъ заливъ нѣма. Пристанища имаше доста, но бѣха неудобни, и свръзката имъ съ интерланда бѣ лоша поради планинския характеръ на брѣговетѣ и липсата на пѣтища и желѣзо-пѣтни линии.

Бендеръ Ерегли (Ерегли, Хераклия) е спокойно и достъпно за голѣми параходи; имаше и вълноломъ, но задъ него можеха да се криятъ само малки параходи; имаше и скеля. Особени приспособления за товарене и разтоварване нѣмаше.

Синоп
хвърляше
жения. Ни

Самси
вълнение
само за м

Трапе
трове. Въ
съоръжен

Турск
слабо раз
можеха д
можеха д
шето Ми
вано мор
войски
жения. И
планинск
съобщени
да служи

Бѣт
рѣзанъ.
удобства
театъръ.
най-удоб
свързано
езерата з
пяване. Н
обявяван

Варн
банъ за
вжтрешн

При
езеро. в
можеше
отъ мир

Отъ
наладен
линия П

Синопъ е удобно, естествено, дълбоко пристанище. Котва се хвърляше на 100 метра отъ брѣга. Нѣмаше изкуствени съоръжения, нито срѣдства за товарене и разтоваряне.

Самсунското пристанище бѣше открито за вѣтроветѣ. При възлнение стоемето на параходитѣ бѣше трудно. Имаше кей само за мауни и гемии.

Трапезундското пристанище бѣше изложено на всички вѣтрове. Въ бурно време параходитѣ го напускаха. Нѣмаше никакви съоръжения.

Турскиятъ европейски брѣгъ на Черно море е съвсемъ слабо разчлененъ. Само въ единъ заливъ — Иниада — параходитѣ можеха да намѣрятъ спокойствие, и въ неговото пристанище можеха да товарятъ и разтоварятъ въ бурно време. Пристанницето Мидия бѣше открито за всички вѣтрове. При развълнувано море бѣше невъзможно да се товарятъ и разтоварятъ войски. Както Иниада, така и Мидия нѣмаха никакви съоръжения, и бѣха отдѣлени отъ театра на военнитѣ действия съ планинската верига Странджа, презъ която нѣмаше никакви съобщения. Поради всичко това тѣзи пристанища не можеха да служатъ като база за голѣми операции.

Българскиятъ черноморски брѣгъ е доста благоприятно изрѣзанъ. Обширниятъ Бургаски заливъ даваше доста голѣми удобства за действия на фланга на Тракийския операционенъ театъръ. Въ този заливъ имаше нѣколко пристанища; отъ тѣхъ най-удобно бѣше модерното Бургаско пристанище. То бѣше свързано съ Южна България съ желѣзо-пѣтна линия. Обаче, езерата задъ пристанището стѣсняваха операциитѣ. Къмъ укрепяване на това пристанище българитѣ пристѣпиха едва следъ обявяването на мобилизацията.

Варненскиятъ заливъ, съ модерно пристанище, бѣше удобенъ за товарене и разтоваряне войски. Свързанъ бѣше съ вътрешността на страната съ желѣзо-пѣтна линия.

Пристанницето бѣше съединено съ каналъ съ Девненското езеро, въ което, въ краенъ случай, малкиятъ Български флотъ можеше да намѣри убѣжище. Пристанницето бѣше укрепено още отъ мирно време, и служеше за база на Флота.

Отъ пристанището Варна бѣше най-удобно да се извърши нападение върху единствената турска морска комуникационна линия Цариградъ — Кюстенджа. Отъ друга страна, голѣма частъ

отъ населението на Варненския интерландъ бѣше турско, и турцитѣ допускаха възможността то да се разбунтува. По тѣзи причини пристанището Варна доби голѣмо значение, и само около него се развиха морски действия.

Съ своитѣ открити морета, разположени въ тила и на фланга на сухоземния театъръ, Източниятъ морски театъръ много благоприятствуваше турцитѣ. Турскиятъ флотъ, нѣмайки съперникъ, бѣ пълень господарь по море. Той осигуряваше морското съобщение презъ Кюстенджа, постоянно заплашваше българскитѣ брѣгове, и, когато операциитѣ се пренесоха на Цариградския и Галиполския полуострови, той не само осигуряваше фланговетѣ на турскитѣ войски, но съ своята мощна артилерия действуваше въ флангъ на настѣпващитѣ българи и ги заплашваше съ десантъ въ тила имъ.

Изобщо, цѣлиятъ Морски операционенъ театъръ — Източниятъ и Западниятъ — представяше всички условия за морски действия въ размѣри, които биха упражнили много по-голѣмо влияние върху изхода на войната, обаче морскитѣ срѣдства на воюващитѣ страни бѣха твърде ограничени, за да използватъ тѣзи благоприятни условия.

Сухоземенъ театъръ на военнитѣ действия.

Източенъ сухоземенъ операционенъ театъръ.

Орография и хидрография. — По своя геоложки произходъ, географски елементи, политическото устройство и влиянието, което оказаха тѣзи особености върху операциитѣ, цѣлиятъ Сухоземенъ театъръ се раздѣля отъ мислената линия, прокарана отъ устието на р. Марица до устието на р. Морава, на два операционни театра: Източенъ и Западенъ.

Въ Източния операционенъ театъръ всѣки отъ по-важнитѣ географски елементи е обособенъ, и влиянието му върху операциитѣ се проявява въ всичката си мощь. Отъ северъ той е ограниченъ съ р. Дунавъ, непроходима въ бродъ и плавателна по цѣлата си дължина. Тя е отлично съобщение на театра съ цѣла Европа. Зимно време, обаче, въ периода, когато плаватъ ледоветѣ, никакво съобщение по нея не е възможно, и тогава по снабдяване съ военни материали театърътъ зависѣше изключително отъ желѣзо-пътната линия София — Бѣлградъ.

На югъ открито. Пръжельзни и запаси отъ действия въ

Отъ закъснатата проходи. Тя време поста Такава опас доточаване

Успоредска верига планини и удобства. К размѣрь.

Между непрекъснато Въ него мо

По-на южнобългарски изтокъ въ я пресича дима само Тунджа е равнината и шосейния сния полуостъ е твърд

При Тдере, която ягъла между водимостта на удобна крепостта укрепления

Отъ ю планински последнит

На югъ отъ р. Дунавъ се простира Мизийското плато. То е открито, проходимо за тритъ рода войски, имаше достатъчно желъзни и шосейни пътища. Плодородно е, и имаше винаги запаси отъ храни. Изобщо, то представяше всички условия за действия въ голъми маси.

Отъ западъ и отъ югъ това плато е ограничено съ непрекъснатата Старопланинска верига, проходима само по известни проходи. Тя представя силна отбранителна линия, а въ сжщото време поставя въ голъма опасностъ армията, която я преминава. Такава опасностъ сжществуваше за българската армия при съсрѣдоточаване на севернобългарскитъ войски на турската граница.

Успоредно на Стара планина е друга по-низка планинска верига — Лозенскиятъ хълмъ въ Софийско, Ихтиманскитъ планини и Срѣдна Гора. Тя даваше сжщитъ предимства и неудобства, както Стара планина, само че въ много по-малъкъ размѣръ.

Между дветъ планински вериги се простира единъ почти непрекъснатъ коридоръ отъ Софийското до Сливенското поле. Въ него можеше да се извърши скрито премѣстване на войски.

По-наюгъ, между Западнитъ Родопи и Черно море, лежи Южнобългарската равнина. Рѣка Марица тече отъ западъ къмъ изтокъ въ южната частъ на западната ѝ половина, а р. Тунджа я пресича меридианално въ източната частъ. Марица е проходима само при маловодие и то само на известни мѣста, а Тунджа е непроходима само при пълноводие. Навсѣкжде другаде равнината е проходима. При това имаше достатъчно желъзни и шосейни пътища. Тя е най-плодородната областъ на Балканския полуостровъ; има винаги голъмъ запасъ отъ храни. Изобщо, тя е твърде пригодна за действия съ голъми маси.

При Търново-Сейменъ въ р. Марица се влива р. Сазлж дере, която въ долното си течение е почти непроходима. Въ жгъла между дветъ рѣки, се издигатъ обли възвишения. Непроходимостта на рѣкитъ придава на тѣзи възвишения качество на удобна позиция, на която се гледаше като противовесъ на крепостта Одринъ. Българитъ я бѣха укрепили съ временни укрепления.

Отъ югоизтокъ Южнобългарската равнина е ограничена съ планинскитъ вериги Странджа, нейното продължение Сакаръ и последнитъ бърда на Източнитъ Родопи. Тѣ сж низки планини,

проходими за тритѣ рода войски, но безъ удобни съобщения. Само въ източната частъ, близо до Черно море, Странджа е по-непроходима, понеже е по-висока, обрасла съ гори и съвсемъ безъ пѣтища. Долинитѣ на рѣкитѣ Марица и Тунджа, които текатъ между казанитѣ планински вериги, и седловината при Кайбиляръ, сж най-удобнитѣ естествени пѣтища за преминаване отъ Южнобългарската равнина въ Тракийската.

Странджа планина, Сакаръ планина и последнитѣ бърда на Източнитѣ Родопи сж удобна отбранителна линия. Но, тъй като по тѣхния гребенъ минаваше границата, нито единъ отъ противниците не можеше да я използва.

Граничната линия бѣше по-благоприятна за Турция, защото къмъ Черно море тя напускаше билото на Странджа, което оставаше въ Турция, а северозападно отъ Одринъ тя вървѣше по билото на Сакаръ планина, която се вдава въ България и образува капуниръ между долинитѣ на рѣкитѣ Марица и Тунджа.

По-наюгоизтокъ лежи Тракийската равнина, която свършва на изтокъ съ Цариградския полуостровъ, а на югъ е съединена съ Галиполския полуостровъ. Отъ Черно море тя е отдѣлена съ Странджа планина, и затова достъпътъ ѝ къмъ него е неудобенъ. Достъпътъ къмъ Мраморно и Егейско морета е твърде удобенъ; тѣ сж нейното естествено дебуше. Въ западната частъ на тази равнина протича р. Марица. При Одринъ въ нея се вливатъ рѣкитѣ Тунджа и Арда. Това сливане на едно и сжщо мѣсто на тритѣ голѣми рѣки, по долинитѣ на които вървятъ най-удобнитѣ съобщения, прави отъ Одринъ най-важния възелъ на пѣтища въ Тракия. Отъ друга страна, непроходимостта на рѣкитѣ прави мѣстността твърде удобна за отбрана.

Рѣка Еркене прорѣзва дълбоко равнината въ обща посока отъ изтокъ къмъ западъ; поради стръмнитѣ си брѣгове и бла-тистото дѣно, тя не е проходима навсѣкжде.

Притоцитѣ на р. Еркене прорѣзватъ дълбоко равнината, като ѝ придаватъ видъ на хълмисто плато. Дѣснитѣ притоци текатъ отъ северъ и отъ североизтокъ къмъ югъ и югозападъ; облитѣ хребети между тѣхъ образуватъ удобни позиции срещу нашествие отъ България. Вънъ отъ посоченитѣ рѣки, равнината е проходима въ всички посоки. Желѣзо-пѣтнитѣ съобщения бѣха задоволителни, но шосейнитѣ бѣха недостатъчни и въ лошо състояние. Равнината е плодородна, но слабо разра-

ботена. Поставаше

Изоби- маси. Заг- съвмѣстни- След-

море на театръ възможна да подир- първитѣ равнина. театръ Тракийска войната.

обстоятел- ства въ за съюзни-

След- проходи и бѣха въз-

1) Пр- Виза. — строеше и бѣше гето Бургасъ б- на граници 30 км. а Въ Турция пѣтътъ б- пресѣчена Отъ М. С- пешаци и- ваше. и с- Отъ М. Са- тази опер- ната на че- за действ-

2) Ш- Лозенгр

ботена. При все това, реколтата изхранваше населението, и оставаше излишекъ за проданъ.

Изобщо, Тракийската равнина е удобна за действия съ голѣми маси. Заградена отъ три страни съ морета, тя благоприятствува съвмѣстнитѣ сухоземни и морски действия.

Следъ като Турция предостави владичеството надъ Егейско море на Гръцкия флотъ, свързката на Западния сухоземенъ театъръ съ Турската столица и съ Азиатска Турция бѣше възможна само презъ Тракия. Само презъ нея Турция можеше да подкрепи и да снабди войскитѣ си въ Македония. Затова първитѣ грижи на Турция бѣха да си осигури Тракийската равнина. Тя насочи всичкитѣ си сили именно тукъ, а Западния театъръ предостави на собственитѣ му сили. По този начинъ Тракийската равнина доби най-голѣмо значение за изхода на войната. Това нейно значение се засилваше още повече отъ обстоятелството, че тя представляше единственъ сухоземенъ достъпъ къмъ Цариградъ — най-важниятъ материаленъ обектъ за съюзницитѣ.

Операционни посоки. — Въ зависимостъ отъ естественитѣ проходи и желѣзнитѣ и шосейнитѣ пѣтища въ Източния театъръ, бѣха възможни действия въ следнитѣ операционни посоки:

1) Провадия—Айтосъ—Бургасъ—Малко Търново—Виза. — Отъ гр. Провадия до Айтосъ, презъ Стара планина, се строеше шосе отъ дълго време, но въ най-стрѣмнитѣ части не бѣше готово. Мостоветѣ на р. Камчия не бѣха направени. Айтосъ и Бургасъ бѣха свързани съ добро шосе. Отъ Бургасъ до Урумкьой, на границата, се строеше шосе, отъ което бѣха свършени около 30 клм., а останалата частъ бѣше обикновенъ, коларски пѣтъ. Въ Турция, отъ границата презъ Малко Търново до М. Самоковъ, пѣттътъ бѣше обикновенъ, коларски; минаваше презъ силно-пресѣчена, покрита съ гори мѣстностъ, съ голѣми стрѣмнини. Отъ М. Самоковъ до Сергинъ бѣше пѣтека, достъпна само за пешаци и товарни коне. Отъ Сергинъ до Виза се разширяваше, и съ малки поправки можеше да се направи коларски. Отъ М. Самоковъ до пристанището Иниада имаше добро шосе. По тази операционна посока можеше да се действува срещу отбраната на черноморския брѣгъ. Изобщо, мѣстността бѣше неудобна за действия съ голѣми части.

2) Шуменъ—Мокренъ—Стралджа—Кайбиляръ—Лозенградъ—Бунаръ Хисаръ—Виза—Черкескьой—

Чаталджа — Бююкъ Чекмедже — Цариградъ. — Въ тази посока два пѣтя минаватъ Стара планина презъ Върбишкия и Котленския проходи, и при Мокренъ се съединяватъ. Източниятъ по протежение 45 клм. бѣше добро шосе, а по-нататъкъ, презъ планината, до Стралджа, бѣше шосиранъ само на нѣкои мѣста. Между Исупли и Мокренъ имаше голѣми стрѣмнини. Западниятъ пѣтъ започва отъ Ески Джумая (Търговище). До вододѣла на Стара планина той бѣше шосиранъ, а оттамъ до Мокренъ бѣше шосиранъ само на нѣкои мѣста.

Отъ Мокренъ до Стралджа пѣтътъ бѣше коларски. Презъ Стралджа минаваше главниятъ южнобългарски желѣзенъ пѣтъ, който свързваше операционната посока съ Бургаското пристанище, съ желѣзниците на Южна България, а презъ София — и съ желѣзниците на Югозападна и Северна България. Отъ Стралджа до Факия бѣше обикновенъ коларски пѣтъ, мѣстността отначалото е блатиста, а по-нататъкъ — хълмиста. Въ тази посока имаше и други междуселски пѣтища. По-нататъкъ посоката пресичаше границата при с. Кайбиляръ въ най-низката седловина на Странджанското бѣло, дето се кръстосваха най-добритъ пѣтища отъ Бургасъ и Ямболъ за Одринъ и Лозенградъ. Почвата около Кайбиляръ е камениста, не се разкалва, и е навсѣкжде проходима. Само храсталацитъ, които покриваха голѣма частъ отъ нея, затрудняваха движението.

Отъ Факия презъ границата до Лозенградъ (около 45 клм.) водятъ три обикновени коларски пѣтища: а) Факия — Кайбиляръ — границата — Киразлъ баиръ — Ески Полосъ — Петра — Лозенградъ; б) Факия — Малкочъ — Девлетъ Агачъ — Ереклеръ — Каракочъ — Лозенградъ; в) Факия — Керванъ баиръ (на границата) — Ковчасъ — Алмачикъ — Каракочъ — Лозенградъ.

Съ добро шосе и съ желѣзния пѣтъ Лозенградъ — Баба Ески тази посока бѣше съединена съ шосето и съ желѣзния пѣтъ Одринъ — Цариградъ, а съ обикновени коларски пѣтища отъ Лозенградъ до Малко Търново и Малкъ Самоковъ — съ източната операционна посока. Отъ Лозенградъ до Виза пѣтътъ вървѣше край южния склонъ на Странджа планина. Мѣстността е равна и глинеста. Пѣтътъ бѣше старо шосе, което се поправяше. Платото на пѣтя до Бунаръ Хисаръ бѣше разкопано. За направата на шосето бѣха струпани камъни, които прѣчеха на движението. Градоветъ Виза и Сарай бѣха свързани съ пристанището Мидия съ добри коларски пѣтища. Отъ Бунаръ Хисаръ

до Виза бѣше пресѣчена Бююкъ Че

Покра южната страна, им които съ пристанищ

Тази с ваше през джа плани

Тѣй к България линия въ посока за

Липса жение нам

3) Ям Ямболъ бѣ На югъ от бѣше шосе Агачъ вър дѣсниа. О джа — не Отъ грани поради гол почти неп брѣтъ на край р. М на западъ тика до Д китъ мѣст

Най-н бѣше жел р. Марица

Мѣстн най-проход добри кол

до Виза бѣше добъръ коларски пѣть. Мѣстността е слабо-пресѣчена и покрита съ храсталаци. По-нататкъ, отъ Сарай до Бююкъ Чекмедже, пѣтьтъ бѣше добъръ коларски.

Покрай описания пѣть отъ Лозенградъ до Сарай, отъ южната страна, а отъ Сарай до Бююкъ Чекмедже — отъ дветѣ страни, имаше и други успоредни и напрѣчни селски пѣтища, които съединяваха населенитѣ пунктове помежду имъ и съ пристанищата на Мраморно море.

Тази операционна посока бѣше най-удобна, защото минаваше презъ най-проходимитѣ части на Стара планина и Странджа планина.

Тѣй като тази операционна посока бѣше най-къса между България и Цариградъ и почваше отъ главната желѣзо-пѣтна линия въ Северна България, тя бѣше главната операционна посока за българитѣ презъ 1912 година.

Липсата на желѣзо-пѣтно съобщение по нейното протежение намаляваше твърде много значението ѝ.

3) Ямболъ — Одринъ — Димотика — Деде Агачъ. — Ямболъ бѣ свързанъ съ Стралджа съ добро шосе и желѣзница. На югъ отъ Ямболъ, до 20 клм. южно отъ Казълъ Агачъ, пѣтьтъ бѣше шосе; по-нататкъ — обикновенъ коларски пѣть; до Казълъ Агачъ върви по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, а после минава по дѣсния. Около границата мѣстността е пресѣчена, и р. Тунджа — непроходима, та движението встрани се затрудняваше. Отъ границата до Одринъ бѣше добъръ коларски пѣть, обаче, поради голѣмата калъ, на югъ отъ Фикелъ зимно време бѣше почти непроходимъ. Южно отъ Одринъ пѣтьтъ върви по дѣсния брѣгъ на р. Марица. До Димотика имаше два пѣтя: единиятъ — край р. Марица, който зимно време се разкалва; другиятъ — на западъ презъ Емирли, който има здрава почва. Отъ Димотика до Деде Агачъ пѣтьтъ бѣше така сжщо коларски; въ низкитѣ мѣста той се разкалваше. Пѣтищата имаха добри мостове.

Най-надеждното съобщение между Одринъ и Деде Агачъ бѣше желѣзниятъ пѣть, който вървѣше по дѣсния брѣгъ на р. Марица.

Мѣстността източно отъ р. Тунджа, до с. Кайбиляръ, бѣше най-проходимата въ цѣлата гранична зона. По нея минаваха добри коларски пѣтища, както въ България, така и въ Турция:

а) Казълъ Агачъ — Ханлж Енидже — Одринъ; добъръ коларски пжтъ; турцитѣ го шосираха, и бѣха завършили десетина километра отъ Одринъ; б) Оджакъой — Вайсалъ — Провадия — Одринъ — удобенъ коларски пжтъ; в) Вайсалъ — Талишманли — Ташлж Муселимъ — Ортакчи — Кара Юсуфъ — Одринъ — малко по-труднопроходимъ коларски пжтъ.

Имаше и други пжтища, които свързваха тази операционна посока съ Лозенградската. Отъ тѣхъ най-важенъ бѣше Казълъ Агачъ — Голѣмъ Дервентъ — Домурджали — Селиолу — Гердеме — Ениджи — Лозенградъ. До Ениджи той бѣше коларски пжтъ, съ глинеста почва, която се разкалваше много. Отъ Ениджи до Лозенградъ пжтътъ бѣше шосе, което на нѣкои мѣста бѣ разкопано за поправка.

Тази операционна посока имаше второстепенно значение. Тя служеше за съдействие между операционнитѣ посоки Стралджа — Лозенградъ и Търново-Сейменъ — Одринъ.

4) Горна Орѣховица — В. Търново — Стара Загора — Търново-Сейменъ — Одринъ — Люле Бургасъ — Бююкъ Чекмедже — Цариградъ. — Горна Орѣховица и В. Търново бѣха съединени съ добро шосе и желѣзенъ пжтъ. Отъ В. Търново презъ Стара планина водятъ два прохода, годни за движение на голѣми войскови части. Източниятъ (Хаинбоазскиятъ) води презъ Елена — Твърдица — Нова Загора за Стара Загора или Търново-Сейменъ. Отъ В. Търново до Елена пжтътъ бѣше шосиранъ; по-нататкъ, до Нова Загора, бѣше шосиранъ на нѣкои мѣста, а по-голѣмата частъ бѣ разширенъ коларски пжтъ, удобенъ за движение. Отъ Нова Загора до Стара Загора имаше добро шосе и желѣзенъ пжтъ, а до Търново-Сейменъ — обикновенъ коларски и желѣзенъ пжтъ. Западниятъ (Шипченскиятъ) проходъ води отъ В. Търново презъ Габрово — Казанлъкъ — Стара Загора за Търново-Сейменъ. Отъ В. Търново до Габрово имаше добро шосе и желѣзо-пжтна линия. По-нататкъ, презъ Стара планина, до Казанлъкъ и Тулово имаше шосе, което бѣше добро, но, поради голѣмитѣ стрѣмнини, движението се затрудняваше. Отъ Тулово до Стара Загора имаше шосе и желѣзенъ пжтъ.

Отъ Стара Загора презъ с. Опанъ до Търново-Сейменъ имаше добро шосе. Стара Загора бѣше свързанъ съ Търново-Сейменъ и съ две желѣзо-пжтни линии: презъ Ноза Загора и

презъ Плов
и Търново
добри меж

Отъ Т
слива съ
и София
и желѣзн
Одринъ.
Борисовгр
ново-Сейм
който въ

Отъ У
градъ то
на р. Мар
шосето на
презъ въ
жгълъ рѣ
до Хавса
Още отъ
къой и Ен
между Лос
Хавса и П
мостове б

Гр. П
шосе. кое
Родосто
ската и О
широко з

Отъ
изчезнало
поради гл
Силиврия

На ср
коларски
вървѣше
запазени
бѣха пов

Мѣст
ската пос

презъ Пловдивъ. Освенъ това, мѣстността между Стара Загора и Търново-Сейменъ е слабо вълниста, и бѣше набраздена съ добри междуселски пѣтища въ всички посоки.

Отъ Търново-Сейменъ нататъкъ операционната посока се слива съ историческия естественъ пѣтъ, който презъ Бѣлградъ и София съединява Сръдна Европа съ Мала Азия. Тукъ минава и желѣзниятъ пѣтъ, който съединява Търново-Сейменъ съ Одринъ. Шосето София — Цариградъ, обаче, се отбиваше отъ Борисовградъ презъ Хасково за Харманли. Пѣтътъ отъ Търново-Сейменъ за Харманли бѣ обикновенъ коларски пѣтъ, който въ дъждовно време се разкалваше.

Отъ Харманли започва Цариградското шосе; при Свиленградъ то минаваше по здравъ камененъ мостъ на лѣвия брѣгъ на р. Марица. Шосето бѣше въ добро състояние. Отъ Одринъ шосето напуска долината на р. Марица и до Цариградъ върви презъ вълниста мѣстность, като пресича почти подъ правъ жгълъ рѣкитѣ, които браздятъ Тракийската равнина. Отъ Одринъ до Хавса шосето се поддържаше въ удовлетворително състояние. Още отъ Одринъ отъ него се отдѣляше добро шосе презъ Хаскьой и Ениджи за Цариградъ. То е най-добрата напрѣчна свръзка между Лозенградската и Одринската операционни посоки. Между Хавса и Баба Ески шосето бѣ запуснато и повредено; много мостове бѣха съборени.

Гр. Баба Ески бѣ свързанъ съ пристанището Родосто съ шосе, което бѣше въ добро състояние. Макаръ пристанището Родосто да имаше ексцентрично положение спремо Лозенградската и Одринската операционни посоки, турцитѣ го използваха широко за съсрѣдоточаване на войскитѣ.

Отъ Баба Ески до Люле Бургасъ и Чорлу шосето бѣше изчезнало и се обърнало въ обикновенъ коларски пѣтъ, който, поради глинещата почва, зимно време бѣше непроходимъ. До Силиврия пѣтътъ бѣше обикновенъ коларски; мостове нѣмаше.

На срѣдата между Чорлу и Силиврия се отдѣляше добъръ коларски пѣтъ за Черкескьой. Като приближи Силиврия, шосето вървѣше покрай морския брѣгъ. До Бююкъ Чекмедже имаше запазени участъци, но на много мѣста нѣмаше мостове или бѣха повредени.

Мѣстността, между описания пѣтъ и пѣтя на Лозенградската посока, отъ Одринъ чакъ до Цариградъ, бѣше навсѣкжде

проходима; имаше много коларски пътища между населенитѣ мѣста, които свързваха дветѣ посоки. Въ дъждовно време и при голѣмо движение тѣ се разкалваха, и ставаха почти непроходими.

Желѣзниятъ пътъ, който обслужваше тази операционна посока, съставяше частъ отъ голѣмата международна линия Виена — Бѣлградъ — София — Цариградъ. Той вървѣше по дѣсниятъ брѣгъ на р. Марица. Отъ Алпулу (Алаплие), при Баба Ески, се отдѣляше клонъ за Лозенградъ. Така че отъ Алпулу на изтокъ желѣзницата обслужваше и дветѣ операционни посоки. Въ Цариградския полуостровъ пътятъ бѣше неуязвимъ откъмъ дветѣ морета.

Тази операционна посока започва отъ Горна Орѣховица, която се намира въ срѣдата на Северна Бѣлгария, и е вжзелъ на всички севернобѣлгарски желѣзници. Тя минава и презъ срѣдата на Южна Бѣлгария, и бѣше най-недостѣпната за странични покушения. Тя минава презъ най-плодороднитѣ, съ чисто бѣлгарско население области. Тя бѣше по-добре и относно съобщенията; но тя имаше по-ексцентрично направление, следователно, и по-дълга относно главния обектъ — Цариградъ. Преминавана Стара планина въ най-високата ѣ частъ; добритѣ шосета, прокарани презъ проходите облекчаваха, но не отстраняваха затрудненията, причинявани отъ стрѣмнинитѣ. Тѣкмо на това най-труднопроходимо мѣсто — Дрѣново — Тулово — желѣзницата не бѣше още построена. Въ Турция, благодарение на желѣзопътната линия, шосето и проходимостъта на мѣстността, тя бѣше най-удобната операционна посока. Обаче, и дветѣ страни бѣха взели сериозни мѣрки на тази посока: турцитѣ бѣха укрепили естествено силния гр. Одринъ, а бѣлгаритѣ — удобната позиция при Търново-Сейменъ.

5) София—Пловдивъ—Търново-Сейменъ—Одринъ—Цариградъ. — Тази операционна посока отъ Търново-Сейменъ до Цариградъ съвпада съ предидущата. Отъ София до Търново-Сейменъ тя минава само презъ низкитѣ, леснопроходими Ихтимански планини. Тя бѣше най-кѣсото разстояние между Столицата на Бѣлгария и Столицата на Турция. Обаче, както шосето, така и желѣзниятъ пътъ бѣха между р. Марица и турската граница, която при Аврамово, Търмръшъ и Клисе Куле се приближаваше на 15-20-25 клм. отъ р. Марица. Поради всичко това бѣлгаритѣ не я използубаха като главна опера-

ционна по-
да засиля
посока бѣ
щения и

ПЪТЪ
и на рѣк
къмъ запа
и вносът
гаха, пре
посока.
време бѣ
И това ст
казаната
шосета б
къмъ опе
мѣрки —
Стара пла
завършен
верна Бѣ
наваше п

ПЪТЪ
по-голѣм
театъръ.
нати стр
предизви
на тило
добри. н
доточиха
тѣзи ар
вата на
сухостъта
западно
имаше п

Въ
ориентир
рационн
ваше от
Лозенгра
Шос
които пр

ионна посока, а си послужиха съ нейнитѣ съобщения само за да засилятъ по-източнитѣ посоки. За турцитѣ тази операционна посока бѣше най-важната. Тя съвпаднаше съ най-добритѣ съобщения и водѣше къмъ най-важния за тѣхъ обектъ — София.

Пжтища. — Посокитѣ на планинскитѣ вериги, а, донѣкжде, и на рѣкитѣ въ България улесняваха съобщенията отъ изтокъ къмъ западъ и обратно. Економическитѣ съображения — износътъ и вносътъ на стоки презъ черноморскитѣ пристанища — налагаха, преди всичко, да бждатъ направени пжтища въ тази посока. Следъ войната презъ 1885 година Сърбия за дълго време бѣше най-вѣроятния противникъ, съ който ще се воюва. И това съображение налагаше да се ориентиратъ пжтища въ казаната посока. По тѣзи причини главнитѣ и най-добритѣ шосета бѣха насочени най-неблагоприятно — перпендикулярно къмъ операционнитѣ посоки. Въ последнитѣ години бѣха взети мѣрки — строеше се желѣзниятъ пжтъ Дръново—Тулово презъ Стара планина, но войната избухна, когато той още не бѣше завършенъ. Желѣзо-пжтната свръзка съ главната база (Северна България) презъ Мездра — София бѣше много дълга, минаваше презъ Западния театъръ, и бѣше изложена на опасностъ.

Пжтищата въ старопланинскитѣ проходи, презъ които мина по-големата частъ отъ войскитѣ, предназначени за Източния театъръ, не бѣха шосирани навсѣкжде, нито пъкъ бѣха избѣгнати стрѣмнинитѣ, така че да не причиняватъ задържки. Това предизвика излишни усилия и забави съсрѣдоточаването, особено на тиловитѣ служби. Южно отъ Стара планина шосетата бѣха добри, но малко на брой. Източно отъ р. Тунджа, дето се съсрѣдоточиха I и III армии, нѣмаше нито едно шосе. При настѣплението тѣзи армии си служеха съ обикновени междуселски пжтища, почвата на които бѣше глинеста и проходимостъта ѝ зависѣше отъ сухостъта на времето. По-добре бѣше въ това отношение зоната западно отъ р. Тунджа, дето се съсрѣдоточи II армия. Тамъ имаше достатъчно желѣзо-пжтни линии и, донѣкжде, — шосета.

Въ Турция шосейнитѣ и желѣзнитѣ пжтища бѣха добре ориентирани. Двата главни пжтя следваха дветѣ главни операционни посоки. Тамъ, дето желѣзниятъ пжтъ се отклоняваше отъ източната посока, бѣ прокаранъ клонътъ Алпулу — Лозенградъ.

Шосетата бѣха занемарени; имаше само части отъ шосета, които представяха по-нататъшното развитие на пжтната мрежа.

Като се предвиждаше войната, бѣха взети ефикасни мѣрки по отношение на пѣтищата въ цѣла Турция. Презъ 1910 год. бѣ дадена на една французска компания направата на нови и поправката на стари 12,000 клм. шосета въ Тракия, Македония, Албания и Армения. Работата започна на 1-и септемврий 1910 год., и трѣбваше да се завърши на 1-и септемврий 1913 година. Когато започна войната въ Тракия, не само че не бѣха направени никакви шосета, но и нѣкои отъ старитѣ бѣха разкъртени и направени съвсемъ негодни.

Воюващитѣ на Тракийския театъръ при операциитѣ трѣбваше да си служатъ съ обикновенитѣ коларски пѣтища, почвата на които, изобщо, бѣше глинеста; въ дъждовно време и при голѣмо движение ставаха непроходими. Това състояние на пѣтищата се оказа катастрофално за турцитѣ въ Тракия, а презъ зимата постави въ критическо положение българската армия при Чаталджа.

Българскитѣ желѣзници имаха нормална ширина. Въ България максималнитѣ наклони достигаха до 25‰, а радиуситѣ на завиванията — до 240 м.; както еднитѣ, така и другитѣ се срѣщаха навсѣкжде. Поради това, съ изключение на Южна България, на много мѣста двойната тяга се налагаше; голѣмината на военнитѣ влакове можеше да бѣде срѣдно 66 оси (33 вагона), а въ Южна България — до 90 оси (45 вагона). Благодарение на взетитѣ енергични мѣрки, за да се увеличи пропускателната способностъ на важнитѣ линии, бѣха построени разездни пѣтища на всѣки 10 клм.; построиха се военни рампи; осигури се водоснабдяването и се складираха запаси отъ каменни въглища. Подвижниятъ материалъ бѣше достатъченъ за пропускателната способностъ на линиитѣ. Личниятъ персоналъ бѣше недостатъченъ за усиленото движение въ военно време, но се допълваше отъ персонала на Желѣзо-пѣтната дружина. Пропускателната способностъ на желѣзницитѣ бѣше срѣдно 10 влака въ денонощие. Желѣзницитѣ бѣха държавни, и военнитѣ власти имаха всичката възможностъ да ги нагодятъ споредъ оперативния планъ.

Турскитѣ желѣзници така сжщо имаха нормална ширина. Максималнитѣ наклони бѣха 15‰, а радиуси на завоитѣ — 250-300 метра. Между Цариградъ и Черкескьой, дето мѣстността е пресѣчена, бѣше необходима двойна тяга, и влаковетѣ не можеха да бѣдатъ по-голѣми отъ 35 вагона; по-нататкъ влако-

ветѣ се въз
увеличаван
бѣше 16 ва
возоспособ
пѣтища. въ
запаси отъ
ченъ. Личн
полагаше
табори. П
най-много
на чужди
Турцитѣ не
това орган
отъ мирно

Телеграф
посока — Со
международ
графни лин
фонни лин
телеграфни
тата, дето
могатъ да

Телефо
Съ телефо
околийски
слаби, но
служба.

Насел
отъ границ
ствителенъ
гария, и ма

Българ
зона бѣха
съвѣстно
държеха
траеше Съ

На юг
меданско
християни-

ветъ се возѣха отъ единъ локомотивъ, и броятъ на вагонитѣ се увеличаваше до 45. Най-голѣмото разстояние между станциитѣ бѣше 16 клм. И турцитѣ бѣха взели мѣрки да увеличатъ превозоспособността на желѣзницитѣ си. Бѣха устроени разездни пжтища, военни рампи, осигурено водоснабдяването, складирани запаси отъ вжглища. Подвижниятъ материалъ бѣше достатъченъ. Личниятъ съставъ бѣше добъръ, но недостатъченъ. Предполагаше се да се засили съ персонала на желѣзо-пжтнитѣ табори. Пропускателната способностъ на желѣзницитѣ бѣше най-много 10 влака въ деннощие. Желѣзницитѣ принадлежеха на чужди частни компании, които преследваха свои интереси. Турцитѣ не можеха да се довърятъ на тѣзи компании, и поради това организацията на желѣзницитѣ и превозътъ по тѣхъ още отъ мирно време срѣщаха голѣми затруднения.

Телеграфни и телефонни съобщения. — Операционната посока—София—Одринъ—Цариградъ се обслужваше отъ една международна, една желѣзо-пжтна и една обикновена телеграфни линии, една международна и една обикновена телефонни линии. Другитѣ операционни посоки се обслужваха отъ телеграфни линии, които отъ дветѣ страни достигаха до границата, дето се разклоняваха и завършваха съ станции така, че да могатъ да се продължатъ съ полскитѣ телеграфи на армиитѣ.

Телефоннитѣ съобщения въ България бѣха слабо развити. Съ телефонъ бѣха свързани само окръжнитѣ и по-важнитѣ околийски центрове. И въ Турция телефоннитѣ съобщения бѣха слаби, но въ граничната зона тѣ имаха отдѣлна телефонна служба.

Население. — Населението въ Източния театъръ, на северъ отъ границата, състоеше отъ компактна маса българи съ чувствителенъ примѣсъ турци, групирани въ Североизточна България, и малко евреи и гърци, прѣснати навсѣкжде.

Българитѣ бѣха настроени патриотично, а въ операционната зона бѣха и воинствени. Турцитѣ се държеха коректно, и съвѣстно изпълняваха своитѣ военни задължения. Евреитѣ се държеха коректно и, донѣкжде, патриотично. Гърцитѣ, докато траеше Съюзътъ, така сжщо бѣха коректни.

На югъ отъ границата, въ Турция, населението бѣше мохамеданско — турско и българско, съ силенъ примѣсъ отъ християни-българи и гърци и малко евреи и арменци. Мохаме-

данитѣ бѣха надѣхани фанатично съ турски патриотизъмъ. Отъ християнитѣ, българитѣ симпатизираха на България, а другитѣ се държеха коректно спремо Турция.

Населени мѣста. — Въ българската частъ на театра, споредъ преброяването презъ 1910 год., се падаше по едно населено мѣсто на 13·2 кв. клм., а сгради за живѣне — по седемъ на единъ кв. клм. Въ Бургаския и Старозагорския окръжи, въ които се съсрѣдоточи българската армия, населението бѣше по-рѣдко и съсрѣдоточено въ по-голѣми села и градове. Тамъ едно населено мѣсто се падаше на 26 кв. клм., и на единъ кв. клм. се падаха едва 6·2 сгради за живѣне. Сградитѣ бѣха обиковено малки, едноетажни, паянтови или кирпичени. Само въ градоветѣ и въ голѣмитѣ села имаше по-голѣми, двуетажни, паянтови, тухлени и каменни здания. Разполагането на войскитѣ бѣше възможно само на тѣсни квартири.

Въ турската частъ на театра населенитѣ мѣста бѣха още по-рѣдко, а зданията — такива, каквито бѣха и въ България. Разполагането на голѣми войскови части бѣше възможно само на квартиро-биваци.

Хранителни припаси. — Въ българската частъ отъ Източния сухоземенъ театъръ, т. е. въ цѣла България, безъ Юго-западния край и Родопитѣ, обиковено имаше храни и фуражъ, не само достатъчно да изхранятъ населението и армията, но оставаше голѣмо количество и за износъ. Беритбата презъ 1912 год. бѣше отлична, та излишекътъ отъ храни бѣше по-голѣмъ. Мелници имаше достатъчно да задоволятъ нуждитѣ на населението и армията. Добитъкъ за месо така сѣщо имаше въ излишекъ.

Въ турската частъ на театра — Източна Тракия, макаръ и да бѣше по-малко разработена, все пакъ имаше достатъчно храни и фуражъ да изхранятъ нѣколко месеца населението и съсрѣдоточената армия, особено есенно време, когато излишекътъ не бѣ изнесенъ. Добитъкъ за месо имаше въ сѣщата съразмѣрностъ.

Западенъ операционенъ театъръ.

Въ Западна операционенъ театъръ, освенъ продължението на Алпийската гѣнка край западния брѣгъ на полуострова — Динарскитѣ Алпи, албанскитѣ и грѣцкитѣ планини, цѣлиятъ останалъ теренъ произхожда отъ натрошаване, и географскитѣ

елементи — сѣ размѣстизирани бѣ

Тази ге неговото на лението бѣ въ дветѣ н край Адри макаръ и д своята плен отъ грѣци. ство. Срѣда тари, размѣ Турция, ос населена ст

Отъ ст свръщатъ Обаче, той ваше Грѣци на своитѣ меданска А нитѣ държа прикрятъ за които а като най-ва саностъ на театъръ моу 1) Българск

Българ зона лежи Пчиня и Ва Западна ча

Северни въ Българ полуостровъ 700-750 мет ското поле. ограничават представятъ

Войната мѣ

елементи — планини, равнини, долини, езера, рѣки — така сж размѣстени, че представятъ хаосъ, въ който всѣко систематизиране би било пресилено.

Тази географска раздробеностъ на театра се е отразила върху неговото население и политическо устройство. На северъ населението бѣше предимно сръбско и образуваше компактна маса въ дветѣ независими държави Сърбия и Черна Гора. На западъ, край Адриатическо море, населението бѣше албанско, което, макаръ и да бѣше на страната на Турция, все пакъ спазваше своята племенна полунезависимостъ. Южната частъ бѣше заета отъ гърци, които образуватъ компактна маса въ Елинското кралство. Срѣдата и източната частъ бѣха заети предимно отъ българи, размѣсени съ турци; тѣ бѣха подъ прѣката властъ на Турция, освенъ североизточниятъ край — Софийската областъ, населена съ компактна маса българи.

Отъ стратегическо гледище, най-важенъ пунктъ, къмъ който свръщатъ най-важнитѣ операционни посоки, е гр. Солунъ. Обаче, той бѣше уязвимъ откъмъ морето, въ което господствуваше Гръцкиятъ флотъ, та турцитѣ не го използуваха като база на своитѣ действия, а предпочетоха да се базиратъ върху мохамеданска Албания. Това обстоятелство и стремлението на съюзнитѣ държави да действуватъ въ съседнитѣ тѣмъ области, за да прикриятъ отъ нашествие своитѣ земи и да завладѣятъ земитѣ, за които аспирираха, изтъкна етничко-политическия елементъ като най-важенъ въ театра на войната, и той наложи разпокъсаностъ на операциитѣ. Възъ основа на това, Операционниятъ театъръ може да се раздѣли на следнитѣ операционни зони: 1) Българска, 2) Сръбско-черногорска и 3) Гръцка.

Българската операционна зона. — Българската операционна зона лежи между Източния операционенъ театъръ и рѣкитѣ Пчиня и Вардаръ. Рѣката Струма раздѣля зоната на Източна и Западна частъ.

Северниятъ дѣлъ на Източната частъ — онзи, който лежеше въ България, — бѣ географскиятъ центъръ на Балканския полуостровъ и най-високата негова частъ — срѣдна височина 700-750 метра. Въ северния край на този дѣлъ лежи Софийското поле. Стара планина — Витоша и тѣхнитѣ разклонения ограничаватъ това поле, даватъ му добра защита, безъ да представятъ особени прѣчки за съобщенията му въ всички

посоки. Чрезъ желѣзни и шосейни пѣтица то бѣ съединено съ Северна и Южна Бѣлгария, Сърбия и Македония. Презъ него минаваше единствената ж.-п. линия, която съединяваше Северна Бѣлгария съ Турция, единствената ж.-п. линия въ властта на съюзницитѣ, която съединяваше Източния театъръ съ Западния, билò презъ София — Кюстендилъ, билò презъ София — Нишъ — Скопие. Поради това Софийското поле представляваше обширенъ плацдармъ за настѣпление въ Източния и въ Западния театри, а градътъ София доби значение на най-важния стратегически центъръ въ владѣнията на съюзницитѣ.

Откъмъ Турция достѣпътъ за Софийското поле е заграденъ съ редъ планини. Тѣ сж удобна отбранителна позиция, достѣпна за тритѣ рода войски, освенъ Витоша, която е стрѣмна, висока и непроходима за артилерия. Предъ тази отбранителна позиция лежатъ котловинитѣ: Ихтиманска, Самоковска, Пернишка, Радомирска, Дупнишка, Кюстендилска и Кочариновска. Планински вериги, въ по-голѣмата си часть достѣпни и за тритѣ рода войски, обграждатъ тѣзи котловини и имъ придаватъ характеръ на отдѣлни фортове предъ голѣмия Софийски плацдармъ.

Южно отъ Самоковската котловина се издига Рила — най-високата и най-масивна планина на полуострова. Тя обема повече отъ 2,000 кв. клм., съ срѣдна височина 1,400 метра, и съ 22 върха по-високи отъ 2,700 метра. Проходима е само за пешаци и за товарни коне и то не навсѣкжде. На северъ тя се свързва съ Витоша чрезъ Верила, а отъ източния и отъ западния ѝ краища се отдѣлятъ въ югоизточна посока Родопитѣ и Пиринъ планина.

Родопитѣ изпълнятъ цѣлото пространство между р. Марица, р. Мѣста и Бѣломорската равнина. Главното било е широко и изрѣзано съ дълбоки долове. Отъ него се отдѣля цѣлъ лабиринтъ отъ бърда, нѣкои отъ които сж по-високи отъ главното било, и се издигатъ изведнѣжъ надъ низинитѣ по-високо отъ 1,500 метра. Поради голѣмото разпространение и многочислеността на бърдата, Родопитѣ, макаръ и да не сж много високи, представятъ голѣма прѣчка за съобщение. Презъ тѣхъ не минаваше нито едно шосе.

Пиринъ е съединенъ съ Рила чрезъ седловината Предѣлъ. До Неврокопъ той е било съ скалистъ и остъръ гребенъ и стрѣмни склонове. Проходимъ е само за пешаци и товарни коне. На югъ отъ Неврокопъ той се снишава и разпада на

отдѣлни, съ заоблени б тѣ състоятъ забележителница плани

Въ юж и Сържшаб поле. Тѣ пр нява Запад желѣзенъ п гурна, защо бѣлгарската

Въ север се издига п северъ, и с ската доли между бѣл

На югъ ската мѣст вѣше грани върхъ Пата Морава. По Единиятъ к образува в Прешовската Другиятъ к ница, обра чрезъ Деве

Руй и между бѣл

Осогов Едного бил и р. Брѣга които на з Овчо поле навсѣкжде

Другия гаро-турската Струма и

отдѣлни, съединени помежду си по-низки планини, съ широки заоблени била и стрѣмни склонове. Въ по-голѣмата си частъ тѣ състоятъ отъ безводни понорни варовници. Отъ тѣхъ по-забележителни сж Али Ботушъ, Бозъ Дагъ и уединената Кушница планина (Пърнаръ Дагъ).

Въ южния край на описаната областъ лежатъ Бѣломорската и Сържшабанската равнини, Драмската котловина и Сърското поле. Тѣ представятъ естествения пѣтъ, който въ Турция съединява Западния театъръ съ Източния. За тази цель бѣ прокаранъ желѣзенъ пѣтъ и шосе. Обаче, свръзката бѣше съвсемъ несигурна, защото минаваше презъ единъ тѣсенъ коридоръ между българската граница и морето, които се приближаваха на 70 клм.

Въ северния край на Западната частъ на българската зона се издига планинскиятъ масивъ Руй. Той се спуска полегато на северъ, и съ южнитѣ балкански предпланини образува Нишавската долина, която е най-удобното естествено съобщение между българската и сръбската зони.

На югъ чрезъ една седловина Руй е съединенъ съ планинската мѣстность Краище. По главната верига на Краище вървѣше границата между България и Сърбия до триграничния върхъ Патарица, и образува вододѣлъ между рѣкитѣ Струма и Морава. По-нататкъ главното било се раздѣля на два клона. Единиятъ клонъ върви на западъ, по сръбско-турската граница, образува вододѣлъ между рѣкитѣ Морава и Вардаръ и чрезъ Прешовската седловина се съединява съ Скопска Черна Гора. Другиятъ клонъ върви на югоизтокъ, по българо-турската граница, образува вододѣлъ между рѣкитѣ Струма и Вардаръ и чрезъ Девебаирската седловина се съединява съ Осогово.

Руй и планинитѣ въ Краище сж труднопроходима преграда между българската и сръбската операционни зони.

Осогово е масивъ безъ остри върхове. Има две главни била. Едното било върви на югозападъ, въ Турция, между Крива рѣка и р. Брѣгалница; негово продължение сж Кратовскитѣ планини, които на западъ се понижаватъ, и образуватъ високото плато Овчо поле — слабо изрѣзано отъ плитки долове, проходимо навсѣкжде и за тритѣ рода войски.

Другиятъ клонъ на Осогово върви на югоизтокъ, по българо-турската граница, до р. Струма. То е вододѣлъ между рѣкитѣ Струма и Вардаръ. Близко до р. Струма отъ този клонъ се

отдѣля едно било, което отначалото върви почти на югъ — Малешевскитѣ планини, после върви на северозападъ — Огражденъ и свършва съ Плачковица планина. Тѣ образуватъ единъ видъ подкъва, въ която тече р. Брѣгалница. Само Плачковица планина е, сравнително, леснопроходима.

Южно отъ Плачковица и Огражденъ лежи богатата долина на р. Струмица; тя е добъръ естественъ пжтъ, който съединява долините на рѣкитѣ Вардаръ и Струма.

Южно отъ Струмишката долина, съ посока отъ изтокъ на западъ, се издига Бѣласица планина. Понеже е висока и съ стръмни склонове, тя е мжчнопроходима. Източниятъ ѝ край съ склоноветѣ на Пиринъ образуватъ Рупелското дефиле. Западниятъ ѝ край постепенно се понижава и чрезъ една леснопроходима седловина се съединява съ Благуша планина. Последната върви на северозападъ и заедно съ Мориховскитѣ планини образува вардарската тѣснина Демиръ Капия.

При стръмнитѣ южни поли на Бѣласица се намиратъ Дойранското и Бутковското полета; последното е продължение на Сърското поле. Дветѣ полета сж раздѣлени съ една низка седловина, и затова образуватъ най-кжсата и най-удобна свръзка между долините на рѣкитѣ Вардаръ и Струма.

На югъ отъ тѣзи две полета се издига планинска верига, която при Дойранъ се именува Круша планина, а после повръща на югоизтокъ и свършва при Орфанския заливъ, дето се нарича Бешикъ Дагъ. Тя образува една джга, съ центъръ гр. Солунъ. Външниятъ ѝ склонъ — къмъ Бѣласица и р. Струма — е стръменъ, а противоположниятъ — съвсемъ полегатъ, така че тя образува една естествена отбранителна линия на Солунъ противъ нашествие откъмъ долината на р. Струма. Езерата Дойранско, Бутковско и р. Струма усилватъ още повече отбранителната ѝ стойностъ.

Рѣката Места извира отъ южния склонъ на Рила и тече между Родопитѣ и Пиринъ. Въ обикновено време е проходима навсѣкжде, освенъ въ прибрѣжната равнина.

Другитѣ по-голъми рѣки — Марица, Искъръ, Нишава и Струма — извиратъ въ северната частъ на операционната зона въ България. Тѣ текатъ на изтокъ, на северъ, на западъ и на югъ и образуватъ естествени пжтища за съобщение на Софийско съ съседнитѣ страни. Въ българската частъ на зоната тѣ

сж прох
рѣзватъ
дими ска

Въ Т
дима нав
стръмни
ходима с
протокът

Прит
притока
нитѣ на
естествен
Македон

Гран
ния водо
вѣше са
се връзв
Аврамов
ната ар
Най-приб
е на 40
мово и

На
излъчна
и съ рад
и прох
ково. Че

По-в
досоки

1) П
дасъ —
шосе, а
Пашмак
Посонат
пжтъ Со
въ Тур
това, по
действи

2)
(1933)

сж проходими навсѣкжде. Само тѣснинитѣ, въ които тѣ про- рѣзватъ планинскитѣ вериги, сж намѣста отвесни и непрохо- дими скали.

Въ Турция р. Струма до устието на р. Струмица е прохо- дима навсѣкжде, обаче брѣговетѣ въ по-голѣмата ѣ часть сж стрѣмни и недостѣпни. По-наюгъ, до езерото Тахино, тя е про- ходима само на опредѣлени мѣста. Езерото Тахино, както и протокътъ, който го съединява съ морето, сж непроходими.

Притоцитѣ на рѣка Вардаръ — Брѣгалница и Пчиня, съ притока си Крива рѣка, — сж проходими навсѣкжде. Доли- нитѣ на рѣкитѣ Брѣгалница и Крива рѣка сж най-удобнитѣ естествени пѣтища, водещи отъ България къмъ Централна Македония.

Граничната линия въ зоната отъ изтокъ вървѣше по глав- ния вододѣлъ на Родопитѣ до Сиври Чалъ. Изключение пра- вѣше само при Тъмръшъ, дето напуска вододѣла, и неестествено се връзва дълбоко въ българска територия. При Тъмръшъ и Аврамово границата се приближава на 15-20 клм. до най-важ- ната артерия въ България — ж.-п. линия София — Пловдивъ. Най-приближената точка до ж.-п. линия Цариградъ — Солунъ е на 40 клм. Цѣлата гранична зона е планина, която при Авра- мово и Чепеларе може съ мѣжа да се мине съ колѣ.

На западъ отъ Сиври Чалъ граничната линия представя изпъкнала къмъ Турция джга, съ приблизителенъ центъръ София и съ радиусъ около 80 клм. Граничната зона тукъ е планинска и проходима за тритѣ рода войски само на три мѣста: Бара- ково, Черната Скала и Деве баиръ.

По-важни, проходими и за тритѣ рода войски, операционни посоки въ Родопитѣ сж:

1) Пловдивъ — Чепеларе — Пашмакли — Голѣмъ Па- ласъ — Ксанти. — Отъ Пловдивъ до границата пѣтътъ бѣше шосе, а отъ границата до Ксанти — шосе въ постройка. Между Пашмакли и Голѣмъ Паласъ бѣше труднопроходимъ за колѣ. Посоката можеше да послужи само за прекѣсване желѣзния пѣтъ София — Пловдивъ, въ България, и Деде Агачъ — Солунъ, въ Турция. Къмъ други по-сѣществени обекти не води, а, освенъ това, поради силнопресѣчената мѣстность, по нея не могатъ да действуватъ голѣми маси.

2) ^{Саранбей}_{Бѣлово} — Лжжене — Мехомия — Неврокопъ — ^{Драма}_{Сѣръ} — Кавала. — Въ България, до границата, бѣше шосе и

коларски път; отъ границата до Мехомия бѣше обикновенъ коларски път; отъ Мехомия до Неврокопъ имаше два пътя: конска пътека — по течението на р. Мѣста презъ Момина Клисура (Къзъ Дервентъ) и недоправено военно шосе — по склона на Пиринъ презъ Харамы Бунаръ. И двата пътя съ малки поправки можеха да се направятъ коларски. Отъ Неврокопъ за Драма — Кавала пътятъ намѣста бѣ шосиранъ, намѣста настлана съ камъни конска пътека, а намѣста обикновенъ коларски път. Движението на колѣ бѣ възможно, но трудно.

Тази операционна посока бѣше по-удобна отъ първата — по нея можеше да се насочи по-значителенъ отрядъ. Обаче, и тя не водѣше къмъ важни обекти, и можеше да послужи само като спомагателна за действия противъ Солунъ. Тя бѣше твърде удобна за действия отъ турска страна противъ съобщенията на българитъ въ Южна България.

Отъ Мехомия презъ седловината Предѣлъ водѣше доста удобенъ път. По него можеше да се действува въ тилъ на българитъ, които настѣпватъ по долината на р. Струма.

На западъ отъ Рила планина операционнитѣ посоки сѣ следнитѣ:

1) София — Дупница — Горна Джумая — Демиръ Хисаръ — Сѣръ — Солунъ. — Пътятъ отъ София до Демиръ Хисаръ бѣше шосе; отъ Демиръ Хисаръ до Сѣръ — обикновенъ коларски път, а отъ Сѣръ до Солунъ — занемарено шосе. Отъ София до с. Слатино пътятъ минава презъ нѣколко седловини, които образуватъ удобни отбранителни позиции. Дотукъ има и странични коларски пътища.

Отъ с. Слатино влизаше въ долината на р. Струма, която при Кресна се стѣснява, и образува Кресненското дефиле, дълго 17 км. Тукъ на много мѣста пътятъ бѣ подграденъ съ стени.

Билата, които се спускатъ отъ Пиринъ планина и отъ Малешевскитѣ планини, образуватъ удобни позиции, но многото бърда, покрити съ гори, позволяватъ обхождането имъ. Тази частъ на операционната посока бѣше лишена отъ странични пътища.

Височинитѣ, които образуватъ Рупелското дефиле, а така сщцо Круша планина, съ р. Струма предъ нея, образуватъ удобни отбранителни позиции.

Тази
Солунъ. С
минава по
много мост
разрушатъ
не можеш
свързката
не можеш

2) Со
Пехчево
ница и с
шосета. С
кновень
Ерсековиц
можеха да

Отъ
Пехчево
три пътя
Русиново
Владимир
намѣста
съ попра
Отъ Стру
пътища
проходъ.
сули, на
Авратъ
добриятъ

Тази
обектъ в
че тя е п
редъ пла
все пакъ

Отъ
посока Ц
лепъ —
шосета:
има за
пътища.

Тази операционна посока е най-кжсата отъ България за Солунъ. Обаче, презъ Кресненското дефиле трѣбваше да се минава по единствения коларски пжть — шосето; на него има много мостове и подградени мѣста, които лесно могатъ да се разрушатъ, и тогава движението се спѣва. Поради това и тукъ не можеше да бждатъ изпратени много войски. Освенъ това, свързката съ съседнитѣ операционни посоки поради планинитѣ не можеше да се поддържа.

2) София — {^{Дупница} Кюстендилъ} — Черната Скала — Царево Село — Пехчево — Струмица — Солунъ. — До Кюстендилъ и Дупница и отъ тѣзи два града до Кадинъ мостъ водѣха добри шосета. Оттамъ до Черната Скала, на границата, водѣше обикновенъ коларски пжть. Отстрани на Черната Скала, презъ Ерсековица и Щърби Камъкъ, съ поправки и усилия така сжщо можеха да минатъ тритѣ рода войски.

Отъ Черната Скала до Пехчево пжтьтъ бѣше шосе. Отъ Пехчево до Струмица, презъ Плачковица и Огражденъ, водѣха три пжтя: а) презъ гр. Берово и с. Хамзали; б) презъ селата Русиново — Безгащово (Безгачъ) — Пиперово; в) презъ селата Владимирово, Невичино и Доброшинци. И тритѣ пжтища бѣха намѣста обикновени коларски, намѣста пжтеки, презъ които, съ поправки и усилия, можеха да минатъ и тритѣ рода войски. Отъ Струмица до Дойранъ пжтьтъ бѣше добро шосе; странични пжтища нѣмаше, освенъ една конска пжтека презъ Деделийския проходъ. Отъ Дойранъ едно изоставено шосе водѣше за Карасули, на р. Вардаръ; другъ коларски пжть презъ Килиндиръ и Авратъ Хисаръ водѣше за Солунъ. Третиятъ пжть — най-добриятъ — водѣше презъ Кукушъ за Солунъ.

Тази операционна посока води къмъ най-важния мѣстенъ обектъ въ Македония — Солунъ и въ България — София. Макаръ че тя е препрѣчена, както въ България, така и въ Турция, съ редъ планини, които образуватъ удобни отбранителни линии, все пакъ тя е най-удобната за действия съ голѣми маси.

Отъ тази посока при Царево Село се отбива операционната посока Царево Село — Винаца — Шипъ — {^{Велесъ} Криволакъ} — Прилепъ — Битоля. Споменатитѣ градове бѣха свързани съ добри шосета; до р. Вардаръ мѣстността е слабо хълмиста и проходима за всички родове войски. Имаше и странични коларски пжтища. Тази операционна посока, базирайки се на ж.п. линия

Солунъ — Скопие, бѣше най-удобната за турцитѣ за настѣпление въ България.

3) София — Кюстендилъ — Деве баиръ — Крива Паланка — Куманово — Скопие. — Отъ София до границата (Деве баиръ) имаше ж.-п. линия и добро шосе, които минаваха презъ мѣстность съ удобни отбранителни позиции. Отъ Деве баиръ пѣтятъ вървѣше по долината на Крива рѣка до Страцинъ, а отъ Страцинъ до Куманово — по срѣдата на склона на Страцинската планина. Мѣстностьта е силнопресѣчена. Пѣтятъ бѣше шосе. Липсваха странични пѣтища.

Операционнитѣ посоки бѣха разединени отъ планински вериги, и нѣмаха прѣки съобщения помежду си. Въ България главната и най-удобна свръзка помежду всички посоки бѣше въ тила — ж.-п. линия и шосето Пловдивъ — София — Кюстендилъ. По-прѣко съобщение, пакъ въ тила, бѣше шосето Баня-Костенецъ — Самоковъ — Кюстендилъ.

Въ Турция посокитѣ вървѣха вѣтрилообразно, и разединението имъ бѣше още по-голѣмо. Най-добрата свръзка и тамъ бѣше въ тила — ж.-п. линия и шосето Ксанти — Драма — Съръ — Велесъ — Скопие — Куманово. Тази свръзка бѣше твърде дълга и лесноуязвима.

Друга свръзка между Струмската операционна посока и посокитѣ западно отъ нея бѣше коларскиятъ пѣтъ Петричъ — Струмица — Радовишъ — Щипъ — Св. Никола — Куманово. Този пѣтъ бѣше доста удобенъ, но върви успоредно и близо до първия, та затова губи значението си.

Желѣзно-пѣтнитѣ линии, както въ България, така и въ Турция, бѣха построени тѣй, че нито една не следваше операционнитѣ посоки.

Превозоспособностьта на ж.-п. линия въ българската частъ бѣше както на останалитѣ ж.-п. линии въ България. Въ Турция ж.-п. линия Деде Агачъ — Солунъ можеше да пропуска 16 влака денонощно; влаковетѣ, поради голѣмитѣ стрѣмнини, можеха да се състоятъ най-много отъ 25 вагона. Ж.-п. линия Солунъ — Скопие — {Зибевче / Митровица} можеше да пропуска по 10-12 влака, по 30 вагона всѣки.

Въ България ж.-п. линии бѣха държавни, въ Турция дветѣ линии принадлежеха на две частни компании.

Шосетата въ България бѣха въ добро състояние. Въ Турция, освенъ шосетата Горна Джумая — Съръ и Царево Село —

Щипъ — бѣха или въ по-доб

Телег повече а тѣръ. И в операцион

Насел отъ турци и турци. частъ отъ ската кау хани съ Родопитѣ защитава

Въ К гарскитѣ пада на падатъ 8 при това границата тири не б

Въ Т по-рѣдко,

Хран съсрѣдот

Срѣ на Сърби падно отъ Морава и цата се Р. Българ отъ в. Па нието на нятъ Чер изключит

Щипъ — { ^{Велесъ} _{Струмица} }, които бѣха въ добро състояние, другитѣ бѣха или разнебитени стари или недоправени нови, но тѣ бѣха въ по-добро състояние, отколкото въ Тракия.

Телеграфнитѣ и телефоннитѣ съобщения въ България бѣха повече, а въ Турция — по-малко, отколкото на Тракийския театъръ. И въ дветѣ страни телеграфнитѣ линии слѣдваха тритѣ операционни посоки само до границата.

Населението въ зоната бѣше българско, съ слабъ примѣсъ отъ турци. Само край моретата преобладаваха поравно гърци и турци. Българското население бѣше воинствено; грамадната частъ отъ него бѣ християни, фанатично преданни на българската кауза. Другата частъ бѣха мохамедани, фанатично надъхани съ турски патриотизъмъ. Тѣ образуваха мнозинство въ Родопитѣ и доста голѣмъ процентъ въ Малешевско. Турцитѣ защитаваха отчаяно своята кауза, а гърцитѣ се държеха коректно.

Въ Кюстендилския окръгъ, дето се съсрѣдоточиха българскитѣ войски, които действуваха въ операционната зона, се пада на 15 кв. клм. едно населено мѣсто, а на 1 кв. клм. се падатъ 8 сгради за живѣне. Сградитѣ, общо взето, бѣха малки; при това голѣма частъ отъ населенитѣ мѣста, особено покрай границата, бѣха прѣснати колиби, та разполагането по квартири не бѣше навсѣкжде възможно.

Въ Турция населенитѣ мѣста имаха сжщия характеръ, и бѣха по-рѣдко, та условията за разквартируване бѣха още по-лоши.

Хранителни припаси имаше достатъчно за периода на съсрѣдоточаването.

Сръбско-черногорска операционна зона. — Северниятъ дѣлъ на Сърбия източно отъ съединена Морава е планинска, а западно отъ р. Морава — хълмиста. На югъ отъ рѣкитѣ Сръбска Морава и Нишава операционната зона е планинска. На границата се издигатъ Яворъ, Гола планина, Копаоникъ и Голякъ. Р. Българска Морава отдѣля Голякъ отъ билото, което се спуска отъ в. Патарица на западъ. Другъ редъ планини сж продължението на Динарскитѣ Алпи, които съ разклоненията си изпълнятъ Черна Гора, Албания и Гърция и даватъ на тѣзи страни изключително планински характеръ.

Напрѣчно на споменатитѣ две планински системи въ северозападната частъ на Стара Сърбия се издигатъ Северноалбанскитѣ Алпи. Тѣ отдѣлятъ Новопазарския санджакъ отъ Косово поле и Метохия.

Новопазарскиятъ санджакъ е единъ коридоръ между Сърбия и Черна Гора, широкъ 70-80 клм., планински, лишенъ отъ съобщения и рѣдконаселенъ съ воинствени албанци-мохамедани. Поради това тукъ бѣха възможни само партизански действия.

Отъ югоизтокъ Стара Сърбия е отдѣлена отъ Македония съ друга напрѣчна верига — Скопска Черна Гора и Шаръ планина. Седловината, която съединява тѣзи две планини, е най-удобниятъ достъпъ отъ Македония за Косово поле — по него минаваше шосе и ж.-п. линия.

Стара Сърбия се състои отъ две високи равнини: Косово поле и Метохия. Тѣ сж раздѣлени съ низки, проходими височини, които образуватъ вододѣлъ между Адриатическия басейнъ (р. Дринъ), Черноморския или Дунавския басейнъ (рѣкитѣ Ибаръ и Българска Морава) и Бѣломорския басейнъ (р. Лепенецъ, притокъ на р. Вардаръ). Поради това Стара Сърбия представя отличенъ плацдармъ за нашествие по всички посоки.

На югъ отъ р. Вардаръ се издигатъ планини, които като обржчъ обгрѣщатъ голѣмото Пелагонийско (Битолско и Прилепско) поле. Достъпътъ къмъ това поле е възможенъ само презъ планинскитѣ проходи. Поради това полето е твърде удобно за отбрана; р. Вардаръ и голѣмитѣ езера — Охридско и Прѣспанско, отъ югозападъ, усилватъ още повече отбраната.

Отъ рѣкитѣ само Вардаръ, Морава и Дринъ въ долнитѣ си течения сж непроходими.

Най-важната операционна посока между Сърбия и Турция е голѣмиятъ естественъ пѣтъ, който отъ Срѣдна Европа по р. Дунавъ презъ Бѣлградъ, долината на съединена Морава, Българска Морава, Моравица и Вардаръ води за Солунъ, а отъ Градско презъ Бабуна планина, Прилепъ, Битоля, Охридъ и Елбасанъ — за Драчъ.

Отъ Бѣлградъ до Велесъ (Градско и Криволакъ) имаше ж.-п. линия, шосе и странични коларски пѣтища. Отъ желѣзопѣтнитѣ станции Велесъ и Градско водѣха добри шосета презъ Бабуна планина за Прилепъ. По-нататъкъ имаше добро шосе: до гр. Струга имаше и странични коларски пѣтища, но по-

нататъкъ, ски пѣтища, желѣзопѣтища и свързани рията. Така изложена

Тази Тя водѣше които свѣтлин операцион важни об Сърбия, а, задъ план вать по Най-послед да се от операцион

Друга босненска Прищина обслужва вица до С бѣше свѣ обслужван

1) Ст Отъ Стала пѣтна ли границата

2) Ни и коларски

3) Вр И три пресѣчена

Къмъ шосета и щина — П никъ — П съвършен теки. Гла

нататъкъ, въ Албанскитѣ планини, освенъ шосето, други коларски пѣтища нѣмаше. При Битоля бѣше последната станция на желѣзо-пѣтната линия, която иде отъ Солунъ презъ Воденъ и свързва Пелагонийското поле и Срѣдна Албания съ Империята. Тази връзка, обаче, не бѣше сигурна, защото бѣше изложена на прекъсване отъ гърцитѣ.

Тази операционна посока бѣше най-важната въ зоната. Тя водѣше въ Сърбия къмъ Нишъ — вжзелъ на съобщения, които свързватъ България съ Сърбия или Източния и Западния операционни театри. Въ Турция тя не водѣше къмъ особено важни обекти. Турцитѣ бѣха избрали нея за настѣпление въ Сърбия, а, въ случай на неуспѣхъ, бѣха решили да се оттеглятъ задъ планинитѣ въ Пелагонийското поле и оттамъ да действуватъ по вътрешни линии противъ сърби, българи и гърци. Най-после, въ случай на неуспѣхъ и тукъ, тѣхниятъ планъ бѣ да се оттеглятъ въ Албания. Поради всичко това по тази операционна посока се развиха главнитѣ действия.

Друга операционна посока започваше отъ Прибой, на босненската граница, — Сѣница — Нови Пазаръ — Митровица — Прищина — Скопие. По цѣлото си протежение тази посока се обслужваше отъ шосе или добъръ коларски пѣтъ, а отъ Митровица до Скопие — и отъ желѣзно-пѣтната линия. Тази посока бѣше свързана съ главната посока въ Сърбия чрезъ проходи, обслужвани отъ пѣтища, проходими и за тритѣ рода войски:

1) Сталачъ — Крушовацъ — Кралъево — Рашка — Нови Пазаръ. Отъ Сталачъ до Кралъево имаше шосе и тѣсноколейна желѣзо-пѣтна линия. Отъ Кралъево до границата имаше шосе, а отъ границата до Нови Пазаръ — коларски пѣтъ.

2) Нишъ — Прокуплье — Куршумлье — Прищина бѣше шосе и коларски пѣтъ.

3) Враня — Гиляне — Феризовичъ бѣше коларски пѣтъ.

И тритѣ пѣтища минаваха границата презъ мѣстность силно-пресѣчена и съвсемъ мжнопроходима вѣнъ отъ тѣхъ.

Къмъ Черна Гора и Албания отъ тази посока се отдѣляха шосета и коларски пѣтища: 1) Митровица — Ипекъ; 2) Прищина — {Ипекъ / Дяково}; 3) Феризовичъ — Стимлия — Призренъ; 4) Качаникъ — Призренъ. По-нататъкъ тѣзи пѣтища продължаваха въ свършено планинска мѣстность, и се обръщаха въ конски пѣтеки. Главната свързка на крепостъта Шкодра съ Империята

бѣше презъ морето. Отъ Скопие се отдѣляше шосе за Тетово и Гостиваръ; по-нататѣкъ, обаче, пѣтьтъ за Дебъръ и за Прилепъ се обръщаше въ конска пѣтека.

Изобщо, операционната посока Прибой — Сѣница — Нови Пазаръ — Прищина — Скопие съ своитѣ разклонения въ Сърбия и къмъ Черна Гора даваше на сърбитѣ възможность да насочатъ презъ нея излишека отъ войски, които, поради тѣснотата на главната операционна посока, не можаха да се употрѣбятъ тамъ. За турцитѣ тя бѣше твърде удобна за нашествие въ срѣдата на Сърбия или въ Черна Гора. Обаче, поради недостигъ на войски, тѣ не я използубаха.

Голѣмо неудобство на тази посока бѣше, че тя е отдѣлена отъ главната операционна посока съ непроходимитѣ планини — Шаръ и Скопска Черна Гора.

Въ Сърбия желѣзниятъ пѣтъ, който слѣдва главната операционна посока Бѣлградъ — Нишъ — Враня, както и разклонението му къмъ София, имаше нормална ширина, и не се различаваше отъ българскитѣ желѣзници. Желѣзо-пѣтната линия Крушевацъ — Кралѣвево — Пожега, която служеше за база на другитѣ операционни посоки, бѣше тѣсноколейна, съ слаба превозоспособность. Шосетата въ Сърбия бѣха въ добро състояние.

Въ Турция зоната се обслужваше отъ ж.-п. линия, която минава презъ българската зона и нейното продължение Скопие — Зибевче и Скопие — Митровица. Продълженията иматъ сжщитѣ свойства, както и линията до Скопие. Шосетата въ Турция представяха по-нататѣшно развитие на желѣзо-пѣтната мрежа. Тѣ не се поддържаха въ добро състояние.

Телеграфнитѣ и телефоннитѣ съобщения бѣха и за дветѣ страни приблизително сжщитѣ, както въ българската зона.

Населението на Сърбия, въ грамадното си мнозинство, бѣше сърби и патриотично настроено. Въ Североизточна Сърбия населението бѣ предимно власи, а въ Югоизточна — българи. И едното, и другото, обаче, се държеха коректно. На северозападъ отъ Скопие населението бѣше предимно албанско, грамадното мнозинство отъ което бѣха мохамедани — заклети врагове на християнскитѣ държави. Друга по-малка частъ бѣха католици и помагача на Черна Гора. Останалата частъ отъ населението бѣха сърби, които съчувствуваха на християнитѣ.

Населението въ Македония бѣше българско, размѣсено съ малко турци и албанци. Грамадното мнозинство отъ българитѣ

бѣха християнски, а македонската рѣчка помагача бѣха мохамедани. Турция.

Хранителната зона на сърбитѣ

Гръцката зона на Югоизточна Сърбия, нинитѣ въ Сърбия, и чрезъ Албания, Високата и Западна Сърбия, зоната на Северна Сърбия, и обградена съ планини, голѣмиятъ дялъ отъ планината, която въ общо до морето. Отъ западъ нѣколко километра отъ Зигосъ

Разклоненията на зоната, образувана съ стратегическата въ Турция.

Тесалитѣ, къмъ нея е презъ Отрочане и Зигосъ

Кампанитѣ на Македония. Мъгленската зона на двата бѣ миста, а въ мѣста сж мѣстни лини

бѣха християни, съчувственици на България; тѣ съ оржие въ ржка помагаха на Съюзницитѣ. Една малка частъ отъ българитѣ бѣха мохамедани; тѣ, както турцитѣ и албанцитѣ, помагаха на Турция.

Хранителни припаси въ зоната имаше достатъчно за времето на съсрѣдоточаването.

Гръцка операционна зона. — Гръцката операционна зона обема Югозападна Македония, Южна Албания и Гърция. Планинитѣ въ тази зона принадлежатъ на Пиндската система, която чрезъ Албанскитѣ планини е продължение на Динарскитѣ Алпи. Високата и мжнопроходима Пиндска верига върви отъ северо-западъ къмъ югоизтокъ чакъ до Коринтския заливъ и раздѣля зоната на източна (Македонска) и западна (Епирска) зони. На северъ планината Пиндъ е съединена, освенъ съ Албанскитѣ планини, и съ южнитѣ разклонения на Шаръ планина, които ограждатъ Пелагонийското поле откъмъ западъ, а така сжщо съ планинитѣ, които ограждатъ сжщото поле откъмъ югъ. Отъ голѣмия планински вжзелъ Зигосъ, който се издига на границата, отъ планината Пиндъ се отдѣля на изтокъ едвапроходима верига, която въ обща линия върви по границата и свършва съ Олимпъ, до морето. Южно отъ тази верига лежи Тесалийската равнина. Отъ западния склонъ на Зигосъ се отдѣлятъ вѣтрилообразно нѣколко вериги, които изпълнятъ цѣлия Епиръ, и сж по-високи отъ Зигосъ.

Разклоненията на тѣзи планини изпълнятъ почти цѣлата зона, образуватъ долини и котловини и ограждатъ две равнини съ стратегическа стойностъ — Тесалия, въ Гърция, и Кампания, въ Турция.

Тесалийската равнина е обширна и плодородна. Достъпътъ къмъ нея е най-удобенъ откъмъ югъ, презъ залива Волосъ и презъ Отрисскитѣ планини. Тя е твърдѣ удобна за съсрѣдоточаване и за действия на голѣми войскови части.

Кампания или Солунското поле е най-голѣмата равнина въ Македония. Тя включва въ себе си Ениджевардарското поле и Мъгленската котловина. Тя е приморска равнина, разположена на двата брѣга на р. Вардаръ. Въ северната си частъ тя е хълмиста, а въ южната — равна и край рѣкитѣ — блатиста. Сухитѣ мѣста сж много плодородни. Равнината е набраздена съ желѣзно-пжтни линии въ три посоки и съ добри шосета, вжзелъ на които

е гр. Солунъ — най-доброто бѣломорско пристанище. Всичко това прави отъ нея обширенъ плацдармъ за настѣпление въ Гърция, или къмъ Сръдна и Източна Македония.

Рѣката Вардаръ въ течението си презъ Кампания е непроходима, а рѣката Бистрица — труднопроходима. Вънъ отъ Кампания, всички рѣки въ обикновено време сж проходими, но при силни дъждове тѣ се превръщатъ въ порои.

За база на операционнитѣ посоки източно отъ Пиндъ планина служи Тесалия, съ своето пристанище Волосъ, и желѣзопѣтнитѣ линии Волосъ — Лариса и Волосъ — Калабака. Тѣзи операционни посоки сж насочени къмъ Солунъ и Битоля, въ Турция. Последнитѣ два града бѣха съединени съ желѣзопѣтна линия.

Въ операционната посока къмъ Солунъ имаше следнитѣ пѣтища:

1) Лариса — Еласона — Верея — Солунъ — шосе, което до Верея върви презъ силнопресѣчена мѣстность, а отъ Верея до Солунъ — презъ равнината Кампания, прорѣзана отъ рѣкитѣ Бистрица, Кара Азмакъ, Вардаръ и Енидженското езеро. Планинитѣ, езерата, както и дълбокитѣ и блатисти корита на рѣкитѣ, които пресичатъ пѣтя подъ правъ жгълъ, образуватъ позиции, твърде удобни за отбрана.

2) Отъ Еласона се отбиваше военно шосе, което презъ проходѣтъ Пегора стигаше до Катерина. Оттамъ по обикновенъ, коларски пѣтъ достигаше Кампания, дето се съединяваше съ шосето Верея — Солунъ.

Въ операционната посока къмъ Битоля водѣха следнитѣ пѣтища:

1) Лариса — Еласона — Селфидже — Кожани — Баница — Битоля — шосе, което отъ с. Баница до Битоля бѣ придружено отъ желѣзо-пѣтната линия Солунъ — Битоля.

2) Калабака — Диската — Гревена — Лапчища — Костуръ — Леринъ — Битоля — коларски пѣтъ, а въ Турция — шосе.

Пѣтищата отъ дветѣ операционни посоки бѣха съединени съ следнитѣ напрѣчни пѣтища:

Въ Гърция: шосето Лариса — Трикала — Калабака — и желѣзо-пѣтната линия Лариса — Волосъ — Калабака.

Въ Ту
Воденъ —
шосе и ко

Запад
операцион
Гърция, и
посоката с
до гр. Ар
продълже
Между то

Отъ Я
Пиндъ пл
Битоля. П
ката мина
затова е
ционна по
посока от
Елбасанъ
коларски,
само пар
Битоля, т
посока за
и Черна П

Въ Г
бака бѣха
жаха удов

Въ П
широчина
Македония

Телег
както и в

Насел
размѣсено
бѣше бѣ
западъ о
бѣше пре
частъ —
държеха
държави.

Въ Турция: 1) шосето и желѣзо-пѣтната линия Солунъ — Воденъ — Битоля; 2) пѣтътъ ж.-п. ст. Суровичево — Костуръ — шосе и коларски пѣтъ; 3) Селфидже — Гревена — шосе.

Западно отъ Пиндъ планина, въ Гърция, има само една операционна посока, която начева отъ Патраския заливъ, въ Гърция, и продължава до Янина, въ Турция. До Огринионъ посоката се обслужваше отъ ж.-п. линия и шосе, а по-нататкъ, до гр. Арта, на границата, — само отъ шосе. Като по-нататъшно продължение на пѣтя служи въ Турция шосето Превеза — Янина. Между това шосе и гр. Арта има добри коларски пѣтища.

Отъ Янина посоката се раздѣля на две: едната прехвърля Пиндъ планина и презъ Лѣсковецъ — Корча — Ресенъ води за Битоля. Пѣтътъ е намѣста шосе, намѣста коларски пѣтъ. Посоката минава презъ силнопресѣчена мѣстность и между езерата, затова е твърде удобна за отбрана. Тя бѣше главната операционна посока на турцитѣ западно отъ Пиндъ планина. Другата посока отъ Янина върви презъ Доляна — Клисура — Берагъ — Елбасанъ — Алесио. Пѣтътъ по тази посока бѣше намѣста коларски, намѣста конска пѣтека, затова по нея бѣха възможни само партизански действия. Следъ като загубиха Солунъ и Битоля, турцитѣ, базирайки се на Албания, използубаха тази посока за действията си противъ Гърция и противъ Сърбия и Черна Гора.

Въ Гърция ж.-п. линии Волосъ — Лариса и Волосъ — Калабака бѣха тѣсноколейни. Шосетата, дето ги имаше, се поддържаха удовлетворително.

Въ Турция ж.-п. линия Солунъ — Битоля имаше нормална широчина и свойствата на останалитѣ турски желѣзници въ Македония. Шосетата се поддържаха въ добро състояние.

Телеграфнитѣ и телефоннитѣ съобщения въ зоната бѣха както и въ другитѣ зони.

Населението въ гръцката частъ на зоната бѣше гръцко, размѣсено съ погръчени албанци. Въ Македония населението бѣше българско, съ силенъ примѣсъ отъ турци и гърци. На западъ отъ Пиндъ планина, въ Южния Епиръ, населението бѣше предимно гърци или погръчени албанци, а въ северната частъ — албанци-мохамедани. Мохамеданитѣ (турци и албанци) държеха страната на Турция, останалитѣ — на християнскитѣ държави.

Поради малобройността на армиитѣ, и тукъ имаше достатъчно храни за периода на съсрѣдоточаването. За по-нататъкъ гърцитѣ можеха да си доставятъ храни по море, а турската армия бѣ така малочислена, че можеше да мине съ мѣстни срѣдства.

Инженерната подготовка на театра на военнитѣ действия.

Турция. Тѣй като Балканскиятъ съюзъ бѣше една случайна, временна комбинация, преди която съюзницитѣ бѣха съперници, и повече разчитаха на съюзъ съ Турция, отколкото помежду си, поради което за една обща отбранителна система било на Турция противъ балканскитѣ държави, било обратно не може да става дума. Затова инженерната подготовка ще бжде разгледана отдѣлно за всѣка държава.

Ржководната мисль въ отбранителната система на Турция винаги е била да си осигури владичеството на Дарданелския и Босфорския проливи откъмъ морето и сушата. Съ отбраната на проливитѣ Турция осигуряваше Столицата си и свръзката между нейнитѣ азиатски и европейски владѣния. Поради това усилията и срѣдствата на Турция въ фортификационно отношение сж били употребени, главно, за отбраната на Проливитѣ и Столицата и твърде малко за останалитѣ области.

Едва следъ Хуриета презъ 1908 год., когато възприеха настѣпателната стратегия, турцитѣ започнаха да изнасятъ своята отбранителна линия по-далече отъ Проливитѣ, но войната ги заваря преди да завършатъ това.

Укрепяването на Проливитѣ започна още съ настаняването на Турцитѣ въ Цариградъ. Презъ 1453 год. султанъ Мохамедъ II укрепя Дарданелитѣ, издигна укрепленията Кале Султание (Чанакъ Кале), на азиатския, и Килидъ Баръ, на европейския брѣгъ на Дарданелитѣ. Тѣзи укрепления затварятъ най-тѣсната частъ на Протока. Презъ 1658 год. султанъ Мохамедъ IV, въ борбата си съ венецианцитѣ, издигна при входа на Пролива откъмъ Егейско море укрепленията Кумъ Кале, на азиатския, и Седилъ Баръ, на европейския брѣгъ. Около тѣзи четири стари каменни укрепления по-късно, въ борбата противъ венецианци, англичани и руси, сж издигани укрепления споредъ изискването на фортификацията отъ онѣзи времена. Въ надвечерието

на войната, за защита на Протока отъ италианцитѣ, около тѣзи пунктове бѣха издигнати четири групи укрепления, състоещи се отъ фортове, батареи, картечни гнѣзда и пехотни окопи, въоръжени съ полска и тежка артилерия, отъ всички калибри до 35-см.

Заедно съ укрепяването на Дарданелитѣ, започна укрепяването и на Босфора. Султанъ Мохамедъ II построи на най-тѣсното мѣсто на Босфора укрепленията Анатоли Хисаръ, на азиатския, и Румели Хисаръ, на европейския брѣгъ. По-късно на северъ отъ тѣзи укрепления бѣха строени нови за защита откъмъ Черно море, и, тъй като тѣзи укрепления сж низко до водата, за тѣхната защита по сухо бѣха издигнати на високи мѣста други укрепления. По този начинъ отбраната на Босфора се обърна на цѣла отбранителна система, съ грамадна артилерия отъ всички калибри до 35-см.

За отбрана на Дарданелския протокъ по сухо бѣ укрепена най-тѣсната частъ на Галиполския полуостровъ на югъ отъ гр. Булаиръ, между Саросския заливъ и Мраморно море.

Укрепяването бѣ извършено презъ Кримската война, 1853—1856 години, и е допълнено въ Русско-турската война 1877—1878 години. Главната отбранителна линия състоеше отъ три форта, съединени съ непрекъснатата траншея, която се простираше отъ море до море. Предъ линията имаше изнесени отдѣлни редуты, които образуваха първата отбранителна линия.

За отбрана на Босфора по сухо, откъмъ Европа, бѣха построени укрепления, които начеватъ отъ Макрикьой, на Мраморно море, и минаватъ презъ Каваскьой, Пиргосъ, Бѣлградъ, Зекерекьой и свършватъ на Босфора, северно отъ Бююкъ Дерѣ. Дължината на отбранителната линия е около 35 клм.

Укрепленията бѣха повече отъ сто и въ нѣколко реда. Въоръжени бѣха съ лека и тежка артилерия.

Най-сигурната защита по сухо на Босфора и Цариградъ, обаче, бѣше Чаталджанската позиция. Тя е отдалечена на 40 клм. отъ Цариградъ, простираше се отъ Черно до Мраморно море, на дължина 45 клм., обаче езерото Деркосъ, край Черно море, заливъгъ и езерото Бююкъ Чекмедже, при Мраморно море, съкратяваха бойната линия на 25 клм.

Позицията бѣ избрана и укрепена отъ английски и французски инженери. Започната бѣ още въ Кримската война и завършена презъ Русско-турската война 1877—1878 години.

Поддържана е и, донѣкжде, усъвършенствувана до Хуриета — 1908 година.

Укрепленията бѣха разположени въ две линии и бѣха въоръжени съ лека и тежка артилерия.

Тѣй като Чаталджанската позиция бѣше много близо до Столицата, при това бѣ много тѣсна, и не позволяваше на голѣмата турска армия да се разгъне, турцитѣ решиха да изнесатъ главната отбрана на линията Одринъ—Лозенградъ, която дава възможностъ удобно да се съсредоточатъ и разгънатъ всички турски войски, предназначени за Тракийския театъръ, и въ сжщото време гарантира изпращането подкрепления на Западния театъръ. Тази линия, собствено, трѣбваше да се състои отъ крепоститѣ Одринъ и Лозенградъ, а, за да се попрѣчи на обходи откъмъ западъ, предполагало се е да се укрепи и околността на гр. Димотика. Между крепоститѣ се предполагаше да се построятъ полски укрепления въ време на съсредоточаването на армията.

Войната съ Италия и преждевременното обявяване на Балканската война попрѣчиха да се завърши укрепяването на тази линия.

Одринъ е билъ крепостъ отъ най-старитѣ времена. Най-голѣмо значение доби презъ XIV вѣкъ, когато турскитѣ султани пренесоха столицата си въ него. Обаче, по-късно столицата се премѣсти въ Цариградъ, турскитѣ владѣния се разпротрѣха далечъ на северъ, и турцитѣ пренесоха главната си отбранителна линия на Стара планина и на р. Дунавъ. Тогава крепостъта бѣ съвършено занемарена. Благодарение на това, руситѣ презъ 1829 и 1878 години превзеха Одринъ безъ бой. Обаче, следъ Освобождението на България и особено следъ Съединението на Северна и Южна България, Одринъ се намѣри близо до границата. Той бѣше на главната операционна посока отъ България за Цариградъ, владѣеше останалитѣ операционни посоки и осигуряваше свръзката между Източния и Западния операционни театри. Поради това Одринъ доби значение на най-важната турска крепостъ въ Европа.

Укрепяването на Одринъ започна още презъ 1877 год. засили се презъ 1885 год., и се продължаваше усилено непосредствено преди обявяването на войната. Още презъ есента на 1910 год. крепостната артилерия бѣ увеличена: намѣсти 12 роти съ около 55 орждия отъ голѣмъ калибъръ, крепостъта

разположата
230 оржда
Круповски
ционни п
линия (За
почти вс
ковитѣ о
ното и
батареjni
голѣмо ко
лятствия.

лейна лин
се обѣрна

При о
но бѣше
отбранѣва
нѣкои уча

Турци
и Лозенгра
на линията
по дѣсни
бѣха пост
Лозенградъ
отъ Лозенг
дължи сте

Тѣй ка
нати въ
области бѣ
шение. Ос
менъ театр
привлѣче
за десантъ
морета бѣха
взети бѣха

Отъ м
бѣше укреп
въ Солунски
и нѣколко
снета отъ с
вено бѣ ми
тата на р. В

разполагаше вече съ 5 крепостни полка (48 роти) съ около 230 орждия отъ голѣмъ калибъръ и около 220 — 8·7-см. стари Круповски орждия. Изнесени бѣха напредъ нови фортификационни постройки, съ които, отчасти, бѣ закржглена фортовата линия (Западниятъ и Северозападниятъ фронтове); изкопаха се почти всички крепостни батареи, а сжщо — много отъ стрелковитѣ окопи; изнесени бѣха на позицията орждията отъ постоянното и даже отъ охранителното въоръжение; построени бѣха батареини групови и междинни погребни; доставени бѣха въ голѣмо количество най-модерни материали за изкуствени препятствия, както и мостови материали; прокарана бѣ тѣсноколейна линия къмъ и около фортовата линия и др. Крепостята се обърна въ укрепенъ лагеръ.

При обявяване на войната крепостята не бѣше завършена, но бѣше доведена до състояние да може съ успѣхъ да се отбранява. Отдѣлнитѣ укрепления бѣха построени, а предъ нѣкои участъци бѣ построена телена мрежа.

Турцитѣ възнамѣряваха да превърнатъ въ укрепенъ лагеръ и Лозенградъ. Бѣха предвидени да се построятъ десетъ форта на линията Кара Агдеръ — Раклица — Каракочъ и по височинитѣ по дѣсния брѣгъ на Бююкъ дере. Отъ тѣзи укрепления, обаче, бѣха построени само две: при Раклица, северозападно отъ Лозенградъ, и на дѣсния брѣгъ на Бююкъ дере, североизточно отъ Лозенградъ. Работата около Лозенградъ щѣше да се продължи следъ завършване крепостята Одринъ.

Тѣй като срѣдствата и вниманието на турцитѣ бѣха погълнати въ отбраната на Столицата и Проливитѣ, останалитѣ области бѣха съвършено занемарени въ фортификационно отношение. Особено бѣха занемарени Западния морски и сухоземенъ театръ. Само започването на войната съ Италия отново привлече вниманието на турцитѣ на западъ. На всички удобни за десантъ мѣста по брѣговетѣ на Егейско и Адриатическо морета бѣха построени батареи и стрелкови окопи; освенъ това, взети бѣха мѣрки да се подтегнатъ крепоститѣ Янина и Шкодра.

Отъ мѣрките, взети по морския брѣгъ, най-сжществена бѣше укрепяването на носа Кара Бурунъ, който владѣе входа въ Солунския заливъ. Укрепяването състоеше отъ единъ фортъ и нѣколко батареи и окопи. На форта имаше тежка артилерия, снета отъ стария броненосецъ Фети Буленъ. Освенъ това, поставено бѣ минно заграждение отъ Голѣмия Кара Бурунъ до делтата на р. Вардаръ.

Друго бръгово укрепление, съ значение презъ войната, бѣше онова на полуострова Превеза, което затваряше входа въ Артския заливъ. То състоеше отъ една батарея и стрелкови окопи.

Старата крепостъ Янина е вжзелъ, въ който се срѣщатъ най-удобнитѣ пѣтища отъ Албания, Гърция и Македония. Тя е разположена на полуострова, който се вдава въ Янинското езеро. Оградата и цитадела ѝ още съществуваха, но тѣ бѣха изгубили значението си. Височинитѣ, които окръжаватъ котловината на езерото, се издигатъ до 1,000 метра надъ низината, и бѣха укрепени съ окопи, батареи и отдѣлни укрепления, нѣкои изнесени до десетъ клм. Предъ много отъ укрепленията бѣ поставена телена мрежа. Вѣоръжението на крепостта състоеше отъ стари орждия отъ малъкъ и срѣденъ калибъръ.

Крепостта Шкодра владѣе съобщенията между Адриатическо море и Северна Албания. Височината Тарабошъ бѣше труднодостъпна и укрепена, и служеше като цитадела. Шкодренското езеро намаляваше отбранителната линия съ една четвъртъ, а непроходимитѣ рѣки Бояна, Кири и Дриняса осигуряваха фланговетѣ и тила на отбранителнитѣ сектори. Крепостта бѣ вѣоръжена съ орждия отъ малъкъ и срѣденъ калибъръ, и, понеже служеше да държи въ респектъ черногоорцитѣ и въ покорностъ албанцитѣ-християни, тя се поддържаше, донѣкъде, въ постоянно отбранително състояние.

По границата, както срещу България, така и срещу Сърбия. Черна Гора и Гърция турцитѣ бѣха построили на разстояние два до два и половина клм. единъ отъ другъ малки блокаузи, приспособени за отбрана и заобиколени съ окопи. Тѣ се заемаха отъ граничната стража. Съществуваха проектъ задъ тѣзи блокаузи да се укрепятъ позиции.

Изобщо, Турция бѣше подготвена въ инженерно отношение доста добре по сухо само противъ България, а по море — противъ България и Гърция. По сухо противъ Сърбия нѣмаше нито едно укрепление, а противъ Гърция и Черна Гора имаше само една стара, недостатъчно вѣоръжена, крепостъ.

България. Начало на отбранителнитѣ работи на България противъ Турция се сложи презъ 1885 година. Следъ като се провъзгласи Съединието и се съсрѣдоточи армията, българитѣ, съгласно възприетия планъ — да се води отбранителна война, укрепиха позициитѣ при Казълъ Агачъ (Елхово), южно отъ

Ямболъ
панти
яко
постро
времен

Сте
между
вниман
къде —
отбрани
Пр
отноше
пр Ямб

Пр
проект
работи
да се у

На
Въ
при Но
Въ
и Голѣ

Въ
лагерь
На
Въ
Батакъ

Въ
пр. П
възвѣт
и Бѣло

Из
районъ
Ямболъ
гармъ,
активн

От
ционна

Ямболъ, при Търново-Сейменъ и при Дупница. Освенъ това, почти въ всички проходи, които водѣха отъ Турция за България, около Кюстендилъ, въ Родопитѣ, около Хасково и Бургасъ бѣха построени окопи, а нѣкъде — и батареи. Тѣзи укрепления имаха времененъ полски характеръ.

Следъ войната съ сѣрбитѣ презъ 1885 год. отношенията между България и Турция станаха най-приятелски; при това вниманието на българитѣ бѣше обърнато къмъ Сърбия и донѣкъде — къмъ Ромъния. По тази причина до 1899 год. никакви отбранителни мѣрки не бѣха предприемани противъ Турция.

Презъ 1899 год., при първитѣ признаци за влошаване отношенията съ Турция, пристѣпи се къмъ укрепяване на гр. Ямболъ.

Презъ 1903 год., съ изработване първия оперативенъ проектъ противъ Турция, се тури и начало на отбранителнитѣ работи противъ тази държава. Въ този проектъ е предвидено да се укрепятъ следнитѣ позиции:

На Македонския театъръ:

Въ първа линия, съ полски укрепления, — при Гърляно, при Ново Село, при Черната Скала и при Слатино.

Въ втора линия, съ полски укрепления, — Коньово, Малка и Голѣма Фуча и Дупница.

Въ трета линия, съ временни укрепления, — укрепениятъ лагеръ София.

На Тракийския театъръ, въ Родопитѣ:

Въ първа линия, съ полски укрепления, — при Лжжене, Батакъ, Сотиръ, Бѣла Черква, Кукленъ Тополово и Сарж Ташъ.

Въ втора линия, съ временни или полски укрепления, — гр. Пловдивъ, на който се отдаваше голѣмо значение като вжзелъ и преграда на пжтищата, които водятъ отъ Македония и Бѣло море къмъ долината на р. Марица.

Източно отъ тѣзи укрепления се предвиждаше да се укрепятъ районътъ Скобелево — Търново-Сейменъ — Стара Загора — Ямболъ. Този укрепенъ районъ трѣбваше да представя „плацдармъ, който ще позволи на българската войска да усвои активния образъ на стратегическата отбрана“.

Отъ Търново-Сейменъ, който лежи на главната операциялна посока, се е искало да се създаде укрепенъ лагеръ въ

противовесъ на Одринъ. Трѣбвало да се укрепи съ временни укрепления за гарнизонъ отъ 30,000 души, съ 162 полски и крепостни орждия.

Въ свръзка съ укрепления лагеръ при Търново-Сейменъ, смѣтало се е за необходимо да се укрепи една позиция на дѣсния брѣгъ на р. Марица, при Скобелево. Тя е трѣбвало да служи като тет-де-понъ, който да осигури преминаването на българските войски презъ р. Марица за активни действия по дѣсния брѣгъ на рѣката. Освенъ това, тази позиция прикрива операционната посока Стара Загора — Чирпанъ.

За Ямболъ се предвиждаше да се устрои така сжщо укрепенъ лагеръ, който да служи „като редюитъ на цѣлата отбрана“ въ югоизточната част на операционната зона.

При Стара Загора бѣ предвидено да се укрепи позиция, която щѣше да служи като опоренъ пунктъ за отбраната на Срѣдна Гора, и ще приема армията, ако бжде принудена да се оттегли отъ долината на р. Марица.

Презъ 1904 год. бѣха предприети нови разузнавания. Приготвенъ бѣ новъ проектъ за съсредоточаване, и, съобразно съ него, презъ 1905 год. бѣ възприетъ другъ начинъ за укрепяване. Укрепенитѣ пунктове се изоставиха и се прибѣгна до редъ укрепени позиции както следва:

На Македонския театъръ: — първа линия — височинитѣ Коньово — Дупница, а втора линия — укрепенъ лагеръ около София.

На Тракийския театъръ: първа линия — Хасково — Търново-Сейменъ — Явузъ Дерѣ — Синапли — Хасанъ Бегли — Чукурли — Казълъ Агачъ; втора линия — Срѣдна Гора, отъ Стара Загора до Бинкосъ; трета линия — старопланинскитѣ проходи и четвърта линия — последенъ опоренъ пунктъ — Плѣвенъ или Велико Търново.

Проектитѣ за по-голѣмата частъ отъ тѣзи укрепления бѣха изработени, и изпълнението на нѣкои отъ тѣхъ — започнато.

Значението на Търново-Сейменъ въ новия проектъ бѣ засилено, и на укрепяването му бѣ даденъ другъ характеръ. Намѣсто укрепенъ пунктъ съ тет-де-понъ при Скобелево, създаваха се редъ укрепени позиции по двата брѣга на рѣката. На дѣсния брѣгъ се предвиждаха три позиции: при с. Семизче (Клокотница), на в. Куруджица и при с. Оваджикъ. Тритѣ позиции образуваха фронтъ обрънатъ на югъ, около 25 клм. Лѣвиятъ имъ

флангъ бѣше да брѣгъ на успоредно дени поз между по съ нѣкол

Опер настѣлата инженерн разчиташе Търново-С Чукурли и линията К Македонс

Въ п укрепенит За такива операцион кийския с Шуменъ и подготовка

На ли Коньово — 15,000-20.0 съ 50-60 о продължи питѣ бѣха проходите. Чукурли. В съсредоточ проектъ, н

Върху презъ 1903 дѣсния брѣ на линията рица и тр р. Марица. презъ 1912 нови девет

Планът се опираше на р. Марица. Назначението на тези позиции беше да се осигури преминаването на главните сили от левия бряг на р. Марица на десния. На левия бряг на р. Марица, успоредно на р. Сазлж дере, за фронта на изток бяха предвидени позиции при Теке, Кумкьой и Кара Бунаръ. Свързката между позициите по двата бряга на р. Марица се осигуряваше със няколко моста, които трябваше да бъдат построени.

Оперативният план от 1908 год., като възприемаше настъпателния начин на действия, не изменяваше въобще инженерната подготовка от 1905 година. Напротив, планът разчиташе на подготвените и, отчасти, укрепени позиции при Търново-Сейменъ, Хасково, Явузъ Деро, Синапли, Хасанъ Бегли, Чукурли и Ямболъ, на Тракийския операционен театър, и на линията Коньово — Дупница и Софийския укрепен лагер, на Македонския операционен театър.

Във плана от 1910—1911 години отново бяха изоставени укрепените позиции, и се възприе идеята за укрепени пунктове. За такива бяха предвидени: Дупница и София, на Македонския операционен театър; Търново-Сейменъ и Ямболъ, на Тракийския операционен театър; Бургасъ и Варна, на морето; Шуменъ и Видинъ, въ тила. Предвидената въ този проект подготовка не беше извършена.

На линията Коньово — Дупница бяха укрепени три позиции: Коньово — за 30,000 пушки и 120 орждия; Кадинъ мостъ — за 15,000-20,000 души със 60 орждия и Дупница — за 24,000 души със 50-60 орждия. Линията се работеше енергично до 1906 год., и продължи и след това, обаче не беше завършена. За въ Родопите бяха изработени проекти за 17 позиции, които затварят проходите, и за две тилни позиции — при Панагюрище и Чукурли. Работата, обаче, беше оставена да се изпълни при съсредоточаването. За Пловдивъ така също беше приготвен проект, но до укрепяването му не беше пристъпено.

Върху укрепяването на Търново-Сейменъ се работи сериозно през 1903 година. Укрепенъ беше според първия проект. На десния бряг на Марица бяха въздигнати девет укрепления, на линията р. Марица — Търново — Малък Юренджекъ — р. Марица и три моста на козли, които свързваха двата бряга на р. Марица. След това работата беше прекъсната и подета отново през 1912 година. До обявяването на войната бяха изработени нови девет укрепления (опорни пунктове), от които четири—

на линията на укрепленията отъ 1903 год., а останалитѣ петъ— на лѣвия брѣгъ на р. Марица, на линията Дюдюкчели (Свирково) — Смавли (Троянъ). Изобщо, отъ предвиденитѣ десетъ групи укрепления бѣха изработени само шестѣ групи отъ първата линия — четири на дѣсния и две на лѣвия брѣгъ на рѣката. Останалитѣ четири групи отъ втората линия — всички на лѣвия брѣгъ на рѣката — не бѣха започнати.

Направенъ бѣ още единъ мостъ на свѣи.

Укрепяването на Ямболъ започна презъ 1899 година. Изработени бѣха четири укрепления, на разстояние два—два и половина клм. отъ града. Следъ това укрепяването бѣ изоставено. Презъ 1910 год. бѣ изработенъ новъ проектъ, споредъ който градътъ се превърна въ укрепенъ лагеръ за 23,000 пушки и 60 орждия. Линията на отбраната бѣ изнесена по-далечъ. Предвидени бѣха 24 укрепления (опорни пунктове), обаче къмъ изпълнение на проекта се пристипи следъ обявяването на войната.

И гр. Стара Загора отъ обикновена позиция бѣ превърнатъ въ укрепенъ лагеръ съ 43 укрепления. Землената работа почти на всички укрепления бѣ извършена до 1905 година. По-нататкъ, обаче, не бѣ продължена.

За отбраната на гр. Варна нѣмаше изработенъ планъ. За отбрана по сухо сѣществуваха укрепления, изработени отъ турцитѣ още презъ Русско-турската война, 1877-1878 години. Тѣзи укрепления бѣха, донѣкъде, поправени и допълнени съ батареи и окопи въ време на конфликта съ Ромъния презъ 1900 години. За отбрана откъмъ морето бѣха построени: една бетонирана брѣгова батарея за две 24-см. брѣгови орждия, една батарея за две 10-см. орждия и друга — за две 10-см. орждия, снети отъ крейсера Надежда.

Гр. Бургасъ не бѣше укрепенъ.

Отъ всички укрепени пунктове най-много бѣ работено върху Софийския укрепенъ лагеръ, и той бѣ, сравнително, най-готовъ и то, благодарение на това, че се укрепяваше, главно, противъ Сърбия и Ромъния.

И така, поради липса на установеностъ въ идеитѣ и недостигъ на финансови срѣдства България, макаръ и да стоеше начело на съюзницитѣ въ инженерната подготовка, все пакъ далечъ не се бѣ укрепила противъ Турция. Бѣше работено ту върху укрепени пунктове, ту върху укрепени позиции, но нито едни, нито другитѣ бѣха завършени.

Гърция.

безъ зн
следнитѣНав
съ единъГир
рей, отъ

на остро

Вол

Лет

Арт

въоръж

Изо

лѣма на

неши с

Укр

и прод

временн

деки мо

гаше с

поръча

за полс

Сърбия.

шения.

българ

Босна

незави

Сърбия

тетни

Пр

стояни

Българ

война

гаха

позиц

Гърция. Като морска държава, отбраната на Гърция е била насочена, главно, по море. Имаше много стари крепости безъ значение. Поддържаха се като укрепени пунктове само следнитѣ:

Навплия — пристанище на Навплийския заливъ, укрепенъ съ единъ бастионенъ фронтъ и нѣколко отдѣлни форта.

Пирея — пристанище на Столицата, укрепенъ съ петъ батареи, отъ които две задъ града, две на островъ Липса и една на островъ Саламинъ за отбрана входа въ залива.

Воло — укрепенъ съ нѣколко батареи.

Лепанто — укрепенъ съ една батарея.

Арта — укрепенъ преди войната съ две бетонни батареи, въоръжени съ по нѣколко леки морски орждия.

Изобщо, въоръжението на тѣзи пунктове бѣше слабо. Голяма частъ отъ артилерията състоеше отъ стари, отпредъ пълнещи се орждия.

Укрепяването на гр. Лариса започна презъ войната 1897 год. и продължи следъ нея. Бѣха построени нѣколко полски и временни укрепления и батареи. Въоръженъ бѣ съ нѣколко леки морски орждия, взети отъ островъ Саламинъ. Предполагаше се да се усили съ тежки орждия, каквито имаха, и съ поржчанитѣ картечници Максимъ, които смѣтаха, че сж тежки за полската армия.

Сърбия. Следъ Русско-турската война презъ 1877-1878 год., между Сърбия и Турция настанаха приятелски отношения. Тѣзи отношения станаха още по-близки следъ Сръбско-българската война, 1885 год., а особено следъ Анексията на Босна и Херцеговина и провъзгласяването на Българската независимостъ. При тѣзи условия едно турско нашествие въ Сърбия не се предвиждаше, и поради това никакви отбранителни работи по отношение на Турция не сж предприемани.

Противъ Австро-Унгария Сърбия така сжщо не бѣ въ състояние да издигне сериозни крепости. Даже старитѣ крепости Бѣлградъ, Смедерево и Кладово бѣха изоставени. Въ случай на война противъ Турция или Австро-Унгария сръбитѣ предполагаха да укрепятъ презъ войната избрани още отъ мирно време позиции на операционнитѣ посоки.

Всичкото внимание и сръдства по инженерната подготовка на Сърбия въ мирно време бѣха насочени срещу България. Сърбитѣ започнаха да укрепяватъ Зайчарь, Пиротъ, Нишъ и Враня още презъ войната 1885 год., и продължиха да ги укрепяватъ нѣколко години следъ нея. Работата бѣ подновена следъ провъзгласяване Българската независимостъ въ 1908 година. Отъ тѣзи укрепления, Нишъ и Враня, макаръ строени срещу България, имаха значение и за отбраната противъ Турция, защото лежеха на главната операционна посока отъ Македония за Сърбия.

Нишъ бѣ превърнатъ въ укрепенъ лагеръ, и около Враня бѣха приготвени окопи и батареи. Тѣзи укрепления бѣха остарѣли, безъ да бждатъ завършени. За тѣхъ началникътъ на Сръбския генераленъ щабъ въ единъ таенъ рефератъ презъ 1908 год. бѣ казалъ: „Укрепленията около Зайчарь, Пиротъ и Нишъ могатъ да се нарекатъ военни абсурди, понеже съвсемъ не отговарятъ на съвременнитѣ трѣбвания на войната, и финансовото положение на страната не позволява нито да ги завършимъ, нито да ги въоръжимъ. Но и да направѣхме това, тѣзи укрепления въ случай на война могатъ да причинятъ само оперативни и морални загуби“.

Черна Гора. За отбрана на границитѣ черногорцитѣ бѣха построили блокхаузи и отдѣлни полски укрепления, които затваряха проходите. Силно планинския характеръ на мѣстността и храбростта на черногорцитѣ бѣха най-яката отбранителна система на държавата.

* * *

Изобщо, нито една отъ съюзенитѣ държави въ инженерно отношение не бѣше сериозно подготвена за война съ Турция. Всички укрепления бѣха или остарѣли, или незавършени, съ изключение на Софийския укрепенъ лагеръ, който, впрочемъ, бѣ организиранъ за война съ Сърбия и Ромъния.

Планъ пр
1903 годи

Русия. Бъ
на който
изтощени
ното меж
помислях
следъ вой
мира. пор
най-прият
приятелст
ваха да м
войската,
рани изкл

Настъ
планъ за
полагато
гария има
война съ
обикнове

Отъ
Сърбия. и
българитѣ
гаритѣ въ
Европа. С
ставаше
планъ за

Сръ

ГЛАВА V.

Планове за войната.

Българският план за война с Турция.

Планъ презъ 1903 година. Следъ Сръбско-българската война презъ 1885 год., международното положение на България се промѣни коренно. Поради натегнатитѣ отношения съ Русия, България се сближи съ Тройния съюзъ, подъ влиянието на който се намираха Ромъния и особено Турция. Вследствие изтощението отъ войната, вътрешнитѣ смутове и незаздравеното международно положение, Българското правителство не помисляше дори за нова война. Турция още не се бѣ свързала следъ войната 1877—1878 год., и сжщо се грижеше да запази мира, поради което отношенията между България и Турция бѣха най-приятелски. България имаше по-голѣма нужда отъ това приятелство, защото победенитѣ въ войната сърби не преставаха да мечтаятъ за реваншъ. Мирновременната дислокация на войската, постройката на шосета и желѣзници бѣха ориентирани изключително за война съ Сърбия.

Настѣпателна война срещу Турция не се допускаше, и планъ за такава не бѣ готвенъ. А за отбранителна война, предполагало се е, да се действува както презъ 1885 година¹⁾. България имаше малко ж.-п. линии, и тѣ не бѣха ориентирани за война съ Турция. Съсрѣдоточаването на армията щѣше да стане по обикновени пѣтища, и за това то не бѣ обмисляно предварително.

Отъ 1895 год. започна сближаването на България съ Русия и Сърбия, която забрави реванша. Започна се и движение между българитѣ въ Турция. Турцитѣ започнаха да преследватъ българитѣ въ Македония и постоянно засилваха войскитѣ си въ Европа. Отношенията се влошиха, и войната отъ день на день ставаше по-възроятна. Затова се пристѣпи къмъ изработване планъ за война съ Турция.

¹⁾ Сръбско-българската война 1885 год.; издание на Щаба на армията; глава VI.

През февруарий 1903 год. началникът на Оперативното отделение от Щаба на армията, подполковникъ Ив. Фичевъ, бѣ представилъ на началника на Щаба на армията докладъ, въ който бѣха изложени съображенията въ случай че турцитѣ пред-приематъ война противъ България.

Въ този докладъ оперативниятъ театъръ се раздѣляше на две „зони“ — Македонска и Тракийска. На основание географ-скитѣ условия, предполагаше се, че турцитѣ ще настѣпятъ на Македонския театъръ по долината на р. Струма, въ посока Горна Джумая — Дупница, а на Тракийския театъръ — въ посоките Одринъ — Харманли — Търново-Сейменъ и Кърджали — Хасково — Търново-Сейменъ. Допускаше се и по-невѣроятното настѣпление на турскитѣ главни сили по лѣвия брѣгъ на р. Марица.

Предполагаше се, че турцитѣ могатъ да употребятъ противъ България само войски отъ II Одринска и III Солунска орди, уси-лени съ резервнитѣ корпуси на I Цариградска орда (476 табора, 102 ескадрона, 143 батареи и $6\frac{1}{2}$ табора инженерни войски — всичко 296,200 пушки, 8,200 сабли и 898 орждия). Следъ като оставятъ заслони на границитѣ на другитѣ държави и гарнизони въ по-важнитѣ пунктове, за турската полска армия ще останатъ $265\frac{3}{4}$ табора, 96 ескадрона и 131 батареи, или 176,800 пушки, 7,780 сабли, 864 орждия, които ще бждатъ раздѣлени на две армии: Македонска (98 табора, 40 ескадрона и 58 батареи) и Тракийска ($167\frac{3}{4}$ табора, 56 ескадрона и 73 батареи).

Българитѣ ще формиратъ две армии: Македонска — I и VI корпуси¹⁾ (60 дружини, 8 ескадрона, 32 батареи и 4 пио-нерни дружини) и Тракийска — II, III, IV и V корпуси (180 дру-жини, 32 ескадрона, 56 батареи).

Понеже турскитѣ части въ Европа бѣха усилены, предпо-лагаше се, че Турция ще се мобилизира въ седемъ деня, но се допускаше, че може да закъснѣе най-много до единъ месецъ. Българската армия, поради липса на облѣкло, снаряжение и коне, особено въ артилерията, едва ли ще може да се мобили-зира преди четиринадесетъ деня.

Предполагаше се, че турскитѣ две армии ще иматъ за обектъ българската армия, и ще водятъ настѣпателна война, като решителниятъ ударъ ще бжде нанесенъ въ Тракийската зона. Три корпуса, вѣроятно, ще настѣпятъ отъ Свиленградъ

¹⁾ Споредъ тогавашната организация, дивизиитѣ въ военно време ставаха корпуси

за Търно
Търново
На с
ния опер
а) В
налагатъ
борбата
ходство
непривич
мѣстност
като се в
македонс
ската ко
противъ
чески. С
се внесе
съчувств
б) В
действи
която ст
нето, съ
основнат
съсрѣдот
Сейменъ
турцитѣ.
българск
рано теп
флантъ
съобщен
по лѣви
трѣбва
вата гру
и да от
пресѣч
Въ з
ната ид
следната
ската, та
маневри
сполука,

за Търново-Сейменъ, или два корпуса — отъ Свиленградъ за Търново-Сейменъ и три корпуса — презъ Сакаръ планина.

На основание тѣзи предположения, препоръчваше се следния оперативенъ планъ:

а) Въ Македонската зона, макаръ политически причини да налагатъ да се води настѣпателна война, та да се пренесе борбата въ неприятелска територия, поради численото превъзходство на противника, планинския характеръ на мѣстността, непривичката на българската войска да действува въ планинска мѣстностъ и др., трѣбва да се усвои „стратегическата отбрана, като се внесѣ въ нея голѣма доза отъ активностъ“. Българската македонска армия трѣбва да бѣде съсрѣдоточена въ Радомирска котловина, отдето да действува по „вжтрешни линии“ противъ неприятелскитѣ колони, които настѣпватъ концентрически. Следъ първия сполучливъ решителенъ ударъ „трѣбва да се внесе партизанска война въ Македония“, за да се използва съчувствието на населението.

б) Въ Тракийската зона, „поради невъзможността да се действува настѣпателно“, да се води стратегическа отбрана, въ която „трѣбва да се включи активниятъ елементъ“. Маневрирането, съединено съ решително настѣпление, трѣбва да бѣде основната идея на операциитѣ. Българската тракийска армия, съсрѣдоточена въ околноститѣ на Стара Загора и Търново-Сейменъ, ще господствува надъ всички операционни посоки на турцитѣ. Ако тѣ настѣпятъ по дѣсния брѣгъ на р. Марица, българската армия „може да дебушира презъ пригответитѣ отпорано тетъ-де-пони на р. Марица, и да се обруши върху дѣсния флангъ на противника, като поведѣ решителенъ ударъ противъ съобщенията му“. Ако тѣ се раздѣлятъ на две групи, и настѣпятъ по лѣвия и дѣсния брѣгове на р. Марица, българската армия трѣбва да си постави за цель: лѣвия флангъ на дѣснофланговата група, да се врѣже като клинъ между дветѣ турски маси, и да отблъсне дѣснофланговата група къмъ р. Тунджа, като пресѣчѣ пѣтя на отстѣплението ѝ къмъ Одринъ.

Въ заключение, докладътъ дава следното резюме: „Основната идея на българския оперативенъ планъ се явява въ следната форма: стратегическа отбрана, както на Македонската, така и на Тракийската операционни зони, съединена съ маневриране по вжтрешни линии, а, следъ първата решителна сполука, настѣпателна война“.

Въ доклада бѣ предвидено да се укрепятъ: а) въ Македонската зона: първа линия — съ полски укрепления редъ позиции край границата, втора линия — съ полски укрепления Коньово—Дупница и трета линия — съ временни укрепления — Софийският укрепенъ лагеръ; б) въ Тракийската зона: първа линия — съ полски укрепления редъ позиции край границата отъ Лжджене до Сарж Ташъ и съ временни укрепления укрепени лагери Търново-Сейменъ и Ямболъ; втора линия — полски или временни укрепления Пловдивъ — Стара Загора. Особено значение се даваше на Търновосейменския укрепенъ лагеръ, който се проектираше за 30,000 души и 162 орджия. Въ свръзка съ него, укрепяваше се и Скобелево, дето се устройваше и тѣтде-понъ „за дебуширане на дѣсния брѣгъ на р. Марица“.

За Черноморския брѣгъ се предвиждаше пасивна отбрана и мѣрки противъ повдигане мохамеданското население, предизвикано отъ турски десантъ.

Най-после, прикриването на мобилизацията се възлагаше на мобилизиранитѣ гранични части, усиленни съ близкитѣ опълченски дружини и въоръженото мѣстно население.

Възъ основа на този докладъ, направени бѣха разпореждания: граничните корпуси да се съсредоточатъ: I — около Радомиръ, II — около Търново-Сейменъ, III — при Талишманли, южно отъ Ямболъ. Подъ тѣхно прикритие се съсредоточаваха корпуситѣ отъ втора линия: IV — около Долно Чанакчи, V — около Казанлъкъ и VI — около София. Тѣзи корпуси се съсредоточаваха по-назадъ, поради предполагаемата по-голѣма бойна готовност на турцитѣ.

**Планъ презъ
1904 год.**

Въ началото на 1904 год. на князь Фердинандъ е билъ представенъ отъ единъ воененъ аташе на велика сила въ Цариградъ планъ за война противъ Турция. Основната идея на този планъ бѣше отбрана на Западния театъръ (Кюстендилъ — Дупница); партизански действия въ Родопитѣ, смѣли и бързи настѣпателни действия съ по-голѣмата частъ отъ войската на Тракийския операционенъ театъръ.

Този планъ е билъ проученъ отъ майоръ Ст. Нерѣзовъ, който намѣрилъ плана „подходенъ за успѣшни резултати“, но войната не е подготвена дипломатически, армията не е готова морално и материално да го изпълни, и затова войната трѣбвало да се избѣгне.

Пре
брѣтъ
време н
разпоре
Началн
изработ

От
поренд
ника на
цельта
и готов
действи
менава.
отъ 190

От
българс
луси. б
корпуса
бригади
по-голѣ
чаваха
извърш
на III и
чаване.
линиитѣ
Казътъ
линията
около I
Савлж
около T
отрядъ
Кожесъ
черномо
населен
вина бр

Тен
зиция та
като ба
Южната
брѣтъ н

Презъ сжщата година българската армия бѣ преустроена. Брѳятъ на дивизиитѣ въ мирно време и на корпуситѣ въ военно време нарастна отъ шесть на деветъ. Трѣбваше да се направятъ разпореждания за съсрѣдоточаване споредъ новата организация. Началникътъ на Щаба на армията, генералъ Радко Димитриевъ, изработи новъ оперативенъ планъ „А“.

Отъ този планъ въ архивитѣ сж запазени само нѣкои разпореждания по съсрѣдоточаването и една бележка отъ началника на Щаба на армията за Търновосейменската позиция. За целта на войната, за театра на военнитѣ действия, за силата и готовността на турската армия, за вѣроятнитѣ планове на действия на турцитѣ въ запазенитѣ бележки нищо не се споменава. Вѣроятно, въ сила сж останали съображенията на плана отъ 1903 година.

Отъ разпорежданията по съсрѣдоточаването се вижда, че българскитѣ войски формираха: Западна армия — I и VII корпуси, безъ една бригада; Южна армия — останалитѣ седемъ корпуса, безъ три и половина бригади; Родопски отрядъ — две бригади отъ II корпусъ и една — отъ VII. Поради предполагаемата по-голѣма бойна готовность на турцитѣ, армиитѣ се съсрѣдоточаваха както въ плана отъ 1903 година. Съсрѣдоточаването се извършваше подъ прикритието на VII корпусъ за Западната и на III и VIII корпуси за Южната армия. Следъ това съсрѣдоточаване, ако прикриващитѣ корпуси успѣятъ да задържатъ линиитѣ Коньово—Дупница и Хасково—Харманли—Кавакли—Казълъ Агачъ, армиитѣ се съсрѣдоточаваха: Западната — на линията Коньово—Дупница; Южната съ главнитѣ си сили — около Търново-Сейменъ, въ жгъла между рѣкитѣ Марица и Сазлж дере, а два корпуса — източно отъ р. Сазлж дере (III — около Талишманли, а VI — около Казълъ Агачъ); Родопскиятъ отрядъ заемаше родопската граница отъ върха Мусалла до Кокесъ тепе и бранѣше планинскитѣ проходи. За отбрана на черноморския брѣгъ и за поддържане въ покорность турското население въ Североизточна България се оставяха една и половина бригади отъ IV корпусъ.

Генералъ Димитриевъ оценяваше Търновосейменската позиция така: 1) макаръ и близко до границата, може да послужи като безопасенъ районъ за съсрѣдоточаване и разгъване на Южната армия; 2) трѣбва да се укрепи линията на дѣсния брѣгъ на р. Марица, отъ Каяджикъ до Търново-Сейменъ, и да

се построят мостове и пџтища; 3) Търновосейменският районъ заема централно положение и прикрива фронтално или флангово всички посоки, които отъ Одринъ водятъ за Пловдивъ, Стара Загора, Нова Загора и Ямболъ, и отъ Кърджали — за Стара Загора; 4) Търново-Сейменъ служи като безопасна изходна база за настџпление къмъ Одринъ; 5) пџтищата и богатството на края напълно позволяватъ да се действува съ голџма армия; 6) възможна е промѣна на операционната линия Нова Загора — Ямболъ — Мокренъ; 7) като комуникационна линия ще послужи шосето Търново-Сейменъ — Стара Загора — Пловдивъ — София; желџзопџтното съобщение не е сигурно; по-безопасно е Търново-Сейменъ — Ямболъ; 8) главна база — първоначално Стара Загора, после Търново-Сейменъ при настџпление, В. Търново при отстџпление; 9) за заемане Търновосейменската позиция сџ потрѣбни 30 дружини, а останалитѣ войски ще останатъ въ резервъ, докато се разяснятъ намѣренията на противника.

Укрепяването на пунктоветѣ на Тракийския театъръ, предвидено въ плана отъ 1903 година, бѣ изоставено, а се укрепяваха редѣ позиции въ нѣколко линии.

Основната идея на този планъ бѣ: да се действува стратегически-отбранително, и, щомъ обстоятелствата позволятъ, да се премине въ настџпление отъ укрепенитѣ позиции; настџплението на Тракийския театъръ да се поведѣ по дѣсния брѣгъ на р. Марица, къмъ Димотика, а на Македонския театъръ да се настџпи отъ Коньовската позиция противъ дебуширалата въ долината на р. Струма турска армия, да се разбие тя и следъ това да се продължи настџплението по сџщата долина.

Предполагало се е, че турската армия има по-голџма бойна готовностъ. За това бѣха взети по-сериозни мѣрки за прикриване мобилизацията и съсрѣдоточаването, като граничната стража и опѣлчението се подкрепяха съ изнесени авангарди отъ ускорено мобилизирани близки до границата части.

Направени бѣха разпореждания за изпълнение този планъ, които останаха въ сила до 1908 година.

Планъ „А“ отъ 1908 година. Презъ 1908 год. генералъ Ат. Назлъмовъ като началникъ на Щаба на армията, разработи новъ планъ за война противъ Турция. Този планъ се отличава съ своята завършеностъ, което се вижда отъ следното извлѣчение:

тъ районъ
или флан-
Пловдивъ,
кали — за
на изходна
богатството
а армия;
а Загора —
е послужил
— София;
сно е Тър-
ално Стара
вново при
озиция съ
танатъ въ
ника.
търъ, пред-
се укрепя-
ва страте-
волятъ, да
ии; настъ-
ния обрътъ
търъ да се
иралата въ
та и следъ
ина.
тъма бойна
прикриване
а стража и
тъ ускорено
този планъ.
Напълновъ,
а разработи
урция. Този
вижда отъ

Съсрѣдоточаването по плана за война съ Турция отъ 1904 година.

В. И. К. — „Войната между България и Турция 1912—1913 год.,
т. I. — Подготовка на войната“.

Театъръ на войната. — „Театърътъ на военнитѣ действия обема цѣла България, Македония и източната частъ на Европейска Турция, съ Цариградъ включително. Споредъ орзграфското си устройство, той е раздѣленъ на три операционни театра:

а) Юженъ (Одрински) — на изтокъ отъ линията Чирпанъ — Кърджали — Гюмюрджина; б) Родопски — на западъ отъ горната линия до долината на р. Места, включително; в) Западенъ (Софийско-македонски) — на западъ отъ долината на р. Места, като обема Софийския и Кюстендилския окръзи и цѣла Македония.

Въ Южния театъръ има следнитѣ стратегически пунктове: 1) Цариградъ — столица и центъръ на политическия, духовния и военния животъ на Турция; 2) Одринъ — вжзелъ на най-добритѣ пжтища, укрепенъ лагеръ и най-голѣмия воененъ центъръ въ театра; 3) Лозенградъ — започнатъ, но недовършенъ укрепенъ лагеръ; 4) Кърджали, Ортакой и Димотика — вжзли на пжтища; 5) Деде Агачъ, Родосто и Мидия — пристанища, на които ще дебаркиратъ подкрепления отъ Мала Азия; 5) Чаталджанската укрепена позиция; 6) Търново-Сейменъ — лежи на най-важната операционна посока; 7) Ямболъ, Стара Загора, Нова Загора и Хасково — вжзли на пжтища; 8) Бургасъ — добре уреденъ портъ; 9) подготвени и отчасти укрепени позиции при Търново-Сейменъ, Хасково, Явузъ Дерѣ, Синапли, Хасанъ Бегли, Кавакли и Ямболъ.

Граничната зона е раздѣлена на три участъка: а) Източниятъ участъкъ — отъ Черно море до р. Тунджа — 110 клм. — по свойствата си не представлява условия за действия съ голѣми войскови маси; презъ този участъкъ може да се заплашватъ Лозенградъ, въ Турция, и Ямболъ и Бургасъ, въ България, които не сж обекти съ голѣмо стратегическо значение. б) Презъ Срднния участъкъ — отъ р. Тунджа до Бешъ Тепе, западно отъ Черменъ, — 50 клм. — минаватъ най-добритѣ пжтища за нахлуване отъ България въ Турция и обратно; отъ дветѣ страни се намиратъ двата най-важни стратегически пункта — Одринъ и Търново-Сейменъ; първостепенно значение има планината Сакаръ, защото владѣе долинитѣ на рѣкитѣ Марица и Тунджа и може да служи като най-сгоденъ пунктъ за нашествие, както за турцитѣ, така и за българитѣ. Този участъкъ е най-удобенъ за действия съ голѣми маси. в) Западниятъ участъкъ — отъ Бешъ Тепе до Кокесъ тепе — 90 клм. — не е удобенъ за

действия съ голѣми маси; положението му, успоредно на долината на р. Марица, благоприятствува нашествие отъ Кърджалийско, съ цель да се прекъснатъ съобщенията въ тази долина или да се обходи Търновосейменската позиция; околността на Хасково представлява най-сгодни условия за организиране противодействие на подобно нашествие.

Въ Западния операционенъ театъръ действията ще се сведатъ къмъ постепенна отбрана и овладяване българскитѣ котловини: Кюстендилска, Дупнишка, Радомирска, Самоковска и Софийска, и македонскитѣ: Разложка, Горноджумайска, Царевоселска, Неврокопска, Мелнишка, Пехчевска, Кочанска, Страцинска, Драмска, Сърска, Струмишка, Скопска, Кумановска и Прилепска. Въ този театъръ има следнитѣ важни стратегически пунктове: 1) София — центъръ на Княжеството въ всѣко отношение; 2) Кюстендилъ, Кадинъ мостъ, Дупница — възли на най-важнитѣ пѣтища; 3) Солунъ — най-важното пристанище за дебаркиране малоазийски войски, възелъ на всички македонски желѣзници и на по-голѣмата частъ шосета; центъръ на Македония въ всѣко отношение; 4) Скопие — възелъ на пѣтища; укрепенъ пунктъ съ флангово положение по отношение операционната посока София — Солунъ; 5) Куманово, Щипъ, Кочане, Струмица, Съръ, Драма — възли на пѣтища; 6) Демиръ Хисаръ — важна военна станция; 7) Егри Паланка, Царево Село, Горна Джумая, Мехомия и Неврокопъ — важни населени пунктове по главнитѣ пѣтища.

Операционни посоки: а) презъ Бараково по долината на р. Струма за Солунъ; б) презъ Черната Скала за Пехчево — Струмица — Солунъ или Кочане — Щипъ — Криволакъ (Велесъ) — Битоля; в) презъ Деве баиръ — Куманово — Скопие. Първата посока е най-удобната и най-правата за Солунъ; близко е до другитѣ театри и може да поддържа съ тѣхъ сигурна свръзка. Отъ втората може да се действува и къмъ долината на р. Брѣгалница. Разклонението ѝ къмъ Солунъ минава презъ труднопроходимитѣ Малашевски планини. Другото разклонение — къмъ Щипъ — е ексцентрично, и не води къмъ важенъ обектъ. Третата посока е ексцентрична, както по отношение на Солунъ, така и по отношение на другитѣ театри. Тя е неудобна и по нѣкои политически съображения. Свръзката между войскитѣ по тѣзи посоки е твърде трудна. Тя е възможна само на линията Дупница — Кадинъ мостъ — Кюстендилъ. Оттукъ и голѣмото значение на тази линия: докато тя е въ български рѣце,

турскитѣ
армия ще
по вѣтр
Отъ
телското
шево —
ньово — К
тоша — Л
1) Грани
циитѣ от
Царево С
ското де
цинь: 4)
нинитѣ.
Изоб
благопри
морални
и въ не
бждатъ п
Въ Р
пѣтища:
руда — М
2) Татарт
спатскитѣ
дово — Т
тино) — В
(Марково)
5) Топал
пѣтища:
Село; 2)
пѣтеки.
трѣбва да
Грани
до р. Мар
и Клисе
Най-в
котловина
дармъ за
копско;
линия; а
опасностъ

турцитѣ ще действуватъ разединено, и Българската западна армия ще се намира въ най-благоприятни условия да действува по вътрешни операционни линии.

Отбранителни линии, на които може да се задържи неприятелското нашествие, сж: въ България: 1) Кочариново — Бобошево — Черната Скала — Руенъ — Кюнецъ — Скакавица; 2) Кюньово — Кадинъ мостъ — Дупница; 3) Голо бърдо — Верила; 4) Витоша — Люлинъ и 5) Софийскиятъ укрепенъ лагеръ. Въ Турция: 1) Граничните позиции, усиленн съ яки блокхаузи; 2) позициите около северния изходъ на Кресненското дефиле, около Царево Село и Егри Паланка; 3) Предѣлската позиция, Кресненското дефиле, позициите около Пехчево, Кочане, Кратово и Страцинъ; 4) Неврокопъ, Рупелъ, Бѣласица, Щипъ, Куманово; 5) планините, които преграждатъ подстъпите къмъ Солунъ и Скопие.

Изобщо, този театъръ по топографските си свойства е благоприятенъ за отбранителни действия, но по политически, морални и стратегически съображения настѣпателните действия и въ него сж крайно желателни, и при успѣхъ могатъ да бждатъ твърде плодотворни.

Въ Родопския театъръ съ най-важно значение сж следните пжтища: 1) Саранъ Бей — Лжджене (Бѣлово) — Аврамово — Якоруда — Мехомия — Неврокопъ (Кресненското дефиле) — Сѣръ; 2) Татаръ Пазарджикъ — Пещера — Батакъ — Ташъ боазъ — Доспатските ханища — ж.-п. ст. Букъ (Неврокопъ); 3) Фердинандово — Тъмръшъ — Дьовленъ — Кара Булакъ — Балабанъ (Барутино) — Букъ — Драма (Дьовленъ — Неврокопъ); 4) Станимака (Марково) — Хвойна — Чепеларе — Пашмакли — Паласъ — Скеча; 5) Топалово — Дарж Дерѣ — Гюмюрджина (Скеча). Напрѣчни пжтища: 1) Юндола — Лжджене — Ракитово — Батакъ — Ново Село; 2) Неврокопъ — Кара Булакъ — Пашмакли. Тѣ сж конски пжтеки, и войските, които ще действуватъ на този театъръ, трѣбва да иматъ товаренъ обозъ и планинска артилерия.

Граничната линия е дълга 210 клм. Най-приближени точки до р. Марица сж Аврамово и Тъмръшъ (на около 15-20 клм.) и Клисе Куле (на 25 клм.).

Най-важни райони въ граничната зона сж: 1) Чепинската котловина — разположена близо до ж.-п. линия, удобенъ палцдармъ за нашествие съ голѣми сили въ Разложко и Неврокопско; 2) Разлогъ — удобна за нападение българската ж.-п. линия; ако бжде завладѣна отъ българите, отдалечава се опасността за ж.-п. линия и се поставя въ неудобно поло-

жение турската войска около Горна Джумая; 3) Тъмръшъ — силно вдаденъ клинъ, отдето могатъ да се развиятъ партизански действия въ долината на р. Марица; овладяването на този клинъ ще отдалечи турцитѣ на 60 клм. и ще скъси граничната отбранителна линия на 60 клм.; 4) Чепеларско — удобно за партизански действия въ вжтрешността на Родопитѣ и къмъ ж.-п. линия Солунъ — Деде Агачъ.

Изобщо, Родопскиятъ театръ по свойствата си е сгоденъ за действия съ малки партизански отряди, които могатъ да иматъ като целъ ж.-п. линии Солунъ — Деде Агачъ и София — Търново-Сейменъ. Тѣзи линии нѣматъ голѣмо стратегическо значение, защото не служатъ за комуникации на респективнитѣ армии, но служатъ само за свръзка съ другитѣ театри.“

Въ заключение, операционнитѣ театри сж оценени така:

„а) Южниятъ (Одринскиятъ) театръ има първостепенно значение, и изходътъ отъ борбата на него ще бжде решаващъ за успѣха на цѣлата война; най-важенъ стратегически пунктъ въ него е крепостъта Одринъ; най-важенъ и първоначаленъ мѣстенъ обектъ за дветѣ армии е Сакаръ планина, за овладяването на която, навѣрно, ще произлѣзатъ първитѣ сериозни срещи между дветѣ армии; овладяването на тази планина ще има голѣмо значение за по-нататъшнитѣ действия.

б) Западниятъ (Софийско-македонскиятъ) театръ има не по-малко значение; Българската столица, безъ съмнение, съставя най-важниятъ териториаленъ обектъ на турската армия; освобождаването на многочисленото българско население въ този театръ е главниятъ мотивъ на войната; по съображения политически и стратегически и отъ чисто мораленъ характеръ, е необходимо не само да се запази Столицата, но и да се проникне възможно по-дълбоко въ Македония.

в) Родопскиятъ театръ има второстепенно значение, като връзка съ другитѣ два театра; чисто мѣстни съображения налагатъ и тукъ активни действия още отначалото, за да се овладѣятъ Тъмръшъ и Разлогъ, съ целъ да се скъси отбранителната линия, да се отдалечатъ турскитѣ войски отъ долината на р. Марица и да се влѣзе въ по-тѣсна тактическа и стратегическа свръзка съ Западната армия.“

Въорженитѣ сили на Турция. — Общъ недостатъкъ на плановетѣ отъ 1903 и 1904 години бѣше непознаване турската армия. На тази армия се придаваше бойна готовность, каквато

въ
армията
ската а
шиатни
положе
за тур
разрабо
съ по-то

Пре
чини Ту
Българ

1) Пехота

2) Артил

3) Конни

1) Пехота

2) Артил

тя въ сжщностъ нѣмаше. Затова отъ 1903 год. въ Щаба на армията се обърна особено внимание върху сведенията за турската армия. Щабътъ на армията не се задоволи само съ официалнитѣ сведения, които не съответствуваха на истинското положение, а започна да събира точни и подробни сведения за турската армия и да ги систематизира. Затова, когато се разработваше новиятъ планъ, Щабътъ на армията разполагаше съ по-точни данни за въоръженитѣ сили на Турция.

Предполагаше се, че по политически и географски причини Турция не може да използва всичкитѣ си сили противъ България. Най-много тя може да противопостави следнитѣ войски:

Родове войски	Корпуси					Всичко		
	I	II	III	IV	V	Табори	Пушки	
I. — Европейски войски:								
1) Пехота	низами, табори	24	50	83	—	—	157	125,000
	редифи I класъ, табори	—	16	40	—	—	56	44,800
	редифи II класъ, табори	—	40	118	—	—	158	126,400
	Всичко	24	106	241	—	—	371	296,200
2) Артилерия	полска, батареи	30	43	44	—	—	батареи 117	орждия 702
	планинска, батареи	3	8	12	—	—	23	138
	конна, батареи	3	3	3	—	—	9	54
	гаубична, батареи	—	6	6	—	—	12	72
	Всичко	36	60	65	—	—	161	966
3) Конница, ескадрони		26	36	51	—	—	ескадрони 113	сабли —
II. — Азиатски войски:								
1) Пехота	низами, табори	—	—	—	—	10	табори 10	пушки 8,000
	редифи I класъ, табори	64	48	24	32	32	200	160,000
	Всичко	64	48	24	32	42	210	168,000
2) Артилерия		—	—	—	—	6	батареи 6	орждия 36
Всичко	табори	—	—	—	—	—	581	—
	батареи	—	—	—	—	—	167	—
	ескадрони	—	—	—	—	—	113	—

Отъ тѣзи войски не могатъ да се употрѣбятъ за активни действия следнитѣ части: 1) Отъ I корпусъ низамскитѣ части ще бждатъ оставени, както въ другитѣ войни, да охраняватъ Цариградъ, Босфора и Чаталджанскитѣ укрепления — 24 табора, 36 батареи, 26 ескадрона. 2) Отъ II корпусъ ще бждатъ оставени да охраняватъ ж.-п. линии 15 табора редифи II класъ и за гарнизони на Одринъ и Лозенградъ — 20 табора редифи I класъ. 3) Отъ III корпусъ за наблюдение и охранение границата на съседнитѣ държави: а) срещу Гърция — 16 табора, 5 батареи, 5 ескадрона; б) срещу Австрия и Сърбия — 16 табора, 7 батареи, 5 ескадрона; в) срещу Черна Гора и Адриатическо море — 11 табора, 2 батареи; г) за охрана на ж.-п. линии въ Македония — 28 табора редифи II класъ; д) за гарнизони въ по-голѣмитѣ градове — 23 табора; 34-а редифска дивизия II класъ и 60-а бригада (Призренъ), които се комплектуватъ отъ албанци, едва ли ще се мобилизиратъ (12 табора); или всичко въ III корпусъ не ще взематъ участие 107 табора, 14 батареи, 10 ескадрона.

Като се спаднатъ тѣзи войски, всичко за активни действия противъ България оставатъ:

Родове войски		Корпуси					Всичко	
		I	II	III	IV	V	Табори	Пушки
1) Пехота . . .	низами, табори	—	50	55	—	10	115	92,000
	редифи I класъ, табори . .	64	44	50	32	32	222	117,000
	редифи II класъ, табори . .	—	25	42	—	—	67	53,600
	Всичко	64	119	147	32	42	404	262,600
2) Артилерия						батареи	орждия	
	полска, батареи	—	43	44	—	6	93	558
	планинска, батареи	—	8	12	—	—	20	120
	конна, батареи	—	3	3	—	—	6	36
	гаубична, батареи	—	6	6	—	—	12	72
Всичко	—	60	65	—	6	131	786	
3) Конница, ескадрони	—	35	42	—	—	ескадрони	сабли	6,060
						77		

Тѣзи в
нитѣ театр
които ще с
две главни
степенна п
Одринс
на II корп
области:

1) Пехота . . .

2) Артилерия

Ако по
отъ IV кор
ски дивизи
условия, т
IV корпус
дивизията,
Макед
III корпус
V корпус

Тъзи войски, въ зависимост отъ свойствата на операционнитѣ театри и граничната зона, отъ важността на обектитѣ, които ще си постави турската армия, ще бждатъ раздѣлени на две главни армии — Одринска и Македонска — и една второстепенна група — Родопски войски.

Одринската армия ще се състои отъ всичкитѣ низамски части на II корпусна областъ и отъ редицитѣ на I и IV корпусни области:

Родове войски		Корпуси			Всичко	
		I	II	IV	Табори	Пушки
1) Пехота . . .	низами, табори	—	50	—	50	40,000
	редифи I класъ, табори	64	44	32	140	112,000
	редифи II класъ, табори	—	25	—	25	20,000
	Всичко	64	119	32	215	172,000
2) Артилерия	полска, батареи	—	43	—	43	258
	планинска, батареи	—	8	—	8	48
	конна, батареи	—	3	—	3	18
	гаубична, батареи	—	6	—	6	36
	Всичко	—	60	—	60	360

Ако политическитѣ условия не позволятъ пренасянето войски отъ IV корпусъ, Одринската армия ще се намали съ две редифски дивизии I класъ — 32 табора, а, при най-благоприятни условия, тя би могла да се усили съ още две дивизии отъ IV корпусъ, съ половината отъ низамитѣ на I корпусъ и съ дивизията, оставена за гарнизонъ на крепостъта Одринъ.

Македонската армия ще се състои отъ всичкитѣ части на III корпусъ и отъ войскитѣ, които могатъ да се притеглятъ отъ V корпусна областъ.

за активни
китѣ части
охраняватъ
24 табора.
длатъ оста
II класъ и
ра редифи
ние грани
16 табора.
16 табора.
риатическо
линии въ
низони въ
вия II класъ
отъ ал
или всичко
14 батареи.
ни действия

Всичко	
Пушки	
92,000	
117,000	
53,600	
262,600	
орждия	
558	
120	
36	
72	
786	
сабли	
6,060	

Родове войски		Корпуси		Всичко	
		III	V	Табори	Пушки
1) Пехота . . .	низами, табори	55	10	65	52,000
	редифи I класъ, табори . . .	50	32	82	65,000
	редифи II класъ, табори . . .	42	—	42	33,000
	Всичко . . .	147	42	189	150,000
2) Артилерия . . .	полска, батареи	37	6	43	258
	планинска, батареи	5	—	5	30
	конна, батареи	3	—	3	18
	гаубична, батареи	6	—	6	36
	Всичко . . .	51	6	57	342
3) Конница, ескадрони	42	—	42	3,360	

Ако турцитѣ не успѣятъ да пренесатъ войскитѣ отъ V корпусъ, Македонската армия ще се намали съ 42 табора и 6 батареи. Ако има спокойствие въ Сирия и се обезпечи неутралитетътъ на Гърция, Черна Гора, Австро-Унгария и Сърбия, тя ще се увеличи съ 44 табора низами и 32 табора редифи I класъ, 13 батареи и 20 ескадрона.

Родопскитѣ войски ще се състоятъ отъ най-близкитѣ части на II и IV корпусни области. Тѣхната нормална численостъ ще бжде:

а) Пехота . . .	низами, табори 6	4,800	пушки
	редифи I класъ, табори . . . 5	4,000	пушки
	редифи II класъ, табори . . . 12	9,600	пушки
	Всичко табори . . . 23	18,400	пушки

б) Артилерия: планинска, батареи . . . . . 3 . . . . . 18 орджия

Тѣзи войски могатъ да бждатъ намалени съ 102-и редифски полкъ (4 табора), или да се увеличатъ съ единъ редифски полкъ (4 табора) отъ Кърджалиския гарнизонъ.

И тѣ
между:

375 табора
114 батареи
77 ескадрони

Въ

сили на
приблиз

Тери

инспекци

сионни

области

случай н

щитѣ ш

ствущи

нитѣ бр

едновремен

гади се

артилерии

скоростр

Въ

пехота:

жини, н

а) полска

по 6 ор

ритѣ —

които тр

по 6 ор

г) крепо

мира об

батареи

7 триес

формира

По

лерийски

батареи.

да се уве

броятъ на

Проекть

И тъй, турските сили на третия театър ще се колебаят между:

Минимумъ:		Максимумъ:	
375 табора	— 276,800 пушки	567 табора	— 453,600 пушки
114 батареи	— 684 орджия	150 батареи	— 900 орджия
77 ескадрона	— 5,460 сабли	112 ескадрона	— 8,460 сабли.

Въоръженитѣ сили на България. — За въоръженитѣ сили на България противъ Турция въ плана бѣха дадени само приблизителни цифри.

Територията на Царството бѣ раздѣлена на три военно-инспекционни области, отъ които всѣка обемаше по три дивизионни области. Началниците на третия военно-инспекционни области бѣха предназначени да командуватъ отдѣлни армии въ случай на война, а щабоветѣ имъ образуваха ядката на бъдещитѣ щабове на тѣзи армии. Всѣка дивизия имаше две действащи и една резервна бригади. Действащитѣ и резервнитѣ бригади имаха еднакво назначение, мобилизираха се едновременно, но се различаваха по това, че резервнитѣ бригади се попълваха отъ по-старитѣ набори отъ запаса. Всѣки артилерийски полкъ състоеше отъ две скорострелни и две нескорострелни отдѣления, по три батареи.

Въ военно време българската армия щѣше да има съставъ: пехота: 36 действащи и 18 резервни пехотни полка, по 4 дружини, и 36 допълняващи дружини, по 5 роты; артилерия: а) полска — 9 полка, по 4 отдѣления, по 3 батареи въ отдѣление, по 6 орджия въ батарея¹⁾ (първитѣ две скорострелни, вторитѣ — нескорострелни); б) планинска — 9 отдѣления (отъ които три — нескорострелни), всѣко отдѣление по три батареи, по 6 орджия въ батарея; в) гаубиченъ полкъ отъ 5 батареи; г) крепостна артилерия, която въоръжава крепоститѣ и формиращи обсадни паркове; д) допълняващи 9 полски, 4 планински батареи и 2 мортирни взвода; конница: 4 четириескадронни и 7 триескадронни полкове (триескадроннитѣ полкове не бѣха формирани напълно, и въ плана сж предвидени всичко 31 еска-

¹⁾ По тогавашната организация, въ военно време броятъ на скорострелнитѣ артилерийски отдѣления въ всѣки артилерийски полкъ бѣше три, всѣко отдѣление по три батареи, всѣка батарея по четири орджия. Началникътъ на Щаба бѣ предложилъ да се увеличи броятъ на орджията въ батареитѣ отъ четири на шестъ, като се намали броятъ на отдѣленията отъ три на две, и така ги предвижда въ Оперативния планъ. Проектътъ, обаче, не бѣ приетъ.

всичко
Пушки
52,000
65,000
33,000
150,000
орджия
258
30
18
36
342
сабли
3,360
отъ V кор-
2 табора и
неи неутра-
рбия, тя ще
фи I класъ.
внитѣ части
численостъ
4,800 пушки
4,900 пушки
9,600 пушки
8,400 пушки
18 орджия
2-и редифски
редифски

дрона); инженерни войски: а) 9 пионерни дружини, по 2 пионерни и 1 технически роти; б) желъзно-пътенъ полкъ и в) мостова дружина.

Отъ тѣзи войски, като се оставятъ опълченскитѣ дружини, допълняващитѣ и необходимитѣ резервни части въ вътрешността и частъ отъ крепостнитѣ батальони въ крепоститѣ, на тритѣ театра могатъ да се съсредоточатъ:

220 дружини	— 210,416 пушки
137 батареи	— 822 орджия
31 ескадрона	— 4.320 сабли

Освенъ това, на операционнитѣ театри могатъ да се прѣвлѣкатъ и два леки обсадни парка отъ 48 12-см. и 15-см. гаубици и дълги орджия.

Предполагаеми действия на турцитѣ. — България е най-опасния съседъ на Турция и най-сериозния претендентъ за по-големата частъ отъ нейнитѣ европейски владения. Турция, макаръ да е изгубила предвиденитѣ отъ Берлинския договоръ права надъ Южна България, но окончателно не ги е забравила. Поради това главнитѣ политически цели за Турция въ война съ България могатъ да бждатъ: а) да сломи военното могъщество на България, за да отстрани за по-дълго време най-големата опасностъ, грозеща европейскитѣ ѝ владения, б) да възстанови правата си въ Южна България. За да достигне тѣзи цели, Турция, като разчита на численото си превъзходство, навѣрно ще предприеме настѣпателна война, съ цель да разбие българската армия, да окупира Южна България, да овладѣе София и да диктува условията за миръ.

Вѣроятнитѣ задачи на отдѣлнитѣ армии могатъ да бждатъ: Македонската армия да разбие Българската западна армия и да завладѣе София; Родопскитѣ войски да разбиятъ Българския родопски отрядъ и да прекъснатъ съобщенията между дветѣ български армии по долината на р. Марица.

Вѣроятното съсредоточаване за достигане тѣзи задачи ще бжде: Одринската армия — съ главната си маса между Одринъ и Свиленградъ и две второстепенни групи около Лозенградъ и Кърджали. Главната маса първоначално ще прикрива Одринъ,

а, когато б
Стара Заго
къмъ Стар
има Сакар
господаръ
открива ш
всички по
пѣтищата.
Цариградъ
група ше
съдейству
или презъ
Айтосъ и
малко вѣр
Казълъ и
Българска
лъвия фл
спустне в
совградъ.
южна арм

Макед
районитѣ:
б) Мелник
Горна Дж
съ аванга
Впоследст
нитѣ сили
линията н
настѣплен

Родоп
Пашмакли
Дювленъ

При
всичкитѣ
и има до
дневно п
така, че
съсредото
се изпълн

а, когато бжде готова, ще настъпи по посока Търново-Сейменъ — Стара Загора, да разбие Българската южна армия и да я отхвърли къмъ Стара планина. Като пръвъ мѣстенъ обектъ тя може да има Сакаръ планина, съ завладяването на която ще стане господарь на долините на рѣкитѣ Тунджа и Марица, и си открива широко вратитѣ за нашествие въ Южна България по всички посоки. Лозенградската група отначало ще прегражда лѣжтищата, които водятъ отъ България презъ Лозенградъ за Цариградъ или въ обходъ на Одринъ. При настъплението тази група ще прикрива дѣсния флангъ на главната група и ще ѝ съдействува. Тя ще се насочи или по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, или презъ Кайбиляръ направо за Ямболъ, или, най-последно, къмъ Айтосъ и Бургасъ. Последната посока е ексцентрична и е най-малко вѣроятна. Като пръвъ обектъ на тази група ще бжде Казълъ Агачъ или Ямболъ, отдето ще заплашва фланга на Българската южна армия. Кърджалиската група ще прикрива лѣвия флангъ на главната маса, а при настъплението ще се спустне въ долината на р. Марица, къмъ Каменець и Борисовградъ, съ цель да обходи дѣсния флангъ на Българската южна армия. Пръвъ нейнъ обектъ ще бжде Хасково.

Македонската армия се ще съсредоточи въ три групи въ районитѣ: а) Демиръ Хисаръ — Струмица — Шипъ — Куманово; б) Мелникъ — Пехчево — Кочани — Кратово — Страцинъ и в) Горна Джумая — Царево Село — Егри Паланка, като се прикрива съ авангарди въ Горна Джумая, Царево Село и Егри Паланка. Впоследствие, ако Българската западна армия не настъпи, главнитѣ сили на Турската македонска армия ще се притеглятъ на линията на авангардитѣ и ще заематъ изходно положение за настъпление въ България.

Родопската група ще се съсредоточи около Неврокопъ и Пашмакли, съ авангарди въ Разлога, Доспатскитѣ ханове и Дьовленъ.

При най-благоприятни условия, т. е., ако мобилизацията на всичкитѣ части се завърши въ шесть деня, ако морето е тихо и има достатъчно транспортни сръдства, ако желѣзницитѣ ежедневно превозватъ по осемъ табора, и службитѣ сж уредени така, че да не причиняватъ закъснения на частитѣ, силата и съсредоточаването на войскитѣ въ казанитѣ райони може да се изпълни между 6-ия и 30-ия оперативни дни.

Постепенното съсредоточаване на турските армии:

Войски	Оперативни дни					
	6	10	13	20	25	30
I. — Одринска армия:						
а) Главна група:						
Табори	19	37	86	125	138	—
Батареи	39	45	—	—	—	—
Ескадрони	28	30	—	—	—	—
б) Лозенградска група:						
Табори	10	22	27	36	39	—
Батареи	8	9	—	—	—	—
Ескадрони	5	—	—	—	—	—
в) Кърджалиска група:						
Табори	8	14	17	26	—	—
Батареи	2	4	6	—	—	—
Ескадрони	—	1	—	—	—	—
II. — Македонска армия:						
а) Въ долината на р. Струма:						
Табори	7	14	33	58	62	—
Батареи	4	11	20	23	—	—
Ескадрони	5	17	—	—	—	—
б) Въ долината на р. Брѣгалница:						
Табори	8	15	32	39	—	—
Батареи	2	9	12	—	—	—
Ескадрони	5	10	—	—	—	—
в) Около гр. Струмица:						
Табори	7	16	42	42	46	—
Батареи	1	13	16	—	—	—
Ескадрони	1	10	14	—	—	—
г) Общ резервъ, въ гр. Солунъ:						
Табори	—	—	6	18	34	42
Батареи	—	—	2	6	—	—
III. — Родопски войски:						
а) Около гр. Неврокопъ:						
Табори	—	11	—	—	—	—
Батареи	—	3	—	—	—	—
б) Около гр. Пашмакли:						
Табори	—	12	—	—	—	—

Основна идея за операциитѣ. — Политическиятъ идеалъ на България е: 1) освобождение на всички българи, находящи се подъ чуждо владичество, и обединението на цѣлия български народъ подъ единъ скиптъръ, и 2) завладяване севернитѣ брѣгове на Бѣло море, крайно необходими за нормалното развитие и съществуване на Българската държава.

Турция
гарски зем
Бѣло море
ствяване на
България
и съ орж
е нужно.

Цельта
могществе
вията, кои

Но въ
много дѣр
положение
кротяванет
тивата на
въ началот
ската арми
ската терн

Турция
тя не мож
телно, въ
и тѣ не с
Вжтрешно
както и н
страция, п
Турция е:
сили на К
въ всички
да се спеч
ската арми
съсрѣдото

Въорж
а) На
3 гаубичн
1 мостова
раздѣлени

б) На
нински ба
придаде и
батальонъ

Турция владее по-голямата част от неосвободените български земи (Македония и Одринско) и всичките брѳгове на Бѳло море. Следователно, тя е най-голямата прѳчка за осъществяване на българския идеалъ. За преодоляване на тази прѳчка, България трѳбва да води борба съ крайно напрежение на силите и съ оржие да изтрѳгне това, което ѳ принадлежи и което ѳ е нужно.

Цельта на войната ще се постигне, ката се сломи военното могъщество на Турция и бжде принудена тя да приеме условията, които ще ѳ се диктуватъ.

Но въ Турция се кръстосватъ политическите интереси на много държави, и при една война съ нея общото политическо положение може да се усложни дотолкова, че да наложи прекратяването на войната, преди окончателно сломяване съпротивата на Турция. Затова България трѳбва да си осигури още въ началото на войната едно решително надмощие надъ турската армия и да окупира възможно по-голяма част отъ турската територия.

Турция разполага съ повече сили, но, по много причини, тя не може бързо да ги противопостави на България. Действително, въ европейските си области тя държи голѳми сили, но и тѳ не сж подготвени за бързо и решително настѳпление. Вътрешното и външното политическо състояние на Империята, както и недѳжитѳ на нейната военна и гражданска администрация, подсказватъ, че единствениятъ начинъ за воюване съ Турция е: бързо и едновременно мобилизиране на всичките сили на Княжеството и безъ колебание енергично настѳпление въ всички операционни театри. Само по този начинъ ѳма изгледи да се спечелятъ първите победи, да се нападне и разбие турската армия въ периода на нейното мудро организиране и съсрѳдоточаване.

Въоръжените сили на Княжеството се разпредѳлятъ така:

а) На Южния театъръ: 6¹/₂ пехотни дивизии, 9 конни полка, 3 гаубични батареи, 1 с. с. планинско артилер. отдѳление, 1 мостова дружина и 1 лекъ обсаденъ паркъ; тѳзи сили сж раздѳлени на четири групи.

б) На Западния театъръ: 2 дивизии, 2 конни полка, 8 планински батареи и 1 гаубиченъ полкъ; къмъ които може да се придаде и Лекиятъ обсаденъ паркъ на Софийския крепостенъ батальонъ (12 гаубици 15-см. и 12 орждия 12-см.).

ѳ идеалъ на
ходящи се
български
рните брѳ-
то развитие

в) На родопския театъръ: 2 пехотни бригади, 1 пионерна дружина, 6 полски, 14 планински батареи и 1 ескадронъ.

г) Въ вътрешността оставатъ опълченскитѣ, допълняващитѣ дружини и единъ полкъ въ Шуменъ и въ Варна.

Части	Дружини	Батареи	Ескадрони	Пушки	Оръдия	Сабли	
А. — На Южния театъръ:							
Самостоятелна конница (1-и, 2-и, 3-и и 4-и конни полкове)	—	—	15	—	—	1,800	
III армия	{ 3-а Балканска дивизия	23/1	12	—	24,000	72	—
	{ 4-а Преславска дивизия	20/1	12	—	21,300	72	—
	{ 7-и коненъ полкъ	—	—	3	—	—	360
	{ 10-и коненъ полкъ	—	—	3	—	—	360
	Всичко	43/2	24	6	45,300	144	720
II армия	{ 5-а Дунавска дивизия	24/1	12	—	24,813	72	—
	{ 6-а Бдинска дивизия	24/1	12	—	24,813	72	—
	{ 8-а Тунджанска дивизия	24/1	12	—	24,813	72	—
	{ 9-а Плъвенска дивизия	24/1	12	—	24,813	72	—
	{ 6-и коненъ полкъ	—	—	2	—	—	240
	{ 8-и коненъ полкъ	—	—	3	—	—	360
	{ 9-и коненъ полкъ	—	—	3	—	—	360
	{ Гаубиченъ артилер. полкъ	—	3	—	—	18	—
	Всичко	96/4	51	8	99,252	306	960
Хасковски отрядъ	{ Отъ 2-а Тракийска дивизия	8 ¹ / ₄	—	—	8,720	—	—
	{ Отъ 3-а артилер. полкъ	—	6	—	—	36	—
	{ Отъ 3-о планин. артилер. отдѣление	—	2	—	—	12	—
	{ Отъ 6-и коненъ полкъ	—	—	1	—	—	120
Всичко	8 ¹ / ₄	8	1	8,720	48	120	
А всичко на Южния театъръ:	147/6 ¹ / ₄	83	30	153,272	498	3,600	

Б. — На

I армия

Вс

В. — На

9-и, 21-и и

39-и пехотн

Отъ 2-а п

Отъ 3-и ар

Отъ 1-о п

Отъ 3-о п

Отъ 3-и ко

Вс

На в

биятъ Ту

крепостъ

началенъ

Сакаръ п

Част

на Южна

армия по

съдействи

планина.

Част

настъпк

за нанес

планина.

1 пионерна
ронъ.
допълнява-
на.

Орждия	Сабли
—	1,800
72	—
72	—
—	360
—	360
144	720
72	—
72	—
72	—
72	—
—	240
—	360
—	360
18	—
306	960
—	—
36	—
12	—
—	120
48	120
498	3,600

Части	Дружини	Батареи	Ескадрони	Пушки	Орждия	Сабли
Б. — На Западния театъръ:						
1-а Софийска дивизия	24/1	12	—	24,813	72	—
7-а Рилска дивизия	24/1	12	—	24,813	72	—
Лейбъ-гвардейският коненъ полкъ	—	—	2	—	—	240
5-и коненъ полкъ	—	—	3	—	—	360
Отъ 2-о планин. артилер. отдѣление	—	8	—	—	48	—
Гаубиченъ артилер. полкъ	—	2	—	—	12	—
Всичко на Западния театъръ	48/2	34	5	49,626	204	600
В. — На Родопския театъръ:						
9-и, 21-и и 27-и пехотни полкове	12	—	—	12,840	—	—
39-и пехотенъ полкъ	4	—	—	4,280	—	—
Отъ 2-а пионерна дружина	$\frac{3}{4}$	—	—	400	—	—
Отъ 3-и артилерийски полкъ	—	6	—	—	36	—
Отъ 1-о планин. артилер. отдѣление	—	8	—	—	48	—
Отъ 3-о планин. артилер. отдѣление	—	6	—	—	36	—
Отъ 3-и коненъ полкъ	—	—	1	—	—	120
Всичко на Родопския театъръ	16 $\frac{3}{4}$	20	1	17,520	120	120

На войскитѣ отъ Южния театъръ бѣ дадена задача да разбиятъ Турската одринска армия, да завладѣятъ или обходятъ крепостъта Одринъ и да настѣпятъ за Цариградъ. Като първоначаленъ обектъ на тѣзи войски ще бжде завладяването на Сакаръ планина и закрепяването на нея.

Частната задача на III армия бѣше да осигури лѣвия флангъ на Южната армия и да попрѣчи на настѣпленето на турската армия по долината на р. Тунджа, а, при настѣпленето, да съдействува отъ долината на р. Тунджа за завладяване Сакаръ планина.

Частната задача на II армия бѣше да се противопостави на настѣпленето на турската армия по долината на р. Марица и да нанесе главния ударъ при борбата за овладяване Сакаръ планина.

Тъзи две армии трѣбва да действуватъ винаги въ тѣсна тактическа и стратегическа връзка.

Хасковскиятъ отрядъ прикрива дѣсния флангъ на армията, като се противопоставя на възможното нашествие на Турския кърджалиски отрядъ, а, при настѣпление, разбива този отрядъ и завладѣва гр. Кърджали. Хасковскиятъ отрядъ трѣбва да действува въ тѣсна тактическа и стратегическа връзка съ II армия.

Задачата на Западната армия бѣше да прикрива София. За тази целъ тя трѣбва да се възползува отъ своето централно положение и бързо съсредоточаване, за да настѣпи въ Македония, да бие по части турската армия, да овладѣе по-големо пространство отъ турската територия и да предизвика и насърдчи общо въстание на българитѣ въ Македония. Първоначаленъ обектъ на тази армия ще бжде завладяване на Горноджумайската котловина и запушване северния изходъ на Кресненското дефиле. При настѣплението Западната армия да поддържа тѣсна тактическа и стратегическа връзка съ Родопския отрядъ.

Задачата на Родопския отрядъ бѣше: въ началото да прикрие долината на р. Марица отъ нашествието на Турскитѣ родопски войски, а следъ това съ по-големата си частъ да завладѣе Разлога и да влѣзе въ тѣсна тактическа и стратегическа връзка съ Западната армия. Презъ всичкото време трѣбва да поддържа връзка и съ Хасковския отрядъ. Първоначаленъ обектъ — Търръша.

Южнитѣ армии се съсредоточаватъ въ зоната между Сазлж дере и р. Тунджа, съ линия на развърщане Кара Бунаръ — Манастиръ, дълга около 50 клм.

На избранитѣ райони е дадена следната оценка: 1) Южната армия заема централно положение по отношение всички възможни пѣтища за настѣпление на Турската одринска армия; 2) мѣстността позволява свободно маневриране по всички възможни посоки, и концентрирането на армията въ единъ пунктъ може да се извърши въ два деня; 3) отъ този районъ армията е най-добре насочена за овладяване Сакаръ планина; 4) фланговетѣ на армията сж добре осигурени отдѣсно, отъ р. Марица и отъ позициитѣ при Хасково и Търново-Сейменъ, и отлѣво, отъ р. Тунджа и позициитѣ при Синапли, Хасанъ Бегли, Казълъ Агачъ и Ямболъ, и 5) въ тила, успоредно и напрѣчно на фронта има ж.-п. линии, които облекчаватъ подвоза и отвоза.

В. И. К. — 3

СЪРБИЯ

М

Инструмент

Инструмент

В. И. К.

Съсрѣдоточаването по плана за война съ Турция отъ 1908 година.

В. Н. К. — „Войната между България и Турция 1912—1913 год., т. I. — Подготовка на войната“.

стр. 368—389.

инструкции и следната таблица:

Западната армия се съсредоточава въ района Дупница — Кадинъ мостъ — Кюстендилъ — Радомиръ; главната маса — около с. Горна Козница. При това положение Западната армия заема твърде сгодно положение по отношение всичкитѣ възможни посоки за настъпление на турската армия. Предвидъ настъпателнитѣ действия къмъ Горна Джумая, по-голъмата частъ отъ армията, предимно действащитѣ части и скорострелната артилерия, сж групирани по-близо до посоката Дупница — Горна Джумая.

Родопскиятъ отрядъ, следъ като очисти Търмръшъ отъ турски войски, ще остави резервнитѣ части и нескорострелната планинска артилерия на линията Чепеларе — Дьовленъ — Ташъ боазъ да наблюдаватъ и охраняватъ Родопитѣ, а действащата бригада съ всичката скорострелна планинска артилерия ще се съсредоточи на 12-ия оперативенъ день въ Чепинската котловина, готова да настъпи въ Разлога.

Прикриване мобилизацията и съсредоточаването. — Въ началото прикриването се извършва отъ граничните роти, усиленни съ граничното опълчение, а по-сетне се усилватъ съ мобилизирани части отъ близкитѣ дивизии, които се мобилизиратъ последователно и изпращатъ прикриващи части, които заематъ всички по-важни гранични пунктове. Сжщитѣ дивизии образуватъ и стратегически авангарди на армиитѣ: 3-а дивизия — на III армия, 8-а дивизия — на II армия и 7-а дивизия — на I армия.

За охрана границата е раздѣлена на райони. Две дружини отъ 8-и резервенъ полкъ охраняватъ черноморския брѣгъ отъ ромънската граница до Месемврия. 3-а Балканска дивизия — отъ Месемврия до турската граница и после до с. Бунарчево (140 клм.); главнитѣ сили сж около Голѣмъ Манастиръ. 8-а Тунджанска дивизия — отъ с. Бунарчево до в. Кокесъ тепе (120 клм.), съ главнитѣ си сили въ Търново-Сейменъ. 2-а Тракийска дивизия — Родопскиятъ отрядъ — отъ в. Кокесъ тепе, включително, до в. Мусалла (180 клм.). 7-а Рилска дивизия — отъ в. Мусалла до в. Патарица (140 клм.), съ главнитѣ си сили въ Дупница, Кадинъ мостъ и Кюстендилъ.

Съсредоточаване. — За съсредоточаването на армиитѣ въ опредѣленитѣ имъ райони, на всички дивизии бѣха изпратени инструкции и следната таблица:

Части	Начинъ на мобилизиране	Районъ на съсредоточаване	На кой оперативен денъ завършва съсредоточаването
Самостоятелна конна дивизия	едновременно . .	Айваджикъ—Дурали—Тремезли .	19
III армия:			
3-а Балканска дивизия . .	последователно .	Казълъ Агачъ — Лалково — Вакъвъ—Явусъ Дерѣ—Голѣмъ и Малкъ Манастиръ	14
4-а Преславска дивизия . .	едновременно . .	Каяджикъ—Кююнъ Бунаръ—Талишманли—Каялж Дерѣ	16
II армия:			
8-а Тунджанска дивизия . .	последователно .	Търново-Сейменъ—Юренджикъ—Саранли	14
9-а Плъвенска дивизия . .	едновременно . .	Кара Бунаръ—Гьолъ Бунаръ—Обрукли—Дуванджизли	18
5-а Дунавска дивизия	едновременно . .	Кара Бунаръ—Раднево	19
6-а Бдинска дивизия	едновременно . .	Сюлмешли—Аладжали—Опанъ—Енекчиево—Узунъ Хасанъ	23
Хасковския отрядъ	последователно .	Хасково—Кочашли—Ири Обасъ	12
Леко обсадно отдѣление (Шуменъ)	едновременно . .	Ямболъ	17
Родопския отрядъ	последователно .	Лжжене—Костаново—Батакъ—Чурекъ—Лалково—Чепеларе—Широка Лжка	12
I армия:			
7-а Рилска дивизия	последователно .	Дупница—Самоковъ—Слатино—Кадинъ мостъ—Кюстендилъ—Гърляно	15
1-а Софийска дивизия	едновременно . .	Коньово—Козница	10
Леко обсадно отдѣление (София)	едновременно . .	София	15
Леко обсадно отдѣление (Видинъ)	едновременно . .	Мездра	18
Мостовата дружината	едновременно . .	Търново-Сейменъ	17

Устройството на тила следъ съсредоточаването. —
Етапна служба. — За частитѣ отъ Южната армия бѣха определени следнитѣ комуникационни линии:

за 6-а, 8-а, Конната дивизии и Хасковския отрядъ — Велико Търново — Габрово — Казанлъкъ — Стара Загора — Опанъ — Търново-Сейменъ;

за 5-а и 9-а дивизии — Велико Търново — Елена — Нова Загора — Раднево — Кара Бунаръ;

за 3-а и 4-а дивизии — Ески Джумая (Търговище) — Османъ Пазаръ (Омуртагъ) — Котелъ — Ямболъ — Карапча — Каяджикъ (Каменецъ).

Начал
Хасковския
въ Ески Д

Предн
въ Раднев
въ Търно
нецъ) и з

Спома
Стара Заг
Загора и
Ямболъ.

Части
временни
е определ

Начал
и за част
Дебели Д

Пред
Лакъ ше

Спома
За Р

1) Злати
2) Татар
Станимак

Начал
етапи: Л
тица, Па
лово, Ка

Ар т
припаси

1) Б
оржие:
за Запад
Карлово

4) Ст

Име	На кой опера- ционен ден, за- почва с бор- бата
19	
14	
16	
14	
18	
19	
23	
12	
17	
12	
15	
10	
15	
18	
17	

Начални етапи: за 5-а, 6-а, 9-а и Конната дивизии и за Хасковския отрядъ — въ Велико-Търново; за 3-а и 4-а дивизии — въ Ески Джумая; за 8-а дивизия — въ Стара Загора.

Предни етапи: за 6-а дивизия — въ Опанъ; за 5-а дивизия — въ Раднево; за 9-а дивизия — въ Кара Бунаръ; за 8-а дивизия — въ Търново-Сейменъ; за 4-а дивизия — въ Каяджикъ (Каменецъ) и за 3-а дивизия — въ Карапча.

Спомагателни етапи: 1) Дръново, Габрово, Шипка, Тулово, Стара Загора; 2) манастира Св. Никола, Елена, Твърдица, Нова Загора и 3) Османъ Пазаръ, Котелъ, Мокренъ, Кавакликъ и Ямболъ.

Частитъ отъ Западната армия се съсрѣдоточаватъ въ мирно-временнитъ си квартирни райони. Обща комуникационна линия е опредѣлена желѣзниятъ пжть Радомиръ — София.

Начални етапи: за частитъ около Дупница — въ Радомиръ, и за частитъ около Коньово и Кадинъ мостъ — на ж.-п. ст. Дебели Лакъ¹⁾.

Преденъ етапъ — въ Дупница; началниятъ етапъ въ Дебели Лакъ ще бжде въ сжщото време и преденъ.

Спомагателенъ етапъ — въ Долна Диканя.

За Родопския отрядъ се опредѣлятъ комуникационни линии: 1) Златица — Татаръ Пазарджикъ — Елли Деро — Лжжене; 2) Татаръ Пазарджикъ — Батакъ; 3) Карлово — Пловдивъ — Станимака — Хвойна.

Начални етапи: Татаръ Пазарджикъ и Пловдивъ; предни етапи: Лжжене, Батакъ и Хвойна; спомагателни етапи: 1) Златица, Панагюрище, Калагларе, Елли Деро и Пещера, и 2) Карлово, Кара Топракъ и Станимака.

Артилерийско снабдяване. — За попълване бойнитъ припаси се откриватъ следнитъ огнестрелни складове:

1) Базисни складове съ по 100-150 изстрела на пушка и орджие: за Южната армия — въ Казанлъкъ, Твърдица и Котелъ; за Западната армия — въ София; за Родопския отрядъ — въ Карлово и Пирдопъ.

¹⁾ Открива се наново на 10 влм. отъ ж.-п. ст. Калище.

2) Разходни складове съ по 50 изстрела на орждие и пушка: за Южната армия — въ Стара Загора, Нова Загора, Ямболъ; за Родопския отрядъ — въ Татаръ Пазарджикъ и Пловдивъ и за Западната армия — въ Радомиръ и Дебели Лакъ. Последнитѣ два склада сж съ по 30 изстрела на орждие и пушка.

Интендантско снабдяване. — За прехранване на войскитѣ територията на Царството бѣ раздѣлена на операционни бази: 1) за Южната армия — 4-а, 5-а, 8-а и 9-а дивизионни области; 2) за Западната армия — 1-а, 6-а и 7-а дивизионни области; 3) за Родопския отрядъ — 2-а и частъ отъ 9-а дивизионни области.

За прехранване на армията ще се събере запасъ: за единъ месецъ сухари и за два месеца брашно и жито. Тримесечниятъ запасъ е разпредѣленъ между магазинитѣ: а) за Южната армия: базисни магазини — въ Казанлъкъ, Твърдица и Котелъ, въ които се държи 30-дневенъ запасъ и сѣно за 10 деня; разходни магазини — въ Опанъ, Раднево, Кара Бунаръ, Търново-Сейменъ, Хасково, Карапча, Каяджикъ (Ямболско), въ които се държатъ дребни продукти и фуражъ за три деня и хлѣбъ за единъ день; междинни магазини — въ Стара Загора, Нова Загора, Ямболъ съ храни за 15 деня и сѣно за 10 деня; резервни магазини — въ Габрово и Елена, въ които се държи запасъ за 10 деня. б) За Западната армия: Базисенъ магазинъ въ София; разходни магазини въ Изворъ, Кленовикъ, Дупница; междиненъ магазинъ въ Радомиръ и резервни магазини въ Мездра, Вратца, Червенъ Брѣгъ, Бѣла Слатина и Фердинандъ. в) За Родопския отрядъ: базисни магазини — въ Пирдопъ и Карлово; разходни — въ Станимака, Пещера, Елли Деро; междинни — въ Татаръ Пазарджикъ, Панагюрище и Пловдивъ; резервни — въ Троянъ, Ловечъ и Тетевенъ.

Санитарна служба. — Всѣка пехотна дивизия се обслужва отъ дивизионенъ лазаретъ, полски болници и полуподвижни болници, които следватъ дивизията. Болнитѣ и раненитѣ отъ Южната армия се изпращатъ отъ дивизионнитѣ санитарни учреждения въ етапнитѣ евакуационни болници въ Стара Загора, Нова Загора и Ямболъ. Болнитѣ и раненитѣ отъ Западната армия се изпращатъ отъ дивизионнитѣ санитарни учреждения направо въ София презъ ж.-п. станции Дебели Лакъ и Радомиръ. Отъ евакуационнитѣ болници болнитѣ и раненитѣ се отвозватъ

въ разпре
Търново и
допския о
болнитѣ т
разпредѣт

Между
устройватъ
армия: 1)
тове — въ
болница —
3) етапна
Къшлакво
ще се отк
каня и Ра
болница е
а питателн

Отъ
отвозватъ
на странат
градъ, Рус
венъ, Сви

Планъ „А“

линия Соф
ската гран
благоприят
линия, та
ване на К
ж.-п. лини
планъ бѣ

По тоз
ще иматъ
ването на
венъ день

Изобш
предишнит
иматъ въ
освенъ ви

въ разпредѣлителнитѣ болници: за Южната армия — въ Велико Търново и Ески Джумая, за Западната — въ София и за Родопския отрядъ — въ Татаръ Пазарджикъ и Пловдивъ. Ако болнитѣ трѣбва да се отвозватъ оттаткъ Балкана, открива се разпредѣлителна болница въ Троянъ.

Между евакуационнитѣ и разпредѣлителнитѣ болници се устройватъ етапни болници и питателни пунктове: за Южната армия: 1) етапна болница — въ с. Шипка и питателни пунктове — въ Тулово, Казанлъкъ, Габрово и Дръново; 2) етапна болница — въ Твърдица и питателенъ пунктъ — въ Елена; 3) етапна болница — въ Котелъ и питателни пунктове — въ Къшлакъой, Мокренъ и Османъ Пазаръ. За Западната армия ще се откриятъ питателни пунктове — въ Изворъ, Долна Диканя и Радомиръ. За Родопския отрядъ, ако разпредѣлителната болница е въ Троянъ, ще се открие етапна болница въ Карлово, а питателни пунктове — въ Кара Топракъ и Калагларе.

Отъ разпредѣлителнитѣ болници болнитѣ и раненитѣ се отвозватъ въ болницитѣ, които се откриватъ въ вътрешността на страната: въ Варна, Провадия, Нови Пазаръ, Шуменъ, Разградъ, Русе, Горна Орѣховица, Попово, Ловечъ, Севлиево, Плъвенъ, Свищовъ, Никополъ, Вратца.

Планъ „А^{bis}“ Въ плана „А“ за съсрѣдоточаване на Южния театъръ не бѣ използвана желѣзо-пжтната линия София—Пловдивъ, защото минава твърде близо до турската граница въ Родопитѣ, и е лесноуязвима. При особено благоприятни обстоятелства можеше да се използва и тази линия, та затова бѣха приготвени разписания за съсрѣдоточаване на Конната и частъ отъ 9-а дивизии, като се използваше ж.-п. линия София—Пловдивъ. За разлика отъ планъ „А“, този планъ бѣ нареченъ „А^{bis}“.

По този планъ южнитѣ армии на десетия оперативенъ день ще иматъ 10 дружини и 6 с. с. батареи повече, а съсрѣдоточаването на сжщитѣ армии ще се завърши на 17-ия оперативенъ день.

Изобщо, планътъ отъ 1908 год. коренно се различава отъ предишнитѣ планове. Плановетѣ отъ 1903 и 1904 години, които иматъ въ основата си стратегическа отбрана, не сж нищо друго, освенъ видоизмѣнение на плана отъ 1885 година. Планътъ отъ

1908 година е напълно самостоятелна работа; той има за основа бързо и енергично настъпление на всички театри; той е разработен най-подробно, и послужи за основа на по-сетнешните планове, които сж негово видоизмънение.

Планътъ отъ 1911 год. *Съображения за плана.* — До 1910 год. мѣстността източно отъ р. Тунджа се е смѣтала за мжнопроходима.

Тогава бѣ назначенъ за началникъ на Щаба на армията генералъ Фичевъ. Чрезъ полски поездки, предприети презъ 1911 год., и особени разузнавания отъ генералщабни офицери презъ сжщата година, новиятъ началникъ на Щаба на армията се убеди, че и въ областъта източно отъ р. Тунджа може да се действува съ голѣми маси. Поради това, както и поради развитието на желѣзо-пжтната мрежа и по-точните сведения за турската армия, генералъ Фичевъ пристъпи къмъ изработване новъ планъ. Изработени бѣха само съображенията за силитѣ и съсрѣдоточаването на турската армия и наставленията за съсрѣдоточаването на българската.

Отъ наставленията, дадени за съсрѣдоточаването на I и II армии, се вижда, че отново се е върналъ къмъ раздѣляне цѣлата гранична зона на два театра: Юженъ и Западенъ, както бѣше въ плана отъ 1903 година. При това къмъ Западния театъръ е присъединена и Родопската областъ, която, споредъ плана отъ 1908 год., съставяше отдѣленъ театъръ.

Вѣроятнитѣ сили на Турция. — Споредъ пресмѣтанията на Щаба на армията, мобилизиранитѣ сили на Турция възлизаха на 891 табора, отъ които 363 табора низами, 366 табора редифи I класъ и 162 табора редифи II класъ; 265 батареи (1,060 орждия) и 201 ескадрона.

Тѣзи сили ще бждатъ групирани:

а) на Одринския операционенъ театъръ — на 34-ия оперативенъ день: 216 табора, 84 батареи и 56 ескадрона;

б) на Македонския операционенъ театъръ — на 29-ия оперативенъ день: 221 табора, 82 батареи и 36 ескадрона;

в) стратегически резервъ, въ Цариградъ: 41 табора, 15 батареи и 20 ескадрона;

г) п
вени: 1)
горската
и 3 бата
дрона:
24 ескад
д) у
ще бжд
е) у
I класъ)
ченъ въ
тивенъ
ж)
дивизи
ната на
Ста
съ които
Българ
180 таб
редифи
Къмъ п
постни
144 кре
Сре
ставятъ
181 по
които о
тѣзи во
лъона
277 ор
Вд
1911 го
че тур
1)
Въ
6 бата
въ Етр
80 таб

г) по границитѣ на европейскитѣ държави ще бждатъ оставени: 1) на гръцката — 44 табора и 3 батареи; 2) на черногорската — 12 табора и 3 батареи; 3) на сръбската — 38 табора и 3 батареи; 4) на руската — 70 табора, 18 батареи и 24 ескадрона; или всичко на границитѣ: 164 табора, 27 батареи и 24 ескадрона.

д) V корпусъ — 81 табора, 15 батареи и 20 ескадрона — ще бжде оставенъ на персийската граница.

е) VI корпусъ — 88 табора (34 низамски, 54 радифски I класъ), 21 батареи и 30 ескадрона — може да бжде привлѣченъ въ зоната на съсрѣдоточаването едва къмъ 60-ия оперативенъ день.

ж) VII корпусъ, заедно съ Триполитанската и Хеджаската дивизии — 80 табора, 21 батареи и 15 ескадрона — ще останатъ на мѣстата си да държатъ въ респектъ мѣстното население.

Следователно, отъ 891 табора, 265 батареи и 201 ескадрона, съ които би могла да разполага, Турция може да извади срещу България на 30-ия оперативенъ день само 478 табора, отъ които 180 табора низами, 208 табора редифи I класъ и 90 табора редифи II класъ, 181 батареи или 724 орджия и 112 ескадрона. Къмъ последнитѣ могатъ да се прибавятъ още одринскитѣ крепостни войски, въ съставъ: 50 крепостни роты, 174 полски, 144 крепостни орджия и 24 мортири.

Срещу тѣзи турски сили българитѣ можеха да противопоставятъ: 261 дружини, отъ които 7 пионерни и 36 опълченски; 181 полски, планински и гаубични батареи съ 860 орджия, отъ които около половината нескорострелни, и 37 ескадрона. Къмъ тѣзи войски можеха да се прибавятъ и тритѣ крепостни батальона съ своитѣ 63 полски, куполни и обсадни батареи или 277 орджия.

Въроятниятъ планъ на турцитѣ. — По документитѣ отъ 1911 год., въ Българския щабъ на армията се е предполагало, че турскитѣ войски ще се съсрѣдоточатъ така:

1) Одринска армия — на 34-ия оперативенъ день:

Въ първа линия: а) Кърджалиска група — 16 табора и 6 батареи — въ Кърджали, 4 табора — въ Пашмакли, 4 табора — въ Егри Дерѣ и 4 табора — въ Кошу Кавакъ; б) Одринска група — 80 табора, 51 батареи и 32 ескадрона — около Одринъ, 4 та-

бора — въ Ортакьой, 9 табора, 6 батареи и 8 ескадрона — въ Свиленградъ и 4 табора въ Юскюдаръ; в) Лозенградска група — 54 табора, 6 батареи и 4 ескадрона — въ Лозенградъ, 2 табора и 3 батареи — въ Малко Търново и 2 табора — въ Малъкъ Самоковъ.

Въ втора линия: въ Димотика — 9 табора, 6 батареи и 8 ескадрона, въ Узунъ Кьопрю — 4 табора, въ Баба Ески 20 табора и 4 ескадрона, въ Люле Бургасъ — 4 табора и 6 батареи.

Въ трета линия: въ Цариградъ — 41 табора, 15 батареи и 20 ескадрона.

2) Македонска армия — на 29-ия оперативенъ день:

а) въ долината на р. Места, около Неврокопъ, — 8 табора; б) въ долината на р. Струма: въ Горна Джумая — 4 табора и 3 батареи, въ Пехчево — 2 табора и 1 батарея, въ Петричъ — 26 табора и 15 батареи, въ Демиръ Хисаръ 20 табора, 12 батареи и 12 ескадрона, въ Съръ — 8 табора и 6 батареи; в) въ долината на р. Брѣгалница: въ Кочане — 4 табора, въ Щипъ — 20 табора, 18 батареи и 12 ескадрона; г) въ долината на р. Пчиня: въ Криворѣчна Паланка — 4 табора и 3 батареи; д) въ долината на р. Вардаръ: въ Прешово — 4 табора, въ Скопие — 8 табора, въ Велесъ — 8 табора, 3 батареи и 12 ескадрона; е) въ Солунъ — 75 табора и 21 батареи; ж) въ вжтрешността на Македония, вѣроятно да държи въ покорностъ населението: въ Кукушъ — 7, въ Гевгели — 3, въ Воденъ — 4, въ Битоля — 12 и въ Прилепъ — 7 табора.

Това съсрѣдоточаване на турскитѣ войски въ посоченитѣ срокове би било възможно при най-благоприятни условия, ако превознитѣ срѣдства работятъ редовно и ако съсрѣдоточаването не е обезпокоено отъ българитѣ. Нѣма документи, отъ които да се вижда къде сж предполагали да се съсрѣдоточатъ турскитѣ войски, ако съсрѣдоточаването се забави. Следъ войната генералъ Фичевъ писа¹⁾:

„На Тракийския операционенъ театъръ турската армия можеше да избере за съсрѣдоточаване, въ зависимостъ отъ бързината на мобилизацията, следнитѣ зони:

1) Хавса — Лозенградъ, 2) Бунаръ Хисаръ — Люле Бургасъ и 3) Сарай — Чорлу — Родосто, задъ р. Еркене.

¹⁾ Фичевъ, Ив. Ив., генералъ. — Висшето командуване презъ Балканската война, стр. 50.

И въ
полагаше.
напредъ. въ
и Лозенгра
джали, Па
по-важнитѣ

Турски
Тракия до
че турската
доточи въ
стратегичес
зостъта на
можеха да
ски и отпа
точаване.

Въ не
отъ 1923
турски ман

1) „А
отъ българ
Димотика
главнитѣ
и Кулели
българската
насочатъ
градъ — Ха

2) При
Черкескь
нията Буна
чение било

„На М
армия ше
Неврокопъ
рѣчна Пал

Докуме
действуват
армията въ
допустнати

¹⁾ Фичевъ

И въ третѣ случая Българският щабъ на армията предполагаше, че турцитѣ ще изпратятъ силна прикриваща армия напредъ, въ пространството между укрепенитѣ пунктове Одринъ и Лозенградъ. Освенъ това, ще бждатъ изпратени въ Кърджали, Пашмакли и Дьовленъ малки отряди, които да прикриятъ по-важнитѣ операционни посоки на Родопския театъръ.

Турскитѣ голѣми маневри презъ 1909 и 1910 години въ Тракия дойдоха да закрепятъ убеждението на Щаба на армията, че турската армия, при една война съ България, ще се съсредоточи въ зоната Бунаръ Хисаръ — Люле Бургасъ. Голѣмото стратегическо значение на този районъ произтичаше отъ близостта на пристанищата Родосто и Цариградъ, дето турцитѣ можеха да стоварятъ по-голѣмата частъ отъ азиатскитѣ си войски и оттамъ да ги насочатъ къмъ избраната зона за съсредоточаване.“

Въ неиздаденото си съчинение „Отъ София до Чаталджа“, отъ 1923 година, генералъ Фичевъ, възъ основа на сжщитѣ турски маневри, изказва по-други предложения:

1) „Ако турската армия бжде въ по-благоприятни условия отъ българската, съсредоточаването ѝ ще стане на линията Димотика — Кулели Бургасъ — Одринъ — Лозенградъ, при което главнитѣ сили ще се групиратъ въ околноститѣ на Димотика и Кулели Бургасъ. Това съсредоточаване ставаше наблизко до българската граница и съ тенденция главнитѣ операции да се насочатъ по дѣсния брѣгъ на р. Марица, по посока Свиленградъ — Харманли — Търново-Сеймень.“

2) При по-неблагоприятни условия — на линията Странджа — Черкеской — Чорлу, като изпрати прикриващата армия на линията Бунаръ Хисаръ — Карагачъ — Люле Бургасъ. Въ заключение било усвоено последното съсредоточаване.

„На Македонския театъръ се предполагаше, че турската армия ще се съсредоточи въ зоната Кочане — Щипъ — Петричъ — Неврокопъ, като изпрати авангарди въ Горна Джумая и Кривоарѣчна Паланка.“

Документъ относно съображенията за начина, по който ще действуватъ турскитѣ армии, нѣма. Началникътъ на Щаба на армията въ съчинението си отъ 1927 год. пише¹⁾, че били допустнати следнитѣ предположения:

¹⁾ Фичевъ, Ив. Ив., генералъ. — Висшето командуване и пр., стр. 51.

1) Ако турцитѣ успѣятъ по-рано да се съсрѣдоточатъ и взематъ инициативата, тѣ могатъ да минатъ въ настѣпление по два начина: а) като опратъ дѣсното си крило на крепостта Одринъ, съ главнитѣ си сили да настѣпятъ къмъ Димотика — Харманли и да атакуватъ дѣсното крило на българската армия; б) да нахлуятъ съ главнитѣ си сили между Одринъ и Лозенградъ и да настѣпятъ по посока Казълъ Агачъ — Ямболъ, като се обрушатъ върху лѣвия флангъ на българската армия.

2) Въ случай че турската армия не е готова при едно евентуално настѣпление на българската армия, да се укрепи на нѣкоя линия и да се отбранява до пристигането на азиатскитѣ контингенти, които ще ѝ дадатъ числено надмощие.

На Македонския театъръ най-вѣроятно се е предполагало турцитѣ да действуватъ фронтално откъмъ Кочане и Горна Джумая, а решителния ударъ да поведатъ откъмъ Криворѣчна Паланка — Кюстендилъ, понеже тази посока дава възможность да се действува въ флангъ и въ тилъ на българската армия, която би се ангажирала по посока Горна Джумая и Царево Село.

Презъ 1911 година Назимъ паша — началникъ на VI инспекционна областъ, а при обявяване войната министъръ на войната и фактически главнокомандуващъ, — бѣ направилъ изявления въ следния смисълъ:

„Тѣй като българската армия ще се мобилизира и съсрѣдоточи по-бързо, и съсрѣдоточаването ще стане на границата, то турската армия трѣбва да мине въ настѣпление още отъ самото начало. Зоната на българското съсрѣдоточаване трѣбва да се нападне веднага съ мирнитѣ кадри, които трѣбва да се утвърдятъ въ нея и да се задържатъ, докато пристигнатъ тамъ редифскитѣ части. По този начинъ би се побъркало на българското съсрѣдоточаване и биха се заели планинскитѣ проходи... Нападението трѣбва да се извърши едновременно отъ всички страни, като се използватъ всички пѣтеки; то трѣбва да се извърши самоотвержено, съ тероръ до свирепостъ, така че още първия денъ да внесе паника въ българската земя. Щомъ се мине границата, веднага да се изпратятъ летещи отряди (конница и башибозукъ отъ въоръженото гранично мохамеданско население и отъ мюсюлманитѣ въ Южна България), които да палятъ и сѣкатъ всичко, що срещнатъ. За тази целъ трѣбва да бждатъ снабдени изобилно съ рѣчни бомби. Да се изпрати силна колона за енергична демонстрация къмъ София.“

Назим
дуващъ. О
той заповѣ
командува
ще компро
заповѣдта
Българ
опитъ на
новетѣ от
въ новия

План
вижда осн
обаче отъ
въ основа
1908 год.
Началникъ

„Изуч
1911 год.
армията у
и Тракийс
телна вой

През
вления за
начинъ:

А) На
района К
тино —

1-а д
4-и с. с.
25 дружи

7-а д
осемь с.
пионерна
тарей и

10-а
с. с. арти

Фиг
Таз
бригада и с

Назимъ паша не напусти тѣзи идеи и като главнокомандуващъ. Още съ прекъсване отношенията, на 3-и октомврий, той заповѣда на Източната армия да навлѣзе въ България, но командуваниятъ армията, като виждаше, че подобно действие ще компрометира организацията на армията, отказа да изпълни заповѣдта.

Българскиятъ щабъ на армията бѣ предвидилъ подобенъ опитъ на турцитѣ и бѣ взелъ мѣрки противъ него още въ плановетѣ отъ 1904 и 1908 години. Сжщитѣ мѣрки бѣха взети и въ новия планъ.

Планътъ на българитѣ. — Документи, отъ които да се вижда основната идея за водене войната противъ Турция, нѣма, обаче отъ разпореджанията за съсредоточаването се вижда, че въ основата на новия планъ сж сложени идеитѣ на плана отъ 1908 год., т. е. бързо и енергично настѣпление на всички театри. Началникътъ на Щаба на армията следъ войната писа¹⁾:

„Изучванията презъ 1910 год. и полскитѣ поездки презъ 1911 год. окончателно закрепиха у началника на Щаба на армията убеждението, че и на двата театра — Македонскиятъ и Тракийскиятъ — още отначало трѣбва да се поведѣ настѣпателна война“.

Презъ септемврий 1911 год. на частитѣ бѣха дадени настѣпления за съсредоточаване на действащата армия по следния начинъ:

А) На Западния театръ I армия се съсредоточаваше въ района Коньово — Кюстендилъ — Гърляно — Ваксево — Слатино — Дупница. Въ нейния съставъ влизаха:

1-а дивизия — три пехотни бригади, една пионерна дружина, 4-и с. с. и 4-и не с. с. артилер. полкове и два ескадрона; всичко 25 дружини, 12 батареи и 2 ескадрона;

7-а дивизия — две пехотни бригади, 7-и с. с. артилер. полкъ, осемъ с. с. батареи отъ 2-и планин. артилер. полкъ, половина пионерна дружина и два ескадрона; всичко 16^{1/2} дружини, 11 батареи и 2 ескадрона;

10-а сборна дивизия²⁾ — две пехотни бригади, 2-и и 7-и не с. с. артилер. полкове, една с. с. батарея отъ 2-и планин. артилер.

¹⁾ Фичевъ, Ив. Ив., генералъ. — Висшето командване и пр., стр. 56.

²⁾ Тази дивизия се импровизира въ случай на мобилизация, като се взема по една бригада и съответното количество артилерия и други части отъ 6-а и 7-а дивизии.

полкъ, половина дружина отъ 7-а пионерна дружина и единъ ескадронъ; всичко $16\frac{1}{2}$ дружини, 13 батареи и 1 ескадронъ;

Родопскиятъ отрядъ се разполагаше край границата отъ в. Мусалла до Кокесъ тепе. Той се състоеше отъ две бригади отъ 2-а Тракийска дивизия, три с. с. полски, четиринадесетъ с. с. и три не с. с. планин. батареи, половина пионерна дружина и единъ ескадронъ; всичко $16\frac{1}{2}$ дружини, 20 батареи и 1 ескадронъ;

една колояздачна рота и
една телеграфна полурота.

Или всичко на Западния театъръ — I армия — $74\frac{1}{2}$ дружини, 65 батареи, 6 ескадрона, 1 колояздачна рота и 1 телеграфна полурота.

Б) На Южния театъръ:

Самостоятелната конна дивизия се съсрѣдоточаваше въ Пашакъой, и се състоеше отъ четири конни полка — 16 ескадрона.

II армия (прикриваща) се съсрѣдоточаваше въ района между границата и линията Лалково — Казълъ Агачъ — Йосе Бегли — Курфали — Търново-Сеймень — Хасково. Въ нейния съставъ влизаха:

3-а Балканска, 8-а Тунджанска и 9-а Плъвенска дивизии въ пълния си съставъ и съ придаденитѣ къмъ тѣхъ седемъ ескадрона; всичко 75 дружини, 45 батареи и 7 ескадрона;

Хасковскиятъ отрядъ, съставенъ отъ 1/2-а пех. бригада, шестъ с. с. полски и три не с. с. планин. батареи, половина пионерна дружина и два ескадрона; всичко $8\frac{1}{2}$ дружини, 9 батареи и 2 ескадрона;

шестъ гаубични батареи;
една колояздачна рота и
една телеграфна полурота.

Всичко въ II армия: $83\frac{1}{2}$ дружини, 60 батареи, 9 ескадрона, 1 колояздачна рота и 1 телеграфна полурота.

III армия се съсрѣдоточаваше въ района: Ямболъ — Упчели — Еникъой — Топузлари — Афтаня — Арнауткъой. Въ нейния съставъ влизаха:

4-а Преславска и 5-а Дунавска дивизии въ пълния си съставъ съ придаденитѣ къмъ тѣхъ четири ескадрона; всичко 50 дружини, 30 батареи и 4 ескадрона;

6-а Близка
полкъ, 6-а п
жини, 9 ба

едно га

едно не

една ко

една те

Всичко

1 колояздач

Или вс

30 ескадрон

Освенъ

къмъ идеа

военнитѣ д

укрепятъ и

На Зап

леко обса

дружини, 4

батарея, 8

На Юж

жини, 6 по

2 тежки о

батареи), Я

ление — 6

батареи), Б

6 картечни

Въ тил

батарея —

57-мм., 2

4 полски н

мови морт

ница), Вид

тови батаре

Разлик

плана отъ

морския бр

нието; отъ

лерия, дру

6-а Бдинска дивизия — две пехотни бригади, 2-и с. с. артилер. полкъ, 6-а пионерна дружина и единъ ескадронъ; всичко 17 дружини, 9 батареи и 1 ескадронъ;

едно гаубично отдѣление — три батареи;

едно не с. с. планин. артилер. отдѣление — три батареи;

една колояздачна рота и

една телеграфна полурота.

Всичко въ III армия: 67 дружини, 45 батареи, 5 ескадрона, 1 колояздачна рота и 1 телеграфна полурота.

Или всичко на Южния театъръ: 150 дружини, 105 батареи, 30 ескадрона, 2 колояздачни и 1 телеграфна роти.

Освенъ това, началникътъ на Щаба на армията се повърна къмъ идеята си отъ 1903 год. — да се усили театърътъ на военнитѣ действия съ укрепени пунктове. Предвидено бѣ да се укрепятъ и заематъ съ гарнизони следнитѣ пунктове:

На Западния театъръ: Дупница (2 опълченски дружини, леко обсадно отдѣление — 6 батареи), София (4 опълченски дружини, 4 деветфунтови батареи, 1 шестдюмова мортирна батарея, 8 куполни 57-мм. батареи, 2 картечници).

На Южния театъръ: Търново-Сейменъ (5 опълченски дружини, 6 полски не с. с. батареи, 3 гаубични не с. с. батареи, 2 тежки обсадни отдѣления — 10 батареи, 8 куполни 57-мм. батареи), Ямболъ (4 опълченски дружини, 1 леко обсадно отдѣление — 6 батареи, 3 гаубични не с. с. батареи, 2 не с. с. полски батареи), Бургасъ (5 опълченски дружини, 2 полски батареи, 6 картечници).

Въ тила: Варна (6 опълченски дружини, 1 брѣгова 24-см. батарея — 2 орждия, 1 батарея 10-см. — 4 орждия, 1 орждие 57-мм., 2 орждия 76-мм.), Шуменъ (7 опълченски дружини, 4 полски не с. с. батареи, 2 батареи 24-фунтови, 2 шестдюмови мортирни батареи, 2 куполни 57-мм. батареи, 1 картечница), Видинъ (2 полски не с. с. батареи, 2 дълги 24-фунтови батареи, 2 кжси 24-фунтови батареи, 8 картечници).

Разликата въ разпредѣляне на силитѣ въ този планъ и въ плана отъ 1908 год. е следната: 1) охраната на черноморския брѣгъ и на вътрешността бѣ възложена на Опълчението; отъ Действащата армия, освенъ нескорострелна артилерия, други части не бѣха взети; 2) Западната армия бѣ уси-

лена съ една пехотна бригада, и към нея бѣ придаденъ и Родопскиятъ отрядъ; 3) на Южния театъръ дивизиитѣ въ II и III армии бѣха уравниени по три въ всѣка армия, намѣсто четири въ II и две въ III, както бѣше въ плана отъ 1908 година.

Зонитѣ за съсрѣдоточаването на I и II армии сж приблизително сжщитѣ, както въ плана отъ 1908 год., съ тази разлика, че главнитѣ имъ сили се съсрѣдоточаваха малко по-близо до границата. Главнитѣ сили на III армия, които въ плана отъ 1908 год. бѣха на западния брѣгъ на р. Тунджа, бѣха премѣстени на източния и бѣха оттеглени назадъ, въ областъта юго-източно отъ гр. Ямболъ. Самостоятелната конна дивизия така сжщо бѣ премѣстена отъ западния брѣгъ на р. Марица на източния брѣгъ на р. Тунджа, предъ главнитѣ сили на III армия.

За прикриване мобилизацията и съсрѣдоточаването границата бѣ раздѣлена между дивизиитѣ:

7-а дивизия — отъ сръбската граница до в. Мусалла;
2-а дивизия — отъ в. Мусалла до в. Кокесъ тепе, включително;
8-а дивизия — отъ в. Кокесъ тепе до с. Бунарчево, включително;
3-а дивизия — отъ с. Бунарчево до Черно море. Черноморскиятъ брѣгъ отъ Атъ Лиманъ до Гьозекенъ се охраняваше отъ Бургаския гарнизонъ; отъ Гьозекенъ до ромънската граница — отъ Варненския гарнизонъ.

Отначало прикриването се извършваше отъ граничните части, усиленни съ опълчение, неслужили, а въ нѣкои дивизии и съ запасни отъ граничните общини. Войниците отъ действителна служба бѣха въоръжени съ манлихерови пушки, а опълченцитѣ — съ бердани и кринки, които се пазѣха въ складоветѣ на граничните общини. Оржие и облѣкло на запаснитѣ войници се изпращаше още първитѣ 4-5 часа следъ обявяване мобилизацията отъ полковетѣ, къмъ които се числятъ и къмъ които се присъединяватъ следъ съсрѣдоточаването. На втория оперативенъ день граничните роти се попълваха и развиваха въ дружини, а взводоветѣ — въ роти. Всѣка рота, споредъ размѣритѣ на участъка ѝ, формираше отъ 4 до 10 взвода. Отъ 3 до 6 взвода се назначаваха въ стражеви застави, които усиляха мирновременнитѣ гранични постове и поставяха нови. Постоветѣ (отъ 5 до 15 войника) се поставяха на разстояние не по-голѣмс отъ два клм. Заставитѣ се поставяха на 3 до 5 клм. задъ постоветѣ, а подвижнитѣ резерви — на 5 до 10 клм. задъ тѣхъ. Останалитѣ взводове се назначаваха за отбранителни застави на онѣзи пунктове, които сж особено важни.

Граничните пунктове сж тактическо необходимо, но безъ увѣрливо прикриване

Инструкциите, разурнени въ зависимост отъ началницитѣ отъ 1908 год., на армията, нахана въ си

За съсрѣдоточаване „Abis“. Съсрѣдоточаване на линиите, които пжтната линия защото бѣ

Планово изпълзуване на фицитѣ за граничните конети и на се държеж изобщо, бѣ

1) Въ началенъ день,

а) за 1-ия до 4-ия денъ

б) за 2-ия денъ

в) за 3-ия до 4-ия до 5-ия денъ

г) за 5-ия денъ охраняватъ 1-ия опера

д) за 2-ия до 3-ия денъ визионни Варна и Ц

Граничните части трѣбваше да се стремятъ да заематъ онѣзи пунктове въ своя и неприятелска територия, които иматъ тактическо значение. При благоприятни условия и когато е необходимо, можеха да предприематъ и настѣпателни действия, но безъ увличане, за да не се компрометира главната целъ — прикриване мобилизацията и съсрѣдоточаването.

Инструкциитѣ за мобилизацията, действията по прикриването, разузнаването, прехраната и др. на граничните дружини, въ зависимостъ отъ мѣстнитѣ условия, бѣха изработени отъ началницитѣ на прикриващитѣ дивизии възъ основа плана отъ 1908 год., и презъ май 1911 год. бѣха представени въ Щаба на армията, дето бѣха одобрени. Тѣ, съ малки измѣнения, останаха въ сила презъ войната 1912 година.

За съсрѣдоточаването бѣха изработени два плана: „А“ и „А^{bis}“. Съ плана „А“ се използваха всички желѣзо-пѣтни линии, които водѣха къмъ Турция, а съ плана „А^{bis}“ — желѣзо-пѣтната линия София — Татаръ Пазарджикъ не се използваше, защото бѣше близо до границата.

Плановетѣ „А“ и „А^{bis}“ бѣха наредени по начинъ да се използва напълно превозоспособността на желѣзницитѣ. Графицитѣ за превозването на запаснитѣ войници и реквизиранитѣ коне до частитѣ, на частитѣ до зонитѣ на съсрѣдоточаването и на бойнитѣ припаси до складоветѣ бѣха приготвени и се държеха въ запечатани пликосе въ частитѣ. Превозътъ, изобщо, бѣ организиранъ по следния начинъ:

1) Въ периода на мобилизацията, отъ 1-ия до 6-ия оперативенъ день, се използваше пълниятъ трафикъ на желѣзницитѣ:

а) за превозване запаснитѣ войници до частитѣ — отъ 1-ия до 4-ия день;

б) за превозване реквизиранитѣ коне — отъ 2-ия до 6-ия день;

в) за превозване коннитѣ полкове къмъ границата — отъ 4-ия до 5-ия оперативенъ день;

г) за превозване опълченскитѣ дружини, предназначени да охраняватъ желѣзо-пѣтнитѣ линии, което се извършва въ 1-ия оперативенъ день;

д) за превозване опълченскитѣ дружини отъ 6-а и 9-а дивизионни области, предназначени за гарнизони на Бургасъ, Варна и Шуменъ, отъ 3-ия до 5-ия оперативенъ день;

е) за превозване бойни припаси за попълване частъ отъ разходнитѣ магазини — отъ 2-ия до 6-ия день;

ж) за превозване интендантскитѣ роти къмъ зоната на съсрѣдоточаването, за да могатъ да уредятъ навреме прехраната на дивизиитѣ, — отъ 3-ия до 4-ия день.

2) Презъ периода на съсрѣдоточаването отъ 6-ия до 24-ия оперативенъ день се провозваха щабоветѣ, частитѣ и тѣхнитѣ обози.

3) Презъ периода следъ съсрѣдоточаването отъ 24-ия до 29-ия оперативенъ день се провозваха: а) останалата частъ отъ бойнитѣ припаси до разходнитѣ, междиннитѣ и базиснитѣ складове и б) хранителни припаси до разходнитѣ и базиснитѣ складове.

На 30-и септемврий 1911 год. бѣха направени разпореждания за съсрѣдоточаването, като на всѣка дивизия бѣ даденъ районъ и маршрутъ.

Щабове, части и учреждения	Начинъ на мобилизация	На кой оперативенъ день	Къде се съсрѣдоточава
На Северния театъръ.			
<i>I армия.</i>			
Армейски части.			
Щабътъ на армията	нормално	5	с. Горна Козница
1-а арм. колездачна рота	нормално	7	с. Горна Козница
1-а арм. телеграфна полурота	нормално	8	с. Горна Козница
1-и арм. инженеренъ паркъ	нормално	8	с. Горна Козница
1-и арм. ветеринаренъ лазаретъ	нормално	9	с. Горна Козница
1-и арм. стражарски ескадронъ	нормално	10	с. Горна Козница
1-а арм. стражарска рота	нормално	12	с. Горна Козница
2-и планин. артилер. полкъ	нормално	12	с. Горна Козница
7-а Рилска дивизия.			
Щабътъ на дивизията	нормално	. . .	гр. Кюстендилъ
13-и Рилски полкъ	последователно	3— 6	с. Гърляно
26-и Пернишки полкъ	нормално	. . .	гр. Кюстендилъ
14-и Македонски полкъ	последователно	5— 8	с. Ваксево
22-и Тракийски полкъ	нормално	. . .	Кадинъ мостъ
7-и с. с. артилер. полкъ	последователно	7— 9	Кадинъ мостъ—Кюстендилъ
7-а пионерна дружина	нормално	7—12	Кадинъ Мостъ
7-и дивиз. огнестреленъ паркъ	нормално	. . .	Долна Грашица
7-а дивиз. интендантска рота	нормално	1— 5	Дупница—Коньово
7-и дивиз. продоволственъ транспортъ	нормално	5— 8	Коньово—Кадинъ мостъ—Кюстендилъ
7-и дивиз. лазаретъ	нормално	. . .	гр. Кюстендилъ
Четири дивизионни полски болници	нормално	9	гр. Кюстендилъ

Щабъ

10-а

Щабътъ на
49-и полкъ
50-и полкъ
47-и полкъ
48-и полкъ
7-и не с. с.
2-и не с. с.
Една с. с. б
тилер. па
10-а пионер
10-и дивиз.
10-и дивиз.
Четири див

1-а с

Щабътъ на
1-а бригада
2-а бригада
3-а бригада
4-и с. с. арт
4-и не с. с.

Родъ

Щабътъ на
21-и Срѣзно

27-и Челик

9-и Пловдив
39-и полкъ
3-и планин.
1-и планин.

Отъ 8-и кон

2-а пионер
2-а дивиз.
2-и дивиз.

2-и дивиз.

Две дивизи

Една полуб

На

Самост

1-и коненъ

2-и коненъ

3-и коненъ

4-и коненъ

Войната

Щабове, части и учреждения	Начинъ на мобилизация	На кой оперативенъ день	Къде се съсредоточава
10-а сборна дивизия.			
Щабътъ на дивизията	нормално	. . . . .	
49-и полкъ	нормално	8	Гьоклемезъ
50-и полкъ	последователно	8	с. Слатино
47-и полкъ	нормално	15	Дупница
48-и полкъ	нормално	15	Дупница
7-и не с. с. артилер. полкъ	нормално	8	Дупница
2-и не с. с. артилер. полкъ	нормално	12	Дупница
Една с. с. батарея отъ 2-и планин. артилер. полкъ	нормално	4	с. Слатино
10-а пионерна дружина	нормално	8—13	Дупница
10-и дивиз. продоволственъ транспортъ	нормално	16	Дупница
10-и дивиз. лазаретъ	нормално	15	Дупница
Четири дивизионни полски болници	нормално	17	Дупница
1-а Софийска дивизия.			
Щабътъ на дивизията	нормално	}	Таваличево—Лилячъ —Шатрово—Долна и Горна Козница— Коркина.
1-а бригада	нормално		
2-а бригада	нормално		
3-а бригада	нормално		
4-и с. с. артилер. полкъ	нормално		
4-и не с. с. артилер. полкъ	нормално		
Родопскиятъ отрядъ.			
Щабътъ на отряда	нормално	. . . . .	
21-и Сръдногорски полкъ	последователно	4—8	Чепеларе—Широка Лжка.
27-и Чепински полкъ	последователно	4—8	Фотенъ—Батакъ— Лжжене.
9-и Пловдивски полкъ	нормално	9	Батакъ
39-и полкъ	нормално	8	Пещера
3-и планин. артилер. полкъ	нормално	5—11	При пехотнитъ части
1-и планин. артилер. полкъ	нормално	10	Една батарея—Пе- щера
Отъ 8-и коненъ полкъ	. . . . .	7	Единъ ескадронъ— Батакъ
2-а пионерна дружина	нормално	13	Батакъ
2-а дивиз. интендантска рота	нормално	4	Т. Пазарджикъ
2-и дивиз. продоволственъ транспортъ	нормално	8—9	Едно отдѣление— Т. Пазарджикъ— Хвойна.
2-и дивиз. лазаретъ	нормално	8	Т. Пазарджикъ
Две дивизионни полски болници	нормално	8	Т. Пазарджикъ и Станимака.
Една полуподвижна болница	нормално	8	Пловдивъ
На Южния театъръ.			
<i>Самостоятелна конна дивизия.</i>			
1-и коненъ полкъ	нормално	7	с. Пашакъой
2-и коненъ полкъ	ускорено	7	с. Пашакъой
3-и коненъ полкъ	нормално	6	с. Пашакъой
4-и коненъ полкъ	нормално	5	с. Пашакъой

Щабове, части и учреждения	Начинъ на мобилизация	На кой оперативенъ день	Къде се съсрѣдоточава
<i>II армия.</i>			
Армейски части.			
Щабътъ на армията	нормално	7	Търново-Сейменъ
2-а арм. колездачна рота	нормално	6	Търново-Сейменъ
2-а арм. телеграфна полурота	нормално	8	Търново-Сейменъ
2-и арм. инженеренъ паркъ	нормално	14	Търново-Сейменъ
2-и арм. стражарски ескадронъ	нормално	12	Търново-Сейменъ
2-а арм. стражарска рота	нормално	12	Търново-Сейменъ
2-и арм. ветеринаренъ лазаретъ	нормално	7	Търново-Сейменъ
Гаубично отдѣление отъ 8-и артилер. полкъ	нормално	10	Търново-Сейменъ
Гаубично отдѣление отъ 4-и артилер. полкъ	нормално	17	Търново-Сейменъ
Хасковскиятъ отрядъ.			
Щабътъ на отряда	нормално	. . .	гр. Хасково
28-и Стремски полкъ	последователно	6—9	гр. Хасково
40-и полкъ	нормално	9—10	гр. Хасково
Отъ 9-и коненъ полкъ	нормално	6	Два ескадрона — въ селата Елехче и Ири Обасъ.
3-и с. с. артилер. полкъ	последователно	5—9	Две батареи — въ Елехче—Ири Обасъ —Хасково.
Отъ 2-а пионерна дружина	нормално	13	гр. Хасково
Продоволственъ транспортъ	нормално	8	с. Каменецъ
Бригаденъ лазаретъ	нормално	7	гр. Хасково
Две полски болници	нормално	10	с. Каменецъ
Една полуподвижна болница	нормално	.	Пловдивъ
8-а Тунджанска дивизия.			
Щабътъ на дивизията	нормално	. . .	Харманли
10-и Родопски полкъ	последователно	3—10	Селата Елехче и Ири Обасъ — Ярджели.
30-и Шейновски полкъ	последователно	3—7	Две дружини и четири картечници — Ярджели — Теке — Бълица.
12-и Балкански полкъ	последователно	6—9	Една дружина и две картечници — Теке —Бунакли.
23-и Шипчански полкъ	последователно	9	Хасъ Обасъ
51-и полкъ	последователно	7	Харманли
52-и полкъ	последователно	10	Харманли
8-и с. с. артилер. полкъ	последователно	5—9	Търново-Сейменъ — Теке—Бунакли—Бълица.
8-и не с. с. артилер. полкъ	последователно	9	Харманли
1-о с. с. гаубично отдѣление и не с. с. гаубична батарея	последователно	10	Търново-Сейменъ

Щабове, части и учреждения	Начинъ на мобилизация	На кой оперативенъ день	Къде се съсредоточава
8-а пионерна дружина	нормално	7—13	Харманли
8-и дивиз. огнестреленъ паркъ	нормално	. . . . .	Харманли
8-а дивиз. интендантска рота	нормално	5	Харманли
8-и дивиз. лазаретъ	нормално	12	Харманли
Четири дивизионни полски болници	нормално	9	Търново-Сейменъ
Две полуподвижни болници	нормално	11	с. Опанъ
3-а Балканска дивизия.			
Щабътъ на дивизията	нормално	. . . . .	. . . . .
32-и Загорски полкъ	последователно	5—9	Гердеме—Кавакли—с. Явузъ Дерѣ.
29-и Ямболски полкъ	последователно	5—8	Кавакли—с. Вакъвъ
11-и Сливенски полкъ	последователно	5—8	Селата Читалово—Вакъвъ — Голъмъ Боялъкъ.
24-и Черноморски полкъ	последователно	5—9	Селата Факия—Малкъ Дервентъ.
41-и полкъ	последователно	9	с. Хасанъ Бегли
42-и полкъ	последователно	9	с. Йосе Бегли
6-и с. с. артилер. полкъ	последователно	8—9	При пехотнитъ части
6-и не с. с. артилер. полкъ	последователно	9	с. Йосе Бегли
7-и коненъ полкъ	ускорено	4	Селата Гердеме, Вакъвъ, Голъмъ Боялъкъ.
3-а пионерна дружина	нормално	7—14	Казълъ Агачъ
3-и дивиз. огнестреленъ паркъ	нормално	. . . . .	Казълъ Агачъ
3-а дивиз. интендантска рота	нормално	6	Казълъ Агачъ
3-и дивиз. продоволственъ транспортъ	нормално	9	с. Карапча
3-и дивиз. лазаретъ	нормално	9	Казълъ Агачъ
Четири дивизионни полски болници	нормално	9	с. Карапча
Две полуподвижни болници	нормално	12	Ямболъ
9-а Плъвенска дивизия.			
Щабътъ на дивизията	нормално	. . . . .	. . . . .
4-и Плъвенски полкъ	нормално	10	с. Нинечево
17-и Доростолски полкъ	нормално	11	с. Дилджилери
33-и Свищовски полкъ	нормално	12	с. Софулари
34-и Троянски полкъ	нормално	13	с. Кара Пилидъ
53-и полкъ	нормално	15	с. Дилджилери
54-и полкъ	нормално	15	с. Курфали
9-и с. с. артилер. полкъ	нормално	13	с. Нинечево
9-и не с. с. артилер. полкъ	нормално	13	с. Дилджилери
9-а пионерна дружина	нормално	14	с. Софулари
Отъ 9-и коненъ полкъ	нормално	6	Единъ ескадронъ — с. Нинечево.
9-и дивиз. огнестреленъ паркъ	нормално	. . . . .	. . . . .
9-и дивиз. продоволственъ транспортъ	нормално	15	с. Раднево
9-и дивиз. интендантска рота	нормално	6	с. Дилджилери
9-и дивиз. лазаретъ	нормално	15	с. Дилджилери
Четири дивизионни полски болници	нормално	16	с. Раднево
Две полуподвижни болници	нормално	14	Ст. Загора

Щабове, части и учреждения	Начинът на мобилизация	На кой оперативен ден	Къде се съсредоточава
<i>III армия.</i>			
<i>Армейски части.</i>			
Щабът на армията	нормално	5	Ямболъ
3-а арм. колездачна рота	нормално		Ямболъ
3-а арм. телеграфна полурота	нормално		Ямболъ
3-и арм. инженерен паркъ	нормално		Ямболъ
3-и арм. стражарски ескадронъ	нормално		Ямболъ
3-а арм. стражарска рота	нормално		Ямболъ
Гаубично с. с. отдѣление	нормално		Ямболъ
Планинско не с. с. отдѣление	нормално		Ямболъ
<i>4-а Преславска дивизия.</i>			
Щабът на дивизията	нормално	14	с. Мансарли
7-и Преславски полкъ	нормално	15	с. Упчели
19-и Шуменски полкъ	нормално	16	с. Гидикли
8-и Приморски полкъ	нормално	18	с. Мансарли
31-и Варненски полкъ	нормално	18	с. Мидирисъ
43-и полкъ	нормално	18	с. Каджъкой
44-и полкъ	нормално	14	с. Османли
5-и с. с. артилер. полкъ	нормално	16	с. Мидирисъ
5-и не с. с. артилер. полкъ	нормално	14	с. Мансарли
4-а пионерна дружина	нормално	18	с. Чараганъ
4-и дивиз. огнестрелен паркъ	нормално	11	с. Мансарли
4-а дивиз. интендантска рота	нормално	18	с. Могила
4-и дивиз. продоволствен транспортъ	нормално		
Дивизионнитѣ полски и полуподвижни болници и Лазаретъ	нормално	18	Селата Могила—Мансарли.
Отъ 10-и коненъ полкъ	нормално		Два ескадрона—Упчели.
<i>5-а Дунавска дивизия.</i>			
Щабът на дивизията	нормално	18	Селата Башли и Арнауткой.
2-и Искърски и 45-и полкове	нормално	16	с. Топузлари
5-и Дунавски полкъ	нормално		
18-и Етърски и 20-и Добруджански полкове	нормално	15	Селата Афтаня, Арпачъ, Арнауткой.
1-и с. с. и 1-и не с. с. артилер. полкове	нормално	15	Селата Ени Махле и Арнауткой.
5-а пионерна дружина	нормално	14	с. Арнауткой
5-и дивиз. огнестрелен паркъ	нормално	19	с. Башли
5-а дивиз. интендантска рота	нормално	9	с. Афтаня
5-и дивиз. продоволствен транспортъ	нормално		
5-и дивиз. лазаретъ	нормално		
Четири дивиз. полски болници	нормално		
Две полуподвижни болници	нормално		
Отъ 8-и коненъ полкъ	нормално	10	Два ескадрона—с. Ени Махле.

Щабове, части и учреждения	Начинъ на мобилизация	На кой оперативенъ день	Къде се съсредоточава
6-а Бдинска дивизия.			
Щабътъ на дивизията	нормално	9	с. Еникьой
35-и Врачански полкъ	нормално	11	с. Саранли
36-и Козлудуйски полкъ	нормално	15	с. Войника
3-и Бдински полкъ	нормално	15	с. Войника
15-и Ломски полкъ	нормално	10	с. Еникьой
2-и с. с. артилер. полкъ	нормално	15	с. Тюркмени
6-а пионерна дружина	нормално	10	с. Тюркмени
6-а дивиз. интендантска рота	нормално	16	с. Чоконджа
6-и дивиз. продоволственъ транспортъ	нормално	26	с. Тюркмени
6-и дивиз. стражарски пех. взводъ	нормално	26	с. Тюркмени
6-и дивиз. стражарски коненъ взводъ	нормално	12	с. Тюркмени
6-и дивиз. лазаретъ	нормално	17	с. Чоконджа
Четири дивизионни полски болници	нормално	17	Ямболъ
Две полуподвижни болници	нормално	9	Единъ ескадронъ — въ с. Тюркмени.
Отъ 10-и коненъ полкъ	нормално		

За съсредоточаването по плана „А^{bis}“ бѣха приготвени и разпратени други разписания, въ които, намѣсто ж.-п. линия София — Татаръ Пазарджикъ — Търново-Сейменъ, се използваша ж.-п. линия София — Габрово, Шипчанския проходъ и южнобългарскитѣ ж.-п. линии Тулово — Стара Загора и др. По този планъ нѣкои севернобългарски части пристигаха въ пунктоветѣ за съсредоточаването съ нѣколко дня по-късно, но за това се избѣгваше всѣка опасностъ за попрѣчване на съсредоточаването отъ страна на турцитѣ.

Устройство на тила. — Етапна служба. — По етапната служба споредъ плановетѣ „А“ и „А^{bis}“ липсватъ други документи, освенъ една бележка за етапнитѣ командантства и назначения персоналъ за тѣхъ. Споредъ тази бележка, бѣха опредѣлени за етапни линии:

за 4-а дивизия — Шуменъ — Кара Демиръ — Върбица — Исупли — Александрово — Ямболъ;

за 6-а дивизия — Вратца — Ески Джумая (Търговище) — Османъ Пазаръ (Омуртагъ) — Котелъ — Мокренъ — Стралджа;

за 3-а дивизия — Сливенъ — Кукорево — Казълъ Агачъ;

за 9-а дивизия — Плѣвенъ — В. Търново — Елена — Твърдица — Нова Загора — Раднево;

за 8-а дивизия — Стара Загора — Опанъ — с. Търново — ж.-п. ст. Каяджикъ;

за Родопския отрядъ — Пловдивъ — Станимака — Хвойна и Татаръ Пазарджикъ — Лжжене;

за 1-а дивизия — София — Църква — Радомиръ — Изворъ — Коньово;

за 10-а дивизия — София — Църква — Радомиръ — Долна Диканя — Дупница.

Артилерийско снабдяване. — Артилерийското снабдяване бѣ уредено съ наставление, изпратено на инспектора на артилерията на 20-и юлий 1911 год. и корегирано на 22-и августъ 1912 година. Формираха се складове, въ които се държеха патрони и снаряди споредъ количеството на оржжието, което се вижда отъ следната таблица:

Складове	Малихерови пушки	Карабини	Бердани	Картечици	Полски с. с. оржжия	Полски нес. с. оржжия	Планински с. с. оржжия	Планински не с. с. оржжия	Гаубични с. с. оржжия	Гаубични не с. с. оржжия	Обсадни оржжия	Мортири	57-см. купол- ни оржжия
Базисни складове:													
София	73,700	4,350	5,000	56	84	108	92	18	—	—	—	—	—
Габрово	57,540	4,000	7,000	24	96	72	—	18	—	—	—	—	—
В.-Търново	49,200	3,400	4,000	72	72	72	—	18	12	—	—	—	—
Шуменъ	41,000	2,100	2,000	80	72	36	—	—	—	—	—	—	—
Разходни складове:													
Ръждавица	40,800	2,400	3,000	40	72	36	36	—	—	—	—	—	—
Радомиръ	16,300	530	—	16	—	72	—	—	—	—	—	—	—
Татаръ Пазарджикъ	12,400	1,500	3,000	12	12	—	56	—	—	—	—	—	—
Пловдивъ	4,200	200	2,000	4	—	—	—	18	—	—	—	—	—
Каменецъ	8,300	900	2,000	8	24	—	—	16	24	—	—	—	—
Търново-Сейменъ	24,600	1,800	3,000	24	36	36	—	—	—	—	—	—	—
Кара Бунаръ	24,600	1,100	2,000	24	36	36	—	—	—	—	—	—	—
Казълъ Агачъ	24,600	3,400	2,000	40	36	36	—	—	—	—	—	—	—
Ямболъ	24,600	2,000	2,000	24	36	36	—	18	12	—	—	—	—
Стралджа	41,000	2,100	2,000	40	72	36	—	—	—	—	—	—	—
Междинни складове:													
Пирдопъ	16,600	1,700	5,000	16	—	—	—	56	18	—	—	—	—
Стара Загора	32,930	2,700	500	32	60	36	—	18	24	—	—	—	—
Нова Загора	24	1,100	2,000	24	36	36	—	18	12	—	—	—	—
Твърдица	49,200	5,400	4,000	64	72	72	—	—	—	—	—	—	—
Котелъ	41,000	2,100	2,000	40	72	36	—	—	—	—	—	—	—

складъ, а всички останали складове — отъ мирновременния Софийски огнестреленъ складъ. Предвидено бѣ да се формира мирновремененъ огнестреленъ складъ въ В. Търново, но при обявяването на войната още не бѣ напълно формиранъ.

Мирновременнитѣ огнестрелни складове съхраняваха снарядитѣ и частъ отъ патронитѣ въ Шуменъ и София; другата частъ отъ патронитѣ бѣ складирана въ Разградъ, В. Търново и Плъвенъ. Съ обявяване на мобилизацията, патронитѣ отъ Разградъ и Плъвенъ се пренасяха въ Шуменъ и София. Онѣзи отъ В. Търново попълваха базиснитѣ складове въ В. Търново и Габрово и Междинния складъ въ Твърдица. Преди да започне съсрѣдоточаването, т. е. до 7-ия оперативенъ день, попълняха се разходнитѣ складове въ Казълъ Агачъ, Радомиръ, Ръждавица, Татаръ Пазарджикъ, Кара Бунаръ, на Укрепения пунктъ Самоковъ и Междинниятъ складъ въ Пирдопъ. Междиннитѣ складове въ Котелъ и Твърдица се попълваха веднага, следъ като се освободятъ балканскитѣ проходи — отъ 11-ия до 14-ия день. Останалитѣ разходни, междинни и базисни складове и укрепени пунктове се попълваха следъ съсрѣдоточаването на армията.

Бойнитѣ припаси се превозваха по ж.-п. линии София — Кюстендилъ, София — Бургасъ и Варна — Шуменъ — Габрово. Само междиннитѣ складове въ Котелъ и Твърдица се попълваха съ транспорти.

За плана „А bis“ оставаше сжщото разпредѣление, съ следнитѣ промѣни: ж.-п. линия София — Пловдивъ се използваше преди съсрѣдоточаването само за разходнитѣ огнестрелни складове въ Татаръ Пазарджикъ, Пловдивъ и Каменецъ. Всички останали складове използваша ж.-п. линия отъ София до Габрово, следъ това — чрезъ транспорти до ж.-п. ст. Тулово и оттамъ по желѣзницата — до складоветѣ.

Снабдяване съ храни. — Записка, която да съдържа съображения по прехраната презъ време на съсрѣдоточаването и войната, нѣма. Всички разпореждания сж правени възъ основа съображенията, изложени въ плана отъ 1908 год., въ който въпросътъ е проученъ основно. Разпорежданията сж правени само за Южния операционенъ театъръ, вѣроятно, защото по това време се водѣха преговори съ сърбитѣ, и не бѣ още установено какви български сили ще действуватъ на Западния операционенъ театъръ.

Споредъ плана отъ 1908 год., въ района на съсрѣдоточаването на Южната армия — 3-а и 8-а дивизионни области — есенно време се намираха следнитѣ количества храни: 38,000,000 кгр. жито и ръжъ, 10,000,000 кгр. ечмикъ и овесъ и 7,000,000 кгр. сѣно. Съ тѣзи запаси Южната армия — 210,000 души и 50,000 глави добитъкъ — щѣше да може да се прехрани 2-3 месеца, безъ да се подвозва отъ Северна България.

Пролѣтно време запасътъ отъ храни въ сѣшитѣ области достигаше до 7,500,000 кгр. жито и ръжъ, 2,200,000 кгр. ечмикъ и овесъ и 1,600,000 кгр. сѣно. Тѣзи храни щѣха да стигнатъ за 12-30 дня, докато реквизиционнитѣ комисии въ Северна България успѣятъ да доставятъ потребното количество храни. Месо въ живъ добитъкъ въ областитѣ имаше за цѣла година.

Въ споменатитѣ дивизионни области имаше 2,230 мелници, отъ които 23 парни. Общото денонощно производство на тѣзи мелници възлизаше на 200,000-300,000 кгр. брашно, така че къмъ 7-ия оперативенъ день, когато частитѣ започваха да пристигатъ, щѣше да има приготвено брашно за първитѣ дни на съсрѣдоточаването.

За Родопския отрядъ — 22,000 души и 6,000 добитъка — макаръ и да дѣйствува въ бедна страна, не се предвиждаха никакви затруднения, защото имаше задъ себе си богатата 2-а дивизионна областъ, и действията щѣха да бждатъ водени прѣснато.

За Западната армия — 70,000 души и 12,000 глави добитъкъ — въ района на съсрѣдоточаването — 13-о и 14-о полкови военни окржжия — есенно време имаше храни за 3-4 месеца, а пролѣтъ — за 10-30 дня. Месо въ живъ добитъкъ имаше за цѣла година¹⁾.

Въ казанитѣ полкови окржжия има 980 мелници, отъ които 5 парни. Общото денонощно производство на мелницитѣ е 148,000 кгр. брашно, така че армията щѣше да бжде осигурена съ храни, докато се организира подвозътъ отъ тила.

Възъ основа на тѣзи данни, на 10-и октомврий 1911 година Щабътъ на армията изпрати въ Главното интендантство „Наставление за устройството на тила въ продоволствено отношение“.

¹⁾ Въ съображенията не сж дадени числа за количеството на хранитѣ въ дветѣ полкови окржжия, а приложенитѣ къмъ съображенията таблици сж изгубени.

Наставлението е изгубено, но отъ преписката по него се долавя следното:

За Южния театъръ бѣха предвидени шестъ разходни магазина навѣрно за всѣка дивизия по единъ, а за Родопския отрядъ — два. Разположението на магазинитѣ, днитѣ, въ които започватъ да работятъ, и брѣятъ на хората и конетѣ, които хранятъ, се вижда отъ следната таблица:

Разходни магазини	О п е р а т и в н и д н и															
	4		5		6		7		9		10		16		18	
	хора	коне	хора	коне	хора	коне	хора	коне	хора	коне	хора	коне	хора	коне	хора	коне
Стралджа	—	—	—	—	—	—	—	—	6000	600	—	—	всички	—	—	—
Ямболъ	—	—	—	—	—	—	—	—	150	150	—	—	—	—	всички	—
Казълъ Агачъ	—	—	7000	1000	—	—	—	—	всички	—	—	—	—	—	—	—
Раднево	—	—	—	150	150	—	—	—	—	—	—	всички	—	—	—	—
Търново-Сейменъ	—	—	—	2000	1500	—	—	—	—	—	—	всички	—	—	—	—
Ж.-п. ст. Каменець	—	—	—	3000	1000	—	—	—	—	—	—	всички	—	—	—	—
Пловдивъ	1300	200	—	—	—	всички	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Татаръ Пазарджикъ	2300	200	—	—	—	всички	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Освенъ това, откриваха се базисни магазини въ Шуменъ Османъ Пазаръ (Омуртагъ), В. Търново и София и къмъ тѣхъ — седемъ резервни магазина въ Добричъ, Разградъ, Бѣла, Попово Плъвенъ, Орхание и Вратца.

За прехраната презъ време на съсрѣдоточаването още въ мирно време въ щабоветѣ на дивизионнитѣ области и на Кавалерийската, Артилерийската и Инженерната инспекции бѣха съставени смѣтки за количеството на хранителнитѣ припаси, които сж необходими за всѣка часть въ всѣки пунктъ при движението къмъ зоната на съсрѣдоточаването. Всички тѣзи смѣтки бѣха съобщени на дивизионнитѣ интенданти, въ чиито области спадатъ пунктоветѣ. Последнитѣ още въ мирно време даваха нарядъ на съответнитѣ реквизиционни комисии да приготвятъ въ опредѣленитѣ дни необходимото количество припаси.

За количеството на хранитѣ, съ които се обезпечава армията нѣмаме други данни, освенъ онѣзи, дадени въ „Наставлението за мобилизацията на армията“, печатано презъ 1910 година. Споредъ това Наставление, храни за два деня — неприкосно-

венъ зап
едно вар
крана за
въ дивиз
за четир
малко за

Сан
началник
армията
конто тр

Дивизион
области

на Со
фията

на Тръ
новина

на Вар
на

на Тръ
новина

на Дуна
ва

на Рад
о

на Тръ
новина

денъ запасъ — се носи въ раницата или въ дисагитъ на седлата; едно вариво се носи заедно съ готварскитъ принадлежности; храна за два деня се вози въ полковия обозъ; за четири деня — въ дивизионния продоволственъ транспортъ; храни, най-малко за четири деня, се държатъ въ разходнитъ магазини и най-малко за десетъ деня — въ базиснитъ магазини.

Санитарна служба. — На 10-и декемврий 1911 год. на началника на Санитарната часть бѣ изпратено отъ Щаба на армията разпредѣление на болницитъ и санитарнитъ складове, които трѣбва да се откриятъ въ дивизионнитъ области:

Дивизионни области	Евакуационни болници		Етапни болници		Разпредѣлителни болници		Разходни санитарни складове	Базисни санитарни складове
	Кжде се открива	легла	Кжде се открива	легла	Кжде се открива	легла		
1-а Софийска . . .	—	—	Пирдопъ . . .	200	{ София . . . 2000 Орханлие . . . 500 }	—	София	
2-а Тракийска . . .	{ Пловдивъ . . . 200 Татаръ Пазарджикъ . . . 300 }		Карлово . . . 300 Панагюрище . . . 200		{ Троянъ . . . 500 }	{ Пловдивъ Татаръ Пазарджикъ }	—	
3-а Балканска . . .	Ямболъ . . . 1000		{ Твърдица . . . 300 Котелъ . . . 500 Сливенъ . . . 500 Карнобатъ . . . 200 О. Пазаръ . . . 500 }		—	—	Ямболъ . . . —	
4-а Преславска . . .	—	—	—	—	Е. Джумая . . . 1000	—	Е. Джумая	
5-а Дунавска	—	—	{ Елена . . . 500 Дръново . . . 500 }		{ В. Търново . . . 2000 }	—	В. Търново	
7-а Рилска	Радомиръ . . . 1000		Перникъ . . . 200		—	—	Радомиръ . . . —	
8-а Тунджанска	Ст. Загора . . . 1000		{ Казанлъкъ . . . 500 Габрово . . . 500 Шипка . . . 200 }		—	—	{ Ст. Загора . . . — }	

Шуменъ
Тухъ —
Попово,
още въ
на Каза
ии бѣха
припаси,
при дви
и смѣтки
области
е даваха
риготвятъ
си.
армията
авлението
година.
прикосно

Измѣнения въ плана. — Разпорежданията по плана „А“ бѣха направени презъ 1911 год., а разпорежданията по плана „А^{bis}“ — презъ 1912 година. Презъ последната година, обаче се сключи Военната конвенция съ Сърбия. Поради това се започнаха преговори за общъ оперативенъ планъ. Въ преговоритѣ, докато сърбитѣ настояваха, че главенъ театъръ на войната ще бжде Македония и тамъ трѣбва да се съсрѣдоточатъ главнитѣ сили на дветѣ страни, българитѣ настояваха, че турцитѣ ще съсрѣдоточатъ главнитѣ си сили въ Тракия, и че тамъ трѣбва да се насочатъ и главнитѣ сили на съюзницитѣ. Поради това дветѣ страни не можеха да се споразумѣятъ и да изработятъ общъ планъ за войната. Едва на 14-и септемврий дойдоха до едно компромисно съглашение — сръбската армия да насочи главнитѣ си сили противъ турската войска на Овчо поле, а българитѣ — въ Тракия. Въ интервала между двата театра — Кюстендилъ — Дупница — да се насочи една армия, за която всѣки отъ съюзницитѣ да даде по една дивизия. По този начинъ на Западния операционенъ театъръ бѣ оставена само 7-а Рилска дивизия съ тритѣ си бригади, която влизаше въ състава на Съюзната армия, командувана отъ сръбски генералъ.

Съставтъ на 10-а сборна дивизия се промѣни. Намѣсто излѣзлата 3/7-а бригада, влѣзе 2/1-а бригада. 7-и не с. с. артилер. полкъ така сжщо излѣзе отъ състава на 10-а дивизия, и, намѣсто него, бѣ придадено едно отдѣление отъ 4-и с. с. артилер. полкъ.

I армия, съставена отъ 1-а и 10-а дивизии, получи назначение да усили войскитѣ на Южния операционенъ театъръ. Взето бѣ решение тази армия да се съсрѣдоточи около Юренджикъ и Айваджикъ, на мѣстото на II армия, а последната да се съсрѣдоточи на лѣвия брѣгъ на р. Тунджа, предъ III армия¹⁾. Предстоеше да се изработи разписание за съсрѣдоточаване на I армия въ новата зона. За да може, обаче, бързо да се извърши съсрѣдоточаването, реши се да се извърши мобилизацията и съсрѣдоточаването по планъ „А^{bis}“, та по този начинъ да се използва за превоза на I армия останалата свободна желѣзо-пжтна линия София — Търново-Сейменъ. Едва на 17-и септемврий — денътъ, въ който се обяви мобилизацията, — се състави разписание за превозване I армия. Споредъ това разписание, превозването на интендантскитѣ роти започваше на 4-ия

¹⁾ Фичевъ, Ив. Ив., генералъ. — Висшето командване и пр.; стр. 75.

и 5-ия от
рийски ч
отъ Софи
нитѣ им
венъ пак
отъ 6-а
ж.-п. ст.

Всички
Сейменъ.
нало, въ
да остане
отъ р. Тун

Споредъ
ваша арм
дитѣ воен
точава (а
пише¹⁾)
да се нан
съ тенден
то. за да
момента н
на армия
р. Марица

Приго
споредъ к

1-а
полурота
Сейменъ.
1-а брига
се съсрѣд
по обикн
оттамъ п
правѣше,
на южно
с. Полово

37-и
обикновен

Фичевъ
Нер
В. И. В. И.

5-ия оперативни дни. Превозването на пехотните и артилерийски части от 1-а Софийска дивизионна област започваше от София на 6-ия оперативен ден, а пък административните имъ обози до Татаръ Пазарджикъ пътуваха по обикновенъ път и оттамъ продължаваха по желѣзницата. Частитѣ отъ 6-а дивизионна област започваха да се превозватъ отъ п. ст. Мездра на 11-ия оперативен денъ.

Всички части трѣбваше да се разтоварятъ въ Търново-Бейменъ, но на 22-и септемврий, когато превозването бѣ започнало, въ Щаба на действащата армия взеха решение II армия да остане на мѣстото си, а I армия да се съсредоточи източно отъ р. Тунджа, въ района Казълъ Агачъ — Пашакъой — Башатли.

Споредъ обяснението на началника на Щаба на действащата армия, това решение било взето, защото нѣкои отъ чуждите военни аташета били узнали зоната, въ която се съсредоточава I армия¹⁾. Началникътъ на Оперативното отдѣление пъкъ каже²⁾: „Понеже главниятъ ударъ отъ наша страна трѣбваше да се нанесе на дѣсното крило на Турската тракийска армия, въ тенденция да се пресѣкатъ съобщенията ѝ съ Цариградъ, за да се осигури пълния успѣхъ на тази операция, въ момента на обявяването на мобилизацията началникътъ на Щаба на армията реши I армия да се прехвърли отъ долината на Марица въ тази на р. Тунджа, южно отъ Казълъ Агачъ“.

Пригответи се ново разписание за превозване до Ямболъ, споредъ което:

1-а дивизия. — Интендантската рота и Интендантската полурота отъ 10-а дивизия, които бѣха стигнали вече въ Търново-Бейменъ, се превозваха до Ямболъ на 8-ия оперативен ден, а бригадата се превозваше отъ София отъ 6-ия до 10-ия ден и се съсредоточаваше въ Пашакъой. 4-и с. с. артилер. полкъ по обикновенъ път пристигаше въ Татаръ Пазарджикъ и оттамъ продължаваше по желѣзницата за Ямболъ. Това се правѣше, за да се използва по-голѣмата превозоспособностъ на южнобългарскитѣ линии. Полкътъ се съсредоточаваше въ Попово.

37-и полкъ и две дружини отъ 38-и полкъ пътуваха по обикновенъ път до Татаръ Пазарджикъ, одето продължаваха

¹⁾ Фичевъ, Ив. Ив., генералъ. — Висшето командване и пр.; стр. 88.

²⁾ Нерѣзовъ, Ст., генералъ. — Оперативенъ планъ за война съ Турция; листъ X; в. и. А.; III. а. 72.

по железницата на 11-ия оперативенъ день. Другитѣ две дружини отъ 38-и полкъ и 4-и не с. с. артилер. полкъ се превозваха отъ София. Превозването завършваше на 13-ия день. На 15-ия день 37-и полкъ пристигаше въ с. Мешели, а на 17-ия день 38-и полкъ и 4-и не с. с. артилер. полкъ — въ с. Попово.

Пионерната дружина съ Телеграфната и Мостовата полурота се превозваше на 15-ия день до Ямболъ, отдето заминаваше за с. Оджакъой. Тамъ Дружината се раздѣляше на две половини — за 1-а и за 10-а дивизия.

Административнитѣ обози се превозваха отъ 15-ия до 21-ия день. При това по-големата частъ отъ Огнестрелния паркъ пжтуваше по обикновенъ пжтъ до Татаръ Пазарджикъ и оттамъ — по железницата до Ямболъ.

10-а дивизия. — Другата интендантска полурота се превозваше отъ ж.-п. ст. Мездра на 5-ия день. 1-а бригада се превозваше отъ София отъ 9-ия до 12-ия день. 25-и полкъ пжтуваше отъ Царибродъ до София пеша, за да освободи ж.-п. линията за сръбскитѣ войски. 16-и полкъ пристигаше на 17-ия день въ с. Читалово, а 25-и полкъ — на 16-ия день въ с. Арапли.

2-а бригада и 2-и не с. с. артилер. полкъ се превозваха отъ ж.-п. ст. Мездра отъ 11-ия до 15-ия день. На 19-ия день 47-и полкъ пристигаше въ с. Ени Бегли, 48-и полкъ — въ селата Евренли и Даутъ Бегли, а 2-и не с. с. артилер. полкъ — въ с. Хамбарли.

Частъ отъ административнитѣ обози се превозваха заедно съ тѣзи на 1-а дивизия, а частъ — следъ тѣхъ.

3-а Балканска дивизия излѣзе отъ състава на II армията и влѣзе въ състава на I армията, въ района на която бѣ съсредоточена.

Въ плана отъ 1911 год. бѣ внесено измѣнение и относно разпредѣлянето и съсредоточаването на конницата. Конните полкове, въ мирновремененъ съставъ, още преди да бжде обявена мобилизацията, получиха заповѣдь да заминатъ за границата за да прикриватъ мобилизацията и съсредоточаването:

1-и, 2-и, 4-и, 7-и, 8-и и 10-и конни полкове влѣзоха въ състава на Самостоятелната конна дивизия, която се съсредоточаваше около с. Пашакъой. Когато, обаче, въ тази зона се насочи I армия, Конната дивизия се премѣсти около с. Казж Клисѣ.

4-и. 7
гаха на
ж.-п. ст. С
ницата
19-и и 20
железниц
пжтъ при

Диви
конница
и съсред

Лейб
кове вли
съсредото
скиятъ и
дивъ по
ваха по
зрий. 6-и
17-и септ

9-и
Габрово
влизаше
и получа
полкъ пр
Дупница

Полк

Войн
да се пре
съ влако

И та
отъ 1911
единици
II армия.
отрядъ II

Нѣма
се е дава
реть бел
дѣтение
следнитѣ

4-и, 7-и и 10-и конни полкове по обикновенъ пжть пристигаха на 18-и, 19-и и 20-и септемврий; 1-и коненъ полкъ отъ ж.-п. ст. София, а 2-и отъ ж.-п. ст. Мездра се превозваха по желѣзницата до ж.-п. ст. Ямболъ и пристигаха въ с. Пашакьой на 19-и и 20-и септемврий; 8-и коненъ полкъ се превозваше по желѣзницата до ж.-п. ст. Ески Джумая и после по обикновенъ пжть пристигаше на 20-и септемврий.

Дивизията имаше задача „да осуети нахлуването на турска конница въ долината на р. Тунджа въ периода на мобилизацията съсрѣдоточаването“.

Лейбъ-гвардейскиятъ (два ескадрона), 3-и и 6-и конни полкове влизаха въ състава на Сборната конна бригада, която се съсрѣдоточаваше около Хебибчево (Любимецъ). Лейбъ-гвардейскиятъ и 3-и конни полкове се превозваха отъ София и Пловдивъ по желѣзницата до Търново-Сейменъ, отдето продължаваха по обикновенъ пжть, пристигаха на 18-и и 17-и септемврий. 6-и коненъ полкъ по обикновенъ пжть пристигаше на 17-и септемврий.

9-и коненъ полкъ се превозваше по желѣзницата презъ Габрово и Тулово, пристигаше въ Ямболъ на 19-и септемврий, влизаше въ подчинение на началника на 3-а Балканска дивизия и получаваше заповѣдь да отиде въ с. Главанъ. 5-и коненъ полкъ пристигаше на 17-и септемврий съ два ескадрона въ Ямболъ и съ единъ ескадронъ — въ Кюстендилъ.

Полковетъ трѣбваше да се мобилизиратъ на границата.

Войниците отъ запаса и реквизиранитѣ коне бѣ предвидено да се превозятъ по желѣзницата на 4-ия и 5-ия оперативни дни отъ влаковетѣ, опредѣлени за превозъ на полковетѣ.

И така, споредъ последнитѣ промѣни, внесени въ плана отъ 1911 год., българската армия бѣ организирана въ следнитѣ единици: 7-а дивизия, която влиза въ състава на Съюзната армия, подчинена на Сръбското главно командване, Родопски отрядъ, II, I и III армии и Самостоятелната конна дивизия.

Нѣма документи, отъ които да се вижда, какво назначение се е давало преди войната на всѣка отъ тѣзи единици. Споредъ бележитѣ, писани отъ началника на Оперативното отделение следъ войната, задачитѣ на разнитѣ единици сж били следнитѣ:

7-а Рилска дивизия, като настъпва през Черната Скала за Кочане—Щипъ и през Горна Джумая, да действа във фланг на Турската овчополска група и да прикрива София;

Родопският отряд да завладее Централните Родопи, а следъ това да съдействува съ главните си сили на 7-а дивизия, а съ останалите да се насочи къмъ ж.-п. ст. Букъ, за да пренесе желъзо-пътното съобщение Солунъ—Деде Агачъ;

II армия да блокира крепостта Одринъ и имобилизира гарнизона ѝ;

I армия съ бързо настъпление да ангажира и привлече на себе си турските войски между Одринъ и Лозенградъ и да съдействува на III армия;

III армия, която се съсредоточаваше задъ лъвия флангъ на I армия, съ бързо и смъло настъпление да нанесе решителен ударъ на дъсното крило на Турската тракийска армия, като завладее съ открита сила укрепления пунктъ Лозенградъ. Следъ това, заедно съ I армия, да преследва енергично турската армия, като я отхвърли на югъ, къмъ морето;

Конната дивизия въ началото да прикрива съсредоточаването на III армия и приближаването ѝ къмъ противника, а следъ това съ бързо и смъло настъпление източно отъ Лозенградъ, въ посока Бунаръ Хисаръ, да се яви във флангъ и въ тилъ на Турската тракийска армия.

И тъй, значението на всъки отъ операционните театри бѣше добре схванато още въ плана отъ 1908 година. То бѣ възприето и въ плана отъ 1911 година. Изборътъ, като зона за настъпление на българските главни сили източно отъ р. Тунджа, въ планъ отъ 1911 год., така сжщо бѣ твърде сполучливъ.

Смътките на Щаба на армията, че турците, при най-благоприятните условия, ще съсредоточатъ на 29-ия оперативенъ денъ на Западния театъръ 221 табора и на 34-ия оперативенъ денъ — на Тракийския театъръ 216 табора, бѣха много по-близки до действителността, отколкото оптимистичните смътки на Турския генераленъ щабъ.

Относно зоната на съсредоточаването и начина на действие на турците на Македонския театъръ, Щабътъ на армията доста вѣрно е отгадалъ плана на турците. За съсредоточаването и начина на действие на Тракийския театъръ българскиятъ планъ допуска разни хипотези. Най-малко вѣроятно изглеждало това, което стана, т. е. съсредоточаване на турците на линията Лозенградъ—Хаскьой и настъплението имъ преди да се съсредоточатъ

Въ всеки случай българският планъ бѣ нагоденъ да посрещне и всѣка случайностъ. Решителниятъ маневъръ, върху който се базираше турскиятъ планъ, бѣ ударъ върху българския лѣвъ флангъ. Съ оттеглянето на III армия въ отстъпъ на лѣвия флангъ, българскиятъ планъ парираше този ударъ.

Основната идея на българския планъ — прикриване откъмъ Одринъ и настѣпление по всички посоки, съ цель да се дадатъ решителни сражения преди турцитѣ да се съсрѣдоточатъ, — бѣше най-логичната. Трѣбва, обаче, да се признае, че турцитѣ съ изнасянето зоната на съсрѣдоточаването си напредъ и съ преждевременното си настѣпление допринесоха твърде много за реализирането на българския планъ.

За изпълнение на плана бѣха взети всички мѣрки още отъ мирно време. Желѣзниците бѣха пригодени, доколкото е възможно. Войскитѣ бѣха приучени къмъ товарене и разтоваряне. Превозването на войскитѣ бѣ съобразено съ действителната превозоспособностъ на желѣзницитѣ. Маршрутитѣ на частитѣ бѣха готови и съобразени съ състоянието на пѣтищата и съ невтегнатостта на войскитѣ.

Наистина, премѣстването на I армия отъ Македонския фронтъ на Тракийския внесе известно забъркване въ съсрѣдоточаването, но, благодарение на това, че по плана „А^{bis}“ ж.-п. линия София — Пловдивъ бѣше свободна, I армия се пренесе по нея, безъ да се забави съсрѣдоточаването на частитѣ. Това забъркване се отрази само на службитѣ. Административнитѣ обози на нѣкои дивизии закѣснѣха твърде много. Това закѣснение, обаче, не оказа влияние, защото имаше изобилие отъ храни въ зоната на съсрѣдоточаването.

Изобщо, българскиятъ планъ за съсрѣдоточаване се изпълни така, както бѣ измѣненъ въ последния моментъ, и това осигуряваше успѣха му.

Плановетѣ на съюзницитѣ.

Плантъ на сѣрбитѣ. Нѣма сведения, отъ които да се види дали сѣрбитѣ сж имали изработенъ планъ за война противъ Турция. Вѣроятно, въ случай на конфликтъ само между дветѣ страни Сѣрбското командование е смѣтало за отбранява границата противъ нахлуване на турцитѣ откъмъ Македония и Новопазарския санджакъ. Това се вижда и отъ зачатата, която сж разрешавали сѣрбскитѣ генералщабни офицери

на полските поездки по време на Гръцко-турската война през 1897 година¹⁾.

Споредъ това задание, Сърбия се намира въ война съ Турция; сръбската армия въ началото ще се отбранява, а после когато обстановката позволи, ще настъпи; тя се съсредоточава така: 1) Моравска армия — три дивизии — около Враня. 2) Топличка армия — дѣсна колона — две дивизии — около Куршумлье и лѣва колона — една дивизия — при Медведжа. 3) Резервна армия — три дивизии и Конната бригада — въ долината на р. Южна Морава, между Нишъ и Лѣсковацъ. Турската армия се съсредоточава на Косово, срещу Куршумлье и Медведжа, при Прешово и срещу Враня. Силитѣ и планътъ на действията на турцитѣ сж неизвестни.

Основната идея на този планъ бѣше да се отбранява сръбската граница противъ турското нахлуване откъмъ Македония.

Сжщата основна идея за война противъ Турция е останала, вѣроятно, въ сила до сключването на Балканския съюзъ.

Презъ августъ 1912 год. българскиятъ началникъ на Щаба на армията, генералъ Ив. Фичевъ, пристигна въ Бѣлградъ, за да изработятъ съвмѣстно съ сръбския началникъ на Щаба общъ оперативенъ планъ. Отъ доклада, който направи полковникъ Мишичъ, помощникътъ на началника на Щаба, генералъ Фичевъ доби впечатление, че Сръбскиятъ генераленъ щабъ твърде малко е работилъ, за да подготви войната противъ Турция: за въоръженитѣ сили на Турция била взета за основа старата организация а относно вѣроятното съсредоточаване на турскитѣ войски не били направени никакви изучвания и предположения; информационната служба така сжщо била недостатъчна. Изобщо, може да се каже, че Сръбскиятъ генераленъ щабъ нѣмаше представа за положението на турската войска презъ текущата година²⁾.

Споредъ представения проектъ, сръбскитѣ войски се съсредоточавали така:

1) Яворски отрядъ — 8 батальона, 4 батареи, 1 ескадронъ — въ Яворъ, при австрийската граница; обектъ — Сѣница.

2) Ибърска група — 16 батальона, 11 батареи, 3 ескадрона — въ долината на р. Ибъръ; обектъ — Нови Пазаръ.

3) Топлички корпусъ — 28 батальона, 14 батареи, 7 ескадрона — въ околността на Куршумлье; обектъ — Прищина.

¹⁾ Милутиновић, Драг., генерал. — Тимочка дивизија и пр.; стр. 14.

²⁾ Фичевъ, Ив. Ив., генералъ. — Отъ София до Чаталджа, стр. 170; В. И. А., III. а. 76.

4) Тим
въ околн

5) Мо
дрона —

6) Ре
околностъ

Генера
съобразен

Споредъ н

ватъ на

нията Ско

ваши част

осигурятъ

долината н

щина — К

Генера

войски въ

I арми

ватъ заедн

обсадата н

II арми

и да дейст

III арми

Медведжа

да помогне

Скопска Че

Българ

на линията

на сръбска

граница.

Генера

въ Варна п

4) Тимошки корпус — 24 батальона, 16 батареи, 4 ескадрона — въ околността на Медведжа; обект — Качаник и Гиляне.

5) Моравска армия — 72 батальона, 39 батареи, 31 ескадрона — въ околността на Враня; обект — Скопие.

6) Резерв — 12 батальона, 3 батареи, 3 ескадрона — въ околността на Лъсковацъ.

Генералъ Фичевъ намѣри, че това съсрѣдоточаване не е съобразено съ вѣроятното съсрѣдоточаване на турската армия. Споредъ него, дислокацията, мѣстнитѣ и пѣтни условия диктуватъ на турцитѣ да съсрѣдоточатъ главнитѣ си сили на линията Скопие — Щипъ — Радовишъ, като изпратятъ прикрити части къмъ Куманово, Кратово и Горна Джумая и като осигурятъ стратегическитѣ си флангове съ единъ отрядъ въ долината на Места и съ другъ силенъ отрядъ въ района Прищина — Качаник — Гиляне.

Генералъ Фичевъ предложи да се организиратъ сръбскитѣ войски въ три армии и да се съсрѣдоточатъ:

I армия — три дивизии съ обсаденъ паркъ — да действуватъ заедно съ Българската тракийска армия, като ѝ се възложи обсадата на Одринъ.

II армия — петъ дивизии — да се съсрѣдоточи около Враня и да действува къмъ Овчо поле.

III армия — три дивизии — да се съсрѣдоточи на линията Медведжа — Куршумлье, за да действува въ Санджака, съ цель да помогне на II армия и да заеме проходите на планината Скопска Черна Гора.

Българската I армия — три дивизии — да се съсрѣдоточи на линията Кюстендилъ — Дупница, като съставя лѣвото крило на сръбската армия и кооперира съ нея въ долината на р. Брѣгалница.

Генералъ Путникъ, обаче, не се съгласи. На следната среща въ Варна генералъ Путникъ представи другъ проектъ, по който една сръбска армия отъ петъ дивизии трѣбваше да настѣпи къмъ линията Куманово — Кратово, а друга — отъ две дивизии — презъ Скопска Черна Гора къмъ Скопие. Една българска армия отъ три дивизии да образува лѣвото крило, съ задача да действува на дѣсния флангъ и въ тила на турцитѣ. Останалитѣ сръбски дивизии ще бждатъ употребени северно отъ Шаръ планина. Това разпредѣление бѣ направено при предположението, че Вардарскиятъ театъръ е главния, и че тамъ ще бжде съсрѣдоточена по-големата частъ отъ турскитѣ сили.

Генералъ Фичевъ не бѣ съгласенъ съ това разпредѣление, и остана при особено мнение.

Преговоритѣ продължиха въ София между Българския щабъ на армията и специалния сръбски пратеникъ полковникъ Павловичъ. Най-после, на 14-и септемврий — четири деня преди обявяване мобилизацията, се постигна съглашение, споредъ което сръбитѣ измѣниха съсрѣдоточаването си така:

I армия, отъ една конна и петъ пехотни дивизии (72 батальона, 40 батареи, 29 ескадрона, всичко 90,000 души), — около Враня;

II съюзна армия, отъ една сръбска и една българска дивизии (40 батальона и дружини, 27 батареи и 6 ескадрона, или 50,000 души, отъ които сръбски 16 батальона, 9 батареи и 3 ескадрона), — около Кюстендилъ и Дупница;

III армия, отъ три и половина пехотни дивизии (50 батальона, 20 батареи, 1 ескадронъ, или 60,000 души), — около Куршумлье и Медведжа;

Ибърска група, отъ една пехотна дивизия (12 батальона и 8 батареи, или 12,000 души), — при Кралево;

Яворска бригада (8 батальона и 4 батареи, или 8,000 души), — при Пожега.

Отъ изложението се вижда, че, подъ влияние на българитѣ, сръбитѣ твърде малко сж промѣнили плана на съсрѣдоточаването си. Премахнатъ е резервътъ, и, намѣсто него, се изпраща въ Кюстендилъ една дивизия, която, заедно съ една българска дивизия, формира Съюзната II армия. Освенъ това, групитѣ при Медведжа и Куршумлье сж обединени въ една — III — армия. По-сжществени сж измѣненията, които сръбитѣ направиха въ насочването на така разпрѣснатитѣ групи. По настояването на българитѣ, всички групи трѣбваше да се насочатъ къмъ Скопие и Куманово.

Едно изложение на плана, по който ще действуватъ групитѣ, нѣма, обаче той се долавя доста ясно отъ директивитѣ и отъ устното изложение, което началникътъ на Щаба на армията, генералъ Путникъ, направи на 3-и октомврий въ Вранска Баня предъ началниците на дивизиитѣ отъ I армия.

Планътъ е основанъ на предпоставката, че турскитѣ главни сили, насочени противъ Сърбия, ще действуватъ въ посоката Щипъ — Куманово — Враня, по източнитѣ брѣгове на рѣкитѣ Вардаръ, Голѣма и Моравица. Въ тази посока турската войска

монне
отбран

1)

2)

гални

и Ос

3)

дѣсни

височи

Ге

важна.

сили на

силни

Вълрѣ

полска

Яв

отъ по

Иб

Прелол

застон

Кумано

а

монно

Съ

отъ Кю

дивизи

Д

Руенск

за ти

къмъ

или да

ската

П

и III

презъ

ше ата

Ка

се нап

Ка

ли е

това н

може да намъри опора за отбрана при настъпателните или отбранителни действия въ следните три позиции:

1) Руенска — северно отъ Куманово;

2) Овчополска — вододѣлътъ между Крива рѣка и р. Брѣгалница (дѣсниятъ ѝ флангъ опира въ Дрѣнакъ — Султанъ тепе и Осогово);

3) Щипска — по лѣвия брѣгъ на р. Брѣгалница (опира съ дѣсниятъ си флангъ на Плачковица планина, а съ лѣвия — на височинитѣ между Щипъ и Велесъ).

Генералъ Путникъ е смѣталъ, че Щипската позиция е най-важна, и предполагалъ, че на нея ще се съсредоточатъ главните сили на турцитѣ. На Руенската и Овчополската позиции ще има силни отряди, съ задача да задържатъ настъплението на сърбитѣ. Въпрѣки това, той насочва армиитѣ концентрично къмъ Овчополската позиция, която, впрочемъ, е близо до Щипската.

Яворската бригада ще „пасува“ и, дали ще действува, зависи отъ поведението на Австро-Унгария.

Ибърската група и III армия ще настъпятъ отъ Рашка, Преполецъ и Медведжа къмъ Прищина, отдето, като оставятъ заслонъ една дивизия II позивъ, ще настъпятъ за Скопие и Куманово.

I армия ще настъпи за Куманово бавно, за да даде възможностъ на войскитѣ отъ Прищина да пристигнатъ.

Съюзната II армия ще настъпи така: сръбската дивизия — отъ Кюстендилъ презъ Крива Паланка за Кратово, а българската дивизия — отъ Кадинъ мостъ презъ Царево Село за Кочане.

Ако при това настъпление се узнае, че турски части заематъ Руенската позиция, III армия ще се насочи къмъ Прешово, за да ги атакува въ тилъ, а II армия ще изпрати сръбската дивизия къмъ Куманово, за да пресѣче пътя за отстъпление на турцитѣ, или да задържи турскитѣ части, които идатъ да усилятъ Руенската позиция.

При атаката на Овчополската и Щипската позиции отъ I и III армии, Съюзната II армия ще насочи сръбската дивизия презъ Кратово къмъ Кочани и, заедно съ българската дивизия, ще атакува дѣсниятъ флангъ на турцитѣ.

Като главна цель генералъ Путникъ поставяше винаги да се напада дѣсното крило и дѣсниятъ флангъ на турцитѣ.

Какви сж били съображенията за съсредоточаването, имало ли е готови маршрути за частитѣ, или сж импровизирани, за това нѣма никакви сведения.

Сръбският планъ се основаваше на предпоставката, че турцитѣ ще се съсредоточатъ на Руенската, Овчополската или Щипската позиции, и тамъ ще дочакатъ атаката на сърбитѣ. За най-вѣроятно, обаче, се приемаше, че турцитѣ ще се съсредоточатъ на Овчо поле.

Ржководната идея при настѣпленіето на сърбитѣ бѣше да се обхваща и атакува дѣсниятъ флангъ на турцитѣ. Обаче разпредѣленіето на войскитѣ съвсемъ не хармонираше съ тази идея. По най-кѣсатата и най-удобната посока Враня—Куманово—Щипъ бѣ насочена по-малко отъ половината на армията (I армия). Войскитѣ, които трѣбваше да нанесатъ решителния ударъ на турския дѣсенъ флангъ (Съюзната II армия), бѣха твърде слаби — само две дивизии. Къмъ Косово поле — посока, която не водѣше къмъ важни обекти — поради страхъ отъ албанцитѣ бѣха насочени безъ нужда цѣли петъ дивизии.

Сръбскиятъ щабъ на армията вѣрваше, че турцитѣ ще останатъ неподвижни, докато той съсредоточи своитѣ прѣснати войски предъ Овчо поле. Той не бѣ предвидѣлъ енергично настѣпление на главнитѣ сили на турцитѣ противъ нѣкоя отъ тритѣ армии, т. е. онова, което извършиха турцитѣ, и не бѣха взети никакви мѣрки за такъвъ случай.

Поради всичко това, действията въ Северна Македония се развиха не по сръбския планъ, а по турския, който бѣ подходящъ за случая, и успѣхътъ на сърбитѣ се дължи изключително на слабостта на Вардарската армия, която не можѣ да получи отъ Азия нито запасни за частитѣ си, нито II сборенъ корпусъ.

Планътъ на черногорцитѣ.

За плана на черногорцитѣ нѣма никакви сведения. За него, обаче, може да се сѣди по действията, защото черногорцитѣ се придържаха въ него съ рѣдка настойчивостъ отъ началото до края на войната.

Доста силната крепостъ Шкодра прикрива Албания откъмъ Черна Гора и образува удобенъ плацдармъ за нашествие въ последната. Албанцитѣ-мохамедани, отъ една страна, се стремѣха да се освободятъ отъ Турция, отъ друга — оспорваха на сърбитѣ и черногорцитѣ земитѣ отъ Новопазарския санджакъ. Следователно, албанцитѣ бѣха най-сериозниятъ противникъ на черногорцитѣ, който, при това, имъ съперничеше по храбростъ. По тази причина Шкодра бѣше главниятъ обектъ на черногорцитѣ. Съ превзематото на Шкодра, тѣ се осигуряваха отъ нашествие на

албанцитѣ отъ Шаръ

Креп

бѣ и укр

на лишен

Черногоре

съ измен

телно пол

десетъ де

За та

1) Пр

обсадни с

да настѣ

превземе

внимание

2) Пр

гади) съ

всичко 10

и езерото

Остан

заедно съ

отъ Ново

Сърбия. З

при Кола

Главн

съ сръбс

зарския с

Черно

че крепос

нападени

добре въ

албанцитѣ

на сѣди

черногорц

имъ. Въ

Планътъ в

гърцитѣ

страция

Гърция бѣ

албанците и добиваха възможност да завладеят земята северно от Шаръ планина, за които аспирираха.

Крепостта Шкодра е естествено силна. Освен това, тя бѣ и укрепена от турците толкова, че да може да противостои на лишената от сериозни обсадни средства черногорска армия. Черногорското командване предполагаше да завладе крепостта съвсем изненада, като я атакува, преди да е приведена въ отбранително положение. Затова черногорската армия започна войната десет дни преди съюзниците.

За тази цел тѣ съсредоточиха срещу Шкодра две групи:

1) При Подгорица — две дивизии (пет бригади) съ четири обсадни оръдия, всичко 12,000 души. Тази група имаше за цел да настѣпва по източния брѣгъ на Шкодренското езеро, като превземе изнесените предъ крепостта укрепления и отвлѣче вниманието на турците.

2) При Виръ Пазаръ и Антивари — една дивизия (три бригади) съ единадесет 12-см. оръдия и четири 15-см. мортири, всичко 10,000 души. Тя имаше за цел да настѣпва между морето и езерото и да атакува крепостта откъм западъ.

Останалите черногорски войски трѣбваше да действуватъ заедно съ Сръбската и Българската армия противъ тѣсния коридоръ отъ Новопазарския санджакъ, който отдѣляше Черна Гора отъ Сърбия. За тази цел тѣ бѣха съсредоточени: една дивизия — при Колашинъ и една бригада — по-насеверъ.

Главната цел на тѣзи войски бѣше да се достигне свръзка съ сръбската армия и да се изгонятъ турците отъ Новопазарския санджакъ, следъ което да се насочатъ къмъ Шкодра.

Черногорскиятъ планъ бѣ основанъ на предпоставката, че крепостта Шкодра не е готова да издържи едно внезапно нападение. Предпоставката излѣзе невѣрна. Крепостта бѣ така добре въоръжена от турците и така храбро защищавана отъ албанците, че издържаша напора не само на черногорците, но и на съединените черногорски и сръбски войски. Общо казано, черногорците бѣха си задали целъ, която не бѣше по силите имъ. Въ укрепленията на Шкодра се разби самата Черна Гора.

Планътъ на Гърците. Нѣма сведения за гръцкия планъ за война съ Турция. За гръцкия оперативенъ планъ за сега може да се сѣди само отъ въоръжената демонстрация презъ 1886 год. и отъ войната презъ 1897 година. Гърция бѣше по-силна по море и по-слаба по сухо. Най-износно

за гърцитѣ би било отбрана по сухо и настѣпление по море, обаче, нито морскитѣ операции, нито сухоземната отбрана биха могли да дадатъ решителни резултати. Следователно, само едно комбинирано настѣпление по суша и по море би могло да даде желанія изходъ на войната. Но една такава комбинирана операция не бѣше по силитѣ на Гърция. Оставаше, следователно, само настѣпление на сухоземнитѣ войски край морето, които Флотътъ можеше да поддѣржа. Поради това, както въ конфликта презъ 1886 година, така и въ войната презъ 1897 год. виждаме гърцитѣ да взематъ инициативата за настѣпление и да настѣпватъ въ Тесалия и въ Епиръ, както се опиратъ на морето.

Отъ дветѣ операционни зони — Тесалийската и Епирската — първата има несравнено по-големо значение, защото тя води въ Гърция къмъ Атина и Морея, дето може да се реши войната, а въ Турция — къмъ Солунъ — отлична база за сухоземнитѣ операции. Епирската зона води въ Гърция къмъ Коринтския заливъ, а въ Турция — къмъ Албания, неважни стратегически обекти. Затова гърцитѣ въ войната презъ 1897 год. съсрѣдоточиха въ Тесалия главнитѣ си сили — 42,000 души, а въ Епиръ — само 22,000. Нещастниятъ изходъ на войната показва, пъкъ и военната преса въ Европа осъди гърцитѣ, че на главния театръ — Тесалия — сж съсрѣдоточили недостатъчно войски, а на второстепенния — Епиръ — повече, отколкото трѣбва, и че на главния театръ, по политически причини, армията е била твърде много разхвърлена. Затова съображенията на гърцитѣ въ случай на война съ Турция бѣха: съсрѣдоточаване армията въ Тесалия, като се остави само една малка частъ въ Епиръ, и настѣпление по сухо и по море къмъ Солунъ. Разбира се, че следъ нещастния опитъ презъ 1897 година Гърция можеше да се реши на такава акция само при пълна дезорганизация на Турция или въ сюзъ съ други държави.

Гърция не бѣше въ състояние да води отбранителна война сама противъ Турция. Впрочемъ, въ това отношение тя бѣше достатъчно гарантирана отъ покровителството на Великитѣ сили.

Сюзътъ съ България даде възможность Гърция да поведе настѣпателна война и на двата театра. Тя съсрѣдоточи седемъ пехотни и една конна дивизии — 100,000 души — въ Тесалия, а само една дивизия — 20,000 — въ Епиръ. За обектъ на армията въ Тесалия тя постави Солунъ, а на дивизията въ Епиръ — крепостта Янина, която прикриваше Албания и образуваше опоренъ пунктъ за нашествие на албанцитѣ въ Гърция.

Реши
войската.
да може
теля, но
съсрѣдото

По д
излиза,
превземе
които де

Гръц
венция, и
Мала Ази
опредѣли
албански
По-голем
литѣ и а
армия пр
за първа
отъ него
морскитѣ

Тур
онѣзи.
а Турски
безъ се
действу

Тур
война.
№ 2 —
№ 4 —
Българ

Пла
ботенъ
таше,
1)
е по-уд

с

Реши се, „щомъ се съсредоточи по-голямата частъ отъ войската, да настъпи на всъка цена съ най-голяма бързина, за да може не само да вземе инициативата и да разбие неприятеля, но и да завладѣе непревземаемитѣ проходи, преди той да съсредоточи тамъ предвиденитѣ сили¹⁾.“

По думитѣ на генералъ Путникъ, казани въ Вранска Баня, излиза, че е било уговорено, щото гръцката армия, следъ като превземе Солунъ, да настъпи къмъ Шипъ, въ тилъ на турцитѣ, които действуватъ противъ Сърбия.

Гръцкиятъ флотъ, споредъ сключената съ България конвенция, имаше задача да прекъсне съобщенията по море между Мала Азия и Европейска Турция. Затова Гръцкиятъ морски щабъ опредѣли една съвсемъ малка частъ отъ Флота да блокира албанскитѣ брѣгове и да съдействува на войскитѣ въ Епиръ. По-голямата частъ отъ Флота трѣбваше да блокира Дарданелитѣ и азиатскитѣ брѣгове и да съдействува на Тесалийската армия при настъплението ѝ къмъ Солунъ. Флотътъ си постави за първа задача да окупира островъ Лемносъ и да направи отъ неговия удобенъ заливъ Мудросъ база за блокадата и за морскитѣ действия.

Турцитѣ не употрѣбиха срещу гърцитѣ други части, освенъ онѣзи, които още въ мирно време се намираха на границата, а Турскиятъ флотъ напустна Егейското море, и гърцитѣ останаха безъ сериозенъ противникъ по сухо и по море, и можеха да действуватъ както искатъ.

Планътъ на турцитѣ.

Турскиятъ генераленъ щабъ бѣ приготвилъ 12 плана за война съ разни държави: № 1 — за война срещу България, № 2 — срещу България и Гърция, № 3 — срещу Гърция, № 4 — срещу България, Сърбия и Черна Гора, № 5 — срещу България, Сърбия, Черна Гора, Гърция и т. н.

Планътъ № 1 бѣ готовъ презъ 1910 година. Той бѣ разработенъ най-подробно, защото Турскиятъ генераленъ щабъ смѣташе, че най-вѣроятна е войната съ България:

1) Като главенъ театъръ се смѣташе Тракийскиятъ, защото е по-удобенъ за действия, защото мюсюлманското население въ

¹⁾ Стратигосъ. — Гръцко-турската война; стр. 82.

Тракия е по-малодушно, а гръцкото е побългарено, и ще помага на българитѣ, защото „главната съобщителна линия Одринъ — Цариградъ е наклонена къмъ границата“, и въ срѣдата ѝ е Странджа планина — свърталище на комити, защото на този театъръ е Столицата на Турция.

2) На този театъръ българитѣ ще съсрѣдоточатъ главнитѣ си сили, а срещу Македония ще оставятъ слаби части. Затова турцитѣ трѣбва въ началото да съсрѣдоточатъ на Тракийския театъръ значителни сили, съ които да се противопоставятъ на $\frac{2}{3}$ или $\frac{3}{4}$ отъ българската армия, а съ останалитѣ да предприематъ настѣпление отъ Македония въ България.

3) Споредъ тази основна идея, турскитѣ сили се разпредѣлятъ между двата театра по следния начинъ:

а) На Тракийския театъръ: въ Одринъ — 10-а низамска дивизия и редифскитѣ дивизии Одринъ, Бруса и Измидъ; въ Кърджали — единъ низамски полкъ отъ 12-а дивизия и редифската и опълченската дивизии Кърджали; на линията Лозенградъ—Хаскъой — I корпусъ, II корпусъ (4-а и 5-а дивизии и редифската дивизия Смирна), III корпусъ (7-а, 8-а и 9-а дивизии), IV корпусъ (11-а и 12-а дивизии и редифскитѣ дивизии Едремитъ и Дарданели), V корпусъ (29-а и 30-а дивизии и редифската дивизия Трапезундъ), I редифски корпусъ (редифскитѣ дивизии Ангора, Кастамуни и Кониа), III редифски корпусъ (редифскитѣ дивизии Йозгадъ, Кайсерие и Адалия).

б) На Македонския театъръ: въ Куманово — 7-и стрелковъ полкъ, редифската дивизия Прищина; на срѣдния Вардаръ — VII корпусъ (19-а и 20-а дивизии, редифскитѣ дивизии Скопие I класъ, Скопие II класъ и Гиляне), V корпусъ (13-а, 14-а и 15-а дивизии и редифската дивизия Щипъ), VI корпусъ (17-а и 18-а дивизии, редифскитѣ дивизии Бератъ и Солунъ), II редифски корпусъ (редифскитѣ дивизии Смирна, Айдинъ, Ушакъ и Денизли); IV редифски корпусъ (редифскитѣ дивизии Битоля I класъ, Битоля II класъ и Бератъ); резервенъ корпусъ (27-а дивизия и редифската дивизия Адана); на линията Съръ — Неврокопъ — 14-а дивизия, редифската дивизия Съръ и редифскиятъ полкъ Неврокопъ.

И тъй, на Тракийския театъръ се съсрѣдоточаваха 298 и на Македонския 252 табора. При избиране линията на съсрѣдоточаването на главнитѣ сили въ Тракия се е имало предвидъ да се прегради най-вѣроятната посока за едно българско настѣпление къмъ Цариградъ, Одринъ—Лозенградъ. Посоката по долината на р. Марица се е смѣтала преградена отъ крепостъта Одринъ.

4) Грѣ подкрепен Лозенградъ, Агачъ, Мус се изпраща пление, с приематъ ничната с и Креснен главнитѣ досѣгъ съ долината и отпоръ пр изхода на като после отъ главни удари въ на Българ Село — Коч ново, отряд ствуватъ п

5) На П „Ако н ната на р. цитѣ сж въ предмостни неговия ти тази отбра точени, ше разбиятъ н востои, ког

Ако не на р. Мари ватъ по вж отдѣлно.

Ако не трѣбва да дали (Асат привлѣкати, изобщо, ностъта и п

4) Границата ще се прикрива отъ пограничната стража, подкрепена съ изнесени напредъ конница и малки отряди въ Лозенградъ, Виза, Малъкъ Самоковъ, Малко Търново, Девлетъ Агачъ, Мустафа Паша. На Македонския театъръ такива отряди не се изпращатъ, защото тамъ турската армия ще предприеме настъпление, следъ като се съсрѣдоточи. Ако ли българитѣ предприематъ настъпление преди това съсрѣдоточаване, то пограничната стража ще окаже слаба съпротива при Горна Джумая и Кресненското дефиле, и следъ това ще се оттегли къмъ главнитѣ сили. Корпусната конница ще гледа да влѣзе въ досѣгъ съ българскитѣ войски. Ако българитѣ настъпятъ по долината на р. Струма, съ разполагаемитѣ сили ще имъ се даде отпоръ при устието на р. Бистрица и при Петричъ, после — при изхода на Рупелското дефиле, на р. Струма, и при ез. Лангаза, като последната позиция се укрепи. Въ това време една частъ отъ главнитѣ сили ще се съсрѣдоточи при Дойранъ, за да удари въ флангъ и въ тилъ настъпващитѣ. Ако главнитѣ сили на Българската македонска армия настъпятъ въ посокитѣ Царево Село — Кочани — Щипъ и Кюстендилъ — Крива Паланка — Куманово, отрядътъ при Куманово и турскитѣ главни сили ще действуватъ по вътрешни линии.

5) На Тракийския театъръ се предвиждаха следнитѣ операции:

„Ако неприятельтъ настъпи съ главнитѣ си сили по долината на р. Марица въ посоката Одринъ — Димотика, и ако турцитѣ сж вече съсрѣдоточени, тѣ ще настъпятъ отъ одринскитѣ предмостни укрепления и северно отъ Одринъ и ще заплашватъ неговия тилъ и флангове. Ако неприятельтъ се опита да обходи тази отбранителна линия откъмъ югъ, турцитѣ, ако сж съсрѣдоточени, ще настъпятъ предъ линията Одринъ — Димотика, ще разбиятъ неговитѣ наблюдателни отряди или ще му се противостоятъ, когато минава р. Марица южно отъ Димотика.

Ако неприятельтъ настъпи въ две колони — по долината на р. Марица и отъ р. Тунджа на изтокъ, турцитѣ ще действуватъ по вътрешни линии и ще гледатъ да биятъ колонитѣ поотдѣлно.

Ако неприятельтъ настъпи съ главнитѣ си сили отъ северъ, трѣбва да се привлѣкатъ отчасти или изцѣло силитѣ отъ Асатли (Асатли) — Димотика и, ако условията позволятъ, да се привлѣкатъ частитѣ отъ Виза, да се направятъ излази отъ Одринъ и, изобщо, да се настъпи съ повече сили срещу врага. Мѣстността и пѣтищата тукъ сж неудобни за движение на голѣми

сили, и неприятелът ще настъпва във много дълги колони. Турците със изкусни движения могат да се надъват на успехъ. Ако неприятелът настъпи преди съсредоточаването на турците и не може да му се противодействува, то турците ще отстъпят на избрана позиция на Таланъ дере, при Алаплие, или при Каристранъ дере и тамъ ще приематъ отбранително сражение. Тамъ ще се стремятъ да привлѣкатъ и войските отъ Димотика и Виза. При отстъплението къмъ пехотата, която не ще може да се привлѣче на главната позиция и която ще остане при Димотика и Деде Агачъ, ще се придадѣ по единъ коненъ полкъ и едно полско артилерийско отдѣление да маневриратъ противъ фланговетъ на неприятеля и да забавятъ настъплението на неприятелските главни сили къмъ Цариградъ и да ги принудятъ да се оттеглятъ чрезъ отдѣляне сили противъ тяхъ. Тѣзи сили ще се свържатъ съ Смѣсената дивизия въ Кърджали, а, въ случай на нужда, могатъ да бждатъ подкрепени съ единъ-два военни и нѣколко транспортни парахода въ Деде Агачъ. Тѣзи общи разсждения не изчерпватъ въпроса, защото не могатъ да се предвидятъ всички възможности. Горните подробности се даватъ, за да се има представа за проектитъ на народната отбрана.

Ако неприятелските настъпления бждатъ отблъснати, или ако неприятелътъ настъпи въ Македония и отслаби армията си при Одринъ, турската армия, естествено, трѣбва да мине въ настъпление въ най-удобната посока къмъ Южна България: Българската столица е близо до македонската граница, но мѣстността тамъ е труднопроходима; неприятелътъ може да съсредоточи въ тамошните тѣсни клисури $\frac{1}{4}$ или $\frac{1}{3}$ отъ силитъ си (70,000-100,000 души), да започне съ чѣти партизанска война и да забави доста нашето настъпление. Освенъ това, какво ще спечелимъ ако настъпимъ на този театъръ? И да завладѣемъ София, тя нѣма географско и политическо значение, което да парализира управлението и да даде решителенъ резултатъ върху изхода на войната. Наопъки, Южна България е широка и богата областъ, която лесно може да се завладѣе и да се обяви за автономна. Тѣзи разсждения не изключватъ и настъплението въ Македония: ако неприятелътъ настъпи съ главнитъ си сили къмъ Одринско, то Турската македонска армия трѣбва да настъпи, за да помогне на Одринската.

Ако се установи, че неприятелътъ е настъпилъ съ главнитъ си сили въ Македония, а въ Тракия е оставилъ малко сили,

може да с
корпуса.
които пр
предъ, а

Двет
и могатъ
която е п
мѣста, не
частъ отъ

Общ
ятелиътъ
лишенъ
Димотика
ватъ се
единъ п
р. Мари
пусъ се
да не б
бавятъ с
рѣката.

да съдей
пжтъ. Ак
укрепенъ
се преск
измѣни п
пжтъ трѣ
посоката
даде едн
нататкъ
женото
стремятъ

б) С
долинитъ
Шипъ:
може да
войната
следния

„Ако
главнитъ
Шипъ—
победа

може да се мине въ настъпление, следъ като се съсрѣдочатъ петъ корпуса, освенъ гарнизонитѣ на укрепенитѣ пунктове. Войскитѣ, които пристигатъ отпосле, ще бждатъ изпращани постепенно напредъ, а може и да се дочака съсрѣдочаването на всички сили.

Дветѣ неприятелски армии сж свързани съ желѣзенъ пжтъ, и могатъ да си помагатъ. Ако ние не разколебаемъ армията, която е предъ насъ, и не прекъснемъ желѣзния пжтъ на нѣколко мѣста, неприятелтъ може да дойде на помощъ съ по-голѣмата частъ отъ Македонската си армия.

Общата идея на настъплението е да бжде откъснатъ неприятелтъ отъ желѣзния пжтъ, да бжде отхвърленъ на северъ и лишенъ отъ помощта на Македонската армия. Отъ Одринъ и Димотика се настъпва къмъ Търново-Сейменъ и Хасково. Използватъ се всички пжтища, като на всѣки корпусъ се опредѣля по единъ пжтъ. Главнитѣ сили ще настъпятъ по южния брѣгъ на р. Марица, а два корпуса — по северния. Дѣснофланговиятъ корпусъ се усилюва съ много конница и се движи въ отстъпъ, за да не бжде изложенъ на отдѣлно разбиване. Трѣбва да се набавятъ срѣдства за свързка между корпуситѣ и за минаване рѣката. Кърджалискиятъ отрядъ предприема настъпление, за да съдействува на армията, и се стреми да повреди желѣзния пжтъ. Ако неприятелтъ се съпротивлява въ Търновосейменския укрепенъ пунктъ, да се атакува. Ако той отстъпи на западъ, да се преследва въ тази посока; ако се оттегли на северъ, да се измѣни посоката къмъ Сазлж дере. Въ всички случаи желѣзниятъ пжтъ трѣбва да се прекъсне. Следъ като главнитѣ сили измѣнятъ посоката на северъ, може на Кължалиския отрядъ да се придаде една конна бригада и да се изпрати къмъ Пловдивъ и понататкъ. Отрядитѣ отъ р. Места и Тъмръшъ, заедно съ въоръженото мѣстно население, ще настъпятъ въ България и ще се стремятъ да прекъснатъ желѣзния пжтъ.

б) Следъ като се преценяваха операционнитѣ посоки: а) по долините на рѣкитѣ Места и Струма; б) Царево Село—Кочани—Щипъ; в) Кюстендилъ—Крива Паланка—Куманово, по които може да се настъпи отъ България въ Македония, плантъ на войната предполагаше, че военнитѣ действия ще се развиятъ по следния начинъ:

„Ако неприятелтъ реши да се отбранява въ Тракия, а съ главнитѣ си сили ($\frac{2}{3}$ или повече) настъпи въ Македония, къмъ Щипъ—Куманово, и, ако ние не можемъ да се надѣваме на победа въ едно решително сражение източно отъ р. Вардаръ,

ще направимъ следното: 1) Кумановскиятъ отрядъ ще отстъпва къмъ Скопие и по-назадъ, къмъ Албания, като поддържа досѣгъ съ неприятеля. Силно нападение въ тази посока е невѣроятно. 2) Трѣбва да се обсъди накѣде да отстъпватъ главнитѣ сили отъ р. Вардаръ — къмъ Солунъ или къмъ Битоля. Отъ р. Вардаръ и Струмишко трудно би се отстъпило по единствения пѣтъ за Солунъ, и таково отстъпление ще е неправилно; 15-20 деня следъ мобилизацията, следъ пристигането на редифскитѣ табори отъ Смирна и бойнитѣ запаси отъ Цариградъ, Албания представлява по-добъръ източникъ за Турската македонска армия, отколкото морето. Освенъ това, когато турската армия отстъпва на западъ, неприятелътъ не може току така да настѣпи съ голѣми сили къмъ Солунъ, и този градъ ще може да се задържи за дълго време. А въ това време ще пристигнатъ въ Солунъ запаси и войски, които по желѣзницата ще се изпратятъ въ Битоля. Следователно, при таково бързо настѣпление главнитѣ сили, заедно съ отрядитѣ отъ Куманово и Скопие, трѣбва да отстъпятъ на западъ, опирайки се на Албания. Въ такъвъ случай отрядитѣ източно отъ р. Вардаръ минаватъ на дѣсния брѣгъ, и главното ядро отбранява рѣката отъ Демиръ Капия и Криволакъ до Велесъ, а отрядитѣ отъ Скопие и Куманово отбраняватъ съ своитѣ ариергарди Скопско. Следъ това тѣзи отряди отстъпватъ презъ Тетово за Албания, дето се укрепяватъ, а главнитѣ сили се оттеглятъ на западъ и се съсредоточаватъ къмъ Прилепъ. Планинскитѣ проходи се укрепяватъ на линията Сарховикъ—Тополица—чиф. Абди Паша—чифл. Долна Сливница. Освенъ това, могатъ да се атакуватъ неприятелскитѣ колони, когато се спускатъ въ Прилепско-Битолското поле или да се очаква неприятелътъ на височинитѣ южно отъ Прилепъ, съ фронтъ на северъ, съ дѣсенъ флангъ опрѣнъ на височинитѣ, и да се даде отбранително сражение. Ако турцитѣ печелятъ време съ ариергардни бойове, неприятелътъ не може да достигне до Прилепско-Битолското поле по-рано отъ 8-10 деня, а въ това време въ Битоля могатъ да се съсредоточатъ по желѣзницата и по обикновени пѣтища много войски отъ разни мѣста, отъ гръцката граница, дори отъ операционната посока на р. Струма и много албански доброволци. При отстъплението на главнитѣ сили къмъ Битоля трѣбва да се укрепятъ проходътъ Демиръ Капия и да се отдѣли единъ отрядъ отъ два пехотни полка, нѣколко ескадрона и три батареи, който да отбранява пѣтя за Солунъ, за да не би неприятелътъ да настѣпи съ слаби сили къмъ

този градъ
сж слаби
да обход

Когато
мине въ
циитѣ и
които ос
решител
неприят
и тила н

Ако
нападне,
трѣбва
Царезо
нитѣ на
колона
сили къ
които н
Следъ за
къмъ В
войски
прѣскат
а трѣбв
стъпка
Места и
ление.
желѣзни

И т
ленъ ци
ционен
войски,
настъп
минатъ
дѣляне
въ съо
бито на
Турския
мѣстност
способн
Тур
армия и

този градъ и да заеме желѣзния пѣть. Ако неприятелскитѣ сили сж слаби, този отрядъ ще ги атакува и разбие, и ще се стреми да обходи неприятелскитѣ главни сили и да заплашва тила имъ.

Когато турската армия, следъ разбиването на неприятеля, мине въ контърнастъпление, тя ще го преследва споредъ позициитѣ и споредъ развоя на решителнитѣ сражения. Войскитѣ, които оставатъ вѣнъ отъ операционната посока, въ която става решителниятъ бой, ще взематъ участие въ него, като разбиватъ неприятелскитѣ отряди предъ себе си и заплашватъ фланговетѣ и тила на неприятеля.

Ако ние се съсрѣдоточимъ, преди неприятельтъ да ни нападне, и изпреваримъ неговото настѣпление, нашитѣ войски трѣбва да настѣпятъ въ три колони по следнитѣ три пѣтища: Царево Село—Черната Скала, Горна Джумая—Дупница, по долинитѣ на Рѣчица—Елешница и Куманово—Кюстендилъ. Дѣсната колона трѣбва да бѣде най-силна, защото трѣбва да отдѣли сили къмъ Рила планина и да действува противъ войскитѣ, които неприятельтъ ще прехвърли отъ Тракийския театъръ. Следъ завладяване линията Дупница—Кюстендилъ, ще се настѣпи къмъ Витоша и София. Неприятельтъ може лесно да прехвърля войски на Софийския театъръ. За това турцитѣ не трѣбва да прѣскаатъ много армията си, за да улесняватъ нейното движение, а трѣбва съ партизански действия да завладяватъ планинитѣ стѣпка по стѣпка и да напредватъ къмъ София. Бригадата отъ Места и Търръшь, заедно съ въоръженото мюсюлманско население, ще настѣпи въ България и ще се стреми да повреди желѣзния пѣть.

И тъй, въ плана за война съ България, Турскиятъ генераленъ щабъ отдаваше по-големо значение на Тракийския операционенъ театъръ и съсрѣдоточаваше на този театъръ повече войски, съ задача, първоначално, да се противопоставятъ на настѣплението на българитѣ къмъ Цариградъ, а, следъ това, да минатъ въ благоприятния моментъ въ настѣпление. При определяне посоката на българското настѣпление правилно е взето въ съображение значението на крепостта Одринъ, но то е било надценено, като се има предвидъ материалното ѣ състояние. Турскиятъ генераленъ щабъ бѣ надценилъ и патриотизма на мѣстното мюсюлманско население въ Родопитѣ и Македония и способността му да извърши трудни бойни задачи.

Турскиятъ планъ предвиждаше настѣпление на Македонската армия къмъ София, но не изпускаше изпредвидъ възможността

българитѣ да използватъ по-голѣмата си мобилизационна готовностъ и да настѣпятъ, преди да е завършено турското съсрѣдоточаване.

Изобщо, планътъ има съвсемъ теоретиченъ характеръ и почива на неточни данни. Знаеше се, че българитѣ ще бждатъ готови да започнатъ операциитѣ на 16-ия день следъ мобилизацията. Предвиждаше се турцитѣ да се съсрѣдоточатъ на 20-ия день. Не се обяснява какъ въ това време ще пристигнатъ предвиденитѣ турски войски, нѣкои отъ които трѣбваше да пътуватъ по обикновени пѣтища и по желѣзница въ Мала Азия, да се превозятъ по море и следъ това да догонватъ районитѣ на съсрѣдоточаването си.

По-късно е билъ изработенъ планъ № 4 за война срещу съюза на малкитѣ славянски държави, въ основата на който бѣха легнали следнитѣ идеи:

1) Малкитѣ славянски държави разполагатъ съ следнитѣ сили:

Д ѣ р ж а в и	Дружини	Батарей	Ескадрони
България	288	135	...
Сърбия	140	...	...
Черна Гора	60	...	...

2) Срещу тѣзи държави Турция може да съсрѣдоточи:

Ч а с т и	Т а б о р и		
	Низами	Редифи I класъ	Редифи II класъ
а) въ Тракия:			
Отъ I армейска инспекция	122	66	44
Отъ II армейска инспекция	—	15	—
Отъ III армейска инспекция	23	18	—
За охранение на желѣзнитѣ пѣтища	—	—	12
б) въ Македония:			
Отъ II армейска инспекция	132	86	83
Отъ I армейска инспекция	10	—	—
За охранение на желѣзнитѣ пѣтища	—	—	18
На грѣцката граница	—	30	—

3) О
рително
нѣма
плана
съображ
нанасян
черното
тракийс
за да
предпри
армии

4)
дония
имайки

5)
ватъ от
пять вт

6)
с. Бѣт
да се с
тивява
позици
за да
на изт

7)
войски

Ст
лять п
на срѣ
горска
дене
30 таб

То
жене
ското

3
бѣ из
разпр

3) Съюзенитѣ държави трѣбва да се спогодятъ предварително за подѣлбата на завладѣнитѣ територии. Политиката нѣма да упражни влияние върху съображенията имъ за плана на войната, а ще иматъ предвидъ само военнитѣ съображения. Тѣ ще отправятъ всички сили на България за нанасяне бързъ и решителенъ ударъ въ Тракия, а сѣрбитѣ и черногорцитѣ ще настѣпятъ въ Македония. Тогава Турската тракийска армия ще действува предпазливо, като се оттегли задъ Люлебургасската позиция, а Македонската армия може да предприеме настѣпление и да бие сѣрбската и черногорската армии поотдѣлно.

4) Българитѣ могатъ да отдѣлятъ два-три корпуса за Македония и пакъ да настѣпятъ съ останалитѣ сили въ Тракия, имайки предвидъ бавното съсрѣдоточаване на турцитѣ.

5) Най-после, тѣ могатъ да оставятъ три корпуса да действуватъ отбранително въ Тракия, а съ останалитѣ сили да настѣпятъ въ Македония заедно съ сѣрби и черногорци.

6) Трѣбва да се разузнаятъ позициитѣ Странджа, Чорлу, с. Бѣлградъ, Силиврия и Чаталджа. Крепостта Одринъ трѣбва да се снабди съ храни и бойни запаси, за да може да се съпротивява по-дълго време. На Булаиръ трѣбва да се укрепи една позиция. Въ Родосто може да се построи укрепенъ лагеръ, за да привлѣче български войски при настѣплението имъ на изтокъ.

7) Не трѣбва да се изпуска изпредвидъ и стоварването войски на брѣговетѣ на Черно и Мраморно морета.

Споредъ тѣзи съображения, турскитѣ сили се разпредѣлятъ по следния начинъ: на българската граница — 171 табора; на сѣрбската граница (Скопие—Прищина) — 51 табора; на черногорската граница (Шкодра—Ипекъ) — 51 табора; за наблюдение гръцката граница — 27 табора; стратегически резервъ — 30 табора.

Този планъ повече отговаряше на действителното положение презъ 1912 година, но не билъ използванъ отъ Турското командуване.

За война срещу България, Сѣрбия, Черна Гора и Гърция бѣ изработенъ планъ № 5, споредъ който турскитѣ войски бѣха разпредѣлени споредъ следната таблица:

Ч а с т и

Източна армия:

Одрински гарнизонъ (10-а низамска дивизия и редифскитѣ дивизии Одринъ, Гю-мюрджина и Кара Хисаръ) . . . . .

Кърджалиски отрядъ (редифската и опълченската дивизии Кърджали) . . . . .

XV корпусъ (редифскитѣ дивизии Дарданели и Едремидъ) . . . . .

XVI корпусъ (редифскитѣ дивизии Кониа, Баба Ески и Ангора) . . . . .

I корпусъ (1-а и 3-а низамски дивизии) . . . . .

II корпусъ (4-а, 5-а и 6-а низамски дивизии) . . . . .

III корпусъ (7-а, 8-а и 9-а низамски дивизии) . . . . .

IV корпусъ (11-а и 12-а низамски дивизии и редифскитѣ дивизии Бруса и Измидъ) . . . . .

XXIV корпусъ (29-а и 36-а низамски дивизии и редифската дивизия Трапезундъ) . . . . .

XVII корпусъ (редифскитѣ дивизии Хераклия, Кастамуни и Солунъ) . . . . .

XVIII корпусъ (редифскитѣ дивизии Йозгадъ, Кайсерие и Адалия) . . . . .

XXIII корпусъ (26-а низамска дивизия и редифскитѣ дивизии Адана и Халепъ) . . . . .

Независима конна дивизия . . . . .

Всичко въ Източната армия . . . . .

Западна армия:

V корпусъ (13-а и 16-а низамски дивизии и редифската дивизия Щипъ) . . . . .

VI корпусъ (17-а и 18-а низамски дивизии и редифската дивизия Битоля) . . . . .

VII корпусъ (19-а низамска дивизия и редифскитѣ дивизии Прищина и Скопие) . . . . .

Феризовишки отрядъ (2-а низамска дивизия) . . . . .

Тешлидженски отрядъ . . . . .

Самостоятелна конна дивизия . . . . .

Всичко въ Западната армия . . . . .

Струмски отрядъ (14-а низамска дивизия и редифската дивизия Съръ) . . . . .

Срещу Гърция:

VIII корпусъ . . . . .

II сборенъ редифски корпусъ (редифскитѣ дивизии Денизли и Ушакъ) и редифската дивизия Айдинъ . . . . .

Янински отрядъ (23-а низамска дивизия и редифската дивизия Янина) . . . . .

Бѣломорски отрядъ (редифската дивизия Солунъ) . . . . .

Всичко срещу Гърция . . . . .

Срещу Черна Гора:

Шкодренски отрядъ (24-а низамска дивизия и редифската дивизия Елбасанъ) . . . . .

Ипекски отрядъ (21-а низамска дивизия и редифската дивизия Призренъ) . . . . .

Всичко срещу Черна Гора . . . . .

Мѣсто
съсрѣдот

Одринъ . . . . .

Кърджали . . . . .

Димотина . . . . .

Виза . . . . .

Запад. отъ . . . . .

Хаскьой . . . . .

Лозенградъ . . . . .

Северно отъ . . . . .

Южно отъ . . . . .

Северно отъ . . . . .

Ю.-зап. отъ . . . . .

Родосто . . . . .

На р. Вард . . . . .

На р. Стру . . . . .

Мѣсто за съсрѣдоточаване	Табори	Батарей	Еска- дрони	Хора	Добитъкъ	Кола
Одринъ	41	12	2	56,765	8,150	2,227
Кърджали	21	3	1	24,097	6,119	735
Димотика	19	6	1	23,392	5,727	1,618
Виза	34	9	1	40,090	7,700	2,519
Запад. отъ Лозенградъ	33	15	3	48,872	11,886	3,439
Хаскьой	33	18	3	48,396	11,135	3,234
Лозенградъ	33	14	4	45,577	11,493	3,112
Северно отъ Хавса . .	34	12	3	42,697	9,066	2,792
Южно отъ Лозенградъ	32	12	1	35,973	7,486	2,098
Северно отъ Баба Ески	27	9	1	31,989	6,676	1,784
Ю.-зап. отъ Лозенградъ	27	4	1	30,416	6,085	1,738
Родосто	34	12	4	43,094	9,759	2,484
.....	—	3	32	8,270	8,255	503
.....	368	129	57	479,628	109,537	28,283
На р. Вардаръ	41	18	4	48,953	11,712	3,107
На р. Вардаръ	40	18	3	46,590	10,910	2,740
На р. Вардаръ	33	18	4	45,748	13,859	3,002
На р. Вардаръ	13	3	2	14,620	3,079	859
На р. Вардаръ	6	1	1	6,310	1,263	275
На р. Вардаръ	—	2	20	6,062	6,065	363
.....	133	60	34	168,283	46,888	10,346
На р. Струма	19	9	1	20,000	5,700	1,600
.....	29	9	3	33,625	7,665	2,015
.....	25	6	1	26,160	4,804	1,486
.....	22	9	1	25,884	6,092	1,560
.....	9	1	1	3,620	903	226
.....	85	25	6	89,289	19,464	5,287
.....	27	6	1	37,237	6,385	1,672
.....	22	6	1	24,898	5,094	1,108
.....	49	12	2	62,135	11,479	2,780

Макаръ, общо взети, силитѣ на Сърбия, Черна Гора и Гърция да бѣха по-голѣми отъ тѣзи на българитѣ, споредъ този планъ срещу България се съсредоточаваха 50 табора, 14 ескадрона и 23 батареи повече, защото Турскиятъ генераленъ щабъ смѣташе че войната ще се реши на Източния театъръ. Равновесието още повече се измѣни въ вреда на България, поради невъзможността да се изпълни съсредоточаването споредъ плана: а) запаснитѣ отъ Мала Азия за Македония трѣбваше да се изпратятъ преди мобилизацията, но внезапната мобилизация на българитѣ осуети това изпращане. Закъснѣлитѣ запасни (около 60,000), предназначени за Македония, бѣха прибрани въ Източната армия; б) II соборенъ редифски корпусъ и редифската дивизия Айдинъ (около 26,000 души), поради несигурността на морскитѣ съобщения, сжщо бѣха привлѣчени къмъ Източната армия.

И тъй, въ всичкитѣ планове на турцитѣ за война на Балканския полуостровъ, Турскиятъ генераленъ щабъ е отдавалъ по-голѣмо значение на Тракийския операционенъ театъръ. При обсъждане вѣроятнитѣ начини за действие на българитѣ, Турскиятъ генераленъ щабъ бѣ пропусналъ да разгледа най-малко вѣроятния начинъ, по който тѣ действуваха, и който се яви като една изненада за турското командване.

Войскитѣ, разпредѣлени на двата операционни театра, се базираха на две ексцентрични посоки: тракийскитѣ — на Мала Азия, македонскитѣ — на Албания. Последната област не даваше нищо за поддържане боеспособността на армията, а подвозътъ презъ Адриатическо море лесно можеше да бжде осуетенъ.

Дветѣ армейски групи бѣха отдалечени една отъ друга, и не можеха да си помагатъ; свръзката между тѣхъ по желѣзния пѣть Солунъ — Цариградъ бѣше изложена на удари отъ българска страна, а свръзката по море бѣше подъ ударитѣ на по-силния Гръцки флотъ.

Изнасянето зоната на съсредоточаването на Тракийския театъръ тъй близо до границата съответствуваше на възприетото подъ германско влияние настѣпление на всѣка цена. Но то бѣ свързано съ голѣмата, опасностъ — по-готовитѣ българи да нанесатъ решителенъ ударъ преди завършване съсредоточаването на турцитѣ. Турското командване предвиждаше тази опасностъ, но неоснователно се надѣваше на съпротивата на слабитѣ прикриващи отряди и на крепостта Одринъ.

На Тракийски
ционенъ

лонъ — П
пр. пл. и
лонъ — О
командува
2 ч. 40 м.
положи в
новяване
отъ Дейст
мѣрки отъ
графни ст

1-и е
охрана н
Загора на

На 4-
Стара Заг
столонаст
рата си
многохил

II ар
извърши
нейнитѣ
визия и

ГЛАВА VI.

Съсрѣдоточаването на армиитѣ на дветѣ страни.

Съсрѣдоточаване на българската армия.

На Тракийския операционен театъръ.

Главната квартира. — Главната квартира се превози отъ София на 29-и септемврий въ два ешелона: първиятъ ешелонъ — Главното тилово управление — тръгна въ 7 ч. 20 м. пр. пл. и вечерята стигна въ Стара Загора, а вториятъ ешелонъ — Оперативниятъ щабъ, начело съ помощника на главнокомандувачия, — тръгна въ 11 ч. 20 м. пр. пл. и стигна въ 2 ч. 40 м. пр. пл. на следния день. Главната квартира се разположи въ мъжката гимназия. Веднага се пристъпи къмъ установяване телеграфна свръзка съ армиитѣ и отдѣлнитѣ отряди отъ Действащата армия. Това стана лесно, защото бѣха взети мѣрки отпорано и защото Стара Загора бѣше вжзелъ на телеграфни съобщения още отъ мирно време.

1-и ескадронъ отъ Лейбъ-гвардейския коненъ полкъ, като охрана на Н. В. Главнокомандувачия, се превози до Стара Загора на 30-и септемврий.

На 4-и октомврий въ 9 ч. пр. пл. пристигна съ влакъ въ Стара Загора и Главнокомандувачиятъ, Н. В. Царьтъ, съ Престолонаследника и князь Кирилъ. Отъ ж.-п. станция до квартирата си Негово Величество бѣ акламиранъ възторжено отъ многохиляденъ народъ.

II армия. — На Тракийския театъръ съсрѣдоточаването се извърши подъ прикритието на II армия, въ която влизаха, освенъ нейнитѣ части, разположени край Тракийската граница (8-а дивизия и Хасковскиятъ отрядъ), и 3-а и Конната дивизии.

Както се каза, цълата Конна дивизия и частъ отъ войскитѣ на прикриващата армия, които бѣха мобилизирали последователно, бѣха изпратени на границата да прикриватъ мобилизацията.

Другитѣ части отъ тази армия се съсрѣдоточиха по следния редъ:

Тиловото управление на армията замина отъ Пловдивъ съ влакъ и на 23-и септемврий въ 8 ч. сл. пл. пристигна въ Търново-Сейменъ. Тѣй като конетѣ и колитѣ не бѣха пристигнали още, оставенъ бѣ офицеръ съ войници да ги приеме и отведе въ Търново-Сейменъ.

Щабътъ на армията се превози отъ Пловдивъ до Търново-Сейменъ на 25-и септемврий.

2-а армейска телеграфна полурота се превози отъ София до Габрово на 1-и октомврий. На следния день тя тръгна отъ Габрово за Шипка. Поради голѣмата стрѣмнина на пѣтя и дълбоката калъ колитѣ не можаха да се изкаратъ даже съ двойни впрѣгове и съ по 8 войника на колѣ. Всичкитѣ материали отъ колитѣ бѣха изнесени на рѣце до 12-ия километъръ, а празнитѣ колѣ бѣха изтеглени съ 6 чифта волове. На 3-и октомврий полуротата стигна въ Тулово, дето се натовари на приготвения за 3-а дивиз. телеграфна полурота влакъ и на следния день стигна въ Търново-Сейменъ.

2-и армейски инженеренъ паркъ се формира въ Стара Загора, дето на 5-и октомврий получи материали отъ 2-а пионерна дружина.

2-а армейска колездачна рота тръгна по обикновенъ пѣть отъ Ямболъ на 24-и септемврий въ 6 ч. сл. пладне. По липса на карбидъ, пѣтуването презъ нощта по селски пѣть бѣше невъзможно, затова ротата пренощува въ Гюлюмяново; на следния день стигна въ Трифилъ, а на 26-и септемврий — въ Търново-Сейменъ.

Лейбъ-гвардейскиятъ коненъ полкъ бѣ разположенъ въ Хебибчево (Любимецъ).

2-о с. с. и 2-о не с. с. гаубични отдѣления тръгнаха отъ Стара Загора по обикновенъ пѣть на 25-и и 26-и септемврий. по маршрутъ Опанъ — Търново-Сейменъ, дето стигнаха на 26-и и 27-и септемврий.

1-о с. с. и 1-о не с. с. гаубични отдѣления се превозиха отъ София на 4-и и 5-и октомврий и стигнаха въ Търново-Сейменъ на 5-и и 6-и октомврий.

8-а Т
1-а и 2-а
границата
(Ири Оба
на 1-а бр
Бисеръ.
полка, на
Брѣгово
Бисеръ. В
само че

1-а д
жина, и с
Бисеръ.
смѣнена
маршрут

30-и
ченъ взв
2-а дру
врий 3-а
отъ Тър
мето бѣ
се разпо
въ Бѣл
ротно в

1-а
ния взв
менъ. о
отдѣлен

Ша
8-и с. с.
1-а дру
рота —
взводъ

От
а 4-а —

Ос
чалство
тември
е
въ 6 ч

8-а Тунджанска дивизия. — Отъ 10-и Родопски полкъ, 1-а и 2-а дружини съ по единъ картеченъ взводъ прикриваха границата, разположени въ Тракиецъ (Елехче) и Криво Поле (Ири Обасъ). На 25-и септемврий 3-а и 4-а дружини и Щабътъ на 1-а бригада тръгнаха по маршрутътъ Хасково — Харманли — Бисеръ. За да даде възможностъ на 1-а дружина да настигне полка, намѣсто въ Харманли, полкътъ се спрѣ да ноцува въ Брѣгово (Тремезли). На следния день полкътъ пристигна въ Бисеръ. Времето бѣше добро. Движението се извърши редовно, само че колоната се разтегна.

1-а дружина на 25-и септемврий бѣ смѣнена отъ 4/28-а дружина, и сѣщия день замина по маршрутътъ Хасково — Харманли — Бисеръ, дето пристигна на 27-и септемврий. 2-а дружина бѣ смѣнена отъ 2/28-а дружина, и на 26-и септемврий тръгна по маршрутътъ Иваново — Бисеръ, дето стигна на следния день.

30-и Шейновски полкъ. — 1-а дружина съ единъ картеченъ взводъ бѣше въ селата Богомилъ, Черепово и Набоженъ. 2-а дружина съ две картечници — въ Бѣлица. На 23-и септемврий 3-а и 4-а дружини, усиленни съ 1/8-а с. с. батарея, тръгнаха отъ Търново-Сейменъ, по маршрутътъ Харманли — Бѣлица. Времето бѣше добро, и само прахътъ утегчаваше похода. 10-а рота се разположи въ Герена, 9-а — въ Орѣщецъ, а останалитѣ части — въ Бѣлица. 2-а дружина освободи Бѣлица, и се разположи по ротно въ Лозенъ, Сива Рѣка, Малко Градище и Любимецъ.

1-а дружина на 23-и септемврий изпрати 1-а рота и картечния взводъ въ Бѣлица, а тритѣ роти отидоха въ Търново-Сейменъ, отдето на следния день придружиха 1-о и 3-о с. с. артилер. отдѣления до Бѣлица.

Щабътъ на 2-а бригада, 12-и Балкански полкъ, 52-и полкъ, 8-и с. с. и 8-и не с. с. артилерийски полкове. — Отъ 12-и полкъ, 1-а дружина имаше две роти въ Изворово (Бунарчево), 1-а рота — въ Черепово, а 2-а — въ Набоженъ; 1-и картеченъ взводъ — въ Богомилъ.

Отъ 8-и с. с. артилер. полкъ, 1-а батарея бѣше въ Бѣлица, а 4-а — въ Богомилъ.

Останалитѣ части отъ Старозагорския гарнизонъ, подъ началството на командира на 2-а бригада, тръгнаха на 23-и септемврий въ следния редъ:

1 ешелонъ — квартириеритѣ, фуражиритѣ и кухнитѣ — тръгна въ 6 ч. 30 м. пр. пладне;

II ешелонъ — щабоветъ на 2-а и 3-а бригади, три дружини отъ 12-и полкъ и две дружини отъ 52-и полкъ — тръгна въ 8 ч. пр. пл. и ношува на квартиробиваци въ Опанъ и Сюлмешли;

III ешелонъ — домакинскитъ обози на всичкитъ части — тръгна въ 8 ч. 50 м. пр. пл. и ношува при своитъ части;

IV ешелонъ — 8-и с. с. и 8-и не с. с. артилер. полкове — тръгна въ 11 ч. пр. пл. и ношува на квартиробиваци въ Опанъ и Сюлмешли;

V ешелонъ — Дивизионниятъ лазаретъ и частитъ отъ Огнестрелния паркъ — тръгна въ 12 ч. по пладне и ношува въ Сюлмешли.

Времето бѣше хладно, и движението бѣ извършено въ редъ и доста леко.

На 24-и септемврий ешелонитъ продължиха пѣтя си въ сѣщия редъ, и се разположиха на квартиробиваци въ Търново-Сейменъ.

На 25-и септемврий Щабътъ на 2-а бригада, 12-и полкъ и 2-о с. с. артилер. отдѣление продължиха пѣтя си, и се разположиха: 4-а дружина — по квартири въ Коларово (Арабаджикьой), 2-а и 3-а дружини съ две батареи и Щабътъ на бригадата — на квартиробиваци въ Набоженъ.

На 26-и септемврий 1/12-а дружина и Картечната рота се разположиха въ Набоженъ, по една рота отъ 4-а дружина бѣха изпратени въ селата Бунакли и Саранли и по една рота отъ 1-а дружина — въ селата Изворово (Бунарчево) и Гюдюлери.

На 28-и септемврий Щабътъ на 2-а бригада се премѣсти отъ Набоженъ въ Иерусалимово, при 23-и полкъ.

1-о и 3-о с. с. артилер. отдѣления, придружени отъ изпратената 1/30-а дружина, заминаха на 25-и септемврий за Бѣлица, дето стигнаха на следния день.

На 28-и септемврий 4-а батарея отъ Богомилъ и 6-а — отъ Набоженъ отидоха въ Иерусалимово; 5-а батарея остана въ Набоженъ.

Щабътъ на 3-а бригада, две дружини отъ 52-и полкъ и 8-и не с. с. артилер. полкъ тръгнаха на 24-и септемврий отъ Търново-Сейменъ и сѣщия день стигнаха въ Харманли.

23-и
тръгнаха
по маршрут
Търново-С

Време
за невтег
наха, та
натоварих

На 26
(Хасъ Оба
На следни
за с. Ие
Арабаджи
стави въ
(Орѣхово)
стигнаха
лово (Бун

Дветѣ
въ Търно
дето стиг

51-и
Търново-С
стигнаха
гитѣ две
12 ч. по
а на след
Харманли

8-а п
на 24-и с
ложиха п
разпореж

8-а д
брово, дет
до вечеръ
врий, сле
Шипчанс
Въ 1 ч. 3
замина с
Търново-С

23-и Шипчански полкъ и две дружини отъ 52-и полкъ тръгнаха въ обща колона отъ Казанлъкъ на 23-и септемврий, по маршрутъ Змеево (Дервентъ) — Срѣдецъ (Сюлмешли) — Търново-Сейменъ.

Времето бѣше облачно. Последниятъ преходъ бѣ тежъкъ за невтегнатитѣ войници отъ запаса. Мнозина отъ тѣхъ изоста- наха, та стана нужда да бждатъ реквизирани колѣ, на които натовариха раницитѣ.

На 26-и септемврий 23-и полкъ тръгна за с. Шишманово (Хасъ Обасъ), дето стигна по пладне, и се разположи на бивакъ. На следния день полкътъ почива, а на 28-и септемврий замина за с. Иерусалимово (Хаджикьой). При преминаването презъ Арабаджикьой полкътъ взе 4/8-а и 6/8-а с. с. батареи, които по- стави въ срѣдата на колоната. При кръстопжтя за Саранли (Орѣхово) 2-а дружина се отби за това село. Останалитѣ части стигнаха въ Иерусалимово, отдето 1-а дружина отиде въ Кири- лово (Бунакли).

Дветѣ дружини отъ 52-и полкъ се отдѣлиха отъ 23-и полкъ въ Търново-Сейменъ, тръгнаха на 26-и септемврий за Харманли, дето стигнаха сжщия день, и се разположиха по квартири.

51-и полкъ. — Дветѣ дружини отъ 51-и полкъ тръгнаха отъ Търново-Сейменъ на 23-и септемврий въ 1 ч. сл. пладне. Вечерята стигнаха въ Харманли, дето се разположиха по квартири. Дру- житѣ две дружини тръгнаха отъ Хасково на 23-и септемврий въ 12 ч. по пладне и вечерята ношуваха на бивакъ при Стойково, а на следния день стигнаха, и се разположиха по квартири въ Харманли.

8-а пионерна дружина се превози отъ Ямболъ до Харманли на 24-и септемврий. 2-а рота и Инженерниятъ паркъ се разпо- ложиха по квартири, а 1-а рота отиде въ Търново-Сейменъ, въ разпореждане на началника на Укрепения пунктъ.

8-а дивиз. телеграфна полурота се превози отъ София до Га- брово, дето пристигна на 2-и октомврий въ 5 ч. 30 м. сл. пл., а до вечерята стигна и ношува въ с. Червенъ Брѣгъ. На 3-и октом- врий, следъ като прекара съ голѣмъ трудъ колитѣ си презъ Шипчанския проходъ, стигна въ Казанлъкъ въ 10 ч. вечерята. Въ 1 ч. 30 м. презъ нощта отново тръгна за Тулово, отдето замина съ влакъ, и на 5-и октомврий сутринята, намѣсто въ Търново-Сейменъ, се разтовари въ Харманли.

8-а мостова полурота тръгна отъ Никополъ на 1-и октомврий и вечерята стигна на ж.-п. ст. Сомовитъ. На 2-и и 3-и октомврий се превози до Габрово. Тъй като проходите бѣше задръстенъ отъ артилерия, полуротата тръгна едва на 5-и октомврий и, благодарение на сухия пжтъ и прибавенитѣ впрѣговемина Балкана и стигна въ Шипка. На 6-и октомврий стигна въ Тулово, отдето се превози до турската ж.-п. ст. Свиленградъ.

8-и дивиз. огнестреленъ паркъ.—Парковитѣ взводове тръгнаха къмъ района на съсрѣдоточаването заедно съ частитѣ. Паркътъ се събра въ Харманли на 26-и септемврий. Парковитѣ взводове на 2-а бригада останаха при бригадата, на лѣвия брѣгъ на р. Марица.

8-а дивиз. интендантска рота, намѣсто на 20-и, тръгна на 22-и септемврий за Харманли; на следния день тя стигна въ Търново-Сейменъ, а на 24-и септемврий сутринята тръгна за Харманли, но бѣ спрѣна въ Търново-Сейменъ отъ интенданта на II армия, който заповѣда да се започне хлѣбопечене веднага. На 30-и септемврий ротата се премѣсти на ж.-п. ст. Харманли.

8-и дивиз. продоволственъ транспортъ се натовари съ припаси и на 25-и септемврий I и II ешелони тръгнаха отъ Стара Загора по маршрутъ Опанъ — Аладали — Търново-Сейменъ. На 27-и септемврий тръгнаха III и IV ешелони по маршрутъ Опанъ — Търново-Сейменъ, дето се събра цѣлиятъ транспортъ.

8-и дивиз. лазаретъ тръгна съ частитѣ отъ Старозагорския гарнизонъ, стигна съ тѣхъ въ Търново-Сейменъ и продължи пжтя си до Харманли, дето останаха 1-о и 3-о отдѣления, а 2-о отдѣление мина на лѣвия брѣгъ на р. Марица, при 2-а бригада.

Полскитѣ болници на 8-а дивизия тръгнаха за пунктоветѣ на съсрѣдоточаването въ разни времена, споредъ успѣха на мобилизирането имъ. Първи тръгнаха 4-а и 5-а болници на 25-и септемврий по обикновенъ пжтъ презъ Търново-Сейменъ за Харманли и Преславецъ, дето стигнаха на 29-и септемврий. Следъ това тръгнаха 3-а и 6-а болници на 26-и септемврий и стигнаха на 30-и септемврий въ Преславецъ. 1-а болница тръгна на 30-и септемврий и стигна на 4-и октомврий въ сжщото село.

1-а полуподвижна болница тръгна на 30-и септемврий и вечерята стигна въ Опанъ. За 2-а полуподвижна болница нѣма сведения.

Хасковскиятъ отрядъ. — Дветѣ дружини отъ 40-и полкъ съ Щаба на полка и Щаба на 2-а бригада, се превозиха отъ Т.-Пазарджикъ до ж.-п. ст. Каменецъ въ три ешелона на 23-и и

24-и септемврий и стигнаха въ Опанъ.

Други дружини отъ 40-и полкъ, а именно 1-а и 2-а дружини, стигнаха въ Опанъ на 24-и септемврий.

Отъ Опанъ тръгнаха заминаха за Харманли Карлен и Карлов взводове на 2-и септемврий.

Отдето тръгнаха на 1 ч. стигнаха въ Опанъ батареята на 2-и септемврий отъ частта на 2-и септемврий.

2-и септемврий тръгнаха на ст. Опанъ.

3-и септемврий артилерийски полкъ.

2-и септемврий ж.-п. ст. Търново-Сейменъ.

Темврий за Харманли.

1-и маршрутъ на пътѣ състои отъ Харманли до Преславецъ.

Нѣколко дружини отъ Тракийския полкъ.

1-и новски полкъ.

1-и нещъ.

1-и ентъ.

24-и септемврий. Товаренето не стана редовно, защото нѣмаше достатъчно и съответни вагони.

Другитѣ две дружини тръгнаха отъ Карлово на 24-и септемврий и стигнаха въ Пловдивъ на следния день. На 26-и починаха, а на 27-и септемврий се превозиха до Хасково въ два ешелона.

Отъ 28-и Стремски полкъ бѣха мобилизирани ускорено, и заминаха отъ Карлово въ два ешелона 1-а и 2-а дружини и Картечната рота. Тѣ тръгнаха на 21-и септемврий по маршрутъ Карлово — Долна Махала — Пловдивъ (дневка). На 24-и септемврий тѣ се превозиха въ два ешелона до ж.-п. ст. Каменець, отдето вечерята се събраха въ Хасково. На 25-и септемврий въ 1 ч. сл. пладне 4-а дружина съ 1/3-а с. с. батарея и единъ картеченъ взводъ замина за Елехча, а 2-а дружина съ 5/3-а с. с. батарея и другия картеченъ взводъ — за Криво Поле (Ири Обасъ), дето отиваше да смѣни дружината отъ 10-и полкъ. Останалата частъ отъ полка и Щабътъ на полка тръгна на 24-и септемврий по маршрута на 1-ия ешелонъ, и на 27-и септемврий се превозиха отъ Пловдивъ до ж.-п. ст. Каменець въ три ешелона. На следния день тѣ стигнаха въ Хасково.

3-и с. с. артилер. полкъ. — На 23-и септемврий 3-о с. с. артилер. отдѣление замина отъ Пловдивъ съ 9-и и 39-и пех. полкове за Батакъ и Ракитово.

2-о с. с. артилер. отдѣление се превози отъ Пловдивъ до ж.-п. ст. Каменець и продължи пътя си до Хасково, посрещнато тържествено отъ 10-и полкъ и отъ гражданството. На 25-и септемврий 4-а батарея замина за Елехча (Тракиецъ), а 5-а батарея — за Криво Поле (Ири Обасъ)

1-о с. с. артилер. отдѣление тръгна на 24-и септемврий по маршрутъ Папазли — Каменець — Хасково. Времето бѣше добро, пътятъ — така сжщо добъръ, и отдѣлението стигна въ добро състояние.

На 28-и септемврий 1-а батарея смѣни 4-а батарея въ с. Елехча (Тракиецъ).

1/2-а пионерна рота се превози отъ Ямболъ до ж.-п. ст. Раковски на 24-и септемврий, отдето се премѣсти въ Хасково.

Телеграфниятъ взводъ се превози отъ София до ж.-п. ст. Каменець на 25-и септемврий.

Мостовиятъ взводъ отъ Никополъ стигна на ж.-п. ст. Сомовитъ, отдето се превози до ж.-п. ст. Габрово. На 4-и октомврий

нощува въ с. Червенъ Брѣгъ, на 5-и — въ Шипка, на 6-и — въ Тулово. Оттамъ трѣбваше да се превози до Търново-Сейменъ, но, по молбата на командира на взвода, вагонитѣ бѣха при качени на другъ влакъ до ж.-п. ст. Каменецъ, дето стигна на 8-и октомврий и следъ това догони отряда.

Паркови части. — 1-и и 2-и с. с. паркови взводове заминаха на 27-и септемврий съ батареиния си командиръ презъ Папазли за Хасково, при 1-о и 2-о с. с. артилер. отдѣления, а 4-и и 5-и не с. с. паркови взводове — за Търново-Сейменъ, при 3-и не с. с. артилер. полкъ.

4-и и 6-и пехотни паркови взводове пѣтуваха заедно съ 28-и и 40-и полкове и стигнаха заедно съ тѣхъ въ Хасково.

Полуротата отъ 2-а дивиз. интендантска рота замина отъ Пловдивъ на 20-и септемврий и стигна въ Хасково на 22-и септемврий.

Бригадниятъ лазаретъ трѣгна отъ Пловдивъ на 22-и септемврий по маршрутъ Папазли — Каяли — Хасково, дето стигна на 24-и септемврий.

За придаденитѣ къмъ Хасковския отрядъ 5/2-а и 6/2-а полски болници нѣма сведения. Тѣзи болници къмъ 4-и октомврий сѣ били въ пункта на съсрѣдоточаването — вѣроятно въ Хасково, при Бригадния лазаретъ.

3-а Балканска дивизия. — Щабътъ на дивизията замина по обикновенъ пѣтъ на 23-и септемврий и вечерта стигна въ Ямболъ, а на следния день — въ Казълъ Агачъ.

Отъ 11-и Сливенски полкъ, 1-а дружина и 1-и картеченъ взводъ прикриваха границата въ Вакъвъ, а 2-а дружина — въ Голѣмъ Боялъкъ.

3-а дружина и 1/6-о с. с. артилер. отдѣление трѣгнаха на 22-и септемврий въ 10 ч. пр. пл. по маршрутъ Ямболъ — Ени Бегли — Читалово, дето стигнаха на 24-и септемврий, и се разположиха на квартиробиваци. Отъ Казълъ Агачъ 1-а с. с. батарея, подъ прикритието на нарочно изпратена рота, отиде въ Вакъвъ, при 1-а дружина. Презъ време на пѣтуването, особено на втория день, поради чакълестото шосе, въ пехотата изостанаха много войници съ набити крака, а въ артилерията се почувствува невтегнатостта на конетѣ и неопитността на яздачитѣ.

4-а дружина съ 2-и картеченъ взводъ и Нестроевата рота трѣгна отъ Сливенъ на 23-и септемврий по маршрута на 3-а дру-

жина и ст
дето се ра

Друж

1-а д

крепа на

Взводътъ

джакъ. 2-

Голѣмъ Б

телна зас

2/24-а дру

бѣха въ

ние. Тя з

Дерменъ

крѣстопж

Отъ 2

взводъ бѣ

Остан

се превоз

пристигна

рутъ Инд

последно

На 2

Боялъкъ

Отъ

бѣха въ

на грани

Остан

на 24-и

следния

пѣтътъ —

Отъ Гюл

отдето в

предназн

Отъ

бѣха въ

Остан

24-и сеп

Явузъ Де

облачно

изостана

жина и стигна при последната, въ Читалово, на 25-и септемврий, дето се разположи на бивакъ.

Дружинитѣ се разположиха по следния начинъ:

1-а дружина изпрати отъ Вакъвъ единъ взводъ въ подкрепа на двата гранични взвода, разположени на в. Кокошница. Взводътъ наблюдаваше посокитѣ къмъ Константиново и Соуджакъ. 2-а дружина излѣзе на бивакъ три клм. северно отъ Голѣмъ Боялъкъ, като остави една рота въ селото, въ наблюдателна застава. Но тамъ на 28-и септемврий тя бѣ смѣнена отъ 2/24-а дружина, и се оттегли въ Читалово. Отъ дружинитѣ, които бѣха въ Читалово, бѣ изпратена една рота въ далечно охранение. Тя зае съ наблюдателни застави линията отъ кръстопжтя Дерменъ Дерѣ — Читалово и Хамза Бейли — Казълъ Агачъ до кръстопжтя Голѣмъ Дервентъ — Читалово и Теке — Лалково.

Отъ 24-и Черноморски полкъ, 1-а дружина и 1-и картеченъ взводъ бѣха въ Факия, подкрепление на граничните части.

Останалата частъ отъ полка, заедно съ Щаба на 1-а бригада, се превози отъ Бургасъ за Ямболъ въ четири ешелона, които пристигнаха въ Ямболъ на 23-и и 25-и септемврий и, по маршрутъ Инджекъ Сарли — Ени Бейли — Лалково, се събраха въ последното село.

На 28-и септемврий 2-а дружина бѣ изпратена въ Голѣмъ Боялъкъ да смѣни 2/11-а дружина.

Отъ 29-и Ямболски полкъ, 2-а дружина и Картечната рота бѣха въ Ново Село, а 1-а дружина — въ Кавакли, въ подкрепа на граничните части.

Останалата частъ отъ полка и Щабътъ на 2-а бригада тръгнаха на 24-и септемврий и вечерята стигнаха въ Гюлюмяново, а на следния день — въ Кавакли. Времето бѣше облачно и хладно, пжтьтъ — добъръ; движението бѣ леко. Изостанали имаше малко. Отъ Гюлюмяново бѣха изпратени две роти въ Казълъ Агачъ, отдето взеха знамето, което носѣше 24-и полкъ, и което бѣ предназначено за 29-и полкъ.

Отъ 32-и Загорски полкъ, 1-а дружина и Картечната рота бѣха въ Хлѣбово (Гердеме).

Останалата частъ отъ полка тръгна отъ Нова Загора на 24-и септемврий по маршрутъ Млѣкарево — Коюнъ Бунаръ — Явузъ Дерѣ, дето стигнаха на 26-и септемврий. Времето бѣше облачно и хладно, преходитѣ — малки, пжтуването — леко, изостанали нѣмаше.

Щабът на 3-а бригада, 41-и полк, 6-и с. с. и 6-и не с. с. артилер. полкове. — Дветъ дружини отъ 41-и полк тръгнаха отъ Бургасъ съ влакъ следъ 24-и полк на 25-и септемврий сутринята и до пладне стигнаха въ Ямболъ. Следъ една нѣколко-часова почивка, продължиха по обикновенъ пжть и ношуваха на квартири въ Ханово, а на следния день стигнаха въ Хасанъ Бегли.

2-о и 3-о отдѣления отъ 6-и с. с. артилер. полк, цѣлиятъ 6-и не с. с. артилер. полк и другитѣ две дружини отъ 41-и полк тръгнаха отъ Сливенъ на 24-и септемврий въ 8 ч. 30 м. пр. пл. и вечерята стигнаха въ с. Хаджидимитрово, а на следния день — въ Акъ Бунаръ. Отъ това село на 26-и септемврий 2-о с. с. артилер. отдѣление, подъ прикритието на 13/41-а и 14/41-а роти, замина за с. Явузъ Дере, дето стигна сжщия день. 3-о с. с. артилер. отдѣление, подъ прикритието на 15/41-а и 16/41-а роти, стигна въ Хасанъ Бегли.

6-и не с. с. артилер. полк, придруженъ отъ 3/41-а дружина, стигна въ Йосе Бегли, дето остана при 42-и полк. Другитѣ две дружини отъ 41-и полк на следния день — 27-и септемврий — заминаха за Хасанъ Бегли, дето бѣха пристигнали първиятъ полуполк и 15-а и 16-а роти.

42-и полк. — Дружинитѣ отъ Ямболъ и отъ Нова Загора тръгнаха на 24-и септемврий за Йосе Бегли. Тѣ ношуваха въ Карапча и Кара Кюрдъ. На следния день дветѣ дружини стигнаха въ Йосе Бегли, а другитѣ две — трѣбваше да ношуватъ въ Голѣмъ Манастиръ, но, тъй като тамъ върлуваше скарлатина, ношуваха въ Малкъ Манастиръ. На 26-и септемврий цѣлиятъ полк се събра въ Йосе Бегли.

Командирътъ на бригадата, като имаше предвидъ единъ по-раншенъ маршрутъ, заповѣда 42-полк да отиде въ Хасанъ Бегли. Полкътъ отиде въ селото, но заповѣдта бѣ отмѣнена отъ Щаба на дивизията, и полкътъ се върна на предишното си мѣсто. Това разтакане повлия твърде зле върху вѣрата на офицеритѣ и войницитѣ у началството, макаръ командирътъ на полка да се опита да му даде видъ на упражнение за изпитание.

Времето презъ похода бѣше облачно и прохладно; пжтьтъ — добъръ; войницитѣ — извънредно въодушевени. Движението бѣ леко. Изостанали имаше малко.

3-а пионерна дружина, тръгна отъ Ямболъ на 23-и септемврий и сжщия день вечерята стигна въ Бейкъой, а на следния день — въ Казълъ Агачъ и започна да поправа околнитѣ пжтища.

Телегр
на 1-и и н
презъ Ш
проходъ б
ношува в
лъкъ. На
отдето съ
дължи пж
въ Бейкъ
стигна въ
Читалово.
Читалово.

3-и ди
тръгнаха
Агачъ. Па
врий и пр

Отъ 3
заминаха
започнаха

Хлѣба
най-необх
отъ Слива
Казълъ А
скитѣ фур

Първи
портъ се
сжщия ден
ската пол
сутринята
тиятъ, а в
лонъ зам
месо въ
бивакъ пр

Сведе
отъ 3-а д
близо до
дѣлениѣ

Следъ
щата арми
на 28-и с

Телеграфната полурота се превози отъ София до Габрово на 1-и и на 2-и октомврий и продължи по обикновенъ пжть презъ Шипка за Тулово. Преминаването презъ Шипчанския проходъ бѣше извънредно тежко. Полуротата, намѣсто въ Шипка, дошува въ Червенъ Брѣгъ, и, намѣсто въ Тулово, — въ Казанлъкъ. На 4-и октомврий сутринята полуротата стигна въ Тулово, дето съ влакъ се превози до Ямболъ. Въ 10 ч. сл. пл. тя продължи пжтя си и на 5-и октомврий въ 2 ч. 30 м. пр. пл. стигна въ Бейкъой. Къмъ пладне отново трѣгна и въ 3 ч. 50 м. сл. пл. стигна въ Казлъ Агачъ, дето получи заповѣдъ да продължи за Читалово. Следъ една почивка отъ 2 часа, полуротата замина за Читалово, дето стигна въ 9 ч. 50 м. сл. пладне.

3-и дивиз. огнестреленъ паркъ. — Пехотнитѣ паркови взводове трѣгнаха заедно съ полковетѣ, и се съсрѣдоточиха въ Казлъ Агачъ. Парковата батарея трѣгна отъ Сливенъ на 28-и септемврий и пристигна въ Казлъ Агачъ на 30-и септемврий.

Отъ 3-а дивиз. интендантска рота шесттѣ походни фурни заминаха на 21-и септемврий отъ Сливенъ за Стралджа, дето започнаха да пекатъ хлѣбъ за III армия.

Хлѣбарската полурота съ обслугата за полскитѣ фурни и съ най-необходимитѣ принадлежности замина на 22-и септемврий отъ Сливенъ, вечерята стигна въ Ямболъ, а на следния день — въ Казлъ Агачъ, дето веднага започна да пече хлѣбъ въ градскитѣ фурни.

Първиятъ ешелонъ отъ Дивизионния продоволственъ транспортъ се натовари съ хранителни припаси на 24-и септемврий и следния день замина за Карапча. Съ него замина и частъ отъ месарската полурота съ месо въ живъ добитѣкъ. На 25-и септемврий сутринята замина вториятъ ешелонъ. На 26-и сутринята — третиятъ, а вечерята — и четвъртиятъ ешелонъ. Съ последния ешелонъ замина и останалата частъ на месарската полурота съ месо въ живъ добитѣкъ. Всички ешелони се установиха на мѣстакъ при Карапча, и тамъ останаха до обявяването на войната.

Сведения за съсрѣдоточаването на санитарнитѣ учреждения отъ 3-а дивизия нѣма. Но тъй като тѣ се мобилизираха много близо до зоната на съсрѣдоточаването, тѣ сж стигнали въ определенитѣ мѣста навреме, но кои сж тѣзи мѣста, не се знае.

Следъ като мобилизиранитѣ пехотни дивизии отъ прикриващата армия заеха мѣстата си, Щабътъ на действащата армия на 28-и септемврий заповѣда Конната дивизия да наблюдава и

охранява линията Голъмъ Боялъкъ — Дерекъой — Алмали — Текендже, като къмъ дивизията се придава 1-а дружина отъ 24-и полкъ, разположена въ Факия.

Началникътъ на дивизията съ заповѣдь организира наблюдението така:

отъ 10-и коненъ полкъ — наблюдателна застава отъ единъ ескадронъ — въ Дерекъой, като наблюдава съ постове между пжтищата Голъмъ Боялъкъ — Оджакъой и Дерекъой, включително, и държи свързка съ дружината въ Голъмъ Боялъкъ;

отъ 7-и коненъ полкъ — наблюдателна застава въ Яйладжикъ и наблюдава пжтищата отъ Кайбиляръ;

отъ 2-и коненъ полкъ — застава въ Казж Клисе и наблюдава между пжтищата Казж Клисе — Кайбиляръ и Казж Клисе — в. 2917

отъ 8-и коненъ полкъ — застава въ Долно Алмали, която наблюдава между пжтищата Долно Алмали — Кайбиляръ и Долно Алмали — Белевренъ;

1/24-а дружина да изпрати една рота въ Мадлешъ съ наблюдателна застава единъ взводъ въ Текендже, която наблюдава между пжтищата Мадлешъ — Белевренъ и Мадлешъ — Кара Евренъ; всѣка застава открива свързка съ съседнитѣ застави;

Щабътъ на 1-а конна бригада съ 1-и и 4-и конни полкове — въ Ахлатли; другитѣ части оставатъ по мѣстата си.

На 24-и септемврий пристигнаха въ Теке една батарея и части отъ 12-и пех. полкъ, поради това 9-и коненъ полкъ прибръ заставитѣ отъ Теке и Сарли въ Главанъ, като остави единъ постъ въ Гюндюзлери, за свързка съ 8-а дивизия.

За охрана на линията Главанъ — Гердеме се назначи единъ ескадронъ, който постави три застави въ Кавуръ Аланъ, Гердеме и Козлуджа.

На 26-и септемврий Сборната конна бригада, по устната заповѣдь на командувацияя II армия, отиде въ Хебибчево; отдето командирътъ на бригадата организира охраната по следния начинъ: Наблюдателна застава отъ полуескадронъ въ Корашли; наблюдателни застави по единъ взводъ въ Козлуджа, Дийникъ и Хебибчево; разезди до границата за събиране сведения за противника. Тѣй като бѣ запретиено да се минава границата изобщо, да се излагатъ на погледитѣ на противника, сведенията се събираха отъ граничните части и отъ бѣгълци, и тѣ бѣ същитѣ, каквито се донасяха и отъ пехотата.

9-а П
по обикн
обикновен
по-нататъ
Началник
мянско, де
въ Габро
уреждаше
Шипчанс

9-и с.
а 9-и не с
липса на
на дивиз
да използ
ковци — Б
само за а

Щабъ
Шипчанс
за Шипка
остана та
разстроен
на 29-и с
день стиг

1-а б
маршрут
26-и септ
ствуваха
имъ бѣха
дивизията
маршрут
превози и
джилери
следния

Отъ
23-и септ
отдето по
врий въ
сл. пладе
Тулово.
никътъ
си отъ Ш

9-а Плѣвенска дивизия трѣбваше да се съсрѣдоточи по обикновенъ пѣть и по желѣзница до Габрово; оттамъ по обикновенъ пѣть презъ Шипчанския проходъ до Тулово и по-нататкъ — по желѣзница до зоната на съсрѣдоточаването. Началникътъ на дивизията на 24-и септемврий, намѣсто въ Кормянско, дето трѣбваше да ноцува, съгласно разписанието, отиде въ Габрово, и, заедно съ началника на Щаба на дивизията, уреждаше преминаването на дивизията презъ труднопроходимия Шипчански проходъ.

9-и с. с. артилер. полкъ бѣ миналъ прохода съ голѣми усилия, а 9-и не с. с. артилер. полкъ бѣ започналъ преминаването, и, по липса на биволи и волове, не можа да мине. Затова началникътъ на дивизията разпореда пехотнитѣ части съ товарния обозъ да използватъ пѣтя Габрово — Бичкийня — Гжзурницитѣ — Радковци — Етърътъ — Тrepесковци — Шипка, а шосето да остане само за артилерията и за коларския обозъ.

Щабътъ на дивизията, следъ като пропустна частитѣ презъ Шипчанския проходъ, на 27-и септемврий отпѣтува отъ Габрово за Шипка. На следния день се премѣсти въ Казанлъкъ, дето остана да уреди превоза на частитѣ по желѣзницата, който бѣ разстроенъ съ закъснението на 33-и полкъ. По сжщата причина на 29-и септемврий Щабътъ отиде въ Стара Загора, а на следния день стигна въ Дилджилери (Градецъ).

1-а бригада трѣгна отъ Плѣвень на 22-и септемврий по маршрутъ Ралево — Ловечъ — Кормянско — Габрово. Тѣй като до 26-и септемврий вечерята всички пехотни части, които предшествуваха бригадата, бѣха насочени по страничния пѣть, а обозитѣ имъ бѣха освободили прохода, по заповѣдь отъ началника на дивизията, бригадата на следния день продължи пѣтя си по маршрутъ Шипка (Шейново) — Казанлъкъ — Тулово, отдето се превози и стигна: Щабътъ на бригадата и 4-и полкъ — въ Дилджилери на 1-и октомврий, а 17-и полкъ — въ Шевкулари на следния день.

Отъ 2-а бригада, 34-и полкъ трѣгна по обикновенъ пѣть на 23-и септемврий отъ Ловечъ по маршрутъ Севлиево — Габрово, отдето по страниченъ пѣть презъ Етъра, стигна на 26-и септемврий въ Шипка. Споредъ разписанието, този день въ 3 ч. 12 м. сл. пладне 33-и полкъ трѣбваше да започне да се превозва отъ Тулово. Понеже той не можеше да стигне въ Тулово, началникътъ на дивизията заповѣда на 34-и полкъ да продължи пѣтя си отъ Шипка за Тулово и да изпълни маршрута на 33-и полкъ.

Полкътъ стигна въ Тулово въ 8 ч. вечерята, и веднага започна да се товари, като пропустна само два влака. На 27-и септемврий полкътъ стигна въ Софуларе.

Щабътъ на 2-а бригада и 33-и полкъ започнаха да се товари въ гр. Свищовъ на 24-и септемврий и, поради голѣмото закъснение въ движението, намѣсто сжщия день вечерята, пристигнаха въ Габрово на следния день сутринята. Къмъ пладне продължиха пжтя си, но до вечерята едва стигнаха Радковци и Бичкийня. На следния день стигнаха въ Казанлъкъ и, тъй като пропустнаха опредѣленитѣ имъ влакове, на 27-и септемврий останаха въ сжщия градъ да чакатъ редъ. На следния день стигнаха въ Тулово, а на 29-и септемврий — въ Кара Пилитъ.

53-и пех. полкъ трѣбваше да тръгне на 22-и септемврий, но обозътъ му още не бѣ формиранъ, и, съ разрешение на началника на дивизията, тръгна на следния день въ 1 ч. сл. пл. по маршрутъ Ралево — Ловечъ — Кормянско — Габрово (почивка) — Казанлъкъ — Тулово, дето стигна на 1-и октомврий. Отъ Тулово започна превозването въ шесть ешелона до ж.-п. ст. Раднево. На 3-и октомврий полкътъ продължи по обикновенъ пжтъ и ношува въ селата Мая Курфали и Налбантлари. На 4-и октомврий се събра въ с. Дилджилери, дето съ приетата тържественостъ командирътъ на бригадата му предаде знамето на 1-а опълченска дружина. Следъ това полкътъ продължи пжтя си и вечерята стигна Шефкулари.

Изобщо, доброто време и особено голѣмото желание на войницитѣ да вървятъ напредъ правѣха преходитѣ леки. Даже минаването презъ Шипчанския проходъ, макаръ че валѣше дъждъ и пжтя бѣше стръменъ и каленъ, стана, безъ да остане нито единъ войникъ. Изъ цѣлия десетдневенъ походъ останаха болни и съ подбити крака всичко 47 души.

Полкътъ ношуваше винаги по квартири. Храната на 2-и и на 3-и октомврий не се получи редовно, и полкътъ бѣ принуденъ да пече хлѣбъ въ мѣстнитѣ пещи.

54-и пех. полкъ. — Две дружини отъ полка тръгнаха отъ Ловечъ на 22-и септемврий въ 5 ч. сл. пладне по маршрутъ Горно Павликени — Севлиево — Габрово, дето стигнаха на 24-и септемврий. На 25-и септемврий, по разпореждане отъ командира на полка, обозътъ и картечниятъ взводъ останаха да чакатъ редъ, за да минатъ презъ Шипчанския проходъ, а дружинитѣ продължиха пжтя си и вечерята стигнаха въ Новата

Махала и
минаха Ба
голѣма уж
на ж.-п. ст

Другит
ешелона, и
Дружинитѣ
луджа — Ха
изостанали
квартиритѣ
презъ Шип
день стигна

Отъ Ту
ешелона и
като това с
случай, на

9-и с.
темврий по
Могила —
голѣмъ за
си. Вторият
още по-теж
прегнати п
на превала
пжттѣ се
изкачи на
въ с. Шип
батареи —
стигна въ
стигнаха въ
въ Тулово,
стигна въ

9-и не
септемврий
чивка) —
Късното тр
тежекъ пж
фенери, а
пошница.
квартири в

Махала и Етъра. На следния ден една по една дветъ дружини минаха Балкана по стръмния пжть презъ Бузлуджа и, следъ голъма умора, стигнаха въ Казанлъкъ, а на третия денъ — на ж.-п. ст. Тулово.

Другитъ две дружини се превозиха отъ Свищовъ въ три ешелона, и пристигнаха въ Габрово на 25-и и 26-и септемврий. Дружинитъ минаха презъ труднопроходимия пжть Етъра — Бузлуджа — Хасътъ (Крънъ), дето ноцуваха. Умората бѣше голъма; изостанали бѣха много войници, които настигнаха полка въ квартиритъ. Обозътъ съ припрѣгане и Картечната рота минаха презъ Шипчанския проходъ и ноцуваха въ Шипка, а на следния денъ стигнаха въ Тулово.

Отъ Тулово полкътъ се превози до ж.-п. ст. Раднево въ петъ ешелона и на 29-и септемврий се събра въ Мая Курфали. Тъй като това село бѣше крайно бедно, при това имаше тифусенъ случай, на следния денъ полкътъ се премѣсти въ Дилджилери.

9-и с. с. артилер. полкъ тръгна отъ Севлиево на 22-и септемврий по маршрутъ Габрово — Шипка — Тулово (почивка) — Могила — Кулфалчево — Минчево. Първиятъ преходъ бѣше голъмъ за невтегнатитъ коне, много отъ които набиha гърдитъ си. Вториятъ преходъ — преминаването презъ Балкана — бѣше още по-тежекъ. Макаръ че въ всѣка зарядна колѧ бѣха припрегнати по три чифта биволи или волове, пакъ изкачването на превала стана много мъчно. При това завалѣ дъждъ, и пжтьтъ се разби. До вечерята само 1-о отдѣление успѣ да се изкачи на превала, и отъ него само 1-а и 2-а батареи стигнаха въ с. Шипка; 3-а батарея ноцува въ Балкана, а другитъ батареи — по пжтя. На 24-и септемврий 1-о артилер. отдѣление стигна въ Тулово, а останалитъ отдѣления минаха Балкана и стигнаха въ Казанлъкъ. На 25-и септемврий полкътъ се събра въ Тулово, отдето продължи пжтя си и на 28-и септемврий стигна въ Минчево.

9-и не с. с. артилер. полкъ тръгна отъ Севлиево на 23-и септемврий по маршрутъ Севлиево — Габрово — Шипка (почивка) — Тулово — Могила — Кулфалчево — Дилджилери. Късното тръгване, голъмиятъ преходъ и дъждътъ направиха доста тежекъ първия преходъ. Полкътъ замръкна на пжтя, нѣмаше фенери, а трѣбваше да се припрѣга на стръмнината при р. Лопощница. Колоната се разтегна, и батареитъ се прибраха на квартири въ Габрово едва къмъ 11 ч. сл. пладне.

На следния ден полкътъ продължи пътя си презъ Шипчанския проходъ, но, преди да стигне въ с. Червенъ Бръгъ, натъкна се на 9-и с. с. артилер. полкъ, който изтегляше батареитѣ орждие по орждие. Едва къмъ 2 ч. сл. пл. се отвори пътъ, и полкътъ тръгна като припрѣгаше на всѣко орждие и ракла по три чифта биволи. Полкътъ ношува на пътя. На следния денъ той продължи изкачването на Балкана. Между него се вмъкнаха обозитѣ на 9-и с. с. артилер. полкъ и други части — изобщо липсваше началникъ, който да уреди движението, а безредицата затрудняваше много пътуването. Когато стигнаха на превала, войницитѣ отъ батареитѣ се нахраниха отъ приготвената топла храна, и продължиха пътя си за Шипка, дето полкътъ се събра вечерята.

По-нататкъ пътищата бѣха добри, времето — прохладно, и движението — леко. Полкътъ се разполагаше обикновено на бивакъ. На 29-и септемврий той стигна въ Дилджилери.

За пътуването на 9-а пионерна дружина нѣма никакви сведения. Щабътъ на дружината съ дветѣ пионерни роти бѣ стигналъ на 3-и октомврий въ пункта на съсрѣдоточаването — Дилджилери.

Телеграфната полурота пътува по желѣзницата отъ София до Габрово и после — по обикновенъ пътъ и на 4-и октомврий стигна въ Тулово.

Мостовата полурота тръгна отъ Никополъ на 2-и октомврий и по желѣзницата стигна въ Габрово, отдето по обикновенъ пътъ на 4-и октомврий пристигна въ Шипка.

Огнестрелниятъ паркъ. — Пехотнитѣ паркови взводове тръгнаха и пътуваха съ полковетѣ, при които се мобилизираха. Щабътъ на парка и Парковата батарея тръгнаха на 24-и септемврий по обикновенъ пътъ презъ Габрово и на 3-и октомврий стигнаха въ Ковачево. Сжщия денъ тамъ се събра и Парковата рота.

9-а дивиз. интендантска полурота тръгна отъ Плѣвенъ на 24-и септемврий по обикновенъ пътъ за ж.-п. ст. Тулово, дето стигна на 30-и септемврий, и по желѣзницата сжщия денъ стигна на ж.-п. ст. Раднево, дето остави единъ и половина взвода хлѣбари, а съ останалата частъ на следния денъ стигна въ Дилджилери (Градецъ).

9-и дивиз. продоволственъ транспортъ. — Ешелонитѣ, следъ като се мобилизираха и натовариха въ Плѣвенъ, тръгнаха постепенно: I — на 24-и, II и III — на 26-и а IV — на 28-и септемврий.

I ешелон
ходъ, кой
30-и септ
ешелона
стана съ
томврий
Стара За

9-и д
врий пре
На 30-и с
октомврий

Шест
сжщия п
4-и октом
ници, кой

I ар
изпратено
следното

армият
планъ
ната
Армият
състав
дивизи
денитѣ
служби

О
ватъ:
ветери
единъ

Г

къмъ

Г

день
Търнов

Те

с. Търн
Ко

Търнов
Во

Сеймен
С

според

I ешелонъ трѣбваше да чака да се освободи Шипчанския проходъ, който бѣ задръстенъ отъ Огнестрелния паркъ. Така че на 30-и септемврий, когато проходътъ се освободи, и четиритѣ ешелона бѣха стигнали въ Габрово. Преминаването на прохода стана съ припрѣгане, та Транспортътъ се разкъса, и на 4-и октомврий I и II ешелони бѣха стигнали по обикновенъ пжтъ въ Стара Загора, а III и IV — въ Казанлъкъ.

9-и дивизионенъ лазаретъ трѣгна отъ Плъвенъ на 25-и септемврий презъ Ловечъ за Габрово, дето стигна на 28-и септемврий. На 30-и септемврий продължи пжтя си презъ Шипка, и на 4-и октомврий стигна въ пункта на съсрѣдоточаването — Минчево.

Шесттѣ полски болници трѣгнаха на 26-и септемврий по сжщия пжтъ. На 1-и октомврий почиваха въ Габрово, а на 4-и октомврий стигнаха на ж.-п. ст. Тулово, освенъ 3-а и 5-а болници, които стигнаха въ Казанлъкъ.

I армия. — На 19-и септемврий отъ Щаба на армията бѣ изпратено до началника на I военно-инспекционна областъ следното предписание:

„По заповѣдь на Господина Министра на войната, Щабътъ на армията Ви съобщава, Господинъ Генералъ, че, съгласно оперативния планъ *A^{bis}*, Щабътъ на I военно-инспекционна областъ формира Главната квартира на I отдѣлна армия (Южния оперативенъ театъръ). Армията ще се командува отъ началника на областята. Въ нейния съставъ влизатъ: 1-а Софийска дивизия (две бригади), 10-а сборна дивизия (две бригади) и Хасковскиятъ отрядъ (една бригада) съ приданитѣ къмъ тѣхъ артилерийски и пионерни части и административни служби.

Освенъ това, непосредствено къмъ Главната квартира се придаватъ: една телеграфна полурота, единъ инженеренъ паркъ, единъ ветеринаренъ лазаретъ, една подвижна артилерийска работилница, единъ ескадронъ стражари и една рота стражари.

Главната квартира на армията и придаденитѣ непосредствено къмъ нея части се съсрѣдоточаватъ както следва:

Главната квартира се формира въ София, и на 11-ия оперативенъ день въ 11 ч. 58 м. сл. пл. се превозва по желѣзницата до Търново-Сейменъ, дето пристига на 12-ия оперативенъ день.

Телеграфната полурота на 13-ия оперативенъ день пристига въ с. Търново.

Колояздачната рота пристига на 12-ия оперативенъ день въ Търново-Сейменъ.

Ветеринарниятъ лазаретъ се превозва отъ София до Търново-Сейменъ на 19-ия оперативенъ день въ 7 ч. 20 м. пр. пладне.

Стражарскитѣ ескадронъ и рота се превозватъ по желѣзницата споредъ разписанието.

Армейският инженерен парк се превозва от София до Търново-Сейменъ, дето пристига на 20-ия оперативен ден.

Подвижната артилерийска работилница остава в София.

Прилага се едно разписание.

Повърителното предписание от Щаба на армията № 30, от 11-и януарий 1912 год., се отменява.

Към това предписание бѣ приложено и Наставление за съсрѣдоточаването на частитѣ от армията, които се формираха от 1-а Софийска дивизия:

„1-и полкъ и Щабът на 1/1-а бригада се превозват по желѣзницата от София на 24-и септемврий до ж.-п. ст. Търново-Сейменъ, и по обикновенъ пѣтъ пристигат на 25-и и 26-и септемврий въ Харманли.

6-и полкъ се превозва на 25-и и 26-и септемврий до Харманли.

Щабът на 1-а дивизия и Щабът на 1/10-а бригада се превозват по желѣзницата до Търново-Сейменъ, и на 28-и септемврий пристигат въ Харманли и въ Оваджикъ.

4-и с. с. артилер. полкъ се превозва по желѣзницата от 26-и септемврий до Търново-Сейменъ, и на следния денъ пристига съ 1-о и 2-о отдѣления въ Харманли, а 3-о отдѣление влиза въ състава на 10-и артилер. полкъ, въ с. Търново.

4-и не с. с. артилер. полкъ трѣгва по желѣзницата на 29-и септемврий и на следния денъ пристига въ Харманли.

25-и полкъ трѣгва от Царибродъ на 25-и септемврий по маршрутъ Драгоманъ — Пролеша — София. На 28-и септемврий се превозва по желѣзницата до Търново-Сейменъ, и на 30-и септемврий пристига въ Оваджикъ.

16-и полкъ трѣгва на 25-и септемврий от Орхание по маршрутъ Стъргелъ — Григоријево — София, и на 27-и септемврий се превозва по желѣзницата до Търново-Сейменъ. На 29-и септемврий пристига въ Оваджикъ.

Щабът на 2/1-а бригада и 37-и полкъ се превозват по желѣзницата до Търново-Сейменъ на 4-и октомврий и на следния денъ пристигат въ Харманли.

Дветѣ половини на 38-и полкъ трѣгват от Орхание и Царибродъ заедно съ 16-и и 25-и полкове, и се събират въ София на 27-и септемврий; на 5-и октомврий трѣгват по желѣзницата за Търново-Сейменъ и на 8-и октомврий пристигат въ Харманли.

Отъ Пионерната дружина, 1-а пионерна рота се превозва до Харманли на 3-и октомврий. Мостовата и Телеграфната полуроти — на 5-и октомврий.

Дивизионниятъ лазаретъ се превозва до Харманли на 5-и, 6-и и 7-и октомврий.

Интендантската рота на 1-а дивизия заедно съ полуротата на 10-а дивизия се превозват на 22-и и 23-и септемврий до Харманли и Оваджикъ.

Пешиятъ и конниятъ стражарски взводове се превозват на 28-и и 29-и септемврий до Харманли.

Д
частъта
селата

Д
частъ
Парков
рутъ Н
гаты на
Орхан
тица —

стига
лизира
Драго
Бошуп
Т. Паз
Парк
менъ,
нець,

Д
Четир
Търно
ници
нець

следни

П
желѣз
6-а —
Цариб
Мезгр
19-и
събира
Търно

В
въ раз

Част
обаче, бѣ
р. Марица
и маршру
тайна. Н
Щаба на
отбиятъ
се съобщ
Нача
I армия
да устрой

Дивизионният продоволствен транспорт на 1-а дивизия и частта от 10-а дивизия се превозват на 6-и и 7-и октомврий до селата Търново и Гердеме.

Дивизионният огнестрелен парк на 1-а дивизия и съответната част за 10-а дивизия: 1-и, 2-и и 5-и пехотни паркови взводове и Парковата батарея тръгват на 25-и септемврий от София по маршрут Нови Ханъ — Ихтиманъ — Вѣтрень — Т. Пазарджикъ, дето пристигат на 28-и септемврий; 3-и парковъ взводъ, който се мобилизира въ Орхание, тръгва на 25-и септемврий по маршрут Стъргелъ — Златица — Панагюрище (почивка) — Гелѣменово — Т. Пазарджикъ, дето пристига на 30-и септемврий; 4-и и 6-и паркови взводове, които се мобилизират въ Царибродъ, тръгват на 25-и септемврий по маршрут Драгоманъ — Гурмазово — Горубляне — Вакарелъ (почивка) — Василица — Бошуля — Т. Пазарджикъ, дето пристигат на 2-и октомврий. От Т. Пазарджикъ на 29-и септемврий започват да се превозват, и Паркът на 1-а дивизия на 4-и октомврий пристига въ Търново-Сейменъ, а частта къмъ 10-а дивизия се разтоварва на ж.-п. ст. Каменецъ, и на следния денъ пристига въ Гердеме.

Дивизионният полски болници се превозват на 7-и октомврий. Четиритъ болници на 1-а дивизия на следния денъ слизатъ въ Търново-Сейменъ, и се съсрѣдоточаватъ въ с. Търново, а дветъ болници за 10-а дивизия същия денъ се разтоварватъ на ж.-п. ст. Каменецъ и стигатъ въ Гердеме.

Полуподвижниятъ болници на 7-и октомврий се превозватъ и на следния денъ се разтоварватъ на ж.-п. ст. Раковски.

При съсрѣдоточаването първитъ опълченски дружини охраняватъ желѣзнитъ пѣтица: 1-а — отъ ж.-п. ст. София до ж.-п. ст. Земенъ; 6-а — отъ ж.-п. ст. София до ж.-п. ст. Ихтиманъ; 25-а — отъ ж.-п. ст. Царибродъ до ж.-п. ст. София; 16-а — отъ ж.-п. ст. София до ж.-п. ст. Мездра. 25-а дружина на 4-и октомврий се събира въ София и на 19-и октомврий се превозва до Търново-Сейменъ. 16-а дружина се събира въ София на 6-и октомврий и на 8-и октомврий се превозва до Търново-Сейменъ.

Вторитъ опълченски дружини се събиратъ въ София, и влизатъ въ разпореждане на началника на гарнизона.

Частитъ се готвѣха да тръгнатъ по тѣзи маршрути. По-после, обаче, бѣ взето решение: I армия, намѣсто на дѣсния брѣгъ на р. Марица, да се съсрѣдоточи на източния брѣгъ на р. Тунджа, и маршрутитъ бѣха измѣнени, като при това се пазѣше пълна тайна. На частитъ бѣха съобщени промѣнитъ направо отъ Щаба на армията въ пунктоветъ, въ които тѣ трѣбваше да се отбиятъ за новото мѣстоназначение, а на по-горнитъ началници се съобщаваха отпосле кжде сж насочени частитъ.

Началникътъ на Тиловото управление и интендантътъ на I армия още на 23-и септемврий бѣха заминали за Харманли да устройатъ прехранването на армията, която, съгласно пър-

витѣ разпореждания, трѣбваше да се съсрѣдоточи около този градъ. По сжщия поводъ началникътъ на Тиловото управление бѣ отишелъ въ Стара Загора. Като забеляза тамъ, че частитѣ на I армия се превозватъ за Ямболъ, той, по свой починъ, замина за този градъ, зае се да устрои прехраната, и тамъ дочака Щаба на I армия. Последниятъ тръгна отъ София съгласно разписанието, но, намѣсто въ Търново-Сеймень, слѣзе въ Ямболъ, за което бѣ съобщено на командуващия армията още на 27-и септемврий.

I ешелонъ — Оперативниятъ щабъ и 1-и взводъ отъ Телеграфната полурота — закъснѣ съ товаренето съ 3 часа и 47 минути, тръгна на 29-и септемврий сл. пл. и пристигна въ Ямболъ на следния день сл. пладне; II ешелонъ — Тиловото управление и 2-и взводъ отъ Телеграфната полурота — стигна съ сжщото закъснение; III ешелонъ — Инженерниятъ паркъ и Ветеринарниятъ лазаретъ — трѣбваше да тръгне на 8-и октомврий въ 3 ч. 19 м. сл. пл., обаче влакътъ бѣ композиранъ едва къмъ срѣднощъ; разглобяването и товаренето на колата отне доста време; най-после и локомотивътъ за влака не бѣше още готовъ. Поради това влакътъ тръгна едва на следния день въ 1 ч. 30 м. сл. пладне, а поради задрѣстване на линията стигна въ Ямболъ едва на 11-и октомврий въ 8 ч. сл. пладне.

1-а арм. колояздачна рота тръгна отъ София на 3-и октомврий и пристигна въ Ямболъ на следния день въ 8 ч. пр. пладне.

Стражарскиятъ ескадронъ и Стражарската рота пристигнаха въ Казълъ Агачъ на 6-и октомврий.

Придадениятъ къмъ армията 9-и коненъ полкъ се намираще въ Главанъ.

1-а Софийска дивизия. — Щабътъ на дивизията тръгна по желѣзницата на 27-и септемврий и пристигна въ Ямболъ на следния день вечерята. Оттамъ по обикновенъ пжтъ стигна въ с. Попово на 29-и септемврий.

1-и Софийски полкъ и Щабътъ на 1-а бригада започнаха да се товарятъ на влакове на 24-и септемврий. Товаренето се извърши редовно. Само при товаренето на обоза се срещнаха затруднения поради неопитността на частъ отъ запаснитѣ да се обръщатъ съ конетѣ и колата. Картечната рота бѣ разпредѣлена поравно помежду дружинитѣ.

При движението се пазѣше редъ: пускаха се да слизатъ само известенъ брой хора за напълване матеркитѣ и по есте-

ствена н
нитѣ им
но, благо
ването с

Еще
темврий.
учение.
пълния с
Поради
начални
4-а друж
нитѣ н
ване. Но
походътъ
изостана
разполож
продълж
Времето
съ Щаба
на кварт
наблюдат

6-и
разузнава
закъснен
полка обр
редъ, и в
коветѣ п

На 2
въ добър
стигна въ

4-и с
ления тр
обикнове
джикъ. Ш
отдѣление

Похо
коне не б
титѣ имъ
защото н
раха орж

ствена нужда. Чувствуваше се голѣма тѣснотия, защото въ вагонитѣ имаше повече хора, отколкото се полагаше и побираха, но, благодарение на високия духъ, войниците прекараха пжтуването съ пѣсни и веселие. Въ влаковетѣ се даваше суха храна.

Ешелонитѣ пристигнаха въ Ямболъ на 24-и, 25-и и 26-и септемврий. На 25-и септемврий 1-а и 2-а дружини произведоха учение, и на следния день къмъ 10 ч. пр. пл. полкътъ, въ пълния си съставъ, тръгна за Бейкъой по обикновенъ пжтъ. Поради невтегнатостта на войниците и неопитността на началниците, дисциплината отначалото бѣше слаба, особено въ 4-а дружина, която бѣ пристигнала съ влака последна, и войниците нѣмаха време да си починатъ следъ мъчителното пжтуване. Но следъ голѣмата почивка бѣха взети строги мѣрки, и походътъ се извърши въ редъ. Само отъ 4-а дружина имаше изостанали, но всички стигнаха въ Бейкъой, дето полкътъ се разположи на квартиробивакъ. На 27-и септемврий полкътъ продължи похода, като изпрати 2-а дружина въ авангардъ. Времето бѣше ясно и топло. Къмъ 4 ч. сл. пл. полкътъ, заедно съ Щаба на бригадата, пристигна въ Пашакъой, и се разположи на квартиробивакъ. 2-а дружина постави предни постове — наблюдателни застави.

6-и Търновски полкъ поради неопитността на офицера-разузнавачъ и бавното композиране на влаковетѣ тръгна съ закѣснение на 25-и септемврий. Картечната рота и Щабътъ на полка образуваха единъ ешелонъ. При пжтуването имаше добъръ редъ, и войниците не бѣха много стѣснени въ вагонитѣ. Влаковетѣ пристигнаха въ Ямболъ на 26-и и 27-и септемврий.

На 27-и септемврий полкътъ тръгна по обикновенъ пжтъ въ добъръ редъ по маршрута на 1-и полкъ и на следния день стигна въ Пашакъой, дето се разположи на квартиробивакъ.

4-и с. с. артилер. полкъ. — 1-о и 2-о с. с. артилер. отдѣления тръгнаха на 23-и септемврий въ 1 ч. 30 м. сл. пл. по обикновенъ пжтъ Нови Ханъ — Ихтиманъ — Бошуля — Т. Пазарджикъ. Щабътъ на полка остана да мобилизира 3-о с. с. артилер. отдѣление.

Походътъ се извърши доста трудно, защото реквизиранитѣ коне не бѣха привикнали да теглятъ, и поради това че хомитѣ имъ бѣха голѣми. Нѣкои отъ войниците спаха на открито, защото нѣмаше колчета за палаткитѣ. Съ голѣма мъка изкараха орждията презъ височинитѣ при Побитъ Камъкъ и при

Траяновитѣ Врата. Имаше доста коне набити. На 25-и септемврий въ 10 ч. 30 м. пр. пл. полкѣтъ пристигна въ Т. Пазарджикъ, дето получи съобщение, че на следния день ще се превозва до Ямболъ. Батареитѣ отъ 1-о с. с. артилер. отдѣление пристигнаха въ Ямболъ на 27-и септемврий. Сжщия день въ 12 ч. 45 м. сл. пл. отдѣлението тръгна по обикновенъ пжтъ и пристигна въ Бейкъой. На следния день то продължи похода и къмъ пладне пристигна въ с. Попово, дето се разположи по квартири. Преходитѣ бѣха малки, и движението се извърши леко.

3-а и 4-а с. с. батареи, отъ 2-о с. с. артилер. отдѣление, пристигнаха въ Ямболъ на 27-и септемврий и, заедно съ 3-о с. с. артилер. отдѣление, което бѣ пристигнало направо отъ София, тръгнаха и стигнаха въ Мурсатли. На 29-и септемврий дветѣ батареи стигнаха въ с. Попово.

8-а с. с. батарея стигна на 28-септемврий въ 6 ч. пр. пладне. Поради това, че рампата бѣше заета, успѣ да се разтовари едва къмъ 11 ч. пр. пладне. Въ 11 ч. 20 м. пр. пл. батареята тръгна по маршрута на другитѣ батареи и на 29-и септемврий пристигна въ с. Попово, дето пристигна и Щабѣтъ на полка, който бѣ пжтувалъ съ 3-о с. с. артилер. отдѣление.

37-и полкъ и Щабѣтъ на 2-а бригада тръгнаха на 23-и септемврий въ 11 ч. 30 м. пр. пл. по маршрутъ София—Нови Ханъ—Ихтиманъ—Вѣтрень (почивка)—Т. Пазарджикъ. Първия день имаше доста изостанали, но вечерята тѣ настигнаха полка. Вечерята въ Нови Ханъ разквартируването бѣше трудно, защото полкѣтъ стигна въ тъмно, и въ сжщото село пристигна и 4-и с. с. артилер. полкъ, а квартиритѣ не бѣха разпредѣлени между двата полка. На следния день въ Ихтиманъ имаше доста хора съ подбити крака и болни, та стана нужда да се реквизиратъ 30 колѣ, съ които болнитѣ бѣха закарани на третия день въ Вѣтрень. На почивката въ последното село полкѣтъ окончателно се устрои. Полковиятъ лѣкаръ направи медицински прегледъ и намѣри двама тежко болни, които остави на лѣчение въ селото, и седемъ негодни за служба, които върна въ Допълняващата дружина. На 27-и септемврий следъ пладне полкѣтъ стигна въ Т. Пазарджикъ, посрещнатъ най-възторжено отъ населението.

Полкѣтъ трѣбваше да се превози за Търново-Сейменъ, но на 28-и септемврий къмъ 4 ч. сл. пл. бѣ получена заповѣдь да се почне превозването за Ямболъ въ четири ешелона. Пър-

виятъ еше
нитѣ ешел
защото сил
движението
вагонитѣ в
ването бѣ
28-и и 29-
врий зами
4-а дружи
стигна въ
зуваше 4-
заминалъ.
работи, ра
пжтя и е
къой. На
и въ 4 ч
на 2-а бри

Щабѣтъ
Орхание и
Панагюри
време, кр
приемъ о
сами взех
би и по-г
направиха
ствено ш
28-и септ
следния
Ямболъ н
наха и в
движение

Други
25-и полк
София, де
квартири
дето стиг
врий въ 2
две друж

4-и н
на 30-и с

вият ешелон — шест роти — успѣ да замине, обаче за следнитѣ ешелони не можаха да се композират влакове навреме, защото силното наводнение къмъ Тулово — Казанлъкъ бѣ спрѣло движението, и другитѣ ешелони тръгнаха на следния день. Въ вагонитѣ войницитѣ бѣха разположени много натѣсно, та пжтуването бѣше мжчително. Ешелонитѣ пристигнаха въ Ямболъ на 28-и и 29-и септемврий. Първитѣ три дружини на 29-и септемврий заминаха за Бейкъой, дето стигнаха къмъ 5 ч. сл. пладне. 4-а дружина бѣ останала при Ямболъ да чака хлѣбъ, и пристигна въ сжщото село късно вечеръта. Нестроевата рота образуваше 4-ия ешелонъ. Когато тя слѣзе отъ влака, полкътъ бѣ заминалъ. Следъ като се купиха фенери и други потрѣбни работи, ротата тръгна следъ полка, обаче въ тъмнината изгуби пжтя и едва въ 2 ч. пр. пл. на следния день стигна въ Бейкъой. На 30-и септемврий полкътъ продължи движението си и въ 4 ч. сл. пл. пристигна въ Мешели, заедно съ Щаба на 2-а бригада.

Щабътъ и дветѣ дружини отъ 38-и полкъ тръгнаха отъ Орхание на 23-и септемврий по маршрутъ Етрополе — Златица — Панагюрище (почивка) — Калагларе — Т. Пазарджикъ. Доброто време, красивитѣ балкански мѣста, необикновено радушниятъ приемъ отъ населението, особено въ Етрополе, дето гражданитѣ сами взеха войницитѣ по домоветѣ си и ги нагостиха, а може би и по-голъмата стегнатостъ на хората отъ старитѣ набори, направиха похода твърде лекъ и повече приличенъ на тържествено шествие. Болни и изостанали войници нѣмаше. На 28-и септемврий дружинитѣ стигнаха въ Т. Пазарджикъ, а на следния день въ два ешелона се превозиха и стигнаха въ Ямболъ на 30-и септемврий. Сжщия день въ 2 ч. сл. пл. тръгнаха и въ 8 ч. 30 м. стигнаха въ Бейкъой. На следния день движението продължи до с. Попово.

Другитѣ две дружини тръгнаха отъ Царибродъ заедно съ 25-и полкъ по маршрутъ Царибродъ — Драгоманъ — Пролеша — София, дето стигнаха на 27-и септемврий, и се разположиха по квартири. Отъ София се превозиха въ два ешелона до Ямболъ, дето стигнаха на 30-и септемврий и на 1-и октомврий. На 1-и октомврий въ 2 ч. сл. пл. дружинитѣ тръгнаха по маршрута на първитѣ две дружини и на 2-и октомврий пристигнаха въ с. Попово.

4-и не с. с. артилер. полкъ започна да се превозва отъ София на 30-и септемврий. Поради бавното композиране на влаковетѣ

и пререждането отъ други военни влакове, тръгването, изобщо. закъсняваше съ единъ-два часа. Къмъ нѣкои отъ влаковете бѣха прикачили вагони за запаснитѣ и допълняващитѣ коне за 2-и коненъ полкъ, та влаковете бѣха много дълги, и за размиване въ малкитѣ станции ставаше нужда да се кжсатъ ешелонитѣ на две, което бавѣше движението. Отъ ж.-п. ст. Саранбей 3-иятъ ешелонъ — Щабътъ на полка — и 4-иятъ — 4-а батарея — се слѣха въ единъ ешелонъ. Съ закъснение отъ по 14 часа, ешелонитѣ пристигнаха въ Ямболъ на 1-и и 2-и октомврий. 1-а и 3-а батареи тръгнаха веднага за Бейкъой и, тъй като пжтътъ бѣше добъръ, стигнаха твърде скоро въ казаното село, дето се разположиха на бивакъ. На 3-и октомврий тѣ продължиха пжтя си за с. Попово. Пжтътъ бѣше каленъ и доста труденъ. Останалитѣ батареи на 3-и октомврий тръгнаха отъ Ямболъ по сжщия маршрутъ и пристигнаха въ с. Попово на следния день. Полкътъ се разположи на квартиробивакъ.

Мостовата полурота отъ 1-а пионерна дружина, опредѣлена за 1-а и 10-а пионерни дружини, на 29-и септемврий тръгна отъ Никополъ, натовари се на ж.-п. ст. Сомовитъ, и на 1-и октомврий пристигна въ София, дето се разтовари, и започна да попълня специалното си имущество.

На 2-и октомврий дветѣ пионерни роти на 1-а и 10-а дружини въ 12 ч. презъ нощта тръгнаха съ влакъ за Ямболъ, дето стигнаха на 4-и октомврий въ 2 ч. 30 м. пр. пладне. Сжщия день ротитѣ продължиха движението си по маршрутъ Бейкъой — Мураданли — Оджакъой, дето стигнаха на 6-и октомврий. 1-а рота съ половината отъ нестроевия взводъ влѣзе въ състава на 1-а дивизия, а 2-а рота съ другата половина отъ нестроевия взводъ — въ състава на 10-а дивизия.

Телеграфната полурота тръгна съ влакъ отъ София на 3-и октомврий, и се разтовари въ Ямболъ на 5-и октомврий. Сжщия день продължи пжтя си презъ Бейкъой — Попово за Оджакъой, дето пристигна на 6-и октомврий и по взводно влѣзе въ състава на 1-а и 10-а пионерни дружини.

Мостовата полурота отпжтува отъ София на 4-и октомврий, разтовари се въ Ямболъ на 6-и октомврий, и сжщия день пристигна въ Бейкъой. Оттамъ полуротата, по маршрутъ Попово — Голѣмъ Баялъкъ — Оджакъой, пристигна въ Хаджи Талишманъ на 9-и октомврий и по взводно влѣзе въ състава на 1-а и 10-а пионерни дружини. Следъ като се разтовари въ Ямболъ,

Мостовата
получаваше

Санитарен
лазаретъ и
още въ Со

За об
5/3-а полк
заретъ.

1-и д
отъ Парко
по обикно
Вѣтренъ —
4-и октомв
следния де
врий стигн
зоха въ ст
и влѣзе
5-и не с.
мобилизир
врий и сж
жиха по
Голѣмъ Д
манъ. Та
6-и взвод
бродъ, тр
маршрутъ
лицитѣ —
врий. На
стигна въ
врий въ

1-и,
закъснени
стигнаха
по заповѣ
реквизира
конски, те
конетѣ въ
като кома
може по
изпрати п

Мостовата полурота срещна голъми затруднения въ това, че не получаваше навреме заповѣди кжде да върви.

Санитарнитѣ учреждения на 1-а дивизия — Дивизионниятъ лазаретъ и полскитѣ болници — при обявяването на войната бѣха още въ София и чакаха редъ за превозване по желѣзницата.

За обслужване болнитѣ къмъ дивизията бѣ придадена 5/3-а полска болница, която работѣше като дивизионенъ лазаретъ.

1-и дивиз. огнестреленъ паркъ. — 1-и 2-и и 3-и взводове отъ Парковата батарея тръгнаха на 29-и септемврий отъ София по обикновенъ пжть, по маршрутъ Нови Ханъ — Ихтиманъ — Вѣтрень — Т. Пазарджикъ, дето стигнаха на 2-и октомврий. На 4-и октомврий Парковата батарея продължи съ влакъ и стигна на следния день въ Ямболъ. Сжщия день заминаха и на 6-и октомврий стигнаха: 1-и и 2-и взводове — въ с. Мураданли, дето влѣзоха въ състава на 1-а дивизия, а 3-и взводъ — въ с. Евренли и влѣзе въ състава на 10-а дивизия. Останалитѣ — 4-и и 5-и не с. с. артилер. паркови взводове, които закъснѣха съ мобилизирането си, потеглиха съ влакъ отъ София на 8-и октомврий и сжщия день се разтовариха въ Ямболъ, отдето продължиха по обикновенъ пжть движението и презъ Мураданли — Голъмъ Дервентъ стигнаха на 12-и октомврий въ Сарж Талишманъ. Тамъ се присъединиха къмъ Огнестрелния паркъ. 6-и взводъ отъ Парковата рота, който се мобилизира въ Царибродъ, тръгна на 26-и септемврий по обикновенъ пжть, по маршрутъ Драгоманъ — Горубляне (почивка) — Вакарелъ — Василицитѣ — Бошуля — Т. Пазарджикъ, дето стигна на 3-и октомврий. На 4-и октомврий се превози, и на следния день пристигна въ Ямболъ. Оттамъ презъ Бейкъой стигна на 6-и октомврий въ Мураданли.

1-и, 2-и и 5-и взводове тръгнаха отъ София съ голъмо закъснение на 5-и, 6-и и 7-и октомврий въ три ешелона и пристигнаха въ Ямболъ на 7-и октомврий. Началникътъ на парка, по заповѣдь, бѣ взелъ 89 коня, съ които трѣбваше да запрегне реквизирани колà, за да улесни транспорта. Обаче, намѣсто конски, той получи 71 волски колà съ волове и колари и остави конетѣ въ Допълняващия ескадронъ на 4-и коненъ полкъ. Тъй като командирътъ на ротата получи заповѣдь да стигне колкото може по-скоро въ Мураданли, той още на 7-и октомврий изпрати пристигналия 1-и взводъ презъ Бейкъой въ Мураданли,

а съ останалитѣ взводове тръгна на 8-и октомврий отъ Ямболъ и вечерята настигна 1-ия взводъ въ Мураданли. Понеже колата бѣха претоварени съ патрони, командирътъ на ротата реквизира още 28 колà, облекчи товара и на следния день — 9-и октомврий — тръгна съ четиритѣ взвода за Вайсалъ, дето настигна дивизията. 3-и и 4-и взводове влѣзоха въ състава на Огнестрелния паркъ на 10-а дивизия и пжтуваха отдѣлно.

1-а дивиз. интендантска рота тръгна съ влакъ отъ София на 22-и септемврий сутринята и вечерята пристигна въ Търново-Сейменъ, отдето на следния день отиде въ Харманли. На 25-и септемврий ротата, по заповѣдь, се върна въ Търново-Сейменъ и на следния день съ влакъ се превози до Ямболъ. На 27-и септемврий ротата стигна въ Башатли, а на 1-и октомврий се премѣсти въ с. Попово¹⁾.

10-а сборна дивизия. — Щабътъ на дивизията тръгна съ влакъ отъ София заедно съ Щаба на 1-а дивизия на 27-и септемврий и пристигна въ Ямболъ на следния день вечерята. На 29-и септемврий по обикновенъ пжтъ стигна въ Мурсатли, а на следния день — въ Гючъ Бейлеръ.

16-и Ловчански полкъ тръгна отъ Орхание на 25-и септемврий по маршрутъ Орхание — Саранци — Столникъ — София. Първия день полкътъ се движѣ въ една колона и ношува по квартири въ Саранци, Камарци и Стъргелъ. На следния день пжтува по ешелонно и ношува: 1-а и 2-а дружини съ Картечната рота — въ Столникъ, а 3-а и 4-а дружини — въ Григориево. На 27-и септемврий полкътъ пристигна въ София къмъ 4 ч. сл. пл., и се спрѣ на Военната рампа. Времето презъ похода бѣше умѣрено хладно. Поради невтегнатостта на хората, първия день имаше много изостанали, но вечерята всички настигнаха полка. Валѣ силенъ дъждъ. Сѣно за конетѣ нѣмаше, но на рампата имаше много хлѣбъ, измокренъ отъ дъжда, и съ него нахраниха конетѣ.

Натоваренитѣ ешелони пристигнаха въ Ямболъ на 28-и и 29-и септемврий. Съ първия ешелонъ пжтува и Щабътъ на 1-а бригада.

Въ Ямболъ полкътъ преношува по квартири. На 30-и септемврий тръгна по маршрутъ Мурсатли — Хамбарли — Читалово.

¹⁾ За Дивизионния продоволственъ транспортъ нѣма сведения.

Времето б
кладне се
2-и октом
стави едн
граничит

25-и

Цариброд
София. Пр
леко и въ
войниците
Драгоманс
всички на
ношува на
разположи
на Военна
голѣмата
на 28-и с
Картечнат
лонитѣ пр
разположи
полкътъ п
пжтя си з
на бригада
ность му
да изпрѣт
Арапли, д
се установ

47-и п

заедно съ
ково — Хан
Между сеп
прѣкия сеп
Ломъ, и на
Фердинанд
селата бѣ

Други

Бѣлоградч
Вратца —
селата —
дъжда, ко

Времето бѣше добро, преходитѣ — малки. На втория денъ следъ пладне се произведе учение. Въ Читалово полкѣтъ пристигна на 2-и октомврий, и се разположи по квартири. Въ охранение постави една дружина, която изпрати една рота да подкрепи граничните постове.

25-и Драгомански полкѣтъ трѣгна на 25-и септемврий отъ Царибродѣ по маршрутѣ Царибродѣ — Драгоманѣ — Пролеша — София. Преходитѣ бѣха малки, времето — добро, движението — леко и въ редѣ. Само първия денъ, поради невтегнатостѣта на войниците отъ запаса на армията и поради задушността въ Драгоманската тѣснина, изостанаха доста войници, но до вечерѣта всички настигнаха полка. При Драгоманѣ и Пролеша полкѣтъ ноцува на бивакѣ, а въ София стигна на 27-и септемврий, и се разположи по квартири. Поради раното извикване на ешелонитѣ на Военната рампа и бавното композиране на влаковетѣ, по голѣмата частъ отъ хората на полка прекараха почти цѣлата нощъ на 28-и срещу 29-и септемврий на Военната рампа подъ дъжда. Картечната рота даже се върна обратно, въ квартиритѣ си. Ешелонитѣ пристигнаха въ Ямболѣ на 29-и и 30-и септемврий, и се разположиха по квартири. На 1-и октомврий въ 6 ч. сл. пл. полкѣтъ пристигна въ Мурсатли. На 2-и октомврий продължи пѣтя си за Арапли. На минаване презъ Хамбарли, командирѣтъ на бригадата посрещна полка и съ приетата за случая тържественостъ му предаде знамето, което Н. В. Царѣтъ бѣ благоволилъ да изпрати на полка. Къмъ 5 ч. сл. пл. полкѣтъ стигна въ Арапли, дето се разположи по квартири. Щабѣтъ на 1-а бригада се установи въ Читалово.

47-и полкѣтъ. — Дветѣ дружини трѣгнаха на 25-и септемврий заедно съ 3-и полкѣтъ по маршрутѣ Видинѣ — Акчарѣ — Дондуково — Ханѣ Вирове (почивка) — Криводолѣ — Вратца — Мездра. Между селата Сливата и Дондуково колоната се движеше по прѣкия селски пѣтъ, а обозитѣ бѣха изпратени по шосето презъ Ломѣ, и на следния денъ настигнаха колоната по шосето Ломѣ — Фердинандѣ. Дружинитѣ ноцуваха на тѣсни квартири, защото селата бѣха малки.

Другитѣ две дружини трѣгнаха съ 15-и полкѣтъ по маршрутѣ Бѣлоградчикѣ — Срѣдогривѣ — Сърбляница — Гушанци (почивка) — Вратца — Мездра. Повечето отъ пѣтищата бѣха междуселски, селата — малки, и дружинитѣ се разполагаха на биваци. Отъ дъжда, който валѣше, пѣтищата се разкаляха. Нещавенитѣ цар-

вули се изпокжсаха, та стана нужда да се смѣнятъ. Поради голѣмата калъ, движението бѣ затруднено, но въодушевението бѣше така голѣмо, щото войниците съ веселие понасяха трудноститѣ. Изостанали и болни имаше малко. Четиритѣ дружини стигнаха на ж.-п. ст. Мездра на 1-и и 2-и октомврий.

Отъ ж.-п. ст. Мездра полкътъ се превози въ шесть ешелона, които пристигнаха на ж.-п. ст. Ямболъ на 3-и и 4-и октомврий.

Дружинитѣ, щомъ се разтовариха, тръгнаха по обикновенъ пѣтъ и вечерята стигнаха въ Инджекъ Сарли. На 4-и октомврий тѣ стигнаха въ Ени Бегли.

Здравното състояние на полка бѣше добро; духътъ — високъ.

48-и полкъ. — Дветѣ дружини тръгнаха на 29-и септемврий заедно съ Щаба на полка и Щаба на бригадата отъ Вратца за ж.-п. ст. Мездра. Оттамъ се започна превозването. Следъ като минаха Балкана, вториятъ и третиятъ ешелони се слѣха въ единъ. Ешелонитѣ пристигнаха на ж.-п. ст. Ямболъ на 1-и октомврий и веднага заминаха за Инджекъ Сарли, а на следния день стигнаха въ Ени Бегли.

Другитѣ две дружини тръгнаха заедно съ 36-и полкъ на 24-и септемврий по маршрутъ Орѣхово — Селановци — Кнежа — Чумаковци — Червенъ Брѣгъ, дето стигнаха на 27-и септемврий, и се разположиха по квартири. На 28-и и 29-и септемврий произведоха учение. Получиха се отъ Индендантството въ Вратца дрехи, реквизираха се вѣжета, бризенти, царвули, качулки и се раздадоха на ротитѣ. На 30-и септемврий дружинитѣ заминаха въ два ешелона, които пристигнаха въ Ямболъ: 3-а дружина — въ 4 ч. сл. пл. и веднага замина за с. Инджекъ Сарли, дето ношува, а на следния день продължи похода, стигна въ Ени Бегли, и се присъедини къмъ полка; вториятъ ешелонъ — 4-а дружина — трѣбваше да тръгне на 30-и септемврий въ 7 ч. 15 м. пр. пладне. Обаче, поради късното композиране на влака, тръгна едва къмъ пладне, и, тъй като пѣтътъ бѣше задрѣстенъ отъ влакове, дружината пристигна въ Ямболъ едва на 3-и октомврий въ 5 ч. пр. пладне. Дружината веднага тръгна за Инджекъ Сарли, обаче, преди да стигне въ това село, получи заповѣдь да продължи пѣтъ си за Ени Бегли. Следъ като войниците бѣха прекарали 40 часа съвсемъ на тѣсно въ открити вагони, преходътъ Ямболъ — Ени Бегли (около 35 клм.) се оказа твърде тежъкъ. Наистина дадена бѣ голѣма почивка и обѣдъ въ Инджекъ Сарли, но при все това следъ пладне много войници се задушаваха и падаха.

та команд
ната стигн
день закъ

Отъ Е
Картечната
жини —

Щабъ

10-и

с. с. отдѣл
отдѣление

1-о не

септемврий
возва до Я
октомврий
Бейкьой.

нощния пе

въ Ямболъ

пѣтъ, кога

заповѣдь

дето ще ч

последното

ходътъ бѣ

доста коне

Щабъ

наха отъ

ж.-п. ст. М

кове. Еше

врий. Отд

Мурсатли,

3-о с.

Ямболъ на

лението, в

артилер. п

с. Попово.

заповѣдь

за Хамбар

Здрав

доста коне

Парко

тръгнаха н

Войната

та командирътъ на дружината даваше чести почивки, и дружината стигна въ Ени Бегли едва къмъ сръднощъ, т. е. съ единъ день закъснение.

Отъ Ени Бегли на 4-и октомврий 1-а и 2-а дружини съ Картечната рота се премѣстиха въ Евренли, а 3-а и 4-а дружини — въ Даутъ Бегли.

Щабътъ на бригадата се спрѣ въ Даутъ Бегли.

10-и артилерийски полкъ бѣ съставенъ отъ 1-о и 2-о не с. с. отдѣления отъ 2-и артилер. полкъ, въ Вратца, и 3-о с. с. отдѣление отъ 4-и артилер. полкъ, въ София.

1-о не с. с. артилер. отдѣление тръгна отъ Вратца на 30-и септемврий, стигна на ж.-п. ст. Мездра, и започна да се превозва до Ямболъ, дето ешелонитѣ му пристигнаха на 2-и и 3-и октомврий. Сжщия день отдѣлението трѣбваше да стигне въ Бейкъой, но, тъй като пристигна много късно, за да се избѣгне нощния походъ, съ разрешение отъ Щаба на I армия, нощува въ Ямболъ и на следния день тръгна за Гючъ Бейлеръ. По пжтя, когато отдѣлението бѣ заминало Ени Бегли, се получи заповѣдь отъ началника на дивизията да отиде въ Хамбарли, дето ще чака полка. Отдѣлението повърна, и се насочи къмъ последното село, дето пристигна въ 5 ч. 30 м. сл. пладне. Преходътъ бѣше около 50 клм.; поради голѣмитѣ хомоти имаше доста коне набити.

Щабътъ на полка и 2-о не с. с. артилер. отдѣление тръгнаха отъ Вратца на 1-и октомврий и сжщия день стигнаха на ж.-п. ст. Мездра, дето веднага започнаха да се товарятъ на влакове. Ешелонитѣ пристигнаха въ Ямболъ на 2-и и 3-и октомврий. Отдѣлението продължи по обикновенъ пжть и стигна въ Мурсатли, а на 4-и октомврий — въ Хамбарли.

3-о с. с. артилер. отдѣление се превози отъ София до Ямболъ на 27-и и 28-и септемврий. На 28-и септемврий отдѣлението, въ два ешелона, заедно съ батареитѣ отъ 4-и с. с. артилер. полкъ, стигна въ Мурсатли, а на следния день — въ с. Попово. На 1-и октомврий командирътъ на отдѣлението получи заповѣдь да влѣзе въ състава на 10-и артилер. полкъ и замина за Хамбарли.

Здравното състояние на полка бѣше добро, имаше, обаче, доста коне набити.

Парковитѣ полувзводове отъ Видинъ и отъ Бѣлоградчикъ тръгнаха на 25-и и 26-и септемврий и на 30-и септемврий при-

стигнаха във Вратца, дето се формира 3-ият взводъ. Полу взводътъ отъ Орѣхово тръгна на 28-и септемврий и на 2-и октомврий пристигна на ж.-п. ст. Червенъ Брѣгъ, и се натовари. Щабътъ на парка, Щабътъ на ротата, 3-иятъ взводъ, половината отъ 4-ия взводъ и Парковата батарея тръгнаха отъ Вратца на 2-и октомврий и стигнаха на ж.-п. ст. Мездра. Батареята още сжщия день замина съ два влака за Ямболъ. На 4-и октомврий заминаха Щабътъ на парка, Щабътъ на ротата и 3-иятъ взводъ. Вечерята се натовари полу взводътъ отъ Червенъ Брѣгъ, който на минаване презъ Мездра взе и своя полу взводъ.

Парковата батарея стигна въ Ямболъ на 4-и октомврий и сжщия день продължи по маршрутъ Мурсатли — Хамбарли — Голѣмъ Дервентъ, дето пристигна съ двата не с. с. взвода на 6-и октомврий. Скорострелниятъ взводъ тръгна по желѣзницата отъ София на 4-и октомврий сутринята, на следния день пристигна въ Ямболъ и веднага продължи пътя си за Голѣмъ Дервентъ, дето стигна на 6-и октомврий вечерята.

1-и пех. парковъ взводъ тръгна на 25-и септемврий отъ Орхане по маршрутъ Араба Конакъ — Златица — Панагюрище (почивка) — Т. Пазарджикъ, дето пристигна на 29-и септемврий. 2-и пех. парковъ взводъ тръгна отъ Царибродъ на 25-и септемврий по маршрутъ Драгоманъ — Гурмазово — Горубляне (почивка) — Вакарелъ — Василици — Бошуля — Т. Пазарджикъ, дето пристигна на 2-и октомврий. На 4-и октомврий 1-и и 2-и пехотни взводове се превозиха отъ Т. Пазарджикъ до Ямболъ.

3-и взводъ се разтовари на ж.-п. ст. Ямболъ на 4-и октомврий сутринята, а 1-и, 2-и и 4-и взводове — на следния день сутринята. Взводоветъ съ разтоварването си отъ влака тръгнаха за Ени Бегли, дето на 5-и октомврий вечерята се събраха и четиритъ взвода. На следния день ротата замина за Голѣмъ Дервентъ, дето се събра и формира окончателно цѣлиятъ паркъ.

Втората полурота отъ 10-а дивиз. интендантска рота тръгна отъ Вратца на 21-и септемврий, и сжщия день отъ ж.-п. ст. Мездра се натовари на влакъ, и отпътува за София, дето остана единъ день, за да набави фуражки за войниците и други потребности.

1-ата полурота тръгна отъ София съ влакъ на 22-и септемврий, на следния день стигна въ Търново-Сейменъ и оттамъ отиде въ с. Константиново. На 24-и септемврий вечерята втората полурота пристигна въ Константиново, обаче сжщата вечеръ

1-ата полу
агачко. По
Сейменъ и
Мурсатли.
чинъ стиг
на 2-и окт

10-и д
никъ, нит
Лозенград
порта, фор
театра на
день е зал

Санита
вяването н
лизираха
зени по ж

За об
полска бо

III ар
темврий се
Върбица —
последното
отъ Щаба
сжщия де
действую
и че III ар
на Ямболъ

На 1-
готови сле
дуващиятъ
нието си
действую
армията и
се започна
стигнаха:
волствени
отъ Щаба
ствията н
и че посл

1-ата полурота получи заповѣдъ да отиде въ Мурсатли, Казъл-агачко. Полуротата още сжщата вечеръ се върна въ Търново-Сейменъ и съ влакове се превози въ Ямболъ, отдето замина за Мурсатли. На 30-и септемврий и 2-ата полурота по сжщия начинъ стигна въ Мурсатли. Ротата се формира окончателно, и на 2-и октомврий се премѣсти въ Хамбарли.

10-и дивиз. продоволственъ транспортъ не е оставилъ дневникъ, нито другъ документъ за дейността си въ периода на Лозенградската операция. Изглежда, че дветѣ части на Транспорта, формирани при 1-а и 6-а дивизии, сж пристигнали на театра на военнитѣ действия едва на 14-и октомврий, отъ който день е започнато да се води дневникъ.

Санитарнитѣ учреждения на 10-а сборна дивизия при обявяването на войната бѣха още въ градоветѣ, въ които се мобилизираха — София и Вратца, и чакаха редъ да бждатъ превозени по желѣзница.

За обслужване болнитѣ къмъ дивизията бѣ придадена 4/3-а полска болница, която работѣше като дивизионенъ лазаретъ.

III армия. — Щабътъ и Тиловото управление на 24-и септемврий се превозиха отъ Русе до Преславъ, отдето, по маршрутъ Върбица — Исупли — Александрово — Стралджа, пристигнаха въ последното село на 28-и септемврий и останаха тамъ, по заповѣдъ отъ Щаба на действащата армия, намѣсто въ Ямболъ. Тукъ сжщия день командувациятъ армията получи отъ Щаба на действащата армия телеграма за разположението на I и II армии и че III армия се съсрѣдоточава източно отъ Ямболъ и се базира на Ямболъ и Стралджа.

На 1-и октомврий се получи телеграма частитѣ да бждатъ готови следъ два деня, за което да пжтуватъ безъ дневки. Командувациятъ армията заповѣда на дивизиитѣ да ускорятъ движението си и да изпратятъ разузнавателни отряди, а въ Щаба на действащата армия донесе, че, съгласно даденитѣ маршрути, армията ще бжде съсрѣдоточена на 8-и октомврий, и че, ако се започнатъ действията следъ два деня, не ще бждатъ пристигнали: 1/6-а бригада, 1-и не с. с. артилер. полкъ, продоволственитѣ транспорти и нѣкои болници. На 3-и октомврий отъ Щаба на действащата армия се получи съобщение, че действията нѣма да започнатъ, докато не се съсрѣдоточи армията, и че последната ще се базира само на Стралджа.

3-а армейска телеграфна полурота тръгна отъ София на 1-и октомврий по маршрутъ по желѣзницата до Габрово — по обикновенъ пѣть Шипка — Тулово — по желѣзницата до Ямболъ, дето стигна на 5-и октомврий и продължи пѣтя си да догони армията, която вече настѣпваше.

3-а армейска колездачна рота тръгна отъ Шуменъ на 26-и септемврий по маршрутъ Чаушево — Върбица — Кадъръ Факли — Стралджа, дето пристигна на 29-и септемврий.

Придадениятъ къмъ армията 8-и коненъ полкъ бѣ тръгналъ къмъ зоната на съсрѣдоточаването още на 20-и септемврий, и бѣше въ Казж Клисѣ.

Стражарската рота и Стражарскиятъ ескадронъ така сжщо бѣха пристигнали въ Стралджа.

3-о с. с. и 3-о не с. с. гаубични отдѣления тръгнаха отъ Шуменъ на 25-и септемврий, вечерята стигнаха въ Преславъ, на 26-и — въ Бекирли, на 27-и — въ Върбица. На 28-и септемврий тръгнаха за Исупли, обаче проходѣтъ бѣше задрѣстенъ, и ношуваха предъ него въ походенъ редъ. На 29-и септемврий въ 10 ч. 30 м. проходѣтъ се отвори; 1-а с. с. батарея, за която бѣха докарани волове за припрѣгане, тръгна и, следъ голѣми усилия, поради голѣмата калъ и стрѣмнината, успѣ да стигне гребена на Балкана едва на 30-и септемврий въ 9 ч. 30 м. пр. пл., а другитѣ батареи, следъ като се снабдиха съ волове и биволи, едва вечерята сжщия день. На 1-и октомврий, като остави Нескорострелното отдѣление, Скорострелното тръгна и, по маршрутъ Исупли — Горно Александрово (Бургуджи), стигна въ Мидирисъ на 3-и октомврий.

3-о не с. с. гаубично отдѣление на 2-и октомврий достигна гребена на Балкана и оттамъ, по маршрутъ Исупли — Александрово, стигна на 5-и октомврий въ Ямболъ.

4-а Преславска дивизия. — Щабѣтъ на дивизията, Щабѣтъ на 1-а бригада, 7-и Преславски полкъ и 4-а пионерна дружина тръгнаха отъ Шуменъ на 23-и септемврий по маршрутъ Крумово (Чаталларъ) — Иваново (Хуйвенъ) — Върбица — Исупли (почивка) — Горно Александрово (Бургуджи) — Мансарли.

Колоната тръгна въ 1 ч. сл. пладне. Предвидъ на това, че валѣше дѣждъ и въ Чаталларъ нѣмаше възможность войницитѣ да се подслонятъ по квартири, защото и първата половина отъ 43-и полкъ пристигна въ сжщото село, началникѣтъ

на дивизи
колоната
невтегнато
кухнитѣ б
бѣ готова
съ суха хр
за сутринѣ

Пионер
с. Вели Б

На 24
и изостан

Пѣтъ
битъ. Пио
но все па
тежекъ, и
зѣтъ — н

По-на
навсѣкжде
дисциплин

На 30
квартири
1/7-а и 27

19-и
на 24-и се
славъ на
разтоваря

На 26
ешелонно
Върбица,
нататкъ
Александр
1-и октом
кана, отъ
дѣждѣтъ
стана съв
на 8-ия ки
лазаретъ,
части, кои
това движа

на дивизията продължи похода съ 7-и полкъ до Преславъ, дето колоната стигна къмъ 9 ч. сл. пладне. Поради калния пжть и невтегнатостта войниците бѣха доста измокрени. Тѣй като кухнитѣ бѣха разположени далечъ отъ квартиритѣ и вечерята бѣ готова едва къмъ сръднощъ, войниците се бѣха нахранили съ суха храна, и предпочетоха съня предъ гостбата, която остана за сутринята.

Пионерната дружина по сжщитѣ причини ношува въ с. Вели Бей.

На 24-и септемврий походътъ на колоната бѣше по-труденъ, и изостанаха по двама-трима войника отъ рота.

Пжтьтъ отъ Върбица презъ Балкана до Исупли, бѣше разбитъ. Пионерната дружина презъ нощта го поправи донѣкъде, но все пакъ стръмнината и голѣмата калъ направиха прехода тежекъ, и частитѣ стигнаха въ селото късно вечерята, а обозътъ — на следния день.

По-нататкъ походътъ бѣше по-лекъ. Частитѣ ношуваха навсѣкжде на бивакъ. Взети бѣха строги мѣрки за запазване дисциплината.

На 30-и септемврий Щабътъ на дивизията се разположи по квартири въ Мансарли, Щабътъ на 1-а бригада — въ Упчели, 1/7-а и 2/7-а дружини — въ Саманларе, а другитѣ — въ Кулкьой.

19-и Шуменски полкъ започна да се превозва отъ Разградъ на 24-и септемврий. Ешелонитѣ му пристигнаха на ж.-п. ст. Преславъ на 24-и и 25-и септемврий. Товаренето, пжтуването и разтоварянето стана съ голѣмо закъснение.

На 26-и септемврий дружинитѣ тръгнаха за Върбица по ешелонно. Първитѣ три дружини стигнаха сжщата вечеръ въ Върбица, а 4-а дружина настигна полка на следния день. По-нататкъ полкътъ пжтува по маршрутъ Исупли (почивка) — Александрово — Могила — Упчели (Асеново), дето стигна на 1-и октомврий. Особено тежекъ бѣше преходътъ презъ Балкана, отъ Върбица до Исупли. Съ навлизането въ Балкана, дъждътъ се усили. Пжтьтъ така се разкаля, щото движението стана съвсемъ трудно, а за обоза — почти невъзможно. Още на 8-ия километъръ отъ Върбица полкътъ настигна 4-и дивиз. лазаретъ, обозитѣ на 5-а и 9-а пионерни дружини и на други части, които или бѣха спрѣли, или едва се движеха. Поради това движението бѣше бавно и уморително; колоната на полка

се разтегна много, и ротитъ се размѣсиха. Полкътъ пристигна въ Исупли въ 9 ч. сл. пл., твърде много изморенъ, и ношува на бивакъ.

Вагонитъ, на които бѣ натоварена Нестроевата рота, бѣха прикачени на два влака. Поради това тя се събра въ Върбица на 27-и септемврий вечеръта. На следния день пѣтьтъ бѣ задръстенъ отъ артилерия, и ротата не можа да тръгне. На 29-и септемврий съ припрѣгане тя успѣ да изкачи колата на превала на Балкана, дето ношува. На 1-и октомврий ротата успѣ да стигне при полка, въ Упчели.

Щабътъ на 2-а бригада и 8-и Приморски полкъ се превозиха на 24-и, 25-и и 26-и септемврий отъ Варна до ж.-п. ст. Преславъ. Ешелонитъ съ слизането отъ влаковетъ заминаваха за гр. Преславъ. На 26-и септемврий, преди още да пристигне последниятъ ешелонъ — Нестроевата рота, полкътъ тръгна по маршрутъ Бекирли — Върбица — Исупли — Мокренъ — Горно Александрово (Бургуджи) — Могила — Гидикли, дето пристигна на 2-и октомврий.

Въ похода полкътъ изпита голѣми трудности при минаването презъ Върбишкия балканъ. На 27-и септемврий вечеръта се бѣха събрали въ Върбица много части. Старшиятъ началникъ — командирътъ на 2-а бригада — опредѣли за следния день редъ за тръгане: 8-и полкъ — 7 ч.; 5-и не с. с. артилер. полкъ — 8 ч.; 43-и полкъ — 8 ч. 40 м.; 3-о гаубично отдѣление — 9 ч.; 44-и полкъ — 9 ч. 50 м. пр. пладне.

Полкътъ тръгна на опредѣленото време, обаче другитъ части прѣчеха на движението. Поради дъжда и голѣмото движение пѣтьтъ се бѣ разкалялъ много, и намѣста бѣ станалъ непроходимъ. Колата на Нестроевата рота затънаха. Командирътъ на полка остави 16-а рота да помага при изтеглянето имъ.

31-и Варненски полкъ тръгна отъ Силистра на 24-и септемврий въ 9 ч. пр. пл. по маршрутъ Алфатаръ — Куртъ Бунаръ — Кара Пелитъ — Добричъ.

Отъ Добричъ полкътъ се превози до ж.-п. ст. Преславъ въ шестъ ешелона, които, съ слизането отъ влака, отиваха въ гр. Преславъ, дето се разполагаха по квартири.

Отъ Преславъ полкътъ, събранъ, тръгна по маршрутъ Бекирли — Върбица — Исупли — Драгоданово — Могила — Мансарли. При това пѣтуване полкътъ срещна голѣми трудности въ Върбишкия проходъ. Още при излизането отъ Върбица полкътъ

настигна батальонъ волственъ които изк опита да като видѣ нието по ната се р вала не б часъ да с

На 4- но войни заповѣда въ Манса

Щабт полкъ тр по сжщия преношувъ въ Кара Д темврий на следни

Други градъ въ 26-и септ септември 28-и септ на 5-и ар 11-а рота стигна в палатки, крени, ду съзнаваха дирисъ н

Двет Варна по нието на Командир цията, с влакъ от на ж.-п.

настигна Лекото обсадно отделение отъ Шуменския крепостенъ батальонъ, а проходътъ бѣ задръстенъ отъ 4-и дивиз. продоволственъ транспортъ и отъ обозитѣ на 44-и и 45-и полкове, които изкарваха колитѣ съ 8-9 впрѣга. Полкътъ отначалото се опита да помогне на артилерията, но командирътъ на полка, като видѣ, че ще закъснѣе, заповѣда да продължатъ движението покрай обозитѣ. Движението бѣше много трудно, колоната се разтегна, и ротитѣ се размѣсиха. Поради това до превала не бѣ дадена почивка. На превала полкътъ се спрѣ единъ часъ да се събере, и следъ това продължи похода.

На 4-и октомврий полкътъ трѣбваше да стигне въ Мансарли, но войниците бѣха много уморени, та началникътъ на дивизията заповѣда да нощуватъ въ с. Могила. Така че полкътъ пристигна въ Мансарли на 5-и октомврий, когато войната бѣ обявена.

Щабътъ на 3-а бригада, Щабътъ и две дружини отъ 43-и полкъ тръгнаха отъ Шуменъ заедно съ 7-и Преславски полкъ и по сжщия маршрутъ, съ тази разлика, че на 23-и септемврий пренощуваха въ Чаталаръ (Крумово), а на 25-и септемврий — въ Кара Демиръ. Отъ Горно Александрово (Бургуджи) на 29-и септемврий полуполкътъ продължи движението си до с. Могила и на следния день стигна въ с. Мидирисъ.

Другитѣ две дружини тръгнаха по желѣзницата отъ Разградъ въ два ешелона, съ голѣмо закъснение, на 25-и и на 26-и септемврий и пристигнаха на ж.-п. ст. Преславъ на 26-и септемврий. На следния день тѣ стигнаха въ Върбица. На 28-и септемврий дветѣ дружини тръгнаха за Исупли и помагана на 5-и артилер. полкъ, когато минаваше презъ Балкана. Само 11-а рота съ знамето бѣ изпратена направо въ Исупли, дето тя стигна вечеръта. Другитѣ роти нощуваха на Балкана, безъ палатки, подъ дъждъ, около огньове. Макаръ изморени и измокрени, духътъ на войниците бѣше отлично запазенъ; всички съзнаваха, че изпълняватъ своя дългъ. Тѣ пристигнаха въ Мидирисъ на 2-и и 3-и октомврий.

Дветѣ дружини отъ 44-и полкъ трѣбваше да тръгнатъ отъ Варна по желѣзницата на 25-и септемврий, но поради закъснението на 8-и полкъ, превозването се започна на следния день. Командирътъ на полка, въ споразумение съ началника на станцията, слѣ последнитѣ два ешелона въ единъ, като състави влакъ отъ 50 вагона съ два локомотива. Ешелонитѣ пристигнаха на ж.-п. ст. Преславъ сжщия день и веднага заминаха за

Кара Демиръ. На 27-и септемврий полкътъ стигна въ Върбица. На следния день дветъ дружини трѣбваше да тръгнатъ въ 9 ч. 40 м. пр. пл., но бѣха спрѣни отъ 3-о гаубично отдѣление, което се движеше предъ тѣхъ. Дружинитѣ чакаха цѣлия день, и вечерята се върнаха въ Върбица. На 29-и септемврий пакъ чакаха. Командирътъ на полка излѣзе на гребена на Балкана и видѣ, че ще закъснѣе много, ако чака артилерията, която изтегляше колà по колà. Поради това той заповѣда дружинитѣ да тръгнатъ въ 4 ч. 30 м. сл. пл. встрани отъ орждията, въ колона по единъ. Едва къмъ 10 ч. сл. пл. челната часть се изкачи на превала, дето се спрѣ, за да се събере колоната, която се бѣ разтегнала много. Къмъ 9 ч. пр. пл. на 30-и септемврий дружинитѣ се събраха на превала, безъ обоза, който бѣ останалъ задъ артилерията, и продължи пжтя си за Исупли, дето стигна вечерята. По-нататъкъ движението продължи, безъ обоза, по маршрутъ Александрово — Каджкьой, дето стигнаха дружинитѣ на 2-и октомврий.

Другитѣ две дружини тръгнаха отъ Силистра на 24-и септемврий заедно съ 31-и полкъ, по маршрутъ Алфатаръ — Куртъ Бунаръ — Кара Пелитъ — Добричъ. На 29-и септемврий тѣ се натовариха на два ешелона, на следния день пристигнаха въ Преславъ и веднага продължиха пжтя си за Иваново. На 1-и октомврий стигнаха въ Върбица, и се разположиха по квартири. На 2-и октомврий продължиха пжтя въ колона по единъ, встрани отъ пжтя, който бѣ задръстенъ отъ артилерия и отъ обози. Вечерята стигнаха въ Исупли. На следния день продължиха движението по маршрутъ Александрово — Могила, дето стигнаха на 4-и октомврий. На 5-и октомврий, когато войната бѣ обявена, дружинитѣ стигнаха въ Каджкьой.

5-и с. с. артилер. полкъ тръгна на 24-и септемврий въ 9 ч. пр. пл. по маршрутъ Шуменъ — Иваново — Върбица — Исупли (почивка) — Бургуджи — Могила — Османли. Първиятъ день преходътъ отъ 41 километра бѣ твърде голѣмъ за още невтегнатитѣ коне. Полкътъ имаше около 20 набити и 100 протрити коня. По-нататъшното движение бѣ по-лесно, благодарение на това, че пжтятъ не бѣ още разбитъ отъ голѣмото движение и отъ дъждоветѣ, и преходитѣ не бѣха голѣми. Преминаването презъ Върбишкия балканъ така сжщо не стана съ голѣми затруднения; само обозътъ замръкна и ноцува на Балкана; батареитѣ стигнаха, макаръ и късно, въ Исупли.

На 30-и септемврий изпрати 3-и авангардъ

5-и септемврий въ Преславъ — Бургуджи (Бургу)

Голѣмитѣ кони преминаваха презъ Дъждътъ и марения части, които старшиятъ не да вървятъ 8-и и 19-и прохода. Пжть бостъта на гребена на батареи, а

На 29-и септемврий бѣха стигнали вечерята 1-и 2-о отдѣления, бѣ у

На 30-и октомврий стигнаха Мидирисъ.

Телеграмъ на 1-и октомврий пжть за Дъждътъ голѣмитѣ задръстенъ 4-и октомврий превози по ване, успѣшно презъ Мидирисъ дружината

На 30-и септемврий полкътъ стигна въ Османли, като изпрати 3-о отдѣление въ Саманларе, при 7-и полкъ, който бѣ авангардъ на дивизията.

5-и не с. с. артилер. полкъ тръгна отъ Шуменъ на 25-и септемврий въ 10 ч. 30 м. пр. пл. по маршрутъ Шуменъ — Преславъ — Бекирли — Върбица — Исупли (почивка) — Горно Александрово (Бургуджи) — Мидиризь.

Голѣмитѣ хомоти твърде скоро набиваха малкитѣ реквизиранни коне. Полкътъ стигна до Върбица безъ особени трудности. Преминаването на Върбишкия балканъ стана извънредно тежко. Дъждътъ и голѣмото движение бѣха разрушили съвсемъ занемарения пѣть. При това въ Върбица се бѣха натрупали много части, които прѣчеха една на друга. Въпрѣки заповѣдта на старшия началникъ — командирътъ на 2-а бригада — обозитѣ да вървятъ задъ общата колона на строевитѣ части, обозитѣ на 8-и и 19-и пехотни полкове тръгнаха предъ полка и задръстиха прохода. Поради голѣмата калъ, голѣмата стрѣмнина и слабостта на конетѣ, трѣбваше да се припрѣгатъ още единъ, два или три впрѣга. До вечерята съ голѣма мъжа се измъкнаха до гребена на Балкана, и ноцуваха тамъ само една и половина батареи, а останалитѣ се върнаха да ноцуватъ въ Върбица.

На 29-и септемврий бѣха изпратени конетѣ и хората, които бѣха стигнали на превала, да измъкватъ другитѣ батареи. До вечерята 1-о отдѣление, съвсемъ изморено, се събра въ Исупли. 2-о отдѣление, съ помощта на волове отъ дивизионнитѣ болници, бѣ успѣло да измъкне орждията на превала.

На 30-и септемврий полкътъ се събра въ Исупли; на 1-и октомврий продължи пѣтя си и на следния день пристигна въ Мидирисъ.

Телеграфната полурота се превози отъ София до Габрово на 1-и октомврий; на 3-и октомврий тръгна по обикновенъ пѣть за Шипка. Преходътъ презъ Балкана бѣ тежъкъ, поради голѣмитѣ стрѣмнини, голѣмата калъ и поради това, че бѣ задръстенъ отъ 9-и дивиз. продоволственъ транспортъ. На 4-и октомврий полуротата стигна въ Тулово, и презъ нощта се превози по желѣзницата до Ямболъ. Поради голѣмото натрупване, успѣ да се разтовари едва къмъ пладне, и веднага замина презъ Мидирисъ за Ташъ Тепе, дето на 6-и октомврий настигна дружината.

Мостовата полурота тръгна на 1-и октомврий отъ Никополъ презъ Гаурени за Сомовитъ, дето стигна на 2-и октомврий, и още сжщия день се превози до ж.-п. ст. Габрово. На 4-и октомврий, следъ като набави добитъкъ за припрѣгане, полуротата продължи движението си по обикновенъ пжтъ за Шипка. Въ 9 ч. 30 м. пр. пл., когато стигна въ с. Червенъ Брѣгъ, ротата се натъкна на Тежкото обсадно отдѣление отъ Шуменския крепостенъ батальонъ и други части, които бѣха задрѣстили прохода, и полуротата ноцува въ близкитѣ фабрики. На 5-и октомврий едва къмъ 2 ч. сл. пл. пжтътъ се отвори, и полуротата тръгна възъ Балкана. Поради голѣмата стрѣмнина, преходътъ бѣше тежъкъ и бавенъ. Полуротата стигна на върха Св. Никола къмъ 11 ч. сл. пл., а къмъ срѣднощъ започна да се спуска къмъ с. Шипка. Стрѣмнината, тъмнината и липсата на спирачки направиха и това движение извънредно тежко, нѣкои кола се повредиха, хомоти се скжсаха и дори имаше единъ войникъ тежко раненъ. На 6-и октомврий полуротата стигна въ Тулово, на следния день се превози до Ямболъ, и на 8-и октомврий тръгна по маршрутъ Ямболъ — Казълъ Агачъ — Оджакъой — Татарларъ, дето, следъ дълги лутания да търси дивизията, тя стигна на 11-и октомврий.

Щабътъ на 4-и дивиз. огнестреленъ паркъ, заедно съ Парковата батарея, Щаба на парковата рота, Парковия взводъ на 7-и полкъ и Парковия полувзводъ на 43-и полкъ, тръгна отъ Шуменъ на 25-и септемврий по маршрутъ Преславъ — Бекирли — Върбица — Исупли (почивка) — Александрово — Чараганъ. Другитѣ взводове отъ Парковата рота пжтуваха заедно съ полковетѣ, при които се формираха. Въ Преславъ къмъ парка се присъедини Парковиятъ взводъ отъ 8-и полкъ и единиятъ полувзводъ на 44-и полкъ. Освенъ това, въ Преславъ Паркътъ дочака една рота отъ 8-и полкъ, която бѣ назначена да го придружава презъ Балкана. Поради задрѣстването на Върбишкия проходъ, паркътъ престоя въ Върбица на 29-и и 30-и септемврий, а въ прохода — на 1-и и 2-и октомврий. Въ това време къмъ него се присъедини Парковиятъ взводъ отъ 19-и полкъ и другиятъ парковъ полувзводъ на 43-и полкъ. На 3-и октомврий паркътъ стигна въ с. Александрово, дето къмъ него се присъедини Парковиятъ взводъ на 31-и полкъ и другиятъ парковъ полувзводъ на 44-и полкъ. На 4-и октомврий той стигна въ с. Чараганъ.

4-и дивиз. интендантска рота, усилена съ деветъ походни фурни отъ другитѣ дивизии, тръгна отъ Шуменъ на 20-и сеп-

темврий и последното стерството на нарочни за частитѣ отъ Шумер септемврий (Бургуджи)

4-и дивиз. 29-и септемврий, което тръгна. Поради това славъ — Върбица на прохода 1-и октомврий.

1-ия ешелонъ октомврий по особенъ 1-и ешелонъ сарли, отъ Тепе, дето

4-и дивизията на доточаване

Отъ шесттъ часа време въ

Двете ротана, закънаха въ 4-и октомврий въ 7-и п

5-а Щабътъ (Търговица) 5-и полкъ

Щабътъ (Омуртаг) Афтане.

темврий по маршрут Преслав — Бекирли — Върбица. Въ последното село, съгласно една телеграфна заповѣдь отъ Министерството на войната, предаде походнитѣ фурни съ два взвода на нарочно изпратенъ чиновникъ, който започна да пече хлѣбъ за частитѣ, които минаватъ. Останалата частъ отъ ротата дочака отъ Шуменъ принадлежноститѣ за полскитѣ фурни и на 25-и септемврий замина по маршрутъ Исупли — Горно Александрово (Бургуджи) — Мансарли, дето стигна на 27-и септемврий.

4-и дивиз. продоволственъ транспортъ трѣбваше да трѣгне на 29-и септемврий, обаче бѣ спрѣнъ, за да натовари брашното, което трѣбваше да предаде на етапния пунктъ въ Върбица. Поради това той трѣгна на следния день по маршрутъ Преслав — Върбица — Могила — Мансарли. Поради задрѣстване на прохода, Транспортътъ престоя въ Върбица на 2-и и 3-и октомврий. На 4-и октомврий продължи пѣтя си и стигна съ 1-ия ешелонъ въ Исупли, а съ останалитѣ — на превала. На 5-и октомврий 1-и ешелонъ пристигна въ Могила, а останалитѣ, по особена заповѣдь, отидоха въ Стралджа. На 6-и октомврий 1-и ешелонъ натовари отъ Ямболъ брашно и го закара въ Мансарли, оттамъ натовари хлѣбъ и сѣщия день отиде въ Ташъ Тепе, дето се събраха и другитѣ ешелони.

4-и дивиз. лазаретъ трѣгна отъ Шуменъ по пѣтя на дивизията на 24-и септемврий и на 29-и стигна въ пункта на съсрѣдоточаването — Мансарли.

Отъ останалитѣ санитарни учреждения на 4-а дивизия, шесттѣ полски болници по обикновенъ пѣтъ пристигнаха навреме въ пункта на съсрѣдоточаването — с. Могила.

Дветѣ полуподвижни болници, поради задрѣстването на Балкана, закѣснѣха съ единъ день и едва на 5-и октомврий стигнаха въ Мансарли. Въ последния день на съсрѣдоточаването — 4-и октомврий — бѣ констатиранъ случай отъ коремънъ тифъ въ 7-и полкъ.

5-а Дунавска дивизия. — Щабътъ на дивизията и Щабътъ на 1-а бригада се превозиха отъ Русе до Ески Джумая (Търговище) на 24-и септемврий. Щабътъ на 1-а бригада дочака 5-и полкъ и, заедно съ него, пѣтува до Башали.

Щабътъ на дивизията трѣгна по маршрутъ Османъ Пазаръ (Омуртагъ) — Тича — Градецъ (почивка) — Мокренъ — Стралджа — Афтане, дето стигна на 1-и октомврий.

2-и Искърски полкъ се превози отъ Русе до ж.-п. ст. Преславъ на 25-и, 26-и и 27-и септемврий въ шесть ешелона.

На 28-и септемврий полкътъ, събранъ, тръгна отъ Преславъ по маршрутъ Иваново — Върбица — Исупли (почивка) — Стралджа — Башали.

Щомъ пристигна въ Върбица, командирътъ на полка изпрати офицеръ, който разузна и донесе, че проходътъ е задръстенъ отъ артилерия и обози. Той заповѣда на коларския обозъ да чака, докато стане възможно да мине прохода, а дружинитѣ и товарниятъ обозъ, безъ да губятъ време, се промъкнаха край пжтя. Обозътъ настигна полка на почивката въ Исупли.

На 3-и октомврий полкътъ стигна въ Башали. 3-а и 4-а дружини се разположиха на бивакъ въ Ени Махле.

5-и Дунавски полкъ и Щабътъ на 1-а бригада се превозиха отъ Русе до ж.-п. ст. Ески Джумая (Търговище) на 24-и и 25-и септемврий. Ешелонитѣ отъ гарата отиваха въ града, и се разполагаха по квартири. На 26-и септемврий полкътъ, събранъ, тръгна по маршрутъ Османъ Пазаръ (Омуртагъ) — Тича — Градецъ (почивка) — Мокренъ — Стралджа — Топузларе.

Пжтьтъ отъ Ески Джумая презъ Котелъ до съединението му съ Върбишкия пжть бѣше добро шосе, наскоро поправено, но, при все това, поради 24-часовия непрекъснатъ валежъ и поради доста голѣмитѣ стръмнини, обозътъ срещна твърде голѣми трудности. Освенъ това, нѣмаше и редъ въ движението: 5-и пехотенъ и 1-и с. с. артилер. полкове тръгнаха едновременно отъ Османъ Пазаръ; появи се съревнувание кой да изпревари; обозитѣ на двата полка и Парковата батарея се размѣсиха. Нѣколко колѣ се счупиха, и двама артилеристи бѣха премазани.

Отъ съединението на шосетата отъ Върбица и отъ Османъ Пазаръ до Мокренъ пжтьтъ, поради това, че не бѣ поправенъ, и поради дъжда и голѣмото движение, бѣше извънредно разнебитенъ и разкалянъ. Обозътъ едва се извлѣче. По-нататъкъ движението стана безъ затруднения. На 2-и октомврий полкътъ стигна въ Топузларе. Съгласно получената заповѣдъ, той образуваше авангардъ на дивизията, и затова постави въ охранение наблюдателни застави на линията Александрово (изключително) — Харманъ Кърж (включително).

Щабътъ на 1-а бригада се разположи въ Башали.

2-а бригада образуваше Яковци — Върбица — Дагъ — Ямболово по маршрутъ Дерменъ — Арпачъ. Следъ това пакъ 18-и

Изобщи условия, въ бѣ поправено минаването. Обозътъ мѣри редъ; войнската гадата при здравно станика. 18-и изпрати 4-и 20-и полкъ въ Афтане

Щабътъ на Русе до ж.-п. ст. септемврий. На Върбица — полкътъ с предъ и 3-а бригадата нието въ джтъ до артилерия въ за пехота.

Командиръ дѣли реда заповѣдъ закъснѣва заповѣда край пжтя мина Върбица командиръ

2-а бригада тръгна на 22-и септемврий, като всеки полкъ образуваше отделен ешелонъ. 18-и полкъ тръгна по маршрутъ Яковци — Буйновци — Твърдица (почивка) — Кара Сарли — Ала Дагъ — Ямболъ (почивка) — Арнауткьой — Афтане, а 20-и полкъ — по маршрутъ Йовковци — Буйновци — Твърдица (почивка) — Дерменъ Дерен — Артакларъ — Ямболъ (почивка) — Арнауткьой — Арпачъ. До Буйновци въ 1-ия ешелонъ бѣше 18-и полкъ. Следъ това до Ямболъ начело бѣше 20-и полкъ, а после — пакъ 18-и полкъ.

Изобщо, походътъ бѣ извършенъ при сравнително добри условия, времето бѣше хладно, и валѣше слабъ дъждъ, пжтьтъ бѣ поправенъ, вода за пиене имаше изобилно и добра. Преминаването на Твърдишкия балканъ стана безъ трудности. Обозътъ мина безъ припрѣгане. При прохода имаше добъръ редъ; войниците ношуваха по квартири. На 1-и октомврий бригадата пристигна въ зоната на съсрѣдоточаването въ отлично здравно състояние. Болни и изостанали имаше само 34 войника. 18-и полкъ се разположи въ Афтане по квартири, като изпрати 4-а дружина да охранява артилерията въ Ени Махле. 20-и полкъ се разположи въ Арпачъ. Щабътъ на 2-а бригада — въ Афтане.

Щабътъ на 3-а бригада и 45-и полкъ се превозиха отъ Русе до ж.-п. ст. Преславъ въ шесть ешелона на 27-и и 28-и септемврий. На 29-и септемврий тръгнаха по маршрутъ Иваново — Върбица — Исупли (почивка) — Стралджа — Арнауткьой. Когато полкътъ стигна въ Върбица, той завари улицитѣ и полянитѣ предъ и задъ селото задрѣстени отъ обози. Командирътъ на бригадата изпрати началника на Щаба си да разузнае положението въ Върбишкия проходъ. Последниятъ донесе, че походътъ до превала на Балкана е задрѣстенъ съ обози и артилерия въ два-три реда, и че движението е невъзможно, освенъ за пехота, и то съ голѣми трудности и въ колона по единъ.

Командирътъ на бригадата, чрезъ етапния командантъ, опредѣли реда, по който ще следватъ частитѣ, като даде писмена заповѣдъ на онѣзи отъ тѣхъ, които, поради чакането редъ, закъснѣваха да изпълнятъ дадения имъ маршрутъ. На 45-и полкъ заповѣда да върви съ товарнитѣ обози въ колона по единъ край пжтя. Съ голѣми усилия полкътъ на 1-и октомврий премина Върбишкия балканъ. За да може да се отвори пжтя, командирътъ на бригадата заповѣда да го разчистятъ отъ

напрѣки поставенитѣ колà и пропустна частитѣ и обозитѣ да вървятъ по указания редѣ. 45-и полкъ остави 2-а дружина при коларския обозъ, задъ другитѣ обози, а останалитѣ части съ товарния обозъ минаха край пѣтя и вечерята стигнаха въ Исупли, дето завàриха 2-и Искърски полкъ. Походътъ бѣше уморителенъ; войницитѣ не ядоха топла храна нито на обѣдъ, нито на вечеря.

Съ една телеграма отъ началника на дивизията почивката, която по маршрутъ бѣ предвидена, бѣ отмѣнена, и полкътъ на 2-и октомврий, безъ 2-а дружина и безъ коларския обозъ, тръгна за Стралджа.

Голѣмата умора отъ предния день и лошиятъ пѣтъ повлияха твърде зле. Още отначалото изостанаха твърде много, а и останалитѣ въ строя не пазѣха редѣ. Къмъ пладне полкътъ стигна въ Мокренъ, дето получи топла храна. На голѣмата почивка командирътъ на полка поиска телеграфически разрешение отъ началника на дивизията поради голѣмата умора полкътъ да ношува въ Мокренъ. Като не получи отговоръ, той въ 3 ч. 30 м. сл. пл. поведе отново полка за Стралджа, дето къмъ 10 ч. вечерята настигна главата на колоната. Отъ дългия походъ бѣха изостанали по пѣтя около 200 души.

2-а дружина, следъ като, по заповѣдъ, остави обоза, сжщата вечеръ стигна въ Мокренъ, а коларскиятъ обозъ, навѣрно бѣ ношувалъ въ прохода.

На следния день походътъ продължи. Пѣтътъ бѣше удобенъ за движение, войницитѣ си бѣха починали, поради което изостанали нѣмаше. Частитѣ се разположиха на тѣсни квартири. 2-а дружина ношува въ Стралджа, а коларскиятъ обозъ — въ Мокренъ. На другия день, 4-и октомврий, тѣ стигнаха въ Арнауткьой.

46-и полкъ тръгна отъ В. Търново на 26-и септемврий по маршрутъ Йовковци — Буйновци — Твърдица (почивка) — Кара Сарли — Ала Дагъ — Ямболъ (почивка) — Арнауткьой.

Походътъ се извърши при сжщитѣ благоприятни условия, при които пѣтува и 2-а бригада. Въ Арнауткьой полкътъ пристигна на 1-и октомврий въ добро здравно състояние.

1-и с. с. и 1-и не с. с. артилер. полкове тръгнаха на 24-и септемврий отъ Разградъ по обикновенъ пѣтъ. На всѣка батарея не достигаха по около 35 човѣка, а пѣкъ онѣзи, които бѣха

налице, бѣха по единъ о градъ — Еск стрелниятъ къмъ 4 ч. с въ батарея. още по-зле, се събере като имаше

Началн наль въ Е заповѣда н и коне, съ полкъ, а то ване съ хо полкъ пре 21 коня и стрелния п

Тази ра Скорострел Пазаръ (по Ени Махле Османъ Па нататъкъ въ Ени Ма

1-и не се попълни коне. Съ стигнаха: н 14, на 27-и еднитѣ и отъ Разгра 43 войник отъ запаса градъ 58 колà съ о и 45 коня

Прист батареитѣ врий това

налице, бѣха повечето конници. На всѣка запрежка имаше само по единъ обученъ артилеристъ-яздачъ. Първиятъ преходъ Разградъ — Ески Джумая (Търговище) бѣ 35 километра. Скорострелниятъ артилерийски полкъ пристигна въ Ески Джумая къмъ 4 ч. сл. пл., като имаше набити и болни по 30-40 коня въ батарея. Нескорострелниятъ артилерийски полкъ, който бѣше още по-зле, както по състава съ хора, така и съ коне, успѣ да се събере въ Ески Джумая едва на следния день сутринята, като имаше 226 набити, болни и куци коня.

Началникътъ на дивизията, който по това време бѣше стигналъ въ Ески Джумая, като видѣ състоянието на полковетѣ, заповѣда на Нескорострелния артилерийски полкъ да даде хора и коне, съ които да се попълни щатното число на Скорострелния полкъ, а той да остане въ Ески Джумая, дето да чака попълване съ хора, коне и дрехи. Нескорострелниятъ артилерийски полкъ предаде 335 войника отъ по-младитѣ набори, предаде 21 коня и замѣни всичкитѣ болни и набити коне на Скорострелния полкъ.

Тази работа се свърши на 25-и до пладне, а въ 2 ч. сл. пладне Скорострелниятъ артилерийски полкъ трѣгна по маршрутъ Османъ Пазаръ (почивка) — Котелъ — Мокренъ (почивка) — Авлали — Ени Махле. Конетѣ постепенно се втѣгаха, и теглѣха добре. До Османъ Пазаръ имаше въ батарея по 3-4 коня набити, а по-нататкъ почти нѣмаше никакъ. На 1-и октомврий той стигна въ Ени Махле.

1-и не с. с. артилер. полкъ остана въ Ески Джумая, докато се попълни съ хора и коне и докато оздравѣятъ болнитѣ и набити коне. Съ войницитѣ се произвеждаха занаятия. Въ полка пристигнаха: на 25-и септемврий — 10 войника отъ запаса, на 26-и — 14, на 27-и — 27 войника отъ запаса и 53 реквизири коня; еднитѣ и другитѣ бѣха изпратени отъ Допълняващата батарея, отъ Разградъ. На 28-и септемврий пристигнаха отъ Разградъ 43 войника отъ запаса и 66 коня и отъ Шуменъ 19 войника отъ запаса и 11 коня. На 29-и септемврий пристигнаха отъ Разградъ 58 войника отъ запаса и 45 реквизири коня и две колѣ съ облѣкло, а на 30-и септемврий — 79 войника отъ запаса и 45 коня.

Пристигналитѣ войници отъ запаса бѣха назначавани въ батареитѣ на 1-о отдѣление, за да замине поне то. На 1-и октомврий това отдѣление получи заповѣдъ да трѣгне, затова взеха

отъ 2-о отдѣление още 121 войника, и съ тѣхъ попълниха батареитѣ на 1-о отдѣление. Взеха и шинелитѣ на хората отъ 2-о отдѣление и отъ Нестроевия взводъ и съ тѣхъ облѣкоха хората отъ 1-о отдѣление. Отдѣлението тръгна презъ Османъ Пазаръ за зоната на съсрѣдоточаването, а 2-о отдѣление остана да се попълва въ Ески Джумая. Презъ този день отдѣлението получи отъ Разградъ 102 войника отъ запаса безъ шинели, на 2-и октомврий пристигнаха отъ Разградъ 41 войника отъ запаса, а отъ Шуменъ — 144 войника отъ запаса, отъ които повечето конници, и 66 коня; съ по-добритѣ отъ конетѣ смѣниха нѣкои по-слаби коне, така че конския съставъ не само се попълни, но и подобри. На 3-и октомврий пристигнаха отъ Разградъ 70 войника отъ запаса, а на следния день — 74. Съставътъ на полка почти се попълни. На 5-и октомврий, когато се обяви войната, въ полка пристигнаха отъ Севлиево и отъ Вратца по 150, а отъ Разградъ — 44 войника отъ запаса, повечето конници. Отъ тѣхъ взеха само артилериститѣ и конницитѣ отъ 5-а дивиз. областъ и съ тѣхъ окончателно попълниха батареитѣ по щата. Останалитѣ лишни бѣха върнати. Същия день Отдѣлението и Щаба на полка тръгнаха по маршрутъ Османъ Пазаръ — Тича — Градецъ. Въ Градецъ на 8-и октомврий командирътъ на полка получи заповѣдь да замине за Факия, отдето ще бжде насоченъ да командува 1-и не с. с. артилер. полкъ, съставенъ отъ неговото 1-о отдѣление и едно отдѣление отъ 3-и не с. с. артилер. полкъ, а пъкъ 2-ото отдѣление, когато бжде готово, да замине за Стралджа, и оттамъ да се превози до Търново-Сейменъ.

Командирътъ на полка настигна полка си едва при Лозенградъ на 11-и октомврий. 2-о отдѣление, съгласно дадения му маршрутъ, стигна на 10-и октомврий въ Търново-Сейменъ и влѣзе въ състава на 3-и не с. с. артилер. полкъ, който по-късно бѣ нареченъ 11-и артилер. полкъ.

5-а пионерна дружина тръгна отъ Шуменъ на 24-и септемврий по маршрутъ Преславъ — Бекирли — Върбица — Исупли — Александрово — Арнауткьой. Въ похода дружината срещна трудности само при минаване презъ Върбишкия балканъ, но успѣ да прекара, безъ закъснение, и обоза си. На 30-и септемврий дружината стигна въ Арнауткьой.

Телеграфната полурота се превози отъ София до Габрово на 2-и октомврий. На следния день по обикновенъ пжтъ полуротата замина за Шипка. Преминаването на Балкана бѣше

доста трудн
материали.
отдето се п
ника. Към
въ него, з
тя продълж
8-и октомв

Мосто
поль през
се превози
рянето на
тръгна за
остана да
мина прох
въ Тулово
Казълъ А
настигна

Щабъ
вата батар
темврий о
полкове.

Парко
пжтува цѣ
темврий с
Тамъ оста
стрелнитѣ
1-и с. с.
пжтува съ

Двата
Джумая, п
заедно съ

Взвод
ново заед
въ зоната

На 6-
гиятъ не
влѣзе въ

5-а д
превози о

Войната

доста трудно, особено за изкарване колата съ специалнитѣ материали. На 4-и октомврий полуротата стигна въ Тулово, отдето се превози до Ямболъ. На 6-и октомврий тръгна за с. Войника. Къмъ 11 ч. сл. пл. стигна въ Мансарли, и се спрѣ да ношува въ него, защото войницитѣ бѣха твърде уморени. Следъ това тя продължи пжтя си по маршрутъ Ахлатли — Кайбиляръ и на 8-и октомврий стигна въ Коджа Тарла.

Мостовата полурота тръгна на 1-и октомврий отъ Никополъ презъ Гаурене за ж.-п. ст. Сомовитъ. На 3-и октомврий се превози до Габрово, дето остана на следния день да чака отварянето на задръстения Шипчански проходъ. На 5-и октомврий тръгна за Шипка, но, тъй като проходътъ още не бѣ очистенъ, остана да ношува въ с. Червенъ Брѣгъ. На следния день премина прохода и ношува въ Казанлъкъ. На 7-и октомврий стигна въ Тулово, и се превози до Ямболъ. По-нататкъ, по маршрутъ Казлъ Агачъ — Елеменли — Оджакъой — Чешмекъой, полуротата настигна дивизията въ Лозенградъ на 12-и октомврий.

Щабътъ на 5-и дивизионенъ огнестреленъ паркъ, Парковата батарея и Щабътъ на парковата рота тръгнаха на 24-и септемврий отъ Разградъ заедно съ 1-и с. с. и 1-и не с. с. артилер. полкове.

Парковата батарея, поради слабия личенъ и конски съставъ, пжтува цѣлъ день и цѣла нощъ и въ 5 ч. сутринята на 25-и септемврий стигна и се спрѣ на три километра отъ Ески Джумая. Тамъ остави двата нескорострелни взвода и тръгна съ скорострелнитѣ; пжтува цѣла нощъ, и на следния день настигна 1-и с. с. артилер. полкъ въ Османъ Пазаръ и по-нататкъ пжтува съ него.

Двата нескорострелни паркови взвода останаха въ Ески Джумая, при 1-и не с. с. артилер. полкъ, и тръгнаха и пжтуваха заедно съ отдѣленията на полка.

Взводоветѣ на Парковата рота тръгнаха отъ Русе и В. Търново заедно съ пехотнитѣ полкове, заедно съ тѣхъ пристигнаха въ зоната на съсрѣдоточаването, и се събраха въ Башали.

На 6-и октомврий пристигна и 1-и не с. с. взводъ. Другиятъ не с. с. взводъ, заедно съ 2-о не с. с. артилер. отдѣление, влѣзе въ състава на 11-а дивизия.

5-а дивизионна интендантска рота на 21-и септемврий се превози отъ Русе до Ески Джумая, на следния день замина по

маршрут Османъ Пазаръ — Котелъ — Мокренъ — Афтане, дето пристигна на 25-и септемврий. Дивизионниятъ интендантъ тръгна заедно съ ротата и провѣри далѣ хранителнитѣ припаси сж приготвени споредъ даденитѣ наряди въ етапнитѣ пунктове: Ески Джумая, Османъ Пазаръ, Тича, Градецъ, Мокренъ, Стралджа и Афтане. За да не се прави десетина километра лишень пжтъ, той заповѣдва да пренесатъ хранителнитѣ припаси отъ етапния пунктъ Жеравна въ Градецъ.

5-и дивизионенъ продоволственъ транспортъ се превози отъ Русе до Преславъ въ 12 ешелона. Превозването започна на 29-и септемврий. Ешелонитѣ пжтуваха на следния день до Бекирли, а на 1-и октомврий стигнаха въ Върбица, дето чакаха редъ да минатъ презъ прохода до 5-и октомврий. Следъ това тѣ продължиха пжтя си презъ Исупли за Стралджа, дето се събраха на 7-и октомврий.

5-и дивизионенъ лазаретъ не можѣ да се попълни съ хора и колѣ, и поради това се превози едва на 2-и октомврий отъ Русе до Преславъ. На следния день продължи пжтя си по маршрутъ Иваново—Върбица (почивка) — Тича—Градецъ—Стралджа—Афтане—Казж Клисе—Кайбиляръ, дето стигна на 11-и октомврий и откри превързоченъ пунктъ.

Отъ санитарнитѣ учреждения на 5-а дивизия на 4-и октомврий само 1-а полска болница бѣ успѣла да стигне въ зоната на съсрѣдоточаването — въ Афтане, дето приемаше болни отъ цѣлата дивизия.

2-а, 3-а и 5-а полски болници пжтуваха презъ Османъ Пазаръ, и бѣха стигнали въ Ески Джумая. 4-а и 6-а полски болници, които пжтуваха презъ В. Търново, бѣха стигнали въ Миндя.

1-а и 2-а полуподвижни болници тръгнаха отъ Русе по желѣзницата едва на 5-и октомврий.

6-а Бдинска дивизия. — Щабътъ на дивизията тръгна отъ Вратца по желѣзницата на 25-и септемврий, стигна въ Ески Джумая на следния день и продължи по маршрутъ Османъ Пазаръ — Котелъ — Мокренъ — Зимница — Тюркмени, дето пристигна на 2-и октомврий.

15-и Ломски полкъ тръгна отъ Бѣлоградчикъ на 25-и септемврий въ 9 ч. пр. пл. по маршрутъ Долни Ломъ — Сърбляница — Гушанци (почивка) — Вратца.

Движението бѣше трудно, защото бѣше дъждовно и пжтътъ — каленъ. По донесения на берковския околийски началникъ и на

нарочно и
ница и
колѣ. Пор
обозъ пре
импровизи
жението,
Полкътъ
селото зат
матъ квар
разкварти
полкътъ о
които със
цата, тръ
ватъ въ
презъ Бе
стигна и
се събра
желѣзниц
Мездра —

Полкътъ
позираха
не бѣше
врий, съ
разположе
Съ слизан
дето през
освенъ Не
полка. По
маршрутъ
Еникъой —
заповѣдъ
дължи п
въ Граде

3-и Б
Щабътъ н
по маршр
Криводол
Първи
тежекъ за
ника, но
стръмния

нарочно изпратения офицеръ-разузнавачъ, пжтътъ между Сърбляница и Гушанци, поради голѣмата калъ, билъ непроходимъ за колѣ. Поради това командирътъ на полка изпрати коларския обозъ презъ Берковица. За преминаване презъ р. Бързия бѣха импровизирани мостове, но тѣ бѣха твърде тѣсни, и бавѣха движението, та затова заднитѣ дружини минаха рѣката въ бродъ. Полкътъ пристигна въ Гушанци по тъмно. Голѣмата калъ въ селото затрудни съвсемъ движението. Ротитѣ не можаха да заематъ квартиритѣ си, поради което стана бъркотия, както въ разквартируването, така и въ храненето. На 28-и септемврий полкътъ остана на почивка въ Гушанци. Само 1-а и 2-а дружини, които съставяха 1-и и 2-и ешелони за превозване по желѣзницата, тръгнаха въ 1 ч. и въ 3 ч. сл. пл., и се спрѣха да ношуватъ въ Долна Махала. Коларскиятъ обозъ, поради обикалянето презъ Берковица, така сжщо не почива презъ този день, но стигна и ношува въ Сердаръ Чифликъ. На следния день полкътъ се събра въ Вратца и сжщия день започна да се превозва по желѣзницата отъ новооткритата ж.-п. ст. Вратца, на линията Мездра — Ломъ, за Ески Джумая (Търговище).

Полкътъ се превози въ шестъ ешелона; влаковетѣ се композираха бавно; товаренето стана трудно, защото станцията още не бѣше довършена; превозването се завърши на 1-и октомврий, съ закѣснение 6 до 20 часа. Въ влаковетѣ войниците бѣха разположени много натѣсно, и пжтуването бѣше уморително. Съ слизането на гарата ешелонитѣ тръгнаха за Османъ Пазаръ, дето презъ нощта на 2-и октомврий се събра цѣлиятъ полкъ, освенъ Нестроевата рота, която ношува въ Ески Джумая и догони полка. По-нататкъ полкътъ се движеше въ обща колона по маршрутъ Тича — Градецъ — Бургуджи (Горно Александрово) — Еникьой — Уманкьой. Въ Тича командирътъ на полка получи заповѣдь да ускори движението, затова на 2-и октомврий продължи пжтя си до Котелъ и отмѣни дневката, предвидена въ Градецъ. Въ Уманкьой полкътъ пристигна на 6-и октомврий.

3-и Бдински полкъ съ дветѣ дружини отъ 47-и полкъ и Щабътъ на 1-а бригада тръгнаха отъ Видинъ на 25-и септемврий по маршрутъ Акчаръ — Крива Бара — Габровница (почивка) — Криводолъ — Вратца.

Първия день до Акчаръ калниятъ пжтъ се оказа доста тежъкъ за неутегнатитѣ хора и коне. Отъ полка останаха 51 войника, но го настигнаха вечерта. Обозътъ не можѣ да изкачи стръмния склонъ западно отъ Акчаръ, и остана да ношува тамъ.

На следния ден коларският обозъ бѣ изпратенъ по шосето Ломъ — Фердинандъ, а полкътъ тръгна презъ Добри Долъ за Крива Бара. Предъ полка бѣ изпратена 7-а рота, съ заповѣдъ да стигне по-рано въ Крива Бара и да построи мостове на ржавитѣ на р. Ломъ, при селото. Коларскиятъ обозъ стигна вечеръта въ Ломъ, а полкътъ отъ Добри Долъ продължи пътя си презъ Сливата, като изпрати Картечната рота и товарния обозъ, придруженъ отъ една рота, направо отъ Добри Долъ за Крива Бара.

Обозътъ вечеръта пристигна въ Ломъ. 7-а рота къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл. стигна въ Крива Бара и съ колà отъ селото построи мостове на шестъ мѣста на ржавитѣ на р. Ломъ. Полкътъ пристигна въ 5 ч. 30 м. сл. пл., а товарниятъ обозъ — въ 7 ч. 45 м. сл. пладне. Най-после пристигна Картечната рота, защото бѣше събркала пътя. Преходътъ бѣше, сравнително, лекъ.

На третия денъ полкътъ стигна въ Габровница, но обозътъ отъ Ломъ не можа да стигне въ това село, защото не получи исканитѣ волове за припрѣгане; той се забави твърде много на дългата стръмнина при Голинци, и замръкна при Цѣровене, дето ношува. На 28-и септемврий, докато полкътъ почиваше въ Габровница, обозътъ го настигна и продължи пътя си до Минкова Махала, а 1-а и 2-а дружини, за по-голѣмо удобство, отидоха въ Бойчиновци.

На 29-и септемврий 1-а и 2-а дружини тръгнаха отъ Бойчиновци презъ Пали Лула — Криводолъ и стигнаха въ Лиляче, а 3-а и 4-а дружини — отъ Габровница презъ Минкова Махала пристигнаха заедно съ обоза въ Криводолъ. На следния денъ полкътъ се събра въ Вратца. При пътуването той се разполагаше по квартири, които отначало бѣха много тѣсни, но, следъ като се отдѣли 47-и полкъ и особено следъ като полкътъ се раздѣли на ешелони, бѣха много удобни.

На 1-и октомврий полкътъ стигна на ж.-п. ст. Мездра, отдето на 2-и и 3-и октомврий се превози въ шестъ ешелона до Ески Джумая. Първитѣ ешелони пристигнаха съ голѣмо закъснение и веднага заминаха за Османъ Пазаръ, дето после пристигнаха и другитѣ. По-нататкъ полкътъ продължи пътя си по маршрутъ Османъ Пазаръ — Тича — Градецъ — Стралджа — Войника — Гюндюзлери. Пътуването се извърши въ два ешелона, на единъ преходъ разстояние. Първия ешелонъ съставяха 1-а и 2-а дружини, а втория ешелонъ — останалитѣ части отъ полка

и Щабътъ
2-и ешелонъ
дуващия
спирно, за
веднага ра
сжщия де
Войника.

Време
добъръ, та
7-и октомв
Вториятъ
и, съгласн
си за Мок
Преходътъ
следния
Стралджа
дължи по
къой. На
къой. Щаб

Отъ
направи
дотоочаван
бързото
24 часа по
25-и септе
обикновен
безъ днен

Като
рътъ на б
нени бѣше
да държат
състояние
следватъ
военната
съсрѣдото
Презъ цѣ
подъ пред
бѣха при
вземаха
мжно да

и Щабът на бригадата. На 5-и октомврий сутринята, когато 2-и ешелонъ бѣше на почивка въ Котелъ, получи се отъ командувачия III армия телеграма: „Войната обявена: следвайте безспирно, за да настигнете частта си“. Командирътъ на бригадата веднага разпореди: 2-и ешелонъ, намѣсто въ Градецъ, да стигне сжщия день въ Мокренъ, а на 6-и октомврий да стигне въ Войника, а той съ Щаба си настигна 1-и ешелонъ въ Стралджа.

Времето бѣше ту облачно, ту ясно и хладно; пжтьтъ бѣше добъръ, та движението бѣше леко. Първиятъ ешелонъ стигна на 7-и октомврий въ Гюндюзлери въ сравнително добро състояние. Вториятъ ешелонъ на 5-и октомврий стигна въ Градецъ, вечеря и, съгласно заповѣдта на бригадниа командиръ, продължи пжтя си за Мокренъ, като натовари раницитѣ на реквизирани колà. Преходътъ бѣше около 35 клм., и войниците се измориха. На следния день ешелонътъ тръгна пакъ по сжщия начинъ; въ Стралджа на голѣмата почивка взе отъ колата раницитѣ и продължи похода. Къмъ 11 ч. сл. пл. ешелонътъ стигна Арнауткьой. На следния день той, по недоразумение, стигна въ Уманкьой. Щабътъ на бригадата стигна и ношува въ сжщото село.

Отъ всички части на българската армия, 1/6-а бригада направи най-дълъгъ пжть, за да стигне въ зоната на съсрѣдоточаването, и върху нея най-чувствително се отрази, както бързото обявяване на войната, така и закъснението почти 24 часа по желѣзницата. Бригадата презъ всичкото време отъ 25-и септемврий до 7-и октомврий, включително, пжтува по обикновенъ пжть и по желѣзницата при лоши условия, почти безъ дневка.

Като описва усиленото движение на полковетѣ, командирътъ на бригадата заключава: „Умората на началници и подчинени бѣше заминала предѣла. Началниците не бѣха въ състояние да държатъ подчиненитѣ си въ ржце. Подчиненитѣ не бѣха въ състояние да изпълняватъ заповѣдитѣ на началнитѣ си да следватъ по мѣстата си и да вървятъ въ редъ. Отровното за военната дисциплина семе бѣ посѣто още презъ периода на съсрѣдоточаването. То поникна и даде трънливитѣ си плодове. Презъ цѣлата война задъ частитѣ оставаха мнозинство войници, подъ предлогъ, че сж уморени или болни. Офицеритѣ отдавна бѣха привикнали да гледатъ тази неприятна картина. Тѣ не вземаха особени мѣрки противъ изостаналитѣ, защото бѣше мжчно да се различатъ немощнитѣ отъ преструващитѣ се.

Населените пунктове, в близост на които бивакираха частите, се пълнѣха съ войници, които не отиваха да нощуватъ въ студения биваци, а прекарваха въ топлинѣ къщи. Преди бойовете редовете рѣдѣха, а следъ тѣхъ пакъ се пълнѣха.“

Щабътъ на 2-а бригада и 35-и Вратчански полкъ се превозиха отъ Вратца до Ески Джумая въ шестъ ешелона на 25-и и 26-и септемврий, като се събраха въ Кара Чулфаларъ и Мечикчилеръ.

На 27-и септемврий продължиха движението си по маршрутъ Тича — Жеравна (почивка) — Мокренъ — Зимница — Саранли.

Времето бѣше облачно съ слабъ дъждъ. Преминаването на Балкана отъ Тича до Жеравна бѣше много мъчно. Поради лошия пѣтъ, който се отбиваше отъ шосето за Жеравна, обозътъ и 4-а дружина нощуваха на 28-и и 29-и септемврий, намѣсто въ Жеравна, въ Катунце. При пѣтуването, понеже имаше и други части, полкътъ се разполагаше на квартиробиваци или пѣкъ само по квартири, като се използваха и близките села. На 2-и октомврий частите стигнаха въ Саранли и Еникьой. На 3-и октомврий 2-а дружина бѣ придадена къмъ Конната дивизия, и се разположи: две роти въ Ахлатли, една — въ Сливово и една — въ Реджебъ Махле. Сѣщия день полкътъ бѣ назначенъ въ авангардъ на дивизията, съ задача да прикрива съсрѣдоточаването на дивизията, като охранява зоната Дюкменъ (изключително) — Александрово (включително). За тази цель 3-а дружина и Картечната рота се разположиха въ Бургуджикьой.

36-и Козлудуйски полкъ, заедно съ двете дружини отъ 48-и полкъ, тръгна на 24-и септемврий въ 2 ч. сл. пл. по обикновенъ пѣтъ и стигна сѣщия день въ Селановци, а на другия день — въ Кнежа. На 26-и септемврий колоната продължи пѣтя си, и 1-а и 2-а дружини отъ 36-и полкъ стигнаха на ж.-п. ст. Червенъ Брѣгъ, а останалите части — въ Чумаковци. На следния день сутринята и последните части стигнаха на ж.-п. ст. Червенъ Брѣгъ. Оттамъ се превозиха до Ески Джумая въ петъ ешелона. Ешелоните бѣха голѣми, вагоните се оказаха недостатъчни, и нѣкои роти се натовариха въ влаковете на други части.

На 29-и септемврий полкътъ тръгна по маршрутъ Османъ Пазаръ — Тича — Градецъ (почивка) — Мокренъ — Зимница — Саранли — Уманкьой. Само първия день времето бѣше дъждовно, а презъ останалите два деня то бѣше облачно и прохладно.

Пѣтуването само при
За прекаръ
децъ на 2-и
дуващия ар
въ 1 ч. сл.

На 4-и
въ Ямболъ
полка при
предаде зн

На сле
и му преда
бѣ взето от

Сѣщия
се разполо

2-и с.
на 25-и и
въ Ески Д
темврий 1
Привечеръ
250 набити

На 28-
за Котелъ
пѣтътъ —
ление стиг

По-нат
рутъ Котел
стигна по

6-а пи
мая на 27-
Пазаръ. По
пладне, а
На 29-и се
Градецъ
нерниятъ
смѣняваха
и приятно
днения, ст

Телег
на 1-и и

Пътуването бѣше, сравнително, леко: трудности се срѣщаха само при минаването презъ Балкана между Тича и Градецъ. За прекарване обоза бѣ оставена 8-а рота. Дневката въ Градецъ на 2-и октомврий, съгласно получената заповѣдь отъ командувания армията, бѣ отменена, и полкътъ продължи пътя си въ 1 ч. сл. пладне.

На 4-и октомврий командирѣтъ на 3-а рота бѣ изпратенъ въ Ямболъ, отдето получи знаме. Сѣщия день той настигна полка при с. Могила и, съ установената тържественостъ, му предаде знамето.

На следния день полкътъ настигна 35-и полкъ при Еникьой и му предаде пакъ съ сѣщата тържественостъ знамето, което бѣ взето отъ Ямболъ, заедно съ знамето на 36-и полкъ.

Сѣщия день вечерьта 36-и полкъ стигна въ Уманкьой, дето се разположи на квартиробиваци.

2-и с. с. артилер. полкъ тръгна отъ Вратца по желѣзницата на 25-и и 26-и септемврий въ десетъ ешелона и пристигна въ Ески Джумая съ закъснение около шесть часа. На 27-и септемврий 1-о и 2-о отдѣления пътуваха за Османъ Пазаръ. Привечерь завалѣ дъждъ, и пътьтъ се разкаля; имаше около 250 набити коня. 3-о отдѣление ноцува въ Ески Джумая.

На 28-и септемврий първиятъ ешелонъ продължи пътя си за Котелъ. Преходѣтъ бѣше голѣмъ, времето — дъждовно, пътьтъ — стръмень и каленъ, конетѣ мжчно теглѣха. 3-о отдѣление стигна въ Османъ Пазаръ.

По-нататкъ полкътъ въ сѣщия редъ продължи по маршрутъ Котелъ — Мокренъ (дневка) — Зимница — Тюркмени, дето стигна по ешелонно на 2-и и 3-и октомврий въ добро състояние.

6-а пионерна дружина се превози отъ София до Ески Джумая на 27-и септемврий. На следния день тя пътува за Османъ Пазаръ. Походѣтъ бѣше уморителенъ, защото тръгна въ 2 ч. сл. пладне, а пътьтъ бѣ разкалянъ, войниците и конетѣ — невтегнати. На 29-и септемврий продължи движението по маршрутъ Тича — Градецъ (дневка) — Мокренъ — Зимница — Тюркмени. Инженерниятъ паркъ се пренасяше съ 18-20 наемни колà, които се смѣняваха на всѣки единъ-два прехода. Времето бѣше добро и приятно, преходитѣ — леки, и дружината, безъ особени затруднения, стигна на 4-и октомврий въ Тюркмени.

Телеграфната полурота се превози отъ София за Габрово на 1-и и 2-и октомврий. На 3-и и 4-и октомврий пътува до

Тулово, отдето се превози до Ямболъ. На 5-и октомврий въ 5 ч. 30 м. сл. пл. тя пристигна въ Мидирисъ, и се готвѣше да продължи движението си къмъ Тюркмени, но на следния день, по заповѣдь отъ начальника на инженернитѣ войски въ III армия, замина за Ахлатли, дето стигна вечеръта и веднага започна да строи телеграфъ между Яйладжикъ и Кайбиляръ.

Мостовата полурота се превози по желѣзницата отъ Сомовитъ до Габрово на 3-и октомврий; на следния день тя остана въ Габрово, защото Шипчанскиятъ проходъ бѣше задръстенъ отъ други части. На 5-и октомврий ношува при входа на прохода, защото още не можеше да мине презъ него. На следния день, съ усиленъ преходъ презъ Балкана, стигна въ Казанлъкъ, на 7-и — въ Тулово, отдето се превози до Ямболъ. Оттамъ, по маршрутъ Войника — Ахлатли — Кайбиляръ — Ереклеръ, на 11-и октомврий настигна дивизията си.

Частитѣ отъ 6-и дивиз. огнестреленъ паркъ пѣтуваха заедно съ частитѣ, при които се формираха и мобилизираха. Огнестрелниятъ паркъ се формира въ време на движението къмъ зоната на съсрѣдоточаването.

6-а дивиз. интендантска рота се превози отъ Мездра до Ески Джумая на 22-и и 23-и септемврий и по маршрутъ Османъ Пазаръ — Котелъ (дневка) — Мокренъ — Зимница — Арнауткъой стигна въ последното село на 30-и септемврий.

6-и дивиз. лазаретъ се превози отъ Мездра до Ески Джумая на 27-и и 28-и септемврий и по маршрутъ Османъ Пазаръ — Тича — Градецъ — Мокренъ — Зимница — Тюркмени стигна въ последното село на 4-и октомврий.

Останалитѣ санитарни учреждения на 6-а дивизия — полскитѣ и полуподвижнитѣ болници — въ деня на обявяване войната още не бѣха тръгнали отъ Вратца.

Формиране на армиитѣ. На 30-и септемврий почти всичкитѣ части отъ I и II армии, а така сжщо и щабоветѣ имъ бѣха пристигнали въ зоната на съсрѣдоточаването, поради което отъ 1-и октомврий I, II и III армии се формираха, като Конната дивизия, заедно съ 1/24-а дружина, бѣ придадена временно къмъ III армия, 3-а дивизия влѣзе въ състава на I армия, а останалитѣ части отъ прикриващата армия влѣзоха въ състава на II армия.

Начални
командуващ
назначи въ
имаше запо

По раз
дивизии изн
1) отъ 4-а
като дружи
2) отъ 6-а
една — въ
с. с. оржд
1/24-а дружи

Тѣзи ча
дивизия, пр
дането на
III армия и
Конната ди
тя съдѣржа

Въ над
останаха въ
разположен
подчиниха

Успоред
дивизия се

И тѣй,
разположен

Щабътъ
Щабътъ на
на 2-а бри
полкъ — въ

Ескадро
дуващия III
1-и — въ
2-и октомв
следния ден

Команд
заповѣдь:

1) в
а)

единъ пе

Началникътъ на Конната дивизия влѣзе въ свръзка съ командувачия III армия, донесе му за разположението си и назначи въ негово разпореждане 8-и коненъ полкъ, за което имаше заповѣдь отъ Главното командване.

По разпореждане на командувачия III армия, пехотнитѣ дивизии изнесоха къмъ границата следнитѣ разузнавателни части: 1) отъ 4-а дивизия по една рота въ Попово, Мешели и Ичме и, като дружинна поддръжка на тѣхъ, една рота въ Ташъ Тепе; 2) отъ 6-а дивизия две роти въ Ахлатли, една — въ Сливово и една — въ Реджебъ Махле; 3) отъ 5-а дивизия една рота съ две с. с. орждия въ Урумъ Факия, дето се присъединиха къмъ 1/24-а дружина.

Тѣзи части трѣбваше да служатъ като поддръжка на Конната дивизия, при натискъ на противника, и влѣзоха въ разпореждането на нейния началникъ. Заедно съ това, командувачиятъ III армия изпрати инструкция, по която щѣше да действа Конната дивизия, обаче началникътъ на дивизията намѣри, че тя съдържа общи фрази, и не обърна на нея никакво внимание.

Въ надвечерието на войната отъ придаденитѣ пехотни части останаха въ разпореждане на началника на дивизията само онѣзи, разположени въ Ичме, Ахлатли и Урумъ Факия, а другитѣ се подчиниха на своитѣ прави началници.

Успоредно съ наблюдението и охраната на границата, Конната дивизия се мобилизираше и събираше сведения за противника.

И тъй, при обявяването на войната Конната дивизия бѣше разположена:

Щабътъ на дивизията съ 2-и и 4-и полкове — въ Казж Клисе; Щабътъ на 1-а бригада съ 1-и полкъ — въ Ахлатли; Щабътъ на 2-а бригада съ 7-и полкъ — въ Яйладжикъ; 10-и коненъ полкъ — въ Дерекъой.

Ескадронитѣ отъ 8-и коненъ полкъ, по заповѣдь на командувачия III армия, се придадоха къмъ пехотнитѣ дивизии така: 1-и — въ 4-а, 2-и — въ 5-а и 3-и — въ 6-а дивизия. На 2-и октомврий полкътъ бѣ смѣненъ отъ наблюдението, и на следния день ескадронитѣ заминаха по дивизиитѣ.

Командувачиятъ I армия на 1-и октомврий отдаде следната заповѣдь:

- 1) Всѣка дивизия да изпрати свои авангарди както следва:
  - а) 1-а Софийска дивизия — въ с. Малкъ Боялъкъ, въ съставъ единъ пехотенъ полкъ и едно с. с. артилерийско отдѣление;

б) отъ 10-а Сводна дивизия¹⁾ — на три клм. на югъ отъ с. Читалово, по пжтя Читалово — Куртъ Аланъ, въ съставъ единъ пехотенъ полкъ и едно с. с. артилерийско отдѣление;

в) отъ 3-а Балканска дивизия — два авангарда: единиятъ при с. Вакъвъ, въ съставъ единъ пехотенъ полкъ и едно с. с. артилерийско отдѣление, и другиятъ, въ съставъ две дружини и една с. с. батарея, — въ с. Гердеме.

Технически войски въ състава на авангардитѣ да се назначатъ по усмотрението на началниците на дивизиитѣ.

Авангардитѣ на 2-и того до 2 ч. сл. пл. да заематъ мѣстата си.

2) Пограничните постове се заематъ отъ пограничните войски на 3-а Балканска дивизия съ всичките си елементи, споредъ разпореждането на началника на тази дивизия въ време на мобилизацията и съгласно телеграмата до сжщия подъ № 16.

3) Сектори за предните постове се назначаватъ:

а) за 1-а Софийска дивизия — отъ с. Кайбиляръ до върха Шакиръ Баба (включително);

б) за 10-а Сводна дивизия — отъ върха Шакиръ Баба (изключително) до р. Тунджа;

в) за 3-а Балканска дивизия — отъ р. Тунджа до с. Кавуръ Аланъ (включително).

4) Въ случай че постоветѣ бждатъ нападнати отъ значителни неприятелски сили, тѣ да бждатъ поддържани отъ авангарда на всѣки секторъ на линията на самитѣ постове.

5) Началникътъ на авангарда на 1-а Софийска дивизия да установи свръзка съ нашитѣ войски, които се намиратъ на изтокъ отъ с. Кайбиляръ.

6) 9-и коненъ полкъ да остане въ Главанъ за свръзка съ II армия.

На 2-и октомври пристигнаха авангардитѣ на 3-а дивизия и заеха мѣстата си: 9-и коненъ полкъ влѣзе въ състава на I армия, и, съгласно получената заповѣдь отъ Щаба на тази армия, се събра въ с. Главанъ, за да поддържа свръзка между I и II армии.

Командуващиятъ II армия, съгласно разпореждането отъ Щаба на действащата армия, разпореди: Следъ като постоветѣ и заставитѣ отъ граничната стража останатъ на мѣстата си, поддържките да се разположатъ: отъ 7-а гранична дружина, 1-а рота да земе линията Кокесъ тепе—Сиври тепе—Сарж Ташъ; 2-а рота — отъ Сарж Ташъ до Купено; 3-а рота — Казъклж; 4-а рота да влѣзе въ разпореждане на началника на Хасковския отрядъ; отъ 8-а гранична дружина, 1-а и 2-а роти да заематъ Килилеръ и Инджили, 3-а — въ Козлуджа и да охранява пжтя отъ Силбикюмъ за Козлуджа и Пандъкли; 4-а рота да влѣзе въ разпореждане на командира на 2/8-а бригада.

¹⁾ Сборна.

Сжщия да се организирана конна двата гвард кове незабехо охранява д с. Сарганли лѣвиятъ фр разузнава ю

Съ нощ сутринята в оттамъ ком разезди до до съседни се охранява

Въ над 2-и и 3-и Хебибчево. цѣлиятъ б-

4-и еск врий въ П да догони

Съсрѣдоточава Македонски ционенъ т

зираха нощ отъ граници Тимошка д точи при К

Родоп на 3-а бри 3/3-о с. с. 23-и септе Пещера — колоната с началници се изясни.

Същия денъ заповѣда охранението въ частитѣ на армията да се организира съ авангарди на общо основание, а на Сборната конна бригада заповѣда да прибере заставитѣ, да остави двата гвардейски ескадрона въ Хебибчево, а съ 3-и и 6-и полкове незабелязано да се премѣсти въ Корашли, съ цель да охранява дѣсния флангъ на армията който се простира до с. Сарганли, да поддѣржа свръзка съ Хасковския отрядъ, лѣвиятъ флангъ на който се простира до Ири Обасъ, и да разузнава южно и югозападно отъ Корашли.

Съ нощенъ походъ бригадата стигна на 2-и октомврий сутринята въ Корашли, като прибра заставата отъ Козлуджа, и оттамъ командирътъ на бригадата распореди да се изпрацатъ разезди до границата за събиране сведения за противника и до съседнитѣ части. Главнитѣ сили на бригадата, въ Корашли, се охраняваха съ външни постове.

Въ навечерието на войната бригадата бѣше разположена: 2-и и 3-и ескадрони отъ Гвардейския коненъ полкъ — въ Хебибчево, 1-и, 2-и и 3-и ескадрони отъ 3-и коненъ полкъ и цѣлитѣ 6-и коненъ полкъ — въ Корашли.

4-и ескадронъ отъ 3-и коненъ полкъ остана до 7-и октомврий въ Пловдивъ, дето се мобилизира, следъ което тръгна да догони Хасковския отрядъ, къмъ който се придаваше.

Съсрѣдоточаването на Македонския опера- ционенъ театръ.

На Македонската граница отъ българската армия оставаше да се съсрѣдоточатъ и онѣзи части отъ Родопския отрядъ и отъ 7-а дивизия, които мобилизираха нормално, и онѣзи, които охраняваха онази частъ отъ границата, която се пазѣше предъ фронта на сръбската Тимошка дивизия I призивъ, докато и тя се превози и съсрѣдоточи при Кюстендилъ.

Родопскиятъ отрядъ. — Щабътъ на 2-а дивизия, Щабътъ на 3-а бригада, 9-и Пловдивски и 39-и полкове, заедно съ 3/3-о с. с. артилер. отдѣление тръгнаха отъ Пловдивъ на 23-и септемврий по маршрутъ Ново село (Куртово-Конаре) — Пещера — Батакъ (Ракитово). При излизането отъ Пловдивъ колоната се разтегна твърде много, но енергичната намѣса на началницитѣ възстанови реда. Времето бѣше мъгливо, а после се изясни. Походътъ бѣше доста лекъ.

Тъй като изпратенитѣ напредѣ лѣкари констатираха въ Ново село (Куртово-Конаре) скарлатина, намѣсто по квартири частитѣ се разположиха на бивакъ: 9-и полкъ — при Ново село, а 39-и и артилерийското отдѣление — при Куртово Конаре. На следния день частитѣ продължиха пѣтя си. Времето бѣше приятно, пѣтътъ — добъръ; само при с. Бѣга той бѣше каленъ и удобенъ за пѣтуване само встрани въ колона по единъ. Тукъ частитѣ се забавиха 40 минути. Голѣмитѣ кѣщи на градеца Пещера дадоха възможност на всички части да се разположатъ по квартири. На 25-и септемврий колоната продължи пѣтя си. 39-и полкъ и артилерийското отдѣление презъ Батакъ стигнаха въ Ракитово, а 9-и полкъ остана въ Батакъ.

39-и полкъ, имайки начело Щаба на 3-а бригада, а въ срѣдата си артилерийското отдѣление, следъ голѣма почивка въ Батакъ продължи пѣтя си за Ракитово. Преходътъ бѣше уморителенъ, защото бѣше голѣмъ, а пѣтътъ — стрѣменъ и неудобенъ, особено за артилерията, която правѣше голѣми задържки. Поради това челната дружина стигна въ 7 ч., а последната — въ 10 ч. сл. пладне. Дружинитѣ на полка се разположиха на бивакъ, а Щабътъ на бригадата — на квартири. Полкътъ имаше 39 войника болни, отъ които повечето гражданци съ подбити крака.

На 26-и септемврий отъ 9-и полкъ бѣха изпратени две роти на Ташъ Боазъ да засилятъ граничните части.

Щабътъ на дивизията на 25-и и 26-и септемврий бѣше въ Батакъ, а на 27-и септемврий се премѣсти въ Ракитово.

Отъ 21-и Срѣдногорски полкъ, 1-а и 2-а дружини прикриваха границата, а 3-а и 4-а дружини, Щабътъ на полка и Нестроевата рота трѣгнаха на 22-и септемврий по маршрутъ Новоселъ — Хвойна — Чепеларе. Преходътъ Новоселъ — Хвойна е около 30 клм. и пѣтътъ е стрѣменъ, та войницитѣ и добитѣкътъ се измориха. При все това, благодарение на високия духъ, нѣмаше изостанали. Населението, изложено на неприятелско нашествие, посрѣщаше войската съ голѣма радостъ и услужваше съ всичко, което можеше.

Щабътъ на 1-а бригада на 22-и и 23-и септемврий пѣтува отъ Пловдивъ презъ Новоселъ за Хвойна.

Отъ 27-и Чепински полкъ прикриваха границата 1-а и 2-а дружини.

Остана
9 ч. 30 м.
бѣше добр
нието — л
Лжжене и

Щабътъ
2/2-а п
джикъ на 2

Единъ
София до
веднага, и

1-и вз
на 26-и сеп
день — на
Тамъ стигн
дето стигна

Огнест
Т. Пазардж
взводове б

2-а ди
дивизията,
полурота за
другитѣ тр
дивъ: една
Елли Дере
На 28-и с
премѣстиха

Дивиз
темврий п
(почивка)

За ди
нѣма свед
врий — тѣ
2-а — въ
1-а и 2-а

7-а Р
Дупница
мостъ.

1) За сѣ

Останалата частъ отъ полка тръгна на 23-и септемврий въ 9 ч. 30 м. пр. пл. по маршрутъ Елли Дере — Лжжене. Времето бѣше добро, преходитѣ — малки, пѣтьтъ — добъръ, движението — леко. 3-а дружина се разположи по квартири въ Лжжене и Каменица, а 4-а — въ Баня.

Щабътъ на полка остана въ Лжжене.

2/2-а пионерна рота се превози отъ Ямболъ до Т. Пазарджикъ на 24-и септемврий. На 27-и септемврий стигна въ Батакъ.

Единъ взводъ отъ Телеграфната полурота се превози отъ София до Т. Пазарджикъ на 25-и септемврий, отдето тръгна веднага, и на 27-и септемврий стигна въ Батакъ.

1-и взводъ отъ Мостовата полурота тръгна отъ Никополъ на 26-и септемврий, вечерята стигна въ Шамлиево, а на следния день — на ж.-п. ст. Сомовитъ, отдето се превози до Т. Пазарджикъ. Тамъ стигна на 1-и октомврий и продължи пѣтя си къмъ Батакъ, дето стигна на следния день.

Огнестрелниятъ паркъ тръгна отъ Пловдивъ по маршрутъ Т. Пазарджикъ — Пещера (почивка) — Батакъ. Оттукъ парковитѣ взводове бѣха разпредѣлени между полковетѣ.

2-а дивиз. интендантска рота, споредъ разположението на дивизията, се подѣли на четири части, наречени полуроти. Една полурота замина на 20-и септемврий и стигна въ Хасково на 22-и; другитѣ три полуроти заминаха на 21-и септемврий отъ Пловдивъ: една — за Станимака, друга — за Пещера, а трета — за Елли Дере. Отъ 22-и септемврий започнаха да пекатъ хлѣбъ. На 28-и септемврий полуротитѣ отъ Пещера и Елли Дере се премѣстиха въ Батакъ и Лжжене, и тамъ продължиха работата.

Дивизионниятъ лазаретъ тръгна отъ Пловдивъ на 24-и септемврий по маршрутъ Говедаре — Т. Пазарджикъ — Пещера (почивка) — Батакъ, дето стигна на 28-и септемврий.

За дивизионнитѣ болници, числещи се въ Родопския отрядъ, нѣма сведения. Преди обявяването на войната — на 4-и октомврий — тѣ сж били въ пунктоветѣ на съсрѣдоточаването: 1-а и 2-а — въ Елли Дере, 3-а — въ Пещера, 4-а — въ Станимака; 1-а и 2-а полуподвижни болници — въ Т. Пазарджикъ.

*7-а Рилска дивизия*¹⁾. — Щабътъ на дивизията тръгна отъ Дупница на 24-и септемврий и вечерята стигна при Кадинъ мостъ.

¹⁾ За съсрѣдоточаването на санитарнитѣ учреждения на дивизията нѣма сведения.

Отъ 13-и Рилски полкъ, 1-а и 2-а дружини и единъ взводъ отъ Картечната рота прикриваха границата. Останалата частъ отъ полка на 23-и септемврий отиде въ с. Вратца, при 2-а дружина. На 29-и септемврий тамъ пристигна и 1-а рота отъ в. Бегъ Бунаръ.

На 4-и октомврий полкътъ бѣ смѣненъ отъ сръбски части и на следния день въ 11 ч. 30 м. стигна при Кадинъ мостъ, а въ 3 ч. 30 м. сл. пл. получи заповѣдъ да замине за Ваксево.

26-и Пернишки полкъ тръгна отъ Радомиръ на 23-и септемврий и вечерята стигна и се разположи на бивакъ при Чокльово, а на следния день стигна и се разположи на квартиробивакъ въ Кюстендилъ.

На 28-и септемврий 3-а дружина смѣни 1/13-а рота на в. Бегъ Бунаръ.

Щабътъ на 1-а бригада на 5-и октомврий замина за Кадинъ мостъ, одето, по заповѣдъ отъ Щаба на дивизията, се премѣсти при Ваксевскитѣ ханове.

Отъ 14-и Македонски полкъ, 1-а дружина съ единъ картеченъ взводъ прикриваше мобилизацията на Кадинъ мостъ, детс на 23-и септемврий пристигна и 2-а дружина съ другия картеченъ взводъ. Останалата частъ отъ полка тръгна отъ Дупница за Кадинъ мостъ на 24-и септемврий.

Поради голѣмата горещина, дебелилото облѣкло и невтегнатостъта на войниците, походътъ бѣше доста труденъ. Изостанаха отъ всѣка рота по 4-5 души, които вечерята настигнаха полка. На 25-и септемврий цѣлиятъ полкъ замина за Ваксево. Времето пакъ бѣше топло, и походътъ — тежъкъ. Изостанаха, и после се присъединиха по 3-4 войника отъ рота. Вечерята полкътъ стигна, и се разположи на бивакъ при Ваксевскитѣ ханове.

Отъ 22-и Тракийски и отъ 7-и с. с. артилер. полкове 1-а дружина и петъ батареи прикриваха границата.

Останалитѣ части отъ 7-и с. с. артилер. полкъ и отъ 22-и Тракийски полкъ, безъ 6-а рота, която остана да придружи 7-и не с. с. артилер. полкъ, тръгнаха на 23-и септемврий въ 11 ч. 30 м. пр. пл. отъ Самоковъ по маршрутъ Клисуря — Дупница — Кадинъ мостъ.

Времето бѣше мъгливо, съ слабъ дъждъ. Тѣй като войниците и конетѣ не бѣха втегнати, походътъ бѣше тежъкъ. Мног

войници из-
да ношува
и много во
чинъ, Сапа
стигна въ
жини се р
артилер. по
батареи от

Щабътъ
темврий и
врий се пре

Дветѣ
23-и септем
день стигна

Другит
темврий и
тѣ продъл
наха въ Ду
наха на къ

На 29-
зията, 1-а
На 1-и окт
Картечната
се премѣст
тино, 4-а
на полка
2-а рота б
ната страж

Дветѣ
врий въ 2
въ Слатин
на полка
22-и септе
ница — Сл
походътъ
по кварти
салево, а
останалитѣ

Щабътъ
лемезъ на

войници изостанаха и много коне се набиха. Колоната трѣбваше да ношува около Клисуре, но тъй като това село бѣше малко и много войници нѣмаха платница, ношува въ Клисуре, Бѣлчинѣ, Сапарево и Горна Баня. На 24-и септемврий колоната стигна въ Дупница, а на 25-и — при Кадинѣ мостъ. 2-а и 4-а дружини се разположиха по квартири въ Четирци, а 7-и с. с. артилер. полкъ стигна въ Катрище. На 29-и септемврий 4-а и 8-а батареи отидоха въ Невѣстино, а 6-а и 9-а батареи — въ Еремия.

Щабътъ на 2-а бригада тръгна отъ Дупница на 23-и септемврий и вечерята стигна при Кадинѣ мостъ, отдето на 4-и октомврий се премѣсти въ Вакево.

Дветѣ дружини отъ 49-и полкъ тръгнаха отъ Радомиръ на 23-и септемврий и ношуваха въ Долна Диканя, а на следния день стигнаха въ Гьоклемезъ.

Другитѣ две дружини тръгнаха отъ Кюстендилъ на 24-и септемврий и стигнаха до Панчаревскитѣ ханчета. На следния день тѣ продължиха пѣтя си къмъ Гьоклемезъ, обаче, когато стигнаха въ Джерманъ, по заповѣдь на полковия командиръ, останаха на квартири въ това село.

На 29-и септемврий, по заповѣдь отъ началника на дивизията, 1-а и 2-а дружини се премѣстиха скрито въ с. Смочево. На 1-и октомврий 4-а дружина се премѣсти въ с. Джерманъ, а Картечната рота — въ Смочево. На 2-и октомврий 1-а дружина се премѣсти въ Рила, 3-а дружина — отъ Гьоклемезъ въ Слатино, 4-а дружина — отъ Джерманъ въ Гьоклемезъ, Щабътъ на полка и Нестроевата рота — въ Смочево. На 3-и октомврий 2-а рота бѣ изпратена въ колибитѣ Бозовая да усили граничната стража.

Дветѣ дружини отъ 50-и полкъ тръгнаха на 22-и септемврий въ 2 ч. сл. пл. отъ Дупница и въ 5 ч. сл. пл. стигнаха въ Слатино. 1-а дружина веднага замина за Бобошево. Щабътъ на полка съ другитѣ две дружини тръгна отъ Самоковъ на 22-и септемврий въ 1 ч. сл. пл. по маршрутъ Бѣлчинѣ — Дупница — Слатино. Преходитѣ бѣха малки, времето — добро и походътъ се извърши безъ особени трудности. Частитѣ ношуваха по квартири. На 29-и септемврий 2-а дружина отиде въ Мурсалево, а на 2-и октомврий се премѣстиха въ сѣщото село и останалитѣ части отъ полка.

Щабътъ на 3-а бригада се премѣсти отъ Дупница въ Гьоклемезъ на 22-и септемврий.

7-и не с. с. артилер. полкъ тръгна отъ Самоковъ на 24-и септемврий, подъ прикритието на 6/22-а рота, и вечерята ношува въ Клисуре, а на следния день — въ Дупница. На 26-и септемврий ротата замина за Кадинъ мостъ, при полка си, а Артилерийскиятъ полкъ остана въ Дупница до 2-и октомврий, въ който день 1-о отдѣление отиде въ Слатино, като изпрати 3-а батарея въ с. Мурсалево, а 2-о отдѣление отиде въ Гьоклемезъ.

7-а пионерна дружина се превози отъ София на 24-и септемврий. Телеграфната полурота замина въ 9 ч. сл. пл. сжщия день и стигна въ Кюстендилъ на следния день сутринята. Къмъ пладне на 25-и септемврий дружината замина за Кадинъ мостъ.

На 26-и септемврий 2-а рота съ единъ телеграфенъ взводъ се отправи за Гьоклемезъ, при 3-а бригада.

Мостовата полурота тръгна отъ Никополъ на 26-и септемврий, преношува въ Муселиево и на следния день стигна на ж.-п. ст. Сомовитъ. Тъй като нѣмаше влакъ, полуротата се повърна на квартири въ с. Гаурене, дето, чакайки влакъ, преседѣ и на 28-и септемврий. На следния день въ 4 ч. сл. пл. полуротата тръгна. На ж.-п. ст. Плѣвенъ влакътъ престоя четири часа. По сжщитѣ причини се бави много и на други станции. Едва на 1-и октомврий въ 9 ч. пр. пл. полуротата стигна на ж.-п. ст. Кюстендилъ, отдето, следъ малка почивка, тръгна и сжщия день стигна при Кадинъ мостъ.

7-и дивиз. огнестреленъ паркъ. — Парковитѣ взводове пжтуваха съ своитѣ части, и на 2-и октомврий Огнестрелниятъ паркъ се събра въ Долна Грашица и Джерманъ.

7-а дивизионна интендантска рота изпрати походнитѣ фурни съ 74 човѣка въ Радомиръ, а на 21-и септемврий ротата тръгна отъ Дупница по маршрутъ Кадинъ мостъ — Коньово, дето пристигна на следния день. Ротата започна да пече хлѣбъ и трасира полски фурни. Обаче, по заповѣдь на дивизионния интендантъ, хлѣбопеченето и направата на полски фурни бѣ прекратено, и ротата на 27-и септемврий замина за Кюстендилъ, дето започна хлѣбопечене въ градскитѣ фурни.

7-и дивизионенъ продоволственъ транспортъ се формира и мобилизира въ с. Самораново, при Дупница. Ешелонитѣ се мобилизираха единъ по единъ, отиваха въ Дупница, товарѣха се съ припаси, и заминаваха да обслужватъ частитѣ при Кадинъ мостъ.

1-и еше
день Ш

Про
и моби
лизира
На 2-и о
до обяв

Сле
ника на
3/5-и ес

Съсрѣдо
на кр
бат

ския фл
десантъ,
Северои
лерия о
ваше да

Две
отъ Вид
ницата
навѣрно

Видинъ
28-и сеп
батареи

8-и окто
ната кар
7-а и 8-
триоржа
нитѣ им

Отъ
Варна
11-и окт
и 1/1-а

Оста
бѣха из
Соф
въоръже

Война

1-и ешелонъ замина на 24-и, а 4-и — на 28-и септемврий. Сжщия денъ Щабътъ на Транспорта се премѣсти въ Кюстендилъ.

Продоволствениятъ транспортъ за 3-а бригада се формира и мобилизира сжщо въ с. Самораново. Ешелонитѣ се мобилизираха единъ по единъ, и отиваха въ Дупница да се товарятъ. На 2-и октомврий цѣлиятъ Транспортъ се премѣсти, и остана тамъ до обявяването на войната.

Следъ като се съсрѣдоточи пехотата, по заповѣдь на началника на дивизията, 2/5-и ескадронъ отиде въ Гърляно, а 1/5-и и 3/5-и ескадрони — при Кадинъ мостъ.

Съсрѣдоточаването на крепостнитѣ батальони.

Въ началото на войната се чувствуваше нужда отъ тежка артилерия само въ Варна. По-силниятъ Турски флотъ можеше да атакува Варна, съ цель да унищожи Българския флотъ, прикритъ въ пристанището, или пъкъ да извърши десантъ, съ цель да повдигне мохамеданското население въ Североизточна България. Поради това само крепостната артилерия отъ Видинския батальонъ, предназначена за Варна, трѣбваше да се съсрѣдоточи заедно съ действащата армия.

Две 24-фунтови дълги четириорждейни батареи заминаха отъ Видинъ по Дунава съ параходъ за Русе и оттамъ — по желѣзницата стигнаха въ Варна на 4-и октомврий. По сжщия начинъ, навѣрно, сж изпратени 1-а, 2-а, 3-а и 4-а куполни батареи отъ Видинъ; тѣ сж пристигнали въ Варна на 9-и октомврий. На 28-и септемврий тръгнаха отъ Бѣлоградчикъ мобилизиранитѣ батареи и стигнаха въ Мездра на 4-и октомврий, отдето на 8-и октомврий се натовариха и заминаха: за Бургасъ — 6-цевната картечна батарея, за Варна — 10-цевната картечна батарея, 7-а и 8-а деветфунтови шесторждейни батареи и 3-а 24-фунтова триорждейна кжса батарея. Всички пристигнаха въ опредѣленитѣ имъ укрепени пунктове на 10-и октомврий.

Отъ Шуменския крепостенъ батальонъ бѣше изпратена въ Варна на 10-и октомврий 3-а 57-мм. куполна батарея и на 11-и октомврий — 2/3-а гаубична батарея. Сжщия денъ пристигна и 1/1-а не с. с. полска батарея.

Останалитѣ батареи отъ Видинския крепостенъ батальонъ бѣха изпратени въ Софийския и Шуменския укрепени пунктове.

Софийскиятъ и Шуменскиятъ крепостни батальони, като въоръжени съ по-модерни орждия, бѣха предназначени да съдей-

стиватъ на действащата армия при обсадата на крепостта Одринъ. Превозването имъ, съ малки изключения, започна следъ като действащата армия и тиловитѣ ѝ учреждения бѣха съсрѣдоточени. Затова тѣхното съсрѣдоточаване ще бѣде изложено при описване операциитѣ около крепостта Одринъ.

Съсрѣдоточаване на радиотелеграфнитѣ станции.

1-а и 2-а радиотелеграфни станции заминаха отъ София по желѣзницата на 4-и октомврий. Сѣщия день 1-а станция, която се придаваше къмъ III армия, стигна въ Ямболъ, а 2-а станция, която се придаваше къмъ II армия, — въ Търново-Сейменъ. На 6-и октомврий 2-а станция отиде въ Стара Загора, при Главната квартира.

Съсрѣдоточаването на Въздухоплавателния паркъ.

На 3-и октомврий Балонното отдѣление замина по желѣзницата и вечерята пристигна въ Търново-Сейменъ, дето влѣзе въ състава на II армия¹⁾.

Аеропланното отдѣление на 2-и октомврий замина отъ София по желѣзницата и вечерята стигна въ Търново-Сейменъ²⁾.

¹⁾ На 10-и октомврий Щабътъ на II армия заповѣда: Отдѣлението да заmine за Каджкѡй, а газовата инсталация — за Пашакѡй, и тамъ, следъ като се напълни балонътъ съ водородъ, да заmine за Юскюдаръ и да влѣзе въ разпорѣждането на началника на 9-а дивизия. Отдѣлението трѣгна по желѣзницата, и, тъй като въ Каджкѡй нѣмаше рампа, разтовари се въ Свиленградъ. На 11-и октомврий по пладне замина по обикновенъ пѣтъ, и съ голѣми усилия тритонната газова инсталация и цѣлото Отдѣление едва стигнаха въ Пашакѡй. На 12-и октомврий бѣ инсталиранъ газовиятъ апаратъ. На 13-и и 14-и октомврий се получи водородъ, и балонътъ бѣ напълненъ. На 15-и октомврий въ 9 ч. пр. пл. балонътъ бѣше на опредѣлената позиция — 2 км. източно отъ Дуванджи, и отъ 3 до 5 ч. наблюдава и направи нѣколко донесения.

На 16-и октомврий балонътъ излѣзе напредъ, при с. Кемалъ. Балонътъ бѣ обстрелянъ съ шрапнели, и се оттегли встрани и назадъ. Дадени бѣха отъ наблюдателя донесения по регулиране на стрелбата.

На 17-и октомврий балонътъ пакъ наблюдава и направи донесение отъ позицията при с. Кемалъ, а на следния день направи и снимки.

И следнитѣ дни, когато бѣше ясно и тихо, отъ балона наблюдаваха и донасяха въ 9-а дивизия или регулираха стрелбата на артилерията.

²⁾ На 3-и октомврий поручикъ Никифоръ Богдановъ направи пробенъ излетъ, при който апаратътъ се повреди. На 4-и октомврий апаратътъ бѣ пренесенъ на бивака, и се започна поправянето му, което се завърши на 9-и октомврий.

Между това, Българското правителство, като имаше предвидъ силното впечатление, което произвеждатъ въздушнитѣ действия, влѣзе въ преговори съ чужденци и нае опитни летци съ апаратитѣ имъ. На 9-и октомврий пристигнаха три биплана „Албатросъ“ съ трима механика-чужденци. Увеличенъ бѣ и броятъ на офицеритѣ съ четирма.

На 10-и октомврий всички апарати бѣха превозени по желѣзницата въ Свиленградъ.

На 11-и октомврий апаратитѣ бѣха разтоварени и пренесени на аеродрума и до 15-и октомврий ги сглобяваха и правѣха пробни полети, а на 16-и октомврий, поручикъ

Съсрѣдоточаването на Македонското одринско опълчение

врий да тръгне бѣше още голямо. Нощта стигна похода и вѣтъ въ Баня-Кожина можѣ да сѣсутринята. Сѣ и първитѣ дни а другитѣ дни день дружини нощуваха: Пашакѡй. На 24-а на 25-и

Минковъ съ по първия полетъ

Сѣщия день веднага пристигна надъ Одринъ,

На 19-и

Топракчиевъ.

Направи

а другитѣ се по

Таракчиевъ съ

и при сливането

На 27-и сѣ

„Бристолъ“, па

строши съвър

Следъ то

На 28-и сѣ

градъ отъ Рус

едночасово лет

сили, до Одрин

Къмъ 10-

време всѣки сѣ

На 3-и н

„Блерио“ отлет

день сутринята

поправи едва

На 9-и н

цѣтъ Евсюковъ

Стояновъ, и сѣ

лета, 8 офицер

На 12-и н

дойде и летецъ

Въ това

**Съсрѣдоточаване
на Македоно-
одринското
опълчение.**

Тръгването на бригадитѣ отъ Македоно-одринското опълчение стана последователно, споредъ готовността имъ.

Щабътъ на действащата армия заповѣда формираната вече 1-а бригада на 18-и октомврий да тръгне по обикновенъ пжтъ за Саранъ Бей. Понеже не бѣше още готова, бригадата можѣ да тръгне въ 2 ч. сл. пл. и презъ нощта стигна въ Вакарелъ. На 19-и октомврий тя продължи похода и въ дѣждъ, калъ и снѣгъ стигна въ 2 ч. презъ нощта въ Баня-Костенецъ. На следния день въ 4 ч. сл. пл. тръгна, и можѣ да се събере въ Саранъ Бей едва на 21-и октомврий сутринята. Сжщия день бригадата се натовари на четири влака, и първитѣ две дружини пристигнаха въ Свиленградъ сутринята, а другитѣ две — презъ нощта на 22-и октомврий. На следния день дружинитѣ тръгнаха по обикновенъ пжтъ за Лозенградъ и ношуваха: първитѣ — въ Юскюдаръ, а вторитѣ — въ Хаджикьой. На 24-и октомврий цѣлата бригада пристига въ Селиолу, а на 25-и — въ Лозенградъ, дето започва да се въоръжава.

Минковъ съ поручикъ Проданъ Таракчиевъ на единъ отъ апаратитѣ „Албатросъ“ направи първия полетъ надъ Одринъ. При кацването апаратътъ се повреди.

Сжщия день — 16-и октомврий — пристигнаха отъ Русия деветъ апарата „Блерио“, и веднага пристѣпиха къмъ сглобяването имъ. Следъ това при добро време правѣха излети надъ Одринъ, хвърляха позиви и др.

На 19-и октомврий при едно пробно летене падна и загина поручикъ Христо Топракчиевъ.

Направиха и хангаръ за апаратитѣ. Петъ отъ апаратитѣ бѣха постоянно готови, а другитѣ се поправяха. На 25-и октомврий поручикъ Радулъ Милковъ съ поручикъ Таракчиевъ съ единъ бипланъ „Албатросъ“ тръгна за Лозенградъ. Моторътъ се повреди и при слизането при Ново село (Казълагашко), апаратътъ се строши съвършено.

На 27-и октомврий се направи пробенъ излетъ съ новопристигналия монопланъ „Бристолъ“, пилотиранъ отъ Себелъ. Поради спиране на мотора, апаратътъ падна, и се строши съвършено.

Следъ това дойдоха пилоти и съ други самолети.

На 28-и октомврий летецътъ поручикъ Симеонъ Петровъ пристигна въ Свиленградъ отъ Русия, дето бѣ изпратенъ да купува аероплани. Късно вечерята той направи едночасово летене съ едномѣстния монопланъ „Блерио“, съ моторъ „Гномъ“ 50 конски сили, до Одринъ и слѣзе на аеродрума при пълень мракъ.

Къмъ 10-и ноемврий броятъ на годнитѣ апарати достигна единадесетъ. При добро време всѣки день предприемаха по единъ-два излета надъ Одринъ.

На 3-и ноемврий летецътъ поручикъ Симеонъ Петровъ, съ сжщия монопланъ „Блерио“ отлетѣ отъ Свиленградъ и слѣзе при с. Лахана, до Айроболъ, а на следния день сутринята отлетѣ до Чорлу. При слизането се повреди перката, и можѣ да се поправи едва на 9-и ноемврий.

На 9-и ноемврий прелетѣха отъ Свиленградъ до Чорлу съ биплана Фарманъ летецътъ Евсюковъ и поручикъ Сакеларовъ и биплана Сомеръ съ летеца Бюрри и поручикъ Стояновъ, и съ това се тури основата на 2-о аеропланно отдѣление, което имаше 3 самолета, 8 офицера, 2 чужденци-пилоти, 1 чужденецъ-доброволецъ механикъ и 7 войника.

На 12-и ноемврий летецътъ поручикъ Сим. Петровъ слѣзе въ Кабачка. Сжщия день дойде и летецътъ Бюрри, одето и двамата летѣха надъ турската позиция при Чаталджа. Въ това положение бѣше самолетното въздухоплаване, когато се сключи примирието.

На 22-и октомврий Щабът на действащата армия започна да останалата част от Опълчението да тръгне веднага по обикновен път за Саранъ Бей, отдето ще се натовари на железницата.

Началникът на Опълчението насочи 2-а бригада през Вакарелъ, а 3-а бригада — през Самоковъ. 3-а бригада тръгна късно преди пладне на 23-и октомврий и ношува въ Долни Пасарелъ, Панчарево и Германъ, а на следния ден стигна въ Самоковъ, Калково и Горни Пасарелъ, на 25-и — въ Костенецъ и Долна Баня, а на 26-и — стигна въ станциите Саранъ Бей и Бѣлово и въ селата Момина Клисуря и Саранъово. На 27-и октомврий се събра на станция Саранъ Бей, и същия ден 9-а и 12-а дружини се натовариха на влакове и заминаха за Търново-Сейменъ, дето пристигнаха на 28-и октомврий сутринята. Следъ пладне пристигнаха по железницата и 10-а и 11-а дружини. Бригадата се въоръжи съ манлихерови пушки.

2-а бригада тръгна отъ София на 23-и октомврий късно следъ пладне и ношува въ Горубляне, Германъ и Дървеница, на 24-и стигна въ Вакарелъ и Нови Ханъ, на 25-и — въ Ихтиманъ, на 26-и — Вѣтрень, дето почива на 27-и октомврий. На 28-и октомврий 7-а дружина се натовари на влакъ отъ Саранъ Бей, и на 29-и сутринята замина за Търново-Сейменъ, дето пристигна вечерята. Същия ден се натовариха и останалите три дружини, и пристигнаха на 30-и октомврий сутринята въ Търново-Сейменъ, и веднага се въоръжиха съ манлихерови пушки.

Съсрѣдоточаването на съюзните армии.

Съсрѣдоточаването на сръбската армия.

Сръбската I армия, въ състава на която влизаха: Самостоятелната конна дивизия, Моравската I призивъ, Дринската I призивъ, Дунавската I призивъ, Дунавската

II призивъ и Тимошката II призивъ дивизии, Крепостниятъ артилерийски полкъ, прожекторно и телеграфно отдѣления (72 батальона, 18 картечни роти, 40 батареи, 29 ескадрона и 5 пионерни полубатальона — около 90,000 души), се съсрѣдоточи въ околностите на Враня, и бѣше готова за действия на 5-и октомврий.

Съюзната II армия, въ състава на която влизаха: Тимошката дивизия I призивъ (16 батальона, 9 батареи, 3 ескадрона и пионеренъ полубатальонъ) и българската 7-а Рилска дивизия

(24 дружински батальона, 40 батальона, 1 ескадрона, 1 пионеренъ батальонъ) доочи въ действия на

Сръбската I армия, действителната I призивъ, I призивъ, 3 пионерни батальона се съсрѣдоточи

Сръбската II армия, Шумадийската I бригада I ескадрона, 2 ескадрони, ностите на

Съсрѣдоточаването на черногорската армия.

ския санджакъ

1-а дивизия, Виръ Пазаръ

2-а дивизия, действията на

4-а дивизия, Самостоятелната I отдѣлна армия

Съсрѣдоточаването на гръцката армия.

оперативните действия

На I полка бѣше

(24 дружини, 9 с. с. и 6 не с. с. полски батареи, 3 с. с. планински батареи, 3 ескадрона и 1 пионерна дружина) — всичко 40 батальона и дружини, 10 картечни роти, 27 батареи, 6 ескадрона, 1^{1/2} пионерни дружини — около 50,000 души, се съсрѣдоточи въ околноститѣ на Кюстендилъ, и бѣше готова за действия на 5-и октомврий.

Сръбската III армия, въ състава на която влизаха Шумадийската дивизия I призивъ, Моравската свѣрхщатна бригада I призивъ, Дринската дивизия II призивъ и Моравската дивизия I призивъ (50 батальона, 13 картечни роти, около 20 батареи, 3 пионерни полубатальона и 1 ескадронъ — около 60,000 души), се съсрѣдоточи около Куршумлье.

Сръбската Ибърска армия, въ състава на която влизаха: Шумадийската дивизия II призивъ и Яворската самостоятелна бригада I призивъ (20 батальона, 5 картечни роти, 12 батареи и 2 ескадрона — около 24,000 души), се съсрѣдоточи въ околноститѣ на Краљево и Пожега.

Съсрѣдоточаването на черногорската армия.

Черна Гора започна войната срещу Турция десетъ деня по-рано отъ съюзниците. Черногорската армия се съсрѣдоточи срещу обектитѣ си — Шкодра и Новопазарския санджакъ — по следния начинъ:

1-а дивизия (три бригади) и три тежки батареи — около Виръ Пазаръ, за действия срещу Шкодра откъмъ северозападъ.

2-а и 3-а дивизии (петъ бригади) — при Подгорица, за действия срещу Шкодра откъмъ северъ.

4-а дивизия се съсрѣдоточи около Колашинъ и заедно съ Самостоятелната бригада, на северъ отъ дивизията, съставяха отдѣлна група, за действия въ Новопазарския санджакъ.

Съсрѣдоточаването на гръцката армия.

Съсрѣдоточаването на гръцката армия стана по таблици за движението по желѣзниците и на параходитѣ, приготвени още отъ мирно време. То започна още на 7-ия оперативенъ день и завърши на 17-ия, т. е. на 4-и октомврий.

На 1-а дивизия съ три евзонски батальона и два конни полка бѣ възложено да прикрива съсрѣдоточаването на армията.

За това тя се съсрѣдоточи първа северно отъ р. Пенейосъ, въ района Търново — Делери — Мусуларъ и завоя на р. Пенейосъ.

Южно отъ нея, до Лариса включително, се съсрѣдоточиха 2-а, 3-а, 4-а, 5-а, 6-а и 7-а дивизии. Останалитѣ части се събираха южно отъ Лариса.

8-а дивизия се съсрѣдоточи на западъ отъ Пиндъ за действия въ Епиръ.

Съсрѣдоточаването на турската армия.

Измѣненията въ плана за войната. Макаръ да имаше готови планове за война срещу съюзенитѣ балкански държави, Турското главно командване заповѣда да се започне съсрѣдоточаването по планъ № 1 за война срещу България. Но, поради измѣнилата се обстановка и поради нередовността на мобилизацията, Главната квартира направи редъ измѣнения въ плана, въ съсрѣдоточаването и въ организацията на частитѣ:

Много отъ началницитѣ на голѣмитѣ войскови единици бѣха смѣнявани по нѣколко пѣти.

Въ състава на полковетѣ бѣха назначени нови табори, въ състава на дивизиитѣ — нови полкове, а въ състава на корпуситѣ — нови дивизии. По този начинъ се наруши съвсемъ първоначалната организация. Дори на 24-и септемврий отъ XVIII, XXIII и XXIV корпуси бѣ формирана нова резервна армия, подъ началството на Хуршидъ паша, която трѣбваше да се съсрѣдоточи около Чаталджанската укрепена позиция.

XV корпусъ (редифскитѣ дивизии Чанакъ Кале и Едремидъ), който бѣ предназначенъ за Димотика, излѣзе отъ състава на Източната армия, и бѣ оставенъ да охранява Дарданелитѣ.

На 29-и септемврий къмъ Източната армия бѣ придаденъ II редифски корпусъ, отъ Западната армия.

По-голѣмата частъ отъ 6-а дивизия бѣ оставена по островитѣ, а само единъ полкъ и едно артилерийско отдѣление отъ нея послужиха за основа на нова дивизия отъ два редифски полка, която влѣзе въ състава на II корпусъ.

Редифската дивизия Кара Хисаръ, предназначена за Одринъ, бѣ придадена къмъ XVI корпусъ, а за Одринъ бѣ назначена редифската дивизия Баба Ески.

Тѣй като отъ III корпусъ имаше нѣколко табора въ Йеменъ, къмъ него бѣ придадена редифската дивизия Ангора, отъ XVI корпусъ, а последниятъ остана само съ две дивизии.

Съсрѣд
на И
а

да се с
раше, ч
е изнес
атакува
раше, ч
на р. Е
съсрѣд
разреше
Главнат
Абдулла
възприе
за съсрѣ

I ко
(Енимал

II ко

III ко

IV ко

XVI

XVII

Сам

Той

си, арми
линията

За

ната ар

На 24-и

следната

чени

Ески

впре

пове

да за

изто

мина

**Съсрѣдоточаване
на Източната
армия.**

Командувачиятъ Източната армия, Абдулахъ паша, получи отъ Главната квартира заповѣдь да започне съсрѣдоточаването по планъ № 1, споредъ който армията трѣбваше да се съсрѣдоточи на линията Лозенградъ — Хаскъой. Той намираще, че, при по-голѣмата готовностъ на българитѣ, тази линия е изнесена много напредъ, и има опасностъ армията да бѣде атакувана, преди да завърши своето съсрѣдоточаване. Като намираще, че най-подходяща е линията Бунаръ Хисаръ — Виза или на р. Еркене, той заповѣда на III и IV корпуси да прикриватъ съсрѣдоточаването на другитѣ корпуси къмъ тази линия и поиска разрешение отъ Главната квартира за това измѣнение на плана. Главната квартира не отговори веднага на това запитване, и Абдуллахъ паша, като смѣташе, че неговото мнение не ще бѣде възприето, посочи на подчиненитѣ си части следнитѣ райони за съсрѣдоточаване:

I корпусъ — Кавакли — Ениджи — Докудзекъ — Ени Махле (Енималъ),

II корпусъ — Баба Ески — Надерли — Хорошли,

III корпусъ — около Лозенградъ,

IV корпусъ Павликъой (Павлово) — Шалапларъ — Асатлж,

XVI корпусъ — около Виза,

XVII корпусъ — около Люле Бургасъ,

Самостоятелната конна дивизия — около Селиолу.

Той предполагаше, следъ като завърши съсрѣдоточаването си, армията да извърши единъ малъкъ преходъ и да достигне линията Лозенградъ — Хаскъой, споредъ плана № 1.

За прикриване съсрѣдоточаването командувачиятъ Източната армия възлагаше голѣми надежди на крепостта Одринъ. На 24-и септемврий той изпрати на команданта на крепостта следната директива:

„За активната и пасивна отбрана на крепостта сж съсрѣдоточени 10-а дивизия, 4-и стрелковъ полкъ и редифскитѣ дивизии Баба Ески, Гюмюрджина и Одринъ. Изпратени сж сжщо и коне, за да се впрегне артилерийскитѣ резервъ.

Задачата на крепостта Одринъ е да привлече, по възможностъ, повече неприятелски сили, да спъва настѣплението на неприятеля и да заплашва тила и фланговетѣ му.

Крепостта трѣбва да затрудни минаването на неприятеля на източния брѣгъ на р. Тунджа и да спира неговитѣ войски, които биха минали презъ р. Арда, за да настѣпятъ къмъ Димотика.

Подвижният резерв да се оттегли, щом се появят предните части на неприятеля, като гледа да затруднява движението му до пълното обкръжаване на крепостта, и като действа предпазливо, за да не претърпи поражение, което да го направи негоден да отбранява крепостта.

Крепостта Одринъ ще улеснява много операциите на Източната армия, и затова отбраната трябва да се води упорито, до изчерпване всички сили и средства.“

На 4-и октомврий Гарнизонът на крепостта бѣ завършил мобилизирането си. Отъ него бѣха изпратени прикриващи отряди, но укрепяването не бѣше завършено, особено на Източния секторъ.

Независимо отъ това, за прикриване съсрѣдоточаването се изпращаха следните отряди: единъ таборъ и единъ коненъ взводъ — въ Малко Търново; единъ полкъ, едно планинско артилерийско отдѣление и една пионерна рота — на позицията Алмачикъ — Ереклеръ; единъ пехотенъ полкъ — въ Самоковъ; единъ таборъ и единъ ескадронъ — въ Демиркьой; два табора, една батарея и половина взводъ конница — въ Провадия; два табора, една батарея и единъ взводъ — въ Чалж Кавакъ; три табора, две батареи и едно конно отдѣление — на линията Акъ Бунаръ — Возгачъ — Бююкъ Смаилча; два табора, една батарея и половина ескадронъ — въ Насретли; единъ таборъ, една батарея и едно конно отдѣление — въ Мустафа Паша; три табора и една батарея — въ Кемалъ; единъ таборъ и половина ескадронъ — на линията Мустафа Паша — Мезекъ; единъ таборъ — въ Салашъ; единъ таборъ — въ Кошу Кавакъ; отъ Кърджали бѣха изпратени по единъ таборъ, единъ планински артилерийски взводъ и половина ескадронъ въ Беджаркьой, Акче Кайракъ и Гьоклемезлеръ; три табора — въ Ишикларъ; Конната дивизия — въ Селиолу; Конната бригада — между рѣките Тунджа и Марица.

На 21-и септемврий началникът на Конната дивизия получи отъ командувашия Източната армия, въ Цариградъ, заповѣдъ да събере дивизията въ Селиолу и да прикрива и наблюдава границата въ участъка Девлетъ Агачъ — р. Тунджа. Когато се обяви войната, дивизията да настѣпи, да разузнае количеството на настѣпващите български колони и докжде се простира лѣвиятъ имъ флангъ, и да забави настѣпленieto имъ. Ако изнесените напредъ отряди бждатъ принудени да отстѣпятъ, да се изтеглятъ назадъ колата, добитъка и храните

отъ селата станция, къ Баба Ески.

На 24-и (1-и, 2-и, 3-и) бѣ пре на Конната кове. Дивизи мѣсти къмъ узнаваше можа да ст

Леката картеченъ взводъ) бѣ командиръ ницата отъ сили въ Ю линията К

На 29-и вѣда направитѣ дейста, като узна източния б На 1-и окт данта на б българитѣ заповѣдъ, въ Лехте П

Споре завърши н мобилизац лизирани. да се попт наха на По този н врий) въ конницата съставъ, н нитѣ на 4

отъ селата. На дивизията бѣ придадена една товарна радиостанция, която да търси свръзка съ станциитѣ въ Одринъ и Баба Ески.

На 24-и и 25-и септемврий Самостоятелната конна дивизия (1-и, 2-и, 3-и, 4-и, 9-и и 11-и конни полкове и две конни батареи) бѣ превозена до Селиолу. Следъ пристигането началникътъ на Конната дивизия възложи разузнаването на 1-и и 11-и полкове. Дивизията остана тамъ до 3-и октомврий, когато се премѣсти къмъ Вайсалъ. Презъ тѣзи осемъ деня дивизията разузнаваше „отбранителни позиции въ разни посоки“, но не можа да събере никакви сведения за българитѣ.

Леката конна бригада (1-и и 2-и леки конни полкове, единъ картеченъ ескадронъ, една конна батарея и конно-пионеренъ взводъ) бѣ придадена къмъ IV корпусъ. На 20-и септемврий командирътъ на корпуса заповѣда бригадата да прикрива границата отъ р. Марица до р. Тунджа. Тя разположи главнитѣ си сили въ Юскюдаръ, а преднитѣ ескадрони бѣха изпратени на линията Киречликъой — Лефке — Мустафа Паша.

На 29-и септемврий командувачиятъ Източната армия заповѣда направо на командира на бригадата — при започване военитѣ действия да не се увлича много западно отъ р. Тунджа, а, като узнае силитѣ на противника въ тази зона, да мине на източния брѣгъ, и да се присъедини къмъ Конната дивизия. На 1-и октомврий командирътъ на бригадата получи отъ команданта на крепостта Одринъ съобщение, че се очаква наскоро българитѣ да настѣпятъ, и, разбирайки много тѣсно горната заповѣдъ, изпълни я преждевременно и премѣсти бригадата въ Лехте Пашакъой.

Споредъ планъ № 1, съсрѣдоточаването трѣбваше да се завърши на 15-ия или 16-ия день. Но, поради нередовности въ мобилизацията и превозването, нѣкои части трѣгнаха полумобилизирани, други — съ мирновременния си съставъ, съ надежда да се попълнятъ въ зоната на съсрѣдоточаването, а трети останаха на мѣстата си, да чакатъ да се мобилизиратъ напълно. По този начинъ на 16-ия день отъ мобилизацията (4-и октомврий) въ зоната на съсрѣдоточаването бѣха пристигнали само конницата и I, II, III, IV и XVII корпуси и то съ твърде намаленъ съставъ, както се вижда отъ следната таблица за съсрѣдоточенитѣ на 4-и октомврий части отъ Източната армия:

Части	Табори	Ескадрони	Батареи	Войници	Забележки
I корпусъ	25	—	12	21,000	
II корпусъ	20	3	12	14,000	
III корпусъ	17	5	15	15,000	
IV корпусъ	25	—	12	19,000	
XVII корпусъ	5	—	4	5,000	
Самостоятелната конница	—	32	3	3,500	
Одринският гарнизонъ	43	2	6	43,300	
Редифската дивизия Кърджали	12	—	2	7,650	
Всичко	147	42	66	128,450	

Споредъ планъ № 1 и неговитѣ измѣнения, въ този день Източната армия трѣбваше да има въ зоната на съсрѣдоточаването: 243 табора, 48 ескадрона, 108 батареи, или 342,000 души, което показва, че съсрѣдоточаването на Източната армия не можѣ да се завърши въ опредѣленото време. Следъ 4-и октомврий се очакваше да пристигнатъ закъснѣлитѣ части отъ I, II, III, IV и XVII корпуси и съвсемъ закъснѣлитѣ XV, XVI и II редифски корпуси, които бѣха въ следното положение:

XV корпусъ (32-и полкъ и редифскитѣ дивизии Чанакъ Кале и Едремидъ) трѣбваше да се съсрѣдоточи въ Димотика. На 24-и септемврий Главната квартира заповѣда този корпусъ да остане да наблюдава Дарданелскитѣ тѣснини. Абдуллахъ паша намираше, че е достатъчно да се остави тамъ само дивизията Едремидъ, съ което Главната квартира се съгласи. На 2-и октомврий Главната квартира наново заповѣда цѣлиятъ корпусъ да остане при Дарданелитѣ. Но, по настоятелната молба на Абдуллахъ паша, пакъ се съгласи, и на 4-и октомврий разформира XV корпусъ, остави дивизията Едремидъ при Дарданелитѣ да охранява тила на укрепенитѣ позиции и заповѣда на дивизията Чанакъ Кале, усилена съ полка Айнаджикъ, да се превози въ Родосто. По този начинъ отъ XV корпусъ нито една часть не бѣ пристигнала въ района на съсрѣдоточаването.

XVI корпусъ трѣбваше да изпрати редифската дивизия Баба Ески въ Одринъ, намѣсто която въ корпуса идваше дивизията Афионъ Кара Хисаръ. Дивизията Кониа се превозваше къмъ Цариградъ, и отъ нея къмъ района на съсрѣдоточа-

ването бѣ
ление. Отъ
въ Сарай
табори се
предназна
Източната
нейнитѣ
зумение.
по желѣз
мобилиза
дивизия.
зоната на

II р
Ушакъ, р
бѣ предн
бѣха изд
1-и октом
дадени к
пристигна

Неза
въдъ да
театръ
кварталъ
градъ). Н
не бѣха з

Съсрѣдот
на Резер
арми

продължа
зваше къ
стигналь

XVII
на 26-а н
следната
дивизия
Тарусъ;
лизацият

ването бѣ тръгнало само придаденото ѝ 3/3-о артилер. отдѣление. Отъ дивизията Афионъ Кара Хисаръ бѣха пристигнали въ Сарай петъ табора и Щабътъ на дивизията; останалитѣ табори се превозваха къмъ Цариградъ. Дивизията Денизли бѣ предназначена за Западната армия. За прехвърлянето ѝ къмъ Източната армия се води дълга преписка. Най-последно единъ отъ нейнитѣ полкове остана въ Смирна, четири табора, по недоразумение, заминаха въ Западната армия, а останалитѣ пътуваха по желѣзницата за Цариградъ, дето още извършваше своята мобилизация 3/2-о артилер. отдѣление, придадено къмъ тази дивизия. На 2-и октомврий само Щабътъ на корпуса тръгна за зоната на съсрѣдоточаването (Люле Бургасъ).

II редифски корпусъ (редифскитѣ дивизии Денизли и Ушакъ, редифскиятъ полкъ Измидъ и 3/2-о артилер. отдѣление) бѣ предназначенъ за Западната армия. Следъ мобилизацията бѣха издадени редъ заповѣди и контързаповѣди, докато на 1-и октомврий корпусътъ бѣ разформиранъ, и частитѣ му придани къмъ Източната армия, но нито една отъ тѣхъ не бѣ пристигнала въ района на съсрѣдоточаването.

Независимо отъ това, на 24-и септемврий бѣ издадена заповѣдъ да мобилизиратъ и изпратятъ на Тракийския операционенъ театъръ и редифскитѣ дивизии Амасия, Йерусалимъ, Айнтапъ, кварталътъ Ратихъ (Цариградъ) и кварталътъ Салимисъ (Цариградъ). На 4-и октомврий тѣзи по-късноповикани дивизии още не бѣха завършили мобилизацията си.

Съсрѣдоточаване на Резервната армия. *XVIII корпусъ.* — На 4-и октомврий дивизиитѣ отъ този корпусъ бѣха въ следното положение: дивизията Йозгадъ се събираше въ Ангора, частитѣ отъ дивизията Адалия още продължаваха мобилизацията, дивизията Кайсерие се превозваше къмъ Хайдаръ Паша, като на последната станция бѣ пристигналъ само единъ табора.

XIX корпусъ бѣ закѣснѣлъ още повече: за смѣняването на 26-а низамска дивизия съ 27-а се изгуби много време; последната се превозваше за Халепъ; частитѣ на редифската дивизия Халепъ на 4-и октомврий започнаха да пристигатъ въ Тарсусъ; редифската дивизия Адана току-що бѣ завършила мобилизацията си; 1-о и 14-о планин. артилер. отдѣления тръгнаха,

Забележки

а 26-и не с. с. артилер. полкъ остави орждията си и тръгна само съ личния си съставъ.

XXIV корпусъ бѣше въ периода на мобилизацията. Споредъ плана, частитѣ отъ този корпусъ трѣбваше да бждатъ готови на 6-и до 10-и октомврий; на 14-и до 19-и да бждатъ въ Трапезундъ, на 23-и — въ Родосто и на 25-и — въ Люле Бургасъ.

И тъй, на 4-и октомврий почти всички части отъ Резервната армия не бѣха още завършили своята мобилизация.

**Съсрѣдоточаването на
Западния операцио-
ненъ театъръ.**

Съсрѣдоточаването на частитѣ, предназначени да действуватъ на Западния операционенъ театъръ, не можѣ да се извърши по плана. Тѣй като се предвиждаше, че Гръцкиятъ флотъ не ще позволи да се използва морския пжтъ отъ Мала Азия презъ Солунъ, то II радифски корпусъ (26,000 души), който трѣбваше да действува срещу Гърция, и дивизията Айдинъ (10,000 души) бѣха насочени презъ Тракия. Тѣ пристигнаха на европейския брѣгъ, когато Източната армия бѣ претърпѣла поражение, и усилиха тази армия.

VIII корпусъ сжщо не можеше да бжде изпратенъ въ Македония поради несигурността на морския пжтъ. И дивизиитѣ на този корпусъ бѣха оставени първоначално въ Мала Азия, а после бѣха привлѣчени къмъ Източната армия.

Както се каза по-горе, около 60,000 войника отъ запаса не можаха да стигнатъ до своитѣ части въ Македония, и сжщо бѣха привлѣчени въ Източната армия.

По този начинъ на Западния операционенъ театъръ останаха да действуватъ много по-малко войски, отколкото бѣ предвидено въ плана за войната, които бѣха организирани въ бойни единици по следния начинъ:

Щабътъ на командувацията Западнитѣ войски — въ Солунъ.

1) Вардарска армия:

Щабътъ въ Велесъ:

V корпусъ: 13-а дивизия (37-и и 38-и, 39-и пехотни полкове, 13-и стрелковъ таборъ, едно отдѣление отъ 12-и полски артилерийски полкъ);

15-а дивизия (43-и, 44-и и 45-и пехотни полкове, 15-и стрелковъ таборъ и 15-и полски артилерийски полкъ);

Редифската дивизия Щипъ (Щипски, Кочански — два табора — и Велески редифски полкове и 7-о планинско артилерийско отдѣление);

5-и ст
26-и н
Продо
дви
Всичк

VI корпусъ
16-и
17-а
пол
рий
18-а
стре
лер
Редиф
пол
6-и ст
24-и
(еди
Продо
отд
Всичк

VII корпусъ
19-и
Редиф
ред
отд
Редиф
Аве
едн
7-и ст
14-и
1-о га
Продо
ска
Всичк
Конна
гада
лен

1) Един

5-и стрелковъ полкъ;
26-и коненъ полкъ (четири ескадрона);
Продоволственъ транспортъ, Муниционно отдѣление, По-
движна болница;
Всичко: 31 табора, 4 ескадрона и 15 батареи.

VI корпусъ: 16-а низамска дивизия (46-и, 47-и и 48-и полкове,
16-и стрелковъ таборъ и 16-и полски артилерийски полкъ);
17-а дивизия¹⁾ (49-и пехотенъ полкъ, 2-и таборъ отъ 50-и
полкъ, 17-и стрелковъ таборъ и 17-и полски артиле-
рийски полкъ;
18-а дивизия (52-и полкъ, 2-и таборъ отъ 54-и полкъ, 18-и
стрелковъ таборъ и едно отдѣление отъ 18-и полски арти-
лерийски полкъ);
Редифската дивизия Битоля (Битолски и Прилепски редифски
полкове и 2-о планинско артилерийско отдѣление);
6-и стрелковъ полкъ;
24-и коненъ полкъ (два ескадрона), 17-и коненъ полкъ
(единъ ескадронъ), 5-о гаубично отдѣление (три батареи);
Продоволственъ транспортъ, Понтоненъ таборъ, Муниционно
отдѣление, Полска болница;
Всичко: 32 табора, 3 ескадрона и 24 батареи.

VII корпусъ: 19-а дивизия (55-и, 56-и и 57-и пехотни полкове,
19-и стрелковъ таборъ и 19-и полски артилерийски полкъ);
Редифската дивизия Скопие (Скопски, Прешовски и Тетовски
редифски полкове и 21-и артилерийски полкъ — две
отдѣления);
Редифската дивизия Прищина (Гилянски — четири табора,
Авески и Призренски редифски полкове, две полски и
едно планинско артилерийски отдѣления);
7-и стрелковъ полкъ;
14-и коненъ полкъ (четири ескадрона);
1-о гаубично отдѣление (три батареи);
Продоволственъ транспортъ, Муниционно отдѣление, Пол-
ска болница;
Всичко: 32 табора, 4 ескадрона и 24 батареи.
Конна дивизия (7-а бригада — 6-и и 13-и полкове, 8-а бри-
гада — 15-и и 16-и полкове, 3-о конно артилерийско отдѣ-
ление — две батареи); всичко: 16 ескадрона и 2 батареи.

¹⁾ Единъ отъ полковетъ, назначенъ въ тази дивизия, отказа да тръгне.

Ипекски отрядъ: 61-и пехотенъ полкъ (два табора), 62-а картечна рота, 18-и коненъ полкъ (два ескадрона), една полска и една планинска батареи — всичко: 2 табора, 2 ескадрона и 2 батареи.

Съницки отрядъ: 60-и пехотенъ полкъ, Съницки и Прешовски редифски табори, единъ ескадронъ отъ 18-и коненъ полкъ, една планинска батарея — всичко: 9 табора, 1 ескадронъ и 1 батарея.

Прищински отрядъ: Прищински (четири табора) и Вълчитрънски пехотни полкове, 20-и стрелковъ табора, 57-а картечна рота, единъ ескадронъ отъ 18-и полкъ и 20-и полски артилерийски полкъ (две отдѣления) — всичко: 8 табора, 1 ескадронъ и 6 батареи.

Новопазарски отрядъ: 58-и полкъ, Митровицки редифски полкъ (два табора) и единъ ескадронъ отъ 18-и полкъ — всичко: 5 табора и 1 ескадронъ.

Гусински отрядъ: 61-и пехотенъ полкъ, отъ 62-и пехотенъ полкъ два табора, Ипекски и Дяковски редифски полкове и една батарея — всичко: 11 табора и 2 батареи.

Берански отрядъ: единъ табора отъ 62-и пехотенъ полкъ, 63-и пехотенъ полкъ, Търговицки табора, 20-и стрелковъ табора и две батареи — всичко: 6 табора и 2 батареи.

Дяковски отрядъ: 59-и пехотенъ полкъ, Дяковски и Колашински табори и една планинска батарея — всичко: 5 табора и 1 батарея;

Всичко въ Вардарската армия: 131 табора, 31 ескадрона и 72 батареи.

2) Шкодренски гарнизонъ:

23-а низамска дивизия, редифската дивизия Шкодра и албанци-доброволци — всичко около 25,000 души.

3) Струмски корпусъ:

14-а низамска дивизия (40-и, 41-и и 42-и пехотни полкове, 14-и стрелковъ табора и 14-и артилерийски полкъ);

Редифската дивизия Съръ
Редифската дивизия Драма
Редифската дивизия Солунъ } 28 табора и 9 батареи;
Всичко въ корпуса: 38 табора и 18 батареи¹⁾.

¹⁾ Споредъ полковникъ Иммануелъ — La guerre des Balkans; стр. 28.

22-а и
и На

Както
мобилизира
пуси, 15-а
повече отъ
ескадронъ
мърка и о
сленостъ на

Вардар
Въ Шк
Струмск
Срещу
Или вс

Къмъ 5
бѣха разпол

Варда
около Веле
Битоля и П
дотоочаванет
ралъ; Конн
отряди на В
имената на

II Стр
отъ дветѣ с
Джумая.

Срещу
визии — о
редифската

II сб
при Криво
се каза, бѣ

4) На Южния фронтъ, срещу Гърция:

22-а и 23-а низамски дивизии и редифските дивизии Янина и Населичка — всичко: 38 табора и 18 батареи.

Както се каза, частитѣ въ Македония не бѣха напълно мобилизирани. Споредъ турски източници, въ V, VI и VII корпуси, 15-а пехотна и Самостоятелната конна дивизия не е имало повече отъ 60,000 души (по 600 души въ таборъ, 75 — въ ескадронъ и 150 — въ батарея). Ако се пресмѣтнатъ съ сжщата мѣрка и останалитѣ части, ще се получи следната обща численостъ на войскитѣ на Западния театъръ:

Вардарската армия	80,000 души
Въ Шкодра	25,000 души
Струмскиятъ корпусъ	28,000 души
Срещу Гърция	26,000 души
Или всичко на Западния театъръ около . . .	160,000 души.

Къмъ 5-и октомврий турскитѣ войски на Западния театъръ бѣха разположени по следния начинъ:

Вардарската армия — V корпусъ се съсрѣдоточаваше около Велесъ; VI корпусъ завършваше мобилизацията си около Битоля и Прилепъ; VII корпусъ се намираше въ зоната на съсрѣдоточаването си — Скопие — Куманово, дето се бѣ мобилизиралъ; Конната дивизия бѣше въ сжщия районъ; отдѣлнитѣ отряди на Вардарската армия бѣха въ околноститѣ на градоветѣ, имената на които носѣха; Щабътъ на армията — въ Скопие.

II Струмски корпусъ се намираше съ главнитѣ си сили отъ дветѣ страни на пѣтя Валовище (Демиръ Хисаръ) — Горна Джумая.

Срещу Гърция: 22-а низамска и Янинската редифска дивизии — около Янина; 23-а низамска дивизия — въ Кожани; редифската дивизия Населичка се стоваряше въ Беръ (Верея).

II сборенъ редифски корпусъ трѣбваше да се събере при Криволакъ, но той, заедно съ дивизията Айдинъ, както се каза, бѣха взети на Източния театъръ.

ПРИЛОЖЕНИЯ.

БОЕНЪ И ЧИ
на мобилизиранитѣ щабове, части и учреждения презъ време

Щабове, части и учреждения	Боенъ съставъ			Х о р а			Коне (мулета)			Волове
	дружини	батареи	ескадрони	офицери	чиновници	подофицери и редици	яздигни	впрѣгатни	товарни	
Части, мобилизирани въ I военно-инспекционна областъ										
<i>Обща главна квартира:</i>										
Щабътъ на действащата армия	—	—	—	31	11	138	68	38	—	—
Главното тилово управление	—	—	—	21	25	92	29	54	—	—
Всичко	—	—	—	52	36	230	97	92	—	—
<i>I армия:</i>										
Щабътъ на армията	—	—	—	29	5	113	50	20	—	—
Тиловото управление	—	—	—	51	24	189	23	42	—	—
1-а арм. телеграфна полурота	—	—	—	2	24	274	2	41	—	—
1-а арм. колязачна рота	—	—	—	2	—	146	—	8	—	—
1-и арм. инженеренъ паркъ	—	—	—	2	3	173	3	4	—	136
1-а арм. подвижна артилер. работилница	—	—	—	1	2	87	1	—	—	72
1-и арм. летещъ санитаренъ дезинфекционенъ отрядъ	—	—	—	3	—	25	—	10	—	—
1-и арм. ветеринаренъ лазаретъ	—	—	—	3	—	75	5	10	—	—
1-а арм. стражарска рота	—	—	—	3	—	120	2	8	—	—
1-и арм. стражарски ескадронъ	—	—	—	3	—	100	103	18	—	—
Всичко	—	—	—	99	58	1,302	189	161	—	208
<i>1-а Софийска дивизия:</i>										
Щабътъ на дивизията	—	—	—	11	6	71	26	16	2	—
<i>1-а бригада:</i>										
Щабътъ на бригадата	—	—	—	3	—	25	12	2	1	—
1-и Софийски полкъ	4	—	—	71	3	4,624	47	144	181	—
6-и Търновски полкъ	4	—	—	70	3	4,826	47	201	221	—
<i>2-а бригада:</i>										
Щабътъ на бригадата	—	—	—	3	—	28	14	2	1	—
37-и полкъ	4	—	—	57	3	4,842	47	192	181	—
38-и полкъ	4	—	—	57	3	4,669	47	142	181	—
<i>Артилерия:</i>										
4-и с. с. артилер. полкъ ¹⁾	—	6	—	22	2	1,168	196	754	13	—
4-и не с. с. артилер. полкъ	—	6	—	22	1	1,088	190	629	6	—
<i>Инженерни части:</i>										
1-а пионерна дружина	1	—	—	7	1	622	12	118	15	—
<i>Снабдителни служби:</i>										
1-и дивиз. огнестреленъ паркъ	—	—	—	8	1	459	55	520	—	132
1-а дивиз. интендантска рота	—	—	—	3	—	267	7	—	—	8
1-и дивиз. продоволств. транспортъ	—	—	—	4	1	624	20	—	—	1,346

¹⁾ Безъ 3-о отдѣление, влѣзло въ състава на 10-и артилерийски полкъ.

СЛЕНЪ
на войната

Коли обикновени	
конски	полски
19	—
27	—
46	—
9	—
21	—
24	—
4	—
2	68
—	28
5	—
5	—
4	—
9	—
83	96
8	—
1	—
67	—
68	—
1	—
70	—
68	—
57	—
58	—
49	—
260	64
2	4
—	661

СЛЕНЪ СЪСТАВЪ

на войната между България и Турция 1912/1913 години.

Коли обикновени		Коли моторни			Самари	Мотоциклети	Велосипеди	В ъ о р ж ж е н и е										Дероплани	Балони	Прожектори
конски	волски	автомобили	камиони	камионетки				пушки и карабини	картечници	сабли	О р ж д и я					тежки				
									полски с.с.	пол. не с.с.	планин. с.с.	план. не с.с.	гаубични							
19	—	7	—	—	—	—	—	24	—	24	—	—	—	—	—	—	—	—		
27	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
46	—	7	—	—	—	—	—	24	—	24	—	—	—	—	—	—	—	—		
9	—	2	—	—	—	—	—	16	—	16	—	—	—	—	—	—	—	—		
21	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
24	—	—	—	—	—	—	—	44	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—		
4	—	—	—	—	—	2	140	142	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
2	68	—	—	—	—	—	—	42	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
—	28	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
4	—	—	—	—	—	—	—	100	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—		
9	—	—	—	—	—	—	—	80	—	100	—	—	—	—	—	—	—	—		
83	96	2	—	—	—	2	140	424	—	123	—	—	—	—	—	—	—	—		
8	—	1	—	—	2	—	—	26	—	12	—	—	—	—	—	—	—	—		
1	—	—	—	—	1	—	—	14	—	7	—	—	—	—	—	—	—	—		
67	—	—	—	—	181	—	—	4,005	4	29	—	—	—	—	—	—	—	—		
68	—	—	—	—	181	—	—	4,040	4	29	—	—	—	—	—	—	—	—		
1	—	—	—	—	1	—	—	14	—	7	—	—	—	—	—	—	—	—		
70	—	—	—	—	181	—	—	4,040	4	29	—	—	—	—	—	—	—	—		
68	—	—	—	—	181	—	—	4,020	4	29	—	—	—	—	—	—	—	—		
57	—	—	—	—	13	—	—	—	—	445	24	—	—	—	—	—	—	—		
58	—	—	—	—	6	—	—	—	—	354	—	36	—	—	—	—	—	—		
49	—	—	—	—	15	—	—	440	—	9	—	—	—	—	—	—	—	—		
260	64	—	—	—	—	—	—	32	—	46	—	—	—	—	—	—	—	—		
2	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
—	661	—	—	—	—	—	—	18	—	49	—	—	—	—	—	—	—	—		

Щабове, части и учреждения	Боевъ съставъ			Х о р а			Коне (мулета)			Волове
	дружини	батареи	ескадрони	офицери	чиновници	подофици-ри и редници	яздитни	впрѣгатни	товарни	
Санитарни учреждения:										
1-и дивиз. лазаретъ	—	—	—	8	1	513	3	88	—	—
1-а полска болница	—	—	—	5	2	110	2	4	—	70
2-а полска болница	—	—	—	5	2	108	3	4	—	68
3-а полска болница	—	—	—	4	2	97	3	4	—	70
4-а полска болница	—	—	—	4	2	99	2	5	—	70
1-а полуподв. болница	—	—	—	4	1	108	3	4	—	60
2-а полуподв. болница	—	—	—	4	1	109	2	6	—	56
Полицейски части:										
1-и дивиз. стражарски пех. взводъ	—	—	—	1	—	60	1	4	—	—
1-и дивизион. стражарски коненъ взводъ	—	—	—	1	—	50	41	10	—	—
Всичко	17	12	—	374	35	24,567	780	2,849	802	1,880
6-а Бдинска дивизия:										
Щабътъ на дивизията	—	—	—	11	8	76	26	20	2	—
1-а бригада:										
Щабътъ на бригадата	—	—	—	3	—	27	12	4	1	—
3-и Бдински полкъ	4	—	—	51	4	4,614	47	205	181	—
15-и Ломски полкъ	4	—	—	62	5	4,832	47	217	181	—
2-а бригада:										
Щабътъ на бригадата	—	—	—	3	—	25	10	4	1	—
35-и Врачански полкъ	4	—	—	49	4	3,468	47	126	181	34
36-и Козлудуйски полкъ	4	—	—	74	4	4,593	46	126	181	—
Артилерия:										
2-и с. с. артилер. полкъ	—	9	—	32	2	1,650	284	1166	—	—
Инженерни части:										
6-а пионерна дружина	1	—	—	14	1	1,034	23	180	29	—
Снабдителни служби:										
6-и дивиз. огнестреленъ складъ	—	—	—	13	1	579	51	712	—	—
6-а дивиз. интендантска рота	—	—	—	3	—	400	4	94	—	10
6-и дивиз. продоволственъ транспортъ	—	—	—	5	1	754	20	—	—	1,346
Санитарни учреждения:										
6-и дивиз. лазаретъ	—	—	—	7	1	346	3	88	—	—
1-а полска болница	—	—	—	3	1	117	2	16	—	56
2-а полска болница	—	—	—	3	1	108	2	14	—	58
3-а полска болница	—	—	—	5	1	117	2	14	—	56
4-а полска болница	—	—	—	2	1	110	2	14	—	56
1-а полуподвижна болница	—	—	—	1	—	126	2	14	—	66
2-а полуподвижна болница	—	—	—	1	—	132	2	14	—	68

1) Отъ тѣхъ 8 походни фурни.

Коли обикн.свѣт.	
конски	полски
44	—
2	35
2	34
2	35
2	35
2	30
3	23
2	—
5	—
773	926
10	—
2	—
68	—
68	—
2	—
63	—
68	—
86	—
77	—
314	—
44 ¹⁾	5
—	661
44	—
8	28
7	28
—	28
—	33
6	31
3	34

Коли обикновени	Коли моторни	В ъ о р ж ж е н и е											Аероплани	Балони	Прожектори						
								О р ж д и я													
		конски	волски	автомобили	камиони	камионетки	Самари	Мотоциклети	Велосипеди	пушки и карабини	картечици	сабли				полски с.с.	пол. не с.с.	планин. с.с.	план. не с.с.	гаубични	тежки
44	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2	35	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2	34	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2	35	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2	35	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
3	28	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2	—	—	—	—	—	—	—	—	50	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
5	—	—	—	—	—	—	—	—	40	—	43	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
773	926	1	—	—	762	—	—	16,739	16	1,089	24	36	—	—	—	—	—	—	—	—	—
10	—	1	—	—	2	—	—	26	—	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2	—	—	—	—	1	—	—	14	—	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
68	—	—	—	—	181	—	—	4,305	4	29	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
68	—	—	—	—	181	—	—	4,505	4	29	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2	—	—	—	—	1	—	—	14	—	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
63	17	—	—	—	181	—	—	3,105	4	29	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
68	—	—	—	—	181	—	—	4,156	4	29	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
86	—	—	—	—	—	—	—	—	—	664	36	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
77	—	—	—	—	29	—	—	870	—	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
314	—	—	—	—	—	—	—	24	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
44 ¹⁾	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	661	—	—	—	—	—	—	18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
44	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
8	28	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
7	29	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	29	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	33	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
6	31	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
3	34	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

ТОМАРИН
Цолене
1.880
2
2
2
2
2
3
2
5
1.880
2
2
68
68
2
63
68
86
77
314
44¹⁾
1.346
44
8
7
—
6
3

Щабове, части и учреждения	Боевъ съставъ			Х о р а			Коне (мулета)			Волове
	дружини	батареи	ескадрони	офицери	чиновници	подофицери и редници	яздигни	впрѣгатни	товарни	
Полицейски части:										
6-и дивиз. стражарски пехотенъ взводъ	—	—	—	1	—	60	1	4	—	—
6-и дивизион. стражарски коненъ взводъ	—	—	—	1	—	50	51	10	—	—
Всичко	17	9	—	344	35	23,218	684	3,042	757	1,750
10-а сборна дивизия:										
Щабътъ на дивизията	—	—	—	10	7	75	26	28	2	—
1-а бригада:										
Щабътъ на бригадата	—	—	—	3	—	25	12	2	1	—
16-и Ловчански полкъ	4	—	—	57	4	4,692	47	151	181	—
25-и Драгомански полкъ	4	—	—	69	2	4,778	47	138	181	—
2-а бригада:										
Щабътъ на бригадата	—	—	—	3	—	25	12	2	1	—
47-и полкъ	4	—	—	60	2	4,661	47	140	181	—
48-и полкъ	4	—	—	56	4	4,660	47	142	181	—
Артилерия:										
10-и артилер. полкъ	—	9	—	36	1	1670	272	977	—	—
Инженерни части:										
10-а пионерна дружина	1	—	—	7	—	475	10	110	14	—
Снабдителни служби:										
10-и дивиз. огнестреленъ паркъ	—	—	—	10	—	529	55	606	—	96
10-а дивиз. интендантска рота	—	—	—	2	1	271	2	—	—	4
10-и дивиз. продоволственъ транспортъ	—	—	—	6	—	555	19	—	—	880
Санитарни части:										
10-и дивиз. лазаретъ	—	—	—	4	1	337	3	45	—	16
1-а полска болница	—	—	—	3	1	113	—	14	—	56
2-а полска болница	—	—	—	5	2	114	—	14	—	56
3-а полска болница	—	—	—	4	2	117	—	14	—	56
4-а полска болница	—	—	—	5	1	115	3	6	—	70
Полицейски части:										
10-и дивиз. пехотенъ стражарски взводъ	—	—	—	1	—	60	1	4	—	—
10-и дивиз. коненъ стражарски взводъ	—	—	—	1	—	50	51	10	—	—
Всичко	17	9	—	342	28	23,322	654	2,403	742	1,234

Коли обикновени	
конски	полски
1	—
5	—
876	867
8	—
1	—
68	—
68	—
1	—
68	—
68	—
58	—
45	—
300	40
—	2
—	414
19	8
7	28
7	28
7	35
3	34
2	—
5	—
735	589

Щабове, части и учреждения	Боенъ съставъ			Х о р а			Коне (мулета)			Волове
	дружини	батареи	ескадрони	офицери	чиновници	подофицери и редници	яздигни	впрѣгатни	товарни	
<i>7-а Рилска дивизия:</i>										
Щабътъ на дивизията	—	—	—	17	6	83	36	16	4	—
1-а бригада:										
Щабътъ на бригадата	—	—	—	3	—	28 ¹⁾	13	2	3	—
13-и Рилски полкъ	4	—	—	56	3	4,876	30	140	570	—
26-и Пернишки полкъ	4	—	—	55	3	4,683	30	124	466	—
2-а бригада:										
Щабътъ на бригадата	—	—	—	3	—	25	9	2	3	—
14-и Македонски полкъ	4	—	—	62	3	4,882	30	126	470	—
22-и Тракийски полкъ	4	—	—	66	3	4,909	30	104	488	—
3-а бригада:										
Щабътъ на бригадата	—	—	—	3	—	24	9	2	3	—
49-и полкъ	4	—	—	55	3	4,570	30	106	394	—
50-и полкъ	4	—	—	67	3	5,017	30	110	400	—
Артилерия:										
7-и с. с. артилер. полкъ	—	9	—	29	2	1,678	280	1,173	405	—
7-и не с. с. артилер. полкъ	—	6	—	20	2	1,061	180	596	160	—
Инженерни части:										
7-а пионерна дружина	1	—	—	20	1	1,070	25	208	29	—
Снабдителни служби:										
7-и дивиз. огнестрелен паркъ	—	—	—	14	1	758	20	1,108	30	—
7-а дивиз. интендантска рота	—	—	—	4	—	443	—	4	10	8
7-и дивиз. продоволственъ транспортъ	—	—	—	6	—	1,033	6	—	—	2,050
Санитарни части:										
7-и дивиз. лазаретъ	—	—	—	10	2	510	3	88	—	—
1-а полска болница	—	—	—	7	2	117	7	6	1	56
2-а полска болница	—	—	—	6	2	119	6	6	2	56
3-а полска болница	—	—	—	6	2	116	8	6	—	56
4-а полска болница	—	—	—	7	2	114	7	6	1	56
5-а полска болница	—	—	—	6	2	120	6	6	2	56
6-а полска болница	—	—	—	7	2	114	7	6	1	56
1-а полуподвижна болница	—	—	—	8	2	140	8	6	2	68
2-а полуподвижна болница	—	—	—	8	2	140	8	6	2	68
Полицейски части:										
7-а дивиз. стражарски пех. взводъ	—	—	—	1	—	60	1	4	—	—
7-и дивиз. стражарски коненъ взводъ	—	—	—	1	—	50	41	4	—	—
Всичко	25	15	—	547	48	36,740	860	3,965	3,446	2,530

¹⁾ Трима доброволци.

Коли обикновени	
конски	полски
8	—
1	—
70	—
62	—
1	—
63	—
52	—
1	—
53	—
55	—
69	—
38	—
77	—
507	—
—	4
—	1000
44	—
3	28
3	28
3	28
3	28
3	28
3	28
3	28
3	28
3	28
3	28
2	—
2	—
1,129	1,240

Толпарли	Колони
1	—
51	—
56	—
47	—
48	—
39	—
40	—
41	—
42	—
43	—
44	—
45	—
46	—
47	—
48	—
49	—
50	—
51	—
52	—
53	—
54	—
55	—
56	—
57	—
58	—
59	—
60	—
61	—
62	—
63	—
64	—
65	—
66	—
67	—
68	—
69	—
70	—
71	—
72	—
73	—
74	—
75	—
76	—
77	—
78	—
79	—
80	—
81	—
82	—
83	—
84	—
85	—
86	—
87	—
88	—
89	—
90	—
91	—
92	—
93	—
94	—
95	—
96	—
97	—
98	—
99	—
100	—
2,530	—
3,446	2,530

Коли обикновени		Коли моторни			Самари	Мотоциклети	Велосипеди	В ъ о р ж ж е н и е							Дероплани	Балони	Прожектори	
конски	волски	автомобили	камиони	камионетки				пушки и карабини	картечници	сабли	О р ж д и я							
											полски с.с.	пол. не с.с.	планин. с.с.	план. не с.с.				гаубични
8	—	1	—	—	4	—	—	26	—	12	—	—	—	—	—	—	—	
1	—	—	—	—	3	—	—	14	—	7	—	—	—	—	—	—	—	
70	—	—	—	—	570	—	—	4,005	4	24	—	—	—	—	—	—	—	
62	—	—	—	—	466	—	—	4,005	4	24	—	—	—	—	—	—	—	
1	—	—	—	—	3	—	—	14	—	7	—	—	—	—	—	—	—	
63	—	—	—	—	470	—	—	4,005	4	24	—	—	—	—	—	—	—	
52	—	—	—	—	488	—	—	4,005	4	24	—	—	—	—	—	—	—	
1	—	—	—	—	3	—	—	14	—	7	—	—	—	—	—	—	—	
53	—	—	—	—	394	—	—	4,005	4	24	—	—	—	—	—	—	—	
55	—	—	—	—	400	—	—	4,005	4	24	—	—	—	—	—	—	—	
69	—	—	—	—	405	—	—	—	—	664	36	—	—	—	—	—	—	
38	—	—	—	—	160	—	—	—	—	—	—	36	—	—	—	—	—	
77	—	—	—	—	29	—	—	870	—	9	—	—	—	—	—	—	—	
507	—	—	—	—	30	—	—	40	—	6	—	—	—	—	—	—	—	
—	4	—	—	—	10	—	—	20	—	3	—	—	—	—	—	—	—	
—	1000	—	—	—	—	—	—	50	—	6	—	—	—	—	—	—	—	
44	—	—	—	—	—	—	—	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
3	28	—	—	—	1	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
3	28	—	—	—	2	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
3	28	—	—	—	—	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
3	28	—	—	—	1	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
3	28	—	—	—	2	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
3	28	—	—	—	1	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
3	34	—	—	—	2	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
3	34	—	—	—	2	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
2	—	—	—	—	—	—	—	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
2	—	—	—	—	—	—	—	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1,129	1,240	1	—	—	3,446	—	—	25,213	24	865	36	36	—	—	—	—	—	

Щабове, части и учреждения	Боевъ съставъ			Х о р а			Коне (мулета)			Волве
	дружини	батареи	ескадрони	офицери	чиновници	подофици-ри и редници	яздитни	впрѣгатни	товарни	
<i>Конница :</i>										
Щабътъ на Конната дивизия	—	—	—	3	—	8	7	4	—	—
Леибъ-гвардейскиятъ коненъ полкъ	—	—	3	21	—	517	423	62	2	—
<i>1-а конна бригада :</i>										
Щабътъ на бригадата	—	—	—	2	1	3	3	2	—	—
1-и коненъ полкъ	—	—	4	29	1	690	566	72	33	—
2-и коненъ полкъ	—	—	4	26	1	505	460	72	33	—
5-и коненъ полкъ	—	—	3	22	—	520	450	58	12	—
Всичко	—	—	14	103	3	2,243	1,909	270	80	—
<i>Планинска артилерия :</i>										
1-и планин. артилер. полкъ ¹⁾	—	10	—	35	2	3,174	214	56	1,612	42
2-и планин. артилер. полкъ ²⁾	—	12	—	49	2	4,564	168	—	1,897	12
Всичко	—	22	—	84	4	7,738	382	56	3,509	54
<i>Гаубична артилерия :</i>										
1-о с. с. гаубично отдѣление	—	3	—	13	—	708	101	318	—	72
1-о не с. с. гаубично отдѣление	—	2	—	7	—	543	3	4	—	—
Всичко	—	5	—	20	—	1,251	104	322	—	72
<i>Крепостна артилерия :</i>										
Софийскиятъ креп. батальонъ	—	23	—	94	—	3,214	246	165	—	604
Видинскиятъ креп. батальонъ	—	20 ³⁾	—	30	—	1,366	90	58	—	—
Всичко	—	43	—	124	—	4,580	336	223	—	604
<i>Специални инженерни части :</i>										
Желѣзопътна дружина	—	—	—	59	—	1,370	21	22	21	—
Въздухоплавателенъ паркъ ³⁾	—	—	—	6	—	125	5	70	—	—
Прожекторно отдѣление	—	—	—	2	—	75	1	28	4	—
Инженерна работилница и Главенъ инженеренъ складъ	—	—	—	1	3	120	—	—	—	—
Автомобилно отдѣление	—	—	—	1	4	122	—	—	—	—
Телеграфенъ паркъ ⁴⁾	—	—	—	10	1	500	21	74	16	—
Радиотелеграфна станция	—	—	—	1	1	49	1	14	—	—
Всичко	—	—	—	80	9	2,361	49	208	41	—

¹⁾ 1-о с. с. отдѣление (три батареи по четири орджия) и 4-о не с. с. отдѣление (три батареи по шестъ орджия) сѣ придадени къмъ III армия; 2-о и 3-о с. с. отдѣления (по две батареи по четири орджия) сѣ придадени къмъ Родопския отрядъ. — ²⁾ Полкътъ е придаденъ къмъ 7-а Рилска дивизия, освенъ 4-о не с. с. отдѣление, което е придадено къмъ Хасковския отрядъ.
³⁾ Два балона и единъ монопланъ „Блерио“. — ⁴⁾ Осемъ телеграфни, осемъ хелиографни и осемъ телефонни станции.

Коли обикновени	
конски	полски
2	—
29	—
1	—
36	—
36	—
29	—
133	—
28	20
—	6
28	26
—	33 ¹⁾
2	—
2	33
82	80
29	—
111	80
10	—
33	—
7	—
—	—
—	—
31	—
7	—
88	—

¹⁾ Количеството
²⁾ Отъ тѣ
³⁾ Отъ тѣ
⁴⁾ Отъ тѣ
батареи сѣ

Колата	Волове
—	—
2	—
—	—
33	—
33	—
12	—
80	—
1,612	42
1,897	12
3,509	54
—	72
—	—
—	72
—	504
—	—
—	504
21	—
—	—
4	—
—	—
—	—
16	—
—	—
41	—

Коли обикновени		Коли моторни			Самари	Мотоциклети	Велосипеди	В ъ о р ж ж е н и е										Дероплани	Балони	Прожектори
конски	волски	автомобили	камиони	камионетки				пушки и карабини	картечници	сабли	О р ж д и я					тежки				
											полски с.с.	пол. не с.с.	планин. с.с.	план. не с.с.	гаубични					
2	—	—	—	—	—	—	—	3	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—		
29	—	—	—	—	2	—	—	403	—	433	—	—	—	—	—	—	—	—		
1	—	—	—	—	—	—	—	3	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—		
36	—	—	—	—	33	—	—	541	4	579	—	—	—	—	—	—	—	—		
36	—	—	—	—	33	—	—	375	4	413	—	—	—	—	—	—	—	—		
29	—	—	—	—	12	—	—	403	—	433	—	—	—	—	—	—	—	—		
133	—	—	—	—	80	—	—	1,728	8	1,864	—	—	—	—	—	—	—	—		
28	20	—	—	—	1,612	—	—	582	—	134	—	—	28	18	—	—	—	—		
—	6	—	—	—	1,897	—	—	532	—	171	—	—	36	18	—	—	—	—		
28	26	—	—	—	3,509	—	—	1,114	—	305	—	—	64	36	—	—	—	—		
—	33 ¹⁾	—	—	—	—	—	—	—	—	224	—	—	—	12	—	—	—	—		
2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	210	—	—	—	12	—	—	—	—		
2	33	—	—	—	—	—	—	—	—	434	—	—	—	24	—	—	—	—		
82	80	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12	—	—	—	—	—	—		
29	—	—	—	—	—	—	—	—	7	—	—	60	—	—	—	—	—	72 ²⁾ 28 ³⁾		
111	80	—	—	—	—	—	—	—	7	—	—	72	—	—	—	—	—	100		
10	—	—	1	2	21	—	—	828	—	115	—	—	—	—	—	—	—	—		
33	—	—	—	—	—	—	—	98	—	3	—	—	—	—	—	—	—	1		
7	—	—	—	—	4	—	—	18	—	2	—	—	—	—	—	—	—	2		
—	—	—	—	—	—	—	—	42	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—		
—	—	12	—	—	—	—	—	36	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—		
31	—	—	—	—	16	—	—	422	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—		
7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
88	—	12	1	2	41	—	—	1,444	—	126	—	—	—	—	—	—	1	2		

1) Колата и воловете заедно съ 33 колари сж взети временно.
 2) Отъ тѣхъ дванадесетъ сж 57-мм. куполни орждия.
 3) Отъ тѣхъ две орждия сж картечни — 10-цевни и 6-цевни.
 4) Отъ тѣхъ четири мортири, три 24-фунтови, четири куполни, две 9-фунтови и 10-цевната картечна батареи сж изпратени въ гр. Варна.

Коли обикновени		Коли моторни			Самари	Мотоциклети	Велосипеди	В ъ о р ж ж е н и е										
конски	волски	автомобили	камиони	камионетки				пушки и карабини	картечници	сабли	О р ж д и я				тежки	Дероплани	Балони	Прожектори
											полски с.с.	пол. не с.с.	планин. с.с.	планин. не с.с.				
—	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	28 ²⁾	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	18 ³⁾	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1	97	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	

2) Отъ тѣхъ шесть походни ковачници и два лафета.
 3) Отъ тѣхъ три походни ковачници и единъ лафетъ.

Щабове, части и учреждения	Боевъ съставъ			Х о р а			Коне (мулета)			Волове
	дружини	батареи	ескадрони	офицери	чиновници	подофицери и редници	яздитни	впрѣгатни	товарни	
<i>Опълчение :</i>										
1-а Софийска дивизионна областъ:										
Опълченски дружини I призивъ:										
1-а дружина	1	—	—	7	—	699	1	8	—	—
6-а дружина	1	—	—	5	—	1,144	1	8	—	—
16-а дружина	1	—	—	7	—	1,056	1	8	—	—
25-а дружина	1	—	—	6	—	1,016	1	8	—	—
Опълченски дружини II призивъ:										
1-а дружина	1	—	—	5	—	435	1	4	—	—
6-а дружина	1	—	—	6	—	1,101	1	8	—	—
16-а дружина	1	—	—	7	—	1,200	1	8	—	—
25-а дружина	1	—	—	5	—	1,189	1	8	—	—
Всичко	8	—	—	48	—	7,840	8	60	—	—
6-а Бдинска дивизионна областъ:										
Опълченски дружини I призивъ:										
3-а опълченска дружина	1	—	—	5	—	974	1	8	—	—
15-а опълченска дружина	1	—	—	7	—	530	1	8	—	—
35-а опълченска дружина	1	—	—	7	—	735	1	8	—	—
36-а опълченска дружина	1	—	—	6	—	460	1	4	—	—
Опълченски дружини II призивъ:										
3-а дружина	1	—	—	6	—	658	1	8	—	—
15-а дружина	1	—	—	4	—	600	1	4	—	—
35-а дружина	1	—	—	3	—	530	1	4	—	—
36-а дружина	1	—	—	4	—	640	1	4	—	—
Всичко	8	—	—	42	—	5,127	8	48	—	—
7-а Рилска дивизионна областъ:										
Опълченски дружини I призивъ:										
13-а дружина	1	—	—	5	—	974	1	8	—	—
14-а дружина	1	—	—	7	—	958	1	8	—	—
22-а дружина	1	—	—	4	—	790	1	8	—	—
26-а дружина	1	—	—	7	—	950	1	8	—	—
Опълченски дружини II призивъ:										
13-а дружина	1	—	—	6	—	435	1	4	—	—
14-а дружина	1	—	—	6	—	806	1	8	—	—
22-а дружина	1	—	—	2	—	744	1	4	—	—
26-а дружина	1	—	—	1	—	508	1	4	—	—
Всичко	8	—	—	38	—	6,165	8	52	—	—
Всичко опълчение	24	—	—	128	—	19,132	24	160	—	—

Коли обикновени	
конски	полски
4	—
4	—
4	—
4	—
2	—
4	—
4	—
4	—
4	—
30	—
4	—
4	—
4	—
2	—
4	—
2	—
2	—
2	—
24	—
4	—
4	—
4	—
4	—
2	—
4	—
2	—
2	—
26	—
80	—

Щабове, части и учреждения	Боенъ съставъ			Х о р а			Коне (мулета)			Волове
	дружини	батареи	ескадрони	офицери	чиновници	подофици и редници	яздитни	впрѣгатни	товарни	
7-а Рилска дивизионна областъ:										
Допълняващи дружини:										
13-а допълняваща дружина	1	—	—	7	—	672	—	4	—	—
14-а допълняваща дружина	1	—	—	5	—	1,283	—	8	—	—
22-а допълняваща дружина	1	—	—	8	—	927	—	8	—	—
26-а допълняваща дружина	1	—	—	8	—	650	—	4	—	—
Допълняващи батареи:										
7-а допълн. полска батарея	—	1	—	1	—	222	—	76	—	—
2-а допълн. планин. батарея	—	1	—	1	—	279	—	11	—	—
Допълняващи ескадрони:										
5-и допълняващъ ескадронъ	—	—	1	1	—	89	—	—	—	—
Всичко	4	2	1	31	—	4,122	—	111	—	—
Всичко допълняващи части	12	7	4	120	1	16,215	—	428	—	—
Части, мобилизирани въ II военно-инспекционна областъ.										
<i>II армия:</i>										
Щабътъ на армията	—	—	—	25	5	205	52	26	—	—
Тилово управление на армията	—	—	—	25	24	204	23	42	—	—
2-а арм. телеграфна полурота	—	—	—	3	—	302	5	62	—	—
2-а арм. колезачна рота	—	—	—	1	—	62	—	10	—	—
2-и арм. инженеренъ паркъ	—	—	—	1	—	142	1	107	—	—
2-а арм. подвижна артилер. работилница	—	—	—	2	—	43	1	—	—	36
2-и арм. ветеринаренъ лазаретъ ¹⁾	—	—	—	3	—	75	5	10	—	—
2-а арм. стражарска рота	—	—	—	2	—	111	1	2	—	—
2-и арм. стражарски ескадронъ	—	—	—	1	—	91	88	2	—	—
Всичко въ Щаба на армията	—	—	—	63	29	1,235	176	261	—	36
<i>2-а Тракийска дивизия (Родопскиятъ отрядъ):</i>										
Щабътъ на Отряда	—	—	—	17	6	78	34	16	2	—
1-а бригада:										
Щабътъ на бригадата	—	—	—	4	—	27	11	2	2	—
21-и Сръдногорски полкъ	4	—	—	64	3	4,906	32	178	636	—

¹⁾ Нѣма сведение за Ветеринарния лазаретъ; цифритъ сж взети както за Лазарета на I армия.

Коли обикновени	
конски	полски
2	—
2	—
2	—
2	—
1	—
1	—
—	—
10	—
46	—
12	—
21	—
30	—
4	—
50	—
—	17
5	—
1	—
1	—
124	17
8	—
1	—
82	—

Коли обикновени		Коли моторни			Самари	Мотоциклети	Велосипеди	В ъ о р ж ж е н и е										Дероплани	Балони	Прожектори
конски	волски	автомобили	камиони	камионетки				пушки и карабини	картечници	сабли	О р ж д и я									
											полски с.с.	пол. не с.с.	планин. с.с.	планин. не с.с.	гаубични	тежки				
2	—	—	—	—	—	—	—	876	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
2	—	—	—	—	—	—	—	1,320	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
2	—	—	—	—	—	—	—	831	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
2	—	—	—	—	—	—	—	600	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
10	—	—	—	—	—	—	—	3,627	—	16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
46	—	—	—	—	—	—	—	11,822	—	48	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
12	—	1	—	—	—	—	—	16	—	16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
21	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
4	—	—	—	—	—	—	61	50	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
50	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	17	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1	—	—	—	—	—	—	—	100	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1	—	—	—	—	—	—	—	80	—	91	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
124	17	1	—	—	—	—	61	249	—	117	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
8	—	—	—	—	2	—	—	26	—	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1	—	—	—	—	2	—	—	14	—	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
82	—	—	—	—	636	—	—	4,005	4	24	—	—	—	—	—	—	—	—	—	

Щабове, части и учреждения	Боевъ съставъ			Х о р а			Коне (мулета)			Болове
	дружини	батареи	ескадрони	офицери	чиновници	подофицери и редници	яздигни	впрѣгатни	товарни	
3-а бригада:										
Щабътъ на бригадата	—	—	—	4	—	30	14	2	3	—
27-и Чепински полкъ	4	—	—	55	3	4,424	35	140	607	—
39-и полкъ	4	—	—	43	3	4,748	30	100	424	—
9-и Пловдивски полкъ	4	—	—	58	3	4,799	36	144	582	—
Артилерия:										
3-о отдѣление отъ 3-и с. с. артилер. полкъ	—	3	—	9	1	553	55	340	100	—
Инженерни части:										
2-а пионерна дружина	—	—	—	12	1	798	23	177	25	—
Снабдителни служби:										
2-и дивиз. огнестреленъ паркъ	—	—	—	4	—	231	4	304	—	—
2-а дивиз. интендантска рота	—	—	—	3	—	330	3	8	6	8
2-и дивиз. продоволственъ транспортъ	—	—	—	6	—	600	6	8	5	1,026
Санитарни учреждения:										
2-и дивиз. лазаретъ	—	—	—	10	1	513	10	60	—	—
1-а полска болница	—	—	—	3	1	125	4	16	2	56
2-а полска болница	—	—	—	4	1	124	5	16	2	56
3-а полска болница	—	—	—	4	1	110	5	16	2	56
4-а полска болница	—	—	—	3	1	110	4	44	2	16
1-а полуподвижна болница	—	—	—	3	1	139	4	16	2	68
2-а полуподвижна болница	—	—	—	3	1	139	4	16	2	60
Полицейски части:										
2-и дивиз. стражарски пех. взводъ	—	—	—	1	—	40	3	2	2	—
2-и дивиз. стражарски кон. взводъ	—	—	—	1	—	28	24	6	2	—
Всичко въ Родопския отрядъ	16	3	—	311	27	22,852	346	1,611	2,408	1,346
Хасковскиятъ отрядъ (2/2-а бригада):										
Щабътъ на Отряда	—	—	—	5	3	34	16	8	1	—
28-и Стремски полкъ	4	—	—	65	3	4,744	47	140	181	—
40-и полкъ	4	—	—	58	3	4,192	47	157	181	—
3-и с. с. артилер. полкъ	—	6	—	21	1	1,178	195	834	—	—
1/2-а пионерна рота ¹⁾	—	—	—	5	—	280	2	32	4	—
Снабдителни служби:										
Бригаденъ огнестреленъ паркъ	—	—	—	9	1	296	27	422	—	—
Бригадна интендантска полурота	—	—	—	1	—	163	3	—	—	6
Бригаденъ продоволственъ транспортъ	—	—	—	5	—	347	7	—	—	547

1) Споредъ щата.

Коли обикновено	
конски	полски
1	—
63	—
43	—
65	—
—	—
65	—
152	—
4	4
4	481
—	30
8	27
8	27
8	24
22	9
8	34
8	30
1	—
3	—
554	655
4	—
68	—
68	—
57	—
12	—
201	—
—	3
—	229

Коли обикновени		Коли моторни			Самари	Мотоциклети	Велосипеди	В ъ о р ж ж е н и е										Аероплани	Балони	Прожектори
конски	волски	автомобили	камиони	камионетки				пушки и карабини	каргечници	сабли	О р ж д и я									
											полски с.с.	пол. не с.с.	планин. с.с.	план. не с.с.	гаубични	тежки				
1	—	—	—	—	3	—	—	14	—	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
63	—	—	—	—	607	—	—	4,005	4	24	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
43	—	—	—	—	424	—	—	4,005	4	24	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
65	—	—	—	—	582	—	—	4,005	4	24	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	—	—	—	—	100	—	—	—	—	220	12	—	—	—	—	—	—	—	—	
65	—	—	—	—	25	—	—	619	—	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
152	—	—	—	—	—	—	—	25	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
4	4	—	—	—	6	—	—	25	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
4	481	—	—	—	5	—	—	50	—	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	30	—	—	—	—	—	—	10	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
8	27	—	—	—	2	—	—	5	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
8	27	—	—	—	2	—	—	5	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
8	24	—	—	—	2	—	—	5	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
22	8	—	—	—	2	—	—	5	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
8	34	—	—	—	2	—	—	6	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
8	30	—	—	—	2	—	—	6	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1	—	—	—	—	2	—	—	30	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
3	—	—	—	—	2	—	—	28	—	24	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
554	665	—	—	—	2,408	—	—	16,893	16	405	12	—	—	—	—	—	—	—	—	
4	—	—	—	—	1	—	—	16	—	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
68	—	—	—	—	—	—	—	4,005	4	29	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
68	—	—	—	—	—	—	—	4,005	4	29	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
57	—	—	—	—	—	—	—	—	—	445	24	—	—	—	—	—	—	—	—	
12	—	—	—	—	4	—	—	251	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
201	—	—	—	—	—	—	—	14	—	23	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	3	—	—	—	—	—	—	11	—	23	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	229	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	

2438	1346
------	------

Щабове, части и учреждения	Боевъ съставъ			Х о р а			Коне (мулета)			Волове
	дружини	батареи	ескадрони	офицери	чиновници	подофицери и редици	яздигни	виръгатни	товарни	
Санитарни учреждения:										
Бригадният лазаретъ (едно отделение)	—	—	—	6	1	180	3	41	—	—
5-а полска болница	—	—	—	11	2	117	2	12	—	56
6-а полска болница	—	—	—	11	2	117	2	12	—	56
Всичко въ Хасковския отрядъ . .	8	6	—	197	16	11,648	351	1,658	367	665
3-и (11-и) не с. с. артилер. полкъ ¹⁾ .	—	6	—	18	1	1,088	156	627	—	—
Всичко въ 2-а Тракийска дивизия. .	24	15	—	526	44	35,588	853	3,896	2,775	2,011
<i>3-а Балканска дивизия:</i>										
Щабътъ на дивизията	—	—	—	11	6	71	26	20	2	—
<i>1-а бригада:</i>										
Щабътъ на бригадата	—	—	—	3	—	26	13	2	1	—
11-и Сливенски полкъ	4	—	—	73	2	4,776	47	68	181	—
24-и Черноморски полкъ	4	—	—	50	3	4,431	47	180	181	—
<i>2-а бригада:</i>										
Щабътъ на бригадата	—	—	—	3	—	25	13	2	1	—
29-и Ямболски полкъ	4	—	—	53	2	4,479	47	153	181	—
32-и Загорски полкъ	4	—	—	68	4	4,860	47	241	181	6
<i>3-а бригада:</i>										
Щабътъ на бригадата	—	—	—	3	—	25	12	2	1	—
41-и полкъ	4	—	—	48	2	4,829	47	168	181	—
42-и полкъ	4	—	—	63	2	4,851	47	113	181	—
<i>Артилерия:</i>										
6-и с. с. артилер. полкъ	—	9	—	32	1	1,687	284	1,176	—	—
6-и не с. с. артилер. полкъ	—	6	—	14	1	898	163	538	—	—
<i>Инженерни части:</i>										
3-а пионерна дружина	—	—	—	15	1	1,008	11	214	29	—
<i>Снабдителни служби:</i>										
3-и дивиз. огнестреленъ паркъ . .	—	—	—	17	1	747	59	1,074	—	—
3-а дивиз. интендантска рота . . .	—	—	—	4	—	476	2	2	—	16
3-и дивиз. продоволственъ транспортъ	—	—	—	6	—	764	19	—	—	1,426
<i>Санитарни учреждения:</i>										
3-и дивиз. лазаретъ	—	—	—	16	2	510	3	70	—	—
1-а полска болница	—	—	—	5	1	110	3	4	—	58
2-а полска болница	—	—	—	5	2	117	3	6	—	56
3-а полска болница	—	—	—	2	1	118	3	9	—	60
4-а полска болница	—	—	—	2	1	124	3	8	—	50
5-а полска болница	—	—	—	2	2	117	1	4	—	54
6-а полска болница	—	—	—	2	—	113	2	6	—	36
1-а полуподвижна болница	—	—	—	3	2	117	2	20	—	46
2-а полуподвижна болница	—	—	—	2	1	106	2	4	—	42

¹⁾ 1-о отделение отъ полка влѣзе въ състава на 1-и не с. с. артилер. полкъ. По-късно пристигна 2-о отделение отъ 1-и полкъ и заедно съ 1-о отделение отъ 3-и полкъ образува 11-и не с. с. артилер. полкъ, който бѣ назначенъ въ Търновсейменския укрепенъ пунктъ.

Коли обикновени	
конски	полски
21	—
6	27
6	27
443	286
58	—
1,055	951
10	—
1	—
46	—
53	—
1	—
66	—
67	3
1	—
54	—
43	—
86	—
42	—
91	—
521	—
1	147
—	616
35	—
1	29
3	28
2	30
3	25
2	27
3	18
11	23
1	21

²⁾ Шестъ ванаето имъ отъ

Щабове, части и учреждения	Боенъ съставъ			Х о р а			Коне (мулета)			Волове
	дружини	батареи	ескадрони	офицери	чиновници	подофицери и редници	яздигни	впрѣгнни	товарни	
Полицейски части:										
3-и дивиз. стражарски пех. взводъ	—	—	—	1	—	60	1	4	—	—
3-и дивиз. стражарски кон. взводъ	—	—	—	1	—	50	51	10	—	—
Всичко въ 3-а Балкан. дивизия	24	15	—	504	37	35,495	958	4,098	1,120	1,850
<i>8-а Тунджанска дивизия:</i>										
Щабътъ на дивизията	—	—	—	11	6	71	31	16	2	—
1-а бригада:										
Щабътъ на бригадата	—	—	—	3	—	25	12	2	1	—
10-и Родопски полкъ	4	—	—	74	3	4732	47	182	181	—
30-и Шейновски полкъ	4	—	—	61	3	4848	47	274	181	—
2-а бригада:										
Щабътъ на бригадата	—	—	—	3	—	29	11	2	1	—
12-и Балкански полкъ	4	—	—	65	3	4688	47	161	181	—
23-и Шипчански полкъ	4	—	—	73	4	4895	47	161	181	—
3-а бригада:										
Щабътъ на бригадата	—	—	—	3	—	25	12	2	1	—
51-и полкъ	4	—	—	63	3	4720	47	199	181	—
52-и полкъ	4	—	—	62	1	4687	47	230	181	—
Артилерия:										
8-и с. с. артилер. полкъ	—	9	—	39	1	1684	284	1174	—	—
8-и не с. с. артилер. полкъ	—	6	—	—	—	1074	181	626	—	—
Инженерни части:										
8-а пионерна дружина	—	—	—	10	—	981	19	200	30	—
Санитарни учреждения:										
8-и дивиз. лазаретъ	—	—	—	3	1	118	2	13	—	56
1-а полска болница	—	—	—	2	2	107	2	12	—	56
2-а полска болница	—	—	—	3	1	114 ¹⁾	2	13	—	56
3-а полска болница	—	—	—	4	1	103	2	13	—	56
4-а полска болница	—	—	—	4	1	117	2	14	—	62
5-а полска болница	—	—	—	4	—	108	2	12	—	62
6-а полска болница	—	—	—	11	2	117	2	12	—	56
1-а полуподвижна болница	—	—	—	2	1	120	2	14	—	60
2-а полуподвижна болница	—	—	—	12	2	140	2	14	—	68
Снабдителни служби:										
8-и дивиз. огнестреленъ паркъ	—	—	—	17	1	758	59	1099	—	—
8-а дивиз. интендантска рота	—	—	—	4	—	517	4	103	—	—
8-и дивиз. продоволственъ транспортъ	—	—	—	6	—	8	23	8	—	1437
Полицейски части:										
8-и дивиз. стражарски пех. взводъ	—	—	—	1	—	60	1	4	—	—
8-и дивиз. стражарски кон. взводъ	—	—	—	1	—	50	41	10	—	—
Всичко въ 8-а Тундж. дивизия	24	15	—	541	36	34,896	978	4,570	1,121	1,969

¹⁾ Отъ тѣхъ две сестри милосърдни.

Коли обикновено	
конски	полски
2	—
5	—
1,151	834
8	—
1	—
90	—
98	—
1	—
68	—
68	—
1	—
66	—
68	—
86	—
58	—
77	—
8	27
8	27
5	27
5	27
7	27
8	27
8	27
9	27
9	27
507	—
48	—
4	59
2	—
5	—
1,323	94

Удети:	топирни	Волове
4	—	—
10	—	—
58	1,120	1,850
16	2	—
2	—	—
10	—	—
74	—	—
2	—	—
68	—	—
68	—	—
2	—	—
66	—	—
68	—	—
86	—	—
58	—	—
77	—	—
80	30	—
13	—	—
12	—	—
13	—	—
13	—	—
14	—	—
12	—	—
12	—	—
14	—	—
14	—	—
507	—	—
48	—	—
6	—	—
4	—	—
10	—	—
57	1,121	1,960

Коли обикновени		Коли моторни			Самари	Мотоциклети	Велосипеди	В ъ о р ж ж е н и е										Дероплани	Балони	Прожектори
конски	волски	автомобили	камиони	камионетки				пушки и карабини	картечници	сабли	О р ж д и я									
											полски с.с.	пол. не с.с.	планин. с.с.	план. не с.с.	гаубични	тежки				
2	—	—	—	—	—	—	—	50	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
5	—	—	—	—	—	—	—	40	—	45	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1,151	834	2	—	—	1,120	—	—	25,186	24	1,386	36	36	—	—	—	—	—	—	—	
8	—	1	—	—	2	—	—	26	—	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1	—	—	—	—	1	—	—	14	—	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
90	—	—	—	—	181	—	—	4205	4	29	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
98	—	—	—	—	181	—	—	4380	4	29	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1	—	—	—	—	1	—	—	14	—	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
68	—	—	—	—	181	—	—	4347	4	29	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
68	—	—	—	—	181	—	—	4347	4	29	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1	—	—	—	—	1	—	—	14	—	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
66	—	—	—	—	181	—	—	4276	4	29	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
68	—	—	—	—	181	—	—	4268	4	29	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
86	—	—	—	—	—	—	—	—	—	664	36	—	—	—	—	—	—	—	—	
58	—	—	—	—	—	—	—	—	—	354	—	36	—	—	—	—	—	—	—	
77	—	—	—	—	30	—	—	870	—	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
8	27	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
8	27	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
5	27	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
5	27	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
7	28	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
8	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
8	27	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
9	29	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
9	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
507	—	—	—	—	—	—	—	39	—	56	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
48	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
4	696	—	—	—	—	—	—	18	—	49	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
2	—	—	—	—	—	—	—	50	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
5	—	—	—	—	—	—	—	40	—	43	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1,323	948	1	—	—	1,121	—	—	26,908	24	1,384	36	36	—	—	—	—	—	—	—	

Щабове, части и учреждения	Боенъ съставъ			Х о р а			Коне (мулета)			Волове
	дружини	батареи	ескадрони	офицери	чиновници	подофицери и редници	яздитни	впрѣгатни	товарни	
Допълняващи батареи:										
3-а допълн. полска батарея	—	1	—	2	—	431	—	40	—	—
3-а допълн. планин. батарея	—	1	—	1	—	100	—	—	36	—
Всичко	—	2	—	3	—	531	—	40	36	—
Допълняващи ескадрони:										
3-и допълн. ескадронъ	—	—	1	3	—	239	—	2	—	—
Всичко	—	—	1	3	—	239	—	2	—	—
Всичко въ 2-а дивиз. областъ	4	2	1	43	—	8,437	—	70	36	—
3-а Балканска дивизионна областъ:										
Допълняващи дружини:										
11-а допълн. дружина	1	—	—	12	—	1,236	—	8	—	—
24-а допълн. дружина	1	—	—	9	—	2,420	—	8	—	—
29-а допълн. дружина	1	—	—	10	—	1,065	—	8	—	—
32-а допълн. дружина	1	—	—	9	—	1,300	—	8	—	—
Всичко	4	—	—	40	—	6,021	—	32	—	—
Допълняващи батареи:										
6-а допълн. полска батарея	—	1	—	1	—	703	—	81	—	—
Всичко	—	1	—	1	—	703	—	81	—	—
Допълняващи ескадрони:										
4-а допълн. ескадронъ	—	—	1	1	—	93	—	—	—	—
7-и допълн. ескадронъ	—	—	1	1	—	104	—	—	—	—
Всичко	—	—	2	2	—	197	—	—	—	—
Инженерни части:										
2-а допълн. пионерна рота	—	—	—	1	—	324	—	—	—	—
Всичко	—	—	—	1	—	324	—	—	—	—
Всичко въ 3-а дивиз. областъ	4	1	2	44	—	7,245	—	113	—	—
8-а Тунджанска дивизионна областъ:										
Допълняващи дружини:										
10-а допълн. дружина	1	—	—	11	—	1,496	—	8	—	—
12-а допълн. дружина	1	—	—	6	—	2,076	—	8	—	—
23-а допълн. дружина	1	—	—	15	—	2,498	—	8	—	—
30-а допълн. дружина	1	—	—	18	—	2,964	—	8	—	—
Всичко	4	—	—	50	—	9,034	—	32	—	—
Допълняващи батареи:										
8-а допълн. полска батарея	—	1	—	2	—	488	—	97	—	—
Всичко	—	1	—	2	—	488	—	97	—	—

Коли обикновени	
конски	полски
—	—
—	—
—	—
1	—
1	—
15	—
4	—
4	—
4	—
4	—
16	—
2	—
2	—
—	—
—	—
—	—
18	—
4	—
4	—
4	—
4	—
16	—
2	—
2	—

Щабове, части и учреждения	Боевъ съставъ			Х о р а			Коне (мулета)			Волове
	дружини	батареи	ескадрони	офицери	чиновници	подофицери и редници	яздигни	впрѣгатни	товарни	
Допълняващи ескадрони:										
6-и допълн. ескадронъ	—	—	1	1	—	229	—	2	—	—
Всичко	—	—	1	1	—	229	—	2	—	—
Всичко въ 8-а дивиз. областъ . . .	4	1	1	53	—	9,751	—	131	—	—
Всичко допълняващи части . . .	12	4	4	140	—	25,433	—	314	36	—
<i>Транспорти:</i>										
Временни тилни транспорти за обслужване I армия:										
Старозагорски тиленъ транспортъ	—	—	—	—	—	1,000 ¹⁾	—	—	—	2,000
Новозагорски тиленъ транспортъ .	—	—	—	—	—	1,000 ¹⁾	—	—	—	2,000
Ямболски тиленъ транспортъ . . .	—	—	—	—	—	1,000 ¹⁾	—	—	—	2,000
Временни тилови транспорти за обслужване II армия:										
Чирпански тиленъ транспортъ . . .	—	—	—	—	—	1,000 ¹⁾	—	—	—	2,000
Търновосейменски тиленъ транспортъ	—	—	—	—	—	1,000 ¹⁾	—	—	—	2,000
Радневски тиленъ транспортъ	—	—	—	—	—	1,000 ¹⁾	—	—	—	2,000
Транспортъ на Конната дивизия	—	—	—	2	—	153 ¹⁾	5	20	—	436
Всичко транспорти	—	—	—	2	—	6,153	5	20	—	12,436
Части, мобилизирани въ III военно-инспекционна област:										
<i>III армия:</i>										
Щабътъ на армията	—	—	—	31	5	115	51	24	—	—
Тилово управление на армията . . .	—	—	—	51	24	189	23	42	—	—
3-а арм. телеграфна полурота	—	—	—	2	1	294	12	50	10	—
3-а арм. колезачна рота	—	—	—	1	—	74	—	16	—	—
3-и арм. инженеренъ паркъ	—	—	—	2	2	173	7	—	—	136
Летещъ санитаренъ дезинфекционенъ отрядъ	—	—	—	3	—	25	—	2	—	—
3-и арм. ветеринаренъ лазаретъ . . .	—	—	—	3	—	75	5	10	—	—
3-а арм. стражарска рота	—	—	—	2	—	120	2	8	—	—
3-и арм. стражарски ескадронъ	—	—	—	3	—	100	103	18	—	—
Всичко въ Щаба на III армия	—	—	—	98	32	1,165	203	170	10	136

1) Колари.

Кони обикновени	
конски	волски
1	—
1	—
19	—
52	—
—	1,000
—	1,000
—	1,000
—	1,000
—	1,000
—	1,000
—	1,000
10	216
10	6,216
12	—
21	—
26	—
8	—
—	—
1	—
5	—
4	—
9	—
86	—

Коли обикновени		Коли моторни			Самари	Мотоциклети	Велосипеди	В ъ о р ж ж е н и е										Аероплани	Балони	Прожектори
конски	волски	автомобили	камиони	камионетки				пушки и карабини	картечници	сабли	О р ж д и я					тежки				
											полски с.с.	пол. не с.с.	планин. с.с.	план. не с.с.	гаубични					
1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
19	—	—	—	—	—	—	—	9,036	—	24	—	—	—	—	—	—	—			
52	—	—	—	—	36	—	—	16,653	—	56	—	—	—	—	—	—	—			
—	1,000	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
—	1,000	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
—	1,000	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
—	1,000	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
—	1,000	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
—	1,000	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
10	218	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
10	6,218	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
12	—	1	—	—	—	—	—	16	—	16	—	—	—	—	—	—	—			
21	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
26	—	—	—	—	10	—	—	44	—	2	—	—	—	—	—	—	—			
8	—	—	—	—	—	66	—	66	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
—	68	—	—	—	—	—	—	42	—	2	—	—	—	—	—	—	—			
1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
4	—	—	—	—	—	—	—	100	—	1	—	—	—	—	—	—	—			
9	—	—	—	—	—	—	—	80	—	80	—	—	—	—	—	—	—			
86	68	1	—	—	10	—	66	348	—	101	—	—	—	—	—	—	—			

Щабове, части и учреждения	Боенъ съставъ			Х о р а			Коне (мулета)			Волове
	дружини	батареи	ескадрони	офицери	чиновници	подофицери и редници	яздигни	впрѣгатни	товарни	
<i>4-а Преславска дивизия:</i>										
Щабътъ на дивизията	—	—	—	6	4	78	26	24	2	—
1-а бригада:										
Щабътъ на бригадата	—	—	—	3	—	26	11	4	1	—
7-и Преславски полкъ	4	—	—	71	4	4,708	47	241	90	—
19-и Шуменски полкъ	4	—	—	64	2	4,778	47	186	97	—
2-а бригада:										
Щабътъ на бригадата	—	—	—	3	—	27	11	—	1	—
8-и Приморски полкъ	4	—	—	70	4	4,716	46	198	181	12
31-и Варненски полкъ	4	—	—	98	4	4,410	47	158	181	12
3-а бригада:										
Щабътъ на бригадата	—	—	—	3	—	24	12	2	1	—
43-и полкъ	4	—	—	52	3	4,732	47	175	181	—
44-и полкъ	4	—	—	59	3	4,714	47	205	181	—
Артилерия:										
5-и с. с. артилер. полкъ	—	9	—	40	2	1,690	280	1,172	—	—
5-и не с. с. артилер. полкъ	—	6	—	13	2	1,108	175	645	—	—
Инженерни части:										
4-а пионерна дружина	1	—	—	13	2	1,003	24	198	29	—
Снабдителни служби:										
4-и дивиз. огнестреленъ паркъ	—	—	—	13	—	758	59	1,213	—	523
4-а дивиз. интендантска рота	—	—	—	4	—	447	—	108	—	—
4-и дивиз. продоволственъ транспортъ	—	—	—	6	—	886	19	1,572	—	—
Санитарни учреждения:										
4-и дивиз. лазаретъ	—	—	—	9	3	467	3	121	—	—
1-а полска болница	—	—	—	6	2	125	2	16	—	54
2-а полска болница	—	—	—	7	2	110	2	14	—	60
3-а полска болница	—	—	—	7	2	124	2	12	—	62
4-а полска болница	—	—	—	6	2	114	2	14	—	64
5-а полска болница	—	—	—	5	2	115	2	12	—	56
1-а полуподвижна болница	—	—	—	5	2	120	2	23	—	66
2-а полуподвижна болница	—	—	—	5	2	145	2	19	—	72
Полицейски части:										
4-и дивиз. стражарски пех. взводъ	—	—	—	1	—	60	—	5	—	—
4-и дивиз. стражарски кон. взводъ	—	—	—	1	—	50	51	10	—	—
Всичко въ 4-а Преславска дивизия	25	15	—	570	47	35,535	966	6,347	945	981

Конски	Колѣ обикновени	
	конски	полски
12	—	—
2	—	—
98	—	—
94	—	—
2	—	—
99	—	5
79	—	5
1	—	—
68	—	—
98	—	—
86	—	—
62	—	—
77	—	—
—	—	—
40 ¹⁾	—	—
758	—	—
59	—	—
9	—	25
6	—	30
5	—	30
5	—	30
6	—	28
11	—	33
9	—	36
2	—	—
5	—	—
1,693	225	—

Щабове, части и учреждения	Боенъ съставъ			Х о р а			Коне (мулета)			Волове
	дружини	батареи	ескадрони	офицери	чиновници	подофицери и редници	яздигни	впрѣгатни	товарни	
<i>5-а Дунавска дивизия:</i>										
Щабътъ на дивизията . . .	—	—	—	13	6	114	16	50	13	—
1-а бригада:										
Щабътъ на бригадата	—	—	—	3	—	30	12	2	1	—
2-и Искърски полкъ	4	—	—	51	4	3,245	47	175	218	—
5-и Дунавски полкъ	4	—	—	53	2	4,676	47	137	205	—
2-а бригада:										
Щабътъ на бригадата	—	—	—	3	—	25	10	2	1	—
18-и Етърски полкъ	4	—	—	75 ²⁾	4	3,707	47	99	157	—
20-и Добруджански полкъ	4	—	—	59	4	3,715	47	135	190	—
3-а бригада:										
Щабътъ на бригадата	—	—	—	3	—	31	12	2	3	—
45-и полкъ	4	—	—	51	3	4,148	47	150	193	—
46-и полкъ	4	—	—	55	3	3,410	47	163	176	—
Артилерия:										
1-и с. с. артилер. полкъ	—	9	—	29	1	1,687	184	1,533	—	—
1-и не с. с. артилер. полкъ ¹⁾	—	6	—	21	1	1,074	170	626	—	—
Инженерни части:										
5-а пионерна дружина	1	—	—	14	1	975	59	167	29	—
Снабдителни служби:										
5-и дивиз. огнестреленъ паркъ	—	—	—	17	1	758	59	1,063	—	—
5-а дивиз. интендантска рота	—	—	—	3	—	400	4	94	—	60
5-и дивиз. продоволственъ транспортъ	—	—	—	6	—	717	19	1,426	—	—
Санитарни учреждения:										
5-и дивиз. лазаретъ	—	—	—	4	1	460	3	88	—	—
1-а полска болница	—	—	—	5	1	114	2	14	—	56
2-а полска болница	—	—	—	3	1	119	3	14	—	57
3-а полска болница	—	—	—	5	1	84	3	12	—	58
4-а полска болница	—	—	—	5	1	131	3	25	—	59
5-а полска болница	—	—	—	5	1	117	2	18	—	58
6-а полска болница	—	—	—	5	1	131	2	12	—	58
1-а полуподвижна болница	—	—	—	4	1	107	2	14	—	66
2-а полуподвижна болница	—	—	—	4	1	136	2	15	—	68
Полицейски части:										
5-и дивиз. стражарски пех. взводъ	—	—	—	1	—	60	1	4	—	—
5-и дивиз. стражарски кон. взводъ	—	—	—	1	—	50	51	10	—	—
Всичко въ 5-а Дунавска дивизия	25	15	—	498	39	30,221	901	6,050	1,186	540

¹⁾ 2-о отдѣление не успѣ да се мобилизира навреме; то влѣзе въ състава на 11-и артилер полкъ; намѣсто него, къмъ полка бѣ придадено 1/3-о не с. с. артилер. отдѣление. Тукъ е показанъ съставътъ на двѣтъ отдѣления, мобилизирани въ Разградъ.

Коли обикновени	
конски	полицейски
22	—
1	—
75	—
69	—
1	—
49	—
67	—
1	—
75	—
73	—
86	—
58	—
77	—
507	—
18 ³⁾	30
681	—
44	—
7	—
7	—
6	—
9	—
9	—
6	—
9	—
8	—
2	—
5	—
1,972	28

3 0-7
3 0-7

Коли обикновени		Коли моторни			Самари	Мотоциклети	Велосипеди	В ъ о р ж ж е н и е										Дероплани	Балони	Прожектори
конски	волски	автомобили	камиони	камионетки				пушки и карабини	картечници	сабли	О р ж д и я					тежки				
											полски с.с.	пол. не с.с.	планин. с.с.	план. не с.с.	гаубични					
22	—	3	—	—	13	—	—	10	—	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1	—	—	—	—	7	—	5	5	—	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
75	—	—	—	—	218	—	—	2,688	4	29	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
69	—	—	—	—	205	—	—	4,025	4	29	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1	—	—	—	—	1	—	—	5	—	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
49	—	—	—	—	157	—	—	2,965	4	29	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
67	—	—	—	—	190	—	—	2,932	4	29	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1	—	—	—	—	3	—	—	5	—	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
75	—	—	—	—	193	—	—	3,747	4	29	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
73	—	—	—	—	176	—	—	3,001	4	29	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
86	—	—	—	—	—	—	—	—	—	664	36	—	—	—	—	—	—	—	—	
58	—	—	—	—	—	—	—	—	—	354	36	—	—	—	—	—	—	—	—	
77	—	—	—	—	29	—	—	870	—	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
507	—	—	—	—	—	—	—	32	—	56	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
18 ³⁾	30	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
681	—	—	—	—	—	—	—	18	—	49	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
44	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
7	28	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
7	28	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
6	29	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
9	29	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
9	29	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
6	29	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
9	33	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
8	34	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
2	—	—	—	—	—	—	—	50	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
5	—	—	—	—	—	—	—	40	—	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1,972	269	3	—	—	1,192	—	5	20,393	24	1,391	36	36	—	—	—	—	—	—	—	

²⁾ Отъ тѣхъ шестима кандидатъ-офицери.

³⁾ Отъ тѣхъ четиринадесетъ походни фурни.

Щабове, части и учреждения	Боевъ съставъ			Х о р а			Коне (мулета)			Болове
	дружини	батареи	ескадрони	офицери	чиновници	подофицери и редници	яздитни	впрѣгатни	товарни	
<i>9-а Плъвенска дивизия:</i>										
Щабътъ на дивизията	—	—	—	11	6	71	28	16	2	—
1-а бригада:										
Щабътъ на бригадата	—	—	—	3	—	25	12	2	1	—
4-и Плъвенски полкъ	4	—	—	59	5	4,677	47	230	181	—
17-и Доростолски полкъ	4	—	—	51	4	4,705	47	161	181	—
2-а бригада:										
Щабътъ на бригадата	—	—	—	3	—	25	12	2	1	—
33-и Свищовски полкъ	4	—	—	82	3	5,032	47	174	181	174
34-и Троянски полкъ	4	—	—	63	3	4,306	47	172	181	—
3-а бригада:										
Щабътъ на бригадата	—	—	—	3	—	25	12	2	1	—
53-и полкъ	4	—	—	58	—	4,064	47	140	181	—
54-и полкъ	4	—	—	55	4	3,948	47	144	181	—
Артилерия:										
9-и с. с. артилер. полкъ	—	9	—	21	1	1,620	260	1,025	—	—
9-и не с. с. артилер. полкъ	—	6	—	23 ²⁾	1	1,096	181	663	—	—
Инженерни части:										
9-а пионерна дружина	1	—	—	10 ³⁾	1	890	24	190	29	—
Снабдителни служби:										
9-и дивиз. огнестреленъ паркъ	—	—	—	13	—	840	59	1,037	—	—
9-а дивиз. интендантска рота ¹⁾	—	—	—	4	—	443	4	—	—	8
9-и дивиз. продоволственъ транспортъ	—	—	—	6	—	896	19	—	—	1,426
Санитарни учреждения:										
9-и дивиз. лазаретъ	—	—	—	8	1	474	4	92	—	—
1-а полска болница	—	—	—	5	2	108	3	11	—	56
2-а полска болница	—	—	—	4	2	109	3	11	—	56
3-а полска болница	—	—	—	3	2	102	4	10	—	56
4-а полска болница	—	—	—	4	2	108	4	10	—	56
5-а полска болница	—	—	—	3	2	108	4	10	—	56
6-а полска болница	—	—	—	4	2	112	4	10	—	56
1-а полуподвижна болница	—	—	—	3	1	125	4	12	—	68
2-а полуподвижна болница	—	—	—	2	1	125	4	12	—	68
Полицейски части:										
9-и дивиз. стражарски пех. взводъ	—	—	—	1	—	60	1	4	—	—
9-и дивиз. стражарски коненъ взводъ	—	—	—	1	—	50	41	4	—	—
Всичко въ 9-а Плъвенска дивизия	25	15	—	503	43	34,144	969	4,144	1,120	2,080

²⁾ Нѣма сведения; взето е щатното количество.

Кошки	Кони	Обикн.
8	—	—
1	—	—
68	—	—
68	—	—
1	—	—
68	—	—
68	—	—
1	—	—
68	—	—
68	—	—
39	—	—
58	—	—
77	—	—
507	—	—
—	—	630
46	—	—
4	27	—
4	27	—
4	27	—
4	27	—
4	27	—
4	27	—
4	27	—
5	33	—
5	33	—
2	—	—
2	—	—
1,184	912	—

9. Стъ

Щабове, части и учреждения	Боенъ съставъ			Х о р а			Коне (мулета)			Волове
	дружини	батареи	ескадрони	офицери	чиновници	подофици-ри и ред-ници	яздитни	впрѣгатни	товарни	
<i>Допълняващи части:</i>										
4-а дивизионна областъ:										
Допълняващи дружини:										
7-а дружина	1	—	—	7	—	1,693	—	8	—	—
8-а дружина	1	—	—	8	—	1,163	—	8	—	—
19-а дружина	1	—	—	13	—	660	—	4	—	—
31-а дружина	1	—	—	9	—	1,239	—	8	—	—
Допълняващи батареи:										
5-а полска батарея	—	1	—	2	—	622	—	328	—	—
Шуменска крепостна батарея	—	1	—	2	—	750	—	132	—	—
Допълняващи ескадрони:										
8-и ескадронъ	—	—	1	2	—	150	—	—	—	—
10-и ескадронъ	—	—	1	—	—	120	—	—	—	—
Инженерни части:										
3-а пионерна рота	1/4	—	—	1	—	163	—	—	—	—
Всичко въ 4-а дивиз. областъ	4 1/4	2	2	44	—	6,560	—	488	—	—
5-а дивизионна областъ:										
Допълняващи дружини:										
2-а дружина	1	—	—	9	—	1,239	—	3	—	—
5-а дружина	1	—	—	11	—	365	—	2	—	—
18-а дружина	1	—	—	11	—	655	—	4	—	—
20-а дружина	1	—	—	10	—	907	—	8	—	—
Допълняващи батареи:										
1-а полска батарея	—	1	—	1	—	80	—	33	—	—
Допълняващи ескадрони:										
9-и допълн. ескадронъ	—	—	1	1	—	132	—	—	—	—
Всичко въ 5-а дивиз. областъ	4	1	1	43	—	3,378	—	50	—	—
9-а дивизионна областъ:										
Допълняващи дружини:										
4-а дружина	1	—	—	9	—	345	—	2	—	—
17-а дружина	1	—	—	10	—	530	—	2	—	—
33-а дружина	1	—	—	8	—	315	—	2	—	—
34-а дружина	1	—	—	6	—	212	—	2	—	—
Допълняващи батареи:										
9-а полска батарея	—	1	—	1	—	304	—	85	—	—
Допълняващи инженерни части:										
Понтонна полурота	1/8	—	—	3	—	253	—	2	—	—
Всичко въ 9-а дивиз. областъ	4 7/8	1	—	37	—	1,959	—	95	—	—
Всичко допълняващи части	12 3/8	4	3	124	—	11,897	—	633	—	—

Кони Обикновени	
конски	полски
4	—
4	—
2	—
4	—
2	—
2	—
—	—
—	—
—	—
18	—
—	—
—	—
11	—
—	—
1	—
1	—
1	—
1	—
2	—
—	—
1	—
7	—
36	—

Съставъ на граничните немобилизи

Щабове, части и учреждения	Боевъ съставъ			Х о р а			Коне (мулета)			Волове
	дружини	батареи	ескадрони	офицери	чиновници	подофицери и редници	яздигни	впрѣгагни	товарни	
Гранични части:										
1-а гранична рота	1/4	—	—	5	—	203	1	—	4	—
2-а гранична дружина	1	—	—	6	—	400	7	—	24	—
3-а гранична дружина	1	—	—	6	—	1,120	7	—	24	—
4-а гранична дружина	1	—	—	6	—	1,920	7	—	24	—
5-а гранична дружина	1	—	—	5	—	1,590	7	—	24	—
6-а гранична дружина	1	—	—	5	—	2,240	7	—	24	—
7-а гранична дружина	1	—	—	5	—	1,640	5	—	24	—
8-а гранична дружина	1	—	—	5	—	1,440	5	—	24	—
9-а гранична дружина	1	—	—	5	—	1,960	5	—	24	—
10-а гранична дружина	1	—	—	5	—	675	3	—	14	—
11-а гранична рота	1/4	—	—	5	—	150	5	—	4	—
12-а гранична рота	1/4	—	—	5	—	155	5	—	4	—
13-а гранична рота	1/4	—	—	5	—	163	5	—	4	—
14-а гранична рота	1/4	—	—	5	—	159	5	—	5	—
15-а гранична рота	1/4	—	—	5	—	265	5	—	5	—
16-а гранична рота	1/4	—	—	5	—	261	5	—	5	—
Всичко	10 3/4	—	—	83	—	14,341	84	—	237	—

рани

Кони обикнов.

конски

рани роти и мобилизирани дружини:

Коли обикновени		Коли моторни			Самари	Мотоциклети	Велосипеди	В ъ о р ж ж е н и е							Аероплани	Балони	Прожектори	
конски	волски	автомобили	камиони	камионетки				пушки и карабини	картечници	сабли	О р ж д и я							
											полски с.с.	пол. не с.с.	планин. с.с.	план. не с.с.				гаубични
-	-	-	-	-	4	-	-	200	-	1	-	-	-	-	-	-	-	
-	-	-	-	-	24	-	-	380	-	4	-	-	-	-	-	-	-	
-	-	-	-	-	24	-	-	1,080	-	4	-	-	-	-	-	-	-	
-	-	-	-	-	24	-	-	1,880	-	4	-	-	-	-	-	-	-	
-	-	-	-	-	24	-	-	1,431	-	4	-	-	-	-	-	-	-	
-	-	-	-	-	24	-	-	2,160	-	4	-	-	-	-	-	-	-	
-	-	-	-	-	24	-	-	1,600	-	4	-	-	-	-	-	-	-	
-	-	-	-	-	24	-	-	1,260	-	4	-	-	-	-	-	-	-	
-	-	-	-	-	24	-	-	1,920	-	4	-	-	-	-	-	-	-	
-	-	-	-	-	14	-	-	658	-	4	-	-	-	-	-	-	-	
-	-	-	-	-	4	-	-	148	-	1	-	-	-	-	-	-	-	
-	-	-	-	-	4	-	-	153	-	1	-	-	-	-	-	-	-	
-	-	-	-	-	4	-	-	157	-	1	-	-	-	-	-	-	-	
-	-	-	-	-	5	-	-	250	-	1	-	-	-	-	-	-	-	
-	-	-	-	-	5	-	-	251	-	1	-	-	-	-	-	-	-	
-	-	-	-	-	5	-	-	251	-	1	-	-	-	-	-	-	-	
-	-	-	-	-	237	-	-	13,779	-	43	-	-	-	-	-	-	-	

Части, изпратени да попълнятъ.

Частьта, която изпраща	Офицери	Чиновници	Подофицери и редници	Забележки
Допълняващи команди (дружини) отъ стари войници, изпратени да попълнятъ заедно съ набора отъ 1912 година:				
Отъ 7-о полково окръжие	2	—	569	
Отъ 8-о полково окръжие	1	—	648	
Отъ 31-о полково окръжие	1	—	628	
Всичко	4	—	1,845	
Численъ съставъ на командитѣ (дружинитѣ) отъ набора 1912 година, изпратени на 6-и декемврий 1912 год. да попълнятъ полковетѣ:				
<i>1-а Софийска дивиз. областъ :</i>				
1-а дружина	—	—	528	
6-а дружина	—	—	585	
16-а дружина	—	—	675	
25-и дружина	—	—	668	
Всичко въ 1-а дивиз. областъ	—	—	2,456	
<i>2-а Тракийска дивиз. областъ :</i>				
9-а дружина	—	—	694	
21-а дружина	—	—	616	
27-а дружина	—	—	670	
28-а дружина	—	—	612	
Всичко въ 2-а дивиз. областъ	—	—	2,592	
<i>3-а Балканска дивиз. областъ :</i>				
11-а дружина	—	—	582	
24-а дружина	—	—	600	
29-а дружина	—	—	613	
32-а дружина	—	—	608	
Всичко въ 3-а дивиз. областъ	—	—	2,403	
<i>4-а Преславска дивиз. областъ :</i>				
7-а дружина	—	—	687	
8-а дружина	—	—	704	
19-а дружина	—	—	697	
31-а дружина	—	—	835	
Всичко въ 4-а дивиз. областъ	—	—	2,923	

Частьта
5-а Д
2-а дружина
5-а дружина
18-а дружина
20-а дружина
Всичко
6-а Б
3-а дружина
15-а дружина
35-а дружина
36-а дружина
Всичко
7-а Г
13-а дружина
14-а дружина
22-а дружина
26-а дружина
Всичко
8-а Д
12-а дружина
30-а дружина
10-а дружина
23-а дружина
Всичко
9-а П
4-а дружина
17-а дружина
33-а дружина
34-а дружина
Всичко

Частьта, която изпраща	Офицери	Чиновници	Подофицери и редници	Забележки
<i>5-а Дунавска дивиз. областъ:</i>				
2-а дружина	—	—	600	
5-а дружина	—	—	600	
18-а дружина	—	—	997	
20-а дружина	—	—	601	
Всичко въ 5-а дивиз. областъ . .	—	—	2,798	
<i>6-а Бдинска дивиз. областъ:</i>				
3-а дружина	—	—	599	
15-а дружина	—	—	594	
35-а дружина	—	—	484	
36-а дружина	—	—	599	
Всичко въ 6-а дивиз. областъ . .	—	—	2,276	
<i>7-а Рилска дивиз. областъ:</i>				
13-а дружина	—	—	570	
14-а дружина	—	—	600	
22-а дружина	—	—	601	
26-а дружина	—	—	599	
Всичко въ 7-а дивиз. областъ . .	—	—	2,370	
<i>8-а Тунджанска дивиз. областъ:</i>				
12-а дружина	—	—	657	
30-а дружина	—	—	600	
10-а дружина	—	—	604	
23-а дружина	—	—	577	
Всичко въ 8-а дивиз. областъ . .	—	—	2,438	
<i>9-а Плъвенска дивиз. областъ:</i>				
4-а дружина	—	—	596	
17-а дружина	—	—	600	
33-а дружина	—	—	600	
34-а дружина	—	—	615	
Всичко въ 9-а дивиз. областъ . .	—	—	2,411	
А всичко	—	—	22,667	

Частьта, която изпраща	Наборъ 1912 година	Наборъ 1913 година	Всичко	Забележки
Командитѣ, които въ края на декемврий 1912 год. бѣха изпратени да попълнят инженернитѣ части :				
1-а допълняваща пионерна рота	421	547	968	
2-а допълняваща пионерна рота	445	446	891	
3-а допълняваща пионерна рота	431	312	743	
Допълняваща телеграфна полурота	65	236	301	
Допълняваща желѣзо-пътна полурота	290	588	878	
Допълняваща понтонна полурота	30	75	105	
Всичко за инженернитѣ части	1,682	2,204	3,886	
Новобранцитѣ, които презъ време на войната съ турцитѣ останаха въ допълняващитѣ части:				
<i>Полска артилерия:</i>				
Въ 1-а допълняваща батарея	235	293	528	
Въ 2-а допълняваща батарея	270	649	919	
Въ 3-а допълняваща батарея	240	270	510	
Въ 4-а допълняваща батарея	337	284	621	
Въ 5-а допълняваща батарея	303	445	748	
Въ 6-а допълняваща батарея	230	145	375	
Въ 7-а допълняваща батарея	251	289	540	
Въ 8-а допълняваща батарея	235	243	478	
Въ 9-а допълняваща батарея	243	252	495	
Всичко въ полската артилерия	2,344	2,870	5,214	
<i>Планинска артилерия:</i>				
Въ 1-а допълн. планин. батарея	171	212	383	
Въ 2-а допълн. планин. батарея	220	270	490	
Въ 3-а допълн. планин. батарея	181	210	391	
Всичко въ планинската артилерия	572	692	1,264	

Частьта
Въ допълняваща батарея
Въ допълняваща батарея
Въ допълняваща батарея
Всичко
Лейбъ-гвардия
1-и допълняваща батарея
2-и допълняваща батарея
3-и допълняваща батарея
4-и допълняваща батарея
5-и допълняваща батарея
6-и допълняваща батарея
7-и допълняваща батарея
8-и допълняваща батарея
9-и допълняваща батарея
10-и допълняваща батарея
Новобранци

Частьта, която изпраща	Наборъ 1912 година	Наборъ 1913 година	Всичко	Забележки
<i>Крепостна артилерия :</i>				
Въ допълн. рота на Софийския крепостенъ батальонъ	179	267	446	
Въ допълн. рота на Видинския крепостенъ батальонъ	173	238	411	
Въ допълн. рота на Шуменския крепостенъ батальонъ	205	290	495	
Всичко въ крепостната артилерия . .	557	795	1,352	
А всичко артилерия . .	3,473	4,357	7,830	
<i>Конница :</i>				
Лейбъ-гвардейскиятъ допълн. ескадронъ	175	257	432	
1-и допълн. ескадронъ	191	225	416	
2-и допълн. ескадронъ	184	230	414	
3-и допълн. ескадронъ	193	272	465	
4-и допълн. ескадронъ	185	234	419	
5-и допълн. ескадронъ	169	256	425	
6-и допълн. ескадронъ	191	210	401	
7-и допълн. ескадронъ	182	214	396	
8-и допълн. ескадронъ	230	301	531	
9-и допълн. ескадронъ	194	246	440	
10-и допълн. ескадронъ	188	296	484	
Всичко . .	2,082	2,741	4,823	
Новобранцитъ, взети въ Флота . .	1,716	2,016	3,732	

Части	Офицери	Подофицери и редници					Забележки
		подо- фицери	стари войници	наборъ 1912 г.	наборъ 1913 г.	всичко	
Допълняващи дружини към 6-и януарий 1913 година:							
1-а Софийска дивизионна область:							
1-а допълняваща дружина	3	15	205	87	811	1,118	
6 а допълняваща дружина	2	27	258	53	528	866	
16-а допълняваща дружина	2	5	145	74	553	777	
25-а допълняваща дружина	1	18	85	16	807	926	
Всичко	8	65	693	230	2,699	3,687	
2-а Тракийска дивизионна область:							
9-а допълняваща дружина	9	41	625	62	805	1,533	
21-а допълняваща дружина	5	28	273	127	812	1,240	
27-а допълняваща дружина	9	30	1,513	173	1,159	2,875	
28-а допълняваща дружина	6	44	1,204	210	679	2,137	
Всичко	29	143	3,615	572	3,455	7,785	
3-а Балканска дивизионна область:							
11-а допълняваща дружина	2	18	—	28	867	913	
24-а допълняваща дружина	8	39	—	112	710	861	
29-а допълняваща дружина	1	17	—	395	568	980	
32-а допълняваща дружина	2	10	—	28	745	783	
Всичко	13	84	—	563	2,890	3,537	
4-а Преславска дивизионна область:							
7-а допълняваща дружина	5	76	651	124	848	1,699	
8-а допълняваща дружина	4	66	490	78	711	1,345	
19-а допълняваща дружина	5	40	454	369	913	1,776	
31-а допълняваща дружина	4	80	700	350	800	1,930	
Всичко	18	262	2,295	921	3,272	6,750	
5-а Дунавска дивизионна область:							
2-а допълняваща дружина	5	82	778	44	993	1,897	
7 допълняваща дружина	7	72	1,146	11	584	1,813	
18-а допълняваща дружина	8	82	978	33	938	2,031	
20 а допълняваща дружина	7	51	1,187	33	798	2,069	
Всичко	27	287	4,089	121	3,313	7,810	

6-а Бл

3-а доп
15-а доп
35-а доп
36-а доп

7-а Р

13-а доп
14-а доп
22-а доп
26-а доп

8-а Т

10-а доп
12-а доп
23-а доп
30-а доп

9-а П

4-а доп
17-а доп
33-а доп
34-а доп

А вс

Части	Офицери	Подофицери и редници					Забележки
		подо- фицери	стари войници	наборъ 1912 г.	наборъ 1913 г.	всичко	
6-а Бдинска дивизионна область:							
3-а допълняваща дружина	4	29	2,349	112	898	2,388	
15-а допълняваща дружина	3	55	782	66	646	1,549	
35-а допълняваща дружина	3	25	339	26	812	1,202	
36-а допълняваща дружина	3	50	690	8	790	1,538	
Всичко	13	159	3,160	212	3,146	6,677	
7-а Рилска дивизионна область:							
13-а допълняваща дружина	1	30	286	45	920	1,281	
14-а допълняваща дружина	1	17	193	11	663	884	
22-а допълняваща дружина	1	7	124	138	1,003	1,272	
26-а допълняваща дружина	1	28	240	199	687	1,154	
Всичко	4	82	843	393	3,273	4,591	
8-а Тунджанска дивиз. область:							
10-а допълняваща дружина	2	17	420	15	600	1,052	
12-а допълняваща дружина	2	86	993	55	1,168	2,302	
23-а допълняваща дружина	4	24	132	20	745	921	
30-а допълняваща дружина	5	20	79	90	390	579	
Всичко	13	147	1,624	180	2,903	4,854	
9-а Плѣвенска дивизионна область:							
4-а допълняваща дружина	5	36	258	208	581	1,083	
17-а допълняваща дружина	6	54	338	96	860	1,348	
33-а допълняваща дружина	4	18	88	9	549	664	
34-а допълняваща дружина	5	39	105	72	637	953	
Всичко	20	147	889	385	1,627	4,048	
А всичко въ допълн. дружини	145	1,376	17,208	3,577	27,578	49,739	

Щабове, части и учреждения	Боенъ съставъ			Х о р а			Коне (мулета)			Волове
	дружини	батареи	ескадрони	офицери	чиновници	подофицери и редници	яздитни	впрѣгачни	товарни	
Македоно-одринско опълчение :										
Щабътъ на Опълчението	—	—	—	8	2	42	16	4	—	—
1-а бригада	5	—	—	15	—	4,505 ¹⁾	60	8	287	10
2-а бригада	5	—	—	13	—	3,666 ¹⁾	140	6	190	20
3-а бригада	5	—	—	14	—	3,990 ¹⁾	35	—	244	22
Пионерна полурота	—	—	—	1	—	86	4	—	4	—
Огнестреленъ паркъ	—	—	—	1	—	119	12	—	47	61
Продоволственъ транспортъ	—	—	—	1	—	274	—	—	145	387
Интендантска рота	—	—	—	—	—	116	6	—	6	—
Стражарски пех. взводъ	—	—	—	1	1	79	—	—	2	—
Санитаренъ лазаретъ	—	—	—	1	—	78	3	10	—	—
Доброволческа чета на Мих. Ив. Герджиковъ	1/4	—	—	1	—	100	2	8	10	—
Доброволческа чета на Чакаларовъ	1/4	—	—	—	—	150	—	—	—	—
Доброволческа чета на Ст. Калфа	1/4	—	—	—	—	280	—	—	—	—
Доброволческа чета на Ботушановъ	1/2	—	—	—	—	370	—	—	—	—
Доброволческа чета на Чернопѣевъ	1/4	—	—	—	—	140	—	—	—	—
Доброволческа чета на Шишмановъ	1/4	—	—	—	—	150	—	—	—	—
Всичко Мак.-одр. опълчение	16 ³ / ₄	—	—	56	3	14,145	278	36	935	500
П о в т о										
I военно-инспекционна областъ	76	115	14	2,193	311	129,616	6,086	13,597	9,377	8,542
II военно-инспекционна областъ	72	60	14	1,794	184	120,748	5,512	13,545	7,254	18,770
III военно-инспекционна областъ	76	71	9	1,872	288	109,203	4,669	18,091	3,270	3,737
Всичко Действуваща армия	224	246	37	5,859	783	359,567	16,267	45,233	19,901	31,049
Доброволци	16 ³ / ₄	—	—	56	3	14,145	278	36	935	500
Допълняващи части	36 ³ / ₈	16	11	384	—	53,543	—	1,375	36	—
Набори 1912 и 1913 години	—	—	—	—	—	94,526	—	—	—	—
Народно опълчение	70	—	—	375	—	56,214	57	424	—	—
Гранични части	10 ³ / ₄	—	—	83	—	14,341	84	—	237	—
Всичко мобилизирано	357 ⁷ / ₈	262	48	6,757	786	592,336	16,686	47,068	21,109	31,549

¹⁾ Въ всѣна бригада 1,008 отъ доброволцитѣ сж постъпили на 2-и мартъ 1913 год., когато сж формирани петитѣ — 13-а, 14-а и 15-а — дружини въ бригадитѣ.

Колко обикнов.	Колко конски
2	—
4	—
3	—
—	—
—	—
—	—
—	—
5	—
—	—
4	—
—	—
—	—
—	—
—	—
18	2
р е	
4,003	3
3,805	9
5,171	1
12,979	14
—	—
18	—
134	—
—	—
188	—
—	—
13,319	14

Книгописъ

на използванитѣ съчинения.

- Абдуллахъ*, паша, командувачъ Турската източна армия въ Тракия презъ Балканската война. — Спомени отъ войната противъ България 1912 година. Превелъ Ив. Пожарлиевъ, полковникъ о. з.
—— Военно-исторически сборникъ, год. III, бр. бр. 1 и 2; София, 1929.
- Азмановъ*, [Стефанъ], генералъ о. з. — Историческо развитие на плана за война съ Турция отъ 1885 до 1912 година. София, ржкопись, 1925.
- Алексиевъ*, Н. . . . . — Нашата училищна политика. Историческо изложение. София, 1913.
- Амбеласъ*, Тим. — Нахлуването на гръцката войска въ Еласона. Първиятъ трофей. Спомени отъ първия день на войната. Атина, 1914.
—— Военна библиотека „Фексисъ“.
- Бекиръ Съджж*, подпоручикъ I рангъ отъ Школата на Генералния щабъ. — Операцията на Западната армия; Джавидпашовия отряд. Превод от турски от писателя Цанко Добруджалиев. [S. I.], ржкопись-автографъ на преводача, [S. D.).
- Voucazeille*, Lt colonel breveté. — La guerre Turco-balkanique 1912. Tracé—Macédoine—Albanie—Epire. Paris, 1913.
- Брусалж*, Мехмедъ Нехадъ, подполковникъ отъ Генералния щабъ. — Балканската война 1912—1913. Тракийски театър. Издание на Щаба на армията. Цариград, 1924 Превел отъ турски език Д. Гаджанов. София, ржкопись-автографъ на преводача, [S. D.].
Том I. — До започването на военните действия < 5-и октомври 1912 год. >.
- Вокосъ*, Герасимосъ. — История на Балкано-турската война. Приносъ къмъ съвременнитѣ събития. Съ уводъ къмъ свѣтовната политика и дипломатическата история на последнитѣ 40 години. Атина, 1914.
- Генераленъ щабъ на Германската армия*. — Военно-историческа секция. — Балканската война 1912—1913. Военнитѣ действия въ Тракия до Чаталджанското примирие. Превѣде отъ нѣмски д-ръ Димитъръ Миховъ, запасенъ офицеръ. София, 1914.

- Гешовъ, Иванъ Евстатиевъ.* — Нашата дума. Възражения на бившитѣ министри Ив. Ев. Гешовъ, д-ръ Ст. Даневъ, Т. Теодоровъ, М. Ив. Маджаровъ, Ив. Пѣевъ и П. Абрашевъ срещу обвиненията на Държавния съдъ отъ 1923 година. София, [1925].
- Гешовъ, Иванъ Евстатиевъ.* — Престѣпното безумие и анкетата по него. Факти и документи. София, 1914.
- Гиргиновъ, д-ръ Александъръ.* — Народната катастрофа. Войнитѣ 1912/13 г. София, 1926.
- Гиргиновъ, Тодоръ,* генералъ о. з. — Исторически развой на съвременна България — отъ Възраждането до Балканската война <1912 година>:
Книга първа — Политически развой;
Книга втора — Културенъ развой.
—— „Военно-исторически сборникъ“, год. VII, кн. 14, София, 1934; и год. IX, кн. кн. 20 и 21, София, 1935.
- Гласник,* кн. 54, 1883 год.
- Goltz, baron von der,* général-maréchal de camp. — La défaite de la jeune Turquie, et la possibilité de son relèvement. Traduit par Gaston Dietrich. Paris, 1913.
- Гръцко-турската война 1912—1913 год.* — История на гръцко-турската война 1912—1913 [год.]. Издание на в. „Атлантисъ“. Съ сътрудничеството на Г. Цокопулосъ. Въ два тома. Нью-Йоркъ, (1914).
- Гужгуловъ, В. Ц.,* капитанъ. — I. Бойната подготовка на нашата армия. София, 1905.
- „Дело“, кн. 38.
- Державинъ, Н. С.,* приватъ-доцентъ при Петроградския императорски университетъ. — Българско-сръбскитѣ взаимни отношения и Македонския въпросъ. Преведе: зап. подполковникъ Ракаровъ. София, 1915.
- Димитриеви, Радко,* генералъ отъ пехотата. — Трета армия въ Балканската война 1912 година. София, 1925.
—— „Военна библиотека“ № 5.
- Дървинговъ, Петъръ,* полковникъ отъ Генералния щабъ. — История на Македоно-одринското опълчение. Томъ I. — Животътъ и дѣйствиата на Опълчението въ войната съ Турция. София, 1919.
- Жековъ, Никола,* генералъ-лейтенантъ о. з. — Българското воинство 1878—1928 год. София, (1928).
- Ивановъ, Никола,* генералъ-лейтенантъ о. з., бившъ командующъ II армия — Балканската война 1912—1913 год. < Съставено по официални документи >. София, 1924. [Часть I.] — Действията на II армия; обсада и атака на Одринската крепостъ.
- Jzzet-Fuad pacha,* général, inspecteur général de la Cavalerie ottomane. — Paroles de Vaincu . . . . . Après le désastre — avant la revanche. Paris, 1913.

Имману

КАВ

ВОС

ВЕЛ

ПО

Калиев

ГО

19

Кантар

БД

19

21

Кесяк

БД

ДР

БЕ

Ктева

АВ

Мадж

ДР

П

Махму

М

Мехме

М

С

П

Милу

М

Мивв

М

Мивв

М

Н. [о

Имануелъ, подполковникъ, отъ Щаба на 128[-и] Данцигски полкъ. — Балканската война [презъ] 1912—1913 [години]:

Томъ I. — Първа и Втора части — Предистория, военни сили, воененъ театъръ, военни дѣйствия до началото на примирието; прѣвели отъ оригинала Н. Лазаровъ и д-ръ М. Пундевъ. (София), 1913. — Издание на Интернационалната книжарница на Иванъ х. Николовъ, София—Солунъ.

Калинковъ, д-ръ Г., пълномощенъ министъръ въ Букурещъ презъ 1910/1913 години. — Ромжния и нейната политика спрѣмо България < прѣзъ 1911—1912 и 1913 год. >. София, 1917.

Кантарджиевъ, Тодоръ, запасенъ генералъ. — 1-а бригада отъ 6-а пѣхотна Бдинска дивизия въ Освободителната българо-турска война 1912—1913 г. София, 1914. Часть първа — първи периодъ: 17/IX. 1912—21/I. 1913 година.

Кесяковъ, д-ръ Богданъ. — Приносъ къмъ дипломатическата история на България 1878—1925. Договори, конвенции, спогодби, протоколи и други съглашения и дипломатически актове, съ кратки обяснителни бележки. Съ предговоръ отъ професоръ Ст. Баламезовъ. София, 1925.

Ктенавасъ, Стратосъ. — Гръцко-турската война. Походътъ въ Македония. Атина, 1914. — Военна библиотека „Фексисъ“.

Маджаровъ, Михаилъ Ивановъ, бившъ пълномощенъ министъръ въ Лондонъ. — Дипломатическа подготовка на нашитѣ войни. Спомени, частни писма, шифровани телеграми и повѣрителни доклади. София, 1932.

Махмудъ Мухтаръ, паша, бившъ командующъ Втората източна армия. — Моята дѣйность прѣзъ Балканската война 1912. Прѣводъ. София, 1913.

Мехмедъ-Али Нюсхетъ, полковникъ отъ Генералния щабъ, бригаденъ командиръ. — Балканската война презъ 1912 год. Сведения за общитѣ операции на османската и на съюзнитѣ армии и кратка критика. Цариградъ, [S. D.].

Милутиновић, Драгъ, генералъ. — Тимочка дивизия II поз. нар. воіске у I. и II. Балканском рату 1912—1913 године. Белешке. Београд, 1926.

Министерство на войната. — *Щабъ на армията*. — *Военно-историческа комисия*. — История на Сръбско-българската война 1885 год. София, 1925.

Министерство на външнитѣ работи, Русско. — Балканската война или Руската оранжева книга. < Дипломатически документи, издадени отъ Руското външно министерство, докосващи се до събитията на Балканския полуостровъ — августъ 1912 г. — юлий 1913 г. >. София, 1914.

Н. [азлъмовъ], А. [танасъ], генералъ о. з., бившъ началникъ на Конната дивизия. — Материали за историята на войната 1912—1913 години; дѣйствията на Кавалерийската дивизия; лични спомени:

Часть I. — (Отъ мобилизацията до първото примирие); София, 1913.

(*Назълмовъ, Атанасъ*), генералъ-майоръ, началникъ на Щаба на армията. — Оперативенъ планъ за война съ Турция. София, ржкопись, 1910.

Народно събрание. — Докладъ на Парламентарната изпитателна комисия <назначена съ рѣшението на XVII-то обикновено народно събрание въ I-та му извънредна сесия въ заседание отъ 10[-и] май 1914 г. за анкетиране кабинетитѣ на Ив. Ев. Гешовъ и д-ръ Ст. Даневъ по цѣлото имъ управление — включително подготовката и водене войната>. София, 1918 и 1919:

Томъ първи — Войната, дипломатическата ѝ подготовка и дипломатически прѣговори, съ приложение;

Томъ втори — Бойната готовност на армията, санитарна часть и Главно тилово управление, съ приложение;

Томъ трети — Търговетѣ и доставкитѣ, съ приложение;

Томъ четвърти — Реквизициитѣ.

(*Нерѣзовъ, Стефанъ*, генералъ отъ пѣхотата). — (Оперативенъ планъ за война противъ Турция. София, ржкопись-автографъ, S. D.).

Николаидисъ, Клеантъ. — История на Гръко-турската война (1912/1913 год.). Атина, [S. D.]. Преводъ отъ гръцки отъ Димитъръ П. Илиевъ.

Николовъ, Коста, майоръ отъ Генералния щабъ, бившъ началникъ на Оперативната секция при Щаба на III армия. — Трета отдѣлна армия въ Българо-турската война прѣзъ 1912—1913 година. Часть I. — Лозенградската операция. София, 1914.

Palat, général <Pierre Lehautcourt>. — Guerres des Balkans <1912—1913>. Kirk-Kilissé, Lulé-Burgas, Tchataldja. Paris, 1915.

Palat, général. — Les préliminaires du désastre des turcs. Paris—Nancy, 1913.

Penennrum, Alain de, breveté d'Etat-major. — La guerre des Balkans en 1912. Campagne de Thrace. Paris, 1914.

„Полетъ“, кн. 8, год. I (1923).

Радевъ, Симеонъ. — Строителитѣ на съврѣмenna България. София, 1911:

Томъ първи — Царуването на кн. Александра 1879—1886;

Томъ втори — Регентството.

Сазоновъ, Сергей Димитриевичъ, руски дипломатъ и държавникъ, бившъ министъръ на външнитѣ работи. — Възпоминанія. Парижъ, 1927.

Станевъ, Никола. — Война за освобождението на Македония. Исторически, икономически и критически погледъ. София, 1914.

Станевъ, Никола. — Най-нова история на България [1878—1920]. София, 1925:

Книга I — Отъ Освобождението до Балканската война (1878—1912);

Книга II — Войни за обединение (1912—1920).

Стојковъ,
пос.
1918

Стратигъ,
гръц.
1913
[Соф.]

Томъ I

Тошевъ.

1913

Фичевъ,
дейс.
войн.
Соф.

(Фичевъ,
Опер.
по с.
граф.

Фичевъ,
1912

Хохветте
паш.
ната
ржко

Христовъ,
на С.
на Н.

[Щабъ на

Щабъ на
окто

[Щабъ на
S. D.

Щабъ на
1905

шур

- Стојићевитъ, Александар М.*, артилериски п-пуковник за Генералштабне послове. — Историја наших ратова за ослобођење и уједињење од 1912—1918 год. <Ток операція и примена снабдевања>. Београд, 1932.
- Стратигосъ, Ксенофонъ*, генералъ-лейтенантъ, началникъ на Щаба [на гръцката армия]. — Гръцко-турската война. Епопеята отъ 1912 и 1913 години. Атина, 1932. Превелъ отъ гръцки Хр. Попстояновъ. [София, ржкопись, S. D.]
— Издание на в. „И. Елиники“.
- Томић, Јаша.* — Рат на Косову и Старој Србији 1912 године. Нови Сад, 1913.
- Тошевъ, Андрей*, бившъ пълномощенъ министъръ. — Балканскитѣ войни:
Томъ първи — Предистория и причини; София, 1929;
Томъ втори — 5/18 октомврий 1912 год. — 16/29 септемврий 1913 год.; Пловдивъ, 1931.
- Фичевъ, [Иванъ Ивановъ]*, генералъ о. з., бившъ началникъ на Щаба на действащата армия. — Висшето командуване презъ Балканската война 1912 год. Отъ началото на войната до Чаталджа включително. София, 1927.
- (*Фичевъ, Иванъ Ивановъ*, полковникъ [отъ Генералния щабъ], началникъ на Оперативното отдѣление [при Щаба на армията]). — Докладна записка по оперативния планъ за война съ Турция. София, ржкопись-автографъ, 1903.
- Фичевъ, [Ив. Ив.]*, генералъ о. з. — Мемоари. Отъ София до Чаталджа 1912 год. [София], ржкопись, [1922].
- Хохвехтеръ, фонъ*, майоръ, аташиранъ къмъ Щаба на Махмудъ Мухтаръ паша. — В огъня с турците. Дневник на военните действия. <Войната в Тракия: 29[-и] септемврий до 11[-и] ноемврий 1912 г.>. [София], ржкопись-автографъ на преводача, (1923).
- Христовъ, Атанасъ*, полковникъ [отъ Генералния щабъ]. — Кратка история на Освободителната война 1912—1913 година. Издание на Военното на Негово Величество училище. (София, 1921).
- [*Щабъ на армията*]. — Резервирано. Въоръженитѣ сили на Турция. София, 1912.
- Щабъ на армията.* — Резервирано. 356. Голѣмитѣ турски маневри прѣзъ октомврий 1910 година. [S. I. — София, S. D. — 1911].
- [*Щабъ на армията*]. — Тайна. Одринския укрепенъ лагеръ. [S. I. — София, S. D.]. (№ 95).
- Щабъ на армията.* — Тайна. Струмско-рилски операционенъ театъръ [къмъ] 1905 г. София, 1905. (№ № 1337 и 1349).
— Военно-географически обзоръ на княжество България; брошура № 1.

Щабъ на армията. — Тайно. Съобщенията въ Турция (къмъ 1-и януарий 1912 год.). София, 1911.

Щабъ на армията. — Турция и нейната армия къмъ 1905 г. София, 1905.

Чилингировъ, Стилианъ. — Сръбско-българскитѣ отношения отъ най-старо време до днесъ. Издава Щабътъ на дѣйстващата армия. София, 1918. — Походна войнишка библиотека, № 53.

Шоповъ, Атанасъ П. — Какъ ни се наложи Балканската война. Съ добавление пълния текстъ на всичкитѣ договори и конвенции съ Сърбия и Гърция. София, 1915.

Юмеръ Зеки Чобаноглу, майоръ отъ Генералния щабъ, отъ Щаба на I корпусъ. — Балканската война; книжка II-а. Поражението на Източната армия. Действията на I-й низамски корпусъ. Боятъ при Люле Бургасъ и отстъплението задъ р. Еркене до Чаталджа. София, ржкописъ — преводъ отъ майоръ Ив. Пожарлиевъ, 1914.

на лич
на

Абдул

рето

1913

Абдул

(1875

19, 21,

Абдул

сжиде

— 254

Александр

на Съ

Александр

Андрей

князь

Антимов

архъ

Батенбе

гаритъ

201, 20

Баумгад

ненъ

Баучеръ

починъ

в. Та

погре

Бендере

роден

минис

Богданов

авиато

Борисъ

дникъ

Бот

чета

ната

Бюрри

авиато

Вазовъ

после

наль

Указателъ

на личнитѣ имена и кратко животоописание на нѣкои отъ голѣмитѣ началници и водачи на българската войска презъ войната.

- Абдуллахъ*, паша, командуща Турската източна армия презъ войната 1912—1913 год., — 503, 504, 505.
- Абдулъ Хамидъ II*, султанъ на Турция (1876—1918 год.), — 6, 7, 8, 11, 16, 17, 18, 19, 21, 25, 28, 202, 204, 247, 270, 313.
- Абрашевъ, Петъръ*, министъръ на правосъдието въ България презъ 1912 год., — 294.
- Александъръ, князь*, престолонаследникъ на Сърбия, — 39.
- Алексиевъ Н.*, писателъ, — 223.
- Андрей, Владимировичъ*, руски великъ князь, — 45.
- Антимосъ VII*, цариградски грѣцки патриархъ отъ 1895 до 1897 година.
- Батенбергъ, Александъръ I*, князь на България (1879—1886 год.), — 3, 5, 30, 156, 201, 202, 204, 205, 206, 207, 208, 229.
- Баумгартенъ*, виденъ артилеристъ и воененъ писателъ, — 183.
- Баучеръ, Джеймсъ Давидъ*, роденъ 1850, починалъ 1920 год., коресподентъ на в. „Таймъ“ за Балканския полуостровъ, погребенъ при Рилския манастиръ, — 57.
- Бендерева, Анастасъ Георгиева*, капитанъ, роденъ презъ 1859 год., помощникъ на министра на войната, — 206, 207.
- Богдановъ, Никифоръ*, поручикъ, пилотъ-авиаторъ, — 498.
- Борисъ Търновски, князь*, престолонаследникъ на България, — 45, 57, 437.
- Ботушановъ*, ..., водителъ на чета въ Родопитѣ презъ време на войната 1912 год., — 305.
- Бюрри, Ернестъ*, французинъ, пилотъ-авиаторъ на българска служба, — 499.
- Вазовъ, Георги Минчевъ*, капитанъ, а после — генералъ, роденъ 1860, починалъ 1934 год., — 206.
- Велчевъ, Вѣлко Стаматовъ*, капитанъ, роденъ 1859, починалъ 1936 год., началникъ на отредъ въ Сръбско-българската война презъ 1885 год., — 208.
- Верковичъ, Стефанъ*, роденъ 1859, починалъ 1893 год., сръбинъ-фолклористъ, етнографъ и археологъ; работилъ въ Македония; издалъ: сборникъ „Народне песме македонски бугара“ (Београд, 1860 год.) и „Веда Словена“ — български народни пѣсни отъ предисторическо и предхристиянско време (ч. I — Београд, 1874 год. и ч. II — Петербургъ . . . год.), — 29.
- Весничъ, Миленко*, роденъ 1863, починалъ 1921 год., сръбски държавникъ и дипломатъ, посланикъ въ Римъ и Парижъ, председателъ на Скупщината и министъръ-председателъ, — 30, 31.
- Галевски*, ..., ефрейторъ, граниченъ войникъ, убитъ отъ турцитѣ презъ 1911 год., — 70.
- Гарашанинъ, Илия*, роденъ 1812, починалъ 1874 год., сръбски държавникъ и министъръ-председателъ, — 24, 25, 27.
- Геневъ, Никола Колчевъ*, генералъ-майоръ о. з., роденъ 1856, починалъ 1934 г., началникъ на Македоно-одринското опълчение, сподвижникъ на Левски, деецъ за Освобождението, взелъ активно участие при Шипка, Ст.-Загора и Шейново, въ Сръбско-българската война презъ 1885 год. билъ началникъ на Трънския отредъ, — 206.
- Георгиева, Никола*, капитанъ, граниченъ офицеръ, убитъ отъ турцитѣ презъ 1911 год., — 70.
- Георги I*, кралъ на Гърция отъ 1863 до 1913 год., убитъ въ Солунъ презъ Балканската война, — 58, 59.
- Георги V*, кралъ на Великобритания (1910—20. I. 936 год.), — 16.

Герджиковъ, Михаилъ, водителъ на чета въ Малкотърновско (Странджа планина) презъ време на войната 1912 год., — 305.

Гешевъ, Ив. Стр., български дипломатически агентъ въ Цариградъ отъ 1899 до 1908 год., — 19.

Гешевъ, Ив. Евстатиевъ, роденъ 1849, починалъ 1924 год., министъръ-председателъ на България презъ 1911—1913 год., — 43, 44, 46, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 64, 65, 137, 289, 291, 293, 294, 295.

Голицъ, баронъ Колмаръ фонъ деръ, роденъ 1843, починалъ 1916 год., германски офицеръ, инструкторъ на турската армия презъ 1886 и 1908 години, — 245, 248, 266.

Грипарисъ, Жанъ, министъръ на външнитѣ работи въ Гърция презъ 1911 год., — 72, 129.

Груевъ, ..., майоръ, началникъ на Военното училище, — 207.

Груйичъ, Сава, генералъ, род. 1840, починалъ 1913 год., министъръ на външнитѣ работи на Сърбия, дипломатически агентъ въ София презъ 1879—1882 год., — 37.

Гуджевъ, Аврамъ, майоръ, роденъ 1851, починалъ 1895 год., командиръ на Западния корпусъ презъ Сръбско-българската война въ 1885 год., — 206.

Джевватъ бей, министъръ на финанситѣ въ Турция, — 18.

Диковъ, Вичо Дионисиевъ, генералъ-лейтенантъ, роденъ на 2-и ноемврий 1861 год. въ гр. Тулча. Свършилъ Софийското военно училище на 10-и май 1879 год., произведенъ въ чинъ подпоручикъ отъ пехотата. Презъ 1883 год. билъ командированъ на занятия въ Русия въ 54-и Мински полкъ, отдето билъ изпратенъ въ Руската стрелкова офицерска школа, курса на която завършилъ съ отличие. Презъ 1884 год. се върналъ въ България.

Мобилизацията презъ 1885 год., когато се обявя Съединението на Северна и Южна България, го завари въ чинъ капитанъ, и билъ назначенъ командиръ на 7-и Преславски полкъ. Въ тази длъжностъ взелъ участие въ сражението при Сливница на 5-и, 6-и и 7-и ноемврий, въ бойоветѣ при Царибродъ и въ сражението при Пиротъ. Награденъ съ орденъ за храбростъ III степенъ.

При детронирането на князь Александра презъ 1886 год. той взелъ страната на бунтовниците, уволнилъ се и емигриралъ въ Русия. Използувалъ емигрантството и свършилъ Академията на Генералния щабъ. Презъ 1890 год. билъ назначенъ командиръ на рота съ чинъ щабъ-капитанъ и командированъ на разни щабни длъжности въ Кавкаския воененъ окръгъ.

На 14-и май 1896 год. за отличие въ службата билъ произведенъ въ чинъ капитанъ, съ старшинство за всичкото време на емигрирането му, и назначенъ завеждащъ дѣлопроизводството на Учебната часть и преподавателъ въ Тифлиското юнкерско училище. На 5-и май 1898 год. билъ произведенъ въ чинъ подполковникъ, съ старшинство отъ 14-и февруарий 1893 година. На 26-и юний 1898 год. постъпилъ отново въ българската войска. Заемалъ разни щабни длъжности до 12-и май 1905 год. когато билъ назначенъ началникъ на дивизия и произведенъ въ чинъ генералъ-майоръ. На 28-и априль 1907 год. билъ назначенъ началникъ на Щаба на армията, следъ което билъ началникъ на Военното училище, а на 27-и априль 1910 год. — началникъ на Главното интендантство. Въ последната длъжностъ съгласно плана, мобилизира Главното тилово управление и пое началството му.

Димитриеви, Радко Димитровъ, генералъ-лейтенантъ. — Роденъ на 24-и септемврий 1859 год. въ с. Градецъ, Котленска околия. Свършилъ Военното училище въ София, произведенъ въ чинъ подпоручикъ на 10-и май 1879 год. и зачисленъ въ Южнобългарската милиция. Свършилъ Академията на Генералния щабъ въ Петербургъ на 1-и априль 1884 год. и назначенъ старши адютантъ на Щаба на Южнобългарската милиция. Той билъ любимецъ на началника на Южнобългарската милиция фонъ Дригалски, и за това не билъ посветенъ въ заговора по провъзгласяване Съединението на Южна и Северна България презъ 1885 година. Въ мобилизираната войска билъ назначенъ началникъ на Щаба на Източния корпусъ. Следъ избухване войната съ Сърбия билъ назначенъ помощникъ на началника на Щаба на Западния корпусъ. Въ длъжността на такъвъ той билъ назначенъ началникъ на Лѣвата колона, съ която взелъ участие въ бойоветѣ на 11-и и 12-и ноемврий при Царибродъ. Въ сражението при Пиротъ той билъ даденъ въ разпореждане на началника на Лѣвата колона, която още въ началото на боя се слѣла съ другитѣ колони. За действията си тукъ той билъ награденъ съ орденъ за храбростъ IV степенъ. Следъ войната, по собствено желание, е билъ назначенъ началникъ на Инспекторско-строевото отдѣление. Организиравъ детронирането на князь Александра I. Следъ неуспѣха на Преврата, избѣгалъ въ Русия и прѣвъ отъ офицеритѣ-емигранти постъпилъ на рус-

ска служба
15-и де
мартъ
манува
дадено
1893 год
билъ пр
а на 15
ненде
рия, би
полков
команд
служба
старши
Постъп
12-и окт
началн
дивизия
ния щаб
чително
изведен
18-и май
никъ на
рий 1904
генерал
дина. На
III воен
априль
на такъв
планъ,
на III ар
просвета
290, 291,
Душанъ В
1331 до
Дървинговъ
ния щаб
доноодр
ната 1912
Еду, фран
на грѣцк
Жилински
никъ на
1902 год.
Жуовичъ,
министър
бия, — 31
Златарски
диръ на
война пр
Ивановъ, Н
нантъ. —
1861 год.
Военното
денъ въ
тата на 10
въ Южно
шилъ Ген
тербургъ
Следъ пр
Въ началъ

ска служба съ чинъ щабсъ-капитанъ въ 15-и гренадерски полкъ, дето на 13-и мартъ 1888 год. билъ назначенъ да командуваша 13-а рота. Поискала, и му било дадено русско поданство на 10-и май 1893 година. На 15-и априлъ 1894 год. билъ произведенъ въ чинъ капитанъ, а на 15-и мартъ 1898 година, за изравнение съ съвърстниците му въ България, билъ произведенъ въ чинъ подполковникъ и назначенъ дружиненъ командиръ. Уволненъ билъ отъ руска служба по прошение, като му било дадено старшинство отъ 18-и май 1893 година. Постъпилъ на българска служба отъ 12-и октомврий 1898 год., и назначенъ началникъ на Щаба на 5-а Дунавска дивизия и причисленъ къмъ Генералния щабъ. Следъ това е заемалъ изключително генералщабни длъжности. Произведенъ билъ въ чинъ полковникъ на 18-и май 1900 година. Назначенъ началникъ на Щаба на армията на 2-и януарий 1904 година и произведенъ въ чинъ генералъ-майоръ на 18-и май 1905 година. Назначенъ билъ началникъ на III военно-инспекционна област на 13-и априлъ 1907 год., и въ качеството си на такъвъ, съгласно мобилизационния планъ, мобилизира и пое командването на III армия. Ползуваше се съ името на просвѣтенъ и даровитъ офицеръ, — 206, 290, 291, 292, 293, 367, 368, 377, 489.

Душанъ Великий, кралъ на Сърбия отъ 1331 до 1355 год., — 23, 24.

Дървинговъ, Петъръ, майоръ, отъ Генералния щабъ, началникъ на Щаба на Македоноодринското опълчение презъ войната 1912—1913 год., — 305, 306.

Еду, французски генералъ, инструкторъ на гръцката армия презъ 1908 год., — 243.

Жилински, Г. . . . . . генералъ, началникъ на Руския генераленъ щабъ презъ 1902 год., — 63.

Жуовичъ, ... професоръ, бившъ министъръ на въшните работи на Сърбия, — 37.

Златарски, ... капитанъ, командиръ на батарея въ Сръбско-българската война презъ 1885 год., — 206.

Ивановъ, Никола Ивановъ, генералъ-лейтенантъ. — Роденъ на 18-и февруарий 1861 год. въ гр. Калоферъ. Свършилъ Военното училище въ София и произведенъ въ чинъ подпоручикъ отъ пехотата на 10-и май 1879 год., съ назначение въ Южнобългарската милиция. Свършилъ Генералщабната академия въ Петербургъ на 1-и априлъ 1885 година. Следъ провъзгласяване Съединението,

въ мобилизираната армия билъ назначенъ началникъ на Щаба на Търново-сейменския отредъ. Съ избухване войната съ Сърбия и прехвърляне войската на сръбската граница, билъ назначенъ началникъ на Щаба въ колоната на подполковникъ Муткуровъ, и взелъ участие въ сражението при Пиротъ на 14-и и 15-и ноемврий. Награденъ билъ съ ордена за храбростъ IV степенъ.

Следъ войната е заемалъ щабни, флигелъ-адютантски и строеви длъжности, командувалъ пехотенъ и коненъ полкове, преминалъ и по-горните строеви длъжности, управлявалъ временно няколко пжти Министерството на войната, докато на 29-и ноемврий 1896 год. билъ назначенъ министъръ на войната, който постъ заемалъ до 18-и януарий 1899 год. Следъ това билъ назначенъ началникъ на дивизия. Въ тази длъжностъ на 15-и ноемврий 1900 год. билъ произведенъ въ чинъ генералъ-майоръ. На 31-и декемврий 1906 год. билъ назначенъ началникъ на II военно-инспекционна област. Въ тази длъжностъ, съгласно плана, мобилизира II армия и пое командването ѝ. Ползуваше се съ името на просвѣтенъ и лояленъ офицеръ и справедливъ началникъ. — 290, 291, 292, 293, 377, 490, 491.

Йосифъ I, български екзархъ, роденъ презъ 1840, починалъ презъ 1915 год., — 5, 7, 9.

Игнатиевъ, графъ Николай Павловичъ, генералъ и дипломатъ, роденъ 1828, починалъ 1908 год., руски посланикъ въ Цариградъ отъ 1864 год., дето подпомагалъ българитъ въ борбитъ имъ за народна управа и учредяване Екзархията, — 29.

Игнатовъ, ... ефрейторъ, граниченъ войникъ, убитъ отъ турцитъ презъ 1911 год., — 70.

Искровъ, ... подполковникъ о. з., народенъ представителъ, — 89, 90.

Калинковъ, д-ръ Г. . . . . . пълномощенъ министъръ на България въ Букурещъ презъ 1911 год., — 63, 64, 65, 66.

Калфа, Стефанъ, водителъ на чета въ Родопитъ презъ време на войната 1912 год., — 305.

Каравеловъ, Петко, роденъ 1843, починалъ 1903 год., министъръ-председателъ на България презъ 1880—1881, 1884—1886 и 1901 години, — 204, 205, 207.

Кара Георги Петровичъ, роденъ 1766, починалъ 1817 год., водителъ на възстанието на шумадийци въ Сърбия въ началото на XIX вѣкъ, — 23, 25.

Карагеоргиевичъ, Александъръ, князь на Сърбия отъ 1842 до 1858 год., — 23, 25.

Карагеоргиевичъ, Петъръ I, кралъ на Сърбия отъ 1903 до 1918 год. и на Югославия — отъ 1918 до 1921 год., — 15, 21, 33, 34, 35, 38, 39, 45, 46, 238.

Карлъ-Емиль принцъ Фюрценбергъ, австро-унгарски пълномощенъ министъръ въ Букурещъ презъ 1911 год., — 66.

Кароль I, кралъ на Ромъния отъ 1866 до 1914 год., — 65, 66.

Кирилъ Преславски, князь, — 57, 437.

Кисовъ, ..., майоръ, ..., — 206.

Ковачевъ, Стилиянъ Георгиевъ, генералъ-майоръ. — Роденъ въ гр. Ямболъ на 26-и февруарий 1860 година. Свършилъ Софийското военно училище и произведенъ въ чинъ подпоручикъ на 10-и май 1879 год., съ назначение въ Южно-българската пехота. Въ мобилизираната армия при Съединението на Северна и Южна България презъ 1885 год. командувалъ 3-а Хасковска дружина. Въ войната съ Сърбия дружината му направила бързия преходъ отъ Търново-Сейменъ до Сливница, дето стигнала на 6-и ноемврий и взела участие въ решителния бой на следния день и при Пиротъ на 15-и ноемврий. Награденъ съ орденъ за храбрость IV степенъ.

Следъ войната командувалъ последователно всички строеви части; билъ и началникъ на Канцеларията въ Министерството на войната. Произведенъ въ чинъ генералъ-майоръ на 18-и май 1905 година. Мобилизацията на армията презъ 1912 год. го завари началникъ на 2-а Тракийска дивизия. Съгласно плана, той мобилизира дивизията и пое командването на Родопския отрядъ, — . . . . .

Колни, ..., авторъ на съчинението „Пехотата въ боя“ или „Упжтвания за дружината ми“, — 172.

Крумъ, български ханъ (802—814 год.), — 223.

Кръстевичъ, Гавраилъ, генералъ-губернаторъ на Южна България (Източна Румелия) презъ 1884—1885 год., — 202.

Кязимъ бей, солунски валия презъ 1911 год., — 70.

Кутинчевъ, Василь Ивановъ, генералъ-лейтенантъ. — Роденъ въ гр. Русе на 25-и февруарий 1857 година. Свършилъ Софийското военно училище и произведенъ въ чинъ подпоручикъ 10-и май 1879 година. Произведенъ въ чинъ капитанъ и назначенъ командиръ на рота на 30-и августъ 1885 година. Съ провъзгласяване Съединението на Северна и Южна

България и следъ като рускитъ началници напустнаха българската войска, назначенъ билъ дружиненъ командиръ. Като такъвъ участвувалъ въ сражението при Сливница на 5-и октомврий и още сщшия день, следъ като командирътъ на 5-и полкъ излѣзълъ отъ строя раненъ, той поелъ полка и го командувалъ до края на войната. Взелъ участие въ бойоветъ при Царибродъ на 11-и и 12-и ноемврий и въ сражението при Пиротъ. Награденъ съ орденъ за храбрость IV степенъ. Следъ войната служилъ изключително въ строя и достигналъ презъ 1909 год. най-високата длъжностъ — началникъ на I военно-инспекционна областъ, и въ тази длъжностъ, съгласно плана, мобилизира I армия и пое командването ѝ.

Той се ползуваше съ името на просвѣтенъ, честенъ, справедливъ и строгъ строеви офицеръ. — 290, 291, 292, 293, 377, 453, 489, 490.

Ламсдорфъ, графъ Владимиръ Николаевичъ, роденъ 1845, починалъ 1907 год., министъръ на външнитъ работи на Русия отъ 1901 до 1906 год., — 15.

Людскановъ, Александъръ, род. 1855, починалъ 1922 год., бившъ министъръ на вътрешнитъ работи на България, — 289.

Майореску, Титу, роденъ 1840, починалъ 1917 год., министъръ-председателъ на Ромъния презъ 1912—1914 години, — 63, 64, 65, 66.

Малиновъ, Александъръ, министъръ-председателъ на България презъ 1908—1911 години, — 35, 38, 40, 63.

Манковъ, Никола, поручикъ, наблюдателъ-авиаторъ, — 498, 499.

Маринковичъ, Войславъ, роденъ 1876, починалъ 1935 год., бившъ министъръ, и . . . . . род. . . . . починалъ . . . . . год., братя, — 35.

Махмудъ Шевкетъ, паша, министъръ на войната въ Турция, — 20, 21, 263.

Милковъ, Радулъ, поручикъ, пилотъ-авиаторъ, — 499.

Милановичъ, ..., министъръ на външнитъ работи на Сърбия, — 35, 36, 37, 38, 40, 42, 43, 44, 46.

Милутиновичъ, Драгъ, генералъ, ..., — 418.

Михаилъну, Стефанъ, професоръ, ромънецъ, убитъ въ Букурещъ отъ македонецъ, — 12.

Михаилъ, сръбски митрополитъ, — 29.

Мишевъ, Димитъръ, роденъ 1854, починалъ 1932 год., български книжовникъ, — 225.

Мишичъ, Живоинъ, роденъ 1855, починалъ 1921 год., полковникъ (после генералъ), помощникъ на началника на Щаба на сръбската армия, — 418.

Мохамедъ II, султанъ на Турция отъ 1443 до 1481 год., завоювалъ Цариградъ презъ 1453 година, — 352, 353.

Мохамедъ IV, султанъ на Турция отъ 1648 до 1687 год., — 352.

Муткуровъ, Сава Атанасовъ, подполковникъ, после генералъ-майоръ, роденъ 1852 год., починалъ 1891 г., участвувалъ въ Сръбско-турската война 1876 год., въ Освободителната 1877—1878 год., въ Сръбско-българската 1885 год., деецъ отъ Съединението 1885 год., регентъ следъ детрониранието на князь Александъръ отъ 1886 до 1887 год., министъръ на войната отъ 1887 до 1891 год., — 208.

Назлъмовъ, Атанасъ Григориевъ, генералъ-майоръ. — Роденъ на 15-и септември 1863 год. въ гр. Болградъ (Бесарабия). Свършилъ Софийското военно училище, и на 30-и августъ 1882 г. билъ произведенъ подпоручикъ отъ конницата. Участвувалъ въ Сръбско-българската война презъ 1885 г. като офицеръ-ординарецъ при началника на Лъвия участъкъ въ сражението при Сливница и при началниците на разни колони въ бойоветъ при Царибродъ и въ сражението при Пиротъ. Награденъ съ воененъ орденъ за храбрость IV степенъ. Презъ 1887 год. билъ командированъ да следва Военната академия въ Белгия, а на следната година билъ преведенъ да следва въ Италианската Scuola di guerra въ Торино, която свършилъ презъ 1890 година. Следъ това е заемалъ разни генералщабни длъжности, предимно въ конницата и въ Щаба на армията. Презъ 1899 год. билъ назначенъ за командиръ на коненъ полкъ, въ която длъжностъ прослужилъ петъ години. Презъ 1904 год. билъ назначенъ помощникъ на началника на Щаба на армията, а презъ 1905 год. — началникъ на Военното училище, въ която длъжностъ е произведенъ генералъ-майоръ. Презъ 1907 год. билъ назначенъ началникъ на Щаба на армията, а въ началото на 1910 год. — инспекторъ на конницата. Въ качеството си на такъвъ, съгласно плана за мобилизацията, той пое командуванието на Конната дивизия презъ войната. Въ всички длъжности той се е отличавалъ съ честность, правдивость и извънредно голъма любознателность и трудолюбие. Въ литературно отношение той попълни доста много празноти въ младата българска военна наука. Преведе отъ френски: „Писма върху конницата, артилерията и пехотата“ отъ принцъ Крафтъ Хохенлое-Ингелфциге, „Изкуство да се командува“ отъ капитанъ Гаве, „Практически упражнения съ кадритъ“; „Наставление за обучение по язда и обяздване на коня“; отъ италиански: „Общи правила за тактическото употребление на голъмитъ едидици“; отъ нѣмски: „Студии върху полската служба“ отъ Верди дю Вернуа, „Приносъ за тактическата подготовка на нашитъ офицери“. Трѣбва да се има предвидъ, че съчинения съ подобно съдържание се появиха за пръвъ пжтъ въ българската литература. Най-после, заедно съ генералъ Фичева, той написа „Прикладна тактика“ — сериозенъ оригиналенъ трудъ. Конницата дължи изключително на него подготовката си. Подготовката на началническия персоналъ въ армията, изобщо, до голъма степенъ се дължи пакъ на него. Като началникъ на Щаба на армията, той изработи плана за войната противъ Турция отъ 1908 година, който заема сръдно мѣсто между плана на генералъ Димитриевъ отъ 1904 год. и плана на генералъ Фичевъ отъ 1911 година. — 88, 368, 369, 489.

Наполеонъ I Бонапартъ, императоръ на Франция отъ 1804 до 1814 год., — 23.

Начовичъ, Григоръ, роденъ 1845, починалъ 1920 год., министъръ на външнитъ работи въ България презъ 1895 год., — 10, 14.

Неклюдовъ, ..., пълномощенъ министъръ на Русия въ София презъ 1911 год., — 41, 42, 44.

Неофитосъ VIII, цариградски гръцки патриархъ отъ 1891 до 1894 год., — 7.

Неръзовъ, Стефанъ Михайловъ, роденъ 1867 год., загиналъ при атентата въ храма „Св. Недѣля“ като генералъ о. з. презъ 1925 год.; презъ 1904 год., като майоръ бѣше началникъ на Оперативното отдѣление въ Щаба на армията, — 366, 413, 416.

Никита I, кралъ на Черна Гора отъ 1860 до 1918 год., — 62.

Никифоровъ, Никифоръ Петровъ, генералъ-майоръ, роденъ 1858, починалъ 1935 год., министъръ на войната въ България презъ 1911—1913 год., — 90, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 453.

Николаевъ, Данаилъ, подполковникъ, роденъ презъ 1852 год., извършилъ Преврата—Съединението—на 6-и IX.1885 год. съ помощта на Пловдивския гарнизонъ, — 202, 208.

Николай II, Александровичъ, руски императоръ, роденъ презъ 1868 год., починалъ презъ 1918 год., — 9, 16, 41, 44, 47, 48, 56, 63, 65, 205, 208.

Обреновичъ, Александъръ I, кралъ на Сърбия отъ 1889 до 1903 год., убитъ на 29-и V. 1903 год., — 30, 31, 238.

Обреновичъ IV, Миланъ, князь, а после — кралъ на Сърбия отъ 1869 до 1889 год., — 6, 12, 25, 28, 29, 30.

Обреновичъ III, Михаилъ, князь на Сърбия отъ 1839 до 1842 год. и отъ 1860 до 1868 год., — 25, 26, 27, 28.

Павловичъ, Живко, полковникъ, ..., — 55, 56, 420.

Панасъ, Димитъръ, роденъ 1855, починалъ 1931 год., пълномощенъ министъръ на Гърция въ София отъ 1910 до 1913 година, — 57, 58, 59, 60, 61.

Паприковъ, Стефанъ Г., генералъ-лейтенантъ, роденъ 1859, починалъ 1920 год., министъръ на войната презъ 1899—1902 год., министъръ на външните работи презъ 1907—1910 год., извънреденъ пратеникъ и пълномощенъ министъръ на България въ Петербургъ отъ 1910 до 1912 год., — 35, 36, 37, 40, 63.

Пашичъ, Никола, роденъ 1846 год., починалъ 1926 год., министъръ-председателъ на Сърбия отъ 1905 до 1922 год., — 36, 37, 43, 71, 72, 293.

Пачу, д-ръ Лазаръ, ..., — 37.

Петровъ, Симеонъ, поручикъ, пилотъ-авиаторъ, — 499.

Поанкаре, Ремонъ, роденъ 1860, починалъ 1934 год., министъръ-председателъ на Франция презъ 1911 год., — 67.

Поповичъ, Мика, ..., — 37.

Поповъ, ..., майоръ, офицеръ отъ българската армия, изобретателъ на конски самаръ, приетъ въ войската, — 154.

Протичъ, Стоянъ, ..., — 37.

Протогеровъ, Александъръ Николовъ, роденъ 1867, починалъ 1928 год., подполковникъ, помощникъ на началника на Македоно-одринското опълчение, македонски революционеръ, — 305, 306.

Путникъ, Радомиръ, генералъ (воевода), роденъ 1847, починалъ 1917 год., началникъ на Сръбския генераленъ щабъ, — 51, 53, 54, 55, 418, 419, 420, 421, 422, 425.

Рифатъ, паша, министъръ на външните работи въ Турция презъ 1911 год., — 43.

Романовски, ..., полковникъ, руски воененъ аташе въ България презъ 1911 година, — 44.

Сабелли, Джуовани, италианецъ, пилотъ-авиаторъ на служба въ българската армия, — 499.

Саввовъ, Михаилъ Поповъ, генералъ-лейтенантъ. — Роденъ на 14-и ноемврий 1857 г. въ гр. Хасково. Свършилъ Военното училище и билъ произведенъ въ чинъ подпоручикъ отъ артилерията на 10-и ноемврий 1879 година. Свършилъ Академията на Генералния щабъ въ Петербургъ презъ 1885 год. Произведенъ билъ въ чинъ капитанъ на 9-и септемврий 1885 год. и назначенъ адютантъ по строевата частъ въ Щаба на действащата армия. Като такъвъ, на 3-и ноемврий сжщата година е билъ командированъ временно на Сливница въ Западния корпусъ. Командувалъ Лъввия участъкъ на Сливнишката позиция, дето на 5-и, 6-и и 7-и ноемврий проявилъ голѣма упоритостъ и енергия. Награденъ билъ съ ордена за храбростъ III степенъ. Следъ това е заемалъ разни длъжности, и достигналъ най-високата строева длъжностъ — бригаденъ командиръ, а презъ 1891 год. билъ назначенъ министъръ на войната. Въ тази длъжностъ билъ произведенъ въ чинъ подполковникъ на 2-и августъ 1891 година. Длъжността министъръ на войната е заемалъ до 1894 год., презъ което време извършилъ голѣмо преустройство въ войската; въвелъ български команди и устави и въоръжилъ пехотата съ скорострелни пушки, а въ артилерията замѣнилъ старитѣ недалекобойни медни орджия съ стоманени круповски далекобойни. Презъ 1894 год. излѣзълъ въ оставка. Въ 1897 год. постъпилъ отново на служба, и назначенъ началникъ на Военното училище, дето проявилъ особена дейностъ и въвелъ кадетския корпусъ. На 1-и януарий 1899 год. билъ произведенъ въ чинъ полковникъ, а презъ 1903 год. отново поелъ поста министъръ на войната, дето пакъ проявилъ трескава дейностъ по преустройството на войската и подготовката ѝ за война. Превъоръжилъ полската и планинската артилерия съ скорострелни орджия. На 1-и януарий 1904 год. билъ произведенъ въ чинъ генералъ-майоръ, а на 30-и октомврий 1908 год. излѣзълъ въ оставка, като билъ произведенъ въ чинъ генералъ-лейтенантъ. Обвиненъ, че по снабдяването войската съ коне и артилерийски материали нанесълъ вреда съзнателно, съ цель за лично обогатяване, той, заедно

съ министръ —
за сѣденъ
това му
мошнитѣ
като бѣ
ста мин
вилъ на
несълъ
снабдява
зуваще
и между
296, 437.

Сазоновъ,
1861, поч
външнит
1916 год.

Сакелариъ
датель-в

Сарафовъ,
роденъ
1907 год.

Сербезовъ,
1886 год.

Симеонъ В
927), — 2

Симичъ, О

Спалайковъ
министръ
1911 год.

Стамболи
убитъ 18
преди О
телната
доброво
война пр
до 1887 г
България

Станойковъ

Стояновъ

Стояновъ

Стояновъ

тель-вв

Страшимиръ

денъ 186

ки воен

Тантимиръ

инспекто

презъ 18

Тарачковъ

торъ, —

Теодоровъ

чинатъ

ситъ въ

дини, —

- съ министритѣ отъ кабинетитѣ Р. Петровъ — Петковъ — Гудевъ билъ даденъ за сѣдене отъ Държавенъ сѣдъ, и въ това му положение бѣ назначенъ помощникъ на Главнокомандувашия. Тѣй като бѣ заемалъ най-дълго време поста министъръ на войната, бѣ проявилъ най-голяма дейность, бѣ допринесълъ най-много за подготовката и снабдяването на войската, той се ползуваше съ голѣма почитъ въ войската и между народа, — 76, 213, 290, 291, 295, 296, 437.
- Сазоновъ, Сергей Дмитриевичъ*, роденъ 1861, починалъ 1927 год., министъръ на външнитѣ работи въ Русия отъ 1910 до 1916 год., — 42, 56, 73.
- Сакелариевъ, Димитъръ*, поручикъ, наблюдатель-авиаторъ, — 499.
- Сарафовъ, Борисъ*, македонски войвода, роденъ презъ 1832, починалъ презъ 1907 год., — 9.
- Сербезовъ, ...*, поручикъ, убитъ презъ 1886 год. по време на избори, — 205.
- Симеонъ Великий*, български царь (893—927), — 223.
- Симичъ, Св., ...*, — 37.
- Спалайковичъ, ...*, пълномощенъ министъръ на Сърбия въ София презъ 1911 год., — 43, 44.
- Стамболовъ, Стефанъ*, роденъ 1853 год., убитъ 1895 год., деецъ отъ епохата преди Освобождението и въ Освободителната война презъ 1877—1878 год.; доброволецъ въ Сръбско-българската война презъ 1885 год., регентъ отъ 1886 до 1887 год., министъръ-председател на България отъ 1887 до 1894 год., — 210.
- Станойевичъ, Аца, ...*, — 37.
- Стояновичъ, Коста, ...*, — 37.
- Стояновъ, ...*, майоръ, ..., — 206.
- Стояновъ, Гавраилъ*, поручикъ, наблюдател-авиаторъ, — 499.
- Стратигосъ, Ксенофонъ*, генералъ о. з., роденъ 1868 год., починалъ 1927 год., гръцки воененъ писателъ, — 425.
- Тантиловъ, Петъръ М.*, подполковникъ, инспекторъ на артилерията въ България презъ 1888 год., — 183.
- Таракчиевъ, Проданъ*, наблюдател-авиаторъ, — 499.
- Теодоровъ, Теодоръ*, роденъ 1859 год., починалъ 1924 год., министъръ на финанситѣ въ България презъ 1911—1913 години, — 295.
- Топракчиевъ, Христо Андреевъ*, роденъ 1887 год., поручикъ, пилотъ-авиаторъ, загиналъ при аеропланна злополука при крепостта Одринъ на 19-и X. 1912 година, — 499.
- Тошевъ Андрей*, български пълномощенъ министъръ въ Бѣлградъ отъ 1907 до 1913 год., — 37, 38, 42, 43.
- Фердинандъ I*, князь, а отъ 1908 год. — царь на българитѣ, (1887—1918 год.), презъ време на Балканската война Главнокомандуващъ българската армия, — 5, 6, 11, 15, 16, 18, 21, 22, 30, 31, 34, 39, 40, 44, 45, 46, 58, 59, 71, 75, 216, 227, 229, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 437.
- Фирмилианъ*, сръбски епископъ въ Скопие, роденъ 1852, починалъ 1903 год., — 11.
- Фичевъ, Иванъ Ивановъ*, генералъ-лейтенантъ. — Роденъ на 15-и априль 1860 год. въ гр. В-Търново. Свършилъ Софийското военно училище и произведенъ въ чинъ подпоручикъ отъ пехотата на 30-и августъ 1882 година. Следвалъ Scuola di guerra въ Торино презъ 1891 година, следъ което е заемалъ разни щабни и строеви длѣжности, а презъ 1900 год. билъ назначенъ командиръ на пехотенъ полкъ. На 1-и януарий 1903 год. билъ произведенъ въ чинъ полковникъ, а презъ 1905 год. билъ назначенъ помощникъ на началника на Щаба на армията. Презъ 1907 год. билъ назначенъ началникъ на дивизия. На 15-и октомврий 1908 год. билъ произведенъ въ чинъ генералъ-майоръ. Презъ 1910 год. заелъ длѣжността началникъ на Щаба на армията. Съ обявяване мобилизацията билъ назначенъ началникъ на Щаба на действащата армия. Презъ 1900 год. билъ избранъ членъ на Академията на наукитѣ. Презъ войната въ 1885 год. взелъ участие като подпоручикъ, командиръ на запасна рота, за което билъ награденъ съ сребъренъ медалъ „За память на войната“. Той владѣше нѣколко чужди езици, ползуваше се съ име на офицеръ съ голѣма военна култура, увлѣкательенъ ораторъ и добъръ писателъ. Прояви необикновена писателска дейность. Написа: 1) „Ръководство за подофицеритѣ“ — 1886 година; 2) „Воененъ очеркъ на Сръбско-българската война“ — 1887 година (подъ псевдонимъ К. И.); 3) „Планинската война“ — 1892 година; 4) „Справочна книжка за офицеритѣ“ — 1895 година; 5) „Методъ за изучаване военната история“ — 1895 година; 6) „Тактика за дивизионнитѣ учебни команди“ — 1895 година; 7) „Прикладна

- тактика за Военното училище“ (заедно съ майоръ Назлъмовъ) — 1899 година; 8) „Сражението при Ляоянъ“ — 1905 година. Заемалъ е длъжността началникъ на Учебното бюро въ Щаба на армията, и е билъ преподавателъ по тактика. Писателската му дейность, въ която нѣмаше съперникъ, му бѣ създавала реноме на добъръ тактикъ и стратегъ. Като началникъ на Щаба на армията той изработи последния планъ, по който се водѣ войната съ Турция, — 89, 90, 289, 290, 291, 292, 293, 295, 296, 364, 365, 366, 377, 390, 391, 392, 393, 395, 412, 413, 418, 419, 420.
- Халилъ Рифатъ*, паша, великъ везиръ на Турция около 1894 год., — 6, 7, 9, 10.
- Хартвигъ*, ..., пълномощенъ министъръ на Русия въ Бѣлградъ презъ 1906—1909 години, — 39, 40, 41, 57.
- Хесапчиевъ*, *Христофоръ*, генералъ о.з., български дипломатически агентъ въ Бѣлградъ презъ 1904 год., — 33, 35, 36.
- Хуриидъ*, паша, командувашъ Турската резервна армия, съставена отъ XVIII, XXIII и XXIV корпуси, — 502.
- Хюсеинъ Назимъ*, паша, роденъ 1848 год., убитъ 1913 год., началникъ на VI инспекционна областъ; презъ войната — министъръ на войната, а въ действителность главнокомандуващъ, — 292, 394, 395.
- Цанковъ*, *Драганъ*, роденъ 1828, починалъ 1911 год., български общественикъ и министъръ, — 204.
- Цвиичъ*, *дръ Йованъ*, сръбски професоръ, — 37.
- Цончевъ*, *Иванъ*, генералъ о. з., роденъ 1859, починалъ 1908 година, виденъ борецъ съ оржие въ ржка за свободата на Македония, — 13.
- Чакаларовъ*, *Василь*, водителъ на чета въ Родопитъ презъ време на войната съ Турция презъ 1912 год., — 305.
- Чернопъевъ*, *Христо*, водителъ на чета въ Родопитъ презъ време на войната 1912 год., — 305.
- Шишмановъ*, ..., водителъ на чета въ Родопитъ презъ време на войната 1912 год., — 305.
- Шкларевичъ*, виденъ артилеристъ, — 183.
- Шукри паша*, дивизионенъ генералъ командантъ на крепостта Одринъ презъ време на войната 1912—1913 год., — 503, 504, 505.

стр.
46
62
147
330
364
424
499
499

1848 год.
 инспек-
 ната —
 ствитель-
 2, 394, 395.
 официалъ
 никъ и
 профе-
 роденъ
 денъ бо-
 борбата
 на чета
 войната
 305.
 на чета
 войната
 330
 на чета
 войната
 364
 — 183.
 команд-
 въ време
 504, 505.

Печатни грѣшки:

стр.	редъ	напечатано :	да се чете :
46	18 отдолу	Миловиновичъ	Миловановичъ
62	6 „	значнии	значение
147	1 „	бѣше	бѣше
330	11 „	(Шипченскиятъ)	(Шипчанскиятъ)
364	2 отгоре	подполковникъ	полковникъ
424	11 „	както	като
499	32 отдолу	Минковъ	Манковъ
499	20 „	Себелъ	Сабелли